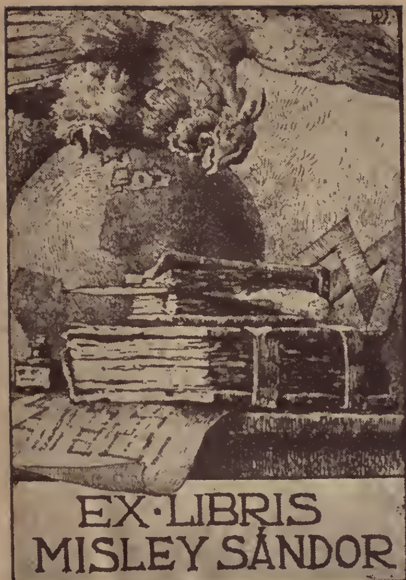

3 1761 05912275 4

EX·LIBRIS
MISLEY SÁNDOR

VELUT
ARBOR
ÆVO

VELUT
ARBOR
ÆVO

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

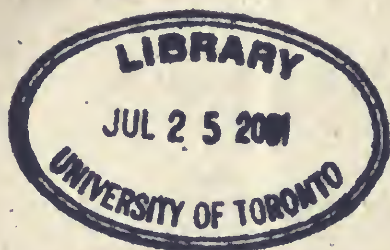
AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSA.

NYOLCZADIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A „FRANKLIN-TÁRSULAT“
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1873.

Budapest. Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOM.

HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

A nemzeti s alkotmányos visszahatás 1790—1795.

ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt 1790—1792.

gültek. Leopold elhatározza magát, hogy kiviharzani engedi a szenvedélyeket. Az országgyülést, a nemzet kivánata szerint, Budára hirdeti ki.

II. Az országgyülés igen népes; a nőknek is engedély adatik a karzaton megjelenniök. Benyovszky indítványa, hogy Zichy országbiró és Ürményi személynök a két tábla elnökeinek el ne ismertessenek, mellőztetik. A rendek esküvel kötelezik magukat, hogy semmi hivatalt s kitüntetést a gyülés folytában el nem fogadnak, s ezen eskü letételére a főrendeket is reászorítják. Végzések a napló és tanácskozás nyelvét illetőleg. A háztartás egyéb részletei; a kerületi és országos ülések rendszere a káptalani és városi követek befolyását igen megcsökkenti, ennek okai a városokra nézve. A tanácskozások a kir. hitlevél feletti vitákkal kezdetnek meg. A többség törekvése a királyi hatalom korlátozására s a nemzeti függetlenség és alkotmányosság helyreállítására. E végett koronázat előtti törv. czikkelyeket is akarnak alkotni. A király eszélyes magatartása az országgyülés irányában. E semleges viselete mellett oda törekszik, hogy birodalma külbékéjét helyreállítsa. E végett, bár a török háború szerencsével foly, kijelenti, hogy a töröknek kész visszaadni a tett foglalásokat; Reichenbachban a poroszszal egyességre, s utóbb a franczia forradalom tekintetéből még szorosabb barátságba lép, a törökhöz követet küld a békealku megkezdésére. A külviszonyokban pedig mind jobbra fordulván ügyei, az országgyülés irányában is erélyesebben kezd fellépni. Kijelenteti a rendeknek, hogy az alkotmányt megtartja, de a királyi hatalmat korláltoltatni nem engedi; megütközését nyilvánítja, hogy eddig meg nem hívatott. A rendek közt gr. Festetics ezredes és Laczkovics százados a miatt történt megfenyítése, hogy az országgyüléshez folyamodtak, aggodalmat ébreszt. A sérelem orvoslását sürgetik. Ezután a király is szokott módon meghívatik, s a hitlevélt illető módosítások is befejeztetnek. De Leopold kijelenti, hogy Mária Terézia, vagy Károly hitlevelén kivül mást nem fogad el, bár nem ellenzi, hogy a rendek kivánatai törvénybe igtattassanak. A rendek tehát Károly okmányát bővítik egynémivel, s e módosítást fel is küldik. De Leopold, nehogy a trónöröködés folytonosságának megszakadását elismerni látszassék, ezt sem fogadja el, több kivánatra nézve azonban előleg is megegyezik, hogy azok törvénybe foglaltassanak. A koronázatot nov. 15-re Pozsonyba tűzi ki. A rendek nem örömest állnak ugyan el az új hitlevéltől, némi körülmények miatt azonban, melyek a házában kifejlettek, megnyugszanak a királyi válaszban. Az országgyülés Pozsonyba tétetik át.

III. A rendeket ezen engedékenységre leginkább két körülmény: a nemnemes osztályok és a szerbek mozgalmai indították. A nemnemesek értesülvén, mely szükkeblü szellem uralkodik a rendek közt a nemesi kiváltságokra nézve, egy röpiratban erőteljesen, sőt fenyegetőleg lépnek fel a rendek ellenében. Hasonlókép számos városok polgárai, látván hogy jogaik a városi jobbára nemes, követektől nem védetnek, egyenesen a királyhoz folyamodnak,

védelemért; sőt még alkotmányos jogaikról is lemondani készek, pusztán királyi kegyelem közbejöttét kérik. Még nagyobb hatást gyakorolnak a rendekre a szerbek mozgalmai. A szerbek közjogi állása 1690 óta, s törekvéseik a külön nemzeti igazgatásra. Putnik metropolita lépései elébb az országgyülési szavazatjog megnyerésére, utóbb egy nemzeti congressus kihirdetésére. Ez szept. 1-jén Temesvárott megnyittatik. A congressus némely tagjainak hazafiatlan, magyarellenes szelleme. A congressus kérelme egy külön territoriumra nézve, Tököli Száva bölcs tanácsai ellenére. A király válasza a kérelemre.

IV. A koronázó országgyülés megnyitása. A nagy fontosságú kir. előadások. Leopold főherczeg nádorrá választatik. A király beszéde annak felesketésekor. A koronázás. Leopold bucsúbeszéde. Ezután még négy hónapig foly az országgyülés. A rendek átlátván, hogy a teendő nagy reformok előleg komolyan tanulmányozandók, azok kidolgozását országos bizottmányoknak adják feladatul, jelenleg csak a legsürgetősebbekről alkotván törvényeket. Ezek négy pontra oszthatók: a) az ország függetlenségének s alkotmányos kormányzatának biztosítására vonatkozók. A kormány felelőssége iránt Budán készült törvényjavaslat nem megy keresztül; mindazáltal a nemzeti függetlenség és alkotmányos kormányzat több fontos törvény által biztosíttatik. b) A szabadelvű vallási törvény keletkeztének története. c) A halaszthatlan reformok s a többi néposztályok megnyugtatása tárgyában alkotott törvények közöl kiemelendő a hazai nyelv tiszti divatára vonatkozó, mi azonban több tekintetből ki nem elégítő. A magyar társaság ügye is országos bizottmány kidolgozására halasztatik. Szinház-ügy. d) A jobbágyok állapotának javítására vonatkozó reformok. A városok ügye, szintúgy mint az ország- és megyegyülések rendezésének kérdése az illető országos választmány kidolgozására bízatik, de Temesvár, Szabadka, Pozsega és Károlyváros egyelőre is a szab. kir. városok közé vétetnek fel. A hivatalképesség elve, bizonyos fokig a nem-nemesekre is kiterjesztetik. A kilencz országos bizottmány a reformok kidolgozására kineveztetik. A törv. czikkelyek szerkesztésénél nagy összeütközés támad a rendek s a kancellária között a hitlevelet, az erdélyi kancelláriának a magyartól különválasztását s a szerbek ügyét illetőleg, kiknek számára a kormány épen e napokban nevezte ki az illyr kancellariát. A szerbeket illető törvényjavaslat. Jezerniczky beszéde. Felirat a szerbek ügyében. A kir. válasz az összeütközést némileg kiegyenlíti. Az országgyülés befejeztetik. Az erdélyi országgyülés.

V. Külviszonyok. Leopold a török békealkura a nemzet kivánsága szerint Eszterházy Ferenczet küldi követéül Herberth báró mellé. A szisztovai béke. Viszonyok Francziaországgal.

MÁSODIK FEJEZET.

I Ferencz országlatának kezdete 1792—1795.

I. A Francziaországgal folytatott jegyzékváltások háborúra nőtték ki magukat, melyet a franczia nemzeti gyülés april 20-án izen meg Ferencznek. A király első gondja, népei ragászkodását megnyerni. Budára országgyülést hirdet. Beszéde az őt meghivó küldöttséghez. Szivetnyerő engedménye a hitlevél egy pontjának megváltoztatásában. Koronázás. Segélykérő leirat, melyre a nemzet kielégítő határozatokkal s ajánlatokkal válaszol. Az illyr kancellaria eltörlése. Az országos bizottmányok munkálatainak ügye. A többi megalkotott törvények.

II. A franczia háború kezdete. Brunswick nyilatkozványa Párisban szörnyű haragot gyúlaszt. A király felfüggesztetik. A nemzeti gyülésben a jacobinusok ragadják magukhoz a hatalmat. A kiállított seregek a franczia földre hatolt Brunswicket visszaüzik, s másutt is győzedelmesek. A király, XVI Lajos kivégeztetik. Pitt, angol miniszter majdnem egész Európát coalitióba egyesíti a respublika ellen. E mellett a pártok Francziaországban is harczra kelnek egymás ellen. A forradalmat nagy veszély fenyegeti. De a honvédelmi bizottmány a belviszályokat vérpatakokba fojtja; a külellenségeket fiatal tábornokai által megveri. A királynét stb. kivégezteti. 1794-ben a coalitió új erővel kezdi meg a hadjáratot. Koburg osztrák fővezér harczai Pichegrüvel és Jourdánnal a Sambre folyam s a tenger közt. Koburg végre még Belgiumból is kénytelen kivonúlni. A francziák Hollandot Batavia respublikává változtatják.

HUSZONHARMADIK KÖNYV.

Az udvari reactió; a nemzet megfélemlése 1795—1802.

I. Kaunitz herczeg statuskancellár meghalálozván, helyébe b. Thugut Ferencz emeltetik a miniszterium élére. A franczia forradalom vérengző jelenetei, trónt s oltárt felforgató erőszaktételei Ferenczben minden újítás ellen nagy ellenszenvet ébresztenek, s hajlandóvá teszik őt egy elnyomó, összeszorító kormánypolitika elfogadására. Ennek foganatba vételére Thugut felette alkalmas egyéniség. Jelleme. Rendszabályai. Magyarországban ekkor két szabadelvű párt létezik: a nemzeti reformpárt, az úgynevezett patrióták, s a franczia szabású demokraták, kik azonban számra nézve igen gyengék, míg a patrióták pártja az egész nemzeti értelmiséget magában foglalja. E párt ennélfogva szálka Thugut szemében; de mivel hozzá nem férhet, a demokratákra akar lesújtani, hogy ama nemzeti pártot is megfélénkítse. A demokraták czéljai, törekvései. Főbb egyéniségeik. Martinovics, Hajnóczy,

Laczkovics, Szentmárjai; ezek jellemei. Elveik terjesztésére két társulatot alkotnak s két kátét írnak; lázadás nem czéljok. Thugut őket mindamellett is megrontani határozza. Elfogatások. Az elfogottak Bécsbe vitetnek. Ez ellen Pest s néhány más megye felír; hazaküldetnek, s a kir. tábla elejébe állíttatnak. Németh János kir. ügyigazgató s közvádló jelleme, zsarlásai. Koholt hírek. Elitélések. A birák indokai. Az öt izgató kivégeztetik. Irományaik a bakó által megégettetnek. A többi vádlottak közöl a királyi tábla még tízet itélt halálra, kiknek számát a hétszemélyes tábla még hárommal megszaporítá. Ezek közöl tizenegy itélete kegyelem útján várfogságra lőn változtatva; Őz pedig és Szolarcsik, kik igazságot követeltek, de kegyelemért folyamodni nem akartak, pallos alatt végzik ifjú életöket. Thugut e példaadás után a nemzeti szabadelvű pártot is megfélemlítendő, Zichy Károlyt, Ürményit és Hallert hivatalaiktól megfosztatja. Pár hét mulva Sándor főherczeg egy szerencsétlen eseménynek áldozatává levén, József főherczeg neveztetett ki helyébe kir. helytartóul.

II. A coalitió 1795-ben felolván, Ausztria majdnem egymagára maradt a francziák ellen. Ez évben a háború lanyhán, de 1796-ban annál nagyobb tűzzel s erővel foly. A francziák három sereget indítanak meg, melyek közöl az olaszországi Bonaparte alatt kezdi meg a harczot. Bonaparte elébb Beaulieaut, majd a segedelmére ment Wurmsert is megveri s Mantuát elzárolja. Németországban Károly főherczeg viszont Jourdant veri meg és Moreaut visszatérésre kényszeríti. De Olaszországban Bonaparte újra megveri a Mantua megsegéllésére küldött Wurmsert és Alvinczit, végre Mantuát is megveszi.

III. Thugut teljesen czélját érte kormánypolitikájával: a demokrata párt egyszerre megsemmisíttetett, a patrióták megfélemledvén, elnémúltak; síri csend lőn a hazában. Ennek világos tanúságát adja az 1796-ki országgyülés. A király itt a nemzet hiúságának hizelegve teljesen megnyerte a szíveket; a rendek „életünket, vérünket!“ hangoztatva távoznak a tróntól a megnyitó kir. beszéd után, s roppant segélyt szavaznak meg a háború folytatására. Némelyek azonban ezekért némi anyagi engedményeket tüzetesebben is kivánnak a kormánylól; de ezek eltávolíttatnak, s a hadi adó is megajánltatván, az országgyülés az udvar teljes megelégedésére záratik be.

IV. De a megajánlott segély s a Rajnánál diadalmas Károly főherczeg sem képes Olaszországban megállítani a győzedelmes Napoleont; s ennek hadai már a Semmeringig előrehatolnak. Ferencz a nemességet is felkelésre szólítja; de egyszersmind fegyverszünetet, majd békét is köt Campoformióban a francziákkal, melynél fogva az elveszett Belgiumért és Lombardiáért Velenczét és Dalmatiát nyeri kárpótlásul. A nemesi fölkelés, mely a béke kedvezőbb megkötését elősegité, ezután szintén hazabocsáttatik. Mennyit áldozott Magyarország az első franczia háborúra? A béke azonban 1798-ban

ismét megbomlik. A második coalitió s az 1799-ki hadjárat. Ennek elején a francziáknak szolgál a szerencse. De utóbb Károly főherczeg visszanyomja őket a Rajnán. Kráy és Szuvaroff is nagy győzedelmeket nyernek Olaszországban, s azt a francziáktól visszafoglalják. Azonban midőn Szuvaroff Svájczba megy, hogy ott Gorcsakoffal egyesüljön, emez az egyesülés előtt Massenától nagy vereséget szenved, minek következtében Szuvaroff is csak nagy bajjal menekülhet Bajorországba. Olaszországban mindazáltal Melas azután is győzedelmes. Ekkor tér vissza Bonaparte Egyiptomból s magát első consullá választatván, az osztráknak s orosznak békét ajánl. Ez kilép a coalitióból; de Ausztria Thugut fondorlatai következtében új szövetséget köt Angliával. Bonaparte a havasokon keresztül Olaszországba hatol; Melast Marengónál tönkre teszi; Moreau pedig Hochstädtnél Krayt veri meg. De az angoloktól megvesztegetett Thugut még is erőteti a háború folytatását. A magyar insurrectió is kihirdettetik. Thugut azonban végre megbukik. De már folytatni kell a háborút az angol szövetség miatt. János főherczeg Hohenlindennél nagy vereséget szenved. A fővezérlet ismét Károly főherczegnek adatik. De ő a vert hadakkal nem látja a háború folytatását lehetségesnek, s békét sürget, mi aztán Lunevilleben meg is köttetik. A magyar insurrectiónak, bár ütközetet nem vívott, nagy haszna volt a béke megkötésében. Ferencz azt dicséretekkel halmozva bocsátja haza.

V. A hosszú háború alatt viselt súlyok közt legnagyobb a papirpénz elszaporodása; már maga a kibocsátás is törvénytelen s alkotmányellenes. Ezen áldozatokért, a béke helyreállta után a nemzet is igényli anyagi állapotainak javítását. Erre remény is nyílik, midőn az országgyülés 1802-ben kihirdettetik. Ily szándékkal mennek fel s utasíttatnak a követek is. A kir. előadások hadpótlást s adófelemelést kivánnak. A rendek készek azt megszavazni; de az anyagi téren nyerendő javítások feltétele alatt. A feliratból a feltétel cselesen kihagyatik; minek következtében a király az ajánlatot elfogadja, de a nemzeti kivánatok teljesítésére kevés reményt nyújt, mi viszont a rendekben elégületlenséget okoz, s a hadpótlást és adófelemelést illető törvényeket csak nagy bajjal lehet megalkotni. A kormány önkénye a sóár meghatározása körül is nagy ellenszenvet s heves tiltakozást von maga után. Az ipar és kereskedelem élénkítése végett a rendek igen méltányos törvényeket indítványoznak; de a kormány azokat nem fogadja el s viszont váltótörvények s egy közpénztár megalapítását indítványozza. A rendek ezeket elvileg elfogadják, de adózni nem akarván, a közpénztár alapja felett nem tudnak megegyezni. Szomorító tudatlanság a rendek közt. Erdőszeti s vadászati törvény-javaslatok. A sérelmek közt az értéktelen pénzjegy foglal fő helyet. Viták Galiczia és Dalmatia visszakapcsoltatását illetőleg. A nagy reményekkel kecsegtető országgyülés kevés eredménynyel végződik. A kormány új fogása, az ellenzék kitünőbb embereit hivatalokba emelni.

HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

Az újabb ébredés küzdelmei.

ELSŐ FEJEZET.

A bizalmatlanság s ellenzék növekedése

I. Kormányrendeletek az egyházi s tanulmányi téren. A szatmári és kassai megyék alkotása; az eltörlött szerzetek helyreállítása. Az anyagi javításokat czélzó igéreteiből azonban a kormány mitsem teljesít; söt az új vámszabályok még súlyosabbak az országra. A nemzet hiszékenysége az igéretekben csak a tétlenséget ápolja; ugyanez volt eredménye az országos bizottmányok reformterveinek is. Az 1802-ki országgyülés után egy kissé kiábrándulni kezd a nemzet, s kisérleteket tesz önerejével segíteni bajain, történik is egynémiben valamelyes haladás; de az akadályok mindenfelől nagyobbak, mintsemhogy azokat legyőzni képes volna. A tett haladás az anyagi és szellemi téren. Ludovicea út, Georgikon stb., borkereskedési egyesületek. Nemzeti muzeum. Ludovicea. Az irodalom ébredésének kezdete Erre nézve azonban nagy akadály a kormánypolitika, melynek 1802-ben is újabb áldozatai vannak. Az iskolák, köznevelés állapota. Az iskolán kivüli mivelődés nehézségei. Időszaki sajtó. Közhangulat. Az elégületlenség növekedése.

II. Az osztrák császár czímének felvétele Magyarország függetlenségében, közjogában nem üt csorbát. De avval nem sokáig élhet Ferencz békében. Az angolok, hogy a tengerágon áttörni szándékozó Napoleont hazájoktól elfordítsák egy új nagy coalitiot alkotnak ellene. Ferencz a háborút elhatározván, Magyarországnak országgyülést hirdet. Ugyanakkor seregeit is megindítja. Károly főherczeg Felső-Olaszországba, — János Tyrolba, — Mack a Fel-Dunához vezetnek egy-egy hadat. Az utolsóval olasz seregnek is kell vala egyesülni, de mielőtt ez megtörténhetett, Napoleon Mackot seregestől együtt foglyává teszi Ulmnál. Ekkor nyilik meg az országgyülés. A rendek itt, minden hizelgés daczára, sem mutatnak lelkesedést s csak nemesi felkelést határoznak. A hazai nyelv divatát s a titkos kémkedés és vádaskodás eltiltását sürgetik. Az országgyülés bezáratik. Napoleon egy orosz hadat is megvervén, Bécset elfoglalja. Ferencz az olaszországi és tiroli seregeket visszahívja. Károly főherczeg, harczai, győzedelmei után Olaszországban, visszajő, de mielőtt az oroszokkal egyesülhetne, Napoleon ezéket Auszterlicznál megveri. Ferencz békét kér, mi meg is adatik; de Velenczét, Dalmacziát, Istriát elveszti. Ez alatt Magyarországban is emlékezetre méltók történnek. József főherczeg az országgyülésről távozó királytól teljes hatalmat nyer, melynél-

fogva Magyarországot közönyösnek hirdeti; de mivel a német miniszterium ebben árulást lát, a francziához tett üzenetét visszavonja. Ferencz a béke megkötése után a teljhatalmat tőle visszaveszi s az insurrectiót haza küldi. Bécsben sok gúny és rágalom hangzik a magyarok ellen.

III. A bécsi kormány azonban e békét csak fegyverszünetnek tekinté, mely alatt erőt gyüjtsön a kedvező körülmények közt megújitandó harczra. Egyelőre minden összeütközéstől óvakodik; Ferencz még a római császárság czíméről is lemond. Ez alkalommal egynémelyek oly módon javaslák átalakíttatni a monarchia rendszerét, hogy Magyarország tétessék annak középpontjává. De Ferencz a tanácsot nem fogadja el; e helyett az új háborúra készülve, hadainak Károly főherczeg által új szervezetet ad. Az osztrák tartományokban Landwehrt állít. Magyarországban is hasonlót akar tenni az insurrectióval; s ezenkivül még az adót is felemelni s az államadósságok egy részét is elfogadtatni óhajtja. Reménye nem sok lévén, hogy ezeket országgyülésen vihesse keresztül, az urakat Bécsbe concursusra hívja. De ezek kivánataira nem hajólván, végre még is kénytelen kihirdetni az országgyülést. Ez ápril 5-kén, Budán nyílik meg. A rendi tábla kitünőbb egyéniségei. A főrendi tábla ellenzéke. A királyi előadások. A rendek ezek ellenében a nemzeti kivánatokat akarják feljuttatni a trónhoz. De a főrendi tábla ezt ellenzi. E tábla jelleme. Az urak magán uton is hatnak a rendekre. Nagy Pál megingathatlan. De a tábla feltétel nélkül teszi meg az átalános ajánlatot. A financzügyek tárgyalása. A kormány, hogy a rendeket egészen kivánata szerint hangolja, némi engedményeket tesz, minek következtében a rendek a financzügyek javítására jelentékeny ajánlatot tesznek. A hadpótlás tárgyalása. A rendes pótlás nem fogadtatik el, de nyolcz ezer ujoncz némi feltételek alatt megajánltatik. E feltételeket a főrendek visszavetik. Nagy Pál a király elébe idéztetik. Az újabb tárgyalás után a rendek 12 ezer ujonczot ajánlanak. A béke és hadjog tárgyalása. A vámrendszer is szőnyegre kerül. Vay Miklós esete a szólásszabadság tárgyalására nyújt alkalmat. A kormány leverő válasza az anyagiak kérdésében. Ingerültség a rendeknél. A sóárnak, a jobbágyok állapotának és a nemzeti nyelv divatának szőnyegre kerülte. Az országgyülés eloszlatásának rendelete keserüséget szül; a rendek erős feliratban sürgetik annak meghosszabbítását, s a nemzeti kivánatok valahárai felvételét, kivált a kereskedelem élénkítését. Némelyek e nélkül a megajánlott segedelmet is vissza akarják vonni. De mind hasztalan; az országgyülés bezáratik. József nádor magatartása.

MÁSODIK FEJEZET.

Szabadelvű fordulat a kormánynál.

I. Napoleon a bécsi udvarnak 1807-ben szövetséget ajánl; mit ez el nem fogad. A franczia császár tehát a czárral köti meg azt, oly feltétel alatt, hogy

maga a nyugaton, a czár a keleten uralkodjék. A bécsi udvar boszút forral; de nem lévén még felkészülve, azt elhalasztja. Midőn azonban Napoleont a spanyolokkal elfoglalva látja, s Németországot is mozogni észleli, itt a szabadsági mozgalmat szítogatja, s benn a birodalomban is szabadabb irányt kezd követni a népek fellelkesitése végett; Magyarországban pedig 1808-ban országgyülést hirdet. A nemzetet ezen mindenkép kedvezőleg hangolni ügyekszik. Mária Ludovika császárnét királynévá koronáztatja. A kir. előadásokban, melyek igen hizelgők, a nemzet jólétének előmozdítását igéri, s átalános szavakban segedelmet kér. Az ország rendei nemesi felkelést ajánlanak s 20 ezer ujonczot szavaznak meg. A Ludovicea hadi akademia felállítása elhatároztatik. Az országgyülés az udvar teljes megelégedésével fejeztetik be.

II. Napoleon találkozása a czárral Erfurthban. Ez s a spanyol háború arra birják a bécsi udvart, hogy az angolokkal újra szövetséget kössön, s a francziák ellen megint harczra keljen. Az udvar ügyekezete a magyar nemzetet fellelkesíteni. Ez teljesen megfelel a várakozásnak. Hadizenet. Az osztrák-magyar hadak három irányban indulnak meg. De a háború szerencsétlenül foly. Hiller Landshutnál megveretik. Eckmühlnél Károly főherczeg is veszteséget szenved, s Budweisson keresztül Bécs védelmére siet; mert Napoleon, győzedelmei után egyenesen a székvárosnak tart s azt, mielőtt Károly főherczegtől megsegíttethetnék, elfoglalja. Az asperni ütközet. János főherczeg, Olaszországból, a francziák által üzetve, Magyarországon keresztül, siet egyesülni Károly főherczeggel. A magyar insurrectió szervezete. A győri tábor. Napoleon a magyarokat fejedelmöktől hasztalan kisérti meg elvonni proclamatiói által. A karakói csata. János főherczeg egyesül az insurrectió egy részével, de Győrnél csatát veszt. Az insurgensek magatartása ezen ütközetben. A vereség okai. Miért jött oly rosz hirbe az insurrectió? Győr megadja magát. A pozsonyi csatározások. A wágrámi ütközet. Békealku. Napoleon tervei. Narbonne fondorlatai a magyarok elidegenítésére fejedelmi házuktól. A béke megkötése. Az insurrectió haza bocsáttatsáa.

HARMADIK FEJEZET.

A kormány finánczmunkálatai.

I. Napoleon házassága Mária Luiza főherczegnővel állandó békére nyit kilátást. A bécsi udvar e körülményt megzavart financzügyei helyreállitására fordítja. A papirpénz-viszonyok. A papirpénz értékleszállítása nagy elégületlenséget támaszt az országban. A megyék e miatti feliratai. A kanczellária válasza még inkább növeszti az ingerültséget. Kemény királyi leirat a febr. 20-kai rendeletet végrehajtani vonakodó megyékhez. Országgyülés igértetik; de a papirpénz értékleszállítása, királyi biztosok által végrehajtatik.

II. Az 1811-ki országgyülés kihirdettetik. Az udvar befolyása a követválasztásokra. Nagy Pál mellőztetése. A gyülés megnyitása. A kir. propositiók az új papirpénz értékének fentartása végett, az érczalap előteremtését egy részben az országtól kivánják, az adók felemelését és a magánosok pénzviszonyainak rendezését tüzik ki. A rendek mindenek előtt felfüggesztetni kivánják a febr. 20-kai rendeletet. A kir. válasz kitérő. A rendek nádori közbenjárást s biztosítást kérnek, hogy a törvényhozás befolyása nélkül ezentúl semmiféle papirpénz nem bocsáttatik ki. A válasz most sem lévén kielégítő, a rendek egy új feliratban óvást tesznek a patensek általi kormányzás ellen; s egyátaljában nem akarnak hajólni a kormány ama kivánatára, hogy az ország az új papirpénz száz millió forintjáért álljon jót a maga jövedelmeivel, s a papirpénz törlesztésére évenként két milliót fizessen, a rendes adót pedig 12 millióra emelje. A rendek e vonakodása a királyt oly nagy haragra gyulasztja, hogy a gyülést azonnal feloszlatni akarja. Ezt a nádor elhárítja ugyan; de a király tovább is fentartja kivánatait. A rendek erre az adót, részint közvetett alakban, majd tiz millió forinttal szaporítják; de az udvar evvel sem elégszik meg s a só árát önkényesen emeli fel. Ez a rendeknél nagy keserüséget szül; felirnak, de hasztalan. A magánosok pénzviszonyainak elintézése felett sem tud a nemzet megegyezni a kormánynyal az ettől leküldött skálában. Hosszú, heves viták után az országgyülés eredmény nélkül záratik be. A kormány ezután önkényleg intézi el a magánosok pénzviszonyait, az ország nagy elégületlenségére.

HUSZONÖTÖDIK KÖNYV.

A szent szövetség korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

A franczia háborúk vége.

Újabb háború Napoleon és az orosz czár közt; amannak szerencsétlen hadjárata Moszkvába, az egész Európát ellene zúdítja. Ferencz eleinte habozik, közbenjárónak ajánlkozik; de utóbb ő is a coalitióba áll. Ferencz Magyarországtól tetemes segélyt kiván; mi mind újonczban, mind pénzértékben megadatik, azon óvás mellett, hogy ebből az ország jogaira semmi káros következtetés ne vonassék le. A szövetségesek óriási harczai Napoleon ellen előbb Dresda, utóbb Lipcse mellett. Napoleon végre legyőzetik s visszavonul. A szövetségesek utána erednek; Párist megveszik; Napoleont, megbuktatván Elba szigetére záratják s a Bourbonokat visszahozzák. Magyarország részvéte e végharczokban. Napoleon újabb száz napi uralmának a waterlooi ütközet véget vet; Sz.-Ilona szigetére vitetik.

MÁSODIK FEJEZET.

A szent szövetség s annak következményei Magyarországon.

I. A népek reményei a hosszú háború után a bécsi congressus végzése; s a szent szövetség által meghiúsíttatnak. A főszerepet ebben Metternich játsza. Magyarországot a bécsi congresssus nem illeti; de mivel ez és a szövetség a bécsi udvarnak nagy hatalmat s tekintélyt ad, a kabinet önkényrendszere Magyarországra is kiterjesztetik. A franczia háborúk hatása Ferencz jellemére s kedélyére. Ő jelleménél fogva erőszakosságra nem hajlandó, inkább megelőzni, mint utólagosan sujtani akarja az újító politikai szellemet és szabadságot. A kabinet ennélfogva a titkos rendőrséget nagy tökélyre fejti; a tiszturalmat, bureaucratiát meggyökerezteti; a köznevelés korlátozása, a kül szellemi mozgalom kizárássa s a könyvvizsgálat szigora által a felvilágosodást, értelmi haladást meggátolni törekedik. A kényuralom eszközeinek koronája a hadsereg, melynek szervezete s nevelése a népszabadsággal ellentétes.

II. A szellemi s erkölcsi javak, a szabadság korlátozásáért az anyagi érdekekben sem lel kárpótlást az ország; az elnyomó kormányrendszer az anyagi jólét csökkentésére is kihat. Az új financzintézkedések. A bécsi National-Bank megalapítása; új papirpénz. Az anyagi érdekek legtöbbet szenvednek Magyarországon, hol azokat némely belső viszonyok is béklyóban tartják. Az ipar s kereskedelem állapotának áttekintése. Miveltségi viszonyok.

TÁRGYMUTATÓ.

HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

A nemzeti s alkotmányos visszahatás. 1790—1795.

ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt. 1790—1792.

MÁSODIK FEJEZET.

I Ferencz országlatának kezdete. 1792—1795.

HUSZONHARMADIK KÖNYV.

A nemzeti megfélemlés. 1795—1802.

HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

Az ujabb ébredés küzdelmei.

ELSŐ FEJEZET.

A bizalmatlanság s ellenzék növekedése.

MÁSODIK FEJEZET.

Szabadelvü fordulat a kormánynál.

HARMADIK FEJEZET.

A kormány fináncz-munkálatai.

HUSZONÖTÖDIK KÖNYV.

A szent szövetség korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

A franczia háborúk vége.

MÁSODIK FEJEZET.

A szent szövetség s annak következményei Magyarországra.

HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

A NEMZETI S ALKOTMÁNYOS VISSZAHATÁS.

1790—1795.

ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt. 1790–1792.

I.

Az 1790-ki január 28-kán kelt királyi rendelet, mely által József, — a vallási türelemre, a lelkészségek és jobbágyi viszonyok szabályozására vonatkozó intézkedéseit kivéve, minden újításait eltörülte, s az ország igazgatását a kormányra léptekor talált állapotba helyezte vissza, már nem lőn képes azonnal lecsöndesíteni a felháborodott kedélyek forrongását. Miként a szélvész által felkorbácsolt tenger hullámai még a szélcsend beállta után is zajlanak egy ideig: úgy hánykódának az indulatok nálunk is még néhány hétig a tövénytelen újítások megszüntetése után. Sőt még maga a január 28-kai rendelet is szítogatá némileg a szenvedélyek tüzét, úgy tekintetvén az a nemesség nagy része által, mint a kormány megfélemlésének eredménye, s a reformok ellen emelt panaszok és ellenszegülés jogszerűségének világos elismerése. Miként a fejedelmek s kormányok részéről nagy bölcseség s magas hivatásuk élénk érzete, úgy a népek részéről magasabb fejlettség s míveltség kívántatik arra, hogy a mérséklet korlátai közt éldeljék győzedelmeik gyümölcseit.

1790.

Az ország hangulata II József halála után.

József halálának híre kevés bánatos részvétre talált az indulatok mámorától mintegy elkábított nemzetben; de annál szilárdabb, kitartóbb visszahatásra edzé az a vármegyék nemességét. Átalános lőn s hangzék is mindenfelé ama vélemény, hogy nem ingadozó eltökéltséggel kell megragadni

1790. ezen, mintegy a gondviseléstől nyujtott alkalmat a végre, hogy az elhunyt fejedelem által megsemmisítéssel fenyegetett alkotmányos szabadság és nemzetiség szent ügye hasonló megtámadások ellen mindenkorra biztosíttassék. Épen ez időben vala legélénkebb a porosz izgatás is, melylyel a berlini kabinet részint titkos ügynökei, részint levelezései által arra ösztönzi vala a nemzetet, hogy a belgák példájára szakadjon el az osztrák háztól. Még azon hadakból is, melyeket József Sléziában és Morvában a poroszok ellen felállított, több magyar tiszt összeköttetésben létezett a berlini kormánynyal. És, úgy látszik e körülménynek is volt némi része abban, hogy a gyülések, melyek a császár halálának hírére márczius hóban a megyék által tartatnak vala, általában igen élénken, sőt néhol zajosan folytak le.

Azon túlságig, melyre a poroszok által izgattatnak vala, egy megye sem engedé ugyan magát elragadtatni; a nagyobb rész mindazáltal erélyes, sőt merész hangú feliratokban követelé a kanczelláriától, a helytartótanácstól, gr. Zichy Károly országbirótól s az ország többi fő tisztviselőitől, birnák reá az elhunyt császár testvérét s trónjai örökösét, Leopold toskánai nagyherczeget, hogy mennél elébb hirdessen országgyülést s koronáztassa meg magát; ha pedig ez attól, bátyja példája szerint, netalán vonakodnék, a törvény értelmében hirdetnék ki maguk a nemzeti gyülést, melyet az ország sérelmeinek orvoslása s a háborús körülmények egyaránt mulhatatlanul igényelnek. Kijelenték általában mindnyájan, hogy készebbek véröket s életöket feláldozni, mint a törvények megsértését tovább is eltűrni. Némelyek, például Szepes megye, egy lépéssel tovább menve, egész nyiltsággal kimondák, hogy valamint az új királynak, ha kormányát alkotmányszerűleg kezdi meg, eleve is hűséget s engedelmességet igérnek: úgy, ellenkező esetben, ha ő a nemzet s fejedelmi háza közt fennálló viszonylagos szerződéseket megszegné, a nemzetre se róvassék bűnül, ha aztán jogai s nemzetisége biztosítékát ősi szabad királyválasztási jogának

gyakorlatában keresendi [1]. Még élesebb volt Pozsony megye felirata: „Csak azon feltétel alatt egyezett vala meg a nemzet, úgymond, a nőági örökösödésben, ha kormánylatát a fejedelem országgyüléssel, a maga törvényes megkoronáztatásával s a szokott eskü letételével kezdi meg; és mivel e viszonylagos szerződvény egyik résztől, tudniilik, a boldogult császártól, a feltételek meg nem tartása, sőt egyenes megszegése által megsemmisíttetett: az ország lakosait sem lehet a szerződvény megtartására jogosan kényszeríteni, hanemha e törvények ezentúl pontosan megtartatnak" [2]. Legközelebb járt a porosz-kabinet kivánatához Pestmegye, végzésileg kijelentvén, hogy József császárnak a pragmatica sanctio feltételeit megszegő, alkotmányt s törvényeket sértő kormánya által a nemzet s az uralkodó-ház közt létezett szerződés tényleg megsemmisíttetett: a trónörökösödés folyama megszakadt. E végzést a megye utóbb a fejedelemnek is tudtára adá; példáját pedig aztán több megye is követte. Ily módon írt fel egyebek közt Bihar megye is, kijelentvén, hogy a trónörökösödést az országgyülésen új szerződéssel szükség helyreállítani [3]. 1790.

Nehogy pedig a rendeknek ezen erélyes szelleme meglankadjon, körleveleikben a megyék egymást szenvedett sérelmeik, kiállott veszedelmeik elpanaszlása, jogaik bizonyítgatása által buzdítgatják vala ernyedetlen kitartásra. „Törvényt önkényesen alkotni — úgymond egy körlevelében egyebek közt Nyitra megye, — vagy a nemzet hozzájárultával alkotottat ennek rövidségére eltörülni, oly igazságtalanság,... melyet a trónörökösödési jog nem tehet igazsággá. . . . Hibáznak a fejedelmek, ha szerencséjöket s hatalmokat a törvények megszegésének szabadossága szerint mérik. Ki adott nekik erre hatalmat? Sem isten, sem a természet, sem

[1]) Collect. Repraes. et Protocoll. I., 114.

[2]) Collect. Repraes. et Protocoll. I., 20. és a Pozsony megyei jegyzőkönyv.

[3]) U. o. I, 14. 294. Acta Comit. 1790. 106.

1790. a józan ész, sem a nemzet: ezektől származik pedig a királyok minden hatalma."

Ezen élénk politikai forrongás mellett a visszahatásnak egy más neme is nyilatkozik vala a nemzeti életben. Azon nevezetes nap óta, melyen a külellenektől szorongatott s a magyar nemzet hűségéhez folyamodott fejedelmi ház s az érette vérét s életét felajánlott nemzet közt a kölcsönös bizodalom és szeretet, a százados viszályok után, valahára felsarjadzott, e nap óta II József haláláig nagy változás történt a nemzet legalább egy részének társadalmi életében, szokásaiban, erkölcseiben. Fentebb látók, mennyi kegyelmekkel halmozta el a hálás Mária Terézia a magyar nemességet, mely őt hűsége, önfeláldozása által a veszélyből kiragadta, ingadozó trónját megmentette; látók, hogy hálájának e tanúsítása mellett miként ügyekezik vala a németségtől oly annyira különböző, sőt vele több tekintetben ellenséges viszonyban álló magyar népiséget amahhoz simítani, amabban, mennyire lehet, felolvasztani. És látók, hogy a nemzet észre sem véve a jótékony és ügyes női kezek által szőtt terv szálait, bizodalmában, ragaszkodásában szeretett királynéja iránt gyanútlan, készségesen engedé vala vezettetni magát a nem is sejdített czél felé: a fínom tapintattal készűlt s nagy óvatossággal foganatba vett terv nagy mértékben sikerűlt. Egy jámbor író, a királyné uralkodásának már harmadik tizedében, 1764-ben, élénken panaszkodik a nemzeti erkölcsök elkorcsulása, a magasabb osztályok elnémetesedése miatt. „Jövevény, idegen nyelven kapdosnak, úgymond, s nemcsak unalmas előttök a magyar szó, de ha tudják is még a nyelvet, szégyenlik s majdnem utálják azt beszélni" [1]).

Még inkább terjed vala e németesedés József kormánya alatt. Mert bár ingerűltséggel fogadta is a nemzet ama ren-

[1]) Dévay András: Nap után forgó virág, vagyis az emberi akaratnak az isten akaratjához való illesztése. Nagy-Szombat 1764. az előszóban.

deletet, mely szerint a latin helyett a német nyelv tétetett hivatalos igazgatási nyelvvé: ez kivált eleinte, nem kevésbbé folytatá foglalásait. A kormányügyekben, törvénykezésben s a köznevelésben hivatalos organummá lett német nyelv használata a társadalmi életben is szükségkép szélesedett: a nemzet nagy része, ha boszúsan is, kénytelen lőn azt tanulni és beszélni. A fő aristocratia, igen kevés kivétellel, azt már Mária Terézia alatt annyira megszokta volt, hogy társalgását, magán levelezéseit, a dunai részeken pedig, kivált az Ausztriával határos megyékben még jószágai igazgatását is azon folytatá. A német nyelvéhez hasonló foglalásokat tőn a német viselet is: József idejében az már annyira kiszorította volt a divatból a nemzeti viseletet, hogy a míveltebb osztályokban majdnem átalánossá lett a viseletcsere, s némely városban már szinte ritkasággá vált látni nemzeti öltözetet [1]. A nyelv és viselet változása pedig csalhatatlan jele a gondolkodásmód, érzelmek, erkölcsök, irányok megváltoztának. Mária Terézia alatt, ki a nemzetet a bizodalom és szeretet kötelékével kapcsolta magához, az önként s minden kényszerítés nélkül létesűlt változás nem ötlék fel élénkebben, nem szúrt szemet s nem ingerelt visszahatásra; legfölebb néhány érzékenyebb hű kedély búsonga magányában a nemzetiség lassú enyészete fölött. József alatt ugyan, mint látók, már élénk elégületlenséget ébresztett az erőszakos németesítés; de az alkotmányos szabadság s a nemzeti előjogok még érzékenyebben vett sérelmeinek sokaságában oly nagy és átalános ellenszegülés, minőt a nemzetiség e veszedelme miatt méltán lehetett volna várni, még sem mutatkozott a nemzetben: a nemzetre erőszakolt német nyelv miatti panaszok elvegyűltek az egymást nyomban követett s még sajnosabban érzett csapások miatt támadt panasz-árban. 1790.

Most azonban, midőn a kedélyek, a félelem lidércznyomása alól megszabadúlva, egész erélyöket visszanyerték, A nemzetiségi érzelem ébredése.

[1]) Geissler, többször idézett munkájában.

1790. s a nemzet, felriadva a veszélytől, mely alkotmányos szabadságával együtt nemzetiségét is a megsemmisűlés örvényének szélére sodorta volt, bűnös öntudattal kezdi vala látni s érzeni, hogy nemzetisége veszedelmének nagy részben a honi nyelv, honi jelleg iránt tanusított saját hanyagsága, az idegen nyelv, viselet, szokások s erkölcsök önkéntes fölvétele s pártolása volt légyen oka. Szégyentelve látá a nemzet, mennyire sülyedt hazafias erkölcseiben; mennyire elpártolt ősei szokásaitól, viseletétől, életmódjától; mennyire elvesztette a külföldieskedés, az idegen nyelv és viselet, szokások és erkölcsök hatása alatt nemzeti erényeit; miképen a talán nagyobb simaság mellett a kedélyeket egy részről erőtlenség, puhaság és gyávaság, más részről udvari kegy-, fény- s kitüntetés-vadászat mételyezte meg; a honszerelmet, áldozatkészséget önzés, közönyösség, hazafiatlanság váltotta fel. Pirúlva győződék meg, miképen erkölcsi sülyedése tette lehetővé, hogy közéletében is az önkény játékává alacsonyodjék, alkotmányilag is oly mélyen sülyedjen.

Midőn tehát most, teljes öntudatra ébredve, alkotmányos életének új erőt s elevenséget, nemzeti függetlenségének hatékonyabb biztosítékokat szerezni kiván vala, a veszélyben forgott nemzetiség érzete is hatalmasan fölébredt a kedélyekben; élénk visszahatás támadt bennök minden ellen, mi külföldi, mi idegen; erélyes eltökéltség nyilatkozék mindenfelől a nemzeti nyelv és viselet helyreállítására, az elmételyesedett erkölcsök átalakítására. És e tekintetben sokaknál még némi túlság is vegyült az alapjában helyes nézetváltozásba: a felingerült kedélyek, mint az indulat hevében történni szokott, a roszszal, ártalmassal a jót is ellökék maguktól, s olyakban is keresnek vala bajaiknak orvoslatot, hol azt nem találhattak. „Megújítván a tisztviselőket, — így ír és zavar össze jót roszszal körlevelében Nyitra megye közönsége, — megújítván a tisztviselőket, újítsuk meg saját erkölcseinket, nőink életmódját, gyermekeink nevelési rendszerét is. A szkithák szigorú élet s nevelési módja hajdan

megrettenté vala Európát (!). De elenyészik ezen erő, midőn 1790.
a nemzet idegen népek viseletét, erkölcseit majmolja; midőn egyedül színi játékokra, zenére, a társalgás élveire ügyelve, a szabadságot és törvényeket elfeledi; midőn az erő rövidségére tulságosan mívelődni vágyván, nevetség tárgyává leszen (!). Mit használ hiúságot jellemző tollakkal, forgókkal ékesíteni a fejet? Fiaink gyöngéden tartott kezei csak a kéjek ingerlésére, nem pedig, mint a nemzeti erkölcsök igénylik, fegyver villogtatására, lesznek alkalmas eszközökké. Elhagyván tehát a puha életmódot, térjünk vissza az ősire; gyakoroljuk magunkat az erényben, és férfiakká leszünk, kik megérdemlik, hogy a megnyilandó országgyülésen necsak meghallgattassanak, hanem kivánataikat meg is nyerjék; leszünk a hazának s az új fejedelemnek védoszlopaivá"[1]).

És a nemzeti nyelv, nemzeti viselet s erkölcsök mellett felébredt lelkesedés nem is maradt puszta szó. Szégyenérzettől ösztönöztetve, hogy a nemzet nagy részben saját hanyagsága által ejtette veszélybe legdrágább kincsét, a nemzetiséget, mindenki annak ápolására, kifejtésére, szilárdítására kezdi vala fordítani gondjait; s csak hamar, mind a nyilvános, mind a társadalmi élet nyilatkozataiban mintegy varázsütésre, meglepő módon tünik vala fel az új nemzeties irány. Nemcsak a férfiak általában elővették a kiküszöbölt nemzeti viseletet, s honi szabású öltönyeikkel nyilváníták ellenzéköket a rájok erőszakolt németség ellen; hanem a nők is elvetették a német viganót, elhányták az idegenszerű bóbitát, s honias pipercében szinte tűntetéssel tanúsíták, hogy ők is osztoznak férjeik érzelmeiben[2]). A társalgásban a nemzeti nyelv visszanyerte a maga természetes jogait, s bűnnek kezd vala tartatni annak nem, vagy roszul tudása, elhanyaglása. Számos iskolában a tanulmányok magyar nyelven kezdé-

[1]) Collect. Repraes. et Protocoll. I, 69.

[2]) Péczely: Mindenes Gyűjtemény 1790. III, 223. Grellmann: Statist. Aufklaerungen I, 447.

1790. nek előadatni; másutt legalább a nyilvános vizsgálatok tétettek honi nyelven. Dayka Gábor, növendékpap, utóbb jeles költő, a budai összpontosított papnöveldében német és tót társai számára a magyar nyelvből tanórákat ad vala. Maguk az idegen ajkú tanítók is szorgalmasan kezdék tanulni a nem rég lenézett, megvetett honi nyelvet [1]).

A politikai és társadalmi élet ezen új irányát, melynek előteremtésében egyébiránt néhány év óta maga is buzgóan működik vala [2]), az irodalom is lelkesen ápolá és szilárdítá. Az alkotmányos szabadság és független nemzetiség, honi nyelv és erkölcsök mellett fellobogott lelkesedés számos röpiratot és költeményt hint vala el az országban, melyekben míg egy részről a szabadság, nemzetiség kitartó, erélyes védelme minden igaz hazafinak szivére köttetik; más részről élesen megróvatnak s a nemzet átkával terheltetnek azon tanácsosok, kik József újításai indítóinak s előmozdítóinak tartatának, s mind azok, kik a feltolakodott idegent bálványozzák, az elkorcsulást, elnémetesedést elősegítik. A nemzeti nyelv kiművelésére, az irodalom ápolására számos tudós férfiak s írók egyesülének: Sopronyban, Pesten, Kassán, Komáromban, Győrött, Nagy-Enyeden e czélra társulatok

[1]) Péczely i. h. IV, 86.

[2]) Baróti Szabó már 1788-ban írá egy költői epistolájában id. Ráday Gedeonhoz:

„— — Gyönyörű szellő kezd lengeni s vidám
Hírt említ puha szárnyaival. Mély álmok oszolván,
Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel
Összetett vállal, szívvel, felkeltek az írók:
A tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes
Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben:
Még soha sem volt ily buzogás: egy kincse s örökje
Védelmét fel, al és közép rend felfogta; megőszült
És zöldellő korban lévők vetélkedve segítik, stb.

S aztán az írók egész seregét mutatja be az irodalom nestorának, Rádaynak: említi Telekit, Orczyt, Gvadányit, Barcsait, Horváthot, Báróczyt, Péczelyt, Molnárt, Mindszentit, Bessenyeit, Görögöt, Kulcsárt, Virágot, Révayt, Nagyot, Rajnist, Dugonitsot, Arankát, Verseghyt Bacsányit, Kazinczyt, Dömét, Molnár Borbálát, Takácsot stb.

keletkeztek. Folyóirataink, melyek Péczely „Mindenes Gyűjteményével“, Kazinczy Ferencz „Orpheusával“ s több másokkal megszaporodtak, kiváltképen a nemzeti érzelem ébresztésére és szilárdítására működének. Baróti Szabó, Horváth Ádám, Virág Benedek, Révay Miklós, Bacsányi János s több más költőink lángszavakkal gáncsolák költeményeikben a korcsító külföldieskedést, szítogaták a nemzeties érzelmeket. Péczely, Décsy, Báróczy, Gáty, Vedres s többen mások a nemzeti nyelv mellett külön röpiratokban emeltek szót. Révay pedig ismét felfogta a magyar tudós társaságnak II József kegyelmébe hasztalan ajánlott ügyét, s Bessenyey Györgynek „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékát“, buzdító előszóval megtoldva, kiadván, buzgóan ajánlja vala az ország rendeinek pártfogásába. 1790.

A szűkkeblű nemesi irány.

Azonban, a mily dicséretes vala a lelkesedés a meggyöngűlt, elhanyagolt nemzetiség és nyelv gyarapítása s ápolása, az elnyomott alkotmány és állami függetlenség helyreállítása tekintetében: szintoly gáncsot érdemel más részről a nemesség egy részének elfogultsága és szűkkeblű önzése a maga kiváltságait illetőleg. A veszélyből, mely az alkotmányt s nemzeti függetlenséget a mult idők viszontagságai közt el-elborította, a nemesség, fájdalom, még nem merítette magának azon üdves tanulságot, hogy ama legdrágább nemzeti kincsek épen azért fenyegettettek volt annyiszor és sodortattak is az enyészet örvénye szélére, mivel az alkotmányos szabadság nem az egész, körülbelül nyolcz milliónyi népre, hanem csak Verbőczynek néhány százezer lélekből álló nemzetére, a nemességre támaszkodék. A nemesség nagy része még folyton azon fogalomzavarban s elfogultságban létezett, minélfogva a nemesi kiváltságokat, melyek, való, a századok folytában, szorosan összeforrtak az alkotmányos nemzeti jogokkal, magának az alkotmány és nemzeti szabadság lényegének tartja vala. Midőn II József halálakor e szó: s z a b a d s á g, oly fennen hangzék, alatta sokan nem mást értenek vala, mint a kiváltságos osztály

1790. előjogainak sértetlenségét, mint a nemesség uralmát s a többi osztályok irányában kizáró, csak a királylyal közös befolyását az ország ügyeinek igazgatásába, teljes mellőztével a nemzet nagy tömegének. És e szűkkeblű önzésből eredt aztán ama szomorú jelenet, hogy midőn az új szellem, mely nem sokára az egész világot átalakítandó vala, Francziaországban „az ember és polgár jogainak kinyilatkoztatása“ által a hűbériség korhadt épületét alapostúl felforgatta, s a népfelséget kikiáltotta, — a magyar nemesség épen akkor ügyekezik vala magát még erősebben elsánczolni a hűbériség intézményeivel. Nem elégedék meg avval, hogy az alkotmányos jogokat a kormány kényuralma ellen biztosítsa; hanem e jogokat még inkább a maga kizárólagos tulajdonává tenni törekedék, még szűkebb korlátok közé kivánja vala szorítani a többi osztályokat, s különösen a jobbágyoktól még azon kevés jogokat is elvenni szándékozék, melyeket József a január 28-kai rendeletben is fenntartott azok számára.

A három felekezet. Az eszméket, elveket, irányokat tekintve, melyek Magyarországon a szellemek felett ekkoron uralkodának, három felekezetet szemlélünk külön csoportokba tömbesűlni, három pártot lépni a nemzeti élet küzdterére. Csak szélesebb értelemben nevezhetjük ugyan e felekezeteket pártoknak; mert azok forma szerint megalakúlva, határozott színű zászlókkal s jelszókkal ellátva, fegyelmezve még nem valának; de hatásuknak mindemellett is világos nyomaira találunk közéletünk történelmében. E pártokat, melyek azonban a megnyílt országgyülés folytában nemsokára nagy átalakuláson estek keresztül, történelmünk jelen szakában a demokratiainak, a mérsékelt és a túlzó arisztokratiainak nevezhetjük. Az első, melynek szóvivői ama fiatal, bátor lángszellemekből keletkeztek, kik a franczia forradalmi eszméket magukba egészen fölvévén „az ember és polgár jogainak nyilatkozatát“ tették jelszavokká, s ennek nyomán teljes polgári egyenlőséget óhajtának vala megalapítani; az elhúnyt II József pedig, ki a hűbériség arisztokratiai épületét oly hatalmasan meg-

rendítette volt, égig emelve, majdnem istenítették, — e 1790.
democrata párt, számára nézve még igen csekély vala az országban; ha azonban annyira fejlődhetett volna, hogy a közügyekbe cselekvőleg folyhasson be, természetesen a nép egész nem-kiváltságos tömegét a maga uszályáúl fogja vala tekinthetni. — Erősebb volt ennél mind számára, mind s kivált polgári állására nézve a mérsékelt arisztokrata párt, mely kivált a főnemességet és papságot számlálá soraiban s törekvéseit csak oda irányozá, hogy a II József törvénytelen újításai által megrendített alkotmányt helyreállítsa. Legszámosabb volt azonban a harmadik párt, mely a megyei közép- s alrendű nemességnek majdnem egész tömegét magában foglalá. A franczia forradalom híre e pártra is gyakorolt ugyan hatást; de minthogy annak szellemét még nem ismerte, nem fogta fel: elveiből csak annyit sajátíta el magának, a mennyit saját gondoskodásmódjával s nemzeti alkotmányos eszméivel megegyeztetni bírt. A népfelség elvét örömest elfogadta ugyan a korona ellenében; de a felségi jogokkal biró nép alatt csak a régi karokat s rendeket akará értetni; és míg a hűbériségnek a franczia forradalom élethalálra háborút üzent, e túlzó arisztokrata párt annak szintoly heves bajnoka gyanánt kelt a síkra. A nemzeti szabadság e pártnak is jelszava volt ugyan, és számos buzgó apostolra is talált soraiban, kik a megyei gyülések közönségét szinte elragadták a fejedelmi kényuralom ellen intézett heves szónoklataikkal; de a szabadság alatt nem egyebet értettek, mint a karok és rendek kiváltságos osztályának túlnyomó hatalmát.

A legtöbb megyében e nagyszámú túlarisztokrata párt ragadta kezébe a helyreállított alkotmányos igazgatás kormányrúdját, ennek kebelében folytatá a porosz kormány is még egy ideig lázító izgatásait; és mivel az előbb említett mérsékelt arisztokrata párt, egyelőre megelégedve Józsefnek minden újításait eltörlő rendeletével, csöndesen várá be utódának kormányraléptét; a demokraták pedig, számuk

1790. csekélysége miatt, a megyei gyüléseken fellépni még nem mertek: e túlzó arisztokrata párt adott egy ideig irányt nemzeti közéletünk minden nyilatkozatainak. És innen magyarázható, hogy ama dicséretes lelkesedés mellett az alkotmány s állami függetlenség, nemzeti nyelv és erkölcsök helyreállítása iránt, e közéleti nyilatkozatokban ama szűkkeblű törekvést is elég sürűn látjuk feltünedezni, melynél fogva a nemesség a maga kiváltságait a többi osztályokkal szemben is, egész régi terjedelmökben szándékozik vala érvényesíteni. Semmi kétség ugyan, hogy valamint a fő, úgy a közép rendű nemesség egy része is elég felvilágosultsággal, haza- s ember-szeretettel bírt már belátnia, hogy a jobbágyosztályt azon rabszolgasághoz hasonló állapotban, melyben századok folytában teng vala, sem az emberiség sérelme, sem magának a kiváltságos osztálynak veszedelme s a hazának kára nélkül nem engedheti még tovább is sínyleni. És ha még ezek közt is számosan találkoztak, kik József január 28-kai rendeletének a jobbágyosztályt illető pontja ellen a többiekkel együtt kikeltek: azt csak azért tették, mivel a jobbágyokat illető rendeletek is országgyülésen kivül bocsáttatván ki, szintoly törvénytelenek voltak, mint a többi eltörlött újítások: s míg ezekkel együtt amazokat is egyaránt megsemmisíttetni kivánják vala, szándékukat sem titkolák el, a jövő országgyülésen törvény által atyailag intézkedni a jobbágyokról.

De ezen józanul gondolkodók kevesebben valának, mintsemhogy szavok el nem hangzott volna a sokkal számosabb túlzók indulatos zajában. Ezek önzésökben minden jogot és szabadságot csak a maguk számára óhajtván biztosítani, a január 28-kai rendeletnek a jobbágyokat illető záradéka ellen nem egyedül azért keltek ki, mivel az, mint csupán fejedelmi önkényből származó, a többiekkel egyenlőkép törvénytelen; hanem mivel általa elfogultságukban önhasznukat vélik vala megrövidíttetni. És a fennen hirdetett szabadságnak ezen álbarátai a megyei gyüléseken nemcsak Józsefnek a jobbágyok javára kiadott rendeleteit, hanem még a

Mária Terézia által 1767-ben kibocsátott s a szokás által némileg már meg is szentesített úrbéri szabályozását is egyenlő hevességgel gáncsolák, ezt is eltörleni s a régi rabszolgai állapotot helyreállítani kivánván. „Természetes ugyan — így szól feliratában Hont megye nemessége, — természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kivánja; de miután a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta (!), hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgákká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyülés nem teszen változtatást“ [1]. — „A földesurak és parasztok viszonyait illetőleg, — szól egy más megye — magában véve mindegy ugyan, vajjon a parasztók szabadokká, vagy örökösen a földhöz kötöttekké tétetnek a törvények által, melyek idő szerint változnak; de mivel erről egyedül országgyülés rendelkezhetik, . . . különben pedig a törvények e tárgyról már elégségesen gondoskodtak (!), . . . megegyezésöket a rendek a parasztok állapotának változtatására nem adhatják“ [2]. — Ovatosabb valamivel Vas megye nyilatkozata, bár egyébiránt azt akarná elhitetni a világgal, hogy nem a parasztnak, hanem a földesúrnak van oka panaszkodni a köztök lévő viszony tekintetében. „Mi módon kell, úgymond a jobbágyokkal bánni; mi viszonyban álljanak azok uraik iránt; mi joggal s módon uralkodjanak felettek ezek, s engedelmeskedjenek amazok: a király s az ország kölcsönös megegyeztével alkotott számos törvények által eléggé meg van határozva. Egyébiránt kötelességében áll a megyei tisztviselőnek a parasztokra ügyelni, s őket, ha kell, védeni. De különben a parasztok maguk is oly jól tudják az úri jogokat oly igen megszorító úrbéri szabályokat, hogy az urak, ha 1790.

[1]) Collect. Repraes. et Prot. I, 135. Hasonló módon nyilatkozott Varasd megye, u. o. I, 248. Veszprém, u. o. II, 10.

[2]) Collect. Repraes. et Prot II, 20.

1790.

akarnák sem terhelhetnék őket túlságosan. A földesuraknak ellenben elég okuk van jogaik megszorítása miatt az országgyülésen panaszt emelniök“[1]).

E túlságos arisztokratai irány és törekvés nem maradhatott visszahatás nélkül. És annál elébb s erélyesebb módon be kellett ennek következnie, minthogy már nemcsak a városi lakosságban, hanem a jobbágyok nagy részében is felébredt az öntudat s elterjedt tudása ama jogoknak, melyek őket az államban megilletik. A városokban, kivált az úgy nevezett tisztesebb osztály kebelében, azoknak száma is nőttön nőtt, kik a terjedező franczia forradalmi eszmék szerint a teljes jogegyenlőség szükségéről kezdenek vala beszélni a polgári társaságban. Ha ezeknek a megyei gyüléseken szavok volt volna, kétségkivül más hangon folynak vala e gyülések tanácskozásai. De mivel a megyei hatóságoknál, melyeken kivül az országgyülés megnyilása előtt semmi más tér nem létezett politikai vitatkozásra, a szó és végzés joga ama túlzó arisztokratai párt kizárólagos birtokában létezett, mely aztán a nehány józanabb, felvilágosultabb rendeket is legtöbb helyt leszavazta: a nem-nemeseknek s a franczia szabású demokratáknak ennélfogva nem volt egyéb eszközük a visszahatásra, mint a sajtó, melynek hatalma azonban, bár működésében most nem igen korlátoltaték, azon korban korántsem vala oly nyomatékos, mint a jelenkorban. A sajtóhoz folyamodtak tehát s több röpiratokat hintettek szét az országban, melyek által a városiakat s parasztokat izgatva ösztönzik vala, kelljenek fel a nemesség ellen, mely önzése, szűkkeblüsége által a haza üdvét, boldogságát aláássa, s a papság ellen melyet százfejű szörnyetegként ábrázolának. Ilyen volt egyebek közt ama népszerű modorban szerkesztett irat, mely Szabolcs és egyéb tiszai megyékben a nép kezén forog vala, s mely ezt egyenesen lázadásra szólítá fel a nemesek ellen, kik nemcsak József emberiséges rendeleteit,

[1]) Collect. Repraes. et Prot. II, 271.

hanem még Mária Terézia úrbéri szabályzatát is eltörleni s a jobbágyokat elébbi földhöz kötött szolgaságukba visszavetni szándékoznának. 1790.

Ezen iratok nem is maradtak hatástalanok. A parasztok több helyt oly komolyan kezdének nyugtalankodni, hogy a megfélemlett s némileg eszére tért nemesség több megyében szükségesnek látá, megigérni a jobbágyságnak, hogy a megnyitandó országgyülésen az ő ügyei is törvény által fognak szabályoztatni. A parasztság azonban hírét vévén az urak kikeléseinek az úrbéri rendeletek és szabályok ellen, nem igen ad vala hitelt amaz igéreteknek, s nehezen is sikerült volna meggátolni annak fellázadását, ha az ettől tartó nemességnek fegyverrekelési készületei által nem tartatik félelemben [1]).

Még hatékonyabb vala a városi nem-nemes polgárok visszahatása. A tanácstestületek melyek a sz. kir. városokban a megyékéhez hasonló törvényhatóságot képezének, a polgárok ebbeli hanyagsága miatt nagy részben a városaikban lakó nemes egyeniségekből álltak ugyan; s annál fogva e tanácsok kebelében igen kevés helyen tűnt is fel erélyesebben ilyféle visszahatás. De annál élénkebb volt a mozgalom, a tisztviselő tanács mellett minden városban létező választott polgárok testületében, mely az úgynevezett külső tanácsot képezé, nem különben az iparosok, kereskedők czéheiben s egyéb társadalmi gyülekezetekben. Heves kitörések valának ezekben hallhatók a hazát s ebben minden előnyt, minden hatalmat egyedáruképen birni törekedő, a közterhek viselésétől ellenben vonakodó, önző, kevély nemesség ellen. A nemesség jogait korlátozott s a népet pártfogása alá vett II József emlékezete fennen magasztaltaték. És már oly kivánatok és törekvések is kezdének nyilatkozni, melyeknek nem kevesebb volt a czéljok, mint az arisztokratia eltörlése,

[1]) Izdenczy: Gespräch über Josephs und Leopold des II Regierung. Grellmann : Statist. Aufkl. II, 114.

1790. egyenlő teherviselés, egyenlő személy- s birtokjog megalapítása. Miként a megyék a korona, — úgy a városok a nemesség ellen egymást kölcsönös felszólítások, körlevelek által buzdítgaták ernyedetlen kitartásra, s mintegy szövetséget kötnek vala egymással a nemesség túlságos uralomvágyának korlátozására.

A kormány iránya. Mialatt a felekezetek ekként forrongnak vala az országban, Batthyány József bíbornok-prímás, gr. Zichy Károly országbiró, Pálfy kanczellár, Balassa Ferencz horvát bán, Ürményi József kir. személynök s az ország egyéb főtisztviselői eleinte levelek által, majd összegyülve is tanácskozának a közügyek felett. Zichy Károly országbiró már február 22-kén oly értelemben írt vala Pálfy kanczellárhoz, „hogy most, a császár halála után, oda kell fordítani minden ügyekezetöket, hogy a bizodalom az ország s a koronaörökös közt helyreálljon; mert kényszerítés, félelem igen gyönge támaszai az államnak. Az ország jelen hangulatában pedig nincs más mód egyességet s kölcsönös bizodalmat eszközleni a nemzet s királya közt, mint reábírni ő felségét, hogy az ország alkotmányának helyreállítására eddigelé tett lépéseket helybenhagyja s kiegészítse. E végett szükség, haladék nélkül kihirdetni az országgyülést, melyet immár semmi sem akadályoz.“

„Neki is fő törekvése, — válaszolá Pálfy febr. 24-kén az országbirónak — reábírni ő felségét, hogy a boldogúlt császártól kiadott resolutiót mindjárt a trónfoglalást kihirdető első leiratban megerősítse. Ez annál szükségesebb, minthogy a kormányszékeknek ily alkalommal szokásos megerősítése mellett az igazságszolgáltatási közegeket nem azon állapotba kell visszaállítani, mint a minőben 1780-ban voltak, hanem a milyenbe a január 28-kai resolutio által helyeztettek.“ A kanczelláriánál, mondja tovább, már egy bizottság működik oly felirat készítésében, mely ő felségének mindjárt megérkeztekor átnyújtassék, s melyben kéressék, hogy magát megkoronáztassa, a törvényes esküt letegye

s a koronázási hitlevelet kiadja. Ha a koronázás napját nem akarná egyelőre meghatározni, legalább az iránt adjon biztosítást, hogy a koronázási országgyülést hat hónap alatt megtartandja. „Egyébiránt, így végzi, ő felségét mindjárt szándékozom megkérni, hogy Excellentiádat, a prímást és a personalist azonnal hivassa fel ide tanácskozni a válságos helyzetben lévő közügyek felett" [1]). 1790.

Leopold egyébiránt az ország állapotáról tudósíttatván, maga is mennél elébb ügyekezett megnyugtatni a nemzetet. Még megérkezte előtt, márczius első napjaiban tudósítá tehát a magy. udv. kanczelláriát, hogy országlatát megkoronáztatásával szándékozik megkezdeni; mi végre parancsolá, hogy megérkeztéig az országgyülés kihirdetését illető okmány elkészíttessék; mit aztán a kanczellaria s a helytartótanács nem mulaszta el azonnal tudtára adni a vármegyéknek [2]). Ezek örömmel fogadták ugyan a jó hírt; felirataikban mindazáltal eleve is kijelenték, hogy a koronázat napját csak az országgyülésen, a király és nemzet köz megegyeztével kivánják meghatároztatni, miszerint elébb a nemzet fejedelmével a közügyek s különösen a királyi hitlevél tekintetében egészen tisztába jöhessen, s a koronázat elhamarkodása által a hitlevél elkészítésére szükséges időtől, mint 1741-ben történt vala, meg ne fosztassanak [3]).

Leopold márcz. 12-kén, 1790-ben érkezett meg Bécsbe Toscánából, melyet 25 év óta, köz elismerés szerint, oly ügyesen, népének oly megelégedésére kormányzott, hogy a j ó és b ö l c s fejedelem melléknevet vívta ki magának. Azon bölcsészi szellemben, a kormánya alá jutott népet boldogítani óhajtó jóakarat s buzgalomban, s e végett az üdves reformokra való hajlamban, újítási vágyban, mik József egyéniségét leginkább jellemzik, Leopold is osztozék báty- Leopold egyénisége.

---

[1]) A kanczellaria levéltárában.

[2]) A helytartótanács lev. 1790. márcz. 5-ről.

[3]) Bihar felirata, Collect Repraes. et Prot. I, 301.

1790. jával. De benne hasonló igazságszeretettel általában több méltányosság, hasonló haladási vágygyal több mérsékeltség, s a valódi hiányok és szükségek s az azok pótlására legczélszerűbben vezethető módok s eszközök higgadtabb tanulmányozása, kevesebb önfejűséggel mások nézeteinek s tanácsainak készségesebb méltánylása, a végrehajtásnál kevesebb erőszakolással nagyobb óvatosság s a közvéleménynek figyelembe vétele egyesült. És ezeknél fogva reformjai, általában helyesek, teljesen sikerültek, népének anyagi s erkölcsi érdekeit hatalmasan gyarapíták, a megjavított földmívelés, kifejtett ipar s kereskedelem által közönséges jólétet eredményeztek. Ő az anyagi érdekek tekintetében mocsárokat szárítá ki, csatornákat, műútakat készíttete; a kézműipart a czéhek korlátozó bilincseitől megszabadítá; a kereskedelmet czélszerű vám- s egyéb szabályok által tetemesen élénkíté, Livorno kereskedelmi fontosságát megalapította. Nem kevesebb érdemeket szerze magának népe erkölcsi haladásának tekintetében: a megjavított közoktatás, köznevelés által különben is szelíd jellemű s művészi szellemű népében az erkölcsiséget oly fokra emelte, hogy az egy milliónyi népességű állam börtönei, melyeket szintén tetemesen megjavított, nem ritkán üresen állának. Kormányelveit, melyeket átalában szabadelvűség bélyegez, a közügyek igazgatását egy azon korban megjelent német munka [1]) részletesen adja elő; s annak első lapján ím ezeket olvassuk: „Ő felsége erősen s bensőleg meg van győződve, hogy nincs czélszerűbb eszköz a nép bizodalmát kormányában megalapítani, mint ha a kormány a rendeletek mellett azoknak okait és czéljait, valamint azon körülményeket és szükséget is, melyek által a rendelet kibocsátásában indíttatott, az ország minden egyes polgárainak szeme elébe állítja; s nem különben az államjövedelmek mire fordítását, minden titkolódzás nélkül, a lehető

[1]) Aug. Frid Wilh. Crome: Staatsverwaltung von Toscana unter Leopold II.

legnagyobb világossággal nyilvánossá teszi.“ Igazságának, 1790.
mérsékelt, emberiséges, felvilágosodott szellemének legvilágosabb tanúsága maga a Toscana számára alkotott büntető törvénykönyv [1]), mely egyebek közt a halálos büntetést eltörülte s utóbb más országban is példányúl vétetett az igazságügy szabályozásában. A törvényalkotásban általán véve, ellenkezőleg Józseffel, semmitől sem óvakodék inkább az elhamarkodásnál: „a jó törvényhozásnak, — szokta volt mondani, — mint a természettudománynak, tapasztaláson kell alapúlnia.“ Ellentéte volt bátyjának abban is, hogy a sok kormányzásnak, a rendeletek egymásra halmozásának nem vala barátja: „Szabályomul tettem, — mond maga egy atyai intésében, melyet a Flórenczben divattá lett túlságos fényüzés tárgyában intéze e város népéhez, — szabályomul tettem, alattvalóim szabadságának a lehető legkevesebb korlátokat vetni.“ Ő ama kormánymesterséget, mely a kényuralmat méltányosság, szükség, status-érdek s kellemes formák s módok tetszős palástjába öltöztetni ügyekezék, anyjától tanulta, az ügyességet arra tőle örökölte. Ennyi fényes kormányzói tulajdonok közt csak egy hiányzék benne, mi Józsefet ékesíté, s mi ebben, a jó szándékon felül, leginkább képes bennünket a kényúrral, az önkényes dictatorral is némileg kibékíteni: a nyíltság, az egyenesség. A jó szándékot Leopoldnál is kétségbevonhatlanul tanúsítja toscanai kormányának fényes eredménye, mely őt más népek előtt szinte az irígység tárgyává emelte; de József nyíltságából s egyenességéből egy vonást sem találunk jellemében. Alattomos, gyanakodó kedélyének, mely szinte ellentétben látszik lenni különben oly jótékony kormányával, eredménye lőn a titkos rendőrség ama rendszere, melyet oly mértékben kifejtett volt Toscanában, minőben az akkoron még sehol sem létezett. Ezen állam titkosabb történelme tanús-

[1]) Codex Criminalis Hetruriae Ser. Archid. Petri Leopoldi, Viennae 1790.

1790. kodik, hogy még rejtekben is alig lehetett Flórenczben beszélni a nélkül, hogy az kevés óra múlva tudtára nem esett volna a fejedelemnek. E titkos rendőrségi rendszernek ő vetette meg aztán az osztrák birodalomban s Magyarországban is alapjait [1].

Politikája. A súlyos körülmények, melyek közt Leopold a kormányt átvette, mindjárt eleitől fogva próbakőre tették bölcseségét. A török háború még folyton folyt; s bár a mult évi hadjárat sükere még a reményeket is meghaladta: a még mindig hatalmas ellenség, a külhatalmak támogatásában is bízva, egyátaljában nem hajlik vala békére, s ennélfogva a már annyi pénzt és embert megemésztett háborúnak végét előrelátni még nem lehetett. Az osztrák ház hatalmának növekedését féltékeny szemmel néző Anglia és Holland a törököt pénzzel és tanácscsal segíté a háború folytatására. A porosz udvar pedig, mint említők, már szövetséget is kötött a fényes portával s az osztrák tartományok határszélein folyton szaporítá seregeit. Az osztrák hadak egy része e miatt még József által Morvába és Csehországba rendeltetett; minek következtében a magyar határok a török ellen több vidéken oly fedetlenül maradtak, hogy a támadható veszély elhárítása s magok biztosítása végett némely vármegyék már nemesi fölkelést is rendezének [2]). Más részről a franczia forradalom is mind veszélyesebb irányt kezd vala venni Európa békéjére. Benn végre, az örökös tartományok majdnem mindenike forrongásban vala: az új adórendszer, a háború költségeire szedett rendkivüli hadi adó, az élelem drágasága s némely eltörűlt hűbéri előjogok s kiváltságok miatt Cseh- és Morvaország, Tyrol és Galiczia nem kevésbbé háborog

[1]) Antonio Zobi: Storia Civile della Toscana. Firenze 1852 II. köt. Beccatini (Remigio Pupares álnév alatt) Vita Pubblica e Privata di P. Leopoldo d'Austria Granduca di Toscana. Siena 1797. Siebenb. Quartalschrift. Erster Jahrgang 1790. 140. kövv.

[2]) Collect. Repraes. I, 164.

vala, mint Magyarország; Belgium, mint mondók, végkép elszakadt. 1790.

Az ügyek ezen állásában Leopold, a török háború miatt is, mindenekelőtt Magyarország megnyugtatására tőn lépéseket. Harmad napon megérkezte után nyílt leveleket külde szét az országba, melyekben II József császár halálát a nemzetnek hivatalosan tudtára adván, kijelenté, hogy a trónörökösödést szabályozó 1723-ki 1-ső és 2-dik törvényczikk erejénél fogva a kormányt átvette, s az ország tisztviselőit hivatalaikban továbbra is megerősíti. Eleve tudósítja egyszersmind a rendeket, hogy elhatározott akarata őket jogaik és szabadságaik, törvényeik s alkotmányuk birtokában fentartani; s ennélfogva az újításokat eltörlő január 28-kai kir. rendelvényt ő is jóvá hagyja s annak végrehajtását május 1-ig eszközleni is akarja. A három pont tekintetében, melyek azon oklevél által jelen állapotjokban hagyattak, a módosítást, ha a rendek azt kivánnák, az országgyűlés rendelkezésére halasztván, a rendektől a kormányszékek iránt engedelmességet kiván. Igéri végre, hogy miután a törvényeket pontosan megtartani akarja, koronáztatása, a törvényes eskü letétele, a hitlevél kiadása s a nádor megválasztása végett az országgyülést a jövő juniusban minden bizonynyal megtartandja, s megnyitásának napját a nemsokára szétküldendő kir. levelekben ki is hirdetendi [1]).

Leopold ezen biztosító levelét azonban nagy elégületlenséggel fogadta az arisztokratiai ellenzék. Azt várta ez ugyanis, hogy ő Magyarország kormányát is olyforma okmány kibocsátásával veendi át, minőt a belgák megnyugtatására küldött Németalföldre, melyben tudniillik határozottan kijelenti, hogy elődo kormányát törvénytelennek ismeri el, újításait ő is roszalja s hiszi, hogy bátyjától szenvedett sérelmeiket nem fogják neki tulajdonítani, ki azokat nemcsak A megyei ellenzék.

[1]) Josephi II bina Rescripta cum Coll. Repraesent. stb Zagrabiae 1790.

1790. soha sem javalta, sőt mindig határozottan gáncsolta; elvárja ennélfogva tőlök, hogy addig is, míg mindeneket kivánságuk szerint intézend el, magokat békésen fogják viselni. „Alig hittünk szemeinknek, — mond feliratában Pest megye, — midőn Felségednek a folyó hónap 14-ről hozzánk küldött tudósító leiratában alkotmányunknak nem azon méltán várt biztosítását vettük, minőt mind a veszély nagysága, melybe az elébbi igazgatás által ejtettünk, mind jogaink elvitathatlansága, mind a nemzetnek az elhunyt felséges császár alatt tanúsított vastürelme igényelt volna, s minőt a belgáknak adni, Felséged maga egy a nemzet jogait tisztelő fejedelem s az embereket alattvalóiban is becsűlni tudó atya kötelességének tartotta . . . . Felséges úr, a nemzetek nyilván joga s azon társadalmi szerződés, mely szerint országok támadnak, bizonyítja, hogy a felségi jog eredetileg a népek birtokában létezik: e tétel, melyet maga a természet ír mindenki szivébe, azok sorába tartozik, melyekről egy igazságos fejedelemnek (minőnek Felségedet is tartjuk) kételkedni nem szabad. . . . E fölségi jog a törvények által mérsékelt királyságban a törvényes fejedelem és a nemzet által közösen gyakorlott törvényalkotó hatalomban nyugszik oly módon, hogy a nemzet mindig birjon azon eszközökkel, melyek a köztársaság czéljának elérésére a körülmények szerint szükségesek. Bízunk tehát, hogy Felséged az országgyülést és sérveink orvoslatát nem fogja egyedül azokra szorítani, mik a kegyelmes tudósító leiratban foglaltatnak; hanem nekünk is megadandja azt, mit a belgáknak adott, kik szabadságukat fegyverrel védelmezték. Mert bizonyára rosz példa volna, ha a kormány tettei által azt bizonyítaná, hogy a népek nem engedelmesség, hanem csak fegyver által védhetik s nyerhetik vissza jogaikat. Méltóztassék tehát Felséged, kinek egyenes lelkében teljesen bízunk, hogy jó szándokaiban semmi tanácsok által nem engedendi magát megingattatni, ezeket kegyelmesen szivére venni, s a közügyek iránt mennél elébb az összes rendekkel, nem pedig egyesekkel tanács-

kozni. És meggondolván azt, hogy szabadságaink az osztrák 1790.
ház uralkodása alatt sem a kölcsönös szerződések, sem az azokon nyugvó törvények s oklevelek által eléggé biztosítva nem voltak, s következőleg hogy ügyeink biztosításáról bővebben kell gondoskodnunk: méltóztassék a nemzet igazságos kérelmeit akként meghallgatni, hogy mind a fejedelem s nemzet közt létező kölcsönös régi jogviszonyok megújíttassanak s kifejtessenek; mind a mostani körülmények igényei szerint újabb szerződések köttetvén, polgári létünk teljes biztossága megalapíttassék. És csak azután vegye át Felséged a törvényes eskü letétele s megkoronáztatása által az ekként erős alapokra fektetett ország kormányát; hogy így azokat is, mik a rendek közkivánata szerint még tanácskozás alá veendők, a törvényesen és szabadon, tehát az idegen katonaság eltávoztatásával tartandó országgyülésen a rendekkel törvényesen tárgyalhassa"[1]).

Pest ezen s más megyék hasonló feliratain meglátszék, hogy a kedélyháborgás, mely még folyton tart, már csak olyan mint a szélvész utáni hullámok, melyek lassanként magoktól le fognak csilapodni, ha új vihar által nem élesztetnek. Leopold tehát, mivel jobbat nem is tehet vala, arra határozta el magát, hogy egészen kiviharzani engedi a szenvedélyeket, és semmi olyféle szabályhoz nem nyúl, mely az ellenzéket ingerelné, s ellenben mindent megtesz vagy megenged, mi bármi tekintetben csak szinét is viseli a méltányosságnak. E feliratokat tehát hallgatással mellőzvén, mindenekelőtt a nemzetnek adott szavát váltá be: az országgyülést már márcz. 29-kén kelt meghívó levelei által junius 6-kára, közkivánat szerint, távol minden idegen katonaságtól, Budára hirdette ki. „Kormányunkat, úgymond e levelekben, a trónöröksödésről szóló törvények teljesítésével akarván kezdeni, nádor választása, a hitlevél kiadása, a királyi eskü letétele s koronáztatásunk, — ezután pedig mind

[1]) Collect. Repraes. et Prot. I. 14. kövv.

1790. azoknak tárgyalása végett is, mik Magyarországnak javára s gyarapodására, és a magyar nemzetnek a szeretet és bizodalom örökös kötelékével hozzánk kapcsolására alkalmasok s hasznosaknak látszandanak, Magyarországunk és kapcsolt részei összes rendeinek Pünköst után második vasárnapra, vagyis a következő junius 6-dik napjára, Buda sz. kir. városunkba, közönséges országgyülést hirdetünk, s azon, ha az ég kedvez, személyesen is megjelenni kivánunk.“

Leopold elsö rendeletei.

Idő közben aztán mindent megtőn Leopold, miáltal a kedélyek forrongását csilapíthatá, s a szünet nélkül folytatott porosz izgatás hatását megsemmisítheté. April 20-kán a helytartótanács útján több rendelvényt tőn közzé, melyek által József újításainak maradványait törlesztgeté. E rendeletek jobbára oly neműek valának, miszerint nyilván kitűnt, hogy általok különösen a papságot s a kathol. felekezetet ügyekezik maga iránt lekötelezni. Egyebek közt az egyházi s köznevelési ügy igazgatását, a bécsi középponti udvari bizottmány alól fölmentvén, a helytartótanácsra bízta; a szerzetek további eltörlését felfüggesztette, az eltörlöttek iránti további rendelkezést, azoknak netalán helyreállítását az országgyülés végzésére halasztván; a papság befolyását a polgári ügyekre helyreállította; az iskolákban a német helyett a magyar nyelvet rendelte taníttatni, s a gyűlölt tandíjt megszűntette; eltörűlte továbbá ama rendeleteket is, melyek a papságot arra kötelezték, hogy a felségsértési s honárulási eseteket feljelentsék, és melyek a házasságot, eljegyzést stb. illették. Egy leiratában a kegyelmezési hatalmat is visszavette a hétszemélyes törvényszéktől.

E törvény- s alkotmányszerűség, mely Leopold kormánylatának kezdetét jellemzé, a nemzet nagy részére megnyugtatólag hatott ugyan; sőt az ellenzéki pártban is meggyöngítette a forradalmi eszmék s a porosz izgatás hatását: arra mindazáltal a nemzet nagyobb része erősen eltökélte volt magát, hogy jogainak, alkotmányának a megnyílandó országgyülésen a jövőben történhető minden megtámadások

ellen az eddigieknél hatékonyabb biztosítékokat szerezzen. 1790.
Némelyek ezt az által vélik vala legjobban elérhetni, ha a nemesség az országgyülésre, ősi szokás szerint, fejenként jelennék meg; a fonák eszme azonban, mint érdemlé, a megyék által figyelembe sem vétetett. Szabolcs megye, minden előfordulható esetre, a nemesség közönséges fegyverrekelését javaslá, a többi megyékhez küldött körleveleiben; mi a többségnél szintén nem talált helyeslésre. Zemplén megye a hadi rendnek a polgárival szorosabb egyesülésébe helyezé reményét s fel is szólítá a magyar és határszéli ezredek parancsnokságait, küldenének ők is követeket az országgyülésre; de a legtöbb megye ezen eszmét sem találá czélszerűnek. Közönségesebb volt azon értelem, hogy ama tanácsosok, kiknek javaslatára, vagy hozzájárulásokkal tette az elhunyt császár alkotmánysértő újításait, s azon vármegyék, melyek ezeknek készséges elfogadása által szándokaiban Józsefet megerősítették, a jövő nemzedékek példájára, az országgyülésen szigorúan meglakoltassanak. Legközönségesebbé lőn végre, Pest megye példája szerint, azon elhatározás, hogy miután Józsefnek az alaptörvényeket s a nemzet és fejedelmi háza közt létező szerződéseket megsértett kormánya a pragmatica sanctio által meghatározott trónöröködés folytonosságát megszakasztotta, újabb szerződés köttessék, s az újból szerkesztendő hitlevélben a nemzet alkotmányos jogainak és függetlenségének az eddigieknél erősebb, hatékonyabb biztosítékok szereztessenek [1]).

II.

Kihirdetve lévén az országgyülés, az országot mindenfelé a követválasztó és utasító megyei közgyülések zaja tölté el. E gyülések a nemesség fölébredt erélyének táplálékot

Az országgyülés Budán.

[1]) Lásd a kanczellár levelét az ország rendeihez. Acta Comit. 1790. 106.

1790. nyújtva, nagy élénkségben tartják vala a közéletet. A legtöbb megyében ama, fentebb jellemzett, túlzó arisztokrata párt képezvén a többséget, a követek is jobbára e felekezetből választatának meg; az utasítások pedig, bár egyes pontjaikban egymástól igen eltérők, általán véve megegyeztek abban, hogy az alkotmányos igazgatás, nemzeti függetlenség és nemesi kiváltságok biztosítására új védbástyák emeltessenek az alkotandó törvényekben.

Megérkezett végre az oly régóta s annyi hévvel óhajtott, annyi reményt ébresztett országgyülés megnyitásának napja. Buda, az ország fővárosa, 1530 óta először üdvezlé ismét a maga kebelében a nemzetnek harmadfél századon át egy határszéli városba szorított törvényalkotó gyülekezetét. A felső táblán a még alig harminczöt éves, de lángeszű Zichy Károly országbiró elnöklete alatt 38 egyházi s 225 világi főrendű, az alsó házban Ürményi József, a szintoly ékesen szóló mint alapos törvénytudó, mély értelmű, szabadelvű s minden korszerű, törvényes reformokra hajlandó királyi személynök vezérlete alatt, a királyi tábla tagjain felül, két horvátországi, 35 káptalani, 102 vármegyei, 79 városi követek, és 31 jelen nem lévő főrendűek küldöttei ültek össze. A követeken kivül számos megye nemes ifjakból álló bandériumot küldött fel Budára; néhány megyéből pedig már a korona visszakerülte óta tanyáznak vala ott, annak őrizete végett, nemes hadak: az országgyülés ekként csak nemzeti haderő védelme alatt tanácskozék. A kiváncsiság s a nemzeti ügy melletti lelkesedés a követeken kivül is számos nemes urat és ifjút hozott fel Budára. Maguk a nők is, kiknek, az ország rendeihez intézett kérelmök következtében [1]), először engedetetett meg a megjelenés a nemzeti gyülésen, nagy buzgalommal jártak el annak üléseire. A király részéről senki sem vala megbízva a gyülés megnyitásával: Leopold

[1]) A magyar anyáknak az országgyülésre egybegyült országnagyai s magyar atyák eleibe terjesztett alázatos kérelmök. 1790.

az ország rendeit, kivánságok szerint, minden beavatkozás nélkül engedé tanácskozniok. Ezen országgyülést, némi tekintetben alkotmányozónak lehet nevezni, általa állíttatván helyre teljes épségében a nemzeti alkotmány. 1790.

A rendek tábláján mindjárt az első, jun. 10-kén tartott ülésben határozottan nyilatkozék. a visszahatás az elébbi kormány ellen. A kir. személynök beköszöntő beszéde után Benyovszky György Pozsony megyei követ emelt szót, s előadván, hogy az elhunyt császár által megkisérlett veszélyes újítások eszközei leginkább a kir. biztosok voltak, ezen törvénytelen hivatalt pedig mind az országbiró, mind a kir. személynök viselte, kijelenté, hogy utasítása által annál inkább tiltva van azok elnökségét elismerni s vezérletök alatt tanácskozni, mivel azok országos tisztségeiket is nem-koronázott fejedelemtől nyerték. A rendek többsége azonban, bár még más négy megyei követ is támogatá Benyovszky nyilatkozatát, a kerületi ülés végzése nyomán elhatározá, hogy míg az ország e tárgy felett utóbb tüzetesen nem rendelkezik, ama fő tisztviselők tartsák meg hivatalaikat s elnökségöket, de csak azon feltétel alatt, hogy a hitlevél elkészülte után teendő vizsgálatkor mind ők mind egyéb tisztviselők, kik hivatalaikat Józseftől nyerték, az ország rendeinek számot adni tartozzanak.

E végzés következtében, úgy látszik, utánozva a franczia nemzeti gyülésnek, a lapdajáték teremében mondott esküjét (serment du jeu de paume), inditvány tétetett, miszerint az országgyülés minden jelenlévő tagja esküvel kötelezze magát, hogy a rendek tudta nélkül sem adományt, sem hivatalt s méltóságot, sem más akármi nemű kitüntetést nem fogad el. Az indítvány heves vitatkozás után határozattá emeltetvén, a rendek az esküt negyedik ülésöken valamenynyien letették. A főrendek e hitletételt eleinte mindenkinek szabad akaratára kivánták hagyatni; de miután a rendek határozottan kijelentették, hogy végzésöktől el nem állnak, s azon urakkal, kik az esküt le nem teszik, sem a kerületi

1790. sem a választmányi ülésekben együtt ülni nem fognak: a hatodik ülésben végre százharminczkilenczen a főrendek közől is letették a hitet. Ugyanezen ülésekben még a napló ügye is heves vitáknak szolgált tárgyául. A rendek azt két nyelven, magyarul és latinul kivánják vala szerkesztetni, úgy mindazáltal hogy eredetinek a magyar szöveg tekintessék, mely egy rendi választmány által megvizsgáltatván, a latinnal együtt hasáblag nyomassék ki. A főrendek azonban szintén kivánnak vala befolyást annak vizsgálatára, a kinyomatást pedig sokáig ellenzék. Az ügy végre ugy igazodott el, hogy a főrendek, miután az első ülések naplójának birálatára befolyást nyertek, sem a kinyomatást nem ellenezték tovább, sem a birálathoz nem követelték utóbb hozzájárulásokat, a napló különben is csak a rendek tanácskozásait foglalván magában. A nemzetiség mellett oly élénken felbuzogott lelkesedés után igen természetes vala, hogy valamint a napló úgy a tanácskozások hivatalos nyelvéül is közmegegyezéssel a magyar nyelv választatott, azoknak, kik ezt nem tudnák, szabadságokra hagyatván, a latint használhatni véleményeik előadására. A háztartás tekintetében említést érdemel még az is, hogy egy végzésben szabályul tűzetett ki, miszerint a fontosabb ügyekben a két tábla közti üzenetek ezentul ne élő szóval, hanem iratba foglalva tétessenek; kisebb fontosságú dolgoknál pedig, midőn az üzenet élő szóval adathatik elő, szónokká ne mindig egyházi, hanem világi rendű is választassék.

Az országgyülés akkori képe.

Az országgyülési tárgyalás formái egynémiben még különböztek azoktól, melyek a jelen század folytában, kivált 1825 óta lőnek divatosakká. A rendek táblája, miként már régibb időktől fogva, úgy most is kétféle üléseket tart vala ugyan: országosakat és kerületieket; de emezeknek más volt még alakja s eljárása, fontossága pedig sokkal csekélyebb, mint az újabbkori hasonnemű üléseké. A kerületi ülések külön négy teremben szoktak vala tartatni, melyek mindegyikében, az ország négy kerülete szerint, az illető

vármegyék követei főispánjaikkal együtt külön tanácskozá- 1790.
nak minden tárgy felett. Sokszor történt azonban, sőt ezen korban majdnem kivétel nélkül, hogy a követi kar e kerületi ülésekben csak két teremben, két testben ült össze, egyikben a két dunai, másikban a két tiszai kerületek követei egyesülvén. A tárgyak felett e külön kerületi gyülések külön véleményt készítének, külön végzést alkotának, melyek aztán az országos ülésekbe vitetvén át, ezek tanácskozásainak alapját képezték. Az országos végzés majd egyik, majd másik kerület véleménye szerint, majd többekből összeegyeztetve alkottaték. A királyi tábla tagjai, a káptalanok, s városok követei a kerületi ülésekben részt nem vévén, a fennforgó tárgyakhoz csak az országos üléseken szólhattak; mivel pedig a végzés ezekben jobbára ama kerületi vélemények nyomán mondatott ki s azokon kivül eső módosítást a megyei követek igen ritkán fogadtak el: a káptalanok s városok követeinek már akkor is csekély vala befolyásuk a törvényalkotásra.

A káptalanok követeit illetőleg ezt alig lehet csodálnunk, ha meggondoljuk, hogy a rendek nagy része mindig protestansokból álla; továbbá, hogy a papság, mint rend, különben is képviselve volt a főrendek házában a püspökök által; s végre ha figyelembe veszszük azt is, hogy a káptalanok, mint birtokosak, sőt az alpapság is a nemesekkel egyenlőkép részt vettek a megyei gyüléseken úgy a közügyek tárgyalásában, mint az országgyülési követek választásában s utasításában.

Sokkal felötlőbb az, hogy a külön municipiumokkal, törvényhatóságokkal biró városok követeinek befolyása oly igen összeszoríttatott. Ennek oka két körülményben fekszik. Egyik az, hogy a királyi városok nagyobb részének lakosságát jobbára német eredetűek alkották, kik a nemzetnek ebbeli nagy tűrelme következtében, nyelvöket, nemzetiségöket megtartván, a német királyok alatt a magyar nemzetiséggel s alkotmánynyal nem mindig egyező vágyakat,

1790. szellemet ápolának kebelökben. Az országban megtelepült németek eleitől fogva vonakodának egybeolvadni a magyar vármegyékkel s külön törvényhatóságokra ügyekeznek vala szert tenni. Az osztrák házból származott királyok is jobbára a német lakosságú városoknak adtak saját törvényhatósági jogokat, melyeknél fogva azok jogot nyertek az országgyülésre is követeket küldeni. Igen természetes volt tehát, hogy a nemesség lehetőleg korlátolni ügyekezett e községek törvényhozási befolyását, melyeket Ausztria felé láta nehézkedni. De még több okot szolgáltatott erre ama másik körülmény, hogy a királyi városok, bár saját municipalis jogaikkal valának felruházva, idő folytával mind nagyobb függésbe estek a királyi kamarától, úgyannyira hogy ez jobbára tetszése szerint rendelkezheték a kivánsága szerint választott s utasított városi követekkel, kik ennélfogva nem is annyira községeiknek s azok foglalkodásainak, az ipar és kereskedelemnek, mint a kormány érdekeinek lőnek képviselőivé. Nehogy tehát a kormány s a német elem befolyása a rendek tábláján is túlsúlyt nyerjen, a megyék követei, kik bár egyedül a nemesség által küldetének, magukat mindazáltal az egész magyar nemzet képviselőinek tarták, már az elmúlt században szokásba hozták, hogy valamint ők kerületenként, úgy a városok követei is valamennyien együtt szavazzanak, s összesen valamennyiök szavazata egynek tekintessék, miként az ugyanazon kerületben lévő megyék szavazata is egynek tartatott. Csak ekként biztosíthatták magukat a rendek, hogy kerületeik négy szavazatával a városok és káptalanok egy-egy szavazatát mindig legyőzhessék, és sem az idegen elem, sem a kényuralomra törekvő bécsi kormány befolyása ne legyen túlnyomó a rendek tábláján. A jelen nem lévő főrendűek küldötteinek szavazata, kiknek a rendek közti ülése különben is képtelenség vala, már rég nem vétetett figyelembe.

Viták a kir. hitlevél felett. Mi alatt az országos ülésekben a házrendtartás és tárgyalási formák, napló, tanácskozási nyelv stb. felett folynak vala az értekezletek, a kerületi ülésekben a kir. hitlevél

vétetett tanácskozás alá. A viták e felett rendkivüli hevességgel folytak; mert ama túlzó pártiak, kik már a megyei követ-választó s utasító gyüléseken is oly nagy zajt ütöttek vala, követekké jobbára el lévén választva, heves szónoklataikkal a követek egész testületét magukkal ragadták, s nemsokára ennek kebelében is ama túlzó arisztokrata párt hangulata, törekvése lőn az uralkodó. Nagy hatása volt országgyülésünk szellemére, annak ezen első stadiumában, kétségen kivül a párisi assemblée nationale-nak is. Ennek tisztán democrata szellemével, — melynél fogva az a hűbériség egész épületét alapostul felforgatta, a nemességet eltörűlte, s a polgárok közt teljes jogegyenlőséget alapíta meg, — homlokegyenest ellenkezék ugyan a mi rendeink szelleme, kik viszont a nemesség ama mindenhatóságának helyreállítására törekedének, melyet ez hajdan Rákos mezei gyülésein gyakorlott; de rendeink annál nagyobb hajlamot tanúsitának követni a francziák példáját a királyi hatalom korlátozásában. És találtattak is elegen, kik egy perczig sem látszának kételkedni, hogy valamint a Szajna partjain sikerült a népfelséget kikiáltani, a királyi hatalmat árnyékká törpíteni: úgy Budán is sikerűlend, annak legalább is szűkebb korlátokat vetni, s a mult századok folytában tett jog- és hatalom-foglalásait megszűntetvén, a nemzeti függetlenséget s alkotmányosságot, evvel együtt pedig az arisztokratia országos hatalmát is teljes érvényre emelni. 1790.

A felavatási hitlevél valóban ily szellemben készüle a kerületi ülések kebelében. Miután a dunai kerületek a munkálatot elkészítették, s azt a tiszaiak is rövid időn bevégezendők valának, az országbiró a jul. 12-kei országos ülésben azt kivánta, hogy a kerületi munkálatok megvizsgálására és szerkesztésére mind a két táblától vegyes bizottmány választassék. A rendek ezt nem ellenzék ugyan, minélfogva a maguk részéről ki is nevezték a választmányt; egyszersmind azonban azt is elhatározták, hogy míg a bizottmány a birálattal foglalkodik, a kerületi ülésekben, alkotmányos szabad-

1790. ságaik bővebb biztosítására a hitlevél pontjaival megegyező törvényczikkelyek készíttessenek, melyeket a király, mint 1608-ban történt vala, még a koronázás előtt szentesítsen.

Azon arisztokratai szűkkeblűség azonban, mely a megyei gyüléseken a többi osztályok irányában már elébb is nyilatkozott, jelenleg pedig a felavatási hitlevél s koronázás előtti törvényjavaslatok több pontját átlengé, egészen ellenkező eredményt szült, mint a melyet e túlzó párt vezérei kitűztek. Miként többnyire történni szokott, a túlság önmagában hordta büntetését: a középkornak nemesi mindenhatóságára visszasovárgó mámor, mely, mivel a tiszta hazafiúi törekvésekkel karöltve jár vala, eleinte az egész követi kart megragadni látszék, ennek tagjaiban koránt sem vált közönségessé, hanem abból, midőn a többi osztályok mind hevesebb visszahatását észlelék, az elcsábítottak közől is mind többen kijózanodának.

Az udvar magatartása az országgyülés iránt.

A kedélyek csilapultára azonban s a józanabb, mérsékeltebb felekezet számának nem kevésbbé, mint erkölcsi erejének növekedésére még nagyobb hatása lett a fejedelem magaviseletének, s a küleseményeк váratlan alakulásának. Már mintegy hat hétig folytak Budán a heves vitatkozások a nélkül, hogy a fejedelmet, szokás szerint az országgyülésre meghívták s ez általa törvényesen megnyittatott volna. Leopold ebből nem kevésbbé, mint az országgyülés előtt hozzá intézett feliratokból látván, mily heves lázban van még a nemzet egy részének kedélye; megértvén a feliratokból azt is, hogy a koronázást a rendek akkorra kivánják halasztani, midőn az alkotmányos szabadság biztosítását czélzó előleges tanácskozmányok befejezve lesznek, elébbi magaviseletét folytatva, szabad folyamot akart engedni az indulatok kiforrásának, eszélyesen számítván, hogy a nyugalom s higgadtság, mit erőszakos szabályok még távolabb űznének, nemsokára magától helyreálland. Semleges magatartásából ennélfogva mind addig nem szándékozott kilépni, míg a szenvedélyek veszélyes irányt nem vesznek, s vagy az

ország javának vagy királyi tekintélyének csorbulását nem okozzák. Magatartása ekként olyatén vala, mely a mérsékeltekben aggodalmat nem ébresztett, a zajongókat tiszteletre kényszeríté; amazok bizodalmát, erkölcsi erejét szilárdítá, emezek hevét csökkenté, szenvedélyeiket lefegyverzé. 1790.

Külpolitika

De minél inkább magukra látszék hagyni Leopold az ország rendeit annál nagyobb gondot fordít vala birodalma külügyeinek békés elintézésére, nem kételkedvén, hogy mihelyt ezek eligazítva lesznek, a belügyek is más irányba fognak térni. A török háború József halála után is szakadatlanul folyt. Szerbországban már február végén megkezdődtek a csatározások, a császári fegyverekre nézve általában előnyösen; s másutt is egyaránt kedvezett a szerencse. April 17-kén a török Orsovát is kénytelen lőn feladni; Bodon pedig szintén veszélyben forgott. Juniusban a császári had Kis-Oláhországot egészen hatalmába ejté; utóbb Gyurgyevó alól némi veszteséggel kényteleníttették ugyan elvonúlni; de Kalafat mellett ismét győzelmet vívott ki. Kevéssel utóbb Czettin is megadta magát.

Leopold azonban, a háborúnak ezen előnyös folyama mellett is, nem kevésbbé saját országainak nyugtalansága, mint a külhatalmakkal kifejlődött viszonyok által indíttatva, arra határozta magát, hogy a törökkel békét kössön. E végett a porosz királylyal, nemsokára Bécsbe érkezte után, levelezésbe ereszkedett s egy okmányában kijelenté, miképen a békét őszintén óhajtván, a török birodalom épségét megcsorbítani nem szándékozik; de más részről azt sem fogja tűrni, hogy a török szövetségesei szaporítsák birtokaikat. E nyilatkozata őszinteségének tanúságául pedig a támadó munkálatokat a török határszéleken megszűntetvén, egyedül védelmi állást foglaltatott el seregei által. Fridrik Vilmos porosz király azonban nem örömest engedte volna elosonni az alkalmat, melyben, legalább hadi készületei kárpótlásául, némi hasznot húzhatna a bonyodalomból, s oly béketervet tőn indítványba, mely szerint Leopold Galiczia nagyobb

1790. részét visszaadná, s ezért a török birodalomból Oláh- és Szerborság azon részét nyerné kárpótlásúl, mely a passzaroviczi békekötés alkalmával Károly császárnak engedtetett; Lengyelország viszont Galiczjáért Danczka és Thorn városokat eresztené Poroszország birtokába. A javaslat azonban sem Leopoldnak, sem Lengyelországnak nem tetszék; s mármár ellenséges fordúlatot vesznek vala a viszonyok, midőn a berlini kabinet, Francziaország folyton növekedő forrongásától is indíttatva, az angollal egyértelműleg oda nyilatkozott, hogy Leopold a töröknek minden elfoglalt tartományait adja vissza, kijelentvén egyszersmind, hogy ha e javaslata sem fogadtatik el, az ügy eldöntését fegyverre bízza.

Bár Leopold a fentebb említett levélében kijelentette volt a porosz királynak, hogy a békét őszintén kivánván, birodalma nagyobbítására nem törekszik: mindazáltal sem a porosz, sem az angol udvar nem hitte volt akkor, hogy ez komoly szava legyen Leopoldnak. Úgy vélekedének, hogy Leopold a török földön tett foglalásokat feláldozni még sem lesz hajlandó, s azokért maguknak végre is ki fognak alkudhatni némi előnyöket. Leopold azonban, kinek birodalma forrongó tartományainak megnyugtatásán kivül a császárválasztás is szivén fekszik vala, egész őszinteséggel tette volt amaz ajánlatot, s most a porosz udvar czélszerű föltételét elfogadván, ügyesen használá fel azt a béke helyreállítására. Junius közepén kelt válaszában kijelenté a berlini kabinetnek, hogy valamint kész vele, mindkettejök alattvalóinak javára, barátságos viszonyba lépni: úgy a törökkel is hajlandó fegyvernyugvást s következőleg békét kötni az angol és porosz udvaroktól kitűzött feltétel alatt; reméli mindazáltal, hogy ezen engedményét a fényes kapu is méltánylattal fogadandja, s nem vonakodik oly szerződéstől, mely által a béke a két birodalom közti határokon tökéletesen fentartathassék, s ebben mind az angol, mind a porosz udvar hajlandó leend közremunkálni. A berlini kabinet e

nyilatkozatot nagy meglepetéssel vette ugyan; de miután a 1790.
föltételt maga tűzte volt ki, kénytelen lőn abban megnyugodni. A két udvar biztosai junius végén ennél fogva Reichenbachban találkoztak; hol aztán négy heti értekezlet után a bécsi udvar határozottan kijelentette, hogy a törökkel kész fegyverszünetre lépni s azon alapon, miszerint minden a háború előtti állapotba helyeztessék vissza, a békealkut is megkezdeni; a porosz udvar viszont igéretet tőn, hogy a közbenjárói szerepet a békekötésnél Angliával és Hollanddal együtt elfogadja; de egyszersmind magának is némi előnyt kötött ki azon esetre, ha netalán a török valamely birtokot önként engedne át Ausztriának. Ezen egyesség folytán a bécsi udvar Herbert bárót már juliusban Törökországba küldé a fegyverszünet megkötése végett. A békealku helyéül Szisztova lőn kitűzve, hol azonban csak az év végén kezdettek meg a békeértekezletek.

Mi a reichenbachi conferentiák után még hiányzék abból, hogy a berlini kabinet ellenséges indulata barátságossá, a juniusban már-már kitöréssel fenyegetett háború szövetséggé változzék, megtette azt egy részről a közös veszély félelme, melylyel a franczia forradalom Európa békéjét napról-napra mindinkább fenyegeté; más részről Leopold összeköttetése a porosz conservativ párttal. E viszonyt ő ama párt fejei, Bischofswerder és Wöllner által mind szorosabbá ügyekezék fonni. És ennek eredménye lett aztán, hogy a porosz kabinet julius folytában az elégületlen magyarokkal is, kiket elébb oly annyira izgatott vala, minden összeköttetéseit megszakasztotta; Bischofswerder pedig, kinek végre Herczberg minisztert, ezen lázító izgatások fő vezetőjét, is sikerült megbuktatnia, még azon hitványságot sem átallá elkövetni, hogy a magyar uraknak e miniszterrel folytatott levelezéseit is átküldje Leopoldnak. A béke aug. 5-kén köttetett meg a bécsi és berlini udvarok közt.

A külviszonyok ilyképen alakúltának a magyar ország- gyülés folyamára is döntővé lett befolyása. A rendek közől Az országgyülés folyama.

1790. azok, kik előbb a porosz izgatásoknak fület tártak, s az igért gyámolításra támaszkodva a húrokat oly annyira megfesztették, megértvén, hogy Leopold az angol és porosz feltételeket a török békére nézve elfogadta, s a fegyverszünet végett a törökhöz már követet is küld, a berlini kabinettel pedig mind barátságosabb viszonyba lép: túlcsapongó tüzöket maguk is sietének mérsékolni. Az olyféle vitatkozásoknak, hogy az örökösödés fonala megszakadt, stb. ezentúl nyoma sem fordul elő a rendek jegyzőkönyvében; s csak arra szoríták minden ügyekezetöket, hogy a nemzeti függetlenségen s alkotmányon ejtett csorbákat kiépítsék, s azoknak a jövőre több biztosítékot szerezzenek.

E törekvés indítá őket különösen e napokban, (julius közepén) midőn b. Herbertnek az országon keresztül utazásáról értesűltek, hogy a nemzetnek béke- s had-jogát is szőnyegre hozzák. Hogy e jogban a nemzet a fejedelemmel osztozik, egyenlő vala mind a két tábla véleménye; s csak arról folyt a vita, miképen gyakorolja e jogot a nemzet, miután azon országos tanács, melyre e jog kezelése a törvények által bízatott, többé már nem létezik. A julius 20-kán tartott közös ülésben végre az emeltetett határozattá, miszerint kéressék meg a fejedelem, hogy mind jelenleg, b. Herbert mellé, mind azután is mindig, valahányszor Magyarországot illető ügy forog fenn, a törökhöz s más külhatalmakhoz magyart is küldene követül. A kérelem másnap mindjárt Béesbe indíttatott, gr. Teleki József, Almásy Pál, aradi főispán, Széchenyi Ferencz, Batthyány Ferencz, Apponyi Antal, Eszterházy Ferencz grófok, Podmaniczky József báró és Somsich Lázár ajánltatván a felségnek a végre, hogy közőlök valamelyiket b. Herbert mellé békekövetül válaszsza. Leopold erre jul. 30-kán kelt leiratában akként válaszola, hogy mihelyt a béke tárgyaltatni fog, lesz gondja reá, hogy az ország törvényeinek ebbeli intézkedései végrehajtassanak [1]).

[1]) Acta Comit. 73.

Azonban külügyeinek jobbra fordulta után Leopold is más húrokat kezd vala megpendíteni az országgyülés irányában. Julius 20-kán Pálfy kanczellár által egy levelet íratott az országbiróhoz, melyben az emennek tudtára adja, hogy miután a rendek jelenleg a királyi hitlevél fölött tanácskoznak, ő felsége minden kellemetlen összeütközés elhárítása végett szükségesnek látja e tárgy iránti akaratát általa világosan kifejeztetni. „Ő felségének, úgymond, szilárd elhatározása, az ország alkotmányát sértetlenül fentartani azon állapotában, melyben az boldog emlékezetű anyjáról Mária Teréziáról, s nagyatyjáról, Károlyról reászállott; egyszersmind azonban erősen hiszi ő felsége, hogy kivánataik czéljául a rendek is csak azon alkotmányt tűzték ki, mely a pragmatica sanctió alkalmával kötött viszonylagos szerződésnek szolgált tárgyául . . . . Miután pedig ily szándékkal viseltetik ő felsége, s ennek már eddigi eljárása s különösen az országgyülés egybehívása által elegendő bizonyítványait is adta: bizton reméli vala, hogy iránta a nemzet bizodalma is helyreálland. Midőn azonban látá az országban történt eseményeket, — miképen, például, Szabolcs megye, a közbéke sérelmére, a többi megyékhez felszólításokat intézett, hogy országgyülést önhatalmoknál fogva tartsanak s a nemesség közönségesen fegyverre keljen; Zemplén megye pedig a hadi fegy sérelmére a magyar és határszéli ezredeket ösztönözte, hogy követeket az országgyülésre ők is küldjenek; [1]) számos más vármegye végre, a Pest megyéből eredt példa után, a pragmatica sanctióból folyó trónörökösödés megszakadásának kérdését is fesze-

1790.

A kanczellár levelei.

---

[1]) A kanczellár már jun. 30-kán is tudósítást kért vala az országbirótól, vajjon igaz-e, hogy miként ő felsége magántudósításokból értesült, a Pálfy, Splényi és Károlyi gyalogezredek tisztjei, Benyovszky és Ocskay tiszteket küldték légyen deputatióban az ország rendeihez, hogy a RR. közé felvételöket sürgessék, és hogy a tiszai megyék egy része a maga nemességét csakugyan felfegyverzi? A kanczell. levéltárában.

1790. gette: akkoron megyőződék ő felsége, hogy a törvények iránt egynémely hatóságok nem viseltetnek azon tisztelettel, melyet a közjó igényel. De ezeket akkor hallgatással vélé mellőzendőknek ő felsége, azon reményben lévén, hogy a megnyilandó országgyülés azok emlékezetét eltörlendi. Kénytelen azonban kijelenteni, hogy az országgyülés eddigi folyama sem felel meg ő felsége várakozásának. Hogy tehát a rendek tudják, mi légyen ő felségének a felavatási hitlevél iránt elhatározott akarata, ezennel kijelenti: hogy miképen magát szorosan a pragmatica sanctió alkotásakor fenállott alkotmányhoz tartja, s azt sem maga megsérteni nem fogja, sem mások által megsértetni nem engedi; s valamint továbbá nem ellenzi, hogy az ország rendei az alkotmány biztosítására szolgáló módokat, melyek a királyi méltósággal is megférők, elejébe terjeszszék, úgy viszont semmikép sem engedi meg ő felsége, hogy a pragmatica sanctió szerint őt, ki e szerződést megtartani önként is akarja, illető trónörökösödési jog, akár az ő, akár utódai kárára, feszegettessék; azt sem tűri, továbbá, hogy a katonaság körül, a fegyelem felforgatására akár minemű újítás tétessék; valamint végre azt sem szenvedi meg, hogy a végrehajtó hatalomnak, melyet ő felsége különben is törvényesen szándékozik gyakorolni, az alkotmány szellemével is ellenkező korlátok vettessenek; arra ellenben hajlandó ő felsége, hogy az ágostai és helvét vallástételt követőknek a bécsi és linczi békekötések által megalapított jogai, az egyesség megerősítése végett, ezen országgyülésen bővebben kifejtessenek s törvény által határoztassanak meg; óhajtván egyszersmind, hogy a nemegyesült görögökre is kellő figyelem fordítassék' [1]).

Nyomban követé e nyilatkozatot a kanczellárnak egy más, a királyi személynökhöz intézett levele, melyben megemlítvén, ,hogy az országgyülés tartamára törvény által kiszabott két hónapi idő mármár végére jár, s az országgyü-

---

[1]) Acta Comit. 105.

lés még sincs megnyitva kellő módon; miután pedig e ha- 1790
lasztás által a szegény adózó nép, mely mind a követek díjait fizetni, mind az egyházi s világi urak költségeinek egy részét viselni kénytelen, súlyosan terheltetik, mi miatt végre még veszélyes mozgalmak is támadhatnak; [1]) más részről pedig a gyülés alatt a törvénykezés folyama is felfüggesztve lévén, a pörlekedő felekre ebből nagy kár háramlik: kijelenti ennélfogva a királyi személynöknek, hogy ő felsége hozzá tegnap levelet intézett, melyben meghagyja, tudná meg a kir. személynöktől, mi légyen valóságos oka, hogy ő felsége a gyülésre szokott módon mind eddig meg nem hívatott [2]).

Még nagyobb hatása lett a kanczellár aug. 22-kén kelt levelének Zichy országbiróhoz. Írja ugyanis Pálfy, miképen ő felsége legfelsőbb akaratát nyilvánítá az iránt, hogy miután némely főurak, nemesek s más egyének azon merényletre vetemedtek, miszerint nemcsak elébb, II József császár alatt, hanem jelenleg is, a mult hónapok folytában, a porosz udvarral hazaáruló, veszélyes tárgyalásokba keveredtek, s ez által magokat felségsértési bűn részeseivé tették; ő felsége pedig e tényt a hazai törvények szerint megboszúlni kivánja: hagyja meg a kir. ügyek igazgatójának, hogy az e tárgyban indítandó keresetet mennél elébb feltegye; a bűnösök neveit majd maga ő felsége fogja a vádlevélbe beíratni; ugyanakkor szándékozván meghatározni, mely törvényszék bízassék meg az itéletek hozatalával [3]).

Az országbiró meghagyásából a kir. ügyek igazgatója, Lányi József nem is késett a keresetet feltenni. A kereset hűtlenségi bűnre szólott. Leopold azonban, miután az neki bemutattatott, Sz. István II-dik törvénykönyvére, és az

[1]) Járt is Bécsben híre, hogy a parasztság a felvidéken fellázadni készül. A kanczellár azonban Stampfer kamaragróf tudósítása szerint jul. 28. kelt felterjesztésében értesíté a felséget, hogy ily parasztlázadás veszélyeinek híre teljesen alaptalan. A kanczell. levéltárában.

[2]) A Jancsó-féle gyüjteményből.

[3]) A kanczell. levéltárában.

1790. 1715-ki 7-dik t.-czikkre hivatkozva, mely szerint a külhatalmakkal való összeesküvés nem hűtlenségi, hanem felségsértési büntetést von maga után, a keresetet Lányinak kiigazítás, illetőleg az idézett törvények feletti véleményadás végett visszaküldetni kivánta [1]. A kir. ügyigazgató erre egy hosszú levélben fejtegeté, hogy miután ő az érdekelt vádlottak bünét nem ismeri, s miféle összeesküvésben vettek részt, nem tudja, ő csak hűtlenségi büntetésre tehette fel a keresetet; kész azonban teljesíteni ő felsége akaratát, mihelyt vele az összeesküvés ténye bővebben közöltetni fog. A kanczellária egy utóbbi felterjesztésében szintén csak hűtlenségi keresetet véleményez megindítani a királyi tábla, mint judicium delegatum előtt; egyszersmind pedig indítványozá: rendelné fel ő felsége Bécsbe a kir. ügyigazgatót, 's közölné mind vele, mind a kanczelláriával bővebben az ügyet, s nevezné meg nekik a vádlott személyeket is, hogy az ügyigazgató a keresetet feltehesse, a kanczellária pedig a leveleket megírhassa [2].

Leopold a fenyegetést, hogy a poroszszal összeköttetésben állott urakat felségsértési vád alá helyezteti, könnyen teljesíthette volna ugyan; mert, mint mondók, Bischofswerder, az új porosz miniszter, a magyarok által elődjéhez, Herzberg miniszterhez intézett leveleket a bécsi udvarhoz már rég átküldte: neki azonban, úgy látszik, az ügy szőnyegre hozatalával csak az volt czélja, hogy a Budán zajlongó országgyülési urakra reáijeszszen, a heveskedőket megfélemlítse s elhallgattassa; e czélt pedig elérvén, fenyegetését, helyes mérséklettel, nem szándékozott foganatba venni. Nyomára legalább nem találtam a további tárgyalásnak.

A felett mindazáltal, a kanczellárnak fentebb idézett két levele nem hagy kételkedni, hogy Leopold, miután biro-

[1]) A kanczellár levele Lányihoz nov. 13-ról, a kancz. levélt.

[2]) A kanczellária levéltárában.

dalma külügyeit némileg már rendezve, a békét mind a porosz, mind a török részéről eléggé biztosítva látta, annál határozottabban kivánt fellépni a rendek előtt, minthogy eddigi engedékenységének nemcsak kivánt gyümölcseit nem tapasztalá, hanem a rendek nagy részének túlzó arisztokratiai iránya könnyen veszélyes mozgalmakat is szülhet vala az országban. A felavatási hitlevél s a koronázás előtti törvényczikkelyek megvitatásakor egyebek közt a városi nemnemes polgárok s a jobbágyok állapota szőnyegre hozatván, a rendek többsége még mindig szintazon szűkkeblű nézeteket pártolá, melyek az országgyülés előtt, a megyei közgyüléseken nyilatkoztak vala. A jobbágyokat illetőleg, nemcsak a II Józseftől nyert engedményeket, hanem még Mária Terézia úrbéri szabályzatát is eltörűlni —, a városi polgárság jogait pedig, kivált annak hivatalviselési képességét s törvényhozási befolyását még az eddigieknél is szűkebb korlátok közé kivánná szorítani a rendek többsége. E szűkkeblűség azonban már zajos visszahatást okozott mind a demokrata párt, mind a városi polgárok s jobbágyok részéről. Ama párt ugyanis az országgyülés alatt még több röpiratokat hintett szét a közönségben, izgatván a népet, keljen fel az arisztokratia ellen, mely míg csak a maga kiváltságai tágítására törekszik, a haza boldogságát aláássa. A városok pedig, mint alább elmondandók leszünk, egyenesen a királyhoz folyamodtak, hogy vagy védje őket a nemesség nyomása ellen, vagy engedje meg nekik, hogy kölcsönt kölcsönnel viszonozhassanak a nemesség irányában. 1790.

A kanczellár levelei az országbiróhoz nem is maradtak hatás nélkül: ezeknek köztudomásra jutása óta mindinkább változni kezd vala az országgyülés iránya. Sem a koronázás előtti törvényczikkek, sem a kir. hitlevél tárgyalásával nem hagytak ugyan fel a rendek; az ellenzék mindazáltal lassanként gyöngűlni kezdett a törvényekhez oly szigorúan ragaszkodni akaró király ellenében. Nyilván kitűnt ez már augusztus folytában, midőn az országbiró s a kir. személynök

1790. a vett levelek közlése után ama kérdést vitte a szőnyegre: vajjon meghivassék-e a király a hitlevél s a koronázat előtti törv. czikkelyek elkészűlte előtt?

E kérdés hosszú s heves vitákat szült a következő ülésekben. Mielőtt azonban iránta az értelmek egyesűlhettek volna, egy más tárgy ragadta meg a rendek figyelmét. Gróf Festetics György alezredes és Laczkovics János százados kapitány, néhány másokkal együtt a Greven nevű magyar ezred tisztjei közől az ezred nevében jul. 12-kén folyamodványt nyújtottak be az ország rendeihez az iránt, eszközölnék ki ő felségénél, hogy a magyar ezredek, béke idején, mindig a hazában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddigelé nagy részben németekből neveztettek ki, ezentúl magyarokból választassanak; s a szolgálati s vezénylő nyelv a magyar legyen. E folyamodvány akkoron, a hitlevél iránt folyt viták lévén szőnyegen, későbbre halasztatott. Augusztus 12-kén azonban Laczkovics István, Temesmegye alispánja s követe bepanaszlá a rendeknek, hogy a Greven ezredbeli tisztek, folyamodásuk miatt, a hadi tanács parancsára elfogatván, hadi törvényszék elébe állíttattak; kéri tehát az ország rendeit, fognák pártját az üldözött érdemes hazafiaknak. Tanúskodék a tény felett Vincze János, a kérdéses ezrednek épen jelenvolt főhadnagya is; sőt maguk a rendek is tapasztalák, hogy gróf Festetics György, ki az országgyülésre kir. levél által hívatott vala meg, a salvus conductus sérelmére, szabadságától megfosztatván, szintén hadi törvényszék elébe állíttatott. A rendek tehát, e miatti aggodalmokat s a felséghez intézendő felirat szükségét a főrendeknek megizenvén, az elfogott hadi tisztek ügyében Barkó tábornok s helyparancsnoknál tőnek kérdést. A tábornok azt válaszolá, hogy a kérdésben lévő tisztek Festeticset és Laczkovicsot kivéve, nem fogattak el, hanem, s pedig nem is folyamodásuk miatt, más ezredekhez tétettek át; a két nevezett tiszt pedig más okból fogatott kereset alá. Az ország rendeit azonban nem nyugtatá meg a válasz; s egy feliratban kérék a királyt,

hogy a kérdésben forgó tiszteket, ha más vétségök nincs, egyedül folyamodásuk miatt, mi által semmi bűnt sem követtek el, ne engedné lakoltatni. 1790.

A tanácskozás ezután ismét ama, már több nap óta vitatott kérdésre tért vissza: meghívassék-e a király a hitlevél elkészülte előtt? A határozat végre a meghivásra dőlt el. Nehogy azonban vagy a fejedelem kényteleníttessék sokáig várni a koronázatra, vagy ha, az 1741-ki példa szerint, a király várni nem akarna, az ország vallja kárát: végzéssé lőn, hogy a hitlevél szerkesztésével megbízott választmány azt megfeszített erővel mennél elébb fejezze be; az ország rendei pedig, időnyerés végett, vegyes ülésekben vizsgálják meg a munkálatot. A tárgy ekképen döntetvén el, a király a szokott módon egy felirat által hívatott meg, melyet egy vegyes küldöttség vitt fel Bécsbe.

Leirat a hitlevél iránt.

A király azonban nem titkolhatá el kedvetlenségét, hogy a rendek, daczára a kanczellártól az országbiróhoz intézett figyelmeztetésnek, még sem hagytak fel egy új hitlevél készítésével, s meghivását oly sokára halasztották. Kedvetlenségének pedig nyilvános bizonyítványát adta az által, hogy a követeket, megérkeztök után csak harmad napon (aug. 20-kán) fogadta, a meghivó levélre pedig nem saját aláirása alatt, hanem rendelet-ablakban, a kanczellaria által adatta ki a választ; mi viszont az ország rendeiben ébresztett elégületlenséget. Nevelte ezt maga az irat tartalma is. Kijelentoté ugyanis benne a király, hogy kedvesen fogadta légyen a rendek kérelmét, miszerint őt magok közt látni s megkoronázni óhajtják. Hogy e kivánatuk mindeddig nem teljesedett, annak nem ő volt az oka, ki azon pillanat óta, melyben a kormányt átvette, mindig kész vala s kész most is Mária Terézia vagy Károly hitlevelét kiadni, esküvel pecsételni s pontosan megtartani. Változhatlanul el van pedig tökélve, ezen okmányokon kivül semmi mást el nem fogadnia koronázata előtt; kivánja is ennél fogva, hogy a rendek ez iránt haladék nékül nyilatkozzanak, ettől függvén,

1790 hogy még császári koronáztatása előtt nyissa-e meg az országgyülést s határozza meg a királyi koronázat idejét, vagy más törvényes eszközökhöz nyúljon' [1]).

A királyi válasz nagy hatást tőn az ország rendeire. A császári koronázat ideje, hír szerint, september 20-kára volt volna kitűzve; a rendek pedig igen illetlenek s magokra árnyat vetőnek láták, hogy királyuk egy választó államban elébb koronáztassék fejedelemmé, mint az örökös Magyarországban: mindnyájan kivánták volna tehát, hogy a magyar koronázat megelőzze a német birodalmit. Más részről azonban, mivel annak szükségéről is meg valának győződve, hogy alkotmányuk sértetlensége erősebb biztosítást igényel Károly hitlevelénél: sem egészen elállani nem akartak az okmány módosításától és a koronázat előtti törvényczikkelyek megalkotásától; sem ragaszkodásuk által az időközben már elkészült új hitlevélhez nem örömest halasztották volna a koronázat idejét. Közép útat választának tehát, elhatározván, hogy Károly hitlevelének szerkezetét, a mennyire lehet szó szerint tartsák meg; de a mennyiben ez az ország jogainak biztosítására elégtelennek találtatnék, az új munkálat értelme szerint pótolják, vagy módosítsák. Midőn az így megváltoztatott hitlevél a szept. 2-kai vegyes ülésben vizsgálat alá vétetett, hosszú s heves vitát keltett az arany bullának a nemzet ellentállhatási jogáról szóló, de még I Leopold alatt eltörlött záradéka, melyet most sokan megújítani kivántak, és azon, már az országgyülés elején (jun. 19-kén) is nagy ingerültséggel tárgyalt kérdés, vajjon betétessék-e a vallásügy a hitlevélbe? Az ellentállhatási záradék végre még is csak mellőztetett; a vallásügy azonban, a papság tiltakozása daczára is fölvétetett. És ekként mind a hitlevél mind a koronázás előtti czikkelyek megállapíttatván, szept. 5-kén a királyhoz is felküldettek.

---

[1]) Acta Comit. 104.

A fölterjesztett hitlevél még e módosítások után is igen sokban különbözött III Károlyétól, ez csak öt, amaz tizenkét pontot foglalván magában. A jelentékenyebb eltérések ím a következők: az 5-dik pontban kivánják a rendek, hogy a király ismerje el, miszerint a törvényalkotási, értelmezési s eltörlési jogot a nemzet közösen birja a törvényesen megkoronázott királylyal; s ennél fogva biztosítsa a nemzetet, hogy udvari parancsok s rendelvények által sem ő, sem utódai nem fognak kormányozni; s a végrehajtó hatalmat is a törvények értelmében gyakorlandják. A 8-dik pont szerint kivántatik, hogy a király biztosítsa az országot, miszerint a béke- és hadjogról szóló törvényeket pontosan megtartandja, s kivált a törökhöz magyart is mindig küldend követül. A 9-dik pont a koronának folyton az országban maradásáról intézkedik. A 10-dik pontban elismertetni kivánják a király által, hogy Erdélyt és Galicziát a magyar korona joga szerint birja, s Erdélyt saját törvényei szerint kormányozandja. A 12-dik pontban végre annak elismerését követelik, hogy ha a koronaörökös az ország jogait és szabadságait koronáztatása előtt hitlevél által nem biztosítja s a törvényes esküt le nem teszi, a királyi hatalom gyakorlatára sincsen joga; hogy egyébiránt az új király, elődе halála után, három hónap alatt köteles országgyülést hirdetni, mit ha elmulasztana, az ország rendeinek hat hónap eltelte után jogukban áll, meghívás nélkül is egybegyülniök. Végül kimondatni kivánják azt is, hogy ha a király a törvényeket rendeletei által megsértené, az ország rendei engedelmességöket azok iránt büntetlenül megtagadhatják [1]). 1790.

A feliratban, melylyel ezen új hitlevelet kisérik vala, elszámlálván az okokat, melyektől annak készítésére indíttatának, egyebek közt ekként nyilatkoznak az ország rendei: „Ha a halandóság nem ellenzené, hogy Felséged kormányát örökösnek remélhessük, oly bizodalommal viselte-

[1]) Acta Comit. 133.

1790. tünk Felséged iránt, hogy megelégednénk, ha a hitlevélben csak egyetlen pontban átalánosan ismerné el s igérné megtartani jogainkat s törvényeinket; mert attól nem félünk, hogy Felséged akár a maga indulatából megszegje a törvényeket, akár rosz tanácsosoktól engedje magát eltántoríttatni; de úgy hiszszük, Felséged utódjait is akarja, mi pedig a mieinket kötelesek vagyunk bizsosítani. Felséged nem állhat jót utódai indulatáért; mi mily hűséggel, mérséklettel s türelemmel szenvedtük jogaink és szabadságaink sérelmét s az ország alkotmányának felforgatását az elébbi kormány alatt még akkor is, midőn ellentállásra minden körülmények kedveznek vala, nyilván dolog; de vajjon hasonló esetben s körülmények közt fognának-e utódaink is annyi hűséget s türelmet tanúsítani, azt nevökben nem igérhetjük. S azért midőn ezeket kérjük, nemcsak a magunk és utódaink jogait és szabadságait, hanem a királyi ház biztosságát s nyugodalmát is kivánjuk szilárdítani. Nem kérünk pedig új jogokat; csak a régieket kivánjuk helyreállíttatni, melyek a királyi szó és eskü által szentesített törvényeken alapulnak, de a melyek épségét a hatalom megcsorbította.... Ha a nemzet békében éldelheti a maga jogait, nincs mit Felségedért tenni kész nem volna: a nemzet tagjainak mellei a trónnak s az egész birodalomnak legerősebb védfalai lesznek. Méltóztassék tehát Felséged buzgó és igazságos kérelmeinket teljesíteni s a felavatási hitlevél s a törvényczikkelyek elfogadása által a multak emlékezetét eltörűlni, s a jövendő miatti aggodalmakat megszűntetni; méltóztassék a nemzet forró vágyait kielégíteni s mennél elébb annak hű kebelébe jövén, magát megkoronáztatni“ [1]).

Az irományokat felvivő küdöttek azonban a királyt, ki a látogatására jött sógora s testvére, a nápolyi király és királyné, elejébe utazott, nem találták székvárosában, s megjöttére várni kénytelenek, csak szept. 20-kán nyerhették ki a

[1]) Acta Comit. 167.

választ a nemzet feliratára. Nem volt az egyéb, mint ismétlése az aug. 20-kai leiratnak. Leopold, nehogy az új felavatási hitlevél elfogadása által maga is elismerni látszassék, hogy az örökösödés folyama megszakadt, s ennél fogva a nemzet és fejedelme közt új szerződésnek van helye, újabban is kijelenté, hogy ama nyilatkozatához, melyben változhatlan akaratának mondta Károly vagy Mária Terézia hitlevelén kivül mást el nem fogadnia, most is állhatatosan ragaszkodik; a koronázás után mindazáltal nem mulasztandja el az ország rendeinek minden sérelmeit s kivánatait magának előadatni, s válaszát azokra érett megfontolás után, a törvények s az ország javának kivánalmai szerint kiadni. Óhajtá maga is, hogy magyar királyi koronázata a császárit megelőzze; miután azonban emennek napja szept. 30-kára már ki van tűzve s így e kivánata az ország rendeinek eddigi késedelmezése miatt meghiúsult, nincs mit tennie, mint magyar koronáztatását visszajöttéig halasztani; ekkor aztán azt, mint az évszak kivánja, Pozsonyban, legfölebb novemb. 15-kéig lészen végrehajtandó [1]). 1790.

A küldöttség azonban e királyi válaszszal, mely „sem a hazának a várt vígasztalást s megnyugtatást nem adhatja meg, sem a fejedelem szándokait az ország kivánatai tekintetében világosan nem fejezi ki“, meg nem elégedvén, újabb folyamodást nyújta be a királyhoz; előadván, hogy az országnak törvényekre alapított kivánatai egyátaljában nem a fejedelmi jogok kisebbítésére, hanem egyedül a haza boldogságának s az uralkodó ház nyugalmának biztosítására czéloznak. Leopold maga is méltányosnak látá a kérelmet s más nap új leiratot adott ki a követeknek, melyben kijelenté, hogy a hitlevélre nézve nem áll el ugyan ismételve kifejezett értelmétől; de miután különben is szándoka volt, a koronázat után az ország rendeinek minden méltányos kivánatait teljesíteni: hogy a törvényjavaslatokat addig is elkészíthessék, a

[1]) Acta Comit. 179.

1790. benyújtott pontokra nézve előleg is a következőkben nyilvánítja akaratát. A vallásügyet illetőleg, miután ez iránt mind a két féltől több folyamodás érkezett hozzá, gondja lesz reá, hogy az a bécsi és linczi békekötések alapján, mind a két fél megnyugvására, új törvény által határoztassék meg. Hogy az országgyülés időnkénti egybehívásáról törvény alkottassék, nem ellenzi, úgy mindazáltal, hogy fejedelmi joga annak kihirdetésére s helyének meghatározására nézve meg ne csorbíttassék, s egyszersmind javaslat készíttessék mind a gyülés rendezése, mind az iránt is, hogy az, ezentúl gyakrabban tartatván, az adózó népet ne terhelje. Eleve megegyezését adja továbbá arra is, hogy a kormányszékek törvényes hatóságáról, a vármegyék czélszerűbb rendezéséről, az ország főbb hivatalviselőinek jogairól, az országot illető békességek kötésére küldendő magyar követekről stb. törvény alkottassék. Oly törvény készítését sem ellenzi, melyben kimondassék, hogy a királynak, míg magát meg nem koronáztatja, kiváltságot osztani joga nincsen; kormányjogai mindazáltal addig is, míg magát a törvényszabta idő alatt megkoronáztatja, épségben tartatván; hogy, továbbá, a sérelmek, a koronázás után ugyan, de még azon gyülésen igazságosan orvosoltassanak; de a nem-engedelmeskedésről szóló záradék kihagyassék. Hasonlókép megegyezik abban is, hogy a külön czikkelyekben felterjesztett tárgyak iránt, minők: a só árának, a vámok és bányák ügyének mindig országgyülésen, a rendek hozzájárultával való szabályozása; az ifjúság nevelési rendszerének, a magyar nyelv törvényes használatának, a felségsértési bűnnek, egy országos pénztár alapításának, a magyar ezredekhez magyar tisztek alkalmazásának stb. kérdései iránt törvényczikkelyek alkottassanak [1]).

Az országbiró e leiratot azon indítványnyal mutatá be a rendeknek, hogy miután a király egy új hitlevelet elfo-

[1]) Acta Comit. 180.

gadni egyátaljában nem akar; az ország jogait pedig különben mint a leirat tanúsítja, teljes épségben kivánja fentartani: 1790
szűnnének meg a rendek a dolgot erőtetni, s késleltetni a koronázást, melynek gyors végrehajtását számos ok javasolja. Az indítvány azonban s illetőleg a leirat a kedélyekben nagy ingerűltséget, a teremben heves szónoklatokat idéz vala elő. „A hazának annyi súlyos sérelmei, mondák, legkiáltóbb bizonyítványai annak, hogy Károly és Mária Terézia hitlevelei elégtelenek az ország jogainak biztosítására; hogy az új hitlevél semmi újat, semmi olyast nem foglal magában, mi régibb, élő törvényen nem alapúl, s ennél fogva mi igazságos nem volna; hogy a hitlevelek változhatlanok eddigelé sem valának, hanem mindig az idők s körülmények igényei szerint módosíttattak stb. Számos megye követei egyenesen kijelenték, hogy az új hitlevél elfogadásának sürgetésétől utasításaik szerint egyátaljában nem állhatnak el. Mások ellenben, kiket a kir. leirat megnyugtatott, ama veszélyes következményeket emlegeték, melyek a nemzet s fejedelem közt e hitlevél miatt támadható bizalmatlanságból s meghasonlásból, vagy épen az országnak tovább is koronázatlan fő által igazgatásából eredhetnének, midőn annyi zavar és rendetlenség uralkodik az országban; a biztosítást, melyet a nemzet a hitlevél által kiván elérni, szintúgy megadhatják a közönséges törvényczikkelyek, melyek megalkotásában eleve is oly elismerést érdemlő méltányossággal egyez meg a fejedelem stb.

Midőn a királyi válasz az ország rendeit foglalkodtatá, a körülmények melyekben Leopold a kormányt átvette volt, már nagy változáson estek vala keresztül. Egyéb országai, az egy Németalföldet kivéve, hol azonban a lázadási hév már szintén alább szálla, mind lecsöndesedtek; a poroszszal előlegesen béke, a törökkel fegyverszünet köttetett, s a végleges béke iránt sem maradt fenn kétség. Mind ez nagy ok volt arra, hogy a magyar nemzet is megegyezzék új királyával, ki egyébiránt is oly méltányosnak tanúsítá magát a

1790 nemzet jogai tekintetében. De mind ezek felett még két más nagy fontosságú körülmény is fejlett vala ki az országban, — melyeket alább mindjárt előadandók leszünk, — mik talán legsükeresebb indokul szolgálnak vala a rendek előtt arra, hogy az országgyülésnek más irányt adjanak, s a nemzet és kormánya közti egyességet mennél elébb helyreállítsák. Bár tehát néhányan még mindig sürgették is a további ragaszkodást az új hitlevélhez: a rendek mérsékeltebb s eszélyesebb része, mely lassanként már többségre emelkedett, a kifejlett körülmények közt nem látá tanácsosnak az ügyet élére állítani, s az új felavatási hitlevél elfogadásának tovább sürgetésétől elállott. A feliratban mindazáltal, melyben az a királynak tudtára vitetett, fájdalmát fejezi ki az ország, hogy ő felségétől félreértetett. „E fájdalmunk, úgymondának, annál nagyobb, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy semmi egyebet nem kértünk, mint a mit egy jó fejedelemtől jogosan kérni lehet, s a mi a királyi háznak és hazának közös javára czélzott. Most, miután az utolsó kormány alatt jogainkat oly annyira végveszélybe ejtve láttuk, hogy még a trónöröködési szerződés által kiszabott hitlevél kiadása, eskületétel és koronázás is elmellőztetett; miután továbbá önkéntelenül is eszünkbe jut, — mert szomorú azoknak emlékezete, — hogy majdnem minden osztrákházbeli király alatt ellenséges szándékok fejtettek ki az ország ellen, — melyek következtében míg egy részről a rosz tanácsosoktól vezérlett királyok a nemzet jogait elnyomták, ez ellenben azokat fentartani ügyekezett: az ellenkező törekvések miatt a kölcsönös bizodalom meggyöngült, a király és ország közti kötelék, melynek a legszorosabbnak kellene lenni, megtágúlt: — ezen oknál fogva a bajnak gyökerét akarók kiirtani, midőn Felséged jósága és igazsága által ösztönöztetve s mintegy felhíva, Károly és Mária Terézia hitleveleibe világosan, minden kétértelműség nélkül beigtattuk azokat, miket a törvényeknek s ezeken alapuló szabadságainknak, sőt magának a legfőbb hatalomnak is biztosítására

szükségeseknek hittünk.“ Hosszan fejtegetik ezután, hogy a nemzetnek elvitathatlan joga van, szabadságának biztosítása végett, ha a régi elégtelen, új hitlevelet szerkeszteni, mely amazt felvilágosítsa s meghatározza, feltéve, hogy az elébbivel nem ellenkezik, s ez által sem alkotmány, sem királyi jogok nem veszélyeztetnek. Még egyszer kérik tehát ő felségét, fogadja el a szept. 5-kén felterjesztett új hitlevelet. Ha mindazáltal kérelmeikre nem hajólna, készek őt az általa meghatározandó napon, a nádor megválasztása után, a régi hitlevél kiadása s eskü letétele mellett is megkoronázni, fentartván magoknak a jogot, hogy alkotmányuk, nemzeti függetlenségök biztosításáról utóbb közönséges törvények útján gondoskodhassanak. A koronázásnak Pozsonyban végrehajtását sem ellenzik ugyan, ha ő Felsége azt egyátaljában úgy kivánja; az országgyülést mindazáltal Budán óhajtanák folytatni. [1]). 1790.

E feliratot az ország rendei, a válasz gyorsabb megnyerése végett, Károlyi gróf által egyenesen a Bécsből már a birodalomba utazott királynak küldötték meg. A Bécsen keresztül utazott Károlyi Zichy Károly országbirótól a kanczellárhoz is vitt levelet, melyben ezt arra kéré, tartsa ő felsége szeme elébe oly bensőséggel, mint csak tőle telik, a rendeknek azon bizodalmát, mely a feliratban nyilatkozik s melylyel ő felségének népe iránti szeretetéről való hitökben viseltetnek, s ügyekezzék őt reábírni, hogy miután Mária Terézia példája szerint ő maga fogja a rendeknek megküldeni a hitlevél és az eskü szövegét: legalább azon homályos, kétértelmű kifejezéseket, melyek Károly és Mária hitleveleiben léteznek, a rendek által benyújtott szöveg 1-ső és 11-dik pontja szerint néhány szó megváltoztatásával méltóztassék világosabbakká tenni. Ez nagy megnyugtatására lenne a kedélyeknek, melyek a legfelsőbb határozatok s kivált a koronázásnak Pozsonyba áttétele miatt különben is igen

———

1) Acta Comit. 187.

1790. megszomorodtak. „Még, úgymond, tegnap (október 4-kén) is nagy fáradságomba került megakadályozni, hogy meg ne bukjék a tegnapelőtti határozat. Miután tehát oly szerencsés helyzetbe van a dolog állítva, igen ohajtom, hogy ő felsége legalább ezen vígasztalást adja meg a rendeknek, s az által növelje bizodalmukat maga iránt.“ A haza szeretetére kéri tehát a kanczellárt, hajlítsa oda ő felségét, hogy kedvező választ adjon a rendeknek, különösen nyugtassa meg őket, hogy a korona a koronázat után, sőt maga az országgyülés is visszatétetik Budára [1]).

Az országbiró ohajtásait azonban nem sikerült kieszközleni a kanczellárnak. A rendek feliratát kedvesen fogadta ugyan Leopold, s válaszában az új hitlevél mellőzése felett örömét nyilvánítván, a koronázás napját novemb. 15-re tűzte ki, s a rendeket e véget ugyanazon hónap 3-kára hívá meg Pozsonyba, úgy mindazáltal, hogy a vármegyéknek Budán összesereglett banderiumai őket oda ne kövessék. Ezek helyett Lobkovicz vásas ezredét rendelte oda szolgálattételre.

III.

A polgárok visszahatása a nemesség ellen.

Ama körülmények, melyek miatt az ország rendei tanácsosnak vélék, felhagyni az új hitlevél további sürgetésével, a nem nemes osztályok és a szerbek kebelében fejlettek ki.

Említők már, hogy a rendek házának többsége eleinte nemcsak a megsértett alkotmány s nemzeti függetlenség helyreállítására fordítá törekvését, hanem, mintha ezeknek a nemesi kiváltságok nélkülözhetlen biztosításai volnának, melyek nélkül amazok fenn sem állhatnak, egyszersmind a nemesség országhatalmának a többi néposztályok irányában is egész hajdani túlsúlyát visszaszerezni sovárgának. S nem is lehet kételkedni, hogy ama szívósságnak, melylyel az új koronázási hitlevélhez ragaszkodnak vala, egyik fő oka a

[1]) A kanczellária levéltárában.

nemesi kiváltságok biztosításának kivánatában rejlett. A 1790.
dunamelléki kerület követei, például, az általok készített hitlevéljavaslat 7-dik pontjába egyebek közt a következőket is beigtatták: „Nemcsak a nemzeti tanács, hanem minden egyházi s világi méltóságok, minden kormány- s törvényszéki s hadi tisztségek, szóval minden bármiféle királyi s országos nagyobb s kisebb hivatalok és szolgálatok, Ulászló I. törvénykönyvének 33-dik s az 1741-ki törvénykönyv 15-dik czikkeivel egyezőleg, a nemzet kijelölésétől s illetőleg választásától függjenek. Mi tehát (a király) azon méltóságokat s hivatalokat, melyek a nemzet kijelölése következtében a mi kinevezésünk alá tartoznak, született magyarokra, és miután a törvények úgy kivánják, egyedül birtokos nemesekre ruházandjuk. A mennyiben pedig ezen közhivatalokat és tisztségeket, ide értvén a kamarai, bánya-, só-, harminczad- és posta-hivatalokat is, jelenleg idegenek, vagy született honfiak, de a törvényes kellékekkel (nemességgel s fekvő javakkal) nem birók tartanák, ezeket még ezen országgyülés folytában, minden kivétel nélkül elmozdítandjuk.“ A többi kerületekben e szűkkeblű, s nem kevésbé oktalan mint igazságtalan indítvány nem nyert ugyan többséget; a nemesi kiváltságok elfogult bajnokai mindazáltal ezen kerületek üléseiben is hevesen vitatták a a józanabb értelműek ellen ama túlságot.

Országos ülésben még föl sem vétetett a hitlevél terve midőn a dunamelléki kerület idézett javaslatának híre már is befutotta az országot s méltó boszúságra ingerelte a nemzet míveltebb nem-nemes osztályait. A nem-nemes tanárok, ügyészek, orvosok, mérnökök, jegyzők s más úgynevezett ‚tisztesbek‘, kiknek nagy része élénk figyelemmel kiséri vala a franczia forradalmat s lelkesedve üdvözölte az általa kikiáltott demokratiai elveket, hasonlókép az érdekeikben fenyegetett kamarai s városi tisztviselők és egyéb polgárok hevesen kikeltek a kiváltságok túlzó bajnokai ellen, kik a hazában minden előnyt magokhoz ragadni

1790. törekednek, de annak közterheiben részesülni vonakodnak. Egy röpirat, mely azon alakban íratott s tétetett közzé, mintha az országgyülésen, a rendek előtt elmondott beszéd volt volna [1]), a nemesi jogok eltörlésének, az egyenlő személy- s birtokjogok, egyenlő teherviselés megalapításának szükségét fennen hirdeté. Magokhoz az ország rendeihez éles észrevételek intéztettek a dunai kerület hitlevéltervének idézett pontja ellen, az ország összes nem-nemes polgárai nevében. ‚A haza nemcsak reméli, hanem hiszi is, — mondják ebben egyebek közt, — hogy az ország képviselői az egész magyar nemzet jólétének gyarapítása, s nem egyedül a magyar nemesség kiváltságainak s előjogainak szaporítása végett gyültek légyen össze. Minden törvény czélja csak a közjó lehet; különben az sem igazságos, sem állandó nem leszen. Kiknek a polgári társaság kiváltságokat engedett, visszaélnek hatalmokkal, ha azt, mi nekik a közügy érdekében adatott, csak a magok javára nyertnek vélnék s oly valamit végeznének, mi egyedül egy résznek kedvezne az egésznek kárára. Hogy a józan közjog elvein épült ezen igazságokat sokáig büntetlenül sérteni nem lehet, Franczia-ország, az arisztokratiának rettentő példájára, már bebizonyította.‘ Kimutatván ezután a hitlevélterv ama pontjának kiáltó igazságtalanságát s képtelenségét, igazságot követelnek azoktól, kik magokat a magyar szabadság védőinek hirdetik. „Nem hiszik — mond az irat, — hogy a haza és nemzet nevek egyedül a nemeseket illetik; nem hiszik, hogy a magyar szabadságnak különben oly tüzes előharczosai egyszersmind oly elfogúltak volnának, miszerint csak a nemesi jogok megsértését tartanák igazságtalanságnak; magokat pedig feljogosítva hinnék mások jogainak eltiprására; vagy, hogy olyatén egyesületnek néznék a köztársasá-

[1]) „A Magyarország gyülésében egybegyült rendekhez 1790-ben tartott beszéd, most deák nyelvből magyarra fordíttatott.“ 1791. Hely nélkül.

got, melyben minden munka és teher a nem-nemeseket, minden 1790
haszon és kényelem pedig a nemeseket illeti. Azon kiváltságos osztály, mely így gondolkodik, így cselekszik, egy jól rendezett országban sincs; s ha volna, mindenkinek érdekében állna, azt a többiek iránt mennél elébb méltányosabb viszonyba helyezni. A nép java a legfőbb törvény; s azért ha a nemesség eddigelé kizárólag viselt volna is minden hivatalt, az igazság úgy kivánná, hogy önként mondjon le igazságtalan előjogáról, mely az egész államnak kárára van. Tudja már a világ, kivált a franczia forradalom óta, mik a polgárok jogai; elszélyedt a homály, melylyel az igazságot a hűbériség képtelen rendszere befödte, és senkinek sem áll többé hatalmában meggátolnia, hogy a szabadság érzelmei, melyek a tekintetes rendek előtt oly drágák s becsesek, az egész nép keblét meg ne illessék. Az arisztokratiától, a többi néposztályok irányában alkotott szűkkeblű törvények, mindenha a legvérengzőbb lázadásokat szülték ... És a küszöbön áll már az idő, midőn az uralkodó osztály zsarnokságától felzaklatott nép kétségbe vonandja a tényt, melyre amaz a maga jogait alapítja; melyben megvizsgálandja a kiváltságos osztály létezésének szükségét, s talán, a francziák példája szerint, tagadólag határozand ama kérdés felett; melyben mindent egyenlősítvén, a nemzeti szerződéseken alapuló királyi hatalmon kivül semmi más, reá erőszakolt középhatalmat nem fog elismerni." Kérik tehát a rendeket, hogy, míg idő van, mellőzve önhasznukat, s egyedül a közjót mely miatt gyültek össze, tartván szemök előtt, állítsák helyre ama jogokat, melyek a polgárokat mind a természettörvénynél, mind a polgári társaság czéljánál fogva megilletik, s melyeket semmiféle más törvény szokás vagy idő el nem évíthet, el nem törűlhet. Így fognak megfelelni Európa várakozásának így tarthatják csak fenn nemességök fényét, így mozdítandják elő a haza jóllétét, diszét és dicsőségét, így fognak méltán a haza atyjainak is neveztethetni [1])."

---

[1]) Reflexiones cunctorum Hungariae Civium non nobilium adver-

1790. A nem-nemes osztály ily erőteljes, mondhatni, fenyegető fellépése után a dunamelléki kerülettől ajánlott pontot a vegyes választmány nem is vette fel az általa szerkesztett új hitlevélbe. Midőn pedig a tárgy szept. 3-kán (a 22-dik) országos ülésben került a szőnyegre, míg némely túlzó most is azt pengeté, hogy a haza a nemesekben találhatja törvényeinek és szabadságának legbiztosabb védeit, az indítvány nagy szótöbbséggel elmellőztetett [1]).

A nem-nemes osztálynak a városok követeiben kellett volna találnia a polgári jogok lelkesült védőire. De ezek részéről alig emelkedett egy pár gyönge szózat a nemnemesek jogainak védelmére. A meglepőnek tetszhető tény abban találja megfejtését, hogy e követek nem a városok polgári testületeitől, hanem régibb időkből származott visszaélésből, csak a jobbára nemesekből álló városi tanácstestületek által a magok kebeléből választattak; kik aztán nem is képviselték a polgárság érdekeit. E körülmények közt Pest, Pozsony, Nagyvárad, Eperjes, Korpona, Temesvár, Zombor, Arad, Újvidék, Pécs s több más királyi városok polgárai önmagok vették kezökbe jogaik s érdekeik védelmét, a következő feliratot intézvén a királyhoz: „A sz. kir. városok, régi kiváltságleveleik szerint, birnak ugyan joggal követet küldeni az országgyülésre; de e jog alapja nem eléggé megnyugtató a polgári rendre nézve. Oda magyaráztatik e jog, hogy a kir. városok csak azért küldhetnek követeket, mert összesen véve egy nemesembert tesznek. A tapasztalásra nem is hivatkozva, már ebből is világos, hogy ily csekély tekintélyű követek az országgyülésen inkább csak a székek betöltésére szolgálnak, mintsem elég bátorsággal birhatnának a polgári rend érdekeit hasonló nyomatékkal

---

sus illud Diplomatis punctum, quo nativi etiam patriae filii non nobiles ab omnibus publicis officiis excludendi decernuntur. Ad Exc. R. Hung. Proceres, Incl. item SS. et OO. 1790.

[1]) Országgyülési napló 228.

képviselni, mint a többi rendek képviselik a magokéit. A 1790.
jelen országgyülés is igen szomorú bizonyítványait adja a városi követek súlytalanságának. Míg a nemesség, a papság, a protestansok, jogaik és szabadságaik teljes helyreállítását sürgetik; s míg ez iránt tanácskozásokat tartanak, törvényjavaslatokat készítenek s érdekeiket minduntalan szőnyegre hozzák: az alatt egy a polgári rendre károsan és gyalázólag ható végzés már majdnem törvénynyé emeltetett, azon végzés t. i. hogy mostantól fogva, s még a jelen országgyülés alatt minden nem-nemes polgári rendűek mozdíttassanak el a hivataloktól s a jövőben azokra soha se alkalmaztassanak. Ily indítványnak méltán a legerélyesebb ellenzésre kellett volna indítani a városi követeket . . . Ez azonban nem történt; s azt sem hallota a polgári rend, hogy a városi követektől bármi indítvány tétetett volna a végre, hogy a polgári rend törvényszerű jogai helyreállíttassanak, s neki azon kedvezések megadassanak, melyeket minden országban éldel, hol nem egyedül a nemesi rend bitorolja a törvényalkotó hatalmat. De a városi követeknek ezen alázatos elnémulását minden indítványok s végzéseknél, melyek a polgári rendre nézve károsak, könnyű megfejteni abból, hogy a városi tanácsok magok is nagy részben nemesekből, nem pedig, mint a dolog természete szerint lenni kellene, polgárokból állanak, melyek aztán gondoskodnak arról, hogy az országgyülésre csak nemesek küldessenek követekül. Ily körülmények közt, ha a tapasztalás nem bizonyítaná is, már magában értetnék, hogy a városi tanácsok követei a polgárrend őszinte, erélyes képviselői gyanánt nem jelenhetnek meg az országgyülésen. Ennél fogva mi, a sz. kir. városok polgárai, elhatároztuk, hogy vagy egyenesen s föltétel nélkül Felséged atyai pártfogása alá hajóljunk s egyedül Felségedtől, mint törvényes királyunktól s törvényhozónktól várjuk azon jogok megadását s fenntartását, melyek a polgári rendnek minden mívelt nemzetben biztosítvák; vagy ha már a kor s körülmények szüksége ugy kivánja, hogy az ország új törvényalkotási

1790. rendszerrel láttassék el, úgy hiszszük, igaz jogunk van ez ügybe nekünk is beszólanunk s e végre követekül polgári férfiakat küldenünk az országgyülésre, kik aztán megvesztegettetlenül, egyedül a polgári rend érdekében szóljanak s az új törvényalkotási rendszer megalapításába hatékonyan befolyhassanak.... Fölségednek alulírt, s úgy a többi városok hű polgárai is amaz első esetben óhajtják látni magokat, melyben t. i. minden egyéb tekintet nélkül egyedül Felséged legfelsőbb s polgárszerető kegyelmébe adhassák át magokat, s egyedül ezen kegyelemtől s Felséged törvényalkotó hatalmától várhassák reménytelve azt, mit a magok részére jogosan s igazságosan követelhetni hisznek" [1]).

Ime mily szomorú eredményeket szült a nemesi kiváltságok eszélytelen túlterjeszkedése: az ország egész polgári rendéből kiveszett az alkotmányosság érzelme s kellő becsülése! De siessünk hozzá tenni, hogy a bűn súlya nem egyedül s tán nem is főleg a nemességet terheli. Mert alig hihető, hogy a nemesség annyira, mint tőn vala, korlátolni akarhatta volna a városok törvényhozási befolyását, ha ezek, kiváltságleveleik szerint a polgárok kebeléből szabadon választhatták s utasíthatták volna követeiket, s ha a kormány oly súlyos nyomást nem gyakorolt volna a városokra, miszerint azok, minden szabadságuktól megfosztva, vak engedelmességű eszközeivé lettek a kormányhatalomnak. És terheli a bűnsúly magokat a városi polgárokat is, hogy a nemzeti s alkotmányos érzelemben mindig lanyhák, néha s néhol azt még meg is tagadók, némi aprólékos kegyekért lassankint minden jogaikból kiforgattatni engedik vala magukat, a helyett, hogy az ország többi rendeivel szorosan egyesűlve, velök egy czélra törekedni, nemzetiséget, alkotmányt, függetlenséget velök egyenlő hűséggel s buzgalommal védeni, gyarapítani ügyekeztek volna. Jelenleg is, bár panaszuk igazsága tagadhatatlan, bár jogaik helyreállítása végett méltán folyamod-

[1]) Schneller: Einfluss Oesterreichs stb. II, 2, 114.

hatának a királyhoz; de menthetetlenül gáncsot érdemelnek 1790.
azért, hogy nemcsak védelemért könyörögtek a trón előtt a nemességnek, mint az eredmény bizonyítá, nem annyira önzésből, mint az alkotmány s nemzeti függetlenség féltéséből, s e kincsek megmentésére szolgálható eszközök választásában elkövetett tévedésből származó jogterjeszkedése ellen, s nem is jogaik helyreállítását sürgetik, hanem kislelkűségből és boszúságból a nemesség iránt, minden alkotmányos jogokat eldobnak, jog helyett kegyelmet kérnek, s önként a fejedelmi kényuralom karjaiba vetik magokat. Az ország rendeire azonban jelenleg megtette hatását a városi polgárság e föllépése, s hogy a királysággal mennél elébb kibékülhessenek, mint említők, lemondtak az új koronázási hitlevél további sürgetéséről.

A szerbek mozgalmai.

De még nagyobb hatást gyakorolnak vala e tekintetben a rendekre a szerb népség mozgalmai. Az országban lakó szerbek mióta a XVII-dik század végén bevándorlott új telepekkel tetemesen megszaporodtak, s a számukra akkoron kiadott királyi okmányok által a köztörvényeken alapuló polgári jogosság teréről a királyi kegyelem és kiváltságok ingatag álláspontjára tétettek, Magyarország válságait örömest felhasználták arra, hogy külön nemzetiségöknek az udvartól mind több és több kiváltságokat, előnyöket nyerjenek. Láttuk fentebb, hogy némi kegyelemigéretek csábjai által eltántorítva, mily ellenzékbe tették magokat e század elején, Rákóczy felkelése alatt, a nemzeti törekvésekkel. És bár reményeik akkoron nem teljesedtek, bár a csalódás fájdalma őket Károly alatt még felkelési kisérletekre is ragadta; törekvéseik irányát mindazáltal nem változtatták meg; Magyarország földjén lakva sem akartak egygyé olvadni polgári tekintetben az ország többi lakosaival; s a helyett, hogy az alkotmány és törvények közösségében kerestek volna biztosítást egyaránt hitvallásuknak, polgári szabadságuknak és fajérdekeiknek, azontúl is a királyi kegyelmek s kiváltságoktól vártak minden üdvet. Nem elégedvén meg avval, hogy Mária Terézia 1771-ki okmánya által az ország

1790. központgáraivá tétettek; még kevésbé tűrhetvén azt, hogy az udvari illyr bizottmány eltörlése után 1779-ben az úgynevezett „Declaratorium Illyricum" által, egyenlőleg az ország többi lakosaival a magy. udv. kanczellaria s a többi törvényes hatóságok igazgatása alá helyeztettek: szünet nélkül nemzeti igazgatást kivánnak vala a magok számára.

Jelenleg azonban úgy látszék, ők is meg akarják változtatni eddigi irányukat, s az alkotmányos szabadságban kezdik keresni nemzetiségök s vallásuk biztosítását. Putnik Mózes karlóczai metropolitájok, elébb marcz. 22-kén, majd, magának az udvarnak felhivására, jun. 2-kán Joannovics János újvidéki és Sztratimirovics István budai püspökökkel a trón előtt személyesen is megjelenvén, folyamodást intéz vala a királyhoz, hogy a görög szertartású főpapok, s néhány más szerbek is hívassanak meg az országgyülésre. A püspökök számára ennek következtében csakugyan kiadattak a meghívó levelek; mit aztán a metropolita a prímásnak, országbirónak és kir. személynöknek tudtára adván, kéri vala őket, hatnának ők is az ország rendeire, hogy a szék és szavazat nekik ezektől is megadassék; néhány nappal utóbb pedig a meghívó leveleket is bemutatta társaival együtt. Batthyány prímás nem késett értesíteni a metropolitát, hogy bár a rendek más sürgős tárgyakkal elfoglalva, ügyöket még nem vehették fel; de kételkedni sem lehet, hogy végzésök kedvező leend, miután átalános az óhajtás, hogy a szerbek a kiváltságok mezejéről egészen a közjog terére lépjenek. A rendek valóban rokonszenvvel fogták fel a szerbek ügyét, s bár arról egész terjedelmében tanácskozni mindjárt nem volt is idejök; vallásuk szabadságát mindazáltal a többi bevett vallásokkal együtt, már az épen tárgyalás alatt lévő kir. hitlevél által is biztosíttatni kivánták, annak harmadik czikkébe egy külön pontot igtatván a görög szertartásúak vallási szabadságáról. [1]).

---

[1]) Wiener Zeitung 1798-ki foly. jun. 9-ről 46. sz. Szalay László: A magyarországi szerb telepek 71. kövv.

Míg azonban Budán ily jó akarat nyilvánul vala a szerbek ügyében, Bécsben ézt némi titkos fondorlatok megint elterelték a jó irányból. A szerbek különszerü nemzeti állásra vágyódó separatisticus hajlama kezdte-e fonni azok szálait, vagy, hogy a felavatási hitlevél s koronázat előtti törvényczikkelyek felett vitázó rendeknek készíttessék e részről is ellenzék, az udvartól származott a kezdeményezés? — nem vagyunk képesek megmondani. Annyi bizonyos, hogy az udvar Putnik metropolita újabb folyamodására, jul. 10-kén kelt leiratában engedelmet adott az illyr-szerb nemzetnek, augusztus 26-kán, Temesvárott nemzeti congressust tartania, báró Schmidfeld János péterváradi főhadi parancsnokot nevezvén oda kir. biztosul. Sőt pár héttel utóbb még azon kedvezésben is részesíté a szerbeket, hogy ellenére Mária Terézia Declaratoriumának, mely szerint az ilyetén gyülésen az egyházi, katonai és polgári osztály mindenikéből külön huszonöt küldöttnek kell vala jelen lenni, most a nemesi osztályból is 25, s így összesen száz követ jellenhessen meg a gyülésen. 1790.

A gyülést, mely Schmidfeld által szept. 1-jén nyittatott meg, az avatottabb tagok titkos ülései előzték meg, melyekben, míg az „imádott“ fejedelem hizelgésekkel, magasztalásokkal halmoztaték, a magyarok ellen a düh és nemzeti gyűlölség mérges nyilai kimélet nélkül lődöztetnek vala. A többi közt egy szónok „barbárnak“ nevezi a magyar népet, „mely csak az imént áradt vala ki Ázsia barlangjaiból, és származása bélyegét örök időkre változatlanúl megtartani akarja,“ mert „a vadság álmában szunnyadt el;“ melynek „még próbát kell adni Európa váró szemei előtt, ha méltó-e élni müvelt határai között;“ mely „hogy a 18-dik század történetét a Rákóczy-kor vadságának jeleneteivel undokítsa, a birodalom válságos körülményeire várt, hogy aztán túlságos követeléseinek egész özönét kiöntse“ stb. stb. Ezen és hasonló kitörések közt pedig világosan kimondja azt is, hogy a szerb nép, melyet egyébiránt a mindenkép legyalázott magyar

A temesvári szerb congressus.

1790. mellett, a tökély ideáljának ábrázol, „melynek fényes tulajdonságait a jelen gyülésen csodálni fogja a világ,“ hogy, mondom, a szerb nép nem akarja tovább viselni a magyar igáját; hogy „eljött a régvárt idő, midőn az érdekek Illyriát elválasztandják Magyarországtól“ [1]).

E szellem leginkább a gyülésen jelen lévő határőri katonatiszteknek volt sajátja, kik osztrák elvekben, s hadi fegyelem alatt novekedvén, az alkotmányosságnak egyáltalában nem voltak barátjai; azon testületi szellemnél fogva pedig, mely az osztrák hadsereg tiszti karában már rég megfészkelte magát, minden polgári hatalom iránt lenéző, megvető gyülölettel viseltetének. S hogy maga e beszéd is egy határőri katonatiszt által mondatott el, bizonyítani látszik annak különösen a következő passusa: „egy nemzet, mely méltóságát érzi, nem szorúlt fenyegetésekre, kivált midőn fejedelme megelőző szeretetének oly világos bizonyítványait birja. Ez csak azok dolga, kik . . . nem bízván, hogy a jogosság bizonyítványaival akkor léphessenek elő, midőn ellenfelök még tökéletes erejében vala, képzelt jogaik visszanyerése végett, meggyöngült állapotára vártak azon birodalomnak, mely orángutánjaikat emberekké, vadonaikat édenné változtatta, mely puszta vidékeikbe míveltséget, tűrelmet, szorgalmat varázsolt, . . . s melynek e jótéteményeit most egy gyilokszurással viszonozzák s az elkövetett atyagyilkosság felett a Jus Tripartitum egy rettenetes helyével nyugtatják meg magokat.“ A katonatisztekről pedig, kik a gyülekezetnek hangadóivá, vezéreivé lőnek, e szellem a gyülekezet többségére is átterjedt, uralkodává lett.

A határőri katonatisztek e szellemére valószinűleg Panago és Cuza nevü orosz tiszteknek is volt némi befolyása, kik már több izben jártak volt, az orosz kormány megbíztából, Magyarországban. Elébb az volt kivált feladatuk, hogy

[1]) Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung. Gehalten zu Temesvár in einem Zirkel der Eingeweihten. 1790.

az ó-hitű magyar alattvalókat Oroszországba vándorlásra 1790.
ösztönözzék, minek néha volt is némi sikerre. Most e tisztekről, kik kereskedőknek valának átöltözve, s kiknek egyike, Cuza, magyarul is beszélt, azon hír járt Bécsben, hogy az illyr congressus tagjaival tartandó értekezletek végett vannak beküldve. E miatt meg is tétettek mind a főhadi tanács, mind a kanczellaria részéről a rendelkezések, hogy az álczás utazók őrszemmel kisértessenek[1]).

A nyilvános ülésekben, melyek Schmidfeld tábornos kir. biztos jelenlétében tartattak, az idézettekhez hasonló dühös kifakadások nem hallattak ugyan; de annál határozottabb igénynyel lépett fel az elszakadás s egy külön politikai nemzetiség megalakításának iránya. A tanácskozás ugyanis leginkább s legtöbb hévvel ama kivánat körül forog vala, hogy az országból a szerb nemzet számára egy külön territorium hasíttassék ki, melyen az magát nemzetileg megalakíthassa; ezen tartomány igazgatására s jogainak képviselésére, az udvarnál egy külön kormányszék, magában a tartományban pedig külön hatóságok alkottassanak; a nemzeti congressus végre, közügyeik elintézése s az egyházi, világi és katonai rend szoros egyesülése végett, gyakrabban hivassék egybe. Schmidfeld királyi biztos oly előzékenységgel viselteték a gyülekezet iránt, hogy a számukra kihasítandó tartományul maga indítványozá a temesi bánságot, mint a mely, bár Mária Terézia által 1779-ben az országhoz visszakapcsoltatott, de törvény által még nem kebeleztetett be az országba. És hasztalan emelte fel a bölcs és minden tekintetben jeles Tököli Száva különben nyomatékos szavát a kiváltságok és privilegiomok ellen, melyek valamint eddig ingadozóvá tették a szerbek sorsát, úgy ezentul sem fognának annak állandóságot szerezhetni; hasztalan inté társait, hogy kiváltságok helyett a jogok és törvények ama közösségére kell nemzetüknek törekednie, melyet az 1690-ben

[1]) A kancellária levéltárából.

1790. nyert boldogtalan privilegiumok által vesztettek el, s melynek birtokában nemzetök tagjai hajdan még nádori s más főméltóságokat is viseltek a közös hazában; hasztalan figyelmezteté őket, hogy jogaik biztosságának megfelelőbb lenne, ha nem kizárólag a királyhoz, ki csak kegyelmet, kiváltságot adhat, hanem az országgyüléshez folyamodnának kérelmeikkel, mely törvény által s így állandólag biztosíthatja sorsukat. Hasztalan óvá őket a bánság kihasításának kérelmétől is, midőn egyebek közt így fejtegeté előttök bölcs tanácsait: „Szép, hasznos és a nép fogalmának megfelelő dolog, külön földterülettel birni... De a fenforgó nehézségek miatt a szomszéd Szerbián kivül egy tartományt sem ismerek mely bennünket e szerencsével biztathatna. S bizony, ezen kivül mást nem is követelhet a mi nemzetünk, máshoz nincsen joga, más nem az övé. Szerbiából jött ki nemzetünk nagyobb része; Szerbiában voltak a mieink székhelyei; Szerbia egymaga igértetett oda a kiváltságlevelek által, semmi más tartomány. Szabad e tehát kérnünk vagy remélnünk más földterület tulajdonjogát, olyasét, mely be van kebelezve Magyarországba, mely ennek alkatrészét képezi? Valamint most, úgy hajdanta is be volt Magyarországba kebelezve a temesi bánság; kikebelezése ellenkezik az ország törvényeivel a királyi hitlevéllel, s még a mi kiváltságainkkal sem egyezik meg. A köz törvények ugyanis tiltják bármily földterületnek Magyarországtól elszakasztását; mindenik király, koronáztatásakor, esküvel fogadja, hogy az országhoz tartozó tartományokat abba visszakeblezendi; és a mi kiváltságaink eme záradékkal keltek: „mennyiben az ország törvényeivel nem ellenkeznek," és „mások jogának fentartásával". Ha tehát a temesi bánság kihasítása magokkal Magyarország alaptörvényeivel, s a királyi esküvel nyiltan ellenkezik, ha nekik még kiváltságleveleink záradékai is ellentmondanak, szabad-e ilyesmit remélnünk? Vélitek-e, hogy a király a letett esküt meg fogja szegni, hogy az ország törvényeit össze fogja tapodni, hogy az igazságos záradékokkal kö-

rülírt kiváltságainkon túl terjedő kedvezéseket fog nekünk 1790.
nyujtani? Istentelenség volna ilyesmit csak gondolni is. Haszontalan tehát és eszélytelen azoknak szószátyársága, kik, hogy reátok ijeszthessenek, s hogy a maguk czélzatait elérhessék, nem pirúltak mondogatni: a király akarja, a király óhajtja a bánság kihasítását. S ezek vakmerőségökben annyira mentek, hogy a király ebbeli óhajtásának okát is értésül adták, mondván: azért óhajtja a kihasítást, hogy a mi nemzetünk a király és a magyar nép közé, mint közbenjáró, vagyis, az ő szójárásuk szerint, mint ellenőr helyezkedhessék. Istentelen, szemérmetlen és sérelmes igék, melyek a király kegyelmességét sértvén, a visszavonás csiráit hintik el egyszersmind az alattvalók között, s minden kigondolható politikai bűnt foglalnak magukban. . . . De tegyük fel, hogy a temesi bánság kihasítása lehetséges volna, — vajjon miféle boldogság háramolnék onnan reánk? Vélitek-e, hogy a törvényhozás egyedül reátok fog bízatni? Remélitek-e hogy a közterhek viselésétől meg fogtok menekűlni? Hiszitek-e, hogy nagyobb jogokat fogtok nyerni, mint mennyivel Magyarország bir? S boldogabbak lesztek-e tehát, ha saját földterületen laktok ugyan, de egyszersmind önkényes hatalomnak lesztek alávetve? Nem bánom, nevezzétek ezt boldogságnak, nekem az nem kell. . . . . Higyjétek nekem, nem a földterület egymaga s ennek physikai állapota ad lételt a nemzetnek, hanem az abban lakozó népnek polgári állapota, a nemzetnek saját közjoga, s a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetése, ezek adják meg külön mindenik nemzetnek a formát, a létezést. Ezek pedig biztosítva lesznek nekünk, mihelyt a polgárság jogát s a törvényeket, melyek bennünket Magyarországgal polgárilag összekötnek, nem fogjuk nélkülözni" [1]).

De mind hasztalan: a nemzet hű fiának, bölcsének s igazi statusférfiának szavai elhangzának a nemzeti önállás

[1]) Szalay László: A szerb telepek jogviszonya az államhoz. 77. k.

1790. csillogó ábrándeszméitől elfogult gyülekezetben. A hadi tisztek csábító izgatásai után indult többség, melylyel elhitették, hogy a bánság kihasítása a magyarokra bosszús király akarata, a kérelmet végzésse emelvén, Papilla tábornok elnöklete alatt 32 tagból álló bizottmányt nevezett ki a felirat elkészítésére [1]), melyet aztán a kir. biztos, Schmidfeld tábornok szeptember második tizedében csakugyan felterjesztett a fejedelem elejébe. Úgy hirlék, hogy e kérelmökhöz, meghallgattatásuk esetére még azon igéretet is hozzáfüggesztették, hogy ha ő felségének a koronázási hitlevél felett vitatkozó s királyi hatalmát korlátolni törekvő magyarok ellen rájok szükségé lenne, készek neki hathatós segedelmet nyujtani: negyvenezer szerb férfiú minden órán készen áll mellette fegyvert fogni.

A katonatisztek lévén a gyülésen az irányadók, kikről, mint azt beszédeikben maguk is megvallák, kételkedni sem lehetett, hogy felsőbb utasítás szerint járnak el: a szerbek azon rajongó reményekbe ringatták vala magukat, hogy rövid idő mulva kérelmeik teljesedésének fognak örvendhetni. És valóban, Schmidfeld, császári biztos már szeptember 27-kén a következő kir. leiratot olvasta fel a congressus kebelében: „Ő felsége nemcsak az illyr nemzeti gyüléstől elejébe terjesztett négy [2]) pontot fogadja tetszéssel, hanem egyszersmind a gyülekezet tagjainak szabályszerű, eszélyes, szerény és emberséges eljárása, valamint azon bizodalom

---

[1]) Wiener Zeitung 1790-ki foly. 78. sz.

[2]) Az 1-ső pontban a külön földterület és külön hatóságok kérelme foglaltatik; a 2-dikban vallásuk törvényes szabadságát kérelmezik; azok számára pedig, kik a kihasítandó földterületen kivül, bárhol laknának a többi polgárokéval egyenlő jogokat kivánnak; a 3-dik pont arról szól, hogy a határőri katonaság a bánságban is a főhadi tanács igazgatása alatt maradjon; ha pedig e katonaság valaha polgári állapotba helyeztetnék, alkotmánynyal s kiváltságokkal ruháztassék fel; a 4-dik pontban végre a király fiát, Sándor föherczeget kérik külön területök kormányára küldetni. V. ö. Szalay i. m.

fölött is, melyet az illyr nemzet ő felsége atyai indulatába helyezett, valóságos örömét nyilvánítja s igéri, hogy élete végéiglen egyike leend legbuzgóbb gondjainak, miszerint ezen, ő felségének oly drága s magának az összes monarchia iránt annyi érdemeket szerzett nemzet bizodalmának tökéletesen megfeleljen. Mihelyt Frankfurtból visszajövend, tüstént elő fog adatni magának ő felsége minden kérelmeket s javaslatokat, melyek e nemzetet illetik, hogy azokat megvizsgálván, e hű s ő felségének drága illyr nemzet kivánatait teljesíthesse. A gyülés addig is bizton számíthat reá, hogy ő felsége mindent megadand, mi e nemzet valóságos jólétének előmozdítására szolgál, s mikhez tartozik kivált egy külön udvari kormányszék felállítása, mely az illyr nemzetet állandóan képviselje, jogait, kiváltságait s vallásának szabadságát fentartsa, s mindenről gondoskodjék, mi e nemzet javának gyarapítására mindjárt vagy idő folytával teendő lészen" [1]). 1790.

A szerb congressusnak mindjárt eleinte ekként nyilatkozott szelleme nem maradt titok az országnak Budán tanácskozó rendei előtt; arra maga a fentebb idézett féktelen gúnybeszéd is, mely kinyomatva köz kézen forog vala, elég világot derített. Tudva volt előttök az is, miként fogadtatott Bécsben a szerb kérelem, s mily válasz küldetett azt illetőleg Temesvárra: mind ezt maga a bécsi hivatalos újság elbeszélte, mely egyszersmind a leirat szövegét is közzé tette. És, mi méltán felötlő vala, mind ezeket épen azon napokban közlé a hivatalos bécsi újság, midőn az országgyülési küldöttség a királynak a koronázási hitlevélre szeptemb. 20-kai és 22-kei válaszával Budára visszatért, s itt a rendek véghatározatra valának felhíva, hogy az új hitlevél és koronázás előtti czikkelyek további sürgetésétől elállva, nyugodjanak meg abban, hogy ő felsége minden sérelmeiket orvosolni, s minden méltányos kivánataikat megadni hajlandó a közönséges törvé-

[1]) Wiener Zeitung 1790. foly. 84. sz.

1790. nyek útján. E körülmények közt tehát nem téveszthették el hatásukat a Temesvárról érkezett hírek s a bécsi újság közleményei. Nyilván ezekre mutatának, mind az országbiró, mind azon többi mérsékelt szellemű hazafiak, midőn a királyi válasz tárgyalása fölött ama veszélyes körülményeket emlegeték, melyek a nemzet és fejedelem közt e hitlevél miatt támadható meghasonlásból kifejlődhetnének, ha tovább is koronázatlan fő alatt maradna az ország, hol annyi zavar s rendetlenség uralkodik. A rendek tehát az új hitlevél sürgetésétől, mint már fentebb előadtuk, elállottak, s a királynak újabb válaszát, melyben a koronázást nov. 15-kére Pozsonyba tűzte ki, minden további ellenvetés nélkül elfogadták.

IV.

Az ország-gyülés folytatása Pozsonyban. A kir. elöadások.

Az ország rendei Pozsonyban november első napjaiban gyűltek egybe; Leopold, már megkoronázott császár, 10-én érkezett meg közöttök, s a kir. előadások átnyújtásával másnap megnyitotta a koronázó országgyülést [1]). A kir. előadások világos tanúságai annak, mily mély benyomást tettek Leopold kedélyére a városi polgárok s más nem-nemesek által részint hozzá, részint a rendekhez intézett feliratok, és mennyire szívén feküdt, József törvénytelen újításai után, törvényes úton kisérleni meg a korigényelte reformokat. Az arisztokratia hatalmának mérséklése magának az országnak is érdekében feküdvén, annál hatékonyabban kivánta pártolni a városi polgárok és más nem-nemesek jogos igényeit, minthogy a hazai ipar kifejlését, az ország jólétben való gyarapodását leginkább ezen osztályok állapotának javításától látja vala feltételezve. Miután tehát az I-ső pontban törvényes trónöröködését előadta; s a II-dikban a rendeket biztosította, hogy kormányát az alaptörvény szerint a hitlevél kiadásával, eskütétellel s koronázattal akarja kezdeni; a III-

[1]) Az országgyülés megnyitásánál a király a maga magyar ezrede egyenruhájában jelent meg; Pálfy Károly kancellár pedig magyar beszédet tartott a rendekhez. Diarium Comit. 182.

dikban pedig kijelentette, hogy a megürült nádorságra a kijelölést mindenekelőtt megteendi; a IV-ikben végre megigérte, hogy mind azokat, miket a rendek az ország jóléte s gyarapodása tekintetében elejébe terjesztendenek, kegyelmesen meghallgatja s lehetőleg teljesítendi: következő indítványokat tűz ki a korona részéről a rendek tanácskozásainak tárgyaiul. V. Kivánja ő felsége, hogy a visszaélésekkel s hiányokkal teljes megye- és országgyülések újabb, czélszerű szabályozására mennél elébb tervet készítsenek, tekintettel lévén arra, hogy a külön országos rendek befolyása kellő arányban s egyensúlyban alapíttassék meg; a jobbágyok pedig, kik e gyüléseken képviselve nincsenek, azok költségeinek viselésétől fölmentessenek. VI. Mária Terézia úrbéri szabályozása törvénynyé emeltessék, s a jobbágyok szabadságának s önkényes bünhesztésének eltörléséről, személyes szabadságukról, és szerzett javaik felotti rendelkezhetésök jogáról új törvények alkottassanak. VII. Az 1764-ki adópótlék továbbra is fizettessék. VIII. Mivel az adó eddigi kivetésében, felosztásában s beszedésében nagy szélessége van az önkénynek; az arányosság s határozott elvek pedig teljesen hiányzanak: mind a hadi, mind a házi adó kezelése akként szabályoztassék, hogy az adózó nép terhén, mennyire lehet, ebben is könnyítve legyen. IX. Miután minden nemes az alaptörvények szerint ugyanazon jogokkal van felruházva, az okleveles és egy telkes nemesek az adótól szintúgy mentesekké tétessenek, mint a többiek, a nélkül azonban, hogy e miatt az adózó nép terhe szaporíttatnék. X. Hivatalképesség a nem-nemes országlakosoknak is adassék, különösen a só-, harminczad-, s egyéb kamara-tisztségeknél minden megszorítás nélkül; a kormányszékeknél pedig legalább a titkári rangig. XI. Az ipar s kereskedelem előmozdítása tekintetéből, nemcsak a már kiváltságokat nyert, hanem más népesebb városok is vétessenek fel a királyi városok közé; ezeknek igazságos kivánatai pedig elégíttessenek ki. XII. Felszólítja a rendeket, hogy a törvényszékek s általában az igazság-

1790.

1790. szolgáltatás javításáról kitelhetőleg gondoskodjanak. XIII. A vallásszabadság tárgyában nov. 7-kén kelt kir. rendeletét emeljék törvénynyé. XIV. Végre tegyenek le minden bizalmatlanságot azon különben érdemes hazafiak iránt, kik az előbbi kormány alatt a nemzetnek nem tetsző hivatalokat viseltek: s megfeledkezve a multakról, az országnak csak jelen és jövendő jólétét tartsák szemeik előtt.

A nádorválasztás. A király szives, leereszkedő magaviselete, szorosan alkotmányos eljárása mindjárt a tisztelgésekkel töltött első napokban jó indulatot ébreszt vala iránta az ország rendeiben. Még inkább növekedett e rokonszenv nov. 12-kén, mely napra a nádorválasztás volt kitűzve. Huszonöt éve mult már, mióta ezen alkotmányos főtisztség Batthyány Lajos halála által megürült. Mária Terézia azután vejének Albert herczegnek kir. helytartóvá kinevezése által mellőzte, II József pedig egyszerűen eltörülte e főméltóságot. A nemzet régtől fogva megszokván benne tekinteni alkotmánya s törvényei első s legbiztosabb őrét, Leopold készsége azt betölteni újabb biztosításul szolgál vala a rendek előtt jövendő kormányának törvényszerűsége iránt. Az osztrák házból származott királyaink, a mikor a körülmények csak engedték, — mint tudjuk, mindig örömest mellőzik vala a terjedelmes hatáskörű főméltóságot, mely, valahányszor az avval felruházott egyéniség tisztének megfelelt, a kényuralom hatalmas gátjául szolgála. Jelenleg azt sem mellőzni, sem hatáskörét korlátolni nem lehetett volna a nélkül, hogy a bizalmatlanság tovább is fen ne maradjon a nemzetben fejedelmi háza iránt. Leopold egyébiránt el lévén tökélve, alkotmányosan kormányozni az országot, ennek most szükségét sem látá. Nehogy azonban a nagy hatalmú főtisztség s a bécsi kormány közt utóbb netalán kellemetlen surlódások fejlődjenek ki, oly egyéniséggel kivánta azt betölteni, ki által mind az udvar érdekeit eleve is biztosítva láthassa, mind a nemzetet szorosabban összefűzze fejedelmi házával. E czélnak a királyi nemzetség valamelyik tagját, egy főherczeget, fiai

egyikét vélé legjobban megfelelhetni. A nemzet részéről nem 1790.
igen lehetett tartani az ellenzéstől, ennek különben is régi óhajtása lévén, hogy ha már a király nem lakik áz országban, legalább családjának valamelyik tagját küldje be maga helyett az igazgatás élére, ki a német tanácsosok s kormányszékek befolyásának az ország ügyeire gátot vessen. Úgy hivé tehát, csak óhajtását kellend nyilvánítani, hogy akarata teljesedjék. Nehogy azonban valamely gyanút ébreszszen, a nemzet kebeléből kivánta eredni a kezdeményezést. Midőn tehát a választásra egybegyűlt főrendek és követek vegyes ülésében a királyi biztosok, törvényes szokás szerint, a király által kijelöltek neveit rejtő lepecsételt levéllel megjelentek s azt a prímásnak átnyújtották, annak feltörése előtt gróf Zichy Károly országbiró emel vala szót. „Most van, úgymonda, az országnak legjobb alkalma, megczáfolnia azon alaptalan híresztéléseket mintha megfogyatkozott volna bizodalmában fejedelmi háza iránt. Indítványozá ennélfogva, hogy a nemzet s királya közti bizodalom és szeretet kötelékeinek szorosabb összefűzése végett választanák meg nádorrá a király negyedik fiát, Sándor főherczeget. Nem feledé el megemlíteni, mennyire megcsökkentek az elmúlt idők viszontagságai alatt a nádori méltóság jogai, mennyire mégkorlátoltatott hatásköre ; e baj orvoslatára semmi sem lehetne alkalmasabb, mintha e méltóság jelenleg a főherczegre ruháztatnék, ki a magyar nemzet iránti különös hajlandóságánál fogva, ama szoros természeti viszonyt, melyben királyi atyjával létezik, a nemzet díszének s javának gyarapítására fordíthatandja.

Sándor főhg nádorrá választatik.

Nem lehet ugyan kételkedni, hogy a rendek világosan felismerték ama különbséget, mely a jelen indítvány s ama régi kivánat közt létezik, mely szerint a nemzet a királyi család egyik tagját ohajtá birni kebelében a kormány élén. Ama kivánatra hajdan, a török betöréseinek korában, leginkább az ország sükeresebb védelmének reménye adott okot, hasznosnak látszatván, hogy a király távollétében legyen oly

1790. helytartója, ki a gyors intézkedést igénylő körülmények közt mindenben teljes királyi hatalommal rendelkezzék; de e helytartó mellett teljes épségben s az országgyülés választásától függő hazafi kezében kivánták vala egyszersmind látni a nádori tisztséget is az alkotmány s törvények épségben megőrzése végett. Most azonban az indítványoztatott, hogy maga e nádori tisztség tétessék egy főherczeg kezébe oly formán, miként azt, bár czíme nélkül, Károly alatt Lothringeni Ferencz, Mária Terézia korában pedig Albert szászteschení herczeg kir. helytartói minőségben kezelték. Az indítvány mindamellett is köztetszéssel fogadtatték, és Sándor főherczeg, a kijelölési levél felbontása nélkül egyező akarattal nádorrá kiáltatott. Majd a király elébe menének az ország rendei, hogy az új nádort hivatalába feleskettessék. És most a királyra került a sor, viszonozni a nemzet bizodalmát, mit az ügyes Leopold nem is mulaszta el, a meghiteltetés után következő beszédet intézvén a felavatotthoz: „A nádor hatáskörét s kötelességeit világosan meghatározták az ország törvényei: hogy Kedveltséged ezeket pontosan teljesítse s mindenha szenteknek tartsa, nemcsak javasoljuk, mint atya, hanem akarjuk is, mint király; csak úgy fogván megfelelhetni mind a rendek szavazatának, mind a mi királyi megerősítésünknek, ha tiszti kötelességeinek teljesítésében tökéletesen járand el. Kedveltségedet ebben soha ne gátolja ama kötelék, mely a fiút az atyával egybefűzi; mert mi a hű Karok és Rendek előtt kijelentjük, hogy irántunk való fiúi kegyeletét nádori tisztének legszigorúbb teljesítése szerint fogjuk mérlegelni.“ A hatásra számított szavak nem is tévesztették el czéljokat: az ország rendei a tetszés hangos kitörésével fogadták a királyi nyilatkozatot s távoztak a trón elől. [1])

Koronázat. A kölcsönös bizodalomnak ekként nyilatkozó helyreállását teljesen betetőzte a koronázási ünnepély, mely nov. 15-

[1]) Az új nádor díja utóbb 24,000 ftban határoztatott meg, mihez még a jászok s kunok évenként 3000 aranynyal járúltak.

kén a kir. hitlevél kiadása s a törvényes eskü letétele után, 1790.
a szokásos szertartással ment végbe, s melynek fényét a nápolyi király és királyné is emelte jelenlétével. Harmad napon a rendek a szokott koronázási ajándokul az eddigieknél nagyobb öszveget, ötvenezer aranyat ajánlának fel a királynak; mit, hogy annál kedvesebben fogadjon, az adózó nép terhelése nélkül, egyedül a nemességtől határoztak beszedetni. Ugyanezen alkalommal kijelentették azt is, hogy a törökkel való viszonyok tekintetében készek inkább vérök s vagyonuk áldozatával gyámolítani ő felségét, mintsemhogy az uralkodó ház méltóságának s a haza javának és dicsőségének csorbulásával szereztessék meg a béke. Kérék végre a királyt, hogy a jelenleg betegsége által gátolt királynét a következő esztendőben, a Budára hirdetendő országgyülésen szintén koronáztassa meg.

Ezen bizodalom- és szeretet-szülte ajánlatok nem kevésbé kellemesen illették meg Leopold szivét, mint fiának nádorrá választatása. Ő tehát, ki, miután a kormányra léptekor annyira felháborodva talált indulatokat alkotmányszerű s eszélyes eljárása által egészen lecsillapította, most a maga természetes, nemes jellemében látá e nemzetet, szinte vetélkedik vala a királyi bizodalom és jóakarat nyilvánításában. A rendek értesülvén, hogy a király fejedelmi vendégeivel, nov. 19-kén Bécsbe visszatérni szándékozik, említett ajánlataik kijelentése s bucsútisztelet végett, mindnyájan ismét a trón elejébe gyülekeztek. Leopold ez alkalommal a következő beszédet intézé hozzájok, mely minden tekintetben méltó az utódok emlékezetére. „Örömmel valljuk, úgymond, hogy drága volt nekünk itteni időzésünk minden pillanata, mert azon nemes bizodalomnak, melynek a nemzet és fejedelme közt léteznie kell, számtalan bizonyítványait tapasztaltuk, s a legszebb remények ébredtek fel bennünk, hogy e bizodalom szelíd és alkotmányszerű kormányunk alatt még erősebb gyökereket hajtván, az ország lehető legvirágzóbb állapotba jutand. A hű rendek által megajánlott tiszteletdíjat igen kedvesen fogadjuk, mert az valóban be-

1790. csessé lesz az által, hogy miatta a nép nem terheltetik. A hű Karok és Rendek őszinte ügyekezetét a közjó előmozdításában ezentul is a szerint fogjuk méltányolni, a mennyire gondoskodásukkal a honpolgárok minden osztályát átkarolják... Ámbár a KK. és RR. azon gondoskodását, miszerint a kötendő békét uralkodó házunk és koronánk méltóságával megegyezőnek óhajtják, ez időszerint hasznunkra már nem fordíthatjuk; becses az előttünk mindamellett is, mert biztos reményt nyujt nekünk, hogy e nemes nemzet, mely nevének örök dicsőségére, felséges anyánk alatt a monarchiát megmentette, mind azt is készséggel megteendi, mi annak további virágzó fenmaradására a világ jelen politikai helyzeténél fogva naponkint szükségesebbé lészen; mit a nemzet nagylelkű indulatától várni méltán is lehet." Megemlítvén aztán, hogy az ország által érdemeikért kegyelmébe ajánlott prímásra, országbiróra és személynökre kellő figyelemmel leend, ekként zárja be beszédét: „Láthatják a kir. előadásokból a hű rendek, hogy mi nem a királyi méltóság gyarapítására törekedünk, melyet csak is a törvények korlátai közt s jót cselekvésre akarunk fordítani; hanem azon óhajtástól hevűlünk, hogy az ország minden lakosaira aránylag kiterjedve lássuk a jólétet. Igen ajánljuk a hű rendeknek ezen előadások higgadt tárgyalását, s bízunk is bennök, hogy a közjó kivánatától velünk együtt maguk is lelkesedve lévén, tanúságát adandják most annak, hogy hazájok iránt oly őszinte szeretettel viseltetnek, mely nemcsak egy vagy más osztályra, hanem valamennyiekre egyaránt kiterjed. Vigyék meg a hű KK. és RR. e kivánatunkat honfitársaiknak; vigyék meg nekik azon üzenetet is, hogy mi népeinket törvényekkel ugyan, de még inkább szeretettel kivánjuk kormányozni. Hátra van még, hogy Kedveltségednek, az országgyülési ügyek további tárgyalását buzgóan ajánljuk; és reményljük is, hogy annyi érdemes férfiak tanácsai által támogatva, a közvárakozásnak teljesen megfelelend: mint nádort és fiunkat egyaránt atyailag intjük önt,

hogy az ország ügyeit saját ügyeinek tartsa, s azokat azon egész őszinteséggel terjeszsze előnkbe, mely jellemében fekszik, s melyet ezen felül a nádori tiszt is különösen igényel." 1790.

De bár mennyire tetszének is különben Leopoldnak a nemzet e bizalom és szeretetnyilvánításai, mióta magát az ország megkoronázott urának érzé, megtorlatlanul még sem vélé hagyhatni azon heves kitöréseket, melyekre némely megyék királysága első hónapjaiban magokat ragadtatni engedték. A kancelláriához a napokban egy kéziratot intézett, melyben rendelé, hogy miután a megyei gyüléseken az év elején sok törvénytelenség és a trónt sértő illetlenség történt, hagyja meg a kancellária a helytartótanácsnak, hogy valamennyi vármegye akkor tartott gyüléseinek jegyzőkönyveit szigorúan s pontról pontra vizsgálja át, s tekintettel a királyi méltóságra s a nemzet becsületére, a maga jegyzeteivel terjeszsze fel.

A király e kézirata valaminthogy arról tanúskodik, miként ő, mióta ügyeit mind künn, mind benn jobb rendben látá, neki bátorodva, eddig folytatott óvatos magatartásán változtatni akar; úgy igen veszélyessé is válhatott volna azon bizodalomra nézve, melyet a nemzetben maga iránt ébresztett. Szerencsére e fordulat inkább csak egy pillanat szeszélye volt, melyet a kancellária bölcs előterjesztésének sikerült is eloszlatnia. „Nem mulasztaná el azonnal teljesíteni ő felsége rendeletét — így írt fel novemb. 21-kén a kancellár — ha kötelességét nem érzené elébb a következőket felterjeszteni. Nem lehet tagadni, hogy egynémely vármegye gyülésein történtek törvénytelenségek s a trónt sértő illetlenségek. De fontolja meg ő felsége nagylelkűleg s atyai szívvel azt is, mennyire felizgattatott a nemzet az alkotmánynyal egyenesen ellenkező rendeletek által. Azon illetlenségeket tulajdonítsa ő felsége annak, hogy az ország ama törvénysértő rendeletek által mintegy magán kivül ragadtatott, melyektől igen tanácsos kir. kegyességével elnézni. Annyit

1790. bizonyosnak tart, hogy a jegyzőkönyvek iránt megrendelt lépés által az ország bizodalma, mely ő felsége iránt trónralépte óta kivált az alkotmány biztosítása és megkoronáztatása folytán helyreállott, ismét meg fogna rendülni; mert azon gyanú támadna, hogy az alkotmány megint veszélyeknek leend kitéve. Ezeket elmondani kötelességének tartá az „alázatos, engedelmes kancellária" hozzáadván, hogy jó lenne felszólítani a főispánokat, ügyelnének, hogy a közügyek ezután mérséklettel tárgyaltassanak, a gyülések jegyzőkönyveit mindig felküldjék s minden rendetlenséget feljelentsenek. [1])

Leopold bővebb megfontolás után maga is tanácsosnak látta ugyan elfogadni a kancellária véleményét s fel is hagyott a szándéklott lépéssel. A magasabb helyzetben lévő egyesekkel mindazáltal, kik ama heveskedésekről vádoltattak, még is éreztetni akarta neheztelését. Ezek közé tartozott, hogy másokat mellőzzünk, gr. Sztáray Mihály szabolcsi főispán, ki megyéjében nemcsak a nemesség felfegyverkezését nem gátolta meg, hanem a királytól nyert főispáni oklevelét is letette a megye asztalára, s azután a megye által választatta meg magát főispánná. Ezen eset a kancellária által nov. 27-kén fölterjesztetvén, Leopold decemb. 2-kán oly határozatot íratott a felterjesztésre, hogy miután gróf Sztáray e cselekvénye egyenesen a törvényekbe ütközik, az alkotmány csak a királyt ruházván fel a főispánok kinevezésének jogával: bár a gróf e tettéért fiscalis actiót érdemelne, ettől merő kegyelemből eláll ugyan, őt mindazáltal Szabolcs megye főispáni méltóságától megfosztottnak s minden további alkalmazásra képtelennek nyilvánítja; s egyszersmind Szabolcs megye főispánjává Ürményi personalist nevezi ki. — „A megyei tiszti kar — így szól tovább a resolutio — hogy törvénytelenül főispáni választást intézett, a nemességet felfegyverezte, ettől s a job-

---

[1]) A kancellária levéltárából.

bágyságtól esküt vett, szintén fiskalis-keresetet érdemelne; 1790.
ezt azonban kegyelmesen elengedi, remélvén, hogy a királyi jogok iránt ezentul nagyobb tiszteletet tanúsítand." — Meghagyta végre a kancelláriának, készíttessen a kir. ügyek igazgatója által véleményt az iránt, hogy mily büntetéssel volnának megfenyítendők azok, a kik a kir. jogokat bitorolni merészkedtek vagy azt megcsorbították.

A kancellária azonban szemben ezen kir. resolutióval is híven teljesítette tanácsadói kötelességét, javasolván ő felségének, halasztaná későbbre Sztáray megfenyítését, mert az felette rosz benyomást tenne az országgyülés rendeire, kiknek iránya, hangulata valahára jobbra változott. Kéri, tanácsolja azt is, álljon el határozata azon pontjától is, mely Sztárayt főispánságra örökké képtelennek nyilvánítja. Ez magas születésű, becsületes emberre nézve nagyon sértő. Hiszen ő felségétől függ, őt nem nevezni ki főispánnak. Leopold, úgy látszik, e tanácsot is hajlandó lőn elfogadni. Sztáray megfosztatott ugyan a főispánságtól, de ama megbélyegzésnek nyomára nem találtam.[1])

Az országgyülés végszaka.

A király távozta után még négy hónapig folyt az országgyülés. Azon tanácskozások, melyeket a rendek az országgyülés első szakában, Budán, jobbára a nemzeti függetlenség és alkotmány helyreállítása s a jövőre minden megtámadások elleni biztosítása körül folytattak vala, bár az új hitlevél elfogadtatását keresztül nem vihetvén, czéljokat nem érték is el teljesen, meddők, gyümölcstelenek egyátaljában nem maradtak. E tanácskozások közt, a közügyek számos részletei tekintetében mindinkább tisztuló eszmék világánál s az indulatok hevének csilapodásával mind világosabban kezdik vala látni az ország rendei, hogy az előhaladt kor igényei s a mindenfelől mutatkozó hiányok és szükségek sokkal több és lényegesb reformokat kivánnak a közigazgatás minden ágaiban, mintsem azokat előleges készület s tü-

[1]) A kancell. levéltárából.

1790. zetes tanulmányozás nélkül még ezen országgyülésen megalapítani, végrehajtani lehetne. II József szelleme, melyet a törvénytelen modor által felingerelt s a szenvedélytől elborított kedélyek élébb oly elkeseredve üldözének, ime, már is felébredt sírjából s ihletni kezdé a magukba tért, higgadtan fontolgató hazafiakat! Az általa hirdetett eszmék még nem találtak ugyan egész terjedelmökben s átalánosan viszhangra a nemességben: az előitéletekből, kivált a rendi jogokat s viszonyokat illetőleg, ily rövid idő alatt még nem volt ugyan képes egészen kibontakozni a kiváltságos osztály; az értelmiség általában még nem tett oly nagy foglalásokat; a tudomány még nem hintett annyi világsugárokat ezen osztály kebelében, hogy közönségesen átláthatták volna, miszerint akkor fogja a nemesi rend saját érdekeit is legszilárdabb s maradandóbb alapokra fektetni, ha mindenek előtt igazságos lesz a többi osztályok irányában, s jogra, érdekre nézve azokkal egybeolvadva, megszázszorozza az alkotmány részeseinek s védeinek számát. Annyi hatása mindazáltal még is volt már József reformjainak a nemességre, hogy tisztán lássa, miképen az ország közigazgatása régi, elavult alakjában a nemzet hátramaradása s magának az alkotmánynak veszedelme nélkül tovább fen nem állhat, s újítani átalakítani kell, hogy a minden tekintetben pangó állam szebb virágzatnak indulhasson. Sőt azon mozgalmakból, melyeket a polgári s általában a nem-nemes osztály a demokrata párttól gyámolítva kifejtett, s azon jó indulatú intésekből is, melyeket a kir. előadásokban, s a nov. 19-ki beszédben magától a királytól vett, már arról is meggyőződött a nemesség, hogy mulhatatlanul kell valamit tennie ezen osztályok érdekében, ha magát azok ellenében biztosítani akarja. Valamint pedig ekképen a köz- és magánjogi reformok —, úgy a közigazgatás s anyagi javítások szüksége is elutasíthatlan sőt elhalaszthatatlan igényekkel áll vala a rendek előtt, gyors végrehajtást követelvén tőlök. Lehetetlen volt azonban nem érezniök, hogy ennyi s ilyféle mélyebben ható átalakításokra

több készültség s előkészület, több előmunkálat s idő kívántatik, mintsemhogy azokat már ezen országgyülésen, mely maga is rendezetlen lévén, szintén átalakítandó, jó süker reményével megkezdhessék. Közakarattal abban egyeztek meg tehát, hogy e reformok kidolgozását külön választmányokra bízzák, melyek az országgyülés után fogjanak az illető munkálatokhoz, azokat a jövő törvényhozás elejébe terjesztendők; jelenleg pedig csak a halaszthatlanabb tárgyakról intézkedjenek az alkotandó törvényekben. 1790.

E sürgetősebb ügyek négy fő pontra oszthatók, melyeknek elseje azokat foglalja magában, miket a nemzeti függetlenség s alkotmányos kormányzat biztosítása tekintetében előleg is törvénybe akartak vala igtatni; a második a vallásszabadsági viszonyok szabályozását illeti; a harmadik alá azon halaszthatlan reformok sorozandók, melyek részben a királyi előadások által indítványoztattak s a többi néposztályok ideiglenes megnyugtatása végett József eltörlött törvénytelen reformjainak helyébe állítandók; a negyedik végre a szerbek ügyére vonatkozik. S ezek tették tárgyait a következő négy hónap alatt lefolyt tanácskozásoknak s megalkotott törvényczikkelyeknek.

A nemzeti jogok biztosítása.

A nemzeti jogok és szabadság, függetlenség és alkotmány hasonló veszélyektől megőrzése felett, minőt II József kényuralmától szenvedtek, budai üléseikben hosszan tanácskoztak vala az ország rendei. A nemzet biztosítását akkoron ők igen helyesen egy felelős kormányban keresték. A két tiszavidéki kerület követei julius 24-kén tartott ülésökben érett megvitatás után a következő pontokban állapodának meg: állíttassék fel egy országos főtanács, melynek hivatása legyen az alkotmány felett őrködni, a király távollétében az országot kormányozni, jelenlétében pedig annak mind a bel-, mind a külügyekre nézve kizárólagos tanácsát képezi, úgyhogy a király csak ennek tanácsával élhessen az ország bármi ügyeinek intézésében. Végezték ennélfogva, hogy minden királyi rendelet vagy leirat a többi kormányszékekkel

1790. és hatóságokkal e tanács utján közöltessék; azon, netalán e tanács mellőztével kiadott kir. rendeletek pedig, melyeket e tanács el nem fogadhatóknak vél, a megyékkel mint ilyenek közöltessenek, az el nem fogadás okai is mindig kifejtetvén. Nehogy a király rendeleteiben e tanácsot mellőzhesse, meghagyandó minden végrehajtó hatóságnak, hogy semmiféle kir. parancsot ne teljesítsenek, mely e tanács ellenjegyzésével ellátva nincsen. A hatóságok is jelentéseiket s feliratauikat csak e tanács utján terjeszszék a király elébe. A király távollétében e tanács veszi át a legfőbb végrehajtó hatalmat, s dönt el véglegesen minden, a törvények által megállapított ügyet, a királynak csak az eldöntöttek jegyzőkönyvét tartozván elejébe terjeszteni. A kegyelmezés azonban mindig a királynak tartatik fen. E tanács mindazáltal, hatásköre szorosan az alkotmány korlátai közé s egyedül a törvények végrehajtására lévén szorítva, újitást semmiben sem kezdhet. Hogy pedig a nemzet teljesen biztos lehessen a felől, miképen e fő országos tanács a maga kötelességeit pontosan teljesíti, jogkörén pedig túl nem terjeszkedik: az országgyülésnek teljes jogában áll a tanácsot kérdőre vonni s tetteiről számoltatni, és ha eljárásával megelégedve nem volna, bűne arányában lakoltatni.

Hasonló volt ehhez a dunavidéki kerületek törvényjavaslata, s amattól csak abban különbözék, hogy a felelős kormány eszméjét még bővebben kifejté. E javaslat ugyanis az eddig működött helytartótanácsot, mely a helyett, hogy őre s végrehajtója volt volna, inkább felforgatójává lett az alkotmánynak s törvényeknek, végkép eltörűltetni kivánja, s a nádor, vagy annak akadályoztatása esetében, a méltóságban utána következő más fő hivatalnokok elnöklete alatt állandó országos tanácsot a prímás s más négy megyés püspökből, a horvát bánból, az erdélyi vajdából, a tárnok, kincstartó s koronaőrökből, ezek mellett pedig 40, az ország s kapcsolt részeinek megyéi által választandó tanácsosok s 20 titkár-

ból kivánja képeztetni, oly módon, hogy minden, különben 1790.
hat évre megválasztott, három évig köteles legyen viselni a reáruházott hivatalt. Azokon felül, miket e tanács hatásköréről a tiszai kerületek javaslatából elszámolánk, világosan meghatározza, hogy e tanács felelős leend az országgyülésnek, mely azt, ha tisztének meg nem felelt, mind egyes tagjaiban, mind egészben vévo vétsége szerint megbüntetheti, sőt egészen is szétoszlathatja, s újjal pótolhatja. Az udvari kancelláriának hatásköre egyedül a kegyelmi, adományozási és kiváltságadási ügyekre indítványoztatik szorítandónak. Szóval e törvényjavaslat alig különbözött egyébben az újabb szabású parlamentaris kormánytól mint, hogy míg ez az egyes felős miniszterekre bízza a közigazgatás külön ágait, s a felelőséget annál fogva egyénesíti; a javaslat egy felelős kormányszéki testület kezeiben hagyja a végrehajtó hatalmat.

E törvénynek, a rendek akarata szerint, rövid megemlítése után a hitlevélben, egész terjedelme szerint a koronázás előtti törvényczikkelyek élén kell vala állani; s ha a kivánat teljesűlt volna, nemzeti függetlenségünk s alkotmányunk általa időszerint bizonyára eléggé biztosítva leend vala. De miután, mint fentebb elbeszéltük, Leopold sem az új hitlevelet elfogadni, sem a benyujtott törvényczikkelyeket megkoronáztatása előtt szentesíteni nem akarta; utóbb pedig, a körülmények emlitett változtával, a túlsulyra vergődött udvari irányok mellett a nemzeti akarat oly erélyesen többé nem nyilvánulhatott, s érvényre oly tisztán, mint elébb, nem emelkedhetett : a ténylegesen megalkotott s királyi megerősítés által szentesített törvények sem fejezték ki többé oly tisztán és világosan a kormány felelősségét. A nemzeti függetlenség és alkotmányos kormány teljes épségben fentartása tekintetében mindazáltal a megalkotott törvények is minden eddigieknél határozottabbak s több biztosítást nyujtanak a nemzetnek. A főbbjei ím a következők :

III-dik t. cz. Mindazon kétségek megszűntetése végett,

1790. melyek a hitlevél némely szavaiból az örökös királyoknak megkoronáztatása tekintetében az alaptörvények ellen támaszthatók, rendeltetik: hogy a koronázás minden trónváltozásnál a kimult király halála napjától számítandó hat hónap lefolyta alatt mulhatatlanul végrehajtassék.

V. t. cz. A nádor az ország fővárosában, úgymint a kormánytestületek székhelyén, lakjék, törvényes tiszti körében semmiféle módon ne gátoltassék; s a törvények értelmében az ország főkapitányi tisztsége is reáruháztassék.

VI. Az ország szent koronája állandólag Budán őriztessék.

IX. A király időnkint huzamosabban is lakjék az országban.

X. Megismeri és vallja ő felsége, hogy Magyarország a pragmatica sanctio megalapítása mellett is „kapcsolt részeivel szabad, és az egész törvényes kormányformájára nézve — ide értvén annak minden kormányszékét, — független ország, mely semmi más országtól vagy néptől nem függő, hanem tulajdon önállásával és alkotmányával biró, s ennélfogva törvényesen megkoronázott örökös királya —, tehát ő felsége s utódai, Magyarország királyai által is saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányzandó s igazgatandó.“

XI. Kötelességének ismeri a király az országot s kapcsolt részeit határainak teljes épségében fentartani s azt meg nem csorbítani.

XII. „Hogy a törvényeket alkotó, eltörlő s értelmező hatalom Magyarországban s kapcsolt részeiben a törvényesen megkoronázott királylyal s az országgyülésre egybesereglett ország Karaival és Rendeivel közös, és azon kivül nem is gyakorolható, önként s magától elismeri ő felsége és kijelentette, hogy a Karok e jogát sértetlenül fentartandja és azt miképen dicsőűlt eleitől átvette, úgy felséges utódaira is sértetlenül szállítja át; biztosítván a Karokat és Rendeket, hogy udvari parancsok, azaz, úgynevezett pátensek által,

melyeket az ország törvényszékei el sem fogadhatnak, az ország és kapcsolt részei soha sem fognak igazgattatni. A királyi hatalom tehát a törvényszékek törvényes alakját nem fogja megváltoztatni; a törvényes itéletek végrehajtását sem maga nem gátolandja, sem meggátoltatni nem engedi; sem ezen törvényes itéleteket nem másítandja meg, és sem a maga sem valamely politikai kormányszék felülvizsgálata alá nem vonandja; hanem a törvényszékek a már alkotott vagy ezután alkotandó törvények s az ország bevett törvényes szokása szerint, valláskülönbség nélkül választandó birák által fognak tartatni; a végrehajtó hatalmat pedig ő királyi felsége egyedül a törvények értelmében fogja gyakorolni." 1790.

XIII. Az országgyülés minden harmad évben, s a szükség és közjó úgy kivánván, elébb is egybehívandó.

XIV. Magyarország s kapcsolt részeinek minden közügyeit csak magyarok által s magyarok tanácsával láthatja el ő felsége. Ennélfogva rendeltetik, hogy a kir. helytartótanács, mely, alkotása czéljánál fogva is, mint az ország legfelsőbb politikai kormányszéke, a létező törvények szerint, minden más kormányszéktől független, közvetlen a királyi felségnek van alája rendelve, azon egész törvényes hatóságával bírjon, mely a törvények foganatosítására s azok sérelmének meggátlására szükséges. E tanácsnak hit alatti kötelessége a netalán kibocsátandó törvénytelen rendeletek ellen fölterjesztéseket intézni; ő felsége pedig, királyi tiszte s a törvények sérelmének meggátlására tett igérete szerint, azokat kellő figyelembe veendi.

XIX. „Bármely nevezetű segedelmek akár pénzben, akár termékekben vagy újonczokban, sem a KK. és RR-re, sem a nem-nemesekre királyi önkény szerint nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más czím alatt országgyüléseken kivül . . . nem fognak szorgalmaztatni; a közadó mennyisége pedig, mely az állandó katonaság fentartására rendeltetett, mindenkor az országgyülésen egy diétától a másikig fog meghatároztatni."

1790.

Vallási viták.

Mialatt a rendek a nemzeti függetlenség és alkotmányos kormány biztosítása végett ekképen tanácskoznak s ily törvényeket alkotnak vala, a vallás ügye felett is heves vitatkozások folytak a külön hitfelekezetek között. A vallási viszonyok már junius 19-kén, a hitlevél tárgyalása alkalmával szőnyegre kerültek. A vármegyék e tárgyban, kettőn kivül, valamennyien oly utasítással látták volt el követeiket, hogy a vallásügy a bécsi és linczi békekötések elvei szerint határoztassék meg. Sőt némely vármegyék, még azt is indítványoztatni kivánták követeik által, hogy mind azok, kik a protestans vallást jogaiban megcsorbítani törekednek, keresot alá fogatván, az országból száműzettessenek. A papság azonban, valamint hajdan tiltakozott az említett békekötések ellen, úgy most sem akart megegyezni abban, hogy az új vallástörvénynek e békekötések tétessenek alapjaivá. A viták utóbb az országos ülésekből ama választmány üléseibe mentek át, mely az új hitlevél készítésével bízatott meg. A választmány nem ügyelvén az egyháziak ellenmondására, a nevezett békekötéseket vévén alapul, tizenhét pontban fejtette ki a protestansok vallási szabadságát. E pontok nevezetesbjeiben kimondatik: hogy vallásukat a protestansok, bármi rendűek legyenek, ezentúl mindenütt s nemcsak magánosan, hanem nyilvánosan is gyakorolhatják; a vegyes házasságokból származott fiúgyermekek az apa, a leányok az anya vallásában neveltessenek; e házasságok körül támadt pörökben ezentúl világi törvényszékek itéljenek; minden egyebekre nézve is teljes kölcsönösség legyen a vallások között.

A papság azonban s vele együtt számos úr, néhány megye s a városok nagyobb része nemcsak a hitlevélbe nem akarta fölvétetni a vallás ügyét, hanem arról még külön új törvény alkotását is ellenzé. A hitlevélből csakugyan kimaradt e tárgy; törvényt mindazáltal egyátaljában akart róla alkotni a többség, minek következtében a kerületi ülések dolgoztak is ki javaslatokat. Mivel azonban ezek egymástól

sokban eltértek, s az egyezségre annyi viták után nem nagy volt a remény: az ország rendei szept. 5-kei feliratuk mellett mind a vegyes választmány, mind a kerületek munkálatait fölterjesztvén, az egész vallásügyet a király elhatározására bízták, kérvén őt, intézné azt el oly módon, mely mind a két felekezetet lehetőleg kielégítse [1]). De ezeken kivül mind a katholikus, mind a protestans fél külön felterjesztéseket is nyujtott be a királynak [2]). Leopold mindezeket egybevetvén, november 7-kén közlé elhatározását az ország rendeivel, melyet aztán a kir. előadásokban törvénynyé kivánt emeltetni. 1790.

Az okmány, melynek alapjául szintén a bécsi és linczi békekötések fogadtattak el, főbb pontjaiban következő szabályokat foglal magában a vallási viszonyok tekintetében: a két evang. felekezetnek mindenütt s minden osztálybeliekre nézve, minden megszorítás nélkül, nyilvánosan is szabad vallásgyakorlata; minél fogva templomokat, tetszésök szerint, tornyokkal vagy azok nélkül, szintazonkép iskolákat s paplakokat bárhol is építhetnek. Nehogy azonban az adózó nép ez által mód felett terheltessék, a vármegyék kötelessége leend vegyes bizottmányok által megvizsgáltatni a nép számát s erejét s az építkezésre fordítandó költségeket. Ha e választmány véleménye oda hajlik, hogy a község a költséget elviselheti: úgy a földesurak kötelesek a templom, iskola stb. számára ingyen adni helyet. Valamint pedig e hitfelekezeteket ezentúl semmiféle templomuk vagy iskolájoktól megfosztani nem szabad: úgy a templomok vagy iskolák visszaköveteléseinek kérdései mostantól fogva mindenkorra megszűnjenek. A vallás e szabad gyakorlata következtében, valamint tilos a protestansokat hitökkel ellenkező szertartásokra, esküre, egyházi menetekre stb. kényszerí-

[1]) Országgyülési napló. 21-dik ülés 214. kövv, és Acta Comit. 164. kövv.

[2]) Acta Comit. 181. kövv.

1790. teni : úgy ezután mind azokra nézve, mik hitvallásukat illetik, egyedül saját elöljáróiktól függenek; egyházi kormányuk s egyéb ügyeik rendezésére gyülekezeteket, s előleges engedelem-kérés után országos zsinatokat is tarthatnak; fenmaradván mindazáltal a királynak azon felügyelési joga, miszerint ilyféle zsinatokra, nem ugyan vezérlet s elnöklés, hanem csak felügyelés végett kir. biztost küldhessen. A király engedelme mellett mind fő-, mind gymnasiumi iskolákat is állíthatnak; azokba szabadon választhatják a tanítókat, szabadon határozhatják meg a rendszert és tantárgyakat, a király legfőbb felügyelési joga e részben is épségben maradván. Növendékeiket küldhetik kül egyetemekbe is; egyházi s vallási könyveiket pedig önválasztotta vizsgálók felügyelete alatt nyomtathatják. A katholikus lelkészeknek s más egyházi szolgáknak ezután semmiféle díjakat nem kötelesek fizetni. A köz hivatalok betöltésénél a vallásra semmi tekintet nem leend. Egyházi, vallási s nevelési alapítványaikat önválasztotta egyének által kezeltethetik, s azoktól semmi ürügy alatt meg nem fosztathatnak; s ha azokban az elébbi kormány alatt rövidséget szenvedtek, tökéletes kárpótlást nyerjenek. Házassági ügyeiket saját egyházi székeik tárgyalják; s ezeknek itéletei minden törvényhatóságoktól érvényeseknek tekintessenek; a házassági akadályokat tekintve, szabályul a hazai törvények szolgáljanak. Miután a keresztényi türelem minden kényszerítést kizár : az áttérés minden bevett vallásra szabad és büntetlen; nehogy azonban ez tudatlanságból történjék : a kath. hitvallásról másra térni szándékozók hat héti oktatás alá vettessenek; egyébiránt minden kényszerítés, minden csábítás tilos. A vegyes házasságokból származott gyermekek, ha az apa katholikus, mindnyájan ennek —, ha pedig az anya katholika, akkor a leányok ennek, a fiúk pedig az apának vallásában neveltessenek. A vegyes házassági pörök a kathol. sz. szék előtt tárgyaltassanak [1]).

[1]) Acta Comit. 262. kövv.

De ezen kir. határozat sem hozta meg az egyességet az illető felek közé. Az összes egyházi rend, mintegy 80 világival egyesülvén, e tárgyban külön tanácskozásokat tart vala Kolonich László kalocsai érseknél; kik aztán november 30-kán kelt feliratukban terjesztették a király elébe észrevételeiket s illetőleg ellenmondásukat a kir. határozat ellen [1]. Hasonló feliratokban nyilváníták aggodalmaikat Vas, Szepes, Sáros és némely más megyék kathol. rendei [2]. Az országgyülésen pedig, midőn a királyi határozat decemb. 7-kén, a 46-dik ülésben szőnyegre kerűle, heves vita támadt az iránt: fölvétessék-e a királyi határozat a t. czikkelyek közé? A protestansok, kiknek az kedveze, természetesen a fölvétel mellett vívtak; a papság ellenben, a világi rendek egy részével azon okból ellenzé azt, mivel ő felsége nem törvényalkotásra, hanem csak arra kéretett meg, hogy a kérdés elintézésére alkalmas módot mutatna ki; minél fogva a király csak véleményét nyilvánította, mit végelintézésnek venni még nem lehet. A többség, a bíbornok prímás ama kivánatára: hogy váratnék meg a papság és többi világiak nov. 30-kán kelt feliratára a király válasza, végre abban állapodék meg, hogy miután a kir. határozatot a katholikusok nagyobb része beczikkelyezni nem hajlandó, terjesztessék fel a tárgy újonnan, kérve a királyt, intézné el azt véglegesen. [3]) A király erre, január 18-kán 1791-ben kelt leiratában [4]) csakugyan tett is egynémi, bár nem lényeges változtatást a határozatban; minél fogva a kérdés: fölvétessék-e az a t. czikkek közé? — február 8-kán a két tábla vegyes ülésében fogatott végső megvitatásba. A vélemények most is szint azonképen valának megoszolva, mint elébb; mivel azonban minden megye utasítása akként szóla, s a főrendek

1790.

1791.

[1]) Katonánál: XL, 793.
[2]) U. o XL, 809.
[3]) Országgy. napló 474.
[4]) Acta Comit. 512.

1791. többsége is úgy kivánja vala, hogy a vallás ügyében határozott törvény alkottatván, a villongásoknak valahára vége szakadjon: hosszú és ingerült — s mivel a határozat végre is megalkottatott, igen nevezetes vita keletkezett az ellenfelek között.

A vitatkozást Szirmay Antal, Zemplén megye követe kezdette meg, állítván, hogy miután az ügy ő felsége elhatározására bízatott, a felség iránti tisztelet sérelme nélkül sem módosítani nem lehet többé a leiratot, sem kihagyni a törvényczikkelyek közől. Ellenkező vala Boronkay József Somogy megyei követ véleménye, ki pontonként mutogatván, mennyire ellenkezik a leirat a kathol. egyház szabályaival, ellene, mint mely még a bécsi és linczi békekötéseknél is tovább megyen, ünnepélyesen tiltakozott. Trencsény követe a leiratnak csak azon részét kivánta törvénybe igtatni, mely a békekötések értelmével megegyező. Bars követe viszont úgy vélekedék, hogy a királyi leiratot el kell ugyan fogadni; de miután a vallás dolga, a viszályok eltávoztatása végett az országgyülések tanácskozása alól törvény által ki van véve, törvénykönyvbe ez se vétessék föl. Hasonlókép Nyitra, Tolna, Sáros, Esztergam, Vas és Komárom megyék követei, nem kivánják ugyan gátolni protestans honfitársaikat a kir. határozatban engedményezett vallásgyakorlati szabadság élvezetében; a leiratot mindazáltal, mint a kath. vallásra nézve sérelmest, nem akarják törvénybe foglaltatni. Pozsony megye követe ezt csak azon feltétel alatt vélé megengedhetőnek, ha a protestansok e határozattal mindenkorra megelégedve, kijelentik, hogy a vallásügyet soha sem kivánják többé felvétetni az országgyüléseken. Nógrád, Ung és számos más megyék föltétel nélkül kivánták azt beczikkelyezni.

A megyei követek véleményei egymástól ily eltérők lévén, azoknak egyesítése végett gr. Batthyány Alajos emelt szót. Megemlítvén a viszontagságokat, melyeket a protestansok az elmult időkben szenvedtek vala, s melyek annyi

belviszályt, a köz jólétben annyi hátramaradást okoztak, s előterjesztvén, hogy miután itt nem a vallások belső előnyeiről, hanem csak emberi s polgári jogokról van a szó, melyeket atyjokfiaitól, rokonaiktól megtagadniok nem lehet, ezek is velök egyenlőkép ugyanazon törvények alatt állván: buzgón javaslá, felelnének meg valahára az ország rendei e felvilágosodott században a keresztényi szeretet igényeinek, s helyeznék vissza a protestansokat azon jogok élvezetébe, melyektől csak az idők mostohasága miatt fosztattak meg; felhagyván tehát minden további ellenzéssel, emelnék törvény erejére a királyi határozatot. Hasonló értelemben nyilatkozott gr. Zichy Károly, az ország birája. Utána Batthyány bíbornok-prímás emelt szót; s előadván, hogy miután a vélemények a vallás ügyében, soha meg nem egyezhettek, sőt egymással elannyira ellenkezének, hogy az evangelikusok e miatt 1681-ben még az országgyülésről is eltávoztak; miért is az 1715-ki országgyülés a vallásügyben felmerülő kérdéseket egyedül a király elhatározására utasította: mind ennél s mind annál fogva tehát, hogy a kir. leirat a bécsi és linczi békekötésekben kiszabott határokat is túlhaladja, a beczikkelyezésnek mind a maga, mind az egész kathol. papság s több világi katholikusok nevében ünnepélyesen ellenmond. Nyomban utána a királyi személynök, Ürményi József szólal vala fel, és fényes szónoklatával azt fejtegeté, hogy miután az ország belefáradva a vallási viszályokba, valahára világos és méltányos törvényt kiván, s ezt a követeknek utasításul is adta; s miután ő felsége ily törvények alkotására az országgyüléstől közakarattal megkéretett: sem az országgyülés méltóságával meg nem férhet, hogy elébbi végzése most kétségbe vonassék, sem az ő felségét megillető tisztelettel nem lehet megegyeztetni, hogy az ország kivánsága szerint királyi hatalommal megállapított törvény, újabb vitatkozás alá vétessék; a kir. határzatot tehát a törvények közé mulhatatlanul föl kell venni. A vita ezután is folyt ugyan még egy ideig; de a beczikkelyezés a világi rendek

1791.

1791. által 291 szóval 84 ellen végre még is elhatároztatott. Mivel azonban a bíbornok-prímás az egyházi rend ellenmondását a szavazás alatt irásban is benyujtotta: újabb vita támadt a felett: megemlíttessék-e a törvényben ezen ellenmondás? A hosszú szóharcznak végre, az országbiró indítványa szerint, azon határozattal szakasztatott vége, hogy a törvényczikkelybe a következő szavak tétessenek: „az egyházi rend s a világi katholikusok egy részének ellenmondása figyelembe nem vétetvén, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilváníttatván“ [1]). A század eszméi, miként e törvény tanúskodik, nálunk is megtermék gyümölcsoiket: a lelkiösmeret szabadsága valahára diadalát ünnepelte; nemcsak hogy a protestansok százados sérelmei orvosolva lettek, hanem, bár némely pontban, minő például a vegyes házasságokról s az áttérésről szóló, a kathol. egyház még jelentékeny előnyben maradt, a külön vallási felekezetek tökéletes egyenlősége felé is hatalmas lépés tétetett.

A nemzeti nyelv ügye.

Sokkal kevésbbé elégíthet ki bennünket az, mit a nemzetiség s hazai nyelv tekintetében tőn az országgyülés. Azon lelkesedés után, mely az év elején a nemzeti nyelv s mind az iránt mutatkozék, mi annak kifejtésére s divatának úgy a magán mint nyilván életben kiterjesztésére szolgálhata, azt lehetett volna várni, hogy az ország rendei azt a jövőre minden hasonló veszélytől, minőnek József alatt kitéve vala, megóvandók, jelenleg minden eszközt foganatba vesznek, mi által annak magasabb tökélyre emeltetése lehetővé váljék; s különösen hogy nem mulasztandják el, azt a kiküszöbölt német helyébe hivatalos nyelvvé tenni. A nemzet azon hű fiai, kiket a nemzetiség és hazai nyelv iránt igazi lelkesedés szállott vala meg, nem is mulasztának el időközben, az országgyülésnek mind előtte mind alatta megtenni mindent, mi által annak útját egyengetheték. Említők, hogy

[1]) Országgy. napló 573. kövv. Versuch einer Gesch. der Schicksale der protest. Religion in Ungarn. Zürich 1797. 71. kövv.

számos lelkes hazafiak az ország külön vidékein irodalmi 1791
egyesületeket s más társulatokat alkottak a hazai nyelv kifejtésére s tökéletesbítésére; számos írók megfeszített szorgalommal törekedtek, nemcsak mívelni a nyelvet, hanem a tudományok s irodalom külön ágait is mindinkább meghonosítani ezen nyelven. Említők, miként a buzgó Révay Miklós, felfogván ismét a magyar tudós társaság ügyét, Bessenyeinek arra vonatkozó munkáját közzé tette, s azt, hogy mennél inkább elterjedjen az ország rendei közt is osztogattatá. A jeles férfiú az ország nagyjai közől is mind többeket megnyerni ügyekezett a fontos ügynek. A hazafias lelkű Eszterházy Józsefnél készséges pártolásra talált; ez által nyerte meg aztán — miként Toldy Ferencz írja, — Sándor főherczeget, a leendő nádort is. Majd püspöke segedelmével maga is Budára menvén, s ott az országgyülés és a helytartótanács tagjainál személyes eljárással egyengetvén a magyar társaság utját, szegény szerzetes létére is annyira vitte, hogy a helytartóság vele tárgyalásba bocsátkoznék s nov. 10-kén az ügyet az országgyülésnek küldené át. Révay ez alatt a még II Józsefnek 1784-ben, de sikertelenül, benyujtott saját tervét újra kidolgozván, s a hivatalos tárgyalhatás végett deákul kinyomatván, az új nádornak és a többi főuraknak is benyujtotta. [1]) De a körülmények valamint II József alatt, úgy most sem kedveztek a buzgó férfiúnak. Az országgyülésen szőnyegre került ugyan a társaság terve, de bár kételkedni sem lehetett, hogy annak létesítése hatalmas lendületet lett volna adandó a nemzeti nyelvnek, részint a tervezett költségek, részint egyéb körülmények miatt, ez is azon országos választmányhoz utasíttatott, mely a köz nevelési s tanulmányi ügy rendszeres kidolgozásával bízatott vala meg.

De nemcsak e magyar társaság ügyében, hanem különben is több nyomára találunk annak, hogy a József halála

[1]) Toldy Ferencz: A magyar költészet kézi könyve I, 507.

1791. után oly magosan fellobogott lelkesedés, a veszély szüntével mindinkább hüledezik vala az ország rendeinek kebelében. Pozsonyban létök alatt már koránt sem találunk bennök annyi buzgalmat a nemzetiség és hazai nyelv iránt, mint a mennyit még Budán tanúsítottak. Emitt azon czikkelyek egyikében, melyeket a koronázás előtt kivántak volna megerősíttetni, nem elégedtek meg avval, hogy idegen nyelvnek a nemzetre erőszakolása ellen tiltakozzanak; hanem azt is kivánták, hogy a nemzeti nyelvet a királyi ház herczegei is tanulják; a megyei s más törvényhatóságok pedig, s menynyire az ügykezelés engedi, a kormányszékek is hivatalos, tiszti nyelvökké fogadják; a törvényszékeknél egy ideig még a deák hagyatván meg.[1]) E czikknek, mint Horvátországra nézve sérelmesnek fölvételét ellenzé ugyan gr. Erdődy János bán, és Verhovácz Miksa, zágrábi püspök; az ország rendei mindazáltal azt fentartani határozták, kijelentvén, hogy a más ajkú országlakosokat magán életökben egyátaljában nem szándékoznak kényszeríteni a magyar nyelv használatára; sőt még a közéletben sem akarják azt tüstént s erőszakosan gyakorlatba vétetni: hanem csak az volna czéljok ama törvény megalkotásában, hogy a hol a közügyek rövidsége nélkül megtörténhetik, csak ott legyen az mindjárt a deák helyett tiszti nyelvvé; egyébütt pedig csak fokonkint, a mint annak tudása terjed, tétessék gyakorlatba. Hogy pedig e czél mennél elébb éréthessék, törvénynyé határozták tétetni azt is, hogy a magyar nyelv minden nyilvános iskolákban —, az akadémiákban és az egyetemnél pedig a magyar tiszti irály is, taníttassék.

Az új hitlevéllel felterjesztett czikkek azonban, mint tudjuk, a koronázat előtt nem nyertek megerősítést; midőn pedig azok utóbb Pozsonyban újra tanácskozásba vétettek, már tetemesen meghült vala a lelkesedés, és miként több más

---

[1]) Acta Comit. 153.

tárgyra — például, a kormány felelősségére —, úgy a nem- 1791.
zeti nyelvre nézve is, a megalkotott törvényben nagyon gyönge kifejezést nyert a buzgóbb hazafiak óhajtása. Többen azon elnémetesedett urak közől, kik az udvari kegyeket tarták legfőbb üdvöknek, most ismét hátat fordítának a nemzetiség ügyének s még olyféléket is híresztelnek vala, hogy az udvar nem örömest látná, ha azon élénk nemzeti szellem, mely elébb magokat is megragadni látszék, folyton ápoltatnék; mások hasonló mértékben lanyhák, s mellékczéljaikat a méltányosság palástjával födözgetni szeretők, azon időre javaslák halasztani a nemzeti nyelvnek hivatalossá tételét, midőn azt az új nádor s maga a király is érteni fogja. Ezen s hasonló indokok végre oda vitték a rendek többségét, hogy az új törvénybe, az idegen nyelv behozatala elleni tiltakozáson kivül, semmi egyéb ne vétessék fel, mint a magyar nyelvnek az iskolákban való taníttatása; sőt ellenkezőleg az elébbeni törvényjavaslattal, hihetőleg a magyarul nem tudó főherczeg nádor kedvéért, még az is kijelentetett, hogy „a kormányszékek ügyei még most deák nyelven fognak tárgyaltatni."

A nemzetiség és hazai nyelv ápolói ekként ismét csak magános s bár ernyedetlen, de csekély erőikre hagyattak a szent ügy előmozdításában. S virrasztásaik, fáradozásaik annál kevesebb gyümölcsöket teremhettek, mivel a főnemességben s a haza más tehetősb polgáraiban, a pillanatnyi lelkesedés, mindinkább ismét kialudván, oly közönyösségnek adott helyet, hogy a még csak kezdő, s épen ezért csak hő pártolás által kifejthető irodalmat nem méltatták gyámolításukra. Többnyire szegényebb sorsú íróink, kiknek már az is számos esetben áldozatába került, hogy, hivatal vagy más anyagi haszonnal járó foglalkodás helyett, idejöket s erejöket a nemzeti nyelv s irodalom mívelésére szentelték, ha találtak is néha szellemi teremtményeik közzé tételére egy-egy kiadót, nem találtak elegendő olvasót, ki munkáikat figyelmére méltatva, megvette s olvasta, — magokat az

1791. áldozatteljes pályán részvéte által bátorította, kiadóikat megtett költségeikért kárpótolta volna. — Még kevesebb pártolásnak örvendhetett a nemzetiség s hazai nyelv gyarapításának egy másik eszköze a nemzeti szinművészet. Gróf Ráday Pál, Kazinczy Fer. és Kelemen László buzgó közreműködése következtében egy magyar szinész-társaság gyűlt vala össze árva Thaliánk vándor papjaiból a fővárosban, mely novemb. 25-kén Budán az első magyar színdarabbal lépett fel a közönség előtt. Működését azonban számtalan viszontagságok után, kivált a budai s pesti német szinházak bérlőjétől, Unwerth gróftól, elébe vetett akadályok miatt rendesebben csak 1792-ben kezdhette meg egy budai nyári szinpadon. De a részvét hiánya felette rövidre szabta pályáját [1].

Az úrbériség ügye. Azon mozgalmak után, melyek az országgyülés előtt s annak első szakában az úrbéri viszonyok miatt a jobbágyosztály kebelében több megyében támadtak, s a király azon intései után, melyekkel e néposztály állapotának javítását mind a kir. előadásokban, mind élő szóval tartott beszédeiben szorgalmazta vala, mellőzni azt, bár mennyire óhajtá is a rendek egy része, többé nem lehetett. Az előadásokban, mint látók azt indítványozta a király, hogy a rendek Mária Terézia urbéri szabályozását törvénybe igtassák, a jobbágyok örökös szolgaságát s önkényes testi büntetését eltörűljék, s ekként nekik mind a személyes szabadságot, mind azon jogot is megadják, miszerint szerzeményeikről szabadon intézkedhessenek; ezek felett pedig még más módokat is nyomozzanak ki, melyek által a jobbágyság állapotát megjavíthatnák.

Az örökös jobbágyság eltörlésének voltak ugyan még némely ellenzői a rendek között; egyebek közt Szepes megye követe, a 44-dik ülésben azon aggodalmát nyilvánítá,

[1]) A nádor 225, a herczegprímás 600 fttal gyámolítá a társaságot; de a jó példát kevesen követték. Endrődy: Magy. Játékszin. Pest 1793. Ld. erről bővebben Toldy Fer. Magy. Költészet Tört. II, 254. kövv.

hogy a szabad költözés megállapíttatván, a terméketlenebb 1791.
felső megyék jobbágysága majd nagyobb részben az alvidékre költözik s amazók elpusztulnak. A kir. személynök előadására mindazáltal, melyben az örökös jobbágyság származásának történetét a rendek emlékezetébe idézte, s emberhez méltatlan, az országra nézve pedig káros voltát fejtegette, — az ilyféle ellenvetések is elnémultak s a szabad költözés jogát a többség minden nehézség nélkül elfogadta. Végzéssé lett Mária Terézia úrbéri szabályozásának a törvénykönyvbe igtatása is. Azon újitásokat, azonban melyeknél fogva József a jobbágyságnak bormérést engedett, s panaszai elintézése végett földesúri kancelláriákat állíttatott s határozott tiszti napokat rendelt, a többség most is vonakodék elfogadni. Minthogy azonban a méltányosabb rész már maga is meggyőződött vala, hogy a kifejlett körülmények között Mária Terézia úrbéri szabályai a jobbágyságot nem fogják kielégíteni, az úrbéri viszonyok rendszeres kidolgozása végett is egy országos választmány kiküldését sürgeté. A jobbágyok sorsának könnyebbítéséről folyt ezen tanácskozások alatt a népösszeirás és az adók arányosabb kivetése is szőnyegre hozatott. Többen a nádori kapukat, melyek szerint az adó felosztatni szokott, azonnal megigazíttatni kivánták. A többség azonban e szintoly fontos, mint súlyos munkát csak kellő előkészület után vélvén czélszerűleg megtehetni, mind az összeirás módját, mind a kapuk szabályozásának tervét az országos választmány kidolgozására határozta bízni. A főrendek tábláján Pálfy János még azt is indítványozá, hogy a főrendek mondjanak le a jobbágyok azon adójáról, melyet ezektől eddigelé országgyülési költségeik fedezésére szoktak volt beszedni [1]).

A király azonban nem elégedett meg egyedül Mária Terézia úrbérének beczikkelyezésével, sem a különben helyeselt országos választmány munkálatának elkészültéig nem

[1]) Acta Comit. 395. Országgy. napló 454. 460. kövv.

1791. vélt tanácsosnak elhalasztani minden javítást a jobbágyok állapotában; s január 4-kén, 1791-ben kelt leiratában kivánná a rendektől, hogy tekintetbe véve a nép hangulatát, már a jelen országgyülésből is áraszszanak némi jót a jobbágyságra, s legalább is a József császártól nyert engedmények élvezetében hagynák meg azt; az urak önkényes büntetési jogát pedig e viszonyok rendszeres szabályozásáig is törülnék el [1]. Ennyire azonban még nem terjedt a többség szabadelvűsége. Február 3-kán kelt újabb feliratukban kijelentették a rendek, hogy valamint ő felsége ragaszkodik a maga jogaihoz: úgy ők is csorbíttatlanúl fentartani kivánják a birtokaikra vonatkozó jogokat; s ennél fogva a jobbágyoknak a földesúri birtokjoggal ellenkező bormérést annál kevésbbé hajlandók megengedni, minthogy az magoknak a jobbágyoknak is ártalmára vagyon. A Józseftől rendelt tiszti napok fentartásához sem járulhatnak, részint mivel az úriszékek régi alakjokban, már számos megyében helyreállíttattak, részint mivel József e rendelete a dolgok megyei kezelésével sem fér össze, s a régi mód magokra a jobbágyokra nézve is hasznosabb és kényelmesebb. Ha végre a földesurak büntetési joggyakorlatánál csak az önkényt kivánja eltávolíttatni ő felsége: abban magok is annál készségesebben megegyeznek, mivel ennek már az úrbéri szabályok is korlátokat szabtak. De ha ő felsége minden büntetési jogot ki akar venni a földesúr kezéből: úgy ahhoz a közbátorság tekintetéből sem járulhatnak; mert a míveletlenebb népet csak a büntetés félelme tarthatja engedelmességben. Kérik tehát ő felségét, járulna ő is oly törvény alkotásához, mely által a földesurak büntetési joga, de az úrbér s egyéb törvények korlátai közé szorítva, fentartassék s csak az önkény gátoltassék meg. [2]) Leopold ezután nem sürgette tovább az ügyet; minek következtében a jobbágyokat illető és szente-

---

[1]) Acta Comit. 434.

[2]) Acta Comit. 521.

sítést is nyert törvényczikk oly értelemben szerkesztetett, hogy a megyei alispán s az illető földesúr a költözködni szándékozó jobbágynak, a Sz. Mihály nap táján teendő előleges bejelentés után, ha egyébiránt kötelezettségeinek eleget tett, köteles elbocsátó s úti levelet adni; a földesurak s jobbágyaik közti egyéb viszonyok a következő országgyülésig, midőn az országos választmány az e tárgyban készítendő rendszeres munkálatát beadandja, Mária Terézia úrbéri szabályozása szerint maradván fenn. 1791.

Hosszabb s élénkebb vitákat támasztott még a városok rendi állása s a nem-nemes országlakosok hivatalképessége, miket a kir. előadások tettek vala indítványba a kiváltságaiban megsértett nemesség azon szűkkeblű, önző szelleme ellenében, melynél fogva József halála után, sőt még az országgyülés első szakában is, mint fentebb elbeszéltük, a nemzeti alkotmánynyal együtt e kiváltságokat nemcsak a trónnal, hanem a többi néposztályokkal szemközt is, új erődökkel törekedett körülbástyázni. Leopold ugyanis, látván a rendeknek e kiváltságok körüli elfogultságát, melynél fogva budai tanácskozásaikban magokat a többi néposztályok iránt oly igazságtalanságra engedték ragadtatni, hogy, például, minden hivatalt, minden tisztséget a hazában saját magoknak kivánnak fentartani: eléggé meggyőződött az iránt, hogy a magyar nemesség nagy része még kevésbbé önzetlen s felvilágosodott, mintsem hogy a kor igényeinek s az ország érdekeinek megfelelő reformokat egyedül általa végre lehetne hajtani; meggyőződött az iránt is, hogy mindenek előtt a törvényalkotásnak az eddiginél jobb irányt adni, a féltékenyen őrzött s a túlságig hevesen védett kiváltságokért folytatott meddő harcznak valahára véget vetni, s az elméket azok helyett az ország szellemi s anyagi érdekeit czélzó közhasznú tanácskozásokra vezetni, mulhatatlan és sürgető szükség. E czélra a polgári elem erősödése s mind a közhivatalokban, mind a törvényhozásban terjedtebb, hatékonyabb részvéte, szóval, egy erőteljes harmadik rend alkotása

A városok rendi állása. A nem-nemesek hivatalképessége.

1791. látszék a legjobb eszköznek. Épen alkalmas időben emelkedtek erre nézve azon említett erélyes felszólalások a városiak s más nem-nemesek részéről, védelemért könyörgők a nemesi rend zsarnoksága és szűkkeblűsége ellen. Leopold tehát annál nagyobb készséggel ragadta meg a jó alkalmat, minthogy ez magától jött; s ennélfogva első léptei a messzeható tervre nem is tűnhettek fel ellenséges szándok gyanánt a nemesség ellen, hanem egyedül a feligerült városiak s más nem-nemesek lecsöndesítésére szükséges rendszabályok jellemét látszának viselni. A kedvező körülményt igen eszélyesen használta fel a fejedelem. Nehogy czélját a könnyen bizalmatlanságra hajló nemességnél veszélyeztesse, a kir. előadásokban, melyek egészen e terv szerint írvák, s csak e szempontból nyernek kellő világot s jelentékenységet is, még csak homályosan fejezi ki szándokait, csak mintegy bevezető lépést kiván tenni. Indítványozza mindenek előtt az országgyülés rendezését, hol, mint tudjuk, a városok követei majd nem egészen meg voltak fosztva törvényszerű befolyásuktól. ‚Miután, úgymond az V-dik pontban, a megye- és országgyülések körül a legnagyobb visszaélések fejlettek ki, . . . tanácskozzanak az ország rendei: miként lehetne ama visszaéléseket megszűntetni, . . . a külön országrendek közti egyensúlyt helyreállítani, s a tárgyalásban és szavazásban, a felkiáltás mellőztével, a közügyek méltósága s fontossága szerint, jobb rendet megalapítani, a nem képviselt adózókat pedig az országgyülés költségeinek viselésétől felmenteni'. És hogy az országgyülésen a nem-nemes osztály bővebben képviseltessék, indítványozza továbbá, bár az igazi czél elhallgatásával, hogy a királyi városok közé több községek is vétessenek s ülési és szavazati joggal ruháztassanak fel az országgyüléseken. Nyiltabban szól már az előadások 11-ik pontjában a hivatalképességről. ‚Az államnak úgymond, érdekében fekszik, hogy a közhivatalok, melyeknek jó kezelésétől függ a köztársaság biztossága s az országlakosok boldogsága, a legalkalmasb egyénekre ruháztassanak; más

részről pedig a polgári kötellességekből s terhekből azon jog is árad ki minden polgárra, hogy magának érdemet szerezhessen, közhivatalt viselhessen: kivánja tehát ő felsége, hogy azon régi törvények, melyek szerint minden közhivatal egyedül a birtokos nemesség számára tartatik fen, eltörűltessenek, s a birtoktalan nemesek minden közhivatalra, a nemnemesek pedig a kormányszékeknél legalább a titkári hivatalig, a só-, harminczad- s más kamarai tisztségeknél pedig különbség nélkül minden hivatalra képesekké tétessenek.' 1791.

A kir. előadásokra adandó válaszfelirat készítése egy vegyes választmányra lévén bízva, e tárgyakra nézve csak ennek véleménye került országos tanácskozás alá. E választmány véleménye pedig az V-dik pontra lényegében ekként szóla: ‚A megyei s országgyülések tartásának módjáról a hazai törvények már eléggé rendelkeznek; ha ezek ellenére némi visszaélés csuszott volna be a közéletbe, annak orvoslását nem ellenzik; s e végre megegyeznek abban is, hogy a gyülések rendezésére egy országos választmány tervet készítsen, s munkáját a jövő országgyülésre adja be; eleve is kikötik mindazáltal, hogy e terv az alkotmánynyal, — s miket evvel mindig azonosítani szerettek, az ország rendeinek kiváltságaival megegyező legyen, ezeket szintúgy mint a nemzet s a törvényhatóságok ősi jogait és szokásait épségben tartsa.' Érzék ugyan már a rendek magok is ama hiányokat s hátramaradást, melyek az ország- s megyei gyülések rendezetlenségéből származnak; s örömmel is segítettek volna tüstént e bajokon, ha segíteni lehet vala a nélkül, hogy kiváltságaik a többi országlakosok javára csorbát szenvedjenek. De mivel e kiváltságok fentartása mellett, mi annyira szívökön feküdt, módot a kérdés megoldására nem találhatának: a véleményt nagy többséggel elfogadták. A halasztásban kerestek üdvet, azon reményt táplálva, hogy mi magoknak nem sikerült, az országos választmány talán még is lelhet oly közép útat, melyen mind a nemesi rend kiváltságai s túlnyomó hatalma épségben maradjanak, mind a hiányok s

1791. rendetlenségek orvosoltassanak. De Bihar, Gömör, Zemplén és Szatmár követei a többség ezen értelmével egyátaljában nem tudtak megbarátkozni s kijelentették: hogy a tisztújító székek s a megyei tisztviselők díjának rendezését küldőik sem ellenzik ugyan; ha mindazáltal a rendezést a gyülésekre is kiterjeszteni szándékoznának, utasításaik szerint, abban nemcsak meg nem egyezhetnek, hanem ha az ország e tárgy vitatásától elállani nem akarna, még a gyülést is elhagyják. A többség azonban e követelő hangot s egyes megyéknek a törvényhozásba ily parancsolólag befolyni akarását, miszerint magoknak jogot tulajdonítottak egyes tárgyaknak még tanácskozás alá vételét s ekként a gyülés folyamát is meggátolhatni, mégis igen túlzottnak, s „a törvényhozó hatalom méltóságával meg nem férhetőnek" itélte; az említett követek nyilatkozatát tehát megróván, annak kijelentésével, hogy a rendezésnek most sem módja sem végrehajtása nem forog kérdésben, akkor pedig, midőn ez tanácskozás alá kerülend, mindenkinek joga lesz ellenkező véleményét az ország elejébe terjeszteni: a végzés, a választmány véleménye szerint, újra kimondatott. Ez alkalommal tehát csak azon haszna lett a tárgy megpendítésének, hogy az ország rendeinek józanabb, méltányosabb része még inkább meggyőződött az országgyülés rendezésének szükségéről s azon elv képtelenségéről, miszerint némely tárgyak még tárgyalás alá sem volnának vehetők. E tárgyalások eredménye lett még az is, hogy gr. Pálfy János azon indítványa, hogy a főrendek, országgyülési költségeik kárpótlását jobbágyaiktól ezentúl ne követelhessék, egy újabb azt sürgető királyi leirat következtében végzéssé tétetett [1]).

Az országgyülés rendezésénél nem kevésbbé kényes volt a királyi városok szaporításának s a törvényhozásra befolyásának amavval szoros kapcsolatban álló kérdése. Ez ellen már a Mária Terézia alatt tartott két utolsó országgyülés alatt is hangosan panaszkodtak vala az ország rendei.

---

[1]) Országgy. napló 449. 460.

Az 1751-ki országgyülésen a királyné s a kormányférfiak 1791.
minden erőfeszítésének is alig sikerűlhetett kivívnia, hogy néhány új királyi városnak ülés és szavazat adassék az országgyülésen; az 1764-ki gyülésen pedig, midőn a vélemények bizonyos tárgyban nagyon sokfelé ágaztak s egy valaki ennél fogva szavazást kért, a többség azt semmi módon nem akarta megengedni, mert, úgymondák, ez igen veszélyessé válhatnék a nemességre, ha majd az országos rendek egyensúlya jőne valamikor kérdésbe. Előre látható volt tehát, hogy a királynak a szavazati arány rendezését s a királyi városok szaporítását érdeklő inditványa most is ellenzésre találand a rendeknél. A választmány, melyre a válaszfelirat készítése bízatott, oly véleményt nyujtott be ez iránt az országnak, hogy mivel a királyi városok szaporítását, a rendek előleges megkérdezése nélkül, törvény ellenzi, a kérdésben forgó öt új kir. város (Temesvár, Szabadka, Pécs, Pozsega és Károlyváros) az országgyülés rendezéséig jelen állapotjában hagyassék; a jövőre pedig szabálylyá tétessék, hogy minden község, mely városi kiváltságot kiván nyerni, a maga ügyét mindenek előtt országgyülés elejébe hozza.

A mindinkább növekedő udvari párt azonban nem egyezett meg e véleményben, s ama városok beczikkelyezését kivánta; míg ellenben mások hevesen ellenzék a városok szaporítását, melyek, a vármegyékkel már majdnem egyenlő számban lévén, a nemesség törvényhozási túlsúlyára nézve könnyen veszélyesekké válhatnának. Az országbiró ezek aggodalmát azon érvvel ügyekezik vala eloszlatni, hogy az országgyülés rendezésekor minden káros következést meg lehetend előzniök, hatalmában állandván akkor az országnak, akként határozni meg a városok szavazatának számát, hogy abból „se a törvénynek se a törvényes szabadságnak semmi nemű sérelme ne következzék“. Különben számos anyagi érdek javasolná a kérdéses városok haladéktalan beczikkelyezését. Az előadás megtette a hatást; és miután értelmöket Bihar és Somogy megyéknek az ügyet elébb leghevesebben

1791. ellenző követei is megváltoztatták, a rendek többsége, nem ügyelvén többé néhány megyei követnek a naplóba is fölvétetni kivánt ellenmondására, Temesvár, Szabadka, Pozsega és Károlyvárosnak a sz. kir. városok közé fölvételét végzésileg kimondotta; Pécs ügyét, mivel egyik elébbi földesurával, a helybeli káptalannal, még nem volt tisztában, a jövő országgyülésig függőben hagyván.

De ezután újabb, az eddiginél sokkal hevesebb vitát okozott ama kérdés: vajjon megadassék-e az országgyülés rendezéséig a törvényhozási részvétel joga is az új városoknak? Ebben eleinte még azok közől is többen vonakodnak vala megegyezni, kik az elébbi végzést alkották. ‚A régi törvényekben is van annak nyoma, mondák ezek, hogy nem birt minden város üléssel az országgyülésen; az új városok törvényszerzési joga is függesztessék tehát fel az országgyülés rendezéséig.‘ Mások ellenben úgy vélekedének, hogy miután a törvények értelmében egy-egy kir. város csak anynyit nyom, mint egy nemes ember; s ennélfogva képtelenség volna attól tartani, hogy a városok szavazatai a rendekéit megerőtleníthessék; és miután most minden kir. városnak van helye az országgyülésen: nem tanácsos az új városok kizárása által alkalmat nyujtani valamely szokatlan dologra. Ezeknek értelme szerint a többség aztán az új városoknak is megadni határozta a törvényhozásbani részvét jogát. A feliratban mindazáltal kivánták a királytól, hogy ezentul egy mezővárosnak se adjon kir. városi szabadítékot a rendek előleges megegyezése nélkül. A király azonban ezen utolsó pontot hallgatással mellőzte válaszában, s csak azt igérte, hogy míg az illető földesurak tökéletesen kielégítve nincsenek, a kiváltsági okmányt nem fogja kiadatni a városoknak; a rendek közé fölvétetésöket pedig ezután is a törvényes úton eszközlendi. [1]) A jász és kún kerületeknek s a hajdú városoknak, melyeknek ügyeibe a királyi kormány-

[1]) Országgy. napló 467. Acta Comit. 415.

székek oly nagy befolyással nem birtak, mint a városokéba, s ennél fogva e kerületek törvényhozási részvéte nem is látszék a nemesség tulsúlyára nézve károsnak, az ország rendei önként megadták az ülés és szavazat jogát az országgyülésen, oly módon, hogy a jász-kún kerületek együtt két, s a hajdú városok szintén két követ által képviseltessék magokat. 1791.

Hasonló méltányosságot tanúsítottak a rendek a hivatalképesség kérdésében. Ennek azon részét, melynél fogva a birtoktalan, vagy egytelkes nemesek kivétel nélkül minden, még a légfelsőbb hivatalokra is alkalmaztathassanak, a nemesi rend magára nézve csak előnyösnek láthatá a főrendűek ellenében; másik része pedig, melyben a nem-nemeseknek a kamarai, a kormányszékeknél pedig az alsóbb rangú hivatalokra alkalmazhatása indítványoztatott, oly szűk korlátok közé szorította a nem-nemesek hivatalképességét, hogy azt a legkiáltóbb igazságtalanság, s ezen osztály visszahatása nélkül ellenezni sem lehetett volna: a rendek tehát örömüket fejezték ki feliratukban a felett, hogy ő felsége a hivatalok osztogatásában csak a tehetséget, az erényt és érdemet kivánja tekintetbe venni. „Ez szelleme, mondák egyebek közt, a mi törvényeinknek is, ez értelme s kivánsága mindnyájunknak.“ Kijelenték aztán, hogy a törvények a birtoktalan nemeseket és nem-nemeseket eddig sem zárták ki egészen a közhivatalokból, s nem ellenzik, hogy ez új törvény által is meghatároztassék; mivel azonban ez ügy körül mégis különféle, bővebben meghányandó tekintetek fordulnak elő, a törvényjavaslat kidolgozását a kiküldendő országos választmányok egyikére kivánják bízni [1]).

Az országos bizottságok.

Miután a fontosabb kérdések ekként elintéztettek, a több előkészületet s hosszabb munkát igénylő reformügyek kidolgozására országos bizottságok neveztettek ki, melyeknek kötelességévé tétetett, hogy feladatuknak a jövő évben

[1]) Országgy. napló e. h. Acta Comit 412.

1791. Budán tartandó országgyülésig mulhatlanúl megfeleljenek s munkálataikat annak benyujtani el ne mulaszszák. Ily országos bizottság összesen kilencz neveztetett ki, melyek közt a munkálatok következő módon osztattak fel: 1. A köz-politikai ügyek bizottságának feladatul tüzetett, az országgyülés, helytartótanács, vármegyék, városok s más külön nádori kapukkal biró hatóságok rendezési tervének kidolgozása. 2. Az adó és országbiztossági választmány mind az iránt nyujtana be tervet, mi csak a kapuk megigazítására, az adók arányos kivetésére, a házi adóra, a közpénztárak kezelésére, s a katonaság ellátására s elszállásolására vonatkozik. 3. Az úrbéri bizottságnak a földesurak s jobbágyok közti viszonyok s emezek költözési rendezését kelle kidolgozni. 4. A kereskedelmi s közgazdasági bizottság tiszte lőn, egy új adórendszer s mind az iránt tervet nyujtani be, mi az anyagi érdekek emelését, előmozdítását illeti, és mivel ez csak egy országos pénztár megalapítása által válhatik lehetségessé, egy ily pénztár felállítása módját is kidolgozni. 5. A bánya- és pénzügyi bizottság a bányatörvény javításáról s az összes bányaügy előmozdításáról készítsen tervet. 6. Az igazságügyi bizottság feladatává tétetett kidolgozni a törvényszékek s perrendtartás új rendszerének tervét, s egy új büntető s váltó-törvénykönyvet készíteni. 7. Az egyházi bizottság megbízatott, hogy dolgozza ki mind azon törvényeket, melyek a szerzetes rendek egynémelyikének helyreállítására, a kegyes alapítványokra, s különösen a lelkészségek szabályozására s ellátására nézve szükségeseknek éreztetnek. 8. A tanulmányi ügyben kiküldött bizottság feladata lőn, terveket nyujtani be a köznevelés valamennyi ágazatait illetőleg: nevezetesen miként rendeztessenek a főtanodák, nevelőintézetek, miként kezeltessenek az ösztöndíjak s alapítványok, miként állíttasék fel egy hadi, egy tudományos, egy művészeti akademia, egy magyar nyelvmívelő társaság, egy leánynevelő intézet? stb. 9. Egy bizottság végre azon sérelmek és kivá-

natok összeszedésére s kidolgozására neveztetett ki, melyek 1791.
a fentobb említett rendszeres munkálatok körén kivül esnek. — Miként e bizottság s feladataik elszámlálásából látjuk, a Mária Terézia kormányának még végső éveiben is minden újítástól rettegő rendeket II József nagyszerű, erőszakos reformjai annyira felrázták tespedtségökből s oly hajlandokká tették már az újitásokra, hogy jelenleg, de a nemzeti jelleg és intézmények szellemében, önként átalakítani kivánták az összes nemzeti élet minden politikai, szellemi, erkölcsi s anyagi viszonyait. A II. József s legújabban a francia forradalom által elhintett s terjesztett eszmék világánál meggyőződtek, hogy csak a korszerű haladás ad jogot életre s biztosíthatja a nemzeti fenmaradást; míg ellenben a tespedés, a megszokott réginek bálványozása, mialatt körülöttök minden fejlik, minden halad, sorvadás jele s bizonyos enyészetre vezet. S e meggyőződésben, ha bár, mint e gyülés folyamából látók, nem bontakoztak is ki még minden előitéletből, ha bár nagy volt is még a ragaszkodás az ősi kiváltságokhoz, — határozott szándékot tanusítának, megkezdeni a reform s átalakulás pályáját. És kétséget nem szenved, — kezeskednek ezért a választmányok által a kor szellemében készített, sok jót és helyest tartalmazó munkálatok, — kedvező körülmények között, s a kormány jóakarata által vezetve, e pályán rövid idő alatt nagy haladást is voltak volna teendők; de fájdalom, a nem sokára beállott kül s belkörülmények nem csak nem kedveznek vala a kezdetnek, hanem hosszú időre meg is gátolták a reformokat s ismét elfojtották az inkább még csak ösztönszerűleg, mint teljes öntudattal felébredt átalakulási vágyakat.

Az országos bizottságok megválasztva, az országgyülés bevégzése kihirdetve lévén, a törvényczikkelyek szerkesztésébe fogtak, majd egy vegyes bizottmányt neveztek az ország rendei, mely a szerkezetet a magy. udvari kanczellária hozzájárultával véglegesen megállapitaná. De alig kezd vala e bizottmány a kanczellária kiküldött tagjaival munkál-

1791. kodni, s már is igen kellemetlen körülmények fejlődtek ki. Az ország rendei a törvényczikkelyeket jobbára a királyi leiratok szövege szerint szerkesztették ugyan, de a világosság kedvéért, egynémiben eltértek volt a leiratok kifejezéseitől; most azonban kijelenté a kanczellária, miképen határozott utasítást vett légyen ő felségétől, hogy a t. czikkelyek szerkesztésében szorosan a kiadott kir. válaszok szavaihoz tartsa magát, s ha az ország rendei némely leiratokban meg nem nyugodnának, az illető czikkelyek inkább hagyassanak ki a többiek közől, mintsem bármi módosításnak vettessenek alája. A dolog a rendeknek bejelentetvén, a márcz. 2-kán tartott vegyes ülésben, — melyben Ferencz főherczeg s koronaörökös is jelen vala, oly ingerült s heves vitákat támasztott, minők különben a nemzet s kormánya közt helyreállottnak látszó bizodalom után, épen nem valának várhatok.

Az ingerültségre kivált három tárgy adott okot: a kir. hitlevél bevezetése, melyet Leopold Mária Terézia okmánya szerint akart megíratni, míg a rendek Károly oklevelét vették mintául; az erdélyi kanczelláriának a magyartól e napokban történt elválasztása s az óhitűek ügye.

Az ó-hitüek ügye.

Mi különösen az utólsót illeti: az ügy fontossága szerint, bővebb elbeszélést igényel. A királynak abbeli figyelmeztetése után, hogy a vallásviszonyok rendezésénél az óhitűek ügye is tárgyaltassék, szept. 5-kén kelt feliratukban kijelentették volt az ország rendei, hogy eltökélt szándékuk az óhitűek polgári s vallási jogait törvény által biztosítani; mire aztán Leopold sept. 21-kén kelt leiratában akként válaszolt, hogy ilynemű törvény alkotását nem ellenzi. Azokról mik Temesvárott, a szerbek nemzeti gyülésén történtek, akkoron már elég tudósítás érkezett volt Budára a tekintetben, hogy a rendekben figyelmet ébreszszen a királyi leirat e kifejezése. Leopold elébb maga szólította fel a rendeket, hogy a szerbek s más óhitűek ügyében törvényt alkos-

sanak, s most az erre készségöket jelentőknek akként vála- 1791.
szola, hogy a törvény alkotását nem ellenzi. Majd hírét vették a rendek azon kérelmeknek is, melyek szerint a szerbek, mint fentebb előadtuk, egy külön földterületet kihasíttatni, s azon nemzeti hatóságokat, az udvarnál pedig egy fő kormányszéket kivántak alapíttatni a maguk számára; és hírét vették a király szept. 11-kén kelt azon válaszának is, melyben kijelenté, hogy „az illyr nemzet kérelmeit nemcsak helyesli, hanem egyszersmind valóságos örömét nyilvánítja mind a gyülés valamennyi tagjainak szabályszerű, józan, szerény és emberséges eljárása, mind ama különös bizodalom felett, melylyel az illyr nemzet ő. felsége iránt viseltetik; . . . s melyért a császár, élete fő feladásai közé számítja, e bizodalomnak megfelelnie. Mihelyt Frankfurtból visszajő, látni kivánja ő felsége az egész javaslatot, mely úgy az egész illyr nemzetet, mint az egyeseket illeti; s eleve is bizonyosokká teszi őket, hogy mi valóságos jólétökre czéloz, azt ő meg fogja adni; mihez névszerint egy külön udvari hatóság felállítása is tartozik, mely az illyr nemzetet állandóan képviselje, kiváltságait, vallása szabad gyakorlatát biztosítsa.“

Az ország rendei e leirat után nem kételkedhettek többé, miképen az udvarnál oly nézetek kaptak lábra, miknél fogva azon köteléket, mely a szerbeket, kivált Mária Terézia rendeletei óta az országhoz kapcsolja, megtágítani, s a szerb nemzetben, a maga jogainak helyreállítása s fentartása végett oly erőteljesen fellépett Magyarország korlátozására újabb hatalmas eszközt késziteni törekednek. A rendeknél, mint már fentebb említők, kétségkivül e körülmény is hatékony indokul szolgált arra, hogy a hitlevél vitatásától elálljanak, s egyetértésöket az udvarral helyreállítsák. De mind e mellett is nem aggodalom nélkül tapasztalják vala a rendek, hogy az udvarnál nem hagytak fel ama szándékkal, mely szerint a szerbeknek az országban külön állást, külön kormányszéket s hatóságokat akarnak adni.

1791. Ez felette súlyos sérelem lett volna nem kevésbbé az ország épségén, mint állami függetlenségén, jogain, törvényein. Miután tehát értesűltek, hogy a szerbek, a többi országlakosokkal egygyéolvadni még mindig vonakodnak, s temesvári congressusoknak nov. 4-kén beadott munkálatában a külön földterület megadását s külön nemzeti hatóságok megalapítását folyton sürgetik: magok is kötelességöknek tarták minden ilyféle szakadásnak még idején elejét venni. Novemb. 14-kén tehát, a koronázást megelőző napon, e tárgyban következő feliratot intézték a királyhoz:

„Miután minden jól rendezett köztársaság elvei azt kivánják, hogy állam az államban ne képeztessék; s miután a központi törvényhatóságok különféleségéből csak surlódások és zavarok származnak, mit a hatóságok nem csekély megzavarására elébb fenállott illyr küldöttség is tanúsít vala: ennélfogva mind ezeknek, mind pedig az adózó népre innen háramlandó nehézségeknek megelőzésére, nem különben mint az ország többi népével szorosabb egyesülésnek eszközlésére, . . a nem-egyesűlt görög szertartásúakra nézve, kik a magyar földterületen az ország többi lakosaival különben is közös kedvezésekben és javakban részesűlnek, következő törvényt véltünk hozandónak:

„Hogy a nem-egyesűlt görög szertartású lakosok az állam jogával ajándékoztassanak meg; s tehát valamint az ország többi lakosaival ugyanazon jogoknak fognak örvendeni; úgy szintazon törvényeknek, kormányszékeknek s törvényhatóságoknak is alá lesznek vetve; vallásuk szabad gyakorlatában pedig soha semmiféleképp ne háborgattassanak, hanem sértetlenül megtartassanak."

Az ekként indítványozott törvényczikkelyt a király 1791-ki január 8-án kelt leiratában ekkép javaslá módosítani:

„A királyi apostoli felség kegyelmesen méltóztatott megadni, hogy az országban államjoggal megajándékozott

nem-egyesült görög szertartásúak, megszüntetvén az ellenkező irányban hozott törvények, Magyarországban s a kapcsolt részekben jószágbirtoklásra s bármily hivatalviselésre képesek legyenek. A papság, az egyház, a vallás, — melynek általuk való gyakorlata teljesen szabad lesz, — az alapítványok, a tanodák, az ifjúság nevelése, nem különben kiváltságaik ügyei, valamint ő felsége dicső emlékezetű őseitől ávette, ezentúl is ő felsége hatalmának maradván fentartatva." 1791.

Az ország rendei e szerkezetben csak némi igen csekély módosításokat kivántak tenni; nevezetesen azon szavak után „megszüntetvén az ellenkező irányban hozott törvények" — hozzá adták: „a mennyiben a nem-egyesült görög szertartásúakra vonatkoznak". A „jószágbirtoklásról és hivatalképességről" szóló szavakat evvel toldották meg: „úgy mint más országlakosok". A végén pedig e kifejezést: „kiváltságaik ügyei" következőleg módosították: azon kiváltságok ügyei körül, melyeknek tényleges gyakorlatában vannak". — E módosítások, melyeket a rendek jan. 26-kán küldtek fel az udvarhoz, mint látni való, egyátaljában nem lényegesek, hanem csak felvilágosításul szolgálók, az udvar által válasz nélkül hagyatván: a rendek méltán úgy vélekednek vala, hogy az udvar azokat elfogadta. Most tehát annál nagyobb meglepetéssel hallák a kancellária tagjaitól hogy vagy az udvari szerkezet teendő szóról szóra a törvénybe, vagy az egész czikkely kihagyandó; mi több, Leopold az udvari illyr kancelláriát pár nappal elébb csakugyan életbe léptette, gróf Balassa Ferenczet, elébb horvátországi bánt, kit onnan a horvátok végetlen panaszai miatt kellett elmozdítani, nevezvén ki első kanczellárul.

Mind ez elégséges okul szolgál vala úgy aggodalomra mint ingerűltségre az ország rendeinél. A közfelháborodásnak a marcz. 5-kén tartott vegyes ülésben, melyben, mint mondók, Ferencz főherczeg is jelen vala, Jezerniczky Károly kir. tanácsos és Nyitra-megye követe egy heves beszédben adott kifejezést, melyet, minthogy átalános tetszéssel fogad-

1791. tatott, méltán a közvélemény szavának lehet tekinteni. „Ha ügyeink elébbi zavarában — mond egyebbek közt a hazafias tüzű szónok — súlyosabbakat nem szenvedtünk s meg nem szoktuk volna már a jó és bal szerencsét egyaránt erős lélekkel fogadni és bajaink közt a gondviselésben bízni, kétségbe kellene esnünk ő felségének a kancelláría által kijelentett elhatározása miatt. Fájdalommal látjuk ugyanis, hogy mindjárt a kir. hitlevélre vonatkozó első czikkely megmásíttatik a nélkül, hogy az általunk is sértetlenűl fentartatni kivánt kir. jogokra abból legkisebb haszon háramlanék, mi pedig okát átláthatnók, s egyedül mivel a különben legigazságosabb és kegyelmesebb fejedelemnek úgy tetszik; megmásíttatik az által, hogy a Károly császár hitlevelének bevezetése helyett, az ország kivánsága ellenére, Mária Tereziáé szabatik elő; holott, miután ő felsége az ország rendeinek szabad tetszésére hagyta, Károly vagy Mária Terézia hitlevelei közt választaniok, s elébb, midőn e czikket elejébe terjesztettük, kifogás nem is volt ellene: ezen eljárás mind az elébb nyert választási szabadsággal, mind a leiratokkal ellenkezik. És nem is hihetjük, hogy mi azért születtünk volna, hogy elődeinknek minden szavához ragaszkodjunk, nyomdokaikat, ha bár a körülmények mást kivánnak is, mindenben szigorúan kövessük, s még azon szabadságunk se legyen, melylyel ők birtak vala. Hasonló fájdalommal látjuk, miképen a törvényczikkelyekből némely szavak és kifejezések kihagyatnak, melyek még is, ha benmaradnak, ő felsége sem kir. jogainak, sem méltóságának nem ártanak; ha pedig kihagyatnak, az értelem oly kétségessé válik, hogy a szerkezet sem a mi közönséges értelmünkkel, sem a lett dolgokkal nem egyez meg. Mi ezekben semmit sem hamarkodtunk el; csaknem minden egyes szót megfontoltunk s oda ügyekeztünk, hogy sem valami fölösleg, sem ő felsége jogaival ellenkező ne tétessék be a törvénybe, s gondunkat oda fordítottuk, hogy az értelem felett támadható viták meggátlása végett, minden kellő világossággal s erélylyel fejeztes-

sék ki, köz értelmünkkel s a tényekkel minden pontosan 1791.
megegyezzék.

„Súlyos fájdalommal látjuk továbbá, hogy némely, már királyi hozzájárulás által is megerősített czikkelyek egyszerűen kihagyandóknak jelentettek; mások pedig a t. KK. és RR. értelmétől és czéljától elütő, sokféle záradékok által annyira módosíttattak, hogy lényegökben is megváltozván, vagy a jövőben balmagyarázatok alá eshetvén, szinte tanácsosabb azokat törvénykönyvünkből egészen kihagyni, mint így beigtatván, a kir. szó szentségét a nép különféle értelmezésének kitenni.

„Szívet szaggató fájdalommal veszszük észre azt is, mikép amaz egyetlen gyöngy, szemeinknek ama világa s jövendő boldogságunk alapja, a vármegyei hatóság, kérdésbe vonatik, s midőn a jövő országgyülésen újra rendezendőnek mondatik, nagy veszélynek tétetik ki, melyet mégis legigazságosabb fejedelmünk, ismételve kinyilatkoztatott értelme és szándéka szerint, örökké illetlenül megtartani akar, megtartani országunk üdve s törvényei követelnek, a vármegyék pedig, a mi küldőink, oly annyira sértetlenül fenntartani kivánnak és parancsolnak, hogy azt még csak tárgyalás alá vétetni sem engedik. Mert nincs semmi kétségtelenebb, mint hogy a megyék hatósága meggyöngíttetvén s megkorlátoltatván, maga országunk alkotmánya is összedől, kiváltságainkat, jogainkat, szabadságunkat elkerűlhetetlen veszély éri.

„Nem hiú félelem fog el bennünket, továbbá, az ország valamely nagy veszedelmének előérzete miatt akkor, midőn látjuk, hogy a nemzet a nemzettől, az illyr t. i. Magyarország többi népétől, elszakasztatik, mint azt a napokban alkotott, de törvényeink előtt ismeretlen illyr kanczellária s annak kinevezett tagjai bizonyítják; s így az államban új állam, országunk kebelében új, független tartomány alapíttatik, s pedig épen azon időben, midőn e nemzetbelieket, a közjó tekintetéből, szorosabban magunkhoz kapcsolni óhajt-

1791. ván, nemzetünk jogait velök megosztani, vallásuk szabadságát teljesen biztosítani, sőt mind az eddig nyert, mind az alkotmányunk sérelme nélkül ezután nyerendő kiváltságaik éldeletét nekik megengedni elhatároztuk. Látjuk pedig, hogy e kiszakasztás az egész országot, úgy minket, mint a kérdésben forgó nemzetet nagy veszélylyel fenyegeti, s vajha az egykor magának a fejedelemnek is ne legyen kárára! Mert ki ne aggódjék, meggondolván mily könnyen megtörténhetik, hogy ha e nép a törvényeink iránt köteles engedelmességtől fölmentetik s csak kiváltság és önkény szerint kormányoztatik, az ezen nép vallását követők Oroszországból, Ázsiából majd tömérdek számmal költöznek hozzánk, s az egész országot elárasztván, a polgárokat lakjaikból s jogaikból kiszorítják, a királyt pedig tetszésök szerinti kiváltságok engedményezésére kényszerítik, s mindenben kényök szerint járnak el.

„Siránkozva látjuk végre, hogy az ország alkotmányának szilárdítására a nemzet s királyai köz akaratából alkotott régi törvények, melyeket mi nem helytelenül s nem is ok nélkül idézünk, az ő felségének alázatosan eleibe terjesztett törvényczikkelyekből több helyt kihagyattak; némelyek pedig csak azon részökben, mely a nemzetnek kedvez, pusztán kihagyatnak; mintha csak e miatt volna emlékezetök kedvetlen; vagy mintha az idézés mellőzése által azokat kétségbe vonni, meggyöngíteni vagy épen eltörűlni lehetne: holott tagadhatatlan, hogy a mi törvényeink sem idő, sem bár mi más ok által nem veszthetik el érvényességöket, míg az ország és király közmegegyezésével alkotott újabb törvény által nem törültetnek el.

„Neveli fájdalmunkat az is, mit a kanczelláriától bámulva értünk, hogy az e tárgyakban nyerendő orvoslás végett a királyi trónhoz, tehát a gyermekeknek atyjokhoz, az alattvalóknak kegyelmes urok s királyokhoz, még folyamodniok sem engedtetik meg, hanem oda utasíttatnak, hogy ha az ő felsége által tett módosítás nem tetszik, az egész

czikkelyt hagyják ki. Ki nem látja, mennyire ellenkezik ez a király és nemzet közt egyaránt felosztott törvényhozó hatalommal s magával a legjobb fejedelemben helyezett bizodalommal? A törvényalkotásban egyenlő lévén mind a két fél hatalma, egyik a másiknak csak okok súlya által meggyőzetve tartozik engedni. 1791.

„Mind ezen elszámlált bajok okát és forrását pedig nem a királyban, a mi szintoly igazságos mint kegyelmes fejedelmünkben, kell keresnünk. Mert ő, valamint kormányra léptekor kijelentette, s hittel is nyilván igérte, sőt már be is bizonyította, hogy kormányát a törvények pontos megtartásával kezdendi s folytatandja: úgy igazságtalanság n élkül nem is lehet föltenni, hogy másként cselekedjék. Hanem némely rosz akaratúak gonosz szivében és még gonoszabb elméjében fogantak e tanácsok, s kivált, mint hihető, azon két férfiuéban, kik noha velünk együtt ugyanazon földön születtek; de rosz tetteik érzetében tudván, hogy honosaiktól gyűlöltetnek, hazájokból mintegy száműzve élnek; s miután másutt semmi reményök sincs boldogulásukra, a közjónak inkább ártani, mint üdvös tanácsokkal használni törekednek s kik nevök dicsőségét hazájok romlásában keresik, méltók, hogy még emlékezetök is eltörűltessék." Indítványozza végre, neveztessék ki egy országos bizottmány, mely a fennforgó viszályos ügyeket bővebben meghányja, közőlök azokat, mikből az országnak semmi vagy kevés haszna, mellőzze; mik pedig a rendek jogaira vonatkoznak, újabb fontos okokkal támogatva, élénk, erélyes feliratba foglalja. Indítványozza továbbá, hogy a főherczeg nádor a felirat átnyujtására s az ország jogainak férfias védelmére, a jelenlévő Ferencz főherczeg s koronaörökös pedig annak gyámolítására kéressenek meg [1]).

Nyitra követének beszédét a tetszés vihara követte a

[1]) Sermo extemporaneus Caroli Jezerniczky. A szónokot egy főpap fogta fel gyors tollával. A Jancsó-féle gyűjteményéből.

1791. rendek részéről, kik közől aztán még többen hasonló értelemben, hasonló hévvel szólaltak fel, az említetteken felül még azt is előadván, hogy hír szerint a magyar kamarát is függésbe szándékoznak tenni a bécsi udvari kamarától; az erdélyi kanczellariának a magyartól elválasztása pedig már ténynek tekinthető. Kivánták tehát, hogy a feliratba e tárgyak is fölvétessenek a többi sérelmek közé. Egyébiránt ezek is megyőződésöket fejezték ki, hogy mind e kellemetlenségek azon álnok tanácsosoktól származnak, kik e hű s nagylelkű nemzetet kegyelmes fejedelmétől elidegeníteni törekednek, mi által az uralkodó háznak azon hatalmát s nagyságát gátolják, melyet az a magyar nemzet hű ragaszkodásából nyerhetne. Az indítványozott felirat marcz. 5-kén küldetett fel a királyhoz, egyszersmind pedig a főherczeg nádor, a prímás, országbiró, horvát bán és a kir. személynök is különösen megkérettek, hogy az ország igazságos kivánatait tehetségök szerint támogassák [1]).

Mi különösen a szerb ügyre vonatkozó feliratot illeti: a rendek abban a következő négy elvet állították fel: 1. Hogy azon nép, mely más országba békésen költözik be, nyerhet az ország többi lakosaiénál kevesebb, vagy azokéival egyenlő jogokat; de több s nagyobb jogokat soha semmi esetben nem kaphat. 2. Ily beköltöző népet soha sem lehet letelepíteni oly feltétel alatt, hogy külön államot alkosson; mert ez nem országba-befogadás, hanem új országalkotás lenne. 3. I Leopold, ki magát az ország jogainak épségben tartására esküvel kötelezte volt, a beköltöző szerbeknek nem adhatott oly feltétel alatt egy részt az országból, hogy külön jogokkal felruházva, külön államot alkossanak; mert a magyar föld nem elidegeníthető öröksége a királynak. 4. I Leopold olyatén kiváltságokat sem adhatott a beköltöző népnek, hogy azoknál fogva ez új államot képezhessen az államban; hanem csak oly jogokkal adományozhatta meg őket, melyek

[1]) Országgy. napló 620. 639. Acta Comit. 440.

az ország alkotmányával nem ellenkeznek. Ezen elvekből kiindulva, kifejti a felirat, hogy az országban lakó népnek egy része nem nyerhet külön udv. kanczelláriát, mit még Horvát-, Tót- és Dalmátország sem bir, bár ezek az országnak nem tulajdonképeni, hanem csak kapcsolt részei. Mondják a rendek, miképen nem győznek eléggé csodálkozni, hogy míg II József alatt a nemzetiségökre, nyelvökre, alkotmányokra nézve különböző országokat s tartományokat is egybe akarták kapcsolni, most s talán épen azok, kik elébb az egység mellett rajongtak, azt javasolják ő felségének, hogy a származására s természetére nézve egy Magyarországot is megoszsza. Jól tudják a rendek, hová czéloznak e tanácsok; de meg akarván őrizni azon bizodalmat és szeretetet, melyet bennök ő felsége beszédei ébresztettek, sértők lenni nem akarnak, s csak azt állítják, hogy az országnak ily megosztása mind a hazának, mind ő felségének, sőt magának a rácz nemzetnek is ártalmára lenne: ennek állapotát önkénynek tévén ki; az országban pedig az igazgatás megosztása által zavart, viszálkodást támasztván. Nem kétlik, lesznek kik a rendek ezen értelmét balra magyarázni s őket vádolni fogják, hogy a szerbek iránt nem viseltetnek oly hajlammal, minővel a hazának fiai iránt viseltetni tartoznak; a ráczoknak pedig azt fogják kiáltozni, hogy a rendektől idegenek gyanánt tekintetnek: de miután ez értelmökkel ellenkezik, és hogy elleneiktől semmi ürügy alatt se vádoltathassanak, sőt örök emléke maradjon fenn annak, hogy ők minden módon ügyekeztek elejét venni a bajoknak, melyek amaz ellenséges tanácsok követéséből származhatnának: ez uttal kijelentik, hogy ők mind a polgári s egyházi jogokat, mind az államból eredő azon egyéb javakat, melyeket a törvények értelmében állapotuk szerint a magyarok élveznek, az ó-hitű lakosokra is kiterjeszteni akarják, s őket mint a Magyarországban s kapcsolt részeiben lakó egyéb nemzeteket is ugyanazon magyar haza fiainak nyilvánítani, s e fölött még a királyoktól nyert s az alkotmánynyal nem ellenkező kedvezésekben is 1791.

1791. megtartani kivánják, meggyőződve lévén, hogy maguk a szerbek sem kivánhatnak olyanokat, mik az ország alkotmányával ellenkeznek. Ha pedig ő felsége a törvényczikkelyt ily értelemben szerkesztetni nem engedné, kijelentik, hogy készebbek e tárgyat egészen kihagyni a törvényekből mintsemhogy ő felségének s a szerbeknek nem különben mint az országnak ártsanak. Kérik mindazáltal ő felségét, fogadja el az elejébe terjesztett törvényczikkelyt s törűlje el az illyr kanczellàriát.

A király válasza, bár nem felelt is meg egészen a rendek kivánatának, aggodalmaikat mindazáltal nagy részben eloszlatta. Az óhitűekre nézve kijelenté a király, hogy az illyr kanczellária által semmi sérelem nem ejtetik az ország jogain s alkotmányán, mert a törvényes kormányszékek s hatóságok működése a nemegyesűlt görögök irányában ezentúl is sértetlenül fenmarad; az illyr kanczellária ellenben csak azon tárgyakban fog működni, melyekre nézve a király jogai az új törvényben is fentartatnak: e kanczellária hatásköre s teendői tehát ugyanazok lesznek, melyekkel Mária Terézia alatt az illyr udvari bizottmány birt. Nincs tehát oka a rendek aggodalmának, mintha ő felsége államot akarna az államban alakítani; sőt az elejébe terjesztett törvényczikkelyt is elfogadta. — Az erdélyi kanczelláriának a magyartól elválasztását s a magyar kamarai ügyeknek a közönséges udvari kamara általi tárgyalását illetőleg, oly értelmű volt a királyi válasz, hogy az erdélyi kanczellária különválasztása által csak az I Leopoldtól az erdélyieknek 1691-ben kiadott s municipalis törvényeiket biztosító oklevele értelmében intézkedett; a kamarai ügyek tárgyalását pedig egyedül a József előtti állapotba helyezte vissza, úgy mindazáltal, hogy a magyar kamarai ügyek, a mennyiben a közönséges udv. kamara által tárgyaltatnak, mindig magyar tanácsosok által adassanak elő; a magyar kamara hatósága s függetlensége teljes épségben fenmaradván. A többi törvényczikkelyekben tett változtatásokra nézve végre, a király jobbára haj-

lott az ország akaratára; egynémely módosításban pedig a rendek is megegyeztek. 1791.

A leirat általában oly megnyugvást s örömet hozott a rendek kebelébe, hogy, az országbiró s a kir. személynök indítványára, Ferencz koronaörökös és Sándor nádorispán főherczegeknek sükeres közbenjárásukért köszönetet szavaztak; báró Spielmann statustanácsost s előadót pedig, ki az ország kérelmeit hatékonyan támogatá, díjelengedéssel meghonosítani határozták. A válaszfeliratban mindazáltal, melyben engedékenységéért hálájokat jelenték ki a király iránt, nem mulasztták el egyszersmind reményöket kifejezni, hogy Erdély hozzájárultával a jövőben nemcsak a kanczelláriákat, hanem magát a két házát is szorosabban egyesítendi; az illyr kanczelláriát pedig oly alakban sem tartandja fen, minőben Mária Terézia alatt az illyr bizottmány működött, melyet épen ártalmas volta miatt törlött el a boldog emlékezetű királyné; hanem az óhitűek minden ügyeit a magyar törvényes kormányszékek által tárgyalandja; s végre a magyar kamarai ügyeket, a törvények s a felség haszna is úgy kivánván, szintén a magy. kormányszék által fogja kezeltetni [1]).

Az országgyülés vége. A bizodalom ekként a nemzet s királya közt ismét helyreállván, Leopold márcz. 13-dikán Pozsonyba jött s a törvényczikkelyeket megerősítvén s kihirdettetvén, a nagy fontosságú országgyülést még az napon befejezte. A trónbeszéd, melyet Leopold ez alkalommal az ország rendei előtt ezeknek több izben hangosan kitört tetszés-nyilatkozatai közt elmondott, mint a nemzet iránti bizodalmának s atyai hajlamainak újabb bizonyítványa, sokáig élénk emlékezetében maradt a jelenvoltaknak.

Vége szakadván az országgyülésnek, egy részről a rendszeres országreformi tervek kidolgozásával megbízott választmányok kezdék meg működéseiket; más részről a két

[1]) Országgy. napló 640. Acta Comit. 674

1791. evang. hitfelekezet választottjai ültek össze egyházi s köznevelési ügyeiknek az új törvény szerint való rendezése végett. A szervező szabályok, melyeket ezen egyházi gyülekezetek alkotának, nagy részben máiglan alapjául szolgálnak e hitfelekezetek egyházi és nevelési állapotjainak. Az országos bizottságok munkálataira alább még többször lesz alkalmunk visszatérni.

Erdélyi ügyek. Mi alatt Magyarországban ekként állíttatott helyre a törvényes igazgatás, Erdélyben is hasonló módon igazodtak el a közügyek. Józsefnek január 28-kai rendelete után, melyben újításait eltörűlte, ott sokkal kisebb mértékben mutatkozék az ingerűltség, mint Magyarországban; s a még fenmaradt panaszokat is hamar megszűntette Leopold törvényszerű kormánya. A közügyeket az 1780-ki állapotba visszahelyező rendelet az 1790-ki márcz. végén tartott gírás gyüléseken, a rendek örömriadásai közt, tétetett közé. A vármegyék, a székely és szász székek törvényes hatóságaikba vissza állíttatván, amazokban a régi főispánok vették át az igazgatást, emezekbe kir. biztosok küldettek, kiknek elnöklete alatt a székek királybirákat és más tisztviselőket válaszszanak. A szász nemzet márcz. 27-kén nyerte vissza levéltárát; május 25-kén tisztújító gyülései is megnyittattak; az újdon kinevezett szász gróf sz. Mihály napján lépett hivatalába. A törvényes igazgatás mindenütt folyamatba indult. Deczember 12-re, 1790-ben, az országgyülés is kihirdettetett a három nemzet rendeinek, Kolosvárra. Báró Rall Keresztély altábornagy s kir. biztos a gyülést megnyitván, körülbelül hasonló kir. előadásokat nyujta át a rendeknek mint a minők a magyar országgyülés elejébe terjesztettek. Ime ezek főbb pontjai: készíttessék új törvénykezési rendszer; az adótól a birtoktalan nemesség is szabadíttassék fel; az örökös jobbágyság eltörűltetvén, dolgozzanak ki a rendek egy czélszerű úrbéri rendszert; az adó arányosabb felosztása s kivetése is vétessék munkálatba; a közhivatalokra a nemnemeseknek is nyittassék út stb. A kir. biztos deczemb. 22-én

tette le a király nevében a hitet a tartomány jogainak s 1791.
törvényeinek megtartására; ugyanaz napon fogadtak hűséget a rendek is a nagyfejedelemnek.

A rendek, tartományi érdekeik helytelen felfogásától indíttatva, mindjárt a gyülés elején azon kérelemmel járulának a trón elejébe, hogy udvari kancelláriájok, melyet József a magyarországival összekapcsolt, ettől ismét külön választassék. Miután azonban e kérelmök teljesíttetett, gondoskodtak a rendek arról is, hogy tartományuknak az anyaországgal való törvényes kapcsolata továbbra is épségben maradjon. E végett alkották ama törvényczikket, melyben világosan kifejezték, hogy „a törvények és szerződések erejénél fogva, mind ő felsége, mind a fels. ausztriai házból leendő utódjai, mint Magyarország törvényes királyai, Erdélyt, mint a szent koronához tartozót, ugyanazon uralkodási és trónöröklési jogon birandják, és mint saját, semmi más országnak alá nem vetett alkotmánynyal birót, saját törvényszerűleg megerősített törvényei és végzeményei szerint, nem pedig a többi örökös tartományok módjára kormányzandják; a többi orszzgok s tartományokkal való eloszthatatlan s változhatatlan egyesülési kapcsolata, a pragmatica sanctió szerint, csak az együttes birtoklásra és kölcsönös védelemre maradván fen.“ A többi törvények közől említést érdemelnek még azok, melyek által az örökös jobbágyság eltörűltetvén, a jobbágyok szabad költözése megalapíttatik, a hivatalképesség a nem-nemesekre is kiterjesztetik; a törvényhozó hatalomnak a királylyal és a törvényesen összegyűlt rendekkel való közössége biztosíttatik stb. Egyébiránt, miként Magyarország úgy Erdély rendei is érezvén a reformok szükségét, amazok példájára ők is országos bizottmányokat választottak, melyek a jövő országgyülésig a közigazgatási, adó s biztossági, úrbéri, kamarai s bányászati, törvénykezési, egyházi s közoktatási ügyekben teendő reformokra terveket dolgoznának ki. Az országgyülés 1791-ki aug. 9-kén záratott be; a megalkotott 64 tör-

1791. vényczikkelyt azonban, Leopold halála következtében, csak utóda, I Ferencz erősítette meg.

V.

Békekötés a törökkel.

Leopold a porosz udvarral, mint fentebb elbeszéltük, 1790-ki aug. 5-kén, Reichenbachban, oly egyességre lépett, melyben a törökkel kötendő békének fő pontjai is meghatároztattak. Ennek következtében követe, báró Herberth, a törökkel szept. 23-kán, az angol, porosz és hollandi követek közbenjárása mellett kilencz hónapra fegyverszünetet kötött, melynek tartama alatt, ugyanazon közbenjárók hozzájárúltával, az állandó béke is tárgyaltatnék. Az alkudozások e felett az év vége felé Szisztovában meg is kezdettek. Ezek alapjául a reichenbachi egyesség szolgála, melyben Leopold, mint említők, kötelezte volt magát, hogy foglalásait a töröknek viszszaadja s a békét egészen a háború előtti állapot szerint kivánja megkötni. Leopold, a békét őszintén óhajtván, e föltételnél azután is megmaradt, miután az ország rendeitől azon igéretet vette, hogy készek inkább bármi áldozatot hozni, mintsemhogy az országra káros béke szereztessék. Az országnak már elébb kifejezett törvényes követelése szerint Leopold 1791-ki febr. 1-jén Herberth báró mellé Magyarország részéről is követévé nevezte valahára gróf Eszterházy Ferenczet, kit aztán az ország rendei oly utasítással láttak el, hogy semmi olyas feltételben ne egyezzék meg, mely az ország javát vagy dicsőségét bármi módon sértené; meghagyták neki különösen, hogy a sz. korona jogairól a még török kézen lévő tartományokra ne mondjon le, a kereskedésnek pedig mennél nagyobb szabadságot, s több kedvezést ügyekezzék kieszközleni a török birodalom határaiban.

Midőn Eszterházy Szisztovába megérkezett, már régóta folyamatban valának az alkudozások. Leopoldnak megelőző engedékenysége után azt lehetett volna hinni, hogy az érte-

kezlet gyors véget érend; a török követek azonban oly túl- 1791.
ságos követelésekkel léptek fel, melyek, még ha győztes féltől jőnek is, méltánytalanok lettek volna; a veszteségek által megalázott s elerőtlenedett ellenségtől pedig épen nem valának várhatók. Kivánák ugyanis a török követek, kiket úgy látszik, Leopoldnak félelemmé magyarázott példátlan engedékenysége s a közbenjáró angol és hollandi követek biztosításai tesznek vala oly gőgösökké, — hogy az osztrák udvarral 1739 óta kötött mindennemű szerződések s különösen az 1784-ben Szined czím alatt létrejött kereskedelmi egyesség is érvénytelennek, eltörűltnek tekintessék; továbbá, hogy a bécsi udvar Bukovinát adja vissza, sőt még a hadi költségek fejében is tetemes kárpótlást fizessen. Ily feltételekben Leopold követei józanúl meg nem egyezhetvén, kijelentették, hogy, ha a béke alapjául a háború előtti állapot egyszerűen el nem fogadtatik, ők az alkudozást folytatni sem fogják; és, mivel nyilatkozatukra határozott választ nem nyertek, Szisztovából, a nélkül mindazáltal, hogy az alkut megszakasztották volna, Bukarestbe távozának. Látni való volt, hogy az alkudozás e megnehezítése az angol és hollandi közbenjáró követektől származik, kik az osztrák s magyar alattvalóknak a török tartományokban élvezett kereskedelmi előnyeit kancsal szemmel nézvén, örömest oda vitték volna az ügyet, hogy Leopold e tárgyban is engedjen. De ő ebben egészen egy értelmű vala boldogúlt bátyjával, ki tulajdonkép a kereskedelmi szabadság tágítása végett kezdette vala a háborút: s miután már a foglalmányok visszaeresztése is fölötte nagy engedékenység vala, a kereskedelem szabadságát, miből birodalmára az elfoglalt részek megtartásánál is több hasznot várt, a török pedig semmi kárt nem szenvedett, feláldozni egyátaljában nem akarta.

A bécsi udvar e szilárd magatartásától indíttatva, a fényes kapu végre maga is újabb utasítással látta el követeit, mely szerint ezek a háború előtti állapotot minden tekintetben elfogadták a béke alapjául. Leopold követei azon-

1791. ban a török elébbi magatartásából méltán gyanítván, hogy, ha most általában igéri is, a kereskedelmi szerződéseket nem akarja s nem is fogja őszintén megtartani, most már azt kivánják vala, hogy ama szerződéseket, kivált az 1784-ki Szinedet a közbenjáró hatalmak is biztosítsák, és csak ennek megtörténte után, jul. 14-kén mentek vissza Szisztovába. Az alkudozások folyamában ezután nem is támadt nehézség, s a béke aug. 4-kén a következő feltételek alatt köttetett meg véglegesen: az 1739-ki belgrádi békekötéstől fogva kelt minden szerződések, különösen az 1741-ki, 1747, 1775-ki, megerősíttetnek; azonkép az 1784-ki Szined is megújíttatván, a kereskedelem szabadsága az egész török birodalomban biztosíttatik. Leopold minden foglalmányokat visszaereszt, az 1788-ki febr. 9-kéig létezett állapotok szerint. Koczim vára mindaddig osztrák kézen marad, míg a fényes kapu Oroszországgal is meg nem köti a békét. A foglyok mind a két részről szabadon bocsáttatnak; a keresztények, minden háborgatás nélkül gyakorolhatják vallásukat a török birodalomban stb. A békét a porosz, angol és hollandi hatalmak biztosítják. Nándorfehérvár ezután, a többi foglalmányokkal együtt visszaadatott a töröknek, nem kevés fájdalmára a magyaroknak, kik a háború folytatására s hasznosabb békekötésre két ízben is minden kitelhető segedelmöket igérték vala királyuknak.

Viszonyok Francziaországgal.

A bécsi udvar azonban még így is, mint megköttetett, megelégedéssel fogadta a szisztovai békét, mert figyelmét, gondjait mindinkább másfelé vonják vala az európai bonyodalmak. Míg XVI Lajos franczia király egy részről a forrongó nép akaratát teljesíteni hajló jószándékai, más részről a régi hűbéri elvek s az isteni jog eszméi közt, melyekben neveltetett, örökké haboz vala, a forradalom mind erősebb gyökeret vert a franczia nemzetben. A nemzeti gyülés, mi alatt az alkotmányon kezd vala dolgozni, minden hatalmat magához ragadott, a papságot, nemességet ellenben lassanként minden elébb birt előjogaiból kiszorítá. A nemesség egymás

után veszté el külön rendi jogait a nemzeti gyülésben, viselt 1791.
tisztségeit az udvarnál s minden egyéb haszonhajtó kiváltságait. Az országnak departementekre felosztása által azon befolyástól is megfosztatott, melyet eddigelé javai vagy méltóságai által a külön tartományokban gyakorolt. Ezóta a nemesség a többi polgárokkal összevegyítve, s a nép kebeléből fölemelkedett hivatalnokok hatósága alá hajtva, még csak tiszteleti kiváltságait tartá meg egy ideig, melyeknek azonban a dolgok új rendében semmi súlya sem vala, s nem sokára még ezektől is megfosztatott. A nemzeti gyülés egy végzése (1790. jun. 19.) a hűbéri rendszer minden osztálykülönbségeit, minden czímeit és jelvényeit eltörűlte, s a nemesség ekkor végkép megszünt lenni külön rend, külön testület az államban.

A gyönge király, tehetetlenségét érezve, egy ideig önmegadással simúlt a dolgok új rendéhez; de a nemesség, melynek mind több tagjai bujdosának ki Koblentzbe, a trieri választó fejedelem birtokába, nem volt hajlandó lemondani régi hatalmáról, s a külfölddel kezd vala összeesküdni a forradalom ellen, míg a hon maradtak benn szítogaták a polgári háború lángjait. Leopold eleitől fogva éles szemmel pillantá át a politikai helyzetek veszélyeit, s ez indítá őt arra, hogy a törökkel mennél elébb békét kössön, s az ingatag Fridrik Vilmos porosz királyt is a maga nézetei felé hajlítsa. Mióta a forradalom a hűbéri jogokat eltörűlte, Leopold, mint német császár egyenesen is érintve lőn a franczia mozgalmak által.

Némely birodalmi fejedelmek Elsassban is birtak jószágokat, s midőn a hűbéri jogok mint minden egyéb javakban a franczia földön, úgy ezekben is eltörűltettek, tiltakozást intéznek vala az alkotmányozó gyüléshez, s bár ez kárpótlást biztosított elvesztett jogaikért, ők az ajánlatot megvetették s a császárnál kerestek orvoslatot. E fölött nem kevéssé aggasztá Leopoldot az is, hogy a forradalmi eszmék

1791. napról napra szélesebben kezdenek vala terjedni mind Belgiumban, mind Németországban. Belgium azok által elragadtatva, nem akart hajólni oly engedékeny felhívásaira; minélfogva kénytelennek is látá magát fegyveres kézzel fojtani el a lázadást: Bender tábornok 30 ezernyi seregével nehézség nélkül szétverte ugyan a lázongókat, s foglalta el Brüsselt; de a kedélyek forrongásának nem birt korlátokat vetni.

E közben Lajos király is, kit úgy a benmaradt, mint a kibujdosott nemesek folyton ellenforradalomra izgatának, megváltoztatta nézeteit, és segélynyujtást sürgetett sógoránál, a császárnál. A király testvére, Károly, artoisi gróf, máj. 20-kán 1791-ben személyesen is találkozott Mantuában Leopolddal; minek következtében végzéssé lőn, hogy éjszak felől 35 ezer, Elsass oldaláról 15 ezer osztrák, délről 30 ezer piemonti és 20 ezer spanyol törjön be Francziaországba, a király segedelmére.

E terv nem nyert ugyan foganatot; de a király és családja fogságának híre mégis megérlelé Leopoldban az elhatározást, beavatkozni a franczia ügyekbe. Augusztusban személyesen találkozott a szász fejedelemnél, Pilnitzben, a porosz királylyal; s a szintén jelenlévő artoisi gróftól újabban is ösztönöztetvén, oly egyességre lépett Fridrik Vilmossal, miszerint közös erővel szerezzék vissza a franczia király szabadságát és segítsék őt oly helyzetbe jutnia, hogy viszályait a maga népével kiegyenlíthesse. Lajos király azon lépése, melynélfogva az új alkotmányt elfogadta s annak megtartására szept. 14-kén az alkotmányozó gyülés előtt esküt mondott, egy időre lefegyverezé ugyan Leopoldot; de miután az alkotmányozó gyülést a hatalom tényleges gyakorlatában a törvényhozó gyülés váltotta fel, a viszonyok megint s még komolyabban kezdének bonyolódni. A törvényhozó gyülés, látván hogy a szünet nélkül fondorkodó bujdosók a forradalmat s vele együtt az alkotmányt fenyegetik,

novemb. 9-kén oly végzést alkotott, hogy a bujdosók, kik a jövő január 1-ig vissza nem térnek, vagy legalább Koblentzből szét nem oszolnak, mint hazaárulók halálra üldöztessenek, javaik a nemzet javára elkoboztassanak; a külhatalmakhoz pedig, s köztök a császárhoz is, tiltakozás intéztessék a bujdosók bárminemű gyámolítása ellen. 1791.

1792.

A király azonban, bár egyébiránt maga is inti vala a bujdosókat, hogy térnénok haza és szűnnének meg fondorkodni az alkotmány ellen, ama végzést egyátaljában nem akarván megerősíteni, a népben mindinkább növelé a gyanút maga ellen, hogy alattomban ő is a bujdosókkal, az alkotmány ellenségeivel tart. „E végzés szentesítését megtagadván, mondá Camille Desmoulins, a király a bujdosók bűnös terveit szentesítette. . . . Az alkotmány iránt mutatott őszintesége nem egyéb mint gúny.“ E gyanút szintén meggyőződéssé emelte a forradalmárokban az, hogy a bécsi és berlini udvarokban is mind nyiltabb ellenségeket láthatának.

E két udvar 1792-diki februárban újabb szövetséget kötött egymással az európai békének fentartására s a forradalom tovább harapódzásának meggátlására. Kaunitz herczeg, Leopold főminisztere pedig ugyanazon napokban kemény jegyzéket intéz vala a franczia hatalomviselőkhöz, melyben ezek panaszát a bujdosók segélyezése iránt alaptalannak nyilvánítván, a nemzeti gyülés köztársasági pártját hevesen vádolá, hogy kebelében a legártalmasabb elveket ápolja s veszélyes terveket kohol az alkotmány s minden törvényes rend felforgatására. A bécsi jegyzéket a Párisban lévő porosz követ is támogatá, kijelentvén, hogy annak elveiben udvara is osztozik; ha Francziaország, miként a törvényhozó gyülés végzésében mondatik, fegyveres kézzel akarja a határoktól elűzni a bujdosókat, Poroszország a birodalom határainak sérelmét olybá veendi, mint háború-üzenetet, és nem is mulasz-

1792. tandja el, szövetségben a császárral, azt fegyveres kézzel visszatorlani.

Kaunitz herczeg jegyzéke február 28-án olvastatott fel a franczia kormánytanácsban; márcz. 1-jén pedig Leopold két napi betegség után, melyet némi önkészítette izgató szerek vigyázatlan használata által okozott magának, élete 45-dik évében, megszűnt élni.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Ferencz országlatának kezdete. 1792—1795.

I.

Midőn Ferencz, II Leopold elsőszülött fia, atyjának megürült trónját elfoglalta, a viszonyok Bécs és Páris között oly feszültek valának, hogy szinte elkerülhetetlennek látszék a háború. A franczia király a törvényhozó gyülésen uralkodó girondins-ek forradalmi pártjának mind nagyobb térnyerése miatt megfélemledvén, e párt tagjaiból alkotott miniszteriumot, mely aztán a külföld irányában is szilárd, követelő hangon lépett fel. Ilyen lőn a válasz is, Kaunitz herczeg említett jegyzékére. A huszonnégy éves Ferencz atyjánál még kevesbbé vala hajlandó engedni a franczia kormány követeléseinek a koblenczi bujdosókat s a trieri és mainzi választó fejedelmeket illetőleg; s egy újabb jegyzékben követelé a franczia kormánytól, hogy a királyság hatalma a mozgalmak kezdetében (1789-ki jun. 23.) alkotott határozat szerint helyreállíttassék, a német fejedelmek jogai s javai Elsassban, úgy a pápa s papság elkobzott jószágai is visszaadassanak. A jegyzék, mely ezeket éles kikelések közt adta elő a minden rendet felforgató, minden szerződéseket gúnyoló forradalmi párt ellen, végül azon reményt fejezte ki, hogy a nemzet józan része a fejedelemnek e párt ellen alkotott szövetségében keresendi támaszát a rend helyreállítására. E jegyzék általában háború-üzenetnek tekintetvén, nagy haragra gyúlasztá a franczia nemzetet. A király ápril

A francziák háború-izenete.

1792. 20-kán miniszterei élén a nemzeti gyülésbe ment, s miután Dumouriez külügyminiszter a fenforgó viszonyokat előadta, Ferencz magyar és cseh király ellen háborút indítványozott, melyet aztán a gyülés, a királyt hangosan éljenezve, mindjárt határozattá is emelt. E határozat egy huszonöt éves, a történelemben eddigelé páratlan háborúnak lőn induló pontjává.

Hogy jegyzékére háborúüzenetet veend válaszul, eleve sem lehet vala kétsége Ferencznek: mindjárt trónra lépte óta oda fordítá tehát törekvését, hogy alattvalóiban mennél melegebb ragaszkodást ébreszszen maga iránt. Ez szolgál kulcsául Ferencz politikájának s egész magatartásának Magyarország irányában kormányának első évei alatt. Az országgyülést segélykérés és megkoronáztatása végett, pár héttel trónralépte után május 20-kára hirdette ki, s hogy a nemzetnek abban is kedvét keresse, Buda városát tűzvén ki annak helyéül.

Koronázó országgyülés. Az ország rendei, mihelyt együtt valának, küldöttséget intéztek Bécsbe a király ünnepélyes meghívása végett. A válasz, melyet Ferencz e küldöttség szónoklatára mondott, jellemző a viszonyra nézve, mely ekkoron a nemzet s királya közt létezett. „Kedvesen fogadom, úgymond, a hű karok és rendek meghívását. Sietni fogok körükbe, mert atyám és anyám halála miatt bús keblem vígasztalást keres, s azt az ország rendeinek szivében remél találni. Sorsom egy az övékével: ők is, mint én, az elvesztett atyát siratják. Igen örvendek az urak, karok és rendek bennem helyezett bizodalmának, bár az nekem, ki a nemzet jellemét ismerem, nem volt is váratlan. Azon nyíltszivűséggel, mely szándokaim tisztaságából s öntudatomból ered, bizodalmasan kijelentem: hogy a nagylelkű nemzet soha sem fogja megbánni bennem helyezett bizodalmát, és soha sem hagyandom magamat a kölcsönös bizodalom bármely neméhen is általa legyőzetni. Polgártársaik kebelébe visszatérendők, mondja meg nekik hűségtek, hogy én az ország alkotmányának legbuzgóbb őre

leszek; mondják meg nekik, hogy én oly indulattal viseltetem, miszerint akaratomat mindig a törvény, szívemet pedig őszinteség s a nép bizodalma vezérlendi." 1792.

És valóban, a nemzet bizodalmának és ragaszkodásának a kilátásban levő nagyszerű háborúra oly szükséges megnyerését tűzte ki most Ferencz fő feladatává. Az imént idézettnél nem kevesbbé hizelgő, nem kevésbbé hatásra számított vala a trónbeszéd is, melylyel Budán az országgyülést junius 3-kán ünnepélyesen megnyitotta. Még inkább megnyerte azonban a szíveket azon leirata által, melyet még az napon intéz vala az ország rendeihez. Tudván, mily kedvetlenséget ébresztett a múlt országgyülés rendeiben az, hogy atyja a kir. hitlevél némely homályosabb pontjait, a közkívánat szerint, egy pár kifejezés megváltoztatásával is vonakodott felvilágosítani: ő most a nemzet kivánatnyilvánulását megelőzve, önként megszüntetett minden kétértelműséget, rendelvén, hogy a hitlevél első pontjában, hol a koronázás említtetik, az utolsó országgyülésen alkotott 3-dik törvényczikkelyre tétessék hivatkozás, mely ekképen szól: „a királyi felavatás és koronázás, minden trónváltozás alkalmával, az elhunyt király halálától számítandó hat hónap alatt, törvényes szertartással múlhatatlanul végrehajtassék." A király jóindulatának e bizonyítványát a rendek az öröm zajos kitörésével fogadták, s azonnal tömegesen a király elejébe mentek hálájokat kifejezni, s kegyelméért viszont a nemzetnek, valamikor arra szüksége leend, hűséges segélyezését felajánlani. A meglepett király, zavarában alig tudott néhány szót rebegni a szónokló prímás beszédére: „Legkedvesebb rendek, mondá, nincsenek szavaim örömem kifejezésére. Iratban fogom azt tenni. Most valóban boldognak érzem magamat, midőn a jó magyarok szívei által látom magamat környeztetni."

A koronázási ünnepélyek, melyek közt junius 6-kán maga Ferencz, 10-kén pedig neje, a nápolyi származású Mária Terézia (kivel első nejének halála után még 1790-ki szep-

1792. temberben kelt vala össze) a szokott módon avattattak fel, bőséges alkalmat nyújtának az udvarnak mindenféle kegyelemosztások, dicséretek, hizelgések, magasztalások által még inkább leláncczolni az ország rendeinek olyféle eljárással könnyen lelkesedésre gyújtható szíveit. Különösen feladatává tette ezt Ferencz a főispánok irányában, kik időközben a kancellártól kéz alatt aziránt is intést vettek, hogy bírnák reá megyéiket, miszerint a hadi segély bőséges megajánlására pótlék-utasításokat küldenének követeikhez. Az ünnepélyek után pedig Sándor főherczeg nádor közlé végre a királynak hozzá intézett válaszát is, a rendek minapi tömeges hálanyilatkozatára, a hitlevélben tett módosításért. E levél a királynak még fentebb közlött beszédét is túlhaladja hizelgő kifejezéseivel. „Azon öröm, mond egyebek közt, mely egy szabad nemzet arczairól lesugárzik, az, mit az ő szíve keres jutalmul s kárpótlásul királyi gondjai s fáradalmaiért. Hogy ezen örömet jobban érezhesse, eltávolította magától a trón fényét, a karoknak és rendeknek ez által is értésökre adandó, hogy nem a királyi felség méltóságához, hanem nemzetök legbuzgóbb barátjához jöttek.“ Örömét fejezi ki továbbá, hogy a rendek, megértvén, miképen a franczia nemzettől igazságtalan háborúval bántalmaztatik, segedelmöket önként felajánlották, megvédendők őt és királyi házát s egyszersmind önmagukat; „mert ő, úgymond, a maga sorsát soha sem fogja különválasztani a magyar nemzetétől.“ Vajha a béke áldásait áraszthatná a nemzetre; de miután neki a franczia nemzet háborút izent, kénytelen kiállani a csatasíkra. Nem volt ugyan szándéka segedelmet kérni a nemzettől; de miután ez azt önként nagylelkűleg ajánl: a hála legbensőbb érzetével fogadja azt, annak meghatározását a rendek nagylelkűségére bízván; mert jól tudja, „hogy a szükséges segélynek nem létezik jobb mértéke maguknak a rendeknek nagylelkűségénél.“

Czélját az udvar ezen eljárása által teljesen elérte. A rendek, megértvén Spielmann államtanácsostól a hadi szük-

ségeket, már junius 16-kán kelt feliratukban a magyar ezredek pótlására öt ezer újonczot, ezer lovat, a hadi költségek fedezésére pedig a rendes adón felül, négy millió forintot ajánlottak rendkivüli segedelmül. Minden nehézség nélkül megegyeztek abban is, mit az udvar a kir. előadásokban kivánt vala, hogy a még Mária Terézia alatt 1765-ben, de csak a következő országgyülésig, megajánlott adópótlék, továbbra is fenmaradjon. Megemlítendő még az is, hogy koronázási tiszteletdíjul, mindjárt az ünnepélyek után a királynak 50, a királynénak 25 ezer aranyat ajánlottak, egyedül a nemesség erszényéből fizetendőket. 1792.

Az illyr kancellária eltörlése.

Az udvar kivánatait ekként, annak tökéletes megelégedésére teljesítvén, a maguk sérelmei s kivánataira tértek át az ország rendei. Legégetőbb vala ezek közt, az ország iránt ellenséges tanácsok következtében, a mult évi országgyülés végén felállított illyr kancellária, mely a nélkül, hogy a szerbek s más ó-hitűek különösebb javára, vagy biztosítására szolgált volna, az ország kormányzati egysége tekintetében sérelmes, a szerbek különválási hajlamát öregbítve, vágyaikat egy külön nemzeti kormányra ápolva, a jövőben még az ország épségére nézve is veszélyessé válhatott volna. Most tehát, midőn az udvart oly kedvező hangulatban láták a nemzet iránt az ország rendei, mindenek előtt e sérelem orvoslatát, e kancellária eltörlését kivánják vala a királytól. Feliratukban, melyet jun. 18-kán terjesztének a trón elébe, hivatkozának Mária Terézia példájára, ki, miután az illyr bizottmányt szükségtelennek és fölöslegesnek tapasztalá, azt önként eltörűlte. S e példára jelenleg annál helyesebben hivatkozhatának, minthogy a mult országgyülésen alkotott törvény a szerbeket is mind azon polgári jogokban részesítette, melyekkel állapotjok szerint a magyarok birnak. Támogatá kérelmöket az is, hogy bár fenállásának még első évét sem töltötte be az illyr kancellária, a szerbek, naptáraikban s az alvidéken elhintett izgató irataikban, már is oly sérelmeket követtek el az őket vendégszeretőleg befogadott,

1792. polgári joggal megadományozott ország ellen, melyek a kormányszékek figyelmét is méltán magukra vonták. Nehogy pedig a maguk részéről a szerbeknek bármi alapos panaszra adjanak okot, az illyr kancellária eltörlésének esetében az óhitű metropolitát és püspököket az országgyüléseken szavazattal igérték felruházni. A király kellőleg méltánylá az ország rendeinek kivánatát, s jun. 25-kei leiratában kijelenté a rendeknek, hogy kérelmökre hajólva, az illyr kancelláriát eltörülni határozta, s a helyett az ó-hitűekből a kormányszékekhez fog néhány alkalmas egyént alkalmazni, kivánván egyszersmind, hogy főpapjaiknak a szavazat már e gyülésen megadassék, ülésök rende és szavazatuk minősége felől pedig az illető országos választmány törvényjavaslatot készítsen.

A reformkérdések. A reformkérdések tekintetében, mint tudjuk, az volt az elmult országgyülés határozata, hogy munkálataikat az illető választmányok az egy év mulva tartandó gyülés rendeinek elejébe terjeszszék. Ez volt legbuzgóbb kivánsága minden gondolkodó hazafinak; azt hagyták meg jobbára a megyék is jelenleg utasításaikban követeiknek, hogy e munkálatokat mennél elébb hozzák szőnyegre; mielőtt azonban a tanácskozást felettök tényleg megkezdenék, közöljék azokat a megyékkel, hogy ezekben előleg meghányatván, a reformkérdések felett az egész nemzet nyilváníthassa nézeteit, s kiadhassa utasításait. E munkálatok az országgyülés megnyitásakor már nagyobb részben elkészűltek; és bár mind az alkotmányos kormányzat, mind az államgazdászat tana csak ez időben kezde rendszeresíttetni, s csak ezután fejlődött ki magasabb tökélyre: e munkálatokról még is el lehet mondani, hogy több tekintetben jelesek s általában szabadelvűek, a kor államtudományának színvonaláig emelkedtek. Azon haladási eszmékkel, melyeket II József, a franczia bölcsészet s legújabban a forradalom forgásba hoztak vala, e munkálatokban gyakran találkozhatik az olvasó; s nem is lehet kételkedni, hogy azok, ha tárgyalásba vétettek, s ismeretök a megvitatás által eléggé elterjesztetett volna, minden hiá-

nyaik daczára is nagy lökést valának adandók a nemzeti ál- 1792.
laméletnek. Mert az e munkálatok tárgyalásából várható haszon nemcsak abból álla, hogy azon jó és czélszerű, mi bennök foglaltatik, életbe léptetve, a közügyet jobb állapotba helyezze; hanem s tán még inkább abban, hogy kifejtette, szilárdította volna a nemzet fogékonyságát a reformirányra, szélesbítette, tágította volna eszme- s értelemkörét s megindította volna őt a természetszerű s törvényes haladás pályáján, melytől a bécsi kormány kényuralmi hajlama s terjeszkedései miatt oly sokáig, mint veszélyestől iszonyodott. — Az egyszer megkezdett reformirány, s az általa előidézett eszmeforrongásban a közélet színvonalára jutandott elvek pedig lassanként természetes súlyok által is utat törtek volna maguknak az államéletben. S így a nemzet, a maga felszámíthatatlan előnyére, példáját adhatta volna a világnak, miként alakulhat újjá egy állam, forradalmi rázkódások nélkül.

De, fájdalom, ez nem történt. Az udvar, melyet a franczia forradalom tulcsapongásai minden újítástól elijesztettek, a már megkezdett háború pedig másfelé vett igénybe, megnyervén a hadi segélyt, az országgyülést azonnal bezárni óhajtá, nyugodtabb, csöndesebb időkre halasztván mindent, mikről tanácskozni s törvényeket alkotni, az ország minden intézményeiben kézzel fogható hátramaradás különben oly sürgetőleg kiván vala. Az ország rendei, küldőiktől oda lévén utasítva, hogy az országos bizottságok munkálatait elébb megyéik elejébe terjeszszék, s csak a veendő utasítások után kezdjenek fölöttük tanácskozni, a teljesen még be sem végzett s ki nem nyomtatott munkálatokkal nem rendelkezhetvén, most még szintén nem igen sürgették azoknak szőnyegre hozatalát, s készségesen megnyugodtak a jövő országgyülésre halasztásukban. Utóbb pedig a kormány, melyet, tagadhatatlan, a súlyos háború gondjai s veszélyei untig elfoglalának, mindig talál vala okot s módot e munkálatok fölvételének elhalasztására. Nem sokára súlyos idők

1792. álltak be, elébb az udvarra, később a nemzetre nézve, melyekben amannak sem kedve sem ideje nem volt egyébről gondoskodni, mint veszélyezett fenmaradásáról; emebben a reformok vágya, különféle okok összehatása következtében, mindinkább meggyöngüle. A közfigyelmet világrendítő események veszik vala igénybe, melyeknek zajában az 1790-ben oly élénken fellobogott lelkesedés lassanként kipárolga; a nemzet, maga is több izben fegyverhez nyúlni kénytelen, nem gondola többé reformokra; s ha talán az idők folyton növekedő súlya, s a fejedelmének segélyezésére hozott áldozatok nagysága időnkint élénkebben is éreztette vele kivált anyagi érdekeinek pangását; s ha ezek javításának óhajtása időnkint fel-felébreszté is benne a reformok szükségének érzetét: e rendszeres reformtervek soha sem kerültek többé szőnyegre, örökre eltemettettek a nélkül, hogy csak ismeretök is elterjedt volna a nemzetben. Sőt nemcsak hogy tanácskozások tárgyaivá nem tétettek, s azok szerint a nemzet elavúlt, hiányos állapotai nagyban nem alakíttattak át, hanem még egyes, bármennyire égető szükségű javítások elmulasztásának is épen e bizottsági munkálatok lőnek okaivá. A franczia forradalom rémítő hatása által egészen a reactió terére sodort bécsi kormány szintén ürügyül használta fel e munkálatokat minden részletes reform mellőzésére. Valahányszor azontul a kormánynak nem tetsző tárgy hozatott szőnyegre az országgyüléseken, a kormány azt, hogy félrevethesse örökké a rendszeres munkálatok fölvételének idejére kivánta halasztani. És ekként az oly szép reményekre jogosított reformirány végkép eltünt közéletünkből; sőt a kormánynak ellenkező hatása következtében, a nemzetből, hosszú éveken át, még a fogékonyság is kialudtnak látszék a reformra. A II József újításai által forgalomba hozott haladási eszmék lassanként kivesztek, feledésbe merűltek; újak pedig, melyek azok helyét pótolták volna, az időszaki iratoknak teljes hiánya, a gondolat- és szólás-szabadság szigorú korlátozása mellett, sem ben az országban nem hajthattak csirát, sem a fél-

1792.

tékenyen őrzött határokon nem hatolhattak át a külföldről. A franczia háború, míg az egyszersmind a 89-ki eszmék s elveknek is terjesztőjéül szolgála, határainktól távol vívatván, a haladásnak még azon elemei sem hatottak el hozzánk, melyek a respublikai seregek nyomában másutt, a nyugati s déli Európában kisarjaztak s meggyökereztek. A világot eddig példátlan forrongásba hozott eszme-mozgalom, melyet a forradalom támasztott, Magyarországot csaknem egészen érintetlenül hagyta; mert az 1795-ki szerencsétlen események után, melyeket alább előadandunk, azok iránt még a kiváncsiság is kiveszni látszék az ellenkező irányokra tolt nemzetből. A tudatlanságba merült nemesség, melynek kezébe volt letéve a nemzet alkotmányos kincse, mint az evangyéliomi szolga, félelmében, nehogy azt kiváltságaival együtt elveszítse, elásta talentumát, s csak a kiváltságokkal összenőtt régi alkotmányos gépezet döczögésének fentartására fordítá minden gondjait, miben egyébiránt számos évek alatt a kormánytól sem háborgattaték. Maga az átalakulási fogékonyság is annyira kiveszett a nemzetből, hogy az e tekintetben még 1825-ben is körülbelül csak azon ponton áll vala, melyen Mária Terézia idejében pangott, ki még végső éveiben is panaszosan említé a nemzet iszonyát az újításoktól.

Az országgyűlés vége.

Az országgyülés a hadi segély megajánlása után még csak néhány napig tartott, s a kormány sürgetései következtében, az alkotott törvények megerősítésével már jun. 26-án befejeztetett. E törvények közől csak kevés érdemel említést. Ezek közé tartozik, a szerbekre vonatkozón kivül, mely e nép által akkoron zajos örömmel fogadtatott, — a magyar nyelvet illető, mely szerint e nyelv a nyilvános iskolákban rendes tantárgygyá tétetett. Említésre méltó az is, mely szerint a magyar ezredekhez magyar tisztek kinevezése, s a hadi akadémiákban magyar ifjak fölvétele, a birodalmi kancelláriánál pedig magyar hivatalnokok alkalmazása stb. igértetik. Egy törvény Erdély szorosabb egyesítését sürgeti az anyaországgal; a visszakapcsolás módjának véleménye-

1792. zése a politikai ügyekben munkálkodó országos választmányra bízatván, mely aztán készítendő munkálatát a jövő országgyülésre mulhatatlanul adja be. De e munkálat sorsa is közös lett a többiekével. Ha még felemlítjük, hogy a törvénykezés némely viszonyaira és az úrbéri panaszok gyorsabb elintézésére nézve a rendszeres munkálat felvételéig is némi ideiglenes szabályok alkottattak, mindent elmondottunk, mi ezen országgyülésből méltóbb emlékezetre. — A magyarországi gyülés után Ferencz jul. 5-kén császárrá választatván, 14-kén magát Frankfurtban császárrá, aug. 11-kén cseh királylyá koronáztatta; szeptemberben pedig Erdély rendeitől vette át a hódolatot e végre hirdetett rövid gyülésökön.

II.

Az első franczia háború.

A franczia háború már az országgyülés alatt megkezdődött. Francziaország, mely hadüzenete által Európát bámulatra gerjeszté, meglepni is akará azt betörésével a még mindig forrongó Belgiumba. April végén négy csapatban indulának meg a franczia seregek, melyeknek ketteje azonban az osztrák hadak által visszaűzetvén, a másik kettő is megállapodék menetében. De nyert előnyeik daczára az osztrák hadak is mozdulatlanul maradának, míg a szövetséges porosz sereg is megérkeznék. A vereség híre Párisban eleinte levertséget okozott, majd az udvar ellen gerjeszté haragra a nép tömegét, mely jún. 20-kán a Tuilleriákba törvén, magát a királyt is gyalázattal illeté. Mihelyt azonban híre futott, hogy Poroszország és Piemont is Ausztriához csatlakozott s Brunswick herczeg, a porosz hadvezér, Koblentz mellett gyüjti seregeit, a törvényhozó gyülés júl. 3-kán kijelenté, hogy a haza veszélyben van s újabb seregeket gyüjte a zászlók alá. Páris egymaga 34 zászlóaljat állíta ki három hét leforgása alatt. E közben érkezett oda Brunswick herczeg manifestuma, melyben kijelenté, hogy Ausztria, Poroszország és

Piemont az anarchia ellen s a király szabadságáért fogott 1792.
fegyvert; a törvényhozó gyülést, a hatóságokat, a nemzetőrséget a király iránt engedelmességre szólítván, a király és családja bántatlanságáért felelősekké tette, halállal fenyegetvén mindenkit, a ki fegyveresen elfogatik, végpusztulással Párist, ha a királyi családot bántalmazni engedi.

E manifestum Francziaországot, különösen Párist szörnyű haragra gyúlasztá, mely a király fejére csapott le. Aug. 10-kén a felkelt nép fegyveresen ostromlá ki a Tuilleriákat; a törvényhozó gyülés pedig a kebelébe menekült királyt felfüggeszté, míg a convention nationale, melynek maga helyet adandó vala, a népfelséget biztosítaná. A nemzeti gyülésben a hegypárt legféktelenebb töredéke, a jakobinusok, ragadták magukhoz a hatalmat; s a gyanúsakkal megtöltött börtönökben tömegesen megkezdettek a mészárlások. Egyedül Párisban majdnem másfél ezerre teszik a kivégzett áldozatok számát. E közben Brunswick herczeg a szövetséges osztrák-porosz hadakkal a franczia határokon áttörvén, Longwyt, majd Verdunt is megvette. Semmi sem látszék többé gátolni Párisba menetelét, hol őt Mária Antoinette királyné és családja szívszakadva várja vala: erősség nem létezett már előtte, a készületlen és számra is csekélyebb, újoncz franczia hadak pedig részint csak most gyülekezének, részint távol valának Belgiumban s a délkeleti határokon. De Brunswick, gyors előrehaladás helyett, heteket tölte a Meuse folyamnál, míg végre Dumouriez a Belgiumban lévő seregekkel visszatérvén, s az újonan felkészült hadakkal is szaporodván, utját állá, s a valmy-i csata után őt Longwy és Verdun kiürítésére, október első napjaiban pedig a franczia föld elhagyására kényszerítette. Ugyanazon időben más franczia hadak az osztrákokat a Rajnától is visszanyomván, Frankfurtot és Mainczot foglalták el; Dumouriez pedig a szövetségesek visszavonulta után az osztrák sereget Jemmapes-nál megvervén, Belgiumot ejté hatalmába. Végre még Szavója és Nizza is a francziák kezébe került.

1793. E győzedelmek annyira feltüzelék a francziákat, hogy a nemzeti gyülés első teendőjének tartá a királyságot eltörűlni, a respublikát s a népfelséget másutt is mindenütt kikiáltatni, a hová a franczia seregek behatoltak; majd a király ellen intéze keresetet, s őt halálra itélvén, 1792-diki január 21-kén kivégeztette; február 8-kán pedig Angolországnak is háborút izent. „Ez a felfegyervezett vélemények háborúja", kiálta Pitt, angol miniszter, s egész Európát felizgatá Francziaország ellen: Ausztriának, Poroszországnak és Piemontnak a háború erélyes folytatására pénzsegélyt nyujta; felzaklatá Németországot, Nápolyt, a pápát, kit az elkobzott Avignon bánta, Spanyolországot és Portugalt; s Oroszországot is a szövetséghez kapcsolandó, ellenmondás nélkül tűrte, hogy a szent-pétervári udvar, a poroszokkal egyesűlve, egy újabb osztály műtételét hajtsa végre a szerencsétlen Lengyelországon. Svéd és Dánországot, Svájczot, Velenczét és Törökországot kivéve, egész Európa szövetségbe lépett Francziaország ellen a második évi hadjáratra. És ez akkor történik vala, midőn magában Francziaország kebelében is kitört a polgárháború: Vendée fegyveresen kelt föl a forradalom ellen, élethalál harczot vívandó elnyomott kathol. vallásáért s hűbéri intézményeiért; a délkeleti megyék s Páris vetélytársa, Lyon, a kibujdosott nemességgel valának összeköttetésben; a délnyugati megyék a kivégzett girondins-eket óhajták megboszúlni; a nyugati megyék, az elébbi Bretagne, Anjou és Poitou tartományoknak a királyi családhoz ragaszkodó népsége, a régi régime zászlaját tűzte ki, hogy az eltörűlt királyságot, nemességet és papságot helyreállítsa; mindössze is alig maradt husz megye forradalmi szellemű, melyre a nemzeti gyülés még bizton számíthatott.

Francziaországot s vele együtt a forradalmat iszonyú veszély fenyegeté. Míg benn a felkeltek háborgának, s különösen Marseille és Lyon Páris ellen készülének, a határokat minden oldalról megtámadták az ellenségek. Délről, a

Pyrenaei hegységnél a spanyolok s portugalok törtek be; 1793
Toulont a hajóhaddal egyetemben az angolok ejték hatalmukba; keletről az osztrákok által megsegített piemontiak Provencebe hatoltak; a Rajna hosszában s Németalföld felől az osztrákok, angolok, poroszok s egyéb német hadak működének. Koburg tábornagy az osztrák fő sereggel márcziusban (1793) kedvező szerencsével kezde működni Németalföldön: Mastrichtet, melyet a francziák ostromlának, fölmentvén, Aachent, Gertruydenburgot elfoglalván, a Dumouriez által vezérlett franczia hadat Neerwindennél megveré, Belgiumot visszafoglalá s Valenciennes felé hatolt. Még maga a mind forradalmiabbá váló párisi kormánynyal elégületlen Dumouriez is ellenséggé vált, s Koburggal titkon egyetértvén, Páris ellen készüle vezetni hadait, hogy a királyságot s az 1791-ki alkotmányt helyreállítsa; s bár hadai az engedelmésséget megtagadták, s maga, futni kénytelen, az osztrák táborban kerės vala menedéket: Koburg mindamellett is előre nyomúlt, Condét s Valenciennest megvette.

De a franczia nemzeti gyülés, mind e belső veszélyek közt is rendületlen, bámulandó erőt fejt vala ki a forradalom megmentésére. Az újdon felállított honvédelmi bizottmány (comité du salut public), míg benn vérpatakokba fojtja a pártviszályokat, s a nyaktiló iszonyú működése által mindent maga alá hajlít, a kültámadások ellen is megfeszíti a nemzeti erőnek minden rugonyait. Teljes dictatori hatalommal intézkedve, hadakat állít hadak után, s midőn az ellenségek visszanyomására mind azt elégtelennek tapasztalja, tömegben fegyverzi fel a vér és rettegtetés uralma alatt szinte az őrjöngésig felizgatott népet. Carnot lángszelleme rendszert hoz a háborúba, minélfogva a hadak összevágó mozgalmakkal kezdenek vala működni, nagy meglepetésére s bámulatára a régi módszeres hadviseléshez szokott ellenségeknek. Az ügyesen megválasztott ifjú vezérek, Pichegru, Hoche, Jourdan, Houchard stb. mind több előnyöket nyertek az

1793. ellenségek módszeres, hibát hibára halmozó öreg tábornokai felett. Szeptember elején Houchard a York herczeg alatt lévő osztrák-angol-hanoveri szövetséges sereget Hondschoote mellett megvervén, Dünkerket az ostrom alól fölmentette; majd az oraniai herczeget is visszanyomta. Hasonló szerencsével harczolt Jourdan Koburg ellen, kit Maubeuge ostromával felhagyni kényszerített. A felső Rajnánál egy ideig némi szerencsével működének a szövetségesek: az egyesült porosz és szász hadak Mainczot a francziáktól elvették; az osztrák Wurmser kiostromlá a weissenburgi erődöket s Hagenauig nyomúlt előre. De az egyesült Pichegru és Hoche az osztrákok vonalait keresztültörvén, mind őket, mind a Landaut ostromló poroszokat visszavonulni kényszerítették. Az ősz beálltával, midőn a hadjáratnak vége szakadt, s a szövetségesek téli szállásokra vonultak, a francziák általában mindenütt előnyben maradtak. A rettenetes párisi kormány, melyben mindinkább Robespierre emelkedett túlnyomó hatalommra, ez alatt Lyont és Toulont is visszavétetvén s Westermann és Kleber tárbornokok alatt a vendéei fölkelést is vérpatakban fojtván el, megmentette a forradalmat. A számtalan áldozatok közt melyekkel a forradalmi törvényszék a rettegtetés uralmát tetőpontjára emelte, a szerencsétlen Mária Antónia királyné, Ferencz császár nagynénje (októb. 16.), Fülep orleansi herczeg, s a girondins-ek pártjának jelesbjei is a nyaktiló alatt vérzettek el.

A Pitt által vezetett angol kormány, mely magának a tengerek fölötti uralmat minden áron biztosítani törekedék, látván, hogy a szövetségesek a költséges háború folytatására mindinkább vesztik kedvöket, magára vállalta a háború intézését; Pitt, lángeszének minden erejét működésbe tette, hogy feléleszsze a lankadó háborút s a szövetségesek előnyére hajlítsa az 1794-ki hadjáratot. A kimerűlt Poroszországnak az előkészületekre három millió forintot adott, s hónaponkint másfél millió ftot biztosított 62 ezernyi sereg lábon tartására; a spanyol miniszteriumot pénzzel veszte-

gette meg, hogy újabb haderőt állítson ki; Nápolyt s a többi olasz államokat Toscanát, Genuát, melyek eddig közönyösen maradtak, szintén bevonta a háborúba. Bécsben a császári családon a franczia királyné meggyilkolása által újabban elkövetett gyalázat s Belgium biztos birtoklásának vágya még nem engedte kialudni a harczias szellemet. [1]). A tavasz kezdetén Ferencz maga is megjelent a táborban, s miután Belgium hódolatát Brüsselben ünnepélyesen átvette, szabadságait megerősítette, april végén a hadjáratot is megkezdette. 1793.

A coalitió ez évben (1794) mintegy 400 ezer embert állított ki Francziaország ellen, mely viszont a külön harcztéreken 500 ezer fegyverressel kelt a síkra, A szövetségesek tanácsában végzéssé lőn, hogy seregöknek körülbelül egy harmada Párisba ügyekezzék jutni. Koburg, a 150 ezernyi osztrák had fővezére, mindenek előtt Landrecyt kezdé vívni, hogy azt megvévén, Páris felé intézze menetét. A franczia éjszaki hadsereg, számára nézve körülbelül egyenlő, Pichegru vezérlete alatt, Landrecy megsegéllésére sietett; de mivel eleinte, Carnot tömeges támadási rendszere ellenére erejét, Dünkerktől egészen a Sambreig megosztá, több vereséget szenvedett; mindenek előtt a Landrecy segélyére ment hadtest nyomatott vissza, s a vár Koburg hatalmába kerűlt. De a franczia nagy haderő ellenében ő sem nyomúlt előre s csak a Sambre vonal védelmére szorítkozék. E folyam és a tenger közt, ezután néhány hétig többféle mozgalmat tettek, Tournay, Courtray, Pont-a Chin, Ipres stb. mellett több véres csatákat vívtak az ellenséges hadak, melyekben majd egyik majd másik fél nyert vala némi előnyöket; de a melyeknek egyike sem lőn elhatározó. A franczia haderő jobb szárnya 1794.

[1]) Ferencz már az 1793-ki juliusban el volt határozva egy harmadik hadjáratot intézni a „statusaira nem kevésbé, mint általában az emberiségre veszélyes ellenség ellen“; miért is egy jul. 29-kén Pálfy kanczellárhoz intézett kéziratában felhívá őt, találna módot, hogy Magyarországból is bőségesebben folyjon a segély mind pénzben, mind újonczokban. Kanczell. levélt.

1794. hat izben kelt át a Sambre folyamon, hogy megszállja Charleroyt, melynek birtoka képezé a hadjárat csomóját; de mindannyiszor visszavonúlni kényszeríttetett. Carnot, látván, hogy itt kell a hadjárat sorsának elválni, az eddig tétlen moseli hadsereget is oda rendelé Jourdan vezérlete alatt A francziák, így megerősödve, hetedszer is átkeltek a folyamon, s oly élénken kezdék vívni Charleroyt, hogy az heted napra meg is adta magát. Junius 25-kén, épen kivonulóban vala az osztrák őrsereg, midőn Koburg herczeg hetven ezernyi sereggel érkezett a vár közelébe, hogy azt megsegítse; s nem tudván, hogy az már az ellenség kezében létezik, a francziák ellen azonnal támadást intézett. Több óráig hevesen foly vala az ütközet, midőn Koburg végre értesűlt, hogy már későn jött, a vár megmentésére; s meggyőződve lévén, hogy annak eleste után helyzetét a Sambre és a tenger közt többé nem tarthatja meg, négy-öt ezer emberének vesztével Brüsselen keresztül, melyet az utána nyomuló francziák ellen meg nem védhete, Kölnbe vonúlt vissza. Belgium ismét a francziák hatalmába kerűlt; mert Clairfayt, ki Koburgtól a fővezéri botot átvette, a Rajnán egészen visszavonúlt. A francziák november elején Mastrichtot is megvették; az év végén pedig Hollandba törvén, azt is efoglalták, s Batavia czím alatt franczia modorú respublikává változtatták.

HUSZONHARMADIK KÖNYV.

AZ UDVARI REACTIÓ;

A NEMZETI MEGFÉLEMLÉS.

1795—1802.

I.

Míg ekként, már harmad évben foly vala a franczia háború, a nélkül hogy annak végét oly tömérdek vér- és pénzáldozat után is ellátni lehetett volna: mind Bécsben, mind Magyarországban, nevezetes események merűltek fel a közélet színvonalára. Bécsben Kaunitz herczeg, ki 1752 óta, már a negyedik fejedelem alatt áll vala élén a kormánynak, 1794-ki jun. 27-kén megszűnt élni. A magán életében több tekintetben különcz, de felvilágosodott, humanus szellemű, szabadelvű, minden haladást pártoló, erőszakos szabályoktól idegen s általában jótékony hatású államférfinak halála nagy változást hozott elő a bécsi kormányban. Végső éveiben, II. Leopold alatt, mellette Spielmann Antal államtanácsosnak volt legnagyobb befolyása a közügyekre; s mindenki azt hitte, ő leend, a herczeg kimultával, utóda a főkanczellárságban. De Spielmann nem győzé bevárni a herczeg halálát; s midőn Cobenzl Fülep 1792-ben az elszakadt Belgiumból hazatért, evvel összeszövetkezvén, oda kezde munkálkodni, hogy a herczeg véglegesen nyugalomba tétessék. Spielmann és Cobenzl Thugut Ferenczet, meghitt barátjokat, s az államkanczellária igazgatóját, választák fondorlataik eszközévé. De Thugutnak inkább maga, mint barátjai felé hajlék a keze; s ezek alig tudtak felocsúdni bámulatukból, midőn tapasztalniok kelle, hogy maguk rögtön háttérbe tolatván, a külügyek általuk igényelt vezetését Thugut báró nyerte el, ki aztán Kaunitz halála után, államkanczellárrá is kineveztetett. 1794.

Ferencz császárban, ki mindamellett is, hogy néhány évig II. József oldala mellett növekedett, a fejedelmek isteni Ferencz szellemi iránya.

1794. jogára felette sokat tart vala, a franczia forradalom által elhintett tanok s elvek, melyek az isteni s történelmi jognak élethalálra háborút üzentek, s minden történelmileg fenállót alapjaiból felforgattak, — nem kisebb rémületet s iszonyatot ébresztenek vala, mint ama borzasztó mészárlások, melyeket e tanok s elvek legbuzgóbb hívei nagynénjén, a királynén, annak férjén, a királyon, s a polgári társaság legkitünőbb egyéniségein oly vérfagylaló kegyetlenséggel végrehajtottak. E mellett élénk vallásos érzelmei is rémülettel fordultak el ama botrányoktól, melyeket a forradalmi párt a keresztény hitvalláson s az egyházon annyi negélylyel s féktelenséggel elkövetett. Ezen események oly mély benyomást tőnek az ifjú fejedelem kedélyére, hogy azt abból semmi sem törülhette ki többé életében. Sőt a viszontagságteljes harcz, melyet a forradalom ellen huszonöt éven keresztül vívnia kellett, s mely az ő saját trónját is nem egyszer megingatá s a végvészély szélére sodrá, csak táplálja s erősíti vala benne az iszonyodást a forradalomtól. Ezen benyomások, melyek reá kormányéletének kezdete óta egy századnegyeden nem szűntek meg hatni, irányadókká lőnek aztán egész kormányának jellemére. Ha elébb volt is talán benne, nagybátyja s atyja példáinak hatása alatt, némi hajlam a reformokra, újításokra: a forradalom félelme azt végképen kitörülte kedelyéből, s egészen ellenkező irányt adott lelkének. A forradalom, mely trónt, oltárt s minden történelmileg fenállót alapjaiból felforgatott, csak ragaszkodóbbá tette őt a valláshoz, az isteni jogú fejedelmi hatalom teljességéhez, a hagyományilag fennállóhoz; s mintha minden újítás egy-egy lépés volna a forradalom felé, ellenszenvet táplált benne a reformok iránt. A népfelség, népszabadság, melyet a forradalom oly fennen hirdetett, csak a legborzasztóbb féktelenségek, a minden bűnnek és zavarnak kaput nyitott szabadosság, s a legszilajabb rendbontások jeleneteit tűnteté fel szemei előtt. Ezeknek hatása alatt tehát mindinkább azon meggyőződés hajt vala lelkében gyökeret, hogy a

rend és szabadság egymást kizáró, ellentétes fogalmak, minél 1794.
fogva a trón biztosítására, s a polgári társaságban nélkülözhetlen rend s törvényesség fentartására, semmi jobbat nem mívelhet az oly könnyen féktelenséggé fajúlható szabadság mennél szűkebb korlátok közé szorításánál. E lélekirány természetesen egy oly politikát szabott ki zsinórmértékül a különben jó indulatú ifjú fejedelem elébe, s emelt is tényleg tágas birodalma kormányára, melynek fő feladata lőn, a forradalmat minél távolabb tartani határaitól: s e végett a szabadságot mennél szűkebb korlátok közé szorítani, a rendet a közéletben szigorral fentartani, annak háborgatását, a közjó tekintetéből, kérlelhetetlenül sujtani, s a mennyire csak lehet, egy éber, erélyes, fürkésző rendőrség által megelőzni s meggátolni.

Míg Kaunitz herczeg élt, e politika, Ferencz említett hajlamai daczára sem fészkelhette meg magát a kormányban; a tekintélyes államkanczellár megóvta attól az uralkodót. Akkoron még a titkos feladások sem találtak oly nyitott fülekre, mint később, az ifjú fejedelemnél. Így például, 1793 elején Zichy országbiró a kanczellár által közöltetett vele egy névtelen feladást a felvidéki protestansok ellen, mely szerint azok II József halálakor, midőn a banderiumok némely megyékben felállíttattak, fellázadni szándékoztak volna, s abban csak a törökkel megkötött béke, az oroszszal megújított barátság, és — mint a feladás mondja — a poroszok „perfidiája által gátoltottak meg. De bár akkor lecsöndesedtek; utóbb, midőn a francziák a királyságot megszűntették, ismét éledezni kezdett a hamu alatt rejlő szikra. A protestansok, miként a feladó állítá, csak azt várják, hogy a hadsereg egészen kivezettessék az országból, s azonnal felkelni szándékoznának a parasztok segélyével, kiket az urak javainak felosztására vonatkozó hitegetésekkel ügyekeznek megnyerni, czéljok pedig az volna, hogy az uralkodó háztól, melynek engesztelhetetlen ellenségei, megszabadúljanak. Ferencz eleinte Zichy által nyomozást intéztetett ugyan a névtelen feladó

1794. felfedezése végett; de miután ez eredménytelen maradt, kétségkivül Kaunitz herczeg befolyása következtében hallgatással kivánta mellőzni az ügyet [1]).

B. Thugut államkancellár.

Egészen ellenkező irányú volt az új államkanczellár befolyása az ifjú császárra. A fentebb jelzett állampolitika foganatba vételére alkalmasabb egyéniséget alig lehetett volna találnia Thugut Ferencznél, ki már fő államkanczellárrá neveztetése előtt is, mialatt még az államkanczellária „generaldirektorának" czíme alatt kezelte a külügyeket, épen legmunkásabb volt abban, hogy a franczia forradalom borzasztó jeleneteinek mennél gyakoribb és hívebb ábrázolása által ama lélekirányt az ifjú császár kedélyében kifejtse. E hatalomember, kinek jelmondata vala: „oderint, dum metuant, — ha gyűlölnek is, csak féljenek"; ki, ha történetesen a franczia respublikában játszotta volna szerepét, egyike leend vala a legvérengzőbb zsarnokoknak; ki legelső, legsükeresebb kormányelvnek a kényszerítést, legczélszerűbb kormányeszköznek a kémkedő rendőrséget tartá — a kényuralmat, reactiót, vitte magával a birodalom kormányára; fő czélul tűzvén ki magának, elfojtani az alattvalókban minden szabadságvágyat, minden sóvárgást az önkormányzatra, minden haladási mozgalmat, mi könnyen forradalmi irányokra vezethetne. Különben lomha, röst természete, — melynek eredménye volt, hogy midőn megbukott, száznál több sürgöny s majdnem két ezer levél találtatott nála feltöretlenül, — csak akkor emelkedett buzgalomra, tevékenységre, midőn összeszorító, kényszerítő szabályok alkalmazása forgott szóban. Thugut hét évig tudta vala a súlyos körülmények közt megőrzeni a maga számára fejedelme bizodalmát, hét évig zsarnokoskodott a birodalom kormányán.

Ennek befolyása hazánkra.

Befolyását Magyarország is sajnosan érzi vala. Mert bár a legújabb, 179⁰/₁-ki 10-dik és 12-dik törvényczikkely

---

[1]) A kanczellária levéltárából.

szerint is tilos vala a császári tisztviselők s kormányszékek 1794.
befolyása a saját törvényei szerint, saját kormányszékei által kormányzandó ország ügyeire; a magyar kanczellár s más királyi tanácsosok mindazáltal, ha hivatalaikat megtartani óhajták, kénytelenek valának elfogadni az irányt s elveket, melyeket az udvar első, legbefolyásosabb miniszterre szabott elejökbe. Ezen irány s elvek pedig, daczára a honi törvényeknek, ugyanazok valának, melyek szerint a német örökös tartományok kormányoztattak, vagy melyeket most Thugut vitt magával a birodalom kormányára: a kényuralom és reactió iránya s elvei.

Ezek szerint a szabadelvűségnek, felvilágosodásnak és haladásnak áthághatatlan gátok vettettek elébe. A censura, a könyvvizsgálókhoz leküldött újabb utasítások által oly szigorúvá tétetett, hogy a sajtó útján nemcsak a világ piaczán lefolyt nagyszerű események feletti véleménynyilvánítás, hanem gyakran még a befejezett tények puszta előadása is tilos vala, ha azok az uralkodó kormánypolitikával meg nem férhettek. Az iskolák, tanulmányok igazgatói parancsot vettek, szigorúan felügyelni, hogy a tanárok előadásaiban, a kézi könyvekben s az iskolai fegyszabályokban gondosan eltávolíttassék mind az, mi a felvilágosodást, a szabadabb szellem fejlődését előmozdíthatná; ellenben buzgóan ápoltassék mind az, mi a tekintély iránti kegyeletet, vallásosságot nevelheti s egyátaljában ellenkező szellemet fejthet ki avval, mely a franczia forradalomból származott. A kémkedés, a titkos rendőrség, a legczélszerűbb s hatékonyabb kormányeszköz gyanánt, mind nagyobb tökélyre fejtetett; a titkos feladások, névtelen vádak, bár azokat Ferencz, a nemzet kérelmére, mindjárt kormánya elején eltiltotta, s figyelembe nem veendőknek nyilvánította, inkább pártoltattak, ösztönöztettek, jutalmaztattak, mint valaha. A megürült tanszékek, egyházi hivatalok s méltóságok, törvény- s kormányszéki tisztségek egyátaljában csak olyan egyénekre ruháztatának, kik a titkos rendőrség rostá-

1794. ján a szabadelvűség és véleményfüggetlenség gyanúja nélkül estek át. . . . Szóval, a bécsi kormány szintúgy élethalálra háborút üzent a forradalom által terjesztett szabad szellemnek s felvilágosodásnak az ország belsejében, miként künn legyőzni törekedett hadseregei által a forradalmat.

A kormány ezen belpolitikája azonban Magyarországon nem volt képes rögtön elfojtani minden haladási szellemet. A II József reformjai által támasztott nagy eszmemozgalom, s a franczia események és tanok által terjesztett felvilágosodás e haladási szellemet e kormánypolitika kezdete előtt sokkal inkább meggyökereztette, mintsemhogy azt pár év alatt puszta kormányszabályokkal el lehetett volna a kedélyekben fojtani. Sőt a kormány gátoló, korlátoló, elnyomó politikája ellenhatást idéz vala fel a nemzetben. Mert valamint elébb, midőn felette sötétség boronga, a József által rögtön meggyujtott világ fájt a hozzá nem szokott szemeknek, s heves ellenzéket támasztott: úgy ellenben most a világ jótékony sugárait megkedvelt szemek a sötétségtől irtóztak, melylyel a kormány az országot elborítani törekedett.

A magyar politikai irányok.

E haladási szellemet tekintve, az 1790-ki országgyülés óta két szabadelvű irány létezett az országban, melyek azonban pártokat, e szó szoros értelmében, még nem képeztek. Mert bár a két irány mind az országgyülési tárgyalásokban, mind ama röpiratokban, melyek a még szabadabban mozgó sajtóban megjelentek, határozottan nyilatkozott: a pártok mindazáltal, melyek a két külön, szabadelvű irányt képviselték, forma szerint nem alakultak meg, semmi programmot nem hirdettek ki, semmi határozott czélt sem tűztek ki törekvéseiknek; szóval, erkölcsi testületet, tulajdonképeni szervezett pártfelekezetet nem alkotának. Mind a két iránynak számosan voltak hívei, kik egymással személyesen soha sem találkoztak; egymást hírből is alig, vagy épen nem ismerték; kik közt a láthatatlan, szellemi kapcsolatot, tudto-

kon kivül, egyedül a rokon gondolkodásmód, az eszme ereje, az elv igazságáról való meggyőződés, a hasonló érzelmek, vágyak, sovárgások készítették. 1791.

Egyik pártot képezték azon specifice magyar gondolkodásúak s érzelműek, kiknek szelleme, iránya az 179⁰/₁-ki országgyülési tárgyalásokban nyilatkozott, kiktől az akkoron megalkotott törvények származtak. Ezeknek fő czélja volt mint az említett országgyülés történelmében bőségesen láttuk, a nemzeti függetlenséget az idegen befolyások, az alkotmányos életet a kényuralom ellen körülbástyázni, s e végre az alkotmányt bővebben kifejteni, az elavúlt intézményeket a József reformjai s a franczia philosophia által meggyujtott fáklyavilág vezetéke alatt ugyan, de egészen nemzeti szellemben átalakítani. Ezen irány minden néposztályban talált pártolókra: ehhez tartozott mind a fő, mind a közép nemesség értelmesebb, szabadelvű, hazafiságban buzgóbb része. Ezen iránynak kifolyásai, mondhatnók, programmjai voltak ama rendszeres reformi munkálatok, melyeket az országos bizottmányok 1791 s a következő év folytában kidolgoztak. E párt híveit azon korban, a József erőszakos reformjai által veszélyezett nemzeti s alkotmányos jogok kitartó védelme s hazafiúi érzelmeik miatt rendesen „patriótáknak" nevezték, ellentétben a fejedelmi önkény előtt meghajló, az udvar érdekeinek szolgáló „aulikusokkal," Azonban nem minden patrióta volt a haladás embere: a nemzeti függetlenségért s alkotmányos szabadságért való lelkesedés e szép nevezetben akkoron gyakran azokat is részesítette, kik csak a nemesi kiváltságoknak s az azoknak kedvező rendi alkotmánynak voltak mozdulni, haladni, reformálni különben nem akaró hősei. De itt emezekről most nincsen szó; csak azokat értjük itt, kik épen azért, hogy a nemzeti s alkományos jogokat erősebb s tágasabb alapokra fektessék, a korral együtt haladni, s az alkotmányos ó épület rothadásnak indúlt részeit nemzeti szellemben megújítani, azokat kiszélesítve átalakítani kivánták. A patrióták.

1794.

A demokraták.

A másik irányt ama szélesebb látkörű, szabadabb s merészebb röptű elmék képezték, kikben a magas értelmiséggel a polgári és szellemi szabadság szenvedélyes szeretete s jobbára az ifjú kor pezsgő vére, és az élet keserűbb tapasztalatai által le nem hangolt, mindent valósíthatónak látó reménynyel teli, önzetlen kedély egyesűlt. Ezek általában tüzes barátjai voltak az 1789-ki franczia elveknek s a forradalmat, mely a hűbéri rendszert jogegyenlőséggel, szabad alkotmánynyal, polgári és szellemi szabadsággal váltotta fel, az emberiség történelmében új korszak gyanánt üdvezelték. Az elveket, melyeket az Assemblée constituante világra hozott s megtestesített, lelkesedéssel tulajdonították el magoknak, s azokat míg a sajtó szabadabban mozoghatott, a hazai állapotokra alkalmazva, számos röpiratokban terjesztették. Az emberi jogok egyenlőségének, a nemesi kiváltságok által nem korlátozott polgári szabadságnak úgy írás mint társalgás által buzgó apostolai valának. Az udvari párt ezeket, hogy irántok a közvéleményben már a név által is ellenszenvet támaszszon, a vérengzésökről elhírűlt franczia forradalmárok szerint, miként a legyeleket éjszaki, úgy ezeket magyar jacobinusoknak szerette nevezni, kivált az elbeszélendő szomorú események után.

Ezen irány, ha nagyobb terjedést nyerhet vala, kétségkivül veszélyessé válhatott volna a bécsi kormánynak, a forradalom magvait hintvén el az országban. E párthoz azonban aránylag igen kevesen tartoztak. Hívei jobbára írók, tudósok, ügyvédek s más, úgynevezett, tisztesb osztályúak, általában csekély hatást gyakorolhattak a közéletre: a megelőző censura által a sajtó szabad használatában gátolva lévén, demokratiai elveik terjesztésére egyedül a társalgás tere maradt nyitva, de a mind nagyobb tökélyre fejtett titkos rendőrségi kémkedés miatt, ez is igen szűk korlátok közé, csak a meghittebbek körére szorítva. Veszély tehát, a foganatba vett igazgatási rendszer mellett, ezen irányból egyátaljában nem érthette a bécsi kormányt.

1794.

A szabadelvű arisztokraták.

Sokkal inkább útjában áll vala a bécsi kormánynak ama hazafias irány, mely bár arisztokratikus, de szabadelvű, az alkotmányos élet kifejtésére s korszerű átalakításra törekedett. Ezen irány hívei, a megyei és országgyüléseken idővel egy tömör erkölcsi testületté, tulajdonképeni párttá egyesűlhetvén, s a kormány irányában egy erős, törvényes ellenzéket képezhetvén, képesekké válhatának, a kormány politikájával ellenkező fejleményeket előidézni, vagy legalább annak törekvéseit semlegességök, passiv ellentállásuk által meghiúsítani; mert e felekezet, tagjainak számát s állását tekintve is, erős vala. Az értelmesebb s hazafiasb érzelmű főrendű s közép nemesség, magok az ország legfőbb hivatalnokai is, jobbára soraiban állnak vala. Zichy Károly országbiró, Ürményi kir. személynök, Haller a helytartótanács helyettes elnöke, több helytartósági, kanczelláriai s kamarai tanácsos, számos főispán stb. érdemes vala a közvélemény szerint, a „patrióta" czímre. Sőt a szép reményű ifjú nádor, Sándor főherczeg is ki új körében hamar meghonosult, s nagy fontosságú hivatalát és a nemzetet, melynek első polgárává lett, igen megkedvelte, őszintén csatlakozék e hazafias párthoz. Nevelte a párt erejét az, hogy egészen törvényes téren álla, s ennél fogva a bécsi kormány kényuralmi irányának s terjeszkedéseinek annál sükeresebben gátot vethete, mivel az országgyülésen e czélra még a kiváltságait bálványozó s azért a reformtól rettegő, rideg arisztokratiai felekezetben is szövetségest talált; országgyülésen kivül pedig ő foglalván el a megyei s országos hivatalok legtöbbjeit, jobbára csak az ő kezein keresztül juthattak a nemzethez a bécsi kormány rendeletei.

Mit tett légyen e párt József alatt a törvénytelen reformok meghiúsítása —, mit az 1790-ki országgyülésen a nemzeti alkotmányos jogok helyreállítása végett, még élénk emlékezetében volt Ferencznek s kabinetjének. És hogy e párt az új irányú politikát is ellenzeni fogja, hogy a nemzeti alkotmányos szabadság megszilárdítására minden lehetőt

1794. megkisérlend, s különösen az országos bizottmányok rendszeres munkálataiban tervezett reformokat erősen sürgetendi, kételkedni sem lehetett. Már is ébredezni kezd vala az elégületlenség a bécsi kormány több rendszabályai s mind világosabban nyilatkozó iránya miatt. Különösen a titkos kémkedés rendszerével semmikép sem tudott megbarátkozni a nemzet nyilt, egyenes jelleme; a névtelen vádak ösztönzése, jutalmazása, az azoknak adott hitel miatt mind nagyobb kedvetlenség támadt; miről Bécsben épen e titkos kémek tudósitásaiból tökéletesen értesűlve valának. A német miniszteriumnak nem szűnő, sőt mióta Thugut emelkedett annak élére, folyton növekedő befolyása az ország ügyeire, a hazai ipar s kereskedelemnek egyre súlyos korlátozása a német tartományok érdekei miatt stb. számos panaszokra adott okot, melyeket Bécsben jól ismertek. Szóval bizonyosnak tartható a bécsi kormány, hogy a „patrióták" pártja a jövő országgyüléseken, miket a mindinkább súlyosodó háborúra szükséges segély miatt mellőzni nem lehetett, mind keményebben fogja ostomolni az ország törvényeinek szellemével, a nemzet jogaival s kivánataival homlok-egyenest ellenkező kormánypolitikát, s annak megváltoztatásától függesztendi fel a háború folytatására szükséges segedelmet.

Ehhez járula, hogy az udvar a gr. Saurau vezetése alatt állott titkos rendőrség útján olyféle tudósításokat is vett az országból, miszerint e pártnak számos, jobbára nagy befolyású, magas helyzetű tagjai oly reményeket ápolnának, melyek szerint Magyarországnak a mindinkább bonyolódó nagyszerű világesemények közt talán még ama vegyes házasságot is sikerűlhet, ha nem is egészen felbontani, legalább kötelékét meglazítani, mely őt az absolut elvek szerint kormányzott Ausztriához kapcsolván, a nemzeti alkotmányos jogokat folyton veszélyezteti, a nemzeti erő kifejlését minden tekintetben gátolja; s hogy ezen esetben e párt Sándor főherczeg nádort tervezné királyi hatalommal emelni az ország kormányára.

Léteztek-e valóban ilyféle törekvések, s mit mívelt,

mily útakon indult azok valósítására e párt? — kétségtelen 1794.
tanúságok híjában nem vagyunk képesek meghatározni. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy e hazafias párttól az előadottak szerint, még ilyféle titkos tervek nem létében is, sokkal több oka volt tartani a bécsi kabinetnek, hogy elfogadott politikai irányában nehézségeket támaszthat, mint a számra csekély, polgári helyzetére nézve jelentéktelen demokrata párttól, melyet, ha az izgatás cselekvési terére lépett volna is, törekvéseiben egyszerű, rendes kormányszabályok által is bár mikor meg lehet vala akadályoznia, s ártalmatlanná tennie. A kabinetnek ennél fogva sokkal inkább is kellett óhajtania, hogy megsemmisíthesse, vagy más irányba vezesse e hazafias pártot, mely, kedvező körülmények közt, minőket a világ rendkivüli eseményei könnyen előidézhetnek s utóbb valóban több izben is idéztek elő, a kormánypolitikának oly hatalmas ellenzéket vethet ellenébe.

Azonban e hazafias párthoz, mely egészen törvényes téren álla, csak a törvények kellő foganatba vételét kivánná, s az előhaladást is csak törvényes szellemben s módon óhajtá, nem lehetett egy könnyen hozzá férni. Egyszerű hatalomcsíny, mire különben Thugut, ha belőle hasznát látja, minden pillanatban kész lett volna, czélra itt nem vezethetett, miután a párt a nemesség nagy részét, s a nemességen kivül is a nemzet minden osztályaiból nagyszámú polgárt —, ama demokrata pártiak s néhány udvari szelleműek kivételével, mondhatni, a nemzet egész értelmesebb részét magába foglalta. Hosszú ideig tartó s az egész országra kiterjedő, erőszakos elnyomásnak pedig most sem lehetségét, sem opportunitását nem látá a kabinet. A hadseregre, a mennyit csak kiállítani lehetett, a francziák ellen volt szükség; de ha lehetett volna is annyi fegyveres erőt az országba küldeni, mennyi azt féken tarthatná, kényszerítő rendszabályokhoz nyulni, annyi volt volna, mint felizgani a szenvedélyeket, megújítani a II József végső életéveiben kitört mozgalmakat; ezt pedig az európai viszonyok jelen helyze-

1794. tében minden módon kerülni, sőt inkább arra kelle törekedni, hogy mennél jobb kedvben, az udvar iránt ragaszkodásban tartatván, bőséges segedelmet nyujtson a mind több áldozatokba kerülő háborúra.

A kabinet terve a szabadelvűek ellen.

Az ügyek e helyzetében tehát arra határozta magát Thugut, hogy a demokratiai elvek s tanok csekély számú híveire csapjon le: a gyöngéket sujtsa, hogy az erőseket is megfélemlítse. Ijeszteni, rettenteni akart, hogy az alkotmányos, szabadelvű ellenzéket is hallgatásra, néma engedelmességre birja az elfogadott s egyes részleteiben már foganatba is vett kormánypolitika iránt. — A terv végrehajtása annál több eredménynyel biztatott, minthogy a franczia forradalom mind féktelenebb, mind vérengzőbb jeleneteinek híre nálunk is mind nagyobb iszonyodást ébresztett a kedélyekben ama demokratiai tanok s elvek ellen, melyek magokat oly borzasztó események kiséretében érvényesítették. Sőt még a nemesség hálájára, ragaszkodásának nevelésére vélt számíthatni a bécsi kormány, ha azt megmenti ama párttól, melynek elvrokonai Francziaországban trónt és oltárt, papságot és nemességet minden kiváltsággal együtt eltörűltek. Mert már nálunk sem hiányzának oly jelenetek, melyekben a franczia respublikai s forradalmi szellem nyilatkozék. Márczius folytában nagy zajt okozott Bécsben a bán ama tudósítása, hogy Zágrábban, valamely tánczvigalom alkalmával egy álarczos nyaktilót ábrázoló rajzot hordott hátán ily értelmű német felirattal: „Fenyegető sorsa minden vagyonosnak. Franczia respublika, franczia szabadság". És valóban, úgy látszék, Zágrábban már tágabb körökben el volt terjedve a forradalmi szellem. Husvét napján, a város egy terén, szabadságfa találtatott felállítva, csucsán a phrigiai vörös sapkával s e német felirattal: „Éljen a szabadság és egyenlőség". Több forradalmi vers is keringett az országban, melyek a népet a hatalom, a papi és úri osztály ellen izgatták. Bizonyos Fribert Antal juliusban magához a királyhoz intézett feladó levelet, melyben elbeszéli, hogy egy

fiatal ember, Szolarcsek, az ifjú Abaffy nevelője, néhány hét előtt Pesten a „Három szerecsenhez“ czímzett kávéházban Tomanik Sándor ügyvédet megszólítá, nem akarna-e tagja lenni egy társulatnak, melynek már több ezer tagja van, s köztök néhány főúr is; czélja pedig forradalmat idézni elő, mi végre már 15,000 darab fegyverök is volna. E társulat már a postahivatalt is megnyerte légyen; minek következtében a levelezés nem sokára meg is kezdődik Francziaországgal [1]). 1794.

Ezen s több hasonló hírek mindinkább megérlelték Bécsben a szándékot, elejét venni a veszélyes szellem terjedésének s lecsapni a demokraták közé. Egyébiránt a terv végrehajtására magok a demokraták szolgáltatának alkalmat. Ők a tavasztól kezdve nagyobb buzgalmat kezdének kifejteni népszabadsági elveik terjesztésére. Miután a sajtó az előleges könyvvizsgálat által egészen le volt bilincselve, s a demokratiai elvek a kormány által különben is minden módon üldöztettek; a megyei gyüléseken pedig, a kiváltságaihoz még annyira ragaszkodó nemesség kebelében nem nyilatkozhattak: más eszköze ezen eszmék, elvek terjesztésének nem létezett, mint a titkos társulatok. A demokraták tehát eleinte a II József korában nálunk is elterjedt szabad kőművesek páholyaiban kezdik vala hirdetni elveiket, tanaikat. De hamar meggyőződének, hogy e társulat gyülekezetei czéljaikra nem szolgálhatnak alkalmas eszközül; mivel egy részről a titkos kémkedés, vádaskodás már e páholyok tagjai közé is belopódzott; más részről, mivel e zárt társulatoknál tágasabb kört látnak vala szükségesnek eszméik, elveik ismeretének terjesztésére, melyektől a világ újjáalakulását reménylék, de melyeknek, hogy az uralkodó politikai rendszer, nem különben mint az arisztokratikus rendi alkotmány felett diadalt ülhessenek, a nép nagy tömegébe kellett beoltatniok. Ennél fogva tehát, a nép felvilágosítását, emberi s polgári

A demokraták és czéljaik.

[1]) A kanczellária levéltárából.

1794. jogainak ismeretére vezérlését látván első s legszükségesebb feladatuknak a demokraták: a szabad kőművesek jobbára arisztokratákból álló páholyait odahagyták s czéljaik elérésére egy titkos társulatot alkotának.

A franczia forradalom sikerétől elvakítva, a demokratiai elvek igazságáról s a közel jövőben várt általános győzedelméről egészen az ábrándig meggyőződve lévén, nem kételkedének demokratáink, hogy a polgári társaságok régi elemei miként Francziaországban, úgy másutt, s különösen nálunk is rövid idő mulva feloszlanak: a hűbériség, rendi alkotmány, nemesi előjog, mind eltűnnek az európai államokból, s a közönségessé válandó forradalomból a dolgok új rende álland elő. Nehogy tehát e forradalom nálunk is oly iszonyú események kiséretében álljon be, mint Francziaországban, hol a kényuralom, és a hűbériség elviselhetlen zaklatása a népet minden előkészület nélkül ragadta a szolgaság igájának összetörésére; a népet czélszerűleg tanítani, emberi s polgári jogai, jelen szenvedései s a kivívandó szabadság jövendő használata iránt felvilágosítani, múlhatatlanul szükségesnek láták. Martinovics, Laczkovics, Hajnóczy Szent-Márjai tehát, e demokrat elvűek leghevesebb barátjai, egymással szorosabb összeköttetésbe lépvén, egy titkos társulatot terveztek vala, mely pesti középpontjából az egész országra kiterjesztené működését. De ismerkedjünk meg mindenekelőtt az említett egyéniségekkel.

Martinovics Ignácz, egy pesti kereskedő fia, gyönge ifjúságában a ferenczesek szerzetébe lépett. A természettől ritka tehetségekkel, átható, éles értelemmel, dús képzelettel s nagy emlékező erővel megáldott férfiú azonban nemsokára megbánta gyermeki, gondatlan észszel tett lépését az életpálya választásában. Unalmát, kedvetlenségét a míveltségre, vágyak és sóvárgásokra nézve messze maga után hagyott szerzetesek társaságában, melyhez feloldhatatlan kötelékek által kapcsoltatott, szorgalmas tanulás tudo-

mányos buvárlatok által ügyekezett elűzni. Megtanulta a franczia és angol nyelveket, miután a magyaron és latinon kivül már a németet és szerbet is beszélte; a tudományokban pedig, kivált a bölcseletben és természettanban széles ismereteket szerzett magának. De mennél elébbre haladt szellemi míveltségében, annál idegenebbnek s elégületlenebbnek érzé magát szerzetes társai között. Az elégületlenség helyzetével 1781-ben egészen az utálatig emelkedett, midőn a budai zárdában azon borzasztó földalatti börtönök tudomására jutott, melyekben a zárdai elöljárók, némi fegyelmi kihágásokért, kivált engedetlenségért, hosszú éveken át, sőt néha holtiglan, kényök szerint kínozzák vala szerzetes társaikat. Martinovics ezen iszonyú visszaélését azonnal feladta II József császárnak [1]); kitől aztán, nehogy elöljáróitól üldöztessék, engedelmet nyert Lembergbe költöznie. Itt szerzetesi fogadalmaitól feloldoztatván, s az érsek által a világi papok közé fölvétetvén, pár évig magán nevelői helyzetben működék; majd a helybeli főiskolában a bölcseleti tanszéket nyerte el. 1790-ben Leopold császár-királynál udvarolván, ritka társalgási ügyessége által annyira megnyerte annak kegyelmét, hogy Leopold őt Bécsben, a maga physikai muzeumának felügyelőjévé és császári tanácsossá nevezte ki. Szirmay udv. tanácsos tudósításai szerint, Leopold, a vegyészi műtételekben nagy kedvét találó, [2]) vele alchymiát űzött s kisérleteket tett volna vegyészeti uton aranyat s ezüstöt készíteni. [3]) Azonban nincs kétség benne, hogy Leopold 1794.

[1]) E tényt Fessler magának tulajdonítja ugyan önéletirásában (Ld. Rückerinnerung an meine siebenzigjährige Laufbahn); de mások szerint Martinovics, lehet azonban hogy mind a kettő, volt a feladó. A körülmény, hogy szerzetökből mind a ketten kiléptek s Lembergben tanárokká lettek, ez utóbbit látszik bizonyítani.

[2]) Majláth János szerint azon izgató szert is önmaga készítette magának, melynek következtében oly rögtön meghalt. Gesch. des Oesterreichischen Kaiserstaates V. 188.

[3]) Szirmay Antal: Historia Jacobinorum in Hungaria. Kézirat.

1794. a felvilágosodott, tudományos, igen ügyes embert politikai s diplomatikai czélokra is használta. 1792 elején egyebek közt némi levelekkel s megbízásokkal küldetett XVI Lajos franczia királyhoz, mely küldetésének ügyes végrehajtásáért, visszatérte után, az időközben trónra jutott Ferencz királytól a szászvári apátsággal jutalmaztatott meg. Párisban időzése alatt Martinovics a jakobinusok pártjának több tagjaival megismerkedett s gyakran eljárt gyülekezeteikbe.

Hajnóczy József, az aszódi evang. lelkész fia, miként az általa készített s nyomtatva is megjelent röpiratok [1]) bizonyítják, lángészszel s ritka tudománynyal fáradhatlan szorgalmat, a demokratiai elvek iránt pedig szenvedélyes szeretetet párosított. Gróf Széchenyi Ferencz, II József császártól 1784-ben a zágrábbi kerület biztosává neveztetvén, Hajnóczyt, ki elébb magán titkára vala, Szerém vármegye igazgató alispánjává emelte. A régi rendszer visszaállítása után Hajnóczy hivatalát elvesztvén, Ferencz által, ki a József alatt szolgált tisztviselőkre eleinte különös figyelmet fordít vala, kir. tanácsosi czíme megtartásával a magy. udv. kamaránál titkárrá neveztetett. „Hajnóczy — miként róla Kazinczy Ferencz, utóbb fogolytársa, írá, nagy tudományú s képzelhetetlen munkásságú ember volt; . . . láng volt a lelke, s a franczia revolutioban élt testestül lelkestül; s abban élt volna, ha nem egy aszódi lutheranus papocskának fia volt, hanem herczeg Eszterházynak vagy Illésházynak hívták volna is. . . . Ő a cynismusig vitte a maga francziaságát. Foltozott ruhában affectált járni s gyönyörködött abban, hogy a bársonyban járók általa megaláztatnak. . . . A franczia revolutio előmenetelét mindig leste s róla protocollokat vitt. . . . A hazát, a nemzetet hévvel szerette" [2]).

---

[1]) Az ő munkái egyebek közt: De organisatione Diaetae. De Subsidiis. Extractus Legum in Hungaria de Clero Cathol. latarum, stb.

[2]) Kazinczy Ferencz jégyzetei Szirmay Antal idézett munkájára. Kézirat.

Laczkovics János Pest megyei alispán és kir. tanácsos fia, II József alatt a magy. kir. testőrsereg tagja, utóbb a Greven czímű ezred tiszte, mely minőségben vitézségének a török háború alatt fényes tanúságait adta. Az 1790-ki országgyülés rendeihez több tiszttársaival együtt, ezrede nevében beadott ama folyamodásért: eszközölnék ki, hogy a magyar ezredek béke idején mindig a hazában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddigelé jobbára németekből neveztettek, ezentúl magyarokból választassanak, s a vezénylet magyar nyelven folyjon, — tisztségétől, mint föntebb is említettük, megfosztatván, azontul magán életet viselt. „Növése — mondja Kazinczy Ferencz, kit a demokrat elvek pártolására egy alkalommal szintén megnyerni ügyekezett, — növése bajnoki volt; járása affectatio nélkül büszke, mint a lélek, mely benne lakott. . . . Trónusra szülte őt a természet, és ha vad tüze ott is lángol vala, reszketett volna tőle a világ“ [1]). 1794

Laczkovicsnak számos levele küldetett fel a kanczellárhoz, melyek, mint a kanczellárnak rólok 1795-ki február 14-kén a királyhoz intézett előterjesztésében olvassuk, jobbára azon kérelemről szólnak, melyet Laczkovics s a többi Greven-ezredbeli huszár-tisztek 1790-ben az országgyüléshez s II Leopoldhoz nyujtottak be, egy pedig azon emlékiratról szól, melyet ő „igazolás“ czíme alatt Ferencz király elébe terjesztett.

Kazinczy Ferencztől tudjuk, miként neki Laczkovics egy ízben avval dicsekedett, hogy Martinovicsnak sikerült volna számára megnyerni Leopold kegyelmét; minek következtében egy személyes fogadtatása alkalmával a királytól igéretet is vett légyen, hogy pesti tartományi biztossá fog kineveztetni; de a királynak nem sokára közbejött halála után az igéret nem ment volna teljesedésbe. A kanczellár előadása szerint azonban a legfelsőbb helyre intézett kérel-

[1]) U. o.

1794. mei szintúgy eredmény nélkül maradtak, mint azok, melyeket az országgyüléshez nyujtott be. Laczkovics e miatt féktelenül kitör az országgyülés rendei, a kormányszékek, kivált a hadi tanács s a magyar udvari kanczellária, itt s amott a király s a nádor, sőt az egész magyar nemzet ellen is. E levelek nagy világot vetnek Laczkovics jellemére, s őt egy önző, igen öntelt, felfuvalkodott, hetvenkedő egyéniségnek bélyegzik, kiben sem elöljáróság, sem maga a nemzet iránt semmi kegyelet sem létezett; ki egy második Catilina gyanánt mindenre szórja szitkait, fenyegetéseit.

Egy 1793-ki január 3-kán Szily Ádámhoz, ki vele együtt a Greven-ezred tiszte volt, intézett levelében többek közt ezeket írja: „Én voltam valósággal Bécsben, a császár signálta is instantiámat a majorságra. A Hofkriegsrath azonban szokása szerint ellenzette s elrontotta és utasított a civilis tisztségekre. E szerint azt sollicitáltam; de a kanczellária, consilium, papok, mágnások mind azon vannak, hogy előmenetelemet gátolhassák; ezt nekem maga a király mondotta, az instantiámat a kanczelláriára adta, és mivel azon instantiám valamennyi dicasteriumot megszégyeníti, még egész mai napig sem vették referadába, még csak registraturába sem merték adni szégyenletekben. Én azután kértem a pensiómat, melyet a császár resolvált; ezen derék hazafiak pedig boszúságukban a királyt úgy informálták, mintha én valami új scandalosus imádságot nyomtattam volna, a mely nem igaz . . . s a pensiómat a császár eltagadta“.

Egy másik, 1793-ki aug. 10-kén kelt levelében így ír: „A mit a német a magyar insurrectióról beszélt, az mind igaz; mert a magyar nemesség csak a kancsó és pipa mellett insurgál, s akkor is a paraszt költségén, s elszedi a lovát. Különben is a bolond magyar egy titulusért, ebédért, holmi kés-villáért (kamarásságért), melyeket a s . . n hordoz, az országát, barátját, familiáját is eladja. A magyar nemességnek még nincs charactere, hasonló a gyermekhez, . . . vagy a vén emberhez, kinek semmi hasznát sem vehetni. Mágnása

előtt térdig hasal, papjának a s...'t nyalja, királyát azt gondolja, hogy istene, a parasztot pedig, hogy rabja és teherhordozó marhája. Sem bátorsága, sem tudománya, sem nemesen gondolkodó szíve. Mit lehessen várni az országban, midőn olyan ember is, mint az urak temesvármegyei főispánja (Splényi), azt az ország szabadságát gyilkoló projectumot vakmerő szemtelenséggel merte tenni, hogy senkit az országgyülésre deputatusnak ne lehessen választani, a ki már in publico nem szolgált, holott tudva vagyon, hogy senki in publico nem szolgál, a ki mágnástól, paptól, királytól meg ne volna vesztegetve... Jól beszélt tehát az a német s még igen keveset is mondott. A helyett hogy azon dolgoznának, mágnásokat, papokat kiűzni s leültetni, s az utolsóktól a jószágot elszedni, új, becsületes, szabad nemzethez illő constitutiót készíteni, tisztségeket csak az érdemeseknek adni: azon iparkodnak, hogy a kevés jót is elrontsák s az oligarchiát behozhassák. Pfuj! gyalázatos nemzet, okádnom kelletik, midőn a böcstelen szemtelenségről gondolkodom. Ez a nemzet hasonló a rosz disznóhoz, mely a maga malaczait felfalja". 1794.

Ezen érzülete nyilvánításában azonban valamennyin túl tesz a 6-dik számú levél, melyet azonban, mivel eredetije elveszett, csak a kanczellárnak az előterjesztéshez kapcsolt német fordításából ismerünk. „De majd úgy eszébe is hozom — mond ebben egyebek közt — cselekedeteit a magyar nemzetnek, hogy arról, míg a világ áll, nem fog megfeledkezni; s elő fogom adni azt is, mily módon bánjon a fejedelem ezen gyalázatos nemzettel. A mi veszedelmünk hadd húzza maga után az egész nemzet veszedelmét; mert én azt kivánnám, hogy ezen országban csak annyi föld se maradjon fen, melyen egy lépést lehessen tenni; s kivánnám, hogy az országnak e romjai közt saját siromat is lelném. Ha mi elveszünk, veszszen velünk együtt ezen egész átkozott, gyalázatos nemzet is" stb.

De hogy teljes képét adjuk ezen egyéniségnek, melyet

1794. még egy Kazinczy Ferencz is oly nagy vonásokban ábrázolt: idézett levelei után, melyek őt a szenvedély őrjöngő kitöréseiben tűntetik előnkbe, meg kell még emlékeznünk néhány más leveléről is, melyek őt, mint hiú, öntelt, magával és tetteivel dicsekvő embert jellemzik. Alig van e levelek közt egy is, melyben ne dicsekednék, hogy így amúgy megmondta a consiliumnak, kanczelláriának az igazságot, hogy a nádor s ez vagy amaz a nagy úr nem hallott még olyan beszédet, mint a hogy ő nekik megmondta. 1793-diki nov. 2-kán írja Szilynek, hogy a nádornál volt, s beszélt a többi tisztek ügyében is. Majd elválik, mit fog a nádor végezni a császárral. Ha még erre sem történik valami, majd fog tudni ő is beszélni a gyüléseknél, hogy hírül vihetik a ministeriumnak. — Gróf Zichyvel is volt, mondja tovább; „de tudom, nem kiván tőlem többször visitát, mert amúgy igazán szemeibe locscsantottam az igazságot". Egy más levelében pedig írja: „Képzelem magamban, miként fognak meghökkenni a declaratióm olvasása után. Tudom, olyan irás még nem igen forgott körmök között".

E tulajdonokkal Laczkovics nagy olvasottságot kötött össze. A honiakon kivül a latin, franczia, angol és olasz nyelveket tökéletesen értette s beszélte. A katonaságból kilépte után jelent meg tőle: „Magyarország állapotáról" czím alatt egy röpirat, melyben elveit bőségesen fejtegette. A magyar demokraták irányának ismerete végett szükséges e munkából idéznünk Laczkovics némely tételeit. „A polgári társaságok, úgymond, hasonlítanak a tudományokhoz: ha világos elvekre nem építtetnek, mind több véleményösszeütközést szűlnek; miért az emberi természet-sugalta igazságokra építendők. — Magyarországnak kiváltságok és szabadítékokból szerkesztett alkotmánya semmi világos, szilárd elvekkel nem bir. — A társasági szerződésnek két alapja van: a polgárok egyenlősége és szabadsága. — A lázadás és forradalom közt nagy a különbség: amaz a szent törvények felforgatására készült összeesküvés által történik; emez a

bűnöknek, s a jó törvények mindennemű sebeinek, minők a kiváltságok, kiirtása által hajtatik végre. Magyarországban eddig csak két forradalom volt: Corvin Mátyás és II József alatt, ki az arisztokratia és theokratia mételyét kiirtani szándékozott. — Magyarország legnagyobb nyavalyái: a theokratiának nem szűnő láza, és a főrendűek s nemesekből álló és a többi polgárok elnyomására törekvő kétfejű arisztokratia. Az eszközök, melyek által e két betegség ápoltatik: a tudatlanság, fanatismus, s a szándékosan szítogatott kölcsönös gyűlölség. Ezek okozzák, hogy a polgárok egymással szünet nélkül harczban állnak. E szomorú állapotban kevesen értik az emberiség jogait: a . . . főpapokban az emberiség érzetét a szívkeménység fojtja el; a mágnások s gazdagabb nemesek a főpapok ledérségének szolgálnak; a szegényebb nemesek s alrendű papok nem merik kivonni nyakaikat a tudatlanság igája alól; a polgárok és parasztok a terhek súlyától elnyomatva, embereknek is alig érzik magokat. Innen van, hogy a magyarok soha sem dolgoznak ki gyökeres reformot; csekélységekkel bíbelődnek; a törvények régi zavarát tűrik; az ünnepélyeket, szertartásokat szeretik; az elsőségről, előbbülésről vitatkoznak: ha a görög hitű a római vallásúak közt ül, a hazát veszélyben forogni hiszik. — Kettő szükséges a forradalomra: szellemi felvilágosodás és a nép nagy elnyomása. Az első sebes léptekkel közelít; a másikról untig gondoskodnak a főpapok és mágnások. Ezért történt, hogy a főpapság az úrbér és tanulmányok rendezését magához ragadta; így vonják magokhoz a könyvvizsgálatot is erőszak és ravaszság által, hogy minden az ő Thalmudjok és Koránjokhoz alkalmaztassék. De vizet szitában merítenek: nem sokára a dolgoknak egy új rende álland be, ha csak minden szabad nemzeteket ki nem irtanak, minden könyvet meg nem égetnek, a könyvnyomókat s árusokat és az újságírókat, kik a szabad nemzetek történeteit hirdetik, meg nem gyilkolják, s végre Magyarországot a többi nemzetektől Csina falaival el nem zárják. — Jobb lenne tehát a 1794.

1794 népnek jogait visszaadni, mielőtt azokat maga visszakövetelné, minek meg kell történnie. — Alkottassék az országgyülésen két tábla: a felső a magnások és nemesek, az alsó a polgárok és parasztok számára. A főpapok az országgyülésből s minden polgári hivatalból zárassanak ki s híveik legeltetésére utaltassanak. Vétessenek el tőlök a jószágok s láttassanak el illő évdíjakkal. Minden vallású lelkészek egyaránt fizettessenek a közpénztárból. Az alkotmány rendszere javíttassék meg. A közterhek minden rendbeliekre aránylag vettessenek ki. Az igazságszolgáltatás gyorsíttassék: a birák egyedárúsága törűltessék el. A művészetek, ipar s kereskedélem gyarapíttassanak. A hivatalok betöltésében semmi tekintet ne legyen vallásra, születésre, osztályra stb."

Laczkovics egy más, még 1792-ben írt s e czím alatt: „A keresztyén vallásban magát oktatni vágyódó utazó ember" — közzé tett munkája által annyira magára vonta a figyelmet, hogy az udv. kancellár őt e miatt Pest vármegye által, melyben lakott, megfenyíttetni rendelte.

Szentmáriay Ferencz, b. Orczy László magy. udv. alkancellár titkára, még csak 25 éves ifjú vala. „Antinouszi szépségű külseje — mond Kazinczy Ferencz — büszke, délczeg lelket s Montesquieu, Rousseau, Raynal s más franczia philosophok olvasása által mívelt szellemet s tüzes demokratát takart."

A mult év nyarán egy irat érkezett a postán a főherczeg nádorhoz, mely egyenesen Ferencz és elhunyt atyja, Leopold ellen volt intézve, s mint a kancellár szept. 2-kán (1793) kelt felterjesztésében mondja, a legvakmerőbb gyalázásokat és lázításokat foglalá magában. Az irat e czímet viselé: „Litterae ad imperatorem et Regem Hungariae Franciscum II." Szerzőjének a kancellár eleve is Szentmáriayt jelölte meg a nádorhoz decemb. 17-kén intézett levelében, mely által az író felfedezésére szigorú nyomozást rendele. [1]) Kisütötte-e ezt a nyomozás, nem tudjuk.

[1]) A kancellária levéltárából.

1794.

A demokraták társulata.

És ezek valának alapítói a demokraták titkos társulatának. — Mi magát a társulatot illeti, melyet a kormány közlönyei utóbb oly borzasztó, veszélyes összeesküvésnek hirdetnek vala: annak szabályairól, czéljairól, eszközeiről igen keveset mondhat eddigelé a történelem. A társulat tagjaira utóbb kihirdetett itéleteken kivül a kormány ez ügyben soha semmi hivatalos iratot nem tett közzé; az elfogottak elkobzott irományait pedig bakó által nyilvánosan elégetteté; mi arra látszik mutatni, hogy bennök kevés találtatott, mire az eljárást alapítani lehetett volna; s mivel arra gondnak kell vala lenni, hogy a közvélemény az eljárást helyeselje, s a demokraták ellen hiresztelt vádak közhitelre találjanak: a nem elég fontosságú iratok a lángok martalékává tétettek. Továbbá, az elfogottak iránti kereset a legnagyobb titokban folyt; az összeesküvésről nyilvánosan szólani, írni szigorúan tiltatott; a birák titoktartásra esküvel lévén kötelezve, arról beszélni sem mertek. Az elfogottakra mondott itéletek oly homályos átalánosságban szerkesztvék, hogy belőlök semminemű bűntény világos ismeretére nem juthatni. Az itéleteken kivül pedig eddigelé csak három irat [1])

---

[1]) Ezen iratok a következők:

a) „Der Majestaetsprocess in Ungarn. 1795." Szerzője névtelen; megjelent 1800-ban Lipcsében. Példányai azonban jobbára elkoboztattak és megsemmisíttettek; mert a kormányt eljárása miatt erős kifejezésekben vádolja, koholtnak hirdetvén az összeesküvést.

b) „Historia Jacobinorum in Hungaria" Szirmay Antal udv. tanácsostól. Kéziratban. Szirmay általában ellentétese az elébbi irat szerzőjének. Mint az akkoron úgynevezett „aulicus" párt tagja, a demokratákat sok helyt első tekintetre is valószinűtlen vádakkal terheli. Mit kelljen e kéziratról általában tartani legjobban kitűnik a következőkből. Kéziratát Szirmay 1810-ben a fogságból kiszabadult Kazinczy Ferenczczel közölvén, ez a következő megjegyzést, illetőleg birálatot írta reá. „Jaj volna az emberiségnek, ha minden történet úgy iratnék mint ez; mert akkor a történet nem volna más, mint szövedéke szándékos és nem szándékos hazudságoknak." Találkozván Szirmayval, mond neki, miképen nem hiszi, hogy igaznak tartaná maga is, a mit írt: „Az

1794. jutott tudomásunkra, melyekből szintén igen kevés kétségtelen, s a birálatot kiálló tényt vagyunk képesek meríteni; mi a tények hiányára látszik mutatni.

E kútfők szerint Martinovics Ignácz 1794-ki májusban Pestre jövén, barátaival egy társulatot alkotott a demokratiai eszmék s elveknek az országban terjesztésére. A társulat vezérlete az ország négy kerületének mindegyikében egy-egy igazgatóra bízatott. A pesti kerület igazgatását Hajnóczy, a debreczeniét Laczkovics, a kassaiét Szentmáriay vállalta magára. A dunántúli kerületbe gróf Zsigray Jakab neveztetett ki általok igazgatóul. „E fiatal ember — mond Kazinczy Ferencz — szánakozásra méltó nyomoréka volt a legbolondabb nevelésnek; atyja mindent megadott nevelésében, a mit a nagy házak adhatnak; de épen e minden jellemtelenné tette őt.“

Az itéletek szerint az igazgatók két, egymástól külön, titkos társulatot alkottak volna, melyeknek egyikét a „reformátorok“, másikát „a polgár és ember“ társulatának czímezték; mi, ha jól értjük, annyit tesz, hogy egyik a felsőbb, értelmes, míveltebb körök, a másik a nép számára volt légyen alkotva. A társaságok mindegyikének számára egy-egy kátét készítettek, melyekben a két különböző osztály felfogásához mérve adattak elő a demokratiai elvek: az ember és polgár jogai, a szabadság, melyre törekedniök kell s

---

igaz, válaszolá Szirmay; de ha azt írtam volna, a mit hiszek, bajt okoztam volna magamnak. . . . Kellett pedig mégis írni erről valamit; s az értelmes olvasó kitalálja, mi igaz van benne.“

c) Kazinczy Ferencz jegyzetei Szirmay idézett munkájára. Kézirat. Szerző, midőn Spielbergen, Kufsteinban, Obroviczban és Munkácson töltött hetedfél évi rabsága után kiszabadult, a kormány által hallgatásra lévén kötelezve, nem mond el mindent, a mit tud, s csak a Szirmay szándékos elferdítéseit s hazudságait igazítja ki. Magáról a társulatról s a felségsértési pörről alig is lehet belőle valamit kibetűzni; igen becsesek mindazáltal e jegyzetei ha csak azért is, mivel belőlök több érdekelt egyéniség jellemével, tulajdonságaival ismerkedünk meg.

általában azon tanok, melyeket fentebb Laczkovics munká- 1794.
jából idéztünk. A polgár és ember kátéja különösen, nem egyéb vala, mint fordítása, némi módosításokkal a hasonló czímű franczia röpiratnak [1]). A társulat szabályairól semmi egyebet sem tudunk, mint hogy minden tag köteles volt a társulatba legalább két új tagot szerezni, s velök az illető kátét közleni. De lássuk magának az itéletek történeti részének szövegét, a mennyiben azok a bűntényt előadván, az összeesküvés titkaiba pillantanunk engednek.

„Mind a vádlott saját vallomásából, mind egyéb, a pörbe fölvett s előterjesztett okmányokból kiviláglik, — így szól Martinovics itéletének történeti része, — hogy a vádlott, elkészítvén a lázadás támasztására czélzó iratait, 1794-ki május havában, a királyi méltóság s az ország törvényes alkotmányának felforgatására, két titkos társulatot alkotott; azok szabályait s a jeleket, melyekről a társak kölcsönösen egymásra ismernének, meghatározta; maga iránt hittel kötelezett igazgatókat nevezett, kik által veszélyes szándékait tényleg terjesztette; nekik két kátét, melyek egyike a reformatorok, másika a polgár és ember czímét viseli, adott által. Azon kivül pedig, hogy az ugyanazon időben alkotott, egymással ugyan ellenkező, de a demokrat elvű forradalom biztosabb létesítésére czélzó, s belső mozgalmakat támasztani törekvő két társulatnak az országlakosok életére s javaira nézve veszélyes és az egész ország elpusztítására irányzó terve nyilván elárulja polgártársai ellen kegyetlenkedni törekvő szándokait: egyszersmind a gonosz czélzatok alapjává tett két istentelen káté által a felséges uralkodó házra szórt alaptalan rágalmak és sérelmes gyalázások mellett, a jelenleg szeren-

---

[1]) Payne Tamás, angol demokrat clubbista szedte rendszerbe s tette közzé „Les droits de l'homme“ czím alatt a franczia eszméket s elveket. Könyve miatt hazájában üldöztetvén, Francziaországba menekült. E röpiratnak számos évek előtt egy diák fordítását is láttam, kiadva Cz. J. (Czini János magyar tábori pap) által; melynek elkobzott példányaiból azonban igen kevés maradhatott a közönség kezében.

1794. csésen országló fejedelmet, kitől különféle kegyelmekkel s jótéteményekkel halmoztatott, királyi trónjáról megbuktatni, a kormányzás törvényes hatalmától megfosztani, az ország rendeinek tekintélyét s magát az alkotmányt felforgatni vakmerő merénylettel ügyekezett, s az országlakosokat nem kevésbbé a királyi felség, mint az ország rendei ellen felkelésre izgatta. Az előrebocsátott, s a keresetbe igtatott más súlyosbító körülményből kiviláglik tehát, hogy a vádlott, megvetvén az isteni s emberi törvények szentségét, a királyi felség élete s méltósága és az ország közjava ellen összeesküdött; sőt magát ezen undok összeesküvés fejévé s kolomposává tette."

Hajnóczy itéletének pedig ekként szól a bűntényekre vonatkozó elbeszélő része : „Miután a tényleges összeesküvés két, a reformatorok és a polgár s ember nevére czímzett, s az országban támasztandó forradalomra czélzó ugyannyi titkos társulatok által terjesztett kátéban összpontosíttatott s azok gonosz elvei által a királyi trón s ahhoz kapcsolt törvényes főhatalom kiirtása és az ország létező rendeinek s ősi alkotmányának felforgatása czéloztatott : a vádlott, daczára annak, hogy királyi hivatalban létezvén, s a fejedelem kegyelméből illető díjjal ellátva lévén, hittel kötelezte légyen magát, a királyt és országot illethető minden kellemetlenségek eltávolítására s feddhetetlen hűségének megőrzésére; és daczára annak, hogy korának s itéletének érettsége szerint, teljesen átláthatta mind a kereset alatt lévő bűn iszonyúságát, mind az egész országra háramló gyászos következéseit ama gonosz tervnek, mely szerint a két, egymással ugyan ellenkező, de a demokrat elvekre alapított forradalom biztosabb létesítésére czélzó társulat által belmozgalmak támasztása szándékoltatott, — saját vallomása szerint mind a két titkos társulatnak Martinovics Ignácz által reábízott igazgatását, hit letételével magára vállalta, s mind a két kátét, és a társulatok szabályait és jeleit magának leírta; a polgár és ember kátéját francziából németre fordí-

totta, s nemcsak önmaga ügyekezett mind a két utálatos társaságba más társakat csábítani, hanem, miként a pör irományai bizonyítják, az összeesküvés terjesztésére egyéb czimboráit is vak buzgalommal ösztönözte." 1794.

A Laczkovics János ellen hozott s az elébbieknél még bonyolódottabb szövegű itéletből továbbá, azokon kivűl, mik a demokrat forradalom támasztására czélzó két társulatról, s azok számára készített kátékról mondatnak, csak a következő tények tűnnek ki: hogy Martinovics által ő is igazgatónak neveztetett, a kátékat leírta, s unokaöcscsével, a társulatba fölvett Szlávy Jánossal, azok mindkettejét, testvéröcscsével, Laczkovics Lászlóval pedig csak a reformatorok kátéját közölte; hogy továbbá, még az összeesküvés megalakúlta előtt Martinovics vele az ország alkotmányáról értekezvén, neki egy, demokrat elvekre alapított alkotmánytervet tollba mondolt, melyet aztán ő említett unokájának és Szentmáriay Ferencznek is elejébe terjesztett; hogy végre a polgár s ember kátéját magyar nyelvre fordítván, azt az eredetieknél szilajabb kifejezésekkel írta meg s egyéb leveleiben saját nemzetét féktelen kikelésekkel s gyalázásokkal illette.

A többi itéletekben semmi új tény nem említtetvén, ezekből áll mindaz, mit e titkos társulatról s azok működéséről tudunk. Fegyveres felkelési s lázadási készületről az itéletekben nincs semmi említés; mi azt mutatja, hogy a titkos társulat nem volt egyéb, mint a demokratiai elvek terjesztésére alakúlt szövetség, mely a titok rejtelmeit csak azért kereste, mivel a franczia forradalom borzasztó fejleményeitől megrettent kormány, azon elveket s tanokat élethalálra üldözi vala.

A demokraták elfogatása.

A legfölebb rendőrségi fenyítés alá eshető kihágás azonban, Thugut miniszternek, mihelyt a titkos rendőrség által annak létezéséről értesűlt, kivánt alkalmat szolgáltatott nemcsak ama demokratiai elemet kiirtani, mely a világot lángba borítani fenyegetőzék, hanem egyszersmind a szabad-

1794. elvű alkotmányos törekvéseket is elfojtani az országban. Eltökélte tehát magát, kérlelhetetlen szigorral sujtani a demokratiai véleményeket, hogy emezeket is megfélemlítse s néma hallgatásra kényszerítse. Mindenekelőtt Bécsben kezdte meg az „üdves példaadást.“ Hebenstreit térkapitány, Bileck mérnökkapitány, Riedel Andr. ezredes, a császár volt nevelője, Prandstätter városi tanácsos, Wolfstein, baromorvos, Haeckel kereskedő s többen mások, veszélyes felforgatási vélemények s tervek vádja alatt elfogatván, az első kötélhalálra, a többiek holtiglan vagy több s kevesebb évig tartandó várfogságra itéltettek.

Kevéssel utóbb Magyarországra került a sor; minthogy itt nemcsak a demokratiai elvek kiirtása, hanem a „patrióták“ szabadelvű, alkotmányos törekvéseinek elfojtása is czélba vétetett, a szigornak is nagyobb mérvben kell vala kifejtetni. Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics és Szentmáriay Pesten, aug. közepén fogattak el. Zsigray erről értesűlvén, egy ideig határozatlanúl bujkála; végre a veszprémi szerzeteseknél keresett menedéket, honnan vallomástétele után Bécsbe vitetett. Az elfogatások, melyeket Németh János királyi ügyigazgató intéz vala, azontúl egészen az év végéig folytak az országban. És minthogy maga az elfogottak egyénisége, kora és polgári helyzete is vet némi világot ezen szomorú eseményre, íme álljon itt azok névjegyzéke:

Abaffy Ferencz, az 1790-ki országgyülésen Árva megye követe, s miként Kazinczy Ferencz tudósít, a tudományok nagy kedvelője, a papságnak pedig gyűlölője.

Ambrózy Gábor; Aszalay János, mind a ketten juratusok, emez író is.

Bacsányi János ismeretes író, a kassai magyar társaság által kiadott „Magyar Múzeum“ szerkesztője, ki már „Az 1789-ki francziaországi változásokra“ írt költeményéért is feladatott, minek következtében 1793-ban szerkesztői hivatalától megfosztatván, gróf Forgách Miklós nyitrai főispán magán titkárává lett. A grófful épen ennek nyitrai

jószágán vala, midőn a Bécsből hazaérkezett grófné azon hírt hozá, hogy Bacsányi kerestetik. Ez ártatlannak mondván magát, Forgách tanácsára Budára megy, hogy Sándor főherczeg nádornál pártolást keressen; de elfogatván, Bécsbe viteték. 1794.

Baranyay Mihály; Brem János sebész; Bujanovics Kornél joggyakornok.

Fodor Gerson, tanár a kőrösi reform. iskolában.

Erdélyi László, joggyakornok, ki, mint a kancellár egy felterjesztése tudósít, azért fogatott el a katonaság által, mivel nyilvános utczán a felség személye ellen nagyon illetlenül nyilatkozott.

Hirgeiszt Ferencz, tizenkilencz éves jogtanuló, „szépen nőtt deli ifjú, mondja Kazinczy Ferencz — de lelke még szebb; szerényebb, csendesebb, szelídebb, állhatatosabb charactert nem ismerek.“

Illés Ferencz ifjú ügyvéd; Juhász János, prémontrei szerzetes pap.

Kazinczy Ferencz, kit forrásként többször idézünk, II József alatt a kassai kerületben a nemzeti iskolák felügyelője. Az igazgatás régi rendszerének helyreállta után, Kazinczy első rangú költőnk, s kötetlen új irályunk teremtője, „Orpheus“ czímű folyóiratát szerkeszté, s épen ennek egy darabjával foglalkodik vala, midőn decemb. 14. éjjelén elfogatott.

Kazinczy Miklós, Ferencz öcscse, Bihar megye esküttje s író; Kopasz János jogtanuló.

Landerer Mihály könyvnyomtató; Laczkovics L., János öcscse; Lonovics Imre, orvostanuló; Lukács Pál.

Makk Domokos volt pálos szerzetes; Márton István, Pest megyei orvos; Nemesányi Endre; Pajczkoffer Antal, egykori nagyváradi biró; Pruzsinszky József.

Rosty János, a kőszegi kerületi tábla jegyzője, Zsigray barátja, s kicsapongásaiban társa. Rosty Pál, egykor katonatiszt.

1794. Szentjóbi Szabó László, gr. Teleky Sámuel erdélyi kancellár titkára, s jeles költő.

Szén Antal kamarai számvevő tiszt; Szlávy György Bihar megyei főbiró; Szlávy János juratus; Szilla Miklós jogtanuló; Sehy Ferencz színész.

Szmetanovics Károly, jogtanuló, „lelke láng, könnyebben fellobbanni senkit soha nem láttam," mond Kazinczy.

Szolárcsik Sándor, ritka tehetségű, bő olvasottságú, alig 20 éves juratus.

Szulyovszky Menyhért II József alatt a Zemplén megyei törvényszék elnöke; két ízben jeles országgyülési követ, „igen nagy talentum, mond Kazinczy, társalgásban causticus, és az mulatsága, ha másnak gyengéjét kilesvén, magának és még inkább másoknak belőle bolondot csinálhat. A más érdemeit nem tűri, mert az reá homályt vet; és meggyőzhetlen viszketegséggel bir, másokat buktatni."

Tancsics Ignácz gr. Sztáray Albert tanitója s nevelője. Túrós Péter ócsai reform. pap.

Újgyörgyi József; Úza Pál, ifjú ügyvéd Pesten. „Lelke oly szép, mondja Kazinczy, hogy szebbet soha sem láttam; csendes, elmozdíthatlan characterű, jó ember."

Verhovszky Sámuel, a Nákó család ügyvéde.

Verseghy Ferencz, volt pálos szerzetes, tábori pap s író, ki egyebek közt a marseillaiset is magyarra fordítá.

Őz Pál, fiatal ügyvéd s író, „egyike a legjobb fejeknek az egész országban," írja Kazinczy. Midőn pöre a kir. táblán felolvastatott, Ürményi József, királyi személynök ezt mondá róla: „Ismerem az embert; tudománya szerint méltó, hogy székemben üljön."

Ezeken kivül elfogattak még tizenhárman, köztök a tizenhat éves b. Révay László, ki azonban utóbb szabadon bocsáttatott. Király József kamarai tiszt, és Fodor József helytartósági titkár, magukat az elfogatás előtt agyonlőtték. Németh János ügyigazgató néhány főrendi úrra is kivetette

horgát, nem mintha gyanúsok voltak volna, hanem hogy őket megsarczolhassa. Illésházy István, Fekete Ferencz és Eszterházy Károly grófok tíz-tíz ezer forinton menték meg magukat az elfogatástól. 1797.

Midőn a titkos társulat igazgatói s néhány más fogolytársuk szeptemb. havában Bécsbe vitettek, hogy az ott gróf Saurau elnöklete alatt összeült faggató bizottmány[1]) elejébe állíttassanak, nagy aggodalom szállá meg a hazafiakat, hogy magyar nemesek a törvények ellenére, külföldön, idegen birák elébe állíttatnak. Pest megye szept. 25-én tartott közgyülésén e tárgy nagy hévvel vitattaték. Gróf Keglevich József tüzes szónaklattal kelt vala ki a kormány rendszabálya ellen s kivánta, hogy a rendek e tényt az alkotmány sérelmének tekintvén, arról a többi vármegyéket is tudósítsák s azokkal együtt kérjék meg a királyt, tudatná a nemzettel, miért fogattak el s vitettek ki az országból a bevádlott hazafiak? Ha az indítvány elfogadtatik, s Pest a többi megyékkel együtt csakugyan ily értelemben ír fel: az egész ország érdekeltsége hihetőleg nagyot fordított volna az elfogottak ügyén. De gróf Teleki József koronaőr indítványára a többi vármegyék felhivása elmaradt s a Bécsbe intézett felirat is csak oly értelemben szerkesztetett, hogy „miután a foglyok kivitele által a személyes bátorság s a hazai törvény meg van sértve: ő felsége azokat visszaküldeni, s ha csakugyan vétkesek volnának, a hazai törvényes birák által megitéltetni, az efféle kivitelek jövendőbeli eltávoztatása iránt rendelkezni, s a nemzethez, mely a törvények megtartását, s a királyi méltóság és a közbéke megsértésének méltó megbüntetését első kötelességei közé számítja, több bizodalommal lenni méltóztassék.“ A főben járó per.

Hasonló értelemben írt fel Zemplén s még néhány más

---

[1]) Ennek magyar tagjaivá Ferencz még 1791-ki aug. 21-kén Lányit és Nagyot, az udv. kancellária tanácsosait nevezte volt ki. Kancell. levéltár.

1794. megye is. De az erélytelen hang, kivált miután az egyetértés is hiányzott, nem tette meg a kivánt hatást; sőt a Thugut által sugallt kormány indíttatva érzé magát általa egy daczos, majdnem fenyegető hangú leirata által még azon csekély ellenzék elfojtását is megkisérleni, mely e megyék felirataiban nyilatkozék. Pest megye októb. 3-ról a következő választ vette: „Ő felsége kedvesen fogadta ugyan a megye indulatát, melylyel királyi méltósága s a köztársaság fentartása iránt viseltetik; nem képes mindazáltal eléggé csodálni, miként bátorkodik a megye állítani, hogy a közbátorság fentartása végett tett rendeletei által a törvények szentsége megsértetett légyen. A vármegyének e bizalmatlanságát s balvélekedését ő felsége határozottan roszalja s kinyilatkoztatja egyszersmind, hogy mivel a törvények oltalmazását mindenkor fő kötelességének tartja, s azokhoz a jelen esetben is ragaszkodni kiván, a megyétől maga és rendeletei iránt nagyobb tiszteletet követel.“ Jelenti végűl, hogy a foglyok a kir. tábla által való megitéltetés végett vissza fognak küldetni.

A foglyok az év vége felé valóban visszaküldettek Budára: annyi eredménye tehát még is lett a feliratoknak, hogy a vádlottaknak külföldön s idegen birák általi megitéltetése mellőztetvén, az alkotmány nem szenvedett sérelmet. A foglyoknak azonban ez mit sem használt. Czélját Thugut a hazai s törvényes birák eljárása mellett is elérhetté, elérni erősen eltökélte magát. Utasításokat küldetett a királyi ügyigazgatóhoz, ki a vádló szerepét viselé, s a fő törvényszékek elnökeihez, melyek szerint meghagyatott nekik, hogy a vádlottakra, a Saurau elnöklete alatt Bécsben működött faggató bizottmány eljárása nyomán, a veszélyes demokratiai tanok s elvek elfojtása s a közvéleménynek azoktól elrettentése végett, szigorú, példás büntetéseket rendeljenek: ő felsége különben is nagy mértékben szándékozik gyakorolni a maga kegyelmezési jogát. Az ügyigazgatónak e fölött az ügyben

teendő rendkivüli fáradalmai jutalmául ezer darab aranyat rendelt. 1794.

Azonban ennyi ösztönre nem is volt volna szükség Németh János ügyigazgatónál: ő az alkalmat különben is kizsákmányolni szándékozott a maga érdekében. „Németh, — úgymond Szirmay Antal, udvari tanácsos, idézett munkájában, — tiszte egyéb teendőiben hanyag, de vádolásra született, rosz lelkű, s kivéve Verbőczyt, kiből egynémit felületesen tanult vala, semmi tudománynyal nem biró ember. A jakobinusok vádlásából — így nevezi Szirmay mindig az elfogott demokratákat, — ő nagy kincseket szerze magának. A vádlottaktól nagy értékű ajándékokat nemcsak elvett, hanem ki is csikart. Eleinte nyájas arczczal, hizelgő szavakkal szólítá meg őket; büntetlenség igérete, gyengébb börtön reménye, jobb étkek adatása —, utóbb ijesztések által ügyekezett őket rávenni, hogy mennél több társakat fedezzenek föl. A királynak leghívebb alattvalóit, a legjobb hazafiakat, kiket gyűlölt, vagy a kik gazdagok valának, csak azért is nevezget vala, hogy neveik a becstelenítő perben előforduljanak. A felségsértési bűnbe fél Magyarországot belekeverni s az által magának adózójává tenni kivánta. Például Zsigray Jakabot (mint ez azt a törvényszék előtt is kijelenté) addig gyötré, faggatá, míg a kényszerítésnek engedvén, az ártatlan körmendi lelkészt is belekeverte. Az ilyféle spanyol inquisitiótól visszaborzadtak az ország néhány főbbjei s a tény méltatlanságát a főherczeg nádornak fölfedezték, ki azt a királynak is tudtára adta." Németh kir. ügyigazgató.

„S vett is parancsot Németh, — folytatja Szirmay udvari tanácsos, — hogy az ilyetén „szokatlan" eljárással hagyjon fel, különben is annyinak, mennyien már elfogattak, megbüntetése által elég példa fog adatni a közönségnek."

Valóban, meglepő nyíltsággal tudósít az udvari tanácsos, hogy a minisztérium Bécsben már a törvényszéki itélet előtt elhatározta a vádlottak megbüntetését; és, hogy e büntetés a közönségnek adandó üdves példa végett fog végre-

1795. hajtatni. Már mintegy ötvenen valának elfogva, „s ennyinek megbüntetése," úgy vélekedett Thugut, elég lesz példaadásul a közönségnek. De az intés által Németh ügyigazgató nem hagyta magát megzavartatni, mint Szirmay azt nevezi, „inquisitionalis eljárásában". — „Ő — folytatja az udv. tanácsos — azt válaszolta Bécsbe, hogy az ajándék elfogadását a hazai törvények, különösen az 1498-ki 3-ik törvényczikkely, megengedik; csak megvesztegettetni ne engedje magát. Különben is csekély díjú tisztsége neki, a kanczellária irálya szerint minden szokott sportulákkal s mellékjövedelmekkel adatott légyen ő felségétől; s az ilyféle ajándékok is a szokott mellékjövedelmek közé tartoznak."

Ily ember kezében eleve is el volt vetve a koczka a vádlottak felett, kiket az említett német röpirat, egyezőleg Kazinczy Ferencz idézett állításaival, általában ekként jellemez: „Nagyobb részök magasra törekvő, nagy tehetségű, fiatal jeles férfiakból, kedvelt írókból, tisztelt tudósokból áll vala, úgy annyira, hogy azt lehete hinni, miképen az értelmiségnek üzenték háborút. Sehol sem lehetett volna akkoron míveltebb szellemeket, jelesebb, finomabb, genialisabb társaságot találni, mint a budai ferenczesek zárdájában, hol a foglyok elzárva valának. Van-e magyar, ki ama falakra könyek nélkül emlékezzék? Bennök nemzetünk díszei ragadtattak el tőlünk."

Az elővizsgálatok befejeztetvén, s a felségsértési vád Németh által elkészíttetvén, egy márcz. 16-kán kelt királyi rendelet azt a királyi táblához utasítá rendes tárgyalás s a vádlottak megitélése végett, meghagyván egyszersmind e főtörvényszéknek, a hozandó itéletek után tudatná a bünösökkel, hogy csak a hétszemélyes táblához intézhetik felfolyamodásukat, mert ennek itélete előtt semmi folyamodás a kegyelem megnyerése végett nem intézhető ő felségéhez. [1])

Midőn a főben járó per a királyi táblánál megkezde-

[1]) A kancellária levéltárából.

tett, Németh ügyigazgató nem egyedül említett eljárása által követett el méltatlanságot a foglyokon: ő a szabad védelemben is meggátolá őket. A vádlottak csak a kitűzött négy koronai ügyész, az ügyigazgató alárendelt társai, segédei közől választhatták védőiket; és még ezek is külön hitletételre köteleztettek ezen esetben. — A foglyok közől többen nem akarák ezekre bízni sorsukat; megengedtetett tehát nekik, hogy azok mellé másokat is nevezhessenek a maguk védelmére. A foglyok közől többen aköztiszteletben álló Horváth jeles ügyvédet kérték fel e végre, ki, bár Németh agyarkodásaitól méltán tarthat vala, örömmel magára vállalá szerencsétlen honfitársai védelmét. De a vádlottak nem sokáig örvendhetének az engedélynek: az ügyigazgató Horváthot is eskütételre kivánta köteleztetni; mit midőn, mint a bevett szokásba ütközőt, s önérzetével meg nem férhetőt, a különben is hites ügyvéd tenni egyátaljában nem vala hajlandó, a védelemtől eltiltatott; minek következtében a vádlottak csak Németh ügyigazgató segédei által védethettek. 1795.

Alig indíttatott meg a főbenjáró per a királyi tábla előtt, Németh ügyigazgató s az intéseire figyelő titkos rendőrség azon koholmányt híresztelé, hogy az elfogottak „egy borzasztó s veszélyes összeesküvést“ készítettek a királyi hatalom, a nemesség és alkotmány felforgatására, a vallás és polgári társaság kiirtására; hogy a lázadásnak, melyre már háromszázezer embert s roppant pénzösszeget gyüjtöttek, a pesti augusztusi vásár alkalmával kellett volna kitörnie; hogy terv szerint, éjjel akartak a József-kaszárnyára törni, s az ott hadi fogságban lévő ezerötszáz francziát megszabadítani, és segedelmökkel a fegyvertárakat elfoglalni, azután a várost négy részén felgyújtani, az összecsoportosulandó népet felizgatni, a boltokat feltörni s kirabolni, a nemeseket legyilkolni, stb. E képtelenségeket, melyek egy elmebeteg, vagy forró lázban szenvedőnek agyrémeihez hasonlítanak, említésre sem tartanók méltóknak, ha azokat a bécsi hivata-

1795. los lap nem híresztelte volna és Szirmay udvari tanácsos a hitel némi színével nem adná elő munkájában.

A törvényszéki vádban Németh ügyigazgató e képtelenségeket föl nem hozhatván, avval terhelé az elfogottakat, hogy a franczia respublika által kikiáltott veszedelmes, trón, oltár és állam felforgatására czélzó elveket ápoltak, terjesztettek s e végre kátékat s más izgató röpiratokat készítettek. Megvallá ugyan, hogy ama borzasztó összeesküvés létezését, s felforgató elveik foganatba vételének szándokát minden próbákkal nem lehet bebizonyítani; de ennek csak az volna oka, mivel a vádlottak a meggyőző bizonyítványokat elsikkasztották: azért mindazáltal nem kevesbbé kétségtelen az összeesküvés; minélfogva a vádlottakra halálos itéletet kért, „mert már irományaik is felségsértési bűnt foglalnak magukban“.

A birák közt voltak többen, kik, mióta a rettegtető rendszer király- s királynégyilkolással s ezer meg ezer ártatlanok lemészárlásával, a trón és vallás felforgatásával undokította az 1789-ki forradalmat, annak nemcsak későbbi bűneit, hanem tanait s elveit is iszonyattal kárhoztatták, mintha ezek amazokat is szükségképen maguk után vonnák. Ezek az öt fő vádlottra, kiknek ügye külön legelőbb vétetett megitélés alá, s kikben ők ama veszedelmes elvek képviselőit tekinték, annál kevésbbé kételkedének kimondani a halálos itéletet, mennél szükségesebbnek hitték, hogy e tanok szélesebb elterjedésének hatékony gát vettessék, mit az öt fő vádlott halálra itélése által teljesen elérni vélték.

Voltak mások, s ezek közé számítandók, úgy látszik, a két főtörvényszék elnökei, gróf Zichy Károly országbiró és Ürményi József, királyi személynök, kiket ezen okokon felül még más tekintetek is hasonló határozatra vezéreltek. Ezek, ama fentebb jellemzett szabadelvű nemzeti párt tagjai, s részint vezérei, látván Thugut első miniszternek minden reformot, minden alkotmányos szabadságot elfojtani, vagy öszszeszorítani törekedő kényuralmi irányát: azt hiszik vala,

majd elnézőbb, méltányosabb leend a törvényes, alkotmá- 1795.
nyos törekvések iránt, ha a demokratiai elveknek, forradalmi eszméknek bennök is kérlelhetetlen ellenségeit látandja. Sőt, a nemsokára ezen szomorú események után történteket tekintve, úgy látszik, — mert lelkiösmeretes szigorral szokván eljárni történészi tisztünkben, ott hol kétségtelen hitelességű adatok napvilágra még nem hozattak, határozottan semmit sem állítunk, — úgy látszik tehát, ezen „patrióták" oly messze mentek Thugutnak Magyarországra nézve törvénytelen kormánypolitikája ellenzésében, hogy a miatt előtte a főherczeg nádorral együtt gyanúba estek. Ekkor susogják vala némely bécsi körökben, hogy e magyar urak törekvései az ország kormányzati függetlenségének megvédésében oly neműek, hogy némi válságos körülmények közt, miket a mind bonyolódóbb európai ügyek könnyen előidézhetnek, a monarchia egységére nézve veszélyesekké válhatnak, kivált miután Sándor főherczeg nádor is feléjök hajlik s népszerűsége folyton növekedik. — — Most tehát ezen „patrióták" is annál hajlandóbbak valának pártolni Thugut szándokait a demokraták irányában, mennél szükségesebbnek láták, a nemzeti érdekek tekintetéből, meggyőzni a minisztert, meggyőzni magát az udvart, hogy bár ők is ellenzik a nemzeti alkotmányos álladalmi élet igényeivel meg nem férhető kormánypolitikát: ama veszélyes elveket ápoló demokrata párttal mindazáltal nekik semmi közük; sőt azt maguk is határozottan kárhoztatják.

A birákat végre még azon tekintet is indíthatá a halálos itélet kimondásában, hogy Bécsben azt azért kivánják, mivel, mint mondaték, a király bőségesen szándékozik gyakorolni kegyelmezési jogát; az általok hozandó itéletnek e szerint csak ijesztésül kell vala szolgálni a demokrata vélemények elfojtására, mit mint kiváltságaikhoz ragaszkodó nemesek, maguk is kivánnak vala. És csak ezen tekintetek indokolhatják a királyi és hétszemélyes táblák által kimondott halálos itéleteket. Különben fel nem tehető, hogy, bár a bécsi minisztérium részéről elég világosan nyilvánittatott a halálos itélet

1795. meghozatalának kivánsága, a birák nagy többsége hajlandó volt volna elfojtani lelkiösmerete szavát. Mert Németh ügyigazgatónak, ki még csak létezését sem volt képes minden kétségen felül bebizonyítani a tényleges és veszélyes czélokra törekvő összeesküvésnek, előadott vádjai lehetetlen hogy meggyőzhették volna a vádlottak halálra méltó voltáról a birák többségét. A két kátén s más hasonló iratokon kivül, melyek szintén csak demokrat véleményeket s legfölebb rendőri fenyítésre méltó izgatást, de lázadási szándékot egyátaljában nem tanúsítanak, semmi nyoma sem találtatott az összeesküvésnek s lázadási terveknek. A tanúk, kiket Németh a foglyok ellen előállíta, vagy csak a demokratiai elvek terjesztéséről s némi izgatásokról tettek vallomást, vagy épen hamisan vallottak, mint például az, ki Kazinczyról állítá, hogy az ő szeme láttára osztott volna ki Szatmárban, Nagy-Károly némely lakosai közt fegyvereket s franczia pénzdarabokban öt millió (!) francot. Kazinczy kétségbevonhatlanul bebizonyítá, hogy az állítólag megvesztegetett s fegyverrel ellátott egyének a kérdéses időben nem is léteztek a városban. Nem a vádpontok s a csak állított, de ki nem süthetett lázadási szándok, hanem a fentebb előadott tekintetek indították tehát a birákat az itéletek hozatalában.

A királyi tábla ezen okoknál fogva mind az öt fő vádlottra fejvesztést és jószágelkobzást mondott ki itéletében. Midőn ezen itélet a hétszemélyes táblához föllebbeztetett, a nádor főherczeg ápril 11-kén kérdést intézett Bécsbe: vajjon a régi szokás ellenére, mely szerint a hétszemélyes tábla csak helybenhagyni vagy csökkenteni, de súlyosbítani soha sem szokta a királyi tábla által kiszabott büntetéseket, a fenforgó ügyben súlyosbíthatja-e, s különösen a netalán csak börtönfogságra szóló itéleteket változtathatja-e halálosakra a hétszemélyes tábla? Az ápril 18-kán kelt királyi leirat igennel válaszolt a kérdésre. [1])

A tárgyalás nem is nyúlt hosszúra a hétszemélyes táb-

[1]) A kancellária levéltárából.

lán. April 27-kén itt is helyben hagyatott a királyi tábla 1795.
ítélete, mely aztán kegyelem végett a királyi trón elébe vitetett. Ferencz azonban nem vette figyelembe a folyamodást s helybenhagyta a halálos itéleteket. A május 11-kén kelt királyi resolutió „a kereseteket, melyek Martinovics, mint azon istentelen társulatnak, s a királyi felség üdve s méltósága ellen s az ország törvényes alkotmányának felforgatására czélzó összeesküvésnek és támasztandó forradalomnak feje, s ugyanazon társaság négy alárendelt igazgatója, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmáriay és gróf Sigray ellen intéztettek, s az összes Curia itéletei által ugyanazoknak a felségsértésben vagyis perduellióban való elmarasztalásával bevégeztettek“, a végből küldi vissza, hogy „tekintve e bűn iszonyúságát, másoknak hasonló gonosz törekvésektől elrettentő példája végett is a kért kegyelem meg nem adatván, s a hétszemélyes táblának az ország törvényei szerint hozott itéletei érvényökben fentartatván“ végrehajtassanak. [1])

Az itéletek végrehajtásának napjára oly rendőri szabályok hirdettettek ki Buda-Pesten, mintha valamely népmozgalom kitörésétől kellett volna tartani. Az ikervárosokban tanyázó katonaság kemény töltényekkel ellátva állíttatott ki, a megtöltött ágyúk mellé égő kanóczczal rendeltettek a tűzérek; a városok lakosainak meghagyatott, hogy a kivégzést megelőző s követő éjen őrködjenek s magukat tűzvész ellen vizzel s más oltószerekkel lássák el. A csönd azonban egy perczig sem lőn megzavarva.

Az itélet május 20-dikán a budai vérmezőn hajtatott végre az öt elitélten. Zsigraynak, ki első volt a sorban, csak a harmadik csapással oltotta el életét az ügyetlen bakó; mi a nagyszámú néző közönséget zúgásra indította. Követé őt Szentmáriay, ki férfiasan, azután Laczkovics, ki e horáczi ódát: „Justum et tenacem propositi virum“ énekelve —, utóbb Hajnóczy, ki socratesi nyugalommal fogadta a már ügyesebben mért halálos csapást; s végül Martinovics, ki

[1]) A kanczellária levéltárából.

1795. papi rendétől a szokott szertartások közt harmad nappal előbb megfosztatott, zárta be Thugut politikája áldozatainak sorát.

A kivégzések után, az itéletek szerint, a következő iratok égettettek el a bakó által: a két káté példányai; a demokrat társulat-szabályai; egy a császárhoz írt levél; a marseillaise magyar fordítása; némi horvát nyelven írt versek; „Vox clamantis in deserto ad hungaros“ czímű versek; „Intés a magyarokhoz, az ember és polgár jogainak megfejtésével“; — „Titkos okok, melyek miatt az országgyülés mennél tovább el fog halasztatni“; — „Utasitási pontok a jövő országgyülésére küldendő követek számára“; — „A franczia demokratiai alkotmány“; — egy a császárhoz s királyhoz írt levél; Őz Pál önvédelme; izgató magyar versek; „Der Kreutzzug gegen die Franken“ czímű röpirat.

A többi vádlottak közől a királyi tábla még tízet, úgymint Szolárcsikot, Őzt, Kazinczy Ferenczet, Verseghyt, Landerert, Verhovszkyt, Szént, Szulyovszkyt, Szlávy Jánost és Szentjóbi Szabót, itélte halálra, a többieket egytől tíz évig tartandó fogságra; néhányat végre szabadon bocsáttatni kivánt.

Az itéletek, felebbvitel útján, a hétszemélyes tábla elébe jutván, olyasmi történt, minek nincs mása törvénykezési évkönyveinkben. E legfelsőbb törvényszék, mely nálunk a törlesztő széket pótolta, a királyi tábla által hozott itéleteket mérsékelni, a kiszabott büntetést kisebbíteni sok esetben, de súlyosbítani soha sem szokta. Most azonban ez is megtörtént. A hétszemélyes tábla nemcsak többek börtönbüntetésének tartamát meghosszabbította, vagy a kir. tábla által feloldozottakat, például Bacsányit, („önvédelmében elárult veszélyes elveiért“) fogságra itélte; hanem a királyi tábla által fogságra itéltek közől is háromnak: Hirgeisztnak, Szmetanovicsnak és Uzának börtönbüntetését szintén halálra változtatá. Ezen eljárás, mely még Ürményi kir. személynököt is felháborítá s éles kikelésre indította, abban leli

magyarázatát, hogy ezek számára Bécsből kegyelem bizto- 1795.
síttatott.

Az elitélteknek meg is adatott az engedelem a királyhoz kegyelemért folyamodniok. Tették ezt tizenegyen: de ketten, Szolárcsik és Őz, ártatlanságukra hivatkozva, csak igazságot kivántak, kegyelemért folyamodni nem akartak. A folyamodók itélete a május 29-kén kelt kir. resolutió által a kormány tetszésétől függő, határozatlan ideig tartandó várfogságra lőn változtatva; Szolárcsiké és Őzé pedig megerősíttetett, avval indokoltatván: „mivel a legfelsőbb kegyelem megadására semmi ok sem forog fen, s tekintve gonosz elveiket, melyeket ápolnak, javulásukra remény sem létezik“ [1]).

Őz Pál, miként a tárgyalásokból kiderűlt, nem vala tagja a demokraták titkos társulatának; tudomása volt ugyan róla, mert abba ő is meghívatott; de azt elveivel megférőnek nem találván, nem lépett be a társulatba. A halálos itéletet ő csak védirata által vonta magára, melyben politikai hitvallását, — hogy, úgymond „biráit meggyőzze, miképen politikai elvei a józan észből és igazságból erednek,“ egész nyílt-

---

[1]) „Processibus criminalibus suae Mti SSmae in via gratiae submissis, riteque excussis, siquidem ex iisdem compertum sit Alexandrum Szolárcsik et Paulum Őz prae reliquis adeo gravari, ut praeterquam quod motiva elargiendae iisdem altissimae gratiae non adsint, nec spes ulla emendationis, spectatis nefariis, quibus iam imbuti sunt principiis relate ad eosdem affulgeat, altefata sua Mtas sententiam Tabulae Septemviralis contra memoratos Alexandrum Szolárcsik et Paulum Őz latam, denegata iis vitae gratia, in suo esse reliquendam et executioni mancipandam; — reliquis autem praenominatis undecim individuis petitam vitae, bonorumque gratiam ex mera clementia et benignitate Regia concedendam, et dictatam iisdem capitis sententiam in poenam carcerum ad tempus indeterminatum, donec nimirum quoad eosdem, datis verae poenitudinis et plenae emendationis speciminibus, pro ratione circumstantiarum aliter disponere suae Mti SSae benigne visum fuerit, — commutandum decrevit.“ Sándor főherczeg nádor levele Pest megye alispánjához. Budae 2-da junii 1795.

1795. sággal fejtegeté. Németh ügyigazgató megmutatta, hogy „már e vélemények is felségsértési bűnt foglalnak magukban.“ Biráit Pesten és Bécsben a megátalkodás tette kérlelhetlenekké, melynél fogva ő kegyelem kérése helyett igazságot kivánt magának szolgáltatni s a nemzetre, népre hivatkozott.

Szolárcsik a maga ügyét azon felül, hogy kegyelemért szintén nem folyamodott, még avval súlyosbítá, hogy börtöne falára szénnel egy megcsonkított fát rajzolt, melynek ágain a május 20-kán kivégzett öt egyén neve, a fa alatt pedig e szavak valának írva: „Laetius e trunco florebit.“ — A ritka tehetségű két ifjú, kiknek egyike huszadik, másika huszonötödik évét éli vala, junius 3-kán, nagy lélekn yugalommal ment a halálra. Őz a nézők előtt szólani akart; de a dobok pergése elnyomta szavát.

A fogságra elitéltek, számuk szerint amazokkal együtt, kiknek halálos itélete fogságra lőn a király által változtatva, huszonnyolczan, részint Brünnben, részint Kufsteinban, Gréczben és más helyeken zárattak börtönbe, melyből aztán különböző időkben bocsáttattak szabadon. Bacsányi már egy év mulva kiszabadúlt Kufsteinból, s Bécsbe menvén, Saurau gróf által a bankóhivatalnál napdíjnokul alkalmaztatott. Kazinczy Ferencz 1801-ben, Verseghy 1804-ben stb. szabadúlt meg fogságából. Szentjóbit már első évében megölte a fogság.

Az itéletek végrehajtását nyomban szigorú kormányszabályok követték a vélemény és szószabadság korlátozására. A sajtó szigorúbb könyvvizsgálat ellenőrködése alá vettetett, mely politikai dolgokban általában minden véleménynyilvánítást meggátolt; minden, még irodalmi czélú társulatok s egyesűletek is eltiltattak; sőt elzárattak a szabad kőmüvesek páholyai is, melyeket, mint a felvilágosodás terjesztésének eszközeit, II József és II Leopold nyilván pártolt vala. Thugut síri csendet erőszakolt ki úgy a köz, mint a társadalmi életben.

Támogatta őt ebben Csáky alkancellár is, ki Pálffy

hosszabb távolléte alatt felterjesztései által nagyban ügyekezett a gyanakodást, félelmet ébren tartani az udvarnál. Egy julius 26-kán kelt előadásában, melyben egy névtelen s ezen aláirással: „több nemes Zemplén megyéből“ kelt iratot terjesztett fel, a melyben az mondatik, hogy Kazinczy András többekkel összeszövetkezve, Kaziczy Ferenczet és Szulyovszkyt fogságából kiszabadítani törekedik, kérlelhetetlen szigor kifejtésére ösztönzi a fejedelmet. „Bár ezen irat névtelen, azért ne vegye azt oly könnyedén Felséged, s ne is adjon oly könnyen kegyelmet ott, hol a törvény szigorának kellene uralkodni. Gondoljon Felséged a szerencsétlen francia királyra. Avezani őrnagy feladásai [1]) is eléggé tanúsíták, hogy Zemplén megyében parázs rejlik a hamu alatt. Küldjön ki oda kir. biztost, de ne Orczy főispánt, hanem, erélyesebb, szigorúbb egyéniséget, például Zichy Ferencz grófot.“ 1795.

[1]) Avezani őrnagy a Mészáros-féle dzsidás ezredben még februárban feladást tőn a királyhoz és nádorhoz, hogy Zemplén megyében sok a jakobinus, kik titkos gyüléseket tartanak s pénzt szednek Szulyovszky megszabadítására. A gyülések rendesen Kaziczy Andrásnál vannak.

Állításainak bebizonyítására hívatván fel, válaszolá, hogy sok bajjal kitudta Kulin kameralis ügyvédtől, miképen Sztáray Kristóf egy megyei gyülésen félórai forradalmi beszédet tartott, melyet b. Orczy József főispán csöndesen hallgatott a többi urakkal együtt. Ez bizonyítja, hogy a főbbek mind jakobinusok. Sztáray az államfoglyok befogatása ellen kelt ki, s vele együtt mások is tagadták e tény törvényszerűségét.

Bővebb bizonyítványt fel nem hozván, a kancellária véleménye szerint Avezani újabban is felszóllíttatott, hogy Sztáray beszédének vagy szövegét vagy legalább tartalmát küldje fel, de Avezani a helyett, hogy ezt teljesíteni tudta volna, újabban Szirmay Bélát adta fel, miképen ez egy társaságban keményen nyilatkozott a felett, hogy a királyok, mint haszontalan pénzköltők, szükségtelenek, s hogy a francziák jól tették, midőn a magok királyát kivégezték. — A kancellária véleménye szerint Avezani feladásai közöltettek is aztán vizsgálat végett a kir. ügyek igazgatójával, ki azonban semmit sem lőn képes kisütni.

1795. Még az alkotmányos irányú szabadelvű nemzeti párt sem kerűlte ki szigorát, bár annak némely tagjai, mint látók segédkezet nyujtottak neki a demokratiai elvek kiirtására. Épen e „patrióták“ pártjának megfélemlítése, s minden szabadelvűségnek ekkénti elfojtása lévén a miniszter főczélja, a demokraták büntetésében adott példa után, ennek hatályát biztosítandó, ama pártra fordítá figyelmét. De ezen, számára nézve nagy és törvényes téren álló, s azért könnyen veszélyesekké válható belzavarok nélkül nem is sujtható pártot, mely a nemesség nagyobb részét magában foglalá, különben el nem érhetvén, legalább fejében akarta sujtani. Az országnak közkedvességben álló főhivatalnokai, gróf Zichy Károly, országbiró, Ürményi József királyi személynök, és gróf Haller, a helytartótanács alelnöke, hivatalaikból néhány hét mulva nyugalomba tétettek. E tény okait s körülményeit azonban még sürű homály fedi, az azt illető okmányok mind maiglan nem lévén napfényre hozatva. [1])

---

[1]) Aligha nem erre vonatkozik Pálfy kancellárnak egy, ez évi decemb. 15-kén kelt felterjesztése, melyben kijelenti, hogy a királyi resolutiót úgy mint kiadatott, (kár hogy nem mondja meg, mi felett?) nem hirdetheti ki, maga a felség érdekében. Harminczhat évig szolgálja már, úgymond, hűségesen a legfelsőbb házat. Könyörög tehát, módosítsa ő felsége a resolutiót, ha nem, kéri, mentse fel őt a részvételtől annak kiadásában, s engedje megőrzenie ama vigasztaló tudatot, hogy ő felsége és tiszte iránti kötelességei teljesítésében soha semmit sem tett, semmit el nem hallgatott, mit meggyőződése szerint a legfelsőbb szolgálatnak kárára válni tartott; engedje, hogy ezen öntudatot magával vihesse sirjába, melytől, már 59 éves lévén, úgy sem áll messze.

Ha azonban ezen előterjesztés még sem e tárgyra vonatkoznék, mit csak a bécsi titkosabb levéltárak okmányaiból lehet felderíteni, úgy valószinű, hogy a kérdéses resolutió, mely oly ellentétben volt Pálfy meggyőződésével, ennek aug. 1-jén kelt felterjesztésére adatott ki.

Ferenez ugyanis jul. 29-kén egy kéziratában felhívá a kancellárt, hogy miután egy becsületes és tartós béke megkötésére hihetőleg még egy harmadik hadjárat is elkerülhetetlen leend, találjon oly módot, mely szerint mind újonczokban, mind pénzben bőségesebb hadi segélyt

Ugyanezen időben még egy más érzékeny csapás is sujtá az egész országot. Sándor főherczeg nádor, ki három évi hivatalkodása alatt a közszeretetet és bizodalmat magának annyira kivívta volt, hogy benne mindenki a nemzeti alkotmányos törekvések legerősebb támaszát láthatá, julius elején Bécsbe menvén, e hónap 10-kén Laxemburgban, midőn egy segéddel tűzmű készítésével foglalkodnék, a lőpor fellobbanása által halálosan megsebesíttetett; minek következtében néhány órai szenvedés után más nap, a nemzet köz bánatára, megszünt élni. 1795. Sándor főherczeg halála.

Ama körülmények közt, melyekben, mint mindjárt elbeszélendők leszünk, a franczia háború mind veszélyesebb fordulatot vett a bécsi udvarra nézve, ez felette szükségesnek látá, hogy oly egyéniség álljon a magyar kormány élén, ki a nemzet szivét az új irány mellett is birja, s azt sükeresen buzdíthassa fejedelme gyámolítására. Ferencz tehát az őszintén gyászolt Sándor főherczeg helyébe negyedik öcs-

---

nyerhessen az országból, s e végett jelenjen meg a hg Stahremberg főudvarmester elnöklete alatt tartandó értekezleten.

Pálfy erre aug. 1-jén felterjeszti, hogy tanakodott a kancellária tanácsosaival a tárgy felett, de más módot a császár kivánatának teljesítésére nem talált, mint a melyet a törvények kijelölnek, t. i. az országgyülés egybehivását. Emlékezhetik ő felsége, mily sulyos nehézségeket tett a nádor főhg is a mult februárban, midőn ő, a kancellár azt javasolta, hogy a megyék szólíttatnának fel havonként 4—5 ezer újoncz kiállítására, s miként a nádor indítványa fogadtatott el, a ki hadfogadás „Verbung“ által kivánta az újonczokat kiállíttatni.

Ugyanezen érvek harczolnak a pénzsegély mellett is; minélfogva ő s az egész kormányszék mulhatatlannak látja az országgyülés kihirdetését, nem kételkedvén, hogy a rendek hazafisága teljesítendi ő felsége kivánatát. El nem hallgathatja mindazáltal, hogy a pénzsegélyt bajos lesz megnyerni, miután a gabona kivitele eltiltatván, alig van az országnak jövedelme. Újonczot is a folyton tartó Verbung útján már 50,000-ret állított ki az ország e második háborúban. A nehézségek legyőzése végett tehát szükséges, hogy a nádor a diéta előtt conferencziát tartson a főbb urakkal. — Mind ezen okmányok a kancellária levéltárában léteznek.

1795. csét, József főherczeget már jul. 19-kén kinevezte királyi helytartóvá. Az országban hírül esvén a kinevezés, a kir. helytartótanács, Pest vármegye s Pest és Buda városok küldöttsége szept. 5-kén üdvözlé Bécsben a főherczeget, ki aztán a gróf Károlyi József vezérlete alatt eleibe ment nemesi banderium kiséretében szept. 19-kén érkezett Budára, s két nappal később Batthyány bíbornok prímás, mint kir. biztos, által igtattatott be Pest megye főispáni tisztébe, a helytartótanácsnál pedig a következő napon foglalta el elnöki székét.

József főhg nádorhelyettes.

II.

A coalitió felbomlása.

Miután a francziák 1795 elején Hollandot elfoglalták s belőle Batavia respublikát alkottak, a mindinkább kimerűlt Poroszország a franczia directoriummal april 5-kén békét kötött; minek következtében Németország nyugoti részének rendei is visszahívták a francziák ellen kiállított hadaikat. Az év folytában még Spanyolország is megkötötte a békét Francziaországgal; és miután annak példáját Portugal is követte, Ausztria mellett még csak Németország egy része, Angolország és Piemont folytatta a háborút a francziákkal. A hadjáratot a mindinkább belefáradt ellenséges felek 1795-ben csak az őszszel kezdették meg; s nem is lett annak más eredménye, mint hogy Clairfayt a Mainzot elzárolt franczia hadat onnan elűzte, minek következtében a Rajna balpartján egy tartomány ismét az osztrákok hatalmába kerűlt; Manheimot pedig Wurmser vette meg a francziáktól.

1796.

Az olasz hadjárat.

De annál élénkebb lett az 1796-ki hadjárat, mely legjelentékenyebb ezen egész háborúban. Carnot, az új directoriumnák is tagja, ezen év munkálataira egy óriási tervet készített, mely szerint a háborút az osztrák monarchia szivébe szándékozott vinni; három seregnek ugyanazon időben a Majna, Duna és Pó felől kelle megindulnia Jourdan, Moreau és Bonaparte fiatal tábornokok vezérlete alatt Bécs felé. Jourdan a Majna vidékén 60—, Moreau a Duna felé 70

ezer emberrel működék; előttök Károly főherczeg Maintz táján 90 —, Wurmser Manheimtól Baselig kiterjeszkedve, 80 ezernyi sereggel őrködék a Rajnánál. 1796.

Olaszországban az egyesült osztrák-piemonti hadakat Beaulieu tábornagy, egy 70 éves aggastyán, vezérlé a még csak 26 éves Bonaparte ellenében. A hadjárat itt vette kezdetét. Bonaparte mindenekelőtt a szövetségesek jobb szárnyát képező osztrákokra rohanván, azokat két csatában Millesimo és Dego mellett megverte; majd a piemontiakat támadta meg Ceva mellett, s őket is megvervén s az osztrákokkal való összeköttetésöket elvágván, a piemonti királyt fegyverszünet kérésére kényszeríté. A magára maradt osztrák had Milanóra —, s az Adda folyamnál Lodi mellett újra megveretvén, a Mincio mögé vonult vissza. A győzelmes Bonaparte azonban itt sem engedett neki sokáig pihenést; Beaulieut Peschiera táján újabban is megvervén, Tyrol felé kényszeríté menekülni. Ezentúl Közép-Olaszországban sem talált többé ellentállásra a franczia tábornok: Párma, Modena, Toscana maga a pápa is kénytelenek voltak tőle fegyverszünetet vásárolni.

Az olasz hadjárat.

Még csak az osztrák birtokában lévő erős Mantua nem hajólt meg a győző előtt; Bonaparte tehát azt, mely nélkül magát felső Olaszország urának nem tekintheté, nagy hévvel kezdé ostromolni. De az osztrák is minden erejét megfeszíté, hogy e fővárát megmentse. Wurmser tehát, ki eddig a Felső-Rajna vidékén Moreau ellen működött, parancsot vőn seregének egy részével Beaulieu megsegélésére s Mantua megszabadítására sietni. És mihelyt Wurmser, Trientbe érkezvén, Beaulieu hadának romjait összeszedte, az olasz hatalmak is megint mozogni kezdének: a pápa s Nápoly megszegvén a fegyverszünetet, hadaikat a francziák ellen indíták; Genua szintén fegyverkezett. Wurmser miután Gvaszdanovich tábornokot 20 ezernyi hadtesttel a Garda tó nyugati oldalán Brescia felé indította, maga 40 ezer emberrel Verona felé ment, a francziákat Mantuánál meglepni s megverni, Gvasz-

1796. danovich által pedig útjokat elvágatni szándékozván. De Bonaparte nem várta be őt Mantua alatt; hanem mihelyt értesült, hogy az osztrák had két külön, egymástól a Garda tó által elválasztott testben működik ellene, külön akart megvívni mindenikkel. Mantua alól tehát, még ostromszereit is hátrahagyva, elszállván, szokott gyorsasággal előbb Gvaszdanovichra veti minden erejét, s őt megfutamítván s Tyrol felé üzetvén, rögtön Wurmserre fordul vissza, s Castiglione mellett ezt is egy elhatározó ütközetben megveri, hadának egy részét elfogja, a többit szintén Tyrol felé kényszeríti menekűlni; maga pedig Mantuát ismét elzárolja. De Ausztria jól tudván, hogy mihelyt Mantuát elveszti, egész Olaszország veszve lesz számára, újabban segedelmet külde Wurmsernek, ki aztán 50 ezer emberrel másodszor is megkezdé működését. Szerencséje azonban ekkor sem volt kedvezőbb mint első izben; sőt most, miután több ütközetben husz ezer emberét s ágyuinak nagyobb részét elvesztette, seregének romjaival Mantuába lőn kénytelen menekülni, melyet aztán a francziák megint körülfogták.

A rajnai hadjárat. Ez alatt a Rajnánál is hevesen folyt a harcz; de a még csak 25 éves Károly főherczeg itt az osztrák zászlóknak végre még is biztosítá a diadalt. Miután Wurmser Olaszországba távozott, a főherczeg mintegy száztíz ezer emberrel maradt a Rajna vidékén, Manheimtől Basel felé kiterjeszkedve, Jourdan és Moreau franczia tábornokok ellenében. A szerencse itt is a francziáknak kezde szolgálni. Moreau, Strassburgnál a Rajnán átkelvén, Renchen és Rastadt mellett két izben is előnyt nyert a főherczeg fölött, minek következtében ez Wartensleben tábornagyot ötven ezerrel a Majna mellett Jourdan ellen hagyván, maga hatvan ezer emberrel Ulm és Regensburg közé a Dunához vonult vissza, oly központi állásba, melyből a körülmények szerint akár egyik akár másik franczia sereg ellen intézheté működését. Wartensleben szintén kénytelen lőn hátrálni Jourdan előtt, s ez Frankfurtot, Würtzburgot és Bamberget megvévén, a

Naab folyamra veté magát, s onnan egy hadosztályt Moreau serege felé indíta meg, hogy vele egyesűljön. Ha ez sikerűlhet a főherczeg veszve van, s a francziák egyenesen Bécsbe mennek. A bajor, würtembergi és badeni herczegek ezt már oly valószinűnek látják vala, hogy az osztrákok szövetségéből ki is léptek. De szerencsére Moreau, miután a sváb alpokon áthatolt s a Dunához jutott, Jourdan hadosztályát be nem várván, seregének jobb szárnyát e folyamon átszállítá Bajorországba, onnan Bonaparteval szándékozván egyesűlni Tyrolban. Míg tehát ő ekként Jourdantól eltávolodott, a főherczeg, egy merész határozattal, seregének felét Moreau előtt hagyja, másik felével Wartensleben hadához siet, hogy vele egyesülvén, Jourdant elnyomja. A bátor mozdulatot kivánt süker jutalmazá: Jourdan Ambergnél megnyomatván, az egyesűlt osztrák hadak előtt Würzburgig hátrált visszafelé; de itt egy véres ütközetben megveretvén, az üldözésére rendelt Kray tábornok által a Rajnán is visszaűzetett. A főherczeg ezután rögtön ismét Moreau ellen fordula, ki miután a Dunán átkelt, idő közben Münchenig nyomúlt előre, s onnan egy osztályt már Tyrolba is küldött vala. Csak ekkor értesűlt Moreau, hogy az osztrákok a Necker folyam völgyében háta mögött vannak s őt Francziaországtól elmetszeni fenyegetik. A főherczegnek csakugyan ez vala szándokában; de Moreau sem késett tovább Bajorországban, s hadait összeszedvén, a Duna völgyén a Rajnához sietett vissza, melyen át aztán október végén meg is tért Francziaországba. 1796.

Károly főherczeg e győzedelmek után fegyverszünetet óhajt vala kötni Moreauval, hogy a Bonaparte által ostromolt Mantua segedelmére mehessen; de a bécsi udvar nem fogadta el indítványát, s Alvinczy és Davidovich tábornokokat küldé Olaszországba. Davidovich Tyrolból húsz-, Alvinczy az Adria éjszaki vidékéről 40 ezer emberrel tart vala Verona felé, hogy ott egyesűlvén, a már éhséggel küzdő Mantuát s benne Wurmsert felmentsék. Alvinczy, miután Massenát Bassanoból kiűzte, Caldiero mellett novemb. 1-jén Az olasz hadjárat vége.

1796. egy rendkivül erős helyzetet foglalt el, melyben süker nélkül támadta meg őt Bonaparte, ki, mivel Mantua zárlatával felhagyni nem akart, s egy hadosztályt Davidovich ellen kell vala küldenie, csak húsz ezer embert vihete ellene. Bonaparte látván, hogy Alvinczyt ezen erős helyzetében lehetetlen legyőznie, csellel kényszeríté őt elhagyni erős állását s három napi mégátalkodott, véres küzdelem után Arcole mellett, melyben Alvinczy holtakban tizenkét, foglyokban hat ezer embert vesztett, őt végre még is visszaűzé. Már ezen hadat is nagy bajjal tudta kiállítani a bécsi udvar; de Alvinczynak mulhatlanul segélyt kelle küldeni, hacsak Mantuát, s vele egész Olaszországot s a várban lévő nagy őrséget elveszteni nem akarja. Nagy erőfeszítéssel tehát, hirtelenében felszedett újonczokkal néhány hét alatt végre még is sikerült megint 55 ezerre emelni Alvinczy seregét, mely aztán parancsot vőn, Mantuát minden áron fölmenteni. Alvinczy maga a sereg nagyobb részével Rivolinál Bonaparte ellenében foglalt állomást; Povera tábornok pedig feladatul nyerte, húsz ezer emberrel elébb Veronát s Legnanót megvenni, utóbb, mialatt Alvinczy Bonaparteval megütközik, a franczia zárlatsereget megtámadni, s aztán, az őrséggel egyesűlve, a Rivoli mellett elfoglalt francziákat hát mögül rohanni meg. De az újoncz hadak nem feleltek meg a nehéz feladatnak. A számra ugyan sokkal kisebb, de számos győzedelmeik által lelkesedett franczia csapatok rohanása szintoly ellenállhatatlan vala, mint fiatal vezérök lángszelleme. Povera január 13-án (1797-ben) Massena osztálya által Verona előtt megveretett; minek következtében ez az Alvinczyval küzdő Bonaparte támogatására mehete, s más nap egy véres ütközet után Alvinczy serege is súlyos vereséget szenvedett, egy osztálya pedig fogolylyá lett. Még mielőtt a harcznak vége szakadt, Povera, daczára az elébbi napon vallott vereségének, egy hadosztálylyal csakugyan megkisérlé a mantuai zárlatsereg áttörését, de bár ugyanazon időben Wurmser is kicsapott a várból, a kisérlet nem sikerült: Wurmser visszaveretett; Povera

pedig, az időközben Rivolinál már győzedelmessé lett Bonaparte által a külvárosban elnyomatván, seregestül együtt fogságba esett. A következő napokon még Alvinczy is újabb vereséget szenvedett az utána eredt francziáktól, kivált Corona mellett, hol ismét öt ezren tették le fegyveröket, három ezren pedig elestek vagy megsebesedtek. Az egész osztrák seregből alig menekűlhetett meg néhány ezer. Pár hét mulva (febr. 2-kán) az éhség Wurmsert is arra kényszeríté, hogy Mantuát megadja, minek következtében ismét mintegy 15 ezernyi őrség jutott hadifogságba. 1796.

III.

Magyarországban ez alatt Thugut teljesen ezélt ér vala kormánypolitikájával. A közönség, nem ismervén a mély titokban lefolyt főbenjáró pöröket s a kivégzések valódi okát, miről sem írni, sem nyilván beszélni nem vala szabad, a kormány organumainak híresztelései szerint, hitte az összeesküvés léteztét, s nagy veszélytől vélé magát annak elfojtása által megszabadítva. A kedélyek valóban megfélemledtek. Kik a demokratiai elveket már elébb sajátjaikká tették volt, látván elvtársaik szomorú végét, megretteňve rejték kebleik mélyébe a véleményeket, melyeknek vigyázatlan nyilvánítása vérpadra vezethet. Ama kivégzésekkel, mondhatni, egyszerre megsemmisíttetett a különben is csekély számú demokraták felekezete. Mert míg a már beavatottak magokba vonulva rejtekezének, s ekként nem létezőknek tekintethettek; új elvbarátokkal sem szaporodhatott a felekezet. A könyvvizsgálat szigorú kezelése; a szűk korlátok, melyek közt a nyilvános nevelésnek s tanulmányoknak, tárgy, modor és szellem tekintetében, mozogni lehetett; a vám- és posta-hivatalok utasításai, melyek szerint a határokon átjött minden könyv, hírlap és irat, kiadatás előtt szigorú vizsgálat alá vettetett; a mód felett megszaporodott s még a családi élet körében is gyanakodva kémkedő titkos rendőrség, — mind A megfélemlés csönde.

1796. ez mintegy csinai fallal zárta el az országot. A közlekedési eszközöknek akkoron, midőn még sem vasút, sem gőzhajózás, de még jó utak is alig léteztek, nagy hiányossága, ezen elzárást igen megkönnyítette. És így lőn, hogy a demokratiai elvek, a népszabadság eszméi s tanai, melyekben a gondviselés egy új világ alapjait vetette meg, tiszta forrásokból, híven előadva, hozzánk el nem juthatának. A magyar közönség csak a kormánytól szigorúan ellenőrzött, vagy annak egyenes rendelkezése alatt álló közlönyök által ismerkedhetett még avval, mi a nyugatibb Európában a régi állami s társadalmi viszonyokat újjáalkotta. A magyar folyóiratoknak, melyek az 1790-ki felébredés után oly ifjú elevenséggel indultak meg, melyekből azonban szerkesztőik, mint Kazinczy s Bacsányinak elzáratása, másoknak, mint Péczelynek halála, után alig teng vala még a M. Kurir s a Hírmondó, — daczára annak, hogy az egész könyvvizsgálat törvénytelen intézkedés szerint álla fen, küleseményekről épen nem volt szabad híreket közleni. A kormánylapok s az e czélra mondva készített röpiratok pedig annyira eltorzítva, értelmökből teljesen kivetkeztetve, s oly ellenséges színben tüntették fel a tényeket szintúgy mint az elveket és szellemet, melyek a nyugoti és déli Európát oly rendkivüli forrongásba hozták, hogy valóban nem csoda, ha a magyar közönség azoktól, mint valamely felette veszélyes mételytől félni, irtózni kezdett, melyektől a nemzetnek is minden módon védenie kell önmagát s a királyságot.

De nemcsak a demokratiai elvek s vélemények irtattak ki s fojtattak el ekként az országban: maga a nemzeti, törvényes téren álló, szabadelvű párt is mindinkább elnémúla. Ezen szabadelvű pártnak, mely az 179⁰/₁-ki országgyülésen, a csupán kiváltságaihoz ragaszkodó, szűkkeblű arisztokratiai felekezetét elvégre legyőzve, a reform és korszerű haladás ösvényére lépni óhajt vala, szóvivői közől alig látunk még néhányat a küzdtéren. Az említett főhivatalnokok, országbiró, királyi személynök stb. kegyvesztése után mindnyájan

vagy elhallgattak, vagy magok is a kormányhoz csatlakozá-nak. Az 1791-ben kinevezett országos bizottmányok már régen bevégezték reformmunkálataikat; a vitatkozások a nemzeti fejlődés, az átalakúlás eszközei, útjai, módjai felett megszüntek; magok a munkálatok a levéltárakban elfeledve rejlének; minden elhallgatott, s a nemzet, a haladás, átalakúlás tekintetében lassanként ismét oly apathicus álomra hajtá fejét, minőben Mária Terézia alatt szunnyadozott vala. 1796.

Mily tökéletesen czélját érte kormánypolitikájában a bécsi kabinet, mutatja az 1796-ki országgyülés történelme. A kormány nem lévén még a nemzetnek előadott hangulatáról teljesen meggyőződve, vagy alkalmat nem akarván nyujtani vitatkozásokra, melyek a szunnyadásnak indult kedélyeket feléleszthetnék, egy ideig nem szándékozék egybehívni az országgyülést, bár annak törvényes ideje már az 1795-ki juniusban megérkezett. Az oly szerencsétlenül folyt franczia háború válságai közt nagy szüksége volt volna ugyan az országgyülés bőségesebb segélyezésére: mindazáltal inkább arra szorítkozék, hogy közigazgatási úton, vagy egyesektől gyüjtsön némi segélyt, mintsemhogy a felébredhető reformi vitatkozások veszélyének tegye ki kormánypolitikáját. Egyébiránt a segély így is gyült némileg: a katonatoborzás, mit, a mennyiben az önkéntesek besorolására szorítkozék, a törvények is megengedtek, szünet nélkül folyt az országban; a gazdagabb magánosoknak buzdítások, dicséretek, rendjelek, előléptetések által eszközlött ösztönözése sem maradt foganatlan. Például Batthyány József bíbornok-prímás ötvenezer mérő zabot, ugyanannyi forintot, és saját erszényéből fogadott ezer újonczot, — a kalocsai érsek szintén több száz újonczot és huszonnégy ezer forintot, — az egri püspök ugyanannyit, — Eszterházy Miklós herczeg hatszázhúsz újonczot s tizenötezer mérő gabonát stb. stb. ajánlottak fel a királynak a háború folytatására.

Az 1796-ki csapások azonban az egyesek ilyféle ajánlatainál bővebb segélyezést tőnek szükségessé az Olaszor- Országgyülés.

1796. szágban megsemmisített négy rendbeli hadsereg pótlására; minél fogva az országgyülést nem lehetett tovább elhalasztani. E fölött József főherczeg s királyi helytartónak is sikerűlt megnyugtatni az udvart az országban uralkodó hangulat iránt. A főherczeg nem látá a maga hatását eléggé biztosnak és sikeresnek az országban, míg nádorrá is törvényesen meg nem választatik; miről egyébiránt, minthogy nyájas, eszélyes eljárása, a közügyekben kifejtett buzgalma a közvélemény kedvezését mindinkább feléje fordítá, semmi kétség sem támadhatott. A főherczeg tehát nem szűnt meg sürgetni Bécsben az országgyülés egybehivását. Ferencz végre engedett: a gyülés november 6-kára Pozsonyba kihirdettetett, miként a meghivó levelek szólának: „a trónnak, az ősi alkotmánynak, a nemesi jogoknak s a hitvallásnak biztosítására a francziа eszmék s elvek s a franczia fegyverek ellen“. Nádorválasztásról azonban említés sem volt téve a meghivó levélben, hihetőleg azért, hogy a nemzetben oly vélemény támadjon, mintha az a kormánynak épen nem volna szándokában, s utóbb aztán annak megengedése, kegyelemkép tűnvén fel, annál nagyobb buzgalomra ösztönözze a rendeket. Ellenben mindjárt a meghivó levélben kiköttetett, hogy az említett czélokon kivül most semmi egyébről ne tartassék tanácskozás. És nehogy e megszorítás a reformmunkálatokat is fölvenni netalán még óhajtókban kellemetlen érzelmeket ébreszszen, a nemzeti hiúságnak hizelgő ama kifejezés függesztetett a megszorítás mellé, hogy a háború szükségeiről azon magyar rendekkel kiván tanácskozni ő felsége, kiknek elei mentették meg hősiességök s nagylelkűségök által Mária Terézia korában a monarchiát.

A gyülésen is fő feladatává tette vala az udvar, jó hangulatba hozni s abban meg is tartani az ország rendeit. A király a gyülést megnyitó ünnepélyen a császár-huszár-ezred egyenruhájába öltözve, kolcsagtollas kalpaggal fején ült fel trónjába. Pálfy Károly kanczellár magyar beszédben terjeszté elő az országgyülés czélját s ösztönzé a rendeket a

királyi előadások gyors és sükeres tárgyalására. „Ünnepélyesen fogadtuk kormányunk kezdetén, — mondá aztán trónbeszédében egyebek közt ő felsége, — hogy az isteni gondviseléstől kormányunkra bízott népeket hittel és törvénynyel fogjuk igazgatni: jogunk is van tehát tőlök gyermeki szeretetet és teljes bizodalmat igényelni". Ő maga e bizodalomnak mindjárt bizonyítványát is adandó, nem határozza meg a nemzettől várt segély mennyiségét, hanem azt ennek ismert nagylelkűségére bízza. „Ha valaha, bizonyára most fenyegeti végveszély Magyarországot, — mond az előadásokban — midőn a franczia nemzet.... minden törvényes kormányoknak, a keresztény vallásnak s az egész nemességnek kiirtására törekedik, hogy ezeket elnyomván, az emberek többi osztályait annál könnyebben és bizonyosabban zsarnoksága alá hajthassa.... De ő cs. kir. apost. felségét nem rettenti meg a véres ütközetek kétes kimenetele, ... mert szeretett magyar nemzetének feddhetlen hűsége iránt azon bizodalommal viseltetik, hogy annak ősi vitézsége által nemcsak minden fenyegető veszélyt elhárítani, hanem az isteni és emberi jogokat megvető ellenséget a felséges ház méltóságával megegyező békére is kényszeríteni sikerülend. ... Mert tudja ő felsége, hogy nagyanyja Mária Terézia alatt, a legsúlyosabb időkben hű magyarjainak ragaszkodása és vitézsége mentette meg a monarchiát; s azért nem kételkedik, hogy a hatalmas ősök ivadéka most is hasonló buzgalommal sietend a királyi ház méltóságát védelmezni s a veszedelemtől a hazát megmenteni. Fel fog ismét buzogni ama harczias vér, mely ő felsége nagyanyjának koronáit annyi ellenség törekvése ellen megszilárdította, s újabb dicső tettekkel fogja igazolni ő felsége reményeit s egész Európa várakozását". 1796.

Ily beszéd nem tévesztheté el hatását az „ősi dicsőségre" büszke magyarok között: kivánatait, czéljait az udvar teljesen elérte az országgyüléssel. Már a trónjáról távoztakor tanúságát vette ennek Ferencz király: mint a felemlített

1796. Mária Terézia korában, úgy most is fellelkesűlt a rendek tömege, s „életét, vérét, vagyonát“ hangos felkiáltásokban ajánlá fel királyának. Aztán mindenek előtt a nádorválasztás került szőnyegre. A prímás előadására a kijelöltek neveit rejtő királyi levél fel sem bontatott, hanem közfelkiáltással József főherczeg választatott meg nádorrá. A főherczeget, ki azontúl félszázadig álla, eleinte a bécsi kabinet kormánypolitikájával egyező szellemben, utóbb avval sokfélekép küzdve, az ország beligazgatásának élén, bőséges alkalmunk leend másutt jellemezni; legyen itt elég róla csak annyit mondanunk, hogy meglepő készűltsége, nem különben mint ama komoly higgadtság, melyet a húsz éves ifjúban alig várt volna a nemzet, mindjárt kezdetben köztiszteletet és szeretetet vívott ki számára.

József főhg nádorrá választatik.

Majd az oly hizelgő szavakba öntött királyi előadások felett kezdenek vala tanácskozni az országgyülés rendei.

Hadi segély.

A dicséretek, bizalomnyilvánítások, őseik dicső példáinak fölemlítése mikor maradtak még hatástalanok a magyar rendekre? Néhány nap múlva oly értelemben válaszolának tehát ezek a királyi előadásokra, hogy őket is az eleikéhez hasonló harczias szellem lelkesíti; ők is készek életöket s véröket feláldozni a trón és haza védelmére, s különben is tehetségök szerint járulni a háború súlyainak viseléséhez. Ennél fogva ötvenezer újonczot, tizezer lovat, húszezer ökröt, két millió négy százezer mérő gabonát, három millió hétszáz hatvanezer mérő zabot ajánlának részint termékekben, részint pénzül a háború szükségeire a nemesség részéről. Ha pedig a trón és haza védelme úgy kivánja, magok is készek az ellenséggel szembeszállni, miért is a királyt a törvények értelmében felhatalmazzák, hogy szükség esetében közönséges fegyverrekelést hirdethessen.

Az udvar nagy megelégedéssel fogadta a fenforgó körülmények közt nagyszerű ajánlatot, melynek, mint a királyi válaszban mondatott, „mind mennyisége, mind minősége jelentékeny segedelmet nyújt a háború jelen körülményei-

ben". Czélját érvén az udvar, hogy a segély mennél elébb kiállíttassék, az országgyülést azonnal befejezni kivánta. Abban, hogy az országos reformmunkálatok tárgyalása alkalmasabb időre halasztassék, a rendek önként megnyugodtak. Voltak azonban köztök számosan, kik, hogy az ország a jövőben még képesebb legyen a királyi ház támogatására, az anyagi érdekek tekintetében még is óhajtának tenni némi javításokat. Épen a múlt évben bocsátott ki a bécsi kormány némi általános vámszabályokat, melyek az ország főbb kiviteli czikkeit, gabonát, bort, marhát, dohányt, vasat stb. még inkább kiszorították a külkereskedelemből. A rendek tehát, mialatt a hadi szükségek fedezésére tett ajánlatok arányos felosztásával foglalkodának, egy feliratot intéztek a királyhoz, kérvén őt, intézkednék oly módon, hogy az isten áldásaiban bővelkedő ország kereskedelme a nevezett czikkelyekkel megkönnyíttessék; s ha majd a béke helyre áll, azok nyereségesebb kivitelének előmozdítására kössön a külhatalmakkal is kereskedelmi szerződéseket; addig is pedig, miután most a francia borkereskedés az éjszakkal megakadt, eszközölne ki szövetségesétől, az orosz udvartól, némi kedvezményeket a magyar borral való kereskedelemre, mely Lengyelország felosztása következtében különben is annyira megcsökkent, miképen már a szőlőmívelés végelhanyaglásától is lehet tartani. E kivánatokhoz a rendek még némi más kérelmeket is függesztettek; különösen, hogy addig is, míg a köznevelésről szóló országos munkálatot fölvehetnék, állítaná helyre ő felsége a II József által eltörűlt convictusokat s alapítana egy tanítóképző intézetet; tartatná fenn szigorúbb rendszabályokkal a közbátorságot; a bányaügyet, mely daczára az 1791-ki törvénynek még mindig a bécsi császári kamarától függ, helyezné vissza a magyar kir. kamara igazgatása alá, stb.

1796.

Nemzeti kivánatok.

A királyi válasz azonban, mely úgy szóla, hogy e tárgyakat ő felsége az országgyülés után a kormányszékek által intézendi el, egyátaljában nem felelt meg a rendek várakozá-

1796. sának; s többen még egy feliratot kivántak intéztetni különösen a kereskedelem, aköznevelés és a közbátorság czélszerűbb szabályozásának szorgalmazása végett. Egy pár „patrióta“ megyei követ e vitatkozások alatt kissé tüzesebben szól vala a nemzet e kivánatai mellett; mi aggodalmat ébreszte, nehogy az alig elfojtott szabadabb szellem ragálya a rendek egész testületére elterjedjen. Azonnal utasítás küldetett tehát az új nádorhoz, hogy azt lehetőleg gátolni s ama két követet az országgyülésről eltávolítani ügyekezzék. József nádor, mivel leginkább az ő sürgetései s biztosítása következtében hívatott egybe az országgyülés, maga is minden módon jó végre ügyekezvén vezetni az eddigelé oly kedvező szellemben folyt tanácskozásokat, nem is mulasztá el az illető főispánok által jó módjával haza küldetni a „patriótákat“. És azontúl ő is minden befolyását oda fordítá, hogy a rendek, felhagyván e tárgyak további sürgetésével a közadót hozzák a szőnyegre; mi aztán a következő országgyülésig elébbi (4,396,971 forintnyi) mennyiségében meghagyatván, az országgyülés december 10-kén be is fejeztetett. „Felette örvendek, — mondá bucsúzó trónbeszédében a király, — hogy ezen országgyülés a hazának, mely nekem is hazám, biztosítására ily szerencsés véget ért; s bűnnek tartanám csak távolról is kételkedni, hogy a megajánlottak gyorsan ki is fognak állíttatni, s a haza s egyes polgárai még azon felül is magán úton, mint eddigelé oly dicséretesen tették vala, folytatandják bőkezűségőket. ... Hű karok és rendek, vigyétek meg polgártársaitoknak is, kikhez visszatérendők vagytok, királyotok és barátotok üdvezletét. Mondjátok meg nekik, hogy az igazságnak, mely minden erények koronája, én mindenha hűséges ápolója leszek.“

IV.

1797. A háború vége. Az ország rendei a gyülés vége felé még Károly főherczeghez, a rajnai hadak fővezéréhez is intéztek nyert

győzedelmeiért egy magasztaló feliratot, melynek megvitelére a főrendek közől herczeg Eszterházy Miklós sopronyi, és gróf Károlyi József szatmári főispánok, a rendek részéről Horváth Zsigmond és Rédey Ferencz ugyanazon megyék követei küldettek ki. A küldöttség Kehl ostrománál találta a főherczeget, s tanúja volt az 1797-ki január 1-jén intézett rohamnak, mely által az erődök egy része megvétetvén, Moreau a tovább tarthatatlan helyet néhány nap mulva fel is adta. A következő hónap elején a főherczeg még a francziák által elfoglalva tartott hünningi hídfőt is megvévén, s a francziákat ekként a Rajnán egészen átnyomván, befejezte dicsőségteljes hadjáratát. De Olaszországban, melynek megmentése tétetett aztán feladatául, ő sem lőn képes megfordítani a balszerencsét. Mire a főherczeg febr. elején Innsprukba érkezett, Wurmser már feladta volt Mantuát, és Bonaparte, ki ez által Olaszország urává lett, Bécsben akarta megszabni a békét Ferencz császárnak. A főherczeg, bár minden összeszedhetett erőt maga köré gyűjte, alig rendelkezhetvén negyvenöt ezernyi, annyiszor megvert, lehangolt sereggel, a Bécsbe vezető útak védelmére szorítkozott. Egy hadtestet Tyrol, egy másikat a Drávavölgy védelmére rendelvén, maga 25 ezernyi haddal a Tagliamento mögé —, majd ott is nyomtatván, az Isonso völgyébe vonult. A Tarvis hegyhát melletti csatában saját személyét is annyira kitette a veszélynek, hogy csak egy huszárosztálynak, melyet Fedák alezredes vezénylett, önfeláldozása menthette meg őt a fogságtól. A huszárok közől öt vagy hat ember maradt csak életben; de a fővezér megmentetett. A francziák azonban egyik oldalról Massena, másról Bernadotte, a harmadikról Bonaparte alatt túlnyomó erejökkel ellenállhatatlanul nyomultak mind előbbre. Bernadotte Triesztet s Laibachot, Bonaparte marcz. 24-kén, egy újabb győzedelme után Villach mellett, Klagenfurtot, majd Leobent és Szimmeringet is elfoglalta; előhada már csak öt-hat órányira portyáz vala Bécstől.

1797.

1797. De bár e közben a Rajnán is megint átkeltek a francziák, a győzedelmes Bonaparte helyzete sem volt veszélytelen. Tyrol népe tömegesen fegyvert fogván, a tartományukban lévő császári hadakhoz csatlakozott. Ezeknek vezére, Laudon tábornok, a nép segedelmével a francziákat a tartományból kiűzte s Bonaparte háta mögé Velencze birtokába nyomúlt, hol az osztrákkal szövetséget kötött senatus a népet felizgatván, a francziák összeköttetését, Olaszországgal elvágni ügyekezett. És míg háta mögül ily veszély fenyegeté, maga előtt egy új erőt lát vala Bonaparte alakulni a császári ház védelmére. A fölött, hogy az országgyülésen megajánlott 50 ezer újoncz mind tömegesebben kezd vala gyűjtetni a zászlók alá, Ferencz király april 8-kán a nemesség közönséges fölkelését is kihirdette. Bonaparte azonban már ekkoron, az említett okoktól indíttatva, Károly főherczegnek békét ajánlott, marcz. 31-kén, Klagenfurtból hozzá intézett levelében egyebek közt kijelentvén, hogy „ha ezen ajánlata által csak egy ember életét mentheti is meg, nagyobb dicsőségének tartja az ekképen nyert polgári koronát, mint a hadi tettekből eredő szomorú hírnevet."

A campoformiói békekötés. A béke előlegesen már april 18-kán megköttetett oly alapon, hogy Ausztria Belgiumot és Lombardiát engedje át Francziaországnak, miért a velenczei köztársaság birtokaiból fogna nyerni kárpótlást. A béke aztán Campo-Formio kastélyban, Udine mellett, októb. 17-kén köttetett meg véglegesen. Bonaparte ekkoron már rég elfoglalta s franczia birtokká tette a megbuktatott velenczei köztársaság birodalmát, mely aztán Dalmátiával együtt egészen kárpótlásul adatott Ausztriának Belgiumért és Lombardiáért. Egy titkos czikkben Ausztria még azt is megigérte, hogy a német birodalommal kötendő béke tárgyalása alatt oda fog hatni, miszerint a Rajna egész balpartja is Francziaországhoz kapcsoltassék. Miért viszont Francziaország kötelezte le jó szolgálatait a végre, hogy Bajorország Salzburgot Ausztriának engedje át.

A nemesség fölkelése azonban a béke előleges megkötése után sem lőn megszűntetve. Jól tudá az udvar, hogy Francziaországban él még emlékezete a magyar fölkelt nemesség hősies tetteinek az osztrák örökösödési háború korából, s hasonló hadaknak harczra készen álló tartaléka minden esetre kedvező befolyással leend az alkudozások folyamára. Ez volt oka, hogy Ferencz király még máj. 1-jén kelt rendeletében is buzgón folytattatni parancsolá a nemes hadak fölfegyverzését s begyakorlását. A sereg fővezére, tisztének fogva, József főherczeg nádor vala, ki mellé a dunántúli kerületben Eszterházy Miklós herczeg, a dunáninneniben gr. Pálfy Miklós tábornokok, a két tiszaiban pedig Splényi és Mészáros altábornagyok neveztettek ki vezérekké. A két dunai kerület hadai, szám szerint mintegy tizenöt ezer, junius végén Körmend táján táborozék s tartá gyakorlatait. Augusztus közepén Szombathely táján Ferencz király maga is megszemlélé a szép tábort; s annyira meg volt elégedve annak az előtte több napok folytában tartott hadi mozdulataival s csatapróbájával, hogy a fölött több ízben kifejezte teljes megelégedését. Megköttetvén a campoformiói béke, októb. 29-kén az egyes csapatok illető megyéikbe rendeltettek vissza; melyeket aztán a nádor, az országot körüljárván, egyenkint megszemlélt. Véglegesen csak a tél beálltával, a békeokmányok kicserélése után, oszlattatott fel a nemes had, mely összesen, a horvát és tótországit is, mi négy ezer főre ment, oda értve, mintegy negyvenezer fegyveresből áll vala. „Oly szellemtől tapasztaltuk lelkesítve a nemes hadat — mond decemb. 19-kén kelt szétoszlató s magasztaló leiratában a fejedelem, — hogy vitézségétől, ha az ellenséggel összecsapnia kellett volna, mind mi mind a haza, méltán hasznos és dicső szolgálatokat várhatánk vala." — A nemesség ezen buzgalmának némi jutalmául a nádor mind a tiszteknek, mind a legénységnek tudtára adta, hogy a rendes hadseregben is mindenki örömest felvétetik. A legénység a huszárok közé fog igtattatni

1797. A nemesség insurrectiója.

1797. s lováért, készleteiért kárpótlást nyer. A tisztek pedig rangjokat tartják meg. Ferencz maga nemsokára számosoknak még azon évben magosabb hadtiszti rangokat osztogatott; a kassai nemesi convictust, 60 ifjú nevelésére, szintén még azon évben állíttatta helyre; midőn pedig a bécsi Theresianum is újra megnyittatott, a bátaszéki apátság alapítványára tizenöt magyar nemes ifjút rendelt fölvétetni az intézetbe. — Magyarország ezen első franczia háború terheinek viseléséhez 1796-ig, tehát az utolsó országgyülésen megajánlottakon kivül, a gréczi lapok számítása szerint, részint készpénzül részint gabonául 14,227,248 forinttal és 115,614 újonczczal járult, mihez ha még a mult országgyülésen megajánlott s mintegy tizenkét millióra számított önkéntes segedelmet s a nemesi fölkelésnek legalább is annyiba került költségeit, s a szintekkor kiállított 50 ezer újonczot hozzáadjuk, az ország által e háborúra adott önkéntes segedelmet, a rendes adókon s más királyi jövedelmeken felül, negyven millió forintnál és százhatvanezer újoncznál többre látandjuk emelkedni.

1798. A nagy áldozatokkal vásárlott béke azonban nem lőn tartós. Az volt-e megszegésének oka, hogy — mint a német s különösen osztrák történetirók mondják, a franczia directorium a pápa birodalmát római, Svájczot helvetiai, Genuát liguriai respublikává változtatván, folytonos terjeszkedései által Ausztriában is alapos aggodalmakat ébreszte jövendője iránt? — vagy az, mint a franczia irók állítják: hogy Ausztriának a campo-formiói békét megtartani eleitől fogva nem volt szándoka; sőt csak arra várt, hogy Francziaország bonyodalmai alkalmat szolgáltassának elvesztett olasz birtokait visszaszerezni, s ezért mindjárt a béke után újabb készületeket tőn a háborúra? — vagy végre a francziák egyiptomi és syriai foglalásai miatt féltékenynyé lett Anglia szította-e fel a háború lángját? — ezeket vizsgálni nem tartozik czélunkhoz. Úgy látszik, mind a három oknak volt része a béke megzavarásában; s a bécsi kabinet kedvezőnek látá az alkalmat a háborúra, midőn a rettegett Bonaparte egy

tetemes sereggel a távol Egyiptomban működék, az angol hajóhad pedig Nelson tengernagy alatt Abukir mellett vívott tengeri ütközetben a franczia hajóhadat megsemmisítette s a földközi tengert elzárva tartja vala. A bécsi udvar tehát egy részről Nápolylyal, melyet a francziák szintén fenyegettek, más részről Angol- és Oroszországgal új coalitioba lépett a francziák ellen. 1798.

A háborút Nápoly kezdte meg 1798-ki novemberben, a hadainak vezérletére meghivott Mack osztrák tábornokot Róma ellen indítván; de Mack megveretett, s a francziák 1799 elején már Nápolyban voltak, s azt elfoglalván Parthenope czímű respublikává változtatták. Nápolylyal egy időben Piemont és Toscana is a francziák hatalmába esett, minek következtében egész Olaszország franczia uralom alá jutott. Ausztria csak 1799 tavaszán kezdé meg munkálatait, melyek most három harcztéren folytak le: a svájczi és tyroli alpok közt, a felső Duna mellett s éjszaki Olaszországban. Az első téren Bellegarde tábornok működék, mintegy negyvenezernyi sereggel, a másodikon Károly főherczeg vezérkedék hetven-nyolczvan ezer emberrel, ugyanannyi álla Kray parancsa alatt az Etsch folyam völgyében. A szövetgesek részéről az oroszok két sereget indítának meg, melyek mindenike negyven ezer emberből álla: az egyiket Szuvaroff alatt, kinek Krayhoz, — a másikat Gorcsakoff alatt, kinek Károly főherczeghez kell vala csatlakoznia.

A második franczia háború.

1799.

A hadtudománynak ezen korban nagyon kedvelt elve vala, hogy „a ki ura a középponti hegységnek, ura a völgyeknek is“, minél fogva éjszaki Olaszország- és déli Németország birtokát csak Svájcz birtoka által lehet biztosítani, a hadakozó felek e bámulatos hadjáratban az örök hóval s jéggel borított, meredek mélységektől tátongó hegyek tömkelegeiben vívták csodálatos harczaikat. Massena Graubündent elfoglalván, urává lett a Rajnának, forrásától kezdve egészen Baselig. Hadosztályai behatoltak Tyrolba is s egy egész sorát vívták a harczoknak Bellegarde hadaival; de Feldkirchnél

1799. vereséget szenvedvén, visszafordultak Svájczba, mert mind a Duna, mind a Pó mellől vészhírek érkeztek a francziákra nézve.

A francziák márcz. 1-jén a Rajnán is átkeltek Jourdan vezérlete alatt, s a felső Duna völgyébe hatoltak. De Károly főherczeg őt már Ostrach táján megállítá s egy heves csata után Stokachra veté vissza, hol őt aztán harmad napon (márcz. 25-kén) egy elhatározó ütközetben megverte. Jourdan a Rajnán is visszakelt megvert hadával. A főherczeg utóbb Svájczba nyomúlt hadaival s több apró csata után Zürich táján, melyekben hol az egyik, hol a másik résznek szolgált a szerencse, a francziákat e városból kivonúlni kényszeríté. A főherczeg ezután a Bécsből vett utasítás szerint tétlen maradt Zürichben, míg Gorcsakoff serege megérkeznék.

Míg a felső Dunánál és Svájczban ily előnyöket nyertek, felső Olaszországban is megkezdték működéseiket az osztrák-magyar hadak. Kray altábornagy a francziákat Scherer alatt Legnano és Verona mellett megvervén, a Mincion átnyomta. Ekkor érkezett meg Szuvaroff is az orosz sereggel s a fővezérletet átvévén, a francziákat Cassano mellett megverte, Milanot elfoglalta, s a piemontiakat fellázítván, Turint is elvette a francziáktól, kiknek vezérletét idő közben Moreau vette át. Serege azonban, mely alig számlála huszonöt ezer embert, nem volt képes ellentállni a szövetségesek nagy erejének s a Bormida folyam mellett sánczolta el magát, míg Macdonald Nápolyból megérkeznék. De mielőtt ez Moreauval egyesűlhetett volna, Szuvaroff őt a Trebbiánál junius közepén, három napi véres harczban megverte; majd a nagy bajjal végbe ment egyesülések után is győzelmet vívott ki a franczia hadak felett a rettenetes novii ütközetben (aug. 15.), melyben a két részről mintegy harmincz ezer ember hullott el. Olaszország elveszett a francziákra nézve: a győzedelmes szövetségesek Piemontot, Toscánát, a pápai álla-

mot és Nápolyt az illető fejedelmeknek visszaadták; Lombardia pedig ismét osztrák birtokká lett. 1799.

De e győzedelmek alatt viszályok támadtak vala az orosz és osztrák tábornokok között. Emezek Szuvaroff gőgjét tovább nem tűrhetvén, megtagadták neki az engedelmes séget. Új terv készíttetett tehát a háború folytatására, mely szerint a seregek s vezéreik feladatául más czélok tűzettek ki. Szuvaroff Svájczba rendeltetett, az oda már szintén megérkezett Gorcsakoffal egyesűlendő; Olaszországban a fővezérletet Mélas tábornagy vette át az osztrák hadak felett; Károly főherczeg pedig Hotze és Jellasich hadtesteit az oroszok mellett Svájczban hagyván, harminczöt ezer emberrel a Neckar folyamhoz sietett, hol egy franczia had tört vala be Németországba s Philippsburgot vívá. A főherczeg ezt könnyű szerrel átűzte a Rajnán, s miután Manheimot is megvette, azontúl nem látott maga előtt ellenséget.

De Svájczban roszul folytak az ügyek. Mielőtt Szuvaroff a Sz. Gotthardon keresztül Gorcsakoffal és a két osztrák hadtesttel egyesűlhetett volna, Massena, kinek hadai időközben hatvan ezerre szaporodtak, egy elhatározó csapást szándékozott mérni Gorcsakoffra s a vele lévő osztrákokra, nehogy Szuvaroff emezekkel egyesűlvén és Svájczot elfoglalván, Francziaországot, mint tervben vala veszélyeztesse. Francziaország sorsa e pillanatban Massena működésének sükerétől függött. Ha az orosz hadak egyesűlhetnek vala, túlnyomó számoknak többé nem állhatott volna ellen, s ezeket semmi sem akadályozta volna, hogy kezet nyujtva Károly főherczegnek, a folytonos vereségek miatt lehangolt, viszályokba s fejetlenségbe sülyedt Párisba ne menjenek. Massena szept. 25-kén Zürich mellett támadta meg Gorcsakoff és Hotze seregeit, s két napi dühös verekedés után oly tökéletes győzelmet aratott, hogy Gorcsakoff csak mintegy tizenöt ezer emberrel lőn képes a Rajnán keresztül megszabadulni; Hotze elesett, s hadának romjai szintén a Rajna mögé menekűltek. Csak ekkor érkezett meg végre Szuvaroff

14*

1799. kinek átkeltét a havasokon felette megneheziti vala egy elejébe küldött franczia hadtest. Ő, miután Gorcsakoff balesetéről értesűlt, dühösen támadta meg Massenát, ki őt minden felől bekeríté, s csak hallatlan erőködéssel s mintegy tizenkétezer emberének s ágyúinak vesztével lőn képes Khur felé keresztül vágni magát Bajorországba.

Az osztrák hadak e közben, az oroszok távozta után is szerencsésen működnek vala Olaszországban. Mélas több apró csaták után az egyesűlt franczia sereget novemb. 4-kén, Genola mellett, egy elhatározó ütközetben megverte, melynek következtében ennek mindenben hiányt szenvedő romjai a tengerpart hosszában vonultak vissza Francziaország felé.

Így végződött az 1799-ki hadjárat, midőn Bonaparte, seregét Kleber alatt Egyiptomban hátrahagyván, s az angol hajókat szerencsésen kikerülvén, váratlanul megjelent Párisban, a népszerűtlenné lett directoriumot megbuktatta s magát első consullá választatta. Lángesze rövid idő alatt nagy fordulatot hozott hazája ügyeibe. Mihelyt benn némileg rendet alkotott, Ferencz császárnak és az angoloknak békét ajánla, amannak még azt is hatalmában hagyni igérkezvén, mit a fegyverszerencse Olaszországban birtokába juttatott. Az orosz czár, kinek megvert tábornokai az osztrákokat, bár alaptalanul, árulásról vádolák, már ekkor kilépett volt a coalitióból. A porosz barátságban álla a francziával s még a bajort is elvonni ügyekezék Ausztriától. E körülmények közt Károly főherczeg, jól tudván, mily nehéz feladat, harczolni a század legnagyobb hadvezérével, a béke elfogadását sürgeté. De Anglia, az elzárolt Malta és Egyiptom elnyerése végett minden áron háborút akart; s az általa megvesztegetett Thugut, ki önérdekénél fogva is nem kevesebb szenvedélylyel kivánta megalázni a francziát mint az angol Pitt, végre Ferencz császárt is a maga véleményére hajlítá, ki egyébiránt sem bízik vala, hogy Bonaparte, bár most igéri, őt Olaszország békés birtokában hagyja. A franczia békeajánlat tehát viszautasíttatott, s a szövetség Angliával meg-

köttetett. Szerencsétlenségre, a békét ajánló Károly főherczeg kezéből a fővezéri bot is másébe kerüle. 1800.

Ausztria két nagy sereget állíta lábra, melynek mindenike százhúsz ezerre emelkedett. Az egyik, Mélas tábornagy vezérlete alatt, feladatul nyerte, Genuát a francziáktól elvenni, s hada egy harmadát felső Olaszországban hagyván hátra, a többivel a Var folyamon keresztül Francziaországba hatolni, hol terv szerint húsz ezer angollal vala egyesülendő. A másik Kray táborszernagy alatt oly utasítást vett, hogy a Rajnavonalt védje Mainztól a folyam forrásáig. — Bonaparte, — mert ezentúl ő egyedül intézi vala Francziaország sorsát, Moreaut száz ezernyi sereggel küldé Kráy ellen a Rajnához; maga pedig a Jura hegységben, az ellenség elől lehetőleg elrejtve, egy más hadat gyüjte, melyet önmaga vala a svájczi havasokon keresztül Olaszországba vezérlendő. Avval mit sem gondola, hogy Mélas, miután a Genua körül lévő Massena ellenében túlnyomó erővel több előnyt nyervén, ezt végre Genuába zárta, és seregének egy részét e város elzárolására hátrahagyván, maga Nizzán keresztül, máj. közepén, csakugyan a Várig hatolt. És nem is volt oka tartani Mélas betörésétől a Provencebe; mert míg ő a Várig jutott s az átmenetet kierőszakolni hasztalan törekedék, Moreau a Rajnán Kehl, Basel és Schaffhausen mellett átkelvén, Kray táborát Engen, Stokach, Möskirch és Memmingen mellett négyszer egymás után megvervén, Ulmra kényszeríté visszavonúlni. Az 1800-ki hadjárat.

Svájcz havasai ekként szabadokká lettek, s Bonaparte, május második tizedében, a világ bámulatára harminczöt ezer emberrel a Nagy-Sz.-Bernárd, más húsz ezerrel a Sz. Gotthard, s egyes kisebb osztályokkal a Splügen és Mont-Cenis havasokon átvonúlván, váratlanul az osztrák hadak háta mögött termett, melyek Mantuától Nizzáig valának szétterjesztve. Mélas ennek hírére seregének egy részét a Várnál hagyván, sietve vonúlt vissza; de mire ő Turinig jutott, egyes hadosztályai már jelentékeny csapásokat szen-

1800. vedtek, Milano, Lodi, Cremona pedig Bonaparte birtokában létezett. A Vár folyamnál hagyott osztályt és a Genua zárlatánál lévő hadtestet tehát, mely épen e napokban vette át e várost a kiéheztetett francziáktól, tüstént magához rendelé; de harminczöt ezernél többet nem vala képes összegyűjteni Alexandria melletti táborában. Az ütközet, mely itt a marengói síkon jun. 14-kén vívatott, elhatározó lőn a hadjáratra. Az osztrák-magyar seregek egész napon át rendkivüli vitézséggel küzdöttek; de a győzedelmet végre még is a francziák részére hajlította Bonaparte lángesze és Desaix önfeláldozása. A magyar ezredek csodáit mivelték a vitézségnek. Midőn a maguk előtt mindent földre verő consulár gárdák előrehatoltak, a Splényi gyalog és a Ferdinánd huszárezred állítá meg őket diadalukban. Midőn pedig ezeknek Desaix váratlanul segélyt hozván, bár maga elesett, véglegesen a francziák részére hajlította a győzedelmet, a horvát határszéli ezredeknek lehetett csak köszönni, hogy Mélas egész serege el nem fogatott [1]. A veszteség mindazáltal így is meghaladta a tíz ezret, s Mélas magát minden felől körülfogva látván, harmad napon fegyverszünetet kötött, melynél fogva addig is, míg a válasz Bécsből megérkeznék, a Mincion keresztül Mantua alá vonúla s Olaszországnak azon egész részét átengedte a francziáknak, mely a Mincio és a havasok közt fekszik. A két évi súlyos harczok gyümölcse ismét elveszett Ausztriára nézve.

A balsorsot súlyosbítá az, hogy Moreau, értesűlvén Bonaparte sükeres működéseiről, szintén kilépett várakozó helyzetéből, s Krayt több izben, junius 19-én pedig Hochstädtnél elhatározó ütközetben megvervén, az Inn mögé kényszeríté visszavonúlni. A császári sereg, mely a hadjárat kezdetén a felső Duna mellett száz ezerből áll vala, mire az Inn mögé menekűlt, negyvenezerre olvadt le.

---

[1] Lásd Österr. Militärzeitschrift, Jahrgang 1823, III. füzet.

Az udvarnak, ennyi baleset után oka volt bánnia, hogy nem hajólt Károly főherczeg béketanácsaira. Thugut azonban, az angoloktól megvesztegetve lévén, most is másban törte fejét, mint a mit udvarának valódi érdeke igényel vala. Angolországnak ez időben legfontosabb érdeke, melytől egész hatalma, nagysága függ vala, tengeri uralma forgott kérdésben. Mióta az előrehaladt civilisatió a hadviselést, s a háború törvényeit is megszelídítette, a keresztény hatalmak közt szabálylyá, a tengeri jog alapjává vált, hogy a közönyös hatalmak a hadakozó hatalmakkal, kivéve a hadi szereket, egyebekre nézve szabadon folytathassák kereskedelmöket; sőt, hogy a hadakozó hatalmak alattvalóinak vagyona is fedve van a közönyös hatalmak hajóin; hogy továbbá, a hadi szerekkel való kereskedés meggátlása végett a hadakozó hatalmak hadi hajói a közönyös hatalmak kereskedelmi hajóit, midőn velök találkoznak, s ezeket ugyanazon nemzet hadi hajója nem kiséri, kikutathatják; s végre, hogy a hadakozó felek által elzároltaknak nyilváuított kikötőkkel a közönyösek közlekedése csak akkor tilos, ha az elzárolás tényleg meg is történt. De Angolország korlátlan tengeri uralomra vágyódván, e szabályokat a franczia háború kezdete óta egyátaljában nem tartotta tiszteletben. Hogy a franczia kereskedelmet megrontsa, a közönyös hatalmaknak végkép el akará tiltani a francziákkal való közlekedést s négyszáznál több kereskedelmi hajót foglalt már le a közönyös hatalmak alattvalóitól, kik magukat önkényének alávetni nem akarták. Ugyanezen czélból elfoglalta a dánok és svédek gyarmatait, elzárolva tartá a Szundot stb. A megsértett közönyös hatalmak elégtételt hasztalan sürgetvén, abban egyeztek meg, hogy kikötőiket ők is elzárják az angol hajók előtt. Bonaparte, ki e szabály elfogadására nem rég a spanyol királyt is reábirta, általa pedig a portugali kormányt is reákényszerítette, most minden diplomatiai mesterségét mozgásba tevé, hogy I Pál orosz czárt, ki, mint tudjuk, a coalitióból már kilépett, szintén felizgassa az angolok ellen. Működése

1800.

1800. valóban a sükernek mind nagyobb reményével biztatott. Angolország tehát veszélyben forog vala, hogy fél Európa elzárja kikötőit az ő kereskedelmi hajói előtt. E fölött jelenleg minden törekvését oda fordította, hogy a két év óta elzárolt s már nagy szükséget szenvedő Maltát valahára birtokába keríthesse, Egyiptomból pedig a francziákat kiűzhesse. Ezeknél fogva tehát főfő érdekében áll vala, hogy Francziaország a szárazföldön még további is elfoglalva legyen háborúval.

Nem volt tehát áldozat, melyre ezen érdekeinek támogatása végett kész nem lett volna, hogy Ausztriát a háború folytatására indítsa. Ez okból, mióta Ausztria bal eseményeiről értesült, minden rugonyt mozgásba tett, hogy a bécsi udvart a béke megkötésétől elfordítsa. Thugut, kit az angol kabinettől legyezett önérdeke, nem kevésbbé mint a franczia forradalmi elvek gyűlölete szinte sükettévé tőn császárjának valódi érdekei irányában, minden módon támogatá az angolok czéljait. S így lőn aztán, hogy Ferencz császár épen azon napon, melyen a marengói veszedelem hírét vette, jun. 20-kán egy újabb szerződést kötött az angolokkal, mely szerint kötelezte magát, hogy a háborút folytatni fogja, s az 1801-ki febr. 1-ig (a meddig Angolország Málta birtokába remélt jutni) külön békét nem köt a francziával: miért Angolország neki hatvankét millió frankot fizetend.

Azonban a Német- és Olaszországban szenvedett vereségek után Ausztriának mulhatatlan szüksége volt némi fegyverszünetre, mely alatt magát összeszedhesse. Ferencz császár tehát a Mélas által kötött fegyvernyugvást elfogadta, s magának alkudozásokkal még hosszabb szünetet szerzendő, St. Julient, a nélkül azonban, hogy bármi béke megkötésére felhatalmazná, Párisba küldötte. A követ, utasítása szerint, huzavonással ügyekezett vesztegetni az időt; de Talleyrand által megszorítva, julius 28-kán végre még is aláírt egy előleges békét. A császár azonban az angol szövetség miatt ezt nem fogadhatván el, hogy még több időt nyerjen,

congressust kért a francziáktól, mely Lunevilleben az angolok hozzájárulásával tartatnék. Bonaparte, hogy Maltát és Egyiptomot megsegíthesse, még ebben is hajlandó vala megegyezni, úgy mindazáltal, hogy a fegyverszünet a tengerre is kiterjedjen. De az angol, mármár birtokában látván magát Máltának, ezt nem fogadta el. Bonaparte tehát a fegyverszünetet szeptemb. elején felmondta a császárnak. 1800.

A magyar felkelés.

E szorúltságában Ferencz ismét Magyarország rendkivüli segedelmében keresé veszélyben forgó ügyeinek támogatását. Szeptember 4-kén (1800) másodszor is közönséges fegyverrekelésre szólítá fel a nemességet, kivánván hogy, miután kivált a gyalogságban ütöttek nagy csorbát a szenvedett vereségek, s a költség kevesbítése s a felkészülés siettetése végett is, a gyalog hadat ügyekezzék mennél nagyobb számra emelni. Vezérekül a négy kerület számára Eszterházy Miklós herczeget, Benyovszky, Mészáros és Splényi tábornokokat nevezte ki; a fővezérlet, törvény szerint, a nádor kezében maradván. A nevezetteket azonban utóbb Ott, Dévay és Gyulay tábornokok helyettesíték a vezérletben.

A magyar fölkelés kihirdetése után Ferencz személyesen az Inn melletti táborba siete, melynek vezérletében Krayt János főherczeg váltotta fel. Idő közben e tábor már jelentékeny szaporodást nyert ugyan a minden felől nagy erőfeszítéssel gyűjtött újonczokkal; harczra mindazáltal koránt sem vala még felkészűlve. Ferencz tehát mind ezért, mind hogy a magyar nemesség felkészülésére időt nyerjen újabban is meghosszabbítani kivánta a fegyvernyugvást. Ez megadatott ugyan szept. 21-től kezdve negyvenöt napra; de a császár kénytelen volt érte Ulmot, Philippsburgot és Ingolstadtot, mik elzárolva tartattak, átadni a francziáknak. Ferencz nagy elégületlenséggel tért vissza fővárosba. Itt mindenkit Thugut ellen halla kiáltani, kinek önzése, fondorlatai s hibái szülték a veszélyes állapotot. A közvélemény e hangos nyilatkozata végre a császárt is reábirta, hogy Thu-

1800. gutot, hazánkban is annyi bajok okát, a statuskanczellárságból s főminiszterségből elbocsássa. De befolyása, fájdalom, még azután is nagy maradt az álnok embernek. Helyét ideiglen Lehrbach, utóbb gr. Colloredo Ferencz foglalta el. Kobenzel pedig, ki, mint a campo-formiói békének is kialkuvója, kedves személy vala Bonaparte előtt, Lunevillebe küldetett az alkudozásokat a franczia biztossal, Bonaparte Józseffel folytatni. De itt, az angol szövetség miatt, eredmény nélkül telt le a fegyverszünet ideje. Kobenzel látván, hogy a franczia hadak mindenfelé mozgásba tétetnek, a harczot a fegyvernyugvás leteltével mindjárt megkezdendők: nagy titokban s bizodalmasan közlé Bonaparte Józseffel, hogy a császár kész elszakadni az angoltól s megkötni a békét, úgy mindazáltal, hogy az a jövő évi februárig, a meddig Anglia iránti kötelme tarta, a legnagyobb titokban őriztessék. Az első consul megigérte ugyan a titoktartást: de negyvennyolcz órát szabott a béke megkötésére. A bécsi udvar azonban, mely Olaszországban többet kivánt, mint a mennyit Napoleon megadni akart, ezt nem fogadta el; s a háború novemb. közepén ismét megkezdődött.

A dunai osztrák sereg, melynek élén most az alig húsz éves János főherczeg áll vala, idő közben megint mintegy száz ezerre növekedett. A főherczeg deczemb. 1-jén Moreaut meglepvén, némi előnyt vívott ki Ampfingen mellett az Inn folyamnál; de Moreau miután hadait összpontosította, decz. 3-kán, Hohenlindennél egy elhatározó ütközetben megverte a főherczeget, ki nyolcz ezer holtat és sebest, tizenkét ezer foglyot, s nyolczvannál több ágyú ezekkel együtt pedig önbizodalmát s erkölcsi erejét vesztvén, folyton űzetve s veretve, az Ens mögé vonúlt vissza. Itt aztán Károly főherczeg vette ismét át a fővezéri botot, ki azonban látván, hogy a pár hét előtt még hatalmas sereg, mely húsz napig tartó veresége s üzetése alatt holtak és foglyokban mintegy negyven ezer embert, százötven ágyút s több ezer szekeret vesztett, anyagilag mindenben szükséget szenved, erkölcsileg

pedig annyira lehangolt, hogy újabb szerveztetés előtt ütközetre teljesen képtelen, minden áron békét ajánla; és minthogy Olaszországban Bellegard is megveretett: az ellenségtől, ki ekkoron már Steyert és Leobent is elfoglalta s Bécstől csak húsz órányira áll vala, valóban is fegyverszünetet kért. Moreau azonban csak Mantua s más legfontosabb olasz és tyroli várak, s azon feltétel alatt adta meg azt, hogy a béke Lunevilleben, az angolok hozzájárulta nélkül, azonnal tárgyaltassék. Kobenzel és Bonaparte József még mindig Lunevilleben lévén, az alkudozás aztán megis kezdetett s febr. 9-kén oly szerződéssel fejeztetett be, mely szerint a császár a velenczei földet az Addáig s Dalmátiát, mint velenczei provinciát tartá meg; a cisalpini, liguri, helvét és bataviai respublikákat pedig elismerte. Francziaországnak megint a Rajna lett határává; azon német fejedelmeknek, kik e folyam balpartján birtokaikat elvesztették, a világiasítandó egyházi javakból igértetett kárpótlás.

1800.

1801.

A lunevillei békekötés.

Hogy Ferencz annyi vereségei után, midőn Moreaut alig lehetett volna már visszatartóztatni Bécs elfoglalásától, csak ily kedvező feltételek alatt is megköthette a békét, nagy részben a magyar nemesség fölkelt seregének köszönhető. Midőn az ellenségeskedés november végével megkezdődött, már mintegy negyven ötven ezernyi nemes had táborozik vala az osztrák határokon, melynek számát azonban a hohenlindeni szerencsétlenség után az udvar szándékosan hetvenöt ezernek híreszteltété. Midőn Moreau győzedelmes hadai az Ens felé közeledének, Ferencz a nemes hadat decz. 12-kén megszemlélvén, Bécs védelmére Ausztriába indította. „Várakozáson felül jól begyakorolva s oly szellemtől lelkesedve találók, — úgymond deczemb. 28-kai leiratában — az általunk személyesen megszemlélt hadaitokat, s oly reményre ébresztének azok bennünket hűsége s vitézsége iránt, hogy királyi személyünk védelmét sem kételkedénk reábízni . . . . S hogy e reményünk nem vala hiú, legújabban is tanúságát adtátok, midőn a veszély növekedtével általunk meghivatva,

1800—1801. gyorsan és buzgóan, mint a veszély nagysága kivánta, székvárosunk alá repültetek. A személyünk s felséges házunk iránt tanúsított ezen hűségtek jogosan követeli királyi megelégedésünk nyilvánítását, melyet ezennel nektek, mint leggyöngédebb indulatunk és hálánk bizonyítványát, atyailag kijelenteni is kivántunk, nem kételkedvén, hogy ha az ellenséggel még ütközetre kerül a dolog, várakozásunknak teljesen megfelelve, a magyar névnek újabb halhatatlan emlékét szállítandjátok a késő utódokra."

De ha ütközetre nem volt is alkalma, a békének annyi baleset után, mondhatni, kedvező föltételei kialkuvásában bizonyára fontos tényező vala a fölkelt nemes sereg. April 15-kén kelt leiratában, melylyel azt végre hazabocsátotta. Ferencz király szinte áradozik annak magasztalásában és hálájának nyilvánításában. „Fogadjátok — így szól a felette hizelgő leirat vége, — fogadjátok teljes királyi tetszésünk s megelégedésünk nyilvánítását, nem kevésbbé atyátoktól, mint királyotoktól, melyet bennetek helyezett bizodalmunk s hálánk bizonyítványául ezennel hozzátok küldünk, biztosítván benneteket, hogy dicsőséges cs. kir. kormányunk alatt soha semmi kellemesb és kedvesebb dolog nem leend előttünk, mint a mi igen szeretett Magyarországunk dicsőségének, javának, gyarapodásának előmozdítása" . . . .

V.

Belső állapotok. A háborúk utóbajai.

A kilencz évig tartott két súlyos háborúnak valahára vége szakadt. Bár az óriási harczok pusztító tüze távol lobogott is hazánk határaitól, a súly még is, mely e háború következtében arra közvetve nehezedett, nem vala csekély. Nem volna nehéz felszámítani, hogy azon áldozatok, melyekkel Magyarország e háború viseléséhez járult, 1792 óta katonában a kétszáz ezret, pénzben s pénzértékben, a rendes hadi adón felül, a száz millió forintot jóval meghaladják. Növekedék ezen áldozatok becse és súlya az által is, hogy a nemzet többször épen azon években hívatott fel bőségesebb

segélyezésre, midőn az különben is súlyos körülmények közt létezék. Így, például, 1794-ben s a következő évben, valamint az 1800-dikban is oly szűken termett a gabona, hogy az országnak több, kivált hegyes vidékeit éhség fenyegette és a vármegyék e tekintetből a gabona kivitelének eltiltásáért is folyamodtak a kormányhoz. Ehhez járult, hogy a hazai kereskedelem a már fentebb jellemzett ártalmas, mondhatni, ellenséges vámrendszer s többféle egyedáruságok miatt pangásra volt kárhoztatva. A II József által alkotott s Magyarország anyagi érdekeire oly károsan ható vámrendszer ugyanis nemcsak folyton fenálla, hanem újabb szabályokkal is súlyosbíttatott. Hogy erre nézve is példát idézzünk, Lengyelország kétszeri felosztása következtében borkereskedésünk, mely hajdan ezen országgal legélénkebb vala, oly pangásra jutott, hogy a Hegyalján számos birtokos parlagon hagyta heverni a rájok fordított költséget meg nem térítő szőleit. 1794-ben Németalfölddel, utóbb mind azon országok s tartományokkal, melyek a francziák hatalmába estek, vagy velök szövetségben álltak, nehogy azokból a rettegett democratiai elvek s forradalmi szellem az árukkal együtt átszivárogjanak, végkép eltiltatott a kereskedés. A következő évben kibocsátott vámszabályok épen legnevezetesb forgalmi czikkeinket oly túlságos vámokkal terhelték, hogy a külföldre vitel mindinkább meggyérült s az osztrák gyárosok s kereskedők lettek uraivá a magyar termesztmények árának. 1800—1801.

Jó pénz hiánya.

De talán még ennél is súlyosabban nehezedett az ország jólétére a kimerült kincstár által mind nagyobb mennyiségben kibocsátott papirpénz, melynek tömege a század vége felé már annyira nőtt, hogy az névszerinti becsének tetemes részét elvesztette. E bajnak első következménye lőn, hogy az érczpénz, melyet a kormány, hogy a külföldön harczoló seregei számára küldhesse, különféle fogásokkal a pénztárba szivárogtatott, mind gyérebbé lett s végre egészen eltűnt a forgalomból; mindenek ára felszök-

1800—1801. kent s a váltás mind nehezebbé vált a forgalomban. E baj miatt a panasz 1796 óta folyton növekedett a közönségben. A kormány azon a rézpénz bővebb kibocsájtásával akart segíteni; de mivel belértékénél ez is sokkal nagyobb névszerinti becsben tétetett fogalomba, kelendősége ennek sem lett. 1800-ban aztán ez is beszedetett s apró utalványokkal cseréltetett fel, mi természetesen nem hogy csökkentette volna, hanem csak szaporítá a bajt, a nélkül hogy a forgalom szükségleteit kielégítette volna. „Évek folynak — így panaszkodik e miatt egy feliratában (1800-ki szept. 18-kán) Csongrád megye — évek folynak, mióta az érczpénz kivitetvén, a bankjegyeknek már nemcsak nehéz, de egyátaljában lehetetlenné vált felváltása miatt mind a termesztmények s gyártmányok eladásában, mind az élet szükségei beszerzésében rövidséget szenvedő országlakosok panaszai hangzanak. Látjuk, miképen tehetősebb polgártársaink, midőn maguknak a szükségleteket beszerzik, pénzök tetemes részét elveszteni kénytelenek. Tapasztaljuk, hogy a kalmárok és iparosok már kialkudott áruikat sem adhatják el, mivel a bankjegyekből visszajáró öszveget meg nem adhatják. Látjuk, miképen a szegény nép, bár munkája bérét megkapta, még is gyakran éhséggel kénytelen küzködni, mivel papirpénzét felváltani senki sem akarja“ stb. A köz bajt nyerészkedés forrásául tekintők, a bankjegyek felváltásával a kereskedésnek egy egész új nemét hozták divatba, bár a kormány azt, hogy pénzjegyei becsének mind növekedő csökkenését gátolja, szigorúan tilalmazá. „Foganatlan és kései orvoslat e tilalmak, — mond ugyanazon megye — midőn oly nyomorúlt állapotba jutánk, hogy nem lévén mivel zsarolni, már a zsarlásnak sincs többé helye“. De különben lehetetlen is volt egészen mellőzni e pénzváltókat, miután a kormány sokáig csak ércz pénzben fogadta el az adót. Kinek érczpénze összezsugorgatva nem volt, azt mulhatatlanul a pénzváltóktól kellett vásárolnia. És nemcsak hogy az arany és ezüst végkép eltűnt a forgalomból, hanem tetézte a bajt, s kivált

a szegényebb osztályok inségét, még az is, hogy valahányszor az értékénél nagyobb becsben kibocsátott rézpénz újjal, vagy apró papir pénzjegyekkel cseréltetett be, — mi több ízben történt, a közönség mindig elvesztette vagyonának egy részét, nemcsak mivel a régi pénz névszerinti becsének jobbára csak két harmadában szedetett be; hanem mivel az új pénz vagy pénzjegy beváltására is rendesen oly rövid határidő s oly kevés hely tűzetett ki a kormánytól, hogy a régiek egy része a nép kezében veszett. Így történt, például 1802-ben, midőn a tizenkét krajczáros rézpénz néhány napig két, majd három krajczár veszteséggel szedetett be a szegény néposztályok nem csekély károsodására. 1801.

De ezen anyagi veszteségeknél sajnosabb volt az országra nézve e papirpénz körül elkövetett alkotmányos jogsérelem; mi nemcsak abban feküdt, hogy bár régibb, de azért nem kevésbbé érvényes, törvények ellenére, a gazdag, nemes érczbányákkal bővelkedő országban általában értékalap nélküli pénzjegyek tétettek az értékes pénz helyett forgalomba: sérelem volt már maga a papirpénz forgalomba tételének módja is. Az 179⁰/₁-ki törvények világos rendelete szerint tilos vala a független Magyarországot, a német örökös tartományokban divatozó szokás szerint s azok kormányszékeinek útján patensekkel, nyílt parancsokkal igazgatni. Már pedig a Bécs-városi bank által kibocsátott papirpénz mindig vagy az osztrák-cseh kanczellária, vagy más német kormányszékek közbejöttével tétetett forgalomba; mi ellen a vármegyék nem kevesebb ízben s élénkséggel intéztek feliratokat a királyhoz, mint magának a papirpénznek mind nagyobb és károsabb eláradása ellen az országban, — de mindig egyaránt sikeretlenül.

És végre még a közerkölcsiségen is csorba ejtetett azon kapzsiság által, melylyel a nemes ércz a köz pénztárakba gyüjtetett. A nyerészkedés aljasabb, erkölcs-rontó nemeihez sem restel vala nyúlni az igazgatás. Ilyen volt, például az, mely szerint az osztrák-cseh kanczellária 1802 elején, tíz

1801. millió arany s ezüst forint összegyüjtése végett birodalomszerte szerencsejátékot (Lotteriát) hirdetett; és hogy semmi jog és érdek ne maradjon sértetlenül, annak biztosításáúl az „örökös tartományok“ bányáit kötötte le zálogul. A vármegyék nem késtek kérdést intézni a kormányhoz: valjon e határozatlan kifejezésbe befoglalva érti-e a magyar bányákat is, mi ellen kötelességök szerint tiltakozniok kell? De válasz nem érkezett; s a hallgatás igazolni látszék a nemzet aggodalmát a maga elidegeníthetlen birtokai felett.

Körülbelül ezek valának azon áldozatok, melyekbe Magyarországnak e kilencz éves háború kerűlt. És mind ezen pénz-, vagyon-, vér- és jogáldozat oly háborúért kivántatott, melyben az országnak, sőt magának a pragmatica sanctió monarchiájának is semmiféle érdeke sem forog vala fenn, mely egyedül a demokratiai elvek ellen, az absolutismus érdekében vívatott. A nemzet, bár sajnosan esett, de meghozta a súlyos áldozatokat, a monarchiai elvet vélvén veszedelemben forogni, melyet az ezredéves megszokás és hagyomány, erkölcsök és törvények, érzelmében és értelmében magával az alkotmánynyal s társadalmi institutiókkal egygyé forrasztottak. És meghozta az áldozatokat a háborúra azon tanok s elvek ellen, melyek a kormány gondoskodásából az országban, igen kevés kivétellel, csak úgy ismertettek, mint a királyság, a nemesség, a hitvallás végveszedelmének, a terrorismusnak, vérferdőknek, pusztításnak s minden társadalmi rend felforgatásának vészteljes forrásai.

Mialatt azonban a nemzet ezen áldozatokat a trón zsámolyához hordogatja vala, annak érzelme is mindinkább erősbűle kedélyében, hogy a fejedelem érdekében tett ennyi áldozatokért ő is igényelhet tőle egynémit, kivált miután azt, mit ohajt vala, különben is teljes joggal követelheté. Ezen érzelmet ama dicséretek és magasztalások, ama hálanyilatkozatok és igéretek is táplálják vala benne, melyeket több izben, midőn nagyobb áldozatokat hozott, például az 1796-ki országgyülésen, s a két nemesi fegyverrekelés alkal-

mával, hallott királya ajkairól. Még alig hangzának el Ferencznek ama reményébresztő szavai: „hogy soha semmi sem leend előtte kedvesebb, mint szeretett Magyarországa javának, gyarapodásának, dicsőségének előmozdítása“. 1801.

Mi csoda, ha mind ezek után csaknem hitté kezd vala válni a remény, hogy Ferencz, a béke helyreálltával, az ország megszaporodott közbajait, sérelmeit orvosolni, hiányait pótolni, haladását, jólétét előmozdítani kitelhetőleg ügyekezendik? És az 1790-ki szabadelvű, fájdalom, már — nem annyira halálozások, mint a kormánypolitika hatásának következtében történt véleményváltoztatások miatt, igen megfogyott pártnak maradványai ismét éledezének. Rebesgetni kezdék a tíz évvel elébb megpendített reformokat, melyek országos bizottmányi munkálatai a levéltárak porából sóvárgának a valahára megkezdendő tárgyalás elébe. Mások, kikben a gyökeres reformok, egy általános átalakulás kivánata még fel nem ébredt, vagy a világrázkódtató viharok alatt már kialudt —; kiknek gondolkodni röst szellemét, vagy a közérdek fölébe kerekedett önzését a megszokott régi állapotok, alkotmány s institutiók tekintetében kielégítették, — legalább azt reménylik vala, hogy a fejedelem, saját érdekében is, miszerint a nemzetet a jövőben felmerülhető szükség esetében hasonló áldozatok meghozatalára még képesebbé tegye, — a sokféleképp lenyűgzött anyagi érdekeket lehetőleg ápolandja, az ipar, kereskedelem akadályait előmozdítani hajlandó leend. És miután minden szinezetűben egyaránt élénk vala azon tudalom, hogy az országban a király által is annyira magasztalt „hű s nagylelkű magyar nemzet“ az, mely a trónnak erős támaszául szolgál, s midőn bizodalommal felhívatik, s különben törvényes igazgatásra, loyalitásra számolhat, élete s vére ontásáig is áldozni mindig hajlandó: mindnyájan reménytelve várák, hogy a király a sokáig, sokféleképp elhanyagolt nemzetiséget is őszintén ápolandja, erősbítendi.

Mind ezen érdekek tekintetében a béke helyreálltával

1802.

Országgyülés.

közönséges vala az országgyülés mennél elébbi kihirdetésének kivánata. Országgyülés már öt év óta nem tartatott. Emelkedtek ugyan ezért egyes megyékből pár év óta kérő hangok; de méltányolva királyának oly súlyos háborúval elfoglaltságát, a nemzet békével várakozék. A közvárakozás végre kielégíttetett: 1802 elején az országgyülés május 2-kára Pozsonyba kihirdettetett. A nemzet minden pártszinezetű tagja szinte úszik vala a legkecsegtetőbb reményekben. Hiszen „a leggyöngédebb atyai érzelmek s hála“ bizonyítványait, a legbiztatóbb igéreteket nem rég olvasta királya leiratában. Maga a meghivó királyi levél is szilárdítá a bizodalmat, oly értelemben fejezvén ki a gyülés czélját, miszerint mindenki bizton várhatá, hogy az ország bajai valahára kimerítő tárgyalás alá fognak vétetni. „Országgyülést határoztunk — úgymond — hirdetni, hogy az ország közüdve s boldogsága leggyorsabb és sükeresebb eszközeiről, tehát mind azokról, mik kedves országunk biztos fenmaradását, hasznát és fényét közelebbről illetik, mind a mik az adózó nép javára szolgálnak, mind végre a mik az igazságszolgáltatás javítását érdeklik, hű rendeinkkel tanácskozhassunk.“

A követi utasítások.

Az országgyülés [1]) kihirdetése után a megyékben mindenütt nagy készületek zaja álla be. A követeknek adandó utasítások végett számos gyülekezetek, élénk tanácskozmányok tartattak. Az anyagi érdekek körül napról napra súlyosabbá fejlett bajok, melyek leginkább a nyomasztó gyarmati vámrendszerből, az értékökvesztett bankjegyek eláradásából s a jó érczpénznek a forgalomból majdnem egészen eltüntéből származtak, mindenek felett szivén feküdtek az ország rendeinek. Ezek orvoslatát tehát most a megyék többsége oly feltételül kiváná szabni utasításaiban követei

---

[1]) Ennek történelmét már az 1847-ben Bajza szerkesztése alatt közzé tett „Ellenőr“ számára megírtam Tinódy álnév alatt; s nincs okom eltérni akkori nézeteimtől.

elébe, melynek teljesítése nélkül semmiféle segedelmet ne ajánlhassanak meg a kormánynak. És ily határozatra annál inkább feljogosítva érzék magokat a megyék, minthogy kivánataik teljesítését nemcsak az e részben régóta sérelmet szenvedő nemzeti jogoknak kiszolgáltatandó igazság, nem is csak Magyarország gyarapodása, hanem az egész monarchia java nem kevésbbé sürgetőleg látszék követelni. Az amiensi békekötés, mely Franczia- és Angolország között (1802. mart. 25.) megköttetett, egész Európának visszaadta a rég óhajtott békét. A tűz azonban nem oltatott el végképen; s előrelátható vala, hogy a hamu alá rejtett parázs az első széllel ismét lángra gyúlhat: Ausztriának tehát első teendője vala, oly annyira megzavart pénzügyét mennél elébb tisztába hozni, hogy a mindinkább fenyegető bukást elkerülje. 1802.

Így gondolkodék az ország rendeinek értelmesebb, hazafiasb része. Nem látának pedig egyéb módot kivergődhetni a bonyodalmakból, mint ha a kormány általában jobb financzrendszert alkot; az eláradt papirpénzt, ha bár némi áldozattal is beszedi s jó érczpénzzel váltja fel; a közjövedelmeknek új forrásokat nyit, s e végett az ipart, kereskedelmet egy czélszerűbb vámrendszer megalapításával, kereskedelmi szerződésekkel stb. felélénkíti, s különösen Magyarországot gyarmati viszonyaiból felszabadítván, közlekedését a kűlfölddel helyreállítja. Ez időtájban jelent meg Bredeczkynek a kereskedelemről írt s hamar igen olvasottá vált munkája, mely aztán olyanokban is, kiknek eddig, ismerethiány miatt véleménye nem volt, azon meggyőződést szülte, hogy a magyar kereskedelem felszabadításából sokkal több hasznot várhat maga a kincstár is, mint a német-cseh tartományok iparának túlságos védelme végett felállított sorompókból s tilalmakból.

Ily szellemben készült utasítással, ily szellemben jelent meg Pozsonyban a kitűzött napra a nemzet képviselőinek nagyobb része. Az első, kerületi ülésekben történt eszme-

1802. csere a gyülésre hozott véleményeket még inkább megszilárdítá. Híre támadván, mit, bár csak távolról, a meghívó levél is érintett, hogy a kormány nagyobb segélyt szándékozik kérni a nemzettől: a rendek előleg is úgy vélekedének, hogy a kormány kivánatait, a mennyire lehet, teljesítendik ugyan, de csak oly feltételek alatt, hogy az elvállalandó új terhekért a kormány is megadja és biztosítsa az ipar s kereskedelem szabadságát, s az ország érdekei szerint rendezze a pénzügyet. E feltétel méltányos és szükséges volta felől oly erős vala a követek nagy többségének meggyőződése, hogy szinte bizonyosnak tartják vala, miképen szorúlt körülményeiben a kormány sem késendik teljesíteni a nemzet kivánatait; miért ama feltételnek a királyi kivánatok ellenében való felállítása oly valami elvégzett dolognak tekintetett, mi magától is értődik s mi iránt még külön határozatot is felesleg lenne alkotniok. E tárgyon kivül az iránt is egyező vala a rendek többségének utasítása s véleménye, hogy az oly sokáig félre tett országos bizottmányi reformmunkálatok valahára kimerítő tárgyalás alá vétessenek.

A kir. előadások. A király május 13-kán személyesnn nyitotta meg a gyülést s nyujtotta át előadásait. Szokott dolog volt már s azért fel sem tünt a rendek előtt, hogy a kormány azokban egyedül a maga érdekeire szorítkozik. Két pontból állnak vala az előadások: Az elsőben politikai és statistikai okokból, melyek az eddig viselt háborúk folytában fejlettek ki, hosszan fejtegettetik annak szüksége, hogy a magyar ezredek békében is mindig teljes számban tartassanak. A másodikban pedig kivántatik, hogy a hadi adó ezen ezredek zsoldjára két millió forinttal toldassék meg; mi azonban, nehogy egyedül a jobbágyosztályt terhelje, részben a sónak felemelendő árából lenne kiállítandó.

Ellenzésre a királyi kivánatok nem igen találtak: a rendek azokat megadhatóknak vélék, ha viszont a kormány is felszabadítja az ipart s kereskedelmet, s a nemzet kivánata szerint rendezi a pénzügyet. Az első pontra nézve csak

azon észrevétel tétetett, hogy mielőtt a felett részletesen tanácskoznának, a magyar ezredek állapotja közöltessék az országgal. Az adó tárgyában pedig oly értelemben hangzának a nyilatkozatok: miszerint készek az állam szükségeit a kivánt két millióval fedezni; hogy azonban az ország képes legyen viselni a közterheket, kivánják a kormánytól, hogy a törvénytelen bécsi pénzjegyek helyett arany s ezüst pénzt tegyen forgalomba, a kereskedelmet s ipart szabadítsa meg akadályaitól; és hogy mind ezekben, mind egyebekben is az ország javára válandó törvényeket lehessen alkotni: az 1791-ki országos bizottmányok rendszeres munkálatait kivánják tanácskozás alá venni. 1802.

A válaszfelirat, mely ezen értelemben vala készítendő, Aczél István itélőmester szerkesztése szerint május 22-kén olvastatott fel a rendek tábláján. A szerkesztő királyi hivatalnok, felsőbb befolyás által indítva, nagy ügyességgel zsákmányolta ki a megszokott formákhoz ragaszkodni szerető magyar gyöngeséget. Áradozó szavakban írá le a nemzet készségét a királyi kivánat teljesítésére. E mellett említé ugyan a nemzet követeléseit is, de csak oly módon, hogy miután az ország rendei annyi készséget tanúsítanak megfelelni a király várakozásának, viszont remélik, bízva ő felségének mind az előadásokban, mind a trónbeszédben a nemzet iránt kifejezett atyai indulatában, hogy ő is teljesítendi az ország kivánatait. És ekként, minek a rendek értelme szerint egyenesen feltételül kell vala kitűzetni, csak a fejedelem kegyelmére hagyatott: a lényeg elenyészett a forma alatt. Szóltak ugyan többen a fogalmazat helytelensége ellen s világosan és határozottan kifejeztetni követelték, hogy a kir. kivánatokat egyedül a kereskedelem felszabadításának feltétele alatt hajlandó megadni a nemzet; de a nagyobb rész, vagy meglepetve volt, vagy nem méltánylá eléggé a szerkezet cseles fordulatait, és az elnöklő Semsey András kir. személynök s más udvari pártiak ösztönzésére, — kik a bevett szokásnál s formáknál maradást emlegeték, s illetlennek, A válaszfelirat.

1802 bizalmatlanságot elárulónak és gerjesztőnek, a magyar nagylelkűséggel meg nem férhetőnek állíták, a királyi kivánatok megadását oly élesen feltételhez kötniök, — a fogalmazat végre elfogadtatott s a válaszfelirat, mely ellen a főrendeknek épen semmi ellenvetésök sem vala, azonnal felküldetett.

Az ország rendeinek ezen engedékeny elhatározására kétségkivül Mária Terézia császárné s királyné is, ki e gyülésen anyjával, a nápolyi királynéval együtt jelen vala, gyakorolt némi befolyást. Ő a gyüléseket egy cs. kir. kamarás s egy országgyülési követ kiséretében igen szorgalmasan szokta vala látogatni; s míg az előadások tartattak, azoknak értelmét kisérői által magának rendesen megfejteté, a szóló követeket megnevezteté. De a gyüléseken kivül is minden módon ügyekezik vala hatni a követekre: az ünnepélyek, udvari fogadások s mulatságok alkalmával, valamint sétáin is, leereszkedő nyájassággal közeledék a követekhez, vagy inté őket magához, s bocsátkozék velök beszélgetésbe. A magyar ember oly ritkán látá különben királynéját, oly lovagias hódolattal viselteték iránta, s oly nagyra becsülé az ilyféle nyájasságokat, hogy eleinte ennek nem csekély lett hatása a követek magatartására és szavazatára.

Elégületlenség a leirattal. A király a rendek feliratára oly értelemben válaszolt, hogy a maga kivánatait általok elfogadottaknak tekinti; az ország kérelmeire azonban egyátaljában nem adott kielégítő választ. A pénz és kereskedelem ügyét illetőleg, csak némi átalános, semmi reményt nem nyujtható igéreteket tőn; a reformmunkálatok közől pedig csak a hadpótlást, népösszeirást, a törvényszékek rendezését s a váltótörvényt kivánta tanácskozás alá vétetni. Az ezredek jelen állapotát végre a nádor által igéré tudatni a rendekkel.

E leirat nagy elégületlenséggel, sőt kitörő boszúsággal fogadtatott a rendektől. Sokakban felébredt már az elmulasztás bánata; de hasztalan: a kereskedelem felszabadítását, mit a nemzet annyira óhajta, miután a jó alkalom elsza-

lasztatott, kivívni többé nem lehetett. Az e miatt felingerült rendek heves ellenzéket képeztek a kormány ellen, s azontúl minden módon megneheziteni, sőt meghiúsítani is töreked-tek a már megajánlott királyi kivánatok iránt alkotandó tör-vényeket. A királyné gyakori jelenléte egy ideig még csak visszatartá ugyan a szónokokat a hevesebb kitörésektől; de utóbb, midőn az ellenzéki párt határozottabban megalakult, annak jelenlétében is, egyenlő szabadelvűséggel és tűzzel szóltak a követek; minek következtében a királyné el is maradt a gyülésekről. 1802.

A hadpótlás kérdése.

Mihelyt az előadások első pontja részletes tárgyalás alá fogatott, az ellenzék azonnal több, arra vonatkozó kér-dést állíta fel, melyek iránt hosszú, heves viták keletkeztek. Mindenek előtt e két kérdés hozatott szőnyegre: mindig-re-e, vagy csak a következő országgyülésig vállalja magára az ország az ezredek pótlását? — és: határozott ideig tar-tandó hadi szolgálatra, mint mondani szokták, capitulatióra, adjon-e ezután az ország, vagy mint eddig, egyszer minden-korra újonczokat, kiknek szolgálata addig tartson, míg arra alkalmasak? A nemesség ugyanis a maga fegyverrekelési kötelességét úgy tekintvén, mint kiváltságainak alapját, nem-csak arról nem akart lemondani, hanem, nehogy maga nél-külözhetővé legyen, mindeddig a rendes hadpótlás elvének felállítását is kitartó állhatatossággal ellenzette vala. A ne-messég, nincs tagadásnak helye, nagy előszeretettel ragasz-kodik vala a maga kiváltságaihoz, s mindenha a legszivó-sabb makacssággal küzdött azok mellett a kormány ellen. Tagadni azt sem lehet, hogy a nemesség ezen magatartása jobbára önzésből származott. De kétséget az sem szenved, hogy ezen kitartó ragaszkodása a kiváltságokhoz részben onnan eredt, mivel úgy vélekedék, hogy az ország sajátsá-gos körülményei közt, melyeknél fogva az absolut Ausztriá-hoz van kapcsolva, maga az alkotmány s a független nem-zeti államélet is csak ezen nemesi kiváltságokkal együtt ma-rad fen vagy bukik meg végképen. E nézetek befolyásán

1802. kivül azonban még az igazságérzet ösztönének is volt arra hatása, hogy eddigelé a jobbágyokat is vonakodott alája vetni a hadi szolgálat állandó, rendszerezett terhének. Lehetetlen volt ugyanis elfojtani magában annak érzetét, hogy míg maga csak a megtámadtatás esetében köteles fegyvert fogni, és ezen, ritkábban beálló szolgálati teherért is oly drága kiváltságokat élvez: a minden polgári jogokból kizárt népet állandó s rendszerezett hadi szolgálattal terhelnie, nem férhet meg az igazsággal.

Ezekben feküdt oka, miérthogy a rendek mindig vonakodtak vala rendezni a hadpótlást, s az újonczokat, kiket a kormánytól sürgettetve, időnkint megszavaztak, egyszer mindenkorra adták meg, a nélkül hogy akár ezek szolgálati éveit meghatározták, akár magokat arra köteleztték volna, hogy az ezek soraiban időjártával támadandó hézagot pótolják. E helyett a kormányt hatalmazták fel, hogy szabad toborzás által, önkéntesekkel pótolja a hiányokat. Nem titkolhaták el ugyan magok előtt, hogy ily módon azon egyes honpolgárok irányában, kik újonczokul adatnak az örökös hadi szolgálatra, nagy igazságtalanság történik; de még nagyobb igazságtalanságnak látszék, a magok kiváltságos helyzete mellett, az egész jobbágyosztályt rendszeresen terhelni. Ha pedig valaki, oly formán mint Kollár Ádám 1764-ben, kiváltságaik eltörléséről mert szólani, arra mint magának az alkotmánynak megtámadójára, hazafias indignatióval anathemát kiáltották.

E nézetek és indokok tették jelenleg is tárgyát azon heves vitáknak, melyek a hadpótlás felett támadtak, s melyek a kormánypárt minden erőködése daczára, most is azon határozattal végződtek, miszerint a hadpótlás csak a jövő országgyülésig ajánltatott meg. E határozatra kétségkivül azon remény is befolyt, hogy a jövő gyülésen ezen engedményért majd több előnyt sikerülend kialkudni a kormánytól. Az egymással ellenkező elvek s érdekek hatása alatt azonban még sem tudták a rendek megőrzeni magokat némi el-

lenmondástól; mert bár az állandó hadpótlás elvét nem 1802.
fogadták el, a capitulatiót még is, — sarkalva azon igazságtalanság érzetétől, mely a kiállított s örökös szolgálatra kötelezett újonczokon elkövettetik, hajlandók lőnek felvenni a törvénybe. Szolgálati időül a gyalogságnál tíz, a lovasságnál tizenkét év állapíttatott meg. E kérdéseknél a kormánypárt, mely leginkább a főnemesekből álla, az újonczok iránti emberiséget, méltányosságot hozván fel érvül, a kor szelleméhez mért szabadelvű irányból látszék kiindulni s a nép pártfogójának szerepét játszani. Valóban mindazáltal csak saját érdekéért harczolt a kormány, jól tudván, hogy a capitulatió egyszer törvénynyé válván, mulhatatlanul maga után vonja a rendes hadpótlást.

Még hevesebben folyt a vita az adandó újonczok száma tekintetében. A kormánypárt a jelen hadlábat, mely szerint a magyar katonaság kerek számmal 64 ezeret tőn, a rendek viszont az 1791-ki hadlábat kivánák venni a pótlás alapjául, nemcsak mivel ez kisebb számot mutatott, hanem azért is, mivel az ezen évi 66-dik törv.czikk jogosítja fel a királyt hadpótlást igényelnie. Midőn a főrendek az e felett folyt heves viták alatt szivósan védenék a kormány érdekét, a rendek tábláján, hol őket csak Bars, Hont, Szatmár és Arad megyék és Buda, Temesvár s Lőcse városok követei támogaták, ama kérdés merűl vala fel: vajjon a rendek vagy a mágnások táblájának szavazatát kell-e döntőbbnek tekinteni? Ezt azonban veszélyesnek tarták magokra nézve a főrendek; s a dolgot nem akarván élére állítani, a nádor közbenjárásához folyamodtak. A főherczeg közép utat választa a két vélemény közt s az 1792-ki hadlábat mutatá be, mely szerint a magyar katonaság száma 57 ezer körül álla. E szerint aztán abban egyezett meg végre a két tábla, hogy a következő országgyülésig évenkint hat ezer, háború esetében pedig egyszer mindenkorra tizenkét ezer újoncz állíttassék ki, egyszersmind pedig a capitulátió is függesztessék fel a béke helyreálltáig.

1802. Pár nap mulva ezután elkészült a' hadi adó felemelését illető felirat is. Az adónak két millióval szaporítása elvileg már el lévén fogadva, most csak az vala meghatározandó, mennyi vettessék abból a só felemelendő árára, s mennyi egyenes adó gyanánt a jobbágyságra? A kormánytól közlött adatokból kitünvén, hogy a sófogyasztás évenkint mintegy másfél millió mázsát teszen, a só ára mázsánkint egy forinttal emeltetett felebb, s az ebből származó másfél millió forintnyi adószaporodás mellett az eddig kerek számmal négy millió négyszáz ezer forintra menő hadi adó öt millióra emeltetett.

A kormány azonban egyik feliratban sem nyugodott meg. Mi az adót illeti: a sóár meghatározásának joga már régóta Eris almája volt a kormány s az ország rendei közt: ezek arra, a törvények értelmében magoknak is befolyást, amaz korlátlan szabadságot követelvén magának. Az 1791-ki 20-ik t. cz., mely e tárgyban intézkedik, oly homályos és határozatlan értelmű, hogy a kérdés általa koránt sem döntetett el. Ez okból történt most is, hogy a kormány, a maga hatalomgyakorlatát megmentendő, mihelyt a rendek feliratát vette, a só árát önkényleg 1 frt 6 krral emelte felebb, s azt, mielőtt iránta országgyülésileg megállapodás történt volna, az illető sóhivataloknak azonnal szabály gyanánt meg is hagyta. A kormány ezen önkényes fogása nagy ingerültséget ébresztett a rendek többségében. Számos követ eddigelé példátlan szabadsággal s bátorsággal kelt ki a király rosz akaratú tanácsosai ellen. Többen a kamarától kidolgozott sófogyasztási táblázat hitelessége ellen is kételyt emeltek, s indítványukra a rendek a kamara elnökét feleletre vonták. De ez oly válaszszal utasítá el a rendek követelését, hogy királyi hivatalnok lévén, a király parancsa nélkül nekik nem felelhet.[1]) Hosszú s heves kikelések után, mivel a

[1]) Szükség itt megjegyeznünk, hogy az ekkoron még itélőmesterek által szerkesztett országgyülési napló oly hütlen és hiányos, annyi benne magokkal az Actákkal is ellenkező elferdítés, mellőzés, elhallga-

kormány által már kihirdetett új sóárt megváltoztatni többé 1802.
nem lehetett, hogy a nemzet joggyakorlatát hozzájárulásuk által némileg támogassák, a kormánytól kiszabott árt magok is megerősítették, s aztán egy, a történtek felett mély fájdalmat kifejező feliratban kérték a királyt, kimélje meg a törvényhozó kar jogait a jövőben ilyféle sérelmektől.

A hadpótlást illetőleg az volt a kormány kivánata, hogy a hadfogadás eddigi módja megszüntettetvén, oly törvény alkottassék, mely szerint a magyar hadsereg, a már meghatározott capitulatióval, jelen számában tartassék fenn mind béke mind háború idején a nélkül, hogy arra a jövő országgyülések végzése megkivántatnék; s csak rendkivüli szükségben, midőn a katonaság ekként meghatározott száma elégtelen, tanácskozzanak a rendek a hadsereg ideiglenes szaporításáról. „Ezen elveket annyira alkotmányosaknak látja ő felsége, — mond a leirat, — hogy azokat érvényesíteni királyi tiszte által érzi magát köteleztetve.“ A rendek azonban nem akartak tágítani. Hasztalan sürgeté őket a királyi kivánat teljesítésére a kir. személynök; hasztalan küldé át hozzájok hasonló értelmű üzenetjeit a főrendek táblája is. Ezek még cselhez is folyamodtak, oly szerkezetet terjesztvén elejökbe, melynek homályos értelmét akként is lehetett volna magyarázni, hogy ez alkalommal csak három évre vállaltatik ugyan el a hadpótlás; annak elve mindazáltal állandólag el van fogadva, úgy hogy az tanácskozás alá se kerüljön a jövőben, hanem csak az újonczok száma s a pótlás egyéb körülményei felett kelljen utóbb határozniok. De mind hiába, a rendeket nem lehetett megingatni előbbi határzatukban, mely szerint csak a jövő országgyülésig vállalták el a hadpótlást. Ily értelemben lőn aztán az újabb felirat is szerkesztve; melyből czéljainak elérhetlenségéről meggyőződvén, a kormány is megszünt tovább ostromolni a rendek

tás, hogy azt csak nagy óvatossággal s egyéb tudósításokkal egybevetve, lehet használnunk a gyülés történelmének kútfejéül.

1802. állhatatosságát. A gyülés végén mindazáltal, midőn a törvényczikkelyek véglegesen megállapíttattak, sikerült a kormánynak oly homályosan s határozatlanul szerkeszteni az illető törvény szövegét, hogy azt a rendek határozatával meg nem egyező értelemre is el lehetett csavarni.

A nemzeti kivánatok.

A kir. előadások tárgyalása ekként befejeztetvén, a nemzet szükségei és kivánatai, mik időnkint eddig is több izben szóba hozattak volt, kerültek szőnyegre. Említők, miképen a követek többsége utasításul hozta magával, hogy az 1791-ki országos bizottmányok valahára tüzetesen tárgyalás alá vétessenek. A pangásban lévő anyagi érdekek előmozdítása tartatván legsürgetőbbnek, mindenek előtt az államgazdászati munkálat fölött kezdetett meg a tanácskozás. Hamar meggyőződtek azonban a rendek, hogy ha e munkálatot veszik a készítendő törvényjavaslat alapjául, czélt avval nem fognak érhetni. Láták ugyanis, hogy e terv, bár magában véve oly jeles, miszerint annál jobbat kivánni sem lehetne, nem a jelen körülmények közé való; mert oly átható, gyökeres reformokat javasol, s általában oly szabadelvű tételekből indul ki, hogy azoknak elfogadását s törvénynyé szentesítését a kormánytól remélni sem lehet. Különösen kevés tekintettel volt e munka azon viszonyokra, melyek az ország s a monarchia német-szláv örökös tartományai közt, ha bár a kölcsönös szerződések ellenére s az ország függetlenségének sérelmére is, de tényleg léteztek; s javaslataiban általán véve csak azon szempontból indult vala ki, hogy mihez van az országnak joga, mit igényel annak java? 1791-ben még mindezt remélheték vala kivívni az ország rendei; de azóta nagy változás állott be a kormány politikájában. A rendek tehát a jelenleg kivihetetlen terveket félretévén, a nagyfontosságú tárgy kidolgozásával egy országos választmányt bízták meg, mely még ezen országgyülésnek javaslatot nyújtson be az ipar s kereskedelem pangó állapotának javítására.

Bizottság az anyagi érdekek javítására.

A választmány mindenek előtt meghallgatá a nevezetesb városok, különösen Buda, Pest, Pozsony és Győr keres-

kedő testületeinek véleményét, s munkálatában a Magyarország s a többi örökös tartományok közt létező viszonyokat s ezek szerint az összes monarchia államgazdászati szükségeit tűzte ki vezérelvéül. Nem azon szempontból indula ki: mi illeti meg jogszerűleg az országot; hogyan kellene annak, mint egészen független államnak vezérleni kereskedelmi politikáját? — hanem, mit enged keresztülvinni az ország kapcsolata Ausztriával; miket lehet a fenforgó körülmények közt javítani a nélkül, hogy azokból a német-szláv tartományokra bármi kár háramoljék? Az előadott nézetek, javaslatok mind abban központosúlnak: hogy a fenálló vámrendszer, mely Magyarországot nem kevésbbé szégyenítő mint káros gyarmati viszonyokba sülyesztette, legalább is annyira módosíttassék, s ennél fogva a magyar ipar és kereskedelemnek annyi szabadság engedtessék, mennyit az ország legkiáltóbb szüksége s fenmaradhatása mulhatlanul igényel s egyébiránt a többi örökös tartományok érdeke is megenged; szóval mit az összes monarchia java kiván. E munkálatot a rendek elfogadván, egész terjedelmében a felirathoz kapcsolták, melyben esdekelve kérik a királyt, venné szivére a végelszegényedés örvénye felé rohanó ország szomorú állapotát, s engedne a magyar terményeknek szabadabb kivitelt a külföldre: így történhetvén csak meg, hogy az örökké szenvedőleges állapot némileg felüdüljön, az országba több pénz folyjon, s ekként abban a német örökös tartományok gyártmányainak is, melyekkel versenyezni Magyarország úgy sem képes, nagyobb kelendőség eszközöltessék. 1802.

Ennél szerényebb, önzéstelenebb, a monarchia többi részei irányában, nem mondjuk méltányosabb, hanem engedékenyebb, kérelemmel még soha sem járult, nem járulhatott volna az ország, anyagi érdekeinek tekintetében, a kormányhoz. És, fájdalom, még ezt sem láthaták a rendek teljesítve a feliratra érkezett királyi válaszban, melynek tartalma lényegére nézve következő: a gabona szabad kivitele, mint eddig is gyakran történt, míg a monarchia java és szüksége ellen-

1802. kezőt nem követel, meg fog engedtetni; a szarvasmarha kivitelét a mult háborúkban történt nagy fogyasztás miatt megengedni nem lehet. A borkereskedés gyarapítására gondja lesz a kormánynak, midőn majd a külhatalmakkal kereskedelmi szerződéseket fog kötni. A többi akadályok iránt, melyek a vámrendszerből erednek, tanácskozni fog ő felsége illető kormányszékeivel. Végül arra figyelmezteti a rendeket ő felsége, hogy a kereskedelem virágzatának a könnyű s olcsó vizi és szárazföldi közlekedés és a gyors igazságszolgáltatás legszükségesebb föltételei: az első létesíthetése országos pénztárt, melyből utak, csatornák stb. készíttessenek, a második váltótörvényszékeket tesz mulhatatlanul szükségessé. Ezek nélkül a kereskedelem gyarapításáról tanácskozni, meddő munka s puszta idővesztegetés. Minthogy azonban mind a két tárgy bevégzésére e gyülés folytában már nem lesz elegendő idejök: óhajtja ő felsége, hogy legalább a közpénztár alapításáról tanácskozzanak az ország rendei.

E leirat semmiben sem szüntette meg a kereskedelem akadályait, kivált miután a gabonakereskedésre, azon egyetlenre nézve is, melynek engedélyt látszik tenni, rövid idő mulva oly értelmű rendeletet bocsáta ki a kormány, melynél fogva, mint alább látandjuk, a látszólagos engedély is megszoríttatott. Kereskedelmi szerződést, melyben a magyar bornak némi kedvezés jutott volna, soha sem kötött az osztrák kormány. A vámrendszer megváltoztatását pedig azon kormányszékektől, melyek azt egyoldalúlag, a magyar kormányszékek meghallgatása s befolyása nélkül alkották, várni sem lehetett.

Az országos pénztár kérdése. Mi a kormány által indítványozott országos pénztár s váltótörvényszékek felállítását illeti: meg voltak ugyan győződve a rendek azok szükségéről; de látták egyszersmind azt is, hogy e nagy fontosságú s terjedelmű tárgyakat, melyek körül a tárgyalás alatt, mindenesetre számtalan életbe vágó kérdéseknek s bokros nehézségeknek kell vala felmerűlni csak azért pendítette meg a kormány most, a gyűlés vége felé, hogy a kereskedelemnek életfontosságú ügyét mellőz-

hesse. Semmi reményök sem lévén tehát kedvezőbb leiratot nyerniök, a kivánt engedmények sürgetésével nem akarták tovább vesztegetni idejöket. Hanem, nehogy a kormány nekik azon szemrehányást tehesse, hogy mindent csak a vámszabályozástól várnak; azt pedig, mit az anyagi érdekek tekintetében törvényhozás utján magok tehetnének, könnyelműleg vagy önzőleg elmulasztják: az országos pénztárt azonnal tárgyalás alá fogták. 1802.

Közönséges lévén a meggyőződés, hogy az adózó népre újabb terheket rakniok nem lehet, egyedül a nemesség adózásából kivánták alkotni a közpénztárt. A főrendek nagy része is hajólni látszék a méltányos indítványra. Azonban a nemességnek sem egyik sem másik része nem érett még meg az adózásra; az őszinteség mind a két táblán hiányzott. A vitatások alatt nem sokára azon kérdés merült fel: mi történt azon közpénztárral, mely 1792-ben az anyagi érdekek gyámolítására, a sóár fölemelése által alkottatott, s melynek tíz év alatt már több millió forintra kellett szaporodnia. Hol vannak számadásai, s miért nem adatnak elő a törvényhozó karnak? Alig pendült meg e kérdés, a rendek többsége mindenek előtt számadást akart követelni a kormánytól; midőn pedig ezt a főrendek ellenzenék, a többség akként nyilatkozott, hogy minek alkottatnék ilyféle pénztár újabban is, míg az ország sem arról nincs biztosítva, hogy az valósággal rendeltetésére fordíttatik, sem számadásra nem szoríthatja a kormányt?

Kétséget nem szenved, hogy a rendeknek, midőn az elvet kimondák, hogy magokat a közjó gyarapítása végett megadóztatni hajlandók, nemcsak jogukban álla, hanem alkotmányos kötelességök is vala, mindenek előtt az ily féle adónak, legyen az egyenes vagy közvetett, kezelése körül jőniök tisztába; mert elég sajnosan tapasztalhaták egyébiránt, hogy az ország közjövedelmei, melyek fölött a királyi hatalom, régi szokás szerint, nagy szélességben gyakorolja a maga jogát, koránt sem fordíttatnak hazai czélokra. És

1802. ennél fogva mindenekelőtt gáncsolandó a főrendek eljárása, hogy az udvar kedvének keresése végett nemcsak magok könnyelműleg lemondottak alkotmányos jogukról, mely szerint a közczélokra szánt jövedelmek mire fordítását számul kérhették; hanem e jog gyakorlatában még a rendek tábláját is gátolták. De más részről lehetetlen meg nem rónunk azon önzést is, mely e jogot csak ürügyül tekinté, hogy kivonhassa magát a kötelesség alól, mely a kiváltságról lemondást, áldozatot parancsol, midőn a haza sürgető szüksége, java, boldogulása forog kérdésben. Mert fájdalom, e központári ügy tárgyalása közben, a rendek közől sokan a legvastagabb önzést árulták el; némelyek avval még czégéreskedni, azt negélyezni sem szégyenlék. Voltak, kik nem pirulának mondani, hogy Magyarországnak, csak a nemesi jogok s kiváltságok maradjanak épségben, semmi egyébre sincs szüksége! Mások alkotmányárulásnak bélyegezték a nemesember adózását, történjék az bármi czélra; mert a nemadózás kiváltsága legsarkalatosb része, alapja az alkotmánynak, legfőbbike, legnemesbike minden alkotmányos jogoknak! Miszerint fogalmunk legyen, hogy különben is mily, szinte hihetetlen dolgok mondattak el ekkoron törvényhozóink által, ime a napló egy töredéke: ‚Zerdahelyi György, Nyitra megyei követ': ‚Ő utasítása szerint a nemességre semmi terhet sem vállalhat; sőt még csak arra sem szavazhat, hogy a központár ügyében bizottmány neveztessék. E pénztár csak a kereskedelem gyarapítására szolgálhatna; de nálunk még oly csekély a kereskedelem, hogy nincs rajta mit gyarapítani. Őseink sem igen kivánták annak gyarapítását; mert nem is lehet állítani, hogy az akár a királynak akár az országnak nagyobb hasznára volna. Ha készíttetnének is csatornák, mi hasznát venné annak a felső vidék? Ő még a kereskedelem felszabadítását sem kivánja; mert ha a vámok leszállíttatnak, megcsökken a király jövedelme, stb. Mások meg ily formán okoskodának: ‚A magyar alkotmány lényege abban áll, hogy a nemesség az insurrectió és subsi-

diumon felül semmi terhet se hordjon; az országos adózás 1802.
pedig új teher lenne, mely által a nemesség szolgaságának vettetnék meg alapja. Már az 1723 ki 115-dik törvényczikk is szól ilyféle közpénztárról; de valamint eddig elmaradhatott, úgy ezután is elmaradhat az. Eleget fizetett s fizet már eddig is a nemesember; ime most is felemeltetett a só ára', stb. stb. És hasztalan mondták a kiváltságok e vak bálványozóinak a józanabbak, hogy ha ilyféle közpénztárba, kellő felelősség mellett fizetnek, csak önmagoknak kölcsönöznek, saját jólétök gyarapítására; hogy ezt hasonlítani sem lehet a hadi adózáshoz, mely egyszer megszavaztatván, örökre fenmarad; hogy csak némi beruházmányok által emelkedhetik az ország, melynek pangását, szegénységét önmaguk is sajnosan érezik, más virágzó országok sorába stb. Mind ez elhangzott, mint a pusztában kiáltónak szava. A többség nyilván elárulá, hogy a kezelés felelősségét, s az 1792-ben közczélokra megajánlott sóár-pótlék elpazarlását csak azért hozta szőnyegre, hogy az ügyet elejthesse. Azt hiszik vala, hogy közdolgokban, melytől a nemzet létele, legalább jóléte, föltételeztetik, önzésök, kötelességmulasztásuk mentségére elégséges, ha kimutathatják, hogy más is bűnös, hogy a nemzet sírját nemcsak magok, hanem mások is ássák! Elvégre megint az ismeretes kibúvó ajtóhoz rohantak: ,neveztessék ki egy országos bizottmány, mely a jövő országgyülésig forrást keressen, melyből közpénztár alkottassék' — így szólott a végzés.

Hasonló elfogultság és szűkkeblűség, önzés és tudatlanság, még egyéb tárgyakban is bélyegzi, a rendek tanácskozásait. Mellőzve lévén a közpénztár nagy fontosságú kérdése, az adó arányosabb felosztása, s az e végre intézendő népösszeirás és kapurendezés felett folyt tanácskozások alkalmával felirat intéztetett a királyhoz, hogy a birtoktalan nemeseket a házi adó alól is mentse fel; egyúttal pedig végzéssé lőn, hogy a nemesség semminemű czélra és czím alatt ne adózzék; sőt még cselédei is szabadok legyenek a

1802. közadótól. Továbbá, hogy a nemesség a városokban is ment legyen minden községi tehertől. De ez ellen a mily helyesen szintoly hevesen keltek ki néhány város követei, előterjesztvén, hogy e határozat oly városokban, hol sok nemes lakik a polgárokat igazságtalanúl terheli; minek az lehet majd következése, hogy a polgárok száma megfogy. A községi terhekben tehát arányos részesülést kivántak a nemesség részéről. De bár a városiak igazságos követelését a főrendek is gyámolítják vala, a rendek táblája azt még is félrevetette.

Ingerűlt vitákat szűlt ezután az erdőügy rendezése is, mire a mind érezhetőbbé váló fahiány ösztönzé az ország rendeit. Voltak azonban sokan, kik ezt is a nemesi aranyszabadság megszorításának tartván, nem tudták megegyeztetni a nemesember birtokjogaival, s akként nyilatkoztak, hogy őket nem lehet abban korlátolni, ha egyszerre valamennyi erdejöket kivágatják is. A főrendek nagyobb része ellenben pártolá az erdőrendet; s végre küldetett is ez iránt egy felirat a királyhoz. Mivel azonban ennek válaszában egyebek közt oly állítás is fordúlt elő, miszerint a végrehajtó hatalom kötelessége, s ennélfogva a király jogaihoz tartozik, az erdők pusztítását, legyenek azok bárki birtokában, meggátolni, az ellenzék újra zajt ütött; s a kérdés végre is egészen elejtetett.

Sükeresebb, ha bár szintén nem helyes véget ért a vadászat rendezésének kérdése. Egy hétig tartó heves viták után a végzés oly értelemben mondatott ki, hogy a nemességnek korlátlan joga van a vadászatra. Azon nagy hév, melylyel e tárgy megvitattaték, ellenében ama hideg közönyösségnek, mely a szegény adózó nép állapotjának javításáról folyt tanácskozás közben a táblát jellemzé, egy humanusabb érzelmű követnek alkalmat nyújta egy gúnyverset köröztetni a táblánál, mely szerint a nyulak nemzetsége a Nyulak-szigetéről ünnepélyes követséggel járúlt a rendek elejébe, köszönetet mondani a reájok fordított oly nagy figye-

lemért és időért, mennyit még jobbágyaik állapotának sem szenteltek vala. 1802

A sérelmek és kivánatok közől jelentékenyebb vitákat a papirpénz és a tizenkét krajczáros rézpénz támaszta. A papirpénz miatt keserű panaszok emelkedtek a kormány ellen, miért hogy azokkal annyira elárasztotta az országot, hogy becsök mind alább sülyed, s minden áru mód felett megdrágúlt; a jó pénzt pedig annyira kivonta az országlakosok kezéből, hogy a pénzjegyek felváltása majdnem lehetetlenné vált, s a mindennapi forgalom az élet szükségeinek beszerzése mondhatatlanul megnehezűlt. Még hevesebb szemrehányások tétettek a kormánynak a tizenkét krajczáros váltópénz körűli eljárása miatt. E pénz, melynek belértéke alig tette névszerinti becsének egyötödét, ámbár nyilvános biztosítás alatt tétetett forgalomba, még is, épen az országgyülés előtt, tíz krajczárra szállíttatott le. A helytartótanács e rendelet ellen előterjesztést tőn a király előtt; de nemcsak hogy czélt nem ért lépésével, hanem még nagyobbította is az ország kárát. Mert miután a helytartótanács az értékleszállítást akkor, midőn az a többi tartományokban történt, az ügy tárgyalása miatt ki nem hirdette, a bécsi tőzsérek és kupeczek e halasztást hasznukra fordítva, a rosz pénzből felváltás végett nagy öszvegeket hoztak az országba, hol becsének változása tudva még nem lévén, névszerinti becsében forog vala. A rendek nagy hévvel fogták fel a tárgyat, mely által épen a szegényebb néposztály szenvedett tetemes kárt. Hivatkozának a királyi szó szentségére, a közhitel fentartásának szükségére; s egy hatékony felirattal kivánták sürgetni az orvoslatot. A főrendek azonban ellenzék, hogy a nemzet nyílt bizodalommal szóljon a kormányhoz; s azt válaszolák a rendeknek, hogy miután a legújabb rendeletek szerint e pénz az adóban s a sóházaknál egész névszerinti becsében, a többi kamarai s helytartósági pénztároknál pedig tíz krajczárban elfogadtatik, a két krajczárnyi veszteség

A papir pénzjegy kérdése.

1802. nem oly nagy, hogy a miatt felírni méltó lenne; különben is lehetetlen már megváltoztatni a kibocsátott rendeleteket.

Galicia s Dalmatia visszakapcsolásának kérdése.

Galiczia és Dalmátország visszakapcsoltatásának s bekebeleztetésének kérdése is előfordúlt a sérelmek és kivánatok között. Néhány főispány még az országgyülés előtt megírta megyéjének, miképen az volna a főherczeg nádor kivánata, hogy Dalmátország visszakebleztetését ne sürgessék követeik által. A rendek többsége mindazáltal már csak azért is felírni kivánt e tárgyban a királyhoz, hogy az e tartományok s az ország közt fenálló közbenső vámoknak eltörűltetését sürgethesse. A felsőház azt állítá ugyan e követelés ellenében, hogy Dalmátországot ő felsége Velenczével együtt kárpótlásúl nyerte másutt elvesztett tartományaiért; de a rendek úgy vélekedének, hogy e körülmény a királyt nem oldhatja fel esküjétől, melylyel magát koronáztatásakor a hajdan Magyarországhoz tartozott s bármi módon visszaszerzendő tartományok visszakapcsolására kötelezte. A felirat tehát Galicia és Dalmacia bekebeleztetése végett felküldetett. A kormány azonban erre hajlandó egyátalában nem lévén, válaszul azon kérdést intézé a rendekhez: mutatnák meg, mikor kormányoztatott Galicia a magyar alkotmány szerint? A rendek, utóbbi feliratukban szükségtelennek állíták e kérdés történelmi vizsgálatába ereszkedni, miután tagadni nem lehet, hogy Lengyelország első felosztásakor Galicia, mint hajdan magyar koronai tartomány vétetett birtokba, miként ezt Mária Teréziának nyilatkozata, a magyar király czíme s Galiciának a koronázási ünnepélyen a magyar korona többi tartományai közt szemlélhető zászlaja és czímere eléggé bizonyítja. A tárgy mindazáltal mellőztetett a kormánytól.

Szóba jött továbbá, a jezsuiták, pálosok, benczék, prémontreiek és cisterciek szerzetének helyreállítása s minden egyházi alapítványoknak, melyeket a kincstár II József idejében lefoglalt, rendeltetésökre visszaeresztése. Az e tárgyban készült feliratnak lett aztán részben eredménye,

hogy a három utóbb nevezett szerzet valóban helyreállíttatott s javaik visszaadattak. Ez alkalommal egyszersmind végzésbe ment, s a feliratban is megemlíttetett, hogy a kathol. ifjúság nevelése egyedül a papságra bízassék; a nevelő intézetek, convictusok helyreállíttassanak: az egyházi hiteles helyek fentartassanak. 1802.

A kormány e közben határidőt szabott az országgyülés bevégzésére. Minthogy azonban még számos sérelem és kivánat maradt tárgyalatlan, a rendek a gyülés meghosszabbításáért folyamodtak. E feliratra ama váratlan válasz érkezett, hogy ő felsége nem ellenzi ugyan a gyülés folytatását; de abban csak azon feltétel alatt hajlandó megegyezni, hogy az a napdíjakat fizető szegény adózók további terhelése nélkül történjék. A rendek, erszényöket megnyitni e czélra sem hajlandók, ennek következtében azonnal elálltak a kivánattól, s a még tárgyalatlan sérelmeket kivonatban terjesztvén fel, reményöket fejezék ki, hogy azokat ő felsége a jövő gyülésen előlegesen fölvétetni engedendi.

Az utolsó ülésekben, melyek alatt a törvényczikkelyek szerkesztése vétetett munkába, igen heves viták támadtak azon változtatások miatt, melyeket az udvari kancellária a királyi leiratok nyomán készített czikkelyekben, szokása szerint most is, tenni akart. A rendek észrevévén, hogy ez által csak homály s kétértelműség vitetik a czikkelyekbe, nagy zajt ütöttek s keserű szemrehányásokat tőnek a király tanácsosainak; de engedni ők sem akartak. E meghasonlásnak aztán az lett következménye, hogy némely már kész törvényczikkek, — például, mely a kereskedelem szabadságáról, az erdők szabályozásáról, a kir. táblának két tanácsban működendő testületéről, a magánosak birtokjogait illető okmányoknak a kir. ügyigazgató általi kiadatásáról stb. szólának a törvénykönyvből egészen kihagyattak; némelyek pedig tetemes változtatást szenvedtek. Az országgyülés vége.

Az utolsó kerületi ülések egyikében szóba került az is, hogy miután az itélőmesterek, kik az országgyülési naplót

1802. készítették a bennök helyezett bizodalommal visszaélve, munkájokat igen hiányosan, a tényeket gyakran elferdítve, a gyülések folyamát a valótól elütő szellemben előtűntetve végezték, feleletre vonassanak. A változtatások azonban, melyeket a kancellária a törvényczikkelyekben tett, annyira igénybe vették a rendek figyelmét, hogy a napló ügye több más kisebb érdekű tárgyakkal együtt elmaradt. A törvényczikkelyek végre nagy bajjal elkészülvén s királyi megerősítést nyervén, az országgyülés október 31-dikén befejeztetett.

És így végződött megint egy országgyülés, melyhez megnyitása előtt annyi remény csatlakozott vala, minden haszon nélkül a nemzetre nézve. Általa sem az alkotmányos elvek s intézmények nem nyertek fejleményt, sem a személyállapotban, jogok s terhekre nézve, méltányosabb arány nem állapíttatott meg, sem a közigazgatás nem gyarapíttatott nagyobb renddel, sem végre a szellemi s anyagi érdekek tekintetében nem történt haladás. Az eredmény vajmi nagyon meghazudtolta a reményeket, melyeket a gyülés előtt szemlélhető készületek, tervek kelthettek. A kormány ezen eredménytelenséget a rendeknek vetette szemére. A bucsuzó trónbeszéd, míg egy részről gondosan kiemelte, hogy ő felsége e gyülés által egyedül az ország boldogságát, jólétét kivánta előmozdítani, s a nádornak e czél elérésére fordított buzgalmáért köszönetet mondott; más részről azon reményt fejezte ki, hogy az ország rendei a jövő országgyülésen több „szabadelvűséggel" s minden pártoskodástól ment előítéletektől elfogulatlanabb lélekkel munkálandják az ország javát. A rendek teljes mértékben megérdemlették a megrovást; de viszont az ő észrevételeik sem valának alaptalanok, midőn küldőik előtt az új terhek mellett semmi valódi előnyt nem nyujtó czikkelyeket benyujtván, panaszt emeltek, hogy a kereskedelem felszabadítását, a vám- és financzrendszer javítását sürgető felterjesztéseik sükeretlenek maradtak.

1802.

És valóban ezen országgyülés irományai s naplói bőséges tanúságát szolgáltatják, hogy egy részről a végrehajtó hatalom kisszerű féltékenysége s jogfoglalási törekvése, az idő szellemével s a nemzeti érdekekkel ellenkező, az ország természetes fejlődését minden lépten-nyomon gátoló dynastiai politikája — ; más részről egy, felében kegyvadászó, felében önző középkori arisztokratia, megcsontosúlt előítéleteivel, sötét tudatlanságával és szűkkeblűségével nem is teremthetett elő több és szebb eredményt. S ezen eredménytelenség annál sajnosabb, mivel épen azon korban történt, midőn a szomszéd nyugatiabb világban egy új szellem a hűbériséget minden kiváltságaival s egyéb uszályával romba dönté, a néposztályi viszonyokat, szellemi s anyagi érdekeket oly alapokra kezdé fektetni, melyek egy megifjúlt, életdús civilisatió feltételeit rejték méhökben.

Azonban tagadni nem lehet, a jövő szebb nemzeti lét reménysugara helylyel-közzel még is átrezgett már a jobbára igen heves, fonák, tudatlanság- és elfogúltság-jelölte tanácskozásokon; egynémely nemesebb egyéniség már az új kor nyelvén kezde szólani; s bár ezek még kevesebben voltak, mintsemhogy az általok fejtegetett eszmék keresztülhatolhattak volna az előitéletek megkövesűlt tömegén, de az általok hullasztott cseppek már vájni kezdék e kőtömeget. A nemzeti jogok érzete pedig a hatalom ellenében még azokban is nagyobb erőre látszék már fejleni, kik egyébiránt a kiváltságokat bálványozzák vala. Az ellenzék oly bátor s kitartó vala, minőt 1791 óta nem látunk a lefolyt országgyüléseken. A király tanácsosainak nem ritkán keserű szemrehányásokat kelle hallaniok. Az elébbi országgyülésről néhány megyei követnek sokkal kevésbbé szabadelvű nyilatkozatok miatt távoznia kelle: most a kormány nem nyúlt ily eszközhöz, kétségkivül azért, mivel a már tömörebb, tekintélyesebb ellenzék ellenében ily eszköz a sikernek semmi reményével sem biztatott: nem egy-két egyén meggyőződése, hanem a jogainak érzetére ébredő nemzet szelleme, — melyet

1802. 1791 után a világ óriási eseményei s az 1795-ben Thugut által emelt vérpadok ideiglen elkábítának, megfélemlítének, látszék ismét nyilatkozni a szabadabb beszédekben.

A kormány jelenleg az erőszakos megszorítás, vagy a követek visszaküldése helyett, a főherczeg nádor tanácsa szerint, egészen más módot kezde divatba hozni, hogy az ellenzéket mérsékelje. Azon követeket, kik magukat hevesebb ellenzésök által tűntették ki, s egyszersmind némi tekintélylyel s népszerűséggel is dicsekedhetvén, az ellenzéknek többé kevésbbé vezérei, fejei valának, valamely díszesebb hivatalra való előmozdítás vagy czímadományozás és más kitűntetés által ügyekezett hallgatásra bírni. Az eljárásnak tulajdonképen két czélja volt: az egyik, hogy a kormányt a kellemetlen ellenzéstől megszabadítsa; a másik, hogy a főherczeg nádornak, mint szabadelvű férfiúnak, népszerűségét nevelje. Mert a kormány, tapasztalván, mily jó szolgálatokat tehet neki a népszerű nádor, örömmel látja vala a nemzet szeretetének, ragaszkodásának nevekedését az uralkodó ház e tagja iránt; más részről a főherczegnek eleitől fogva, de különösen ezen országgyülés óta egyik fő törekvése vala a népszerűség megnyerése. Ő ezen gyülésen, mely valóságos próbaköve volt államférfiúi és diplomatiai ügyességének, oly fényes észtehetséget s ügyes tapintatot fejtett vala ki, hogy a köztiszteletet és bizodalmat nagy mértékben maga felé hajlította; s ezt megtartani, sőt nevelni, egyike lőn aztán főtörekvéseinek hosszú pályáján. A kormányszabály, az ellenzék legkitünőbb tagjait előmozdítani, melyet ő azontúl mintegy rendszerré emelt, különösen alkalmas mód vala nevelni népszerűségét, mert oly színben tűntette fel őt a nemzet előtt, hogy — mire Bécsben eddigelé épen nem ügyeltek, a haza legszabadelvűbb, legérdemesb fiait ügyekezvén bejuttatni a kitünőbb közhivatalokba, csak a közvéleménynek, közkivánatnak hódol s alkotmányosan akar kormányozni. Lehetetlen volt ugyan a főherczegnek előre nem látnia, hogy ezen eljárás mellett a hivatal- s méltóságvágy

növelni fogja az ellenzők számát; ő azonban lelki erejének, 1802.
nagy tehetségeinek érzetében bízott magában, hogy ha egyszer népszerűsége erős alapokon fog nyugodni, mindig eléggé módjában leend az ellenzéket, rendkivüli esetekben, megfékeznie. Mennyire felelt meg e várakozásának a jövőkor, s mily módokhoz nyúlt a nemzet, midőn e kormányeljárás következtében követei sorában a hivatalvágyat túlságosan elharapódzni, az utasítások megszegését, a hűtlenséget szaporodni tapasztalta, nem mulasztandjuk el alább, a maga helyén, elbeszélni.

HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

AZ UJABB ÉBREDÉS KÜZDELMEI.

ELSŐ FEJEZET.

A bizalmatlanság s ellenzék növekedése.

I.

Az országgyülés után jelentékeny egyházi s tanulmányi rendeleteket bocsátott ki a kormány. Az egri egyházmegyéből, mely az ország egész éjszak-keleti vidékét magában foglalá, két új megyét metszett ki, a szatmárit és kassait; az egrit pedig érsekséggé emelte. Az új püspökségek mindenike egy-egy káptalannal s papnöveldével is ellátták, melyek mind az elébb roppant gazdagságú egri püspökség, káptalan és seminarium javainak egy-egy részéből nyerték alapjaikat. Ugyanezen időtájban állíttattak helyre a benczések, prémontreiek és cisterciek szerzetei is, melyek tagjainak ezentúl az ifjuság nevelése s tanítása tétetett feladatául. Ez alkalommal a pécsi akadémia is Győrbe lőn áthelyezve. 1802.

Egyébiránt azonban, a mily csekély eredményt nyujtott az országgyülés, oly kevés történt annak utána is, a következő évek alatt, a nemzet érdekeinek fejlesztésére a kormány részéről, melyet egészen a nagyszerű európai események, s azokból reá nézve támadt veszélyek tartanak vala elfoglalva. Sőt szomorúan kelle tapasztalni a nemzetnek, hogy nemcsak a tett igéretekből keveset vagy semmit sem létesít a kormány; hanem még azon engedményeket is, melyeket a gyülés folytában nyujtani látszott, akként módosítja későbbi rendeletei által, hogy a nemzetre azokból semmi valóságos haszon nem háramlik. Tétlenség a kormány részéről.

1802. Így történt egyebek közt a gabonakereskedéssel. A rendeknek a kereskedelem ügyében felterjesztett kivánataira azon egyetlen pontban érkezett kedvező válasz, mely szerint a gabona kivitele ezentúl, midőn csak a monarchia viszonyai engedik, szabaddá tétetni igérteték. De még az országgyülés folytában olvashaták a rendek a bécsi hivatalos hírlapban, (julius 24-ről) „miképen ő felsége minden lehető tévedés mellőzésére, mely a Magyarországban kegyelmesen felszabadított gabonakivitel körül támadhatna, legfelsőbb kézirata által oly módon méltóztatott meghatározni e kivitelt: 1. hogy az Magyarországból, száraz uton csak ott engedtetik meg, hol ezen ország a külfölddel, minő például Törökország, közvetlen határos; 2. hogy a kivitelnek, vízi uton, egyedűl a Magyarországhoz tartozó tengeri réveken át, a szokott vám lefizetése mellett van helye.“ Az engedély így módosítva, — mint utóbb az 1807-ki országgyülés rendei is tanúsíták, semmi hasznára sem vált hazánknak, mert Törökországnak semmi szüksége sem vala magyar gabonára; a magyar tengerpartnak közlekedése pedig a világ jelentékenyebb piaczaival oly csekély vala, hogy azt figyelembe sem lehetett venni.

A vámügy. Hasonlóképen semmi eredménye sem lett azon biztatásnak, hogy ő felsége a magyar kereskedelem azon akadályait, melyek a vámok és harminczadokból származnak, középponti kormányszékei által meg fogja vizsgáltatni. A bécsi közönséges udvari kamara vett is ugyan ez iránt rendeletet ő felségétől; de miként előre is látható vala, e kormányszék nem nagy köszönetet érdemlett eljárásáért. Sőt, igéret ellenére, 1803-ban még súlyosabb vámszabályokkal korlátoltatott a már is egészen gyarmati állapotba jutott ország ipara s kereskedelme, számos magyar árúczikk vámja, a német örökös tartományok érdekében, még fölebb emeltetvén. A gyapjú, például, minek mázsájától elébb a külföldre vitelnél négy forint vala fizetendő, most tizenhat forinttal, a dohány mázsája tizenkét forinttal róvatott meg, midőn a külföldre vitetett; mi ugyanegy volt az egyenes

tilalommal. Ehhez járult, hogy az akadékoskodó vámhivatalok által megszaporított formaiságokból is újabb nehézségek származtak a kivitelnél. Súlyosabb volt még ama szabály, mely szerint a vámokat ezüst pénzben kell vala fizetni, holott a nemes érczнek már híre is alig maradt a forgalomban. 1803.

Ezen és más hasonló akadályok s nehézségek, a már régóta létezőkhöz járúlván, csaknem egészen meggátolták az ország kereskedelmi űzletét a külfölddel. Például gyapjúból, bár igen keresett czikk vala Európa valamennyi piaczain, alig vitethetett ki ezer font, míg a német örökös tartományok gyárnokai évenkint körülbelül másfél millió fontot vettek e terményünkből. Nem volt pedig közönyös dolog a magyar termesztőre nézve, vajjon Ausztriában-e vagy külföldön adja el árúját; mert az osztrák gyárosok, a kivitel meggátlásában a vámhivataloktól segédkezet nyervén, s ekként a vevők minden versenye nélkül a piacz uraivá válván, tetszésök szerint nyomhatták s nyomták is le az árakat.

Egyébiránt, fölösleges volna itt bővebben beereszkednünk anyagi viszonyaink ábrázolásába. Elég megjegyeznünk, hogy az időközben alkotott némely, még korlátolóbb szabályok kivételével, egészben véve ugyanazon vámrendszer áll vala még fen e korban is, melyet Mária Terézia és II József kormánytörténelmében vázolánk, s mely magának II Józsefnek nyilt vallomása szerint, szintoly káros, mint méltatlan „gyarmati helyzetbe“ nyűgözte le az országot. II József halála óta, mint látók, nem volt országgyülés, mely ennek megszüntetését, a vámviszonyoknak méltányosabb szabályozását nem kérte, nem szorgalmazta volna; de mind hasztalan. A közös fejedelem, e panaszok által indíttatva, több izben tárgyaltatta is az ügyet a császári kamara által; de ez, a német örökös tartományok érdekeinek részrehajló legyezése miatt, soha sem felelt meg jogos igényeinknek.

Pangás.

A nemzetnek eddig tanúsított hiszékenysége a kérel-

1803. meire igéretekkel, biztatásokkal válaszoló kormány jó akaratában, mondhatatlan kárára vált az országnak. II József halála óta tizenkét év teljes tétlenségben és pangásban repült el ismét a nemzet életéből; mely időszak ezen korban, midőn a forradalom a népek fejleményének oly rendkivüli lökést adott, reánk nézve, kik mostoha körülményeink között minden tekintetben oly nagy hátramaradásban sinylődénk, kétszeresen nagy fontosságú vala. Mióta a korszerű haladás elutasíthatlan szükségének érzetére ébredt nemzet 1791-ben azon országos bizottmányokat kinevezte, melyeknek feladatává lőn, az ország mindennemű, úgy erkölcsi, mint anyagi viszonyainak átalakítására az előmunkálatokat, terveket elkészíteni; és mióta e tervek, elég szorgalommal s belátással elkészülvén, az ország levéltárába letétettek, úgy a törvényhatóságok, mint egyesek minden javítást e tervek tárgyalásától vártak s függesztettek vala fel. Azon reményben, hogy e munkálatok nyomán úgy is látható reformok fognak tétetni, mindenütt s mindenben tétlen várakozás lomhasztá az erőket; s még azon jó és hasznos is elmulasztaték, mit különben egyes hatóságok, vagy az egyesületi téren magánosak végrehajthattak, előteremthettek volna. Mivel, például, a megyék az államgazdászati munkálatok nyomán alkotandó törvényektől várják vala a közlekedési eszközök szabályozását: utak készítéséről, folyamok szabályozásától időközben senki sem gondoskodott, nagyobbszerű ipar s kereskedelmi vállalatokba senki sem fogott. Mivel az adó tárgyában készen áll vala a törvényhozás megvitatására váró terv: az adó igazságosabb felosztását, behajtásának alkalmasabb módjait megkísérteni, népösszeirást intézni, egy megyének sem jutott eszébe. Mivel a büntető eljárás átalakítását mindenki az országos bizottmány terve szerint alkotandó törvényektől reménylé: a börtönök javítását megyéink országszerte e reform életbeléptetésének idejére halasztották. Ugyanez történt minden egyéb anyagi s erkölcsi érdekekkel is, melyeknek reformtervei a levéltár porában sóvárgának a tárgyalás elébe. És mi-

vel e munkálatok tárgyalása s annak ürügye alatt minden egyes, bármily szükséges javítás országgyülésről országgyülésre halasztatott: a pangás, tespedés mindenben általánossá lőn, az anyagi káron kivül még azon erkölcsi hátrányt is vonva maga után, hogy a nemzetnek különben is nagy mértékben sajátságai közé tartozó keleties indolentiáját öregbítette. E megszokás, minden átalakítást, minden haladást e tervektől s így a jövőtől várni, időközben pedig semmit sem lendíteni, mindinkább eloltá a korszerű haladás ama vágyát, mely 1791-ben, a Józsefkori rázkódások után, oly szép lelkesedésre gyulasztotta a nemzetet. És e tekintetben az országnak valóságos kárára váltak e reformmunkálatok, melyeknek rendeltetése vala, egy szebb és jobb lét induló pontjául szolgálniok. 1803.

Az 1802-ki országgyülés után azonban egy kissé kiábrándulni kezdett a nemzet egy része. Az ismét meghiúsúlt remények, s a minden oldalu pangásból származott, mind nyomasztóbbá váló elszegényedés, sokakban üdvös elégületlenséget ébreszte a létező állapotokkal, s egynémely megyei hatóságot, egynémely lelkesebb, értelmesebb hazafit némi tevékenységre látszék ösztönözni. Tapasztalván ugyanis, hogy a régi bajokon puszta panaszok s a kormányhoz intézett folyamodások nem segíthetnek s a meddő igéretekben bízni nem lehet, saját erejökből óhajtanak vala tenni némi kisérleteket. A még hatalmának érzetével nem biró egyesülési szellem első életlüktetései valának ezek. Vajha elbátortalanítás, korlátolás helyett, ápolása alá fogta volna azt a kormány, s rövid idő mulva tapasztalandá a nemzet, hogy vállat vállhoz vetve, önmaga is sokat könnyíthet bajain s hiányain. De a körülmények, fájdalom, mostohábbak voltak, mintsemhogy a kor új szülötte nálunk már ekkor megizmosulhatott volna; az egyesülési szellemnek a szabadság lételeme, mulhatatlan feltétele. Az egyesülési szellem ébredése.

Bár mi kevés is azonban, mi az ország jólétére e forrásból származott, mint a jobb lét utáni sovárgás tanúságát,

1803.–1805. örömmel jegyzi fel lapjára a történelem. A megyei hatóságok részéről egynémi történt az anyagi érdekek fejlesztésére. A posványok kiszárításáról, a folyamok pusztító kiöntéseinek meggátlásáról, jobb utak készítéséről stb. egynémely megye komolyabban kezde gondolkodni. A Velencze, Balaton és Fertő tavi lecsapolások, a sárvizi, sioi, kaposi, vági stb. folyam-szabályozások tervezése vagy kezdete ezen korba esik. Veszprém, Fehér, Temes, Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, s más hegyes vidékű megyék tényleg néhány jó utat készíttettek határaikban. Ama részvényes társaság, mely Bács megyében a Dunát a Tiszával egy szép csatorna által összekötötte, 1803-ban az úgynevezett Ludovicea műut készítéséhez fogott, mely Károlyvárostól Fiuméig terjed, s ezen eddigelé kevéssé használt kikötőt utóbb élénkebbé tette.

A mezei gazdaság kifejtése, javítása végett Tessedik Samu lelkész Szarvason, Békés megyében, Wiszner Hradeken, gr. Nákó Kristóf Sz. Miklóson, a bánságban, gazdasági iskolákat állítottak fel s alapítottak meg. Mind ezeknél kitűnőbb e tekintetben a gr. Festetics György által Keszthelyen, a Balaton mellett, felállított Georgikon. Ezen nagy áldozattal s buzgalommal elrendezett intézet fő és sokaktól látogatott iskolája lőn a javított, czélszerűbb mezei gazdaságnak. Nagyobb birtokosaink ezen felül utazásokat is kezdének tétetni a jelesebb külföldi gazdasági intézetekbe; például Eszterházy Miklós herczeg két ifjút küldött a nagy Thaer gazdászati iskolájába, Angolországba. Így történt aztán, hogy az okszerűbb gazdaság ismerete nálunk is terjedni s utat kezde törni a haladásra honi foglalkodásunk e fő ágában, részint a kezelést tökéletesbítvén, részint az eddig kevésbbé mível termények, minők például a rizs, a burgonya, a festőfüvek stb. termesztését és némely nemesebb állatok, például a lovak, spanyolbirkák, selyemhernyók stb. tenyésztését gyarapítván.

De a gyáripar gyarapodásának egy részről a reánk

nézve oly nyomasztó vámrendszer, más részről ipariskolák s 1803.—1805.
tőkék hiánya meggyőzhetetlen akadályokat vetett ellenébe; miért nem csoda, hogy sem az e nembeli újabb vállalatok, melyek közt a Forgách gróf által még 1792-ben állított, e század első évében pedig az üzlet terjesztése végett részvényekre alapított posztó-gyár, a Valero-féle pesti selyemgyár, a sásvári gyapotkelme-, a pesti és budai bőrgyár stb. legkitünőbbekké lőnek, sem a régiebbek nem emelkedhettek oly virágzatra, minőt különben, tekintve az ország viszonyait, nyerhettek volna; némelyek pedig meg is buktak.

A kereskedelem körében, melynek főbb akadályait fentebb említők, talán az egy bor kivitele emelkedett némileg, daczára azon, 1807-ig még mindig fenálló szabálynak, hogy a Dunán csak a határszélig engedtetett meg a szállítás; ha pedig onnan szintén vizen akará borát külföldre szállítani a kereskedő, mire azonban csak nagy bajjal nyerhetett engedelmet, mindig bizonyos mennyiségű osztrák bort is köteles vala magával vinni. A borkereskedés némi emelkedését a porosz kormány azon rendelete idézte elő, mely szerint az elébb akójától fizetendő 20 tallérnyi magas vám 1802-ben felényire szállíttatott le; minek tüstént érezhető következménye lőn az emelkedő kivitel. Boroszlóban, például, a II József alkotta védvámok s ezeket követő porosz visszatorlás óta, évenkint alig fogyasztatott el ezer akó magyar bor; 1803-ban pedig már is mintegy négyezer akó vitetett ki e városba. De mily kincsforrássá válhatott volna e terményünk akadálytalan kivitele, eléggé megérthetjük csak abból is, hogy hazánk e nembeli termelése körülbelül húsz millió akóra emelkedett, melynek értéke majdnem az összes monarchia, ekkoron mintegy száztíz-húsz millió forintot tevő államjövedelmét megütötte. Tétettek is e korban többféle kisérletek, e czikkünknek utat törni a külföldre: így például, Fuker tanár ügyekezett e század elején felállítani egy borüzleti egyesületet: kovéssel utóbb (1804-ben) Breczenheim herczeg, Eszterházy Ferencz és Miklós grófok, Schweik-

1803.—1805. hard lovag stb. tervezének egy „magyar éjszaki borkereskedő egyesületet,“ melynek czélja volt az orosz birodalomban, Svéd- és Poroszországban szerezni nagyobb keletet az ott különben igen kedvelt magyar bornak. De az első kisérletek után ez is hajótörést szenvedett a sokféle akadályokon. [1])

A nemzeti múzeum alapitása.

Az ébredés e küzdelmei közt az erkölcsi és szellemi élet mezején is jelölhetünk némi, bár még igen gyönge és csekély haladást mindamellett is, hogy a forradalmi eszméktől s elvektől megrettent kormány, az igazgatása alatt lévő népeket azoktól megóvandó, a felvilágosodást, szabadelvűséget a határoktól távol tartani, benn pedig a sajtó korlátolása s a tanulmányi rendszernek a maga szelleme szerint való idomítása által kifejlődésében nagy gonddal ügyekezett meggátolni. A nemzeti múzeumnak gróf Széchenyi Ferencz, az újabb időben hazafiui törekvései által korszakot alkotott István atyja, ekkor vetette meg alapját, nagy becsű könyv-, oklevél-, pénz- és régiség-gyűjteményét pesti házával együtt, melyben e gyüjtemények léteztek, a nemzetnek ajándékozván. Sokat foglalkodtatá a nemzet jelesbjeit ez időben egy magyar hadi akadémiának felállítása is. Az öt év lefolyta alatt két izben kihirdetett nemesi fölkelés érezteté a nemzettel, mily nagy szüksége van a hadi tudományokban kiképzett egyénekre; s a hazafiúi buzgalom az utolsó országgyülésen is tetemes új adományokkal szaporítá a régiebb alapítványokat. A pénzalap már oly nagygyá nőtt, hogy bizvást meg lehetett volna kezdeni az intézet építését, mit azonban a kormány, mely ilyféle intézetet nem örömest lát vala a nemzet közvetlen befolyása alatt, mind továbbra halasztott. Több sükere s gyorsabb eredménye lett azon közadakozásoknak, melyek egy süket-némákat nevelő intézet alapí-

---

[1]) Ld. ezekről bővebben: „Az ipar és kereskedelem története Magyarországban a három utolsó század alatt“ czímű munkámat.

tására gyűjtettek. Az emberiséges intézet Váczon, 1802-ben valósággal létre is jött. 1803.—1805.

A kormány ellenszenve, melylyel a Martinovics-féle mozgalmak óta minden egyesület iránt viseltetett, s a létezőket eltiltotta, azon társaságok s egyesületeknek sem igen kedvez vala, melyek 1790 óta a nemzetiség, honi nyelv ápolására keletkeztek: az idők súlya, a világharczok zaja annál könnyebben meghűtheté a lelkesedést, melylyel a nemzet 1790-ben e drága kincsét felkarolta, kivált miután azt jelenleg semmi sem látszék fenyegetni. A mi buzgalom e tekintetben még fenmaradt, abban összpontosult, hogy vándor Thaliánk számára a fővárosban, vagy Pesten, — mely ekkor még nem ragadta magához Budától az elsőséget, egy állandó nemzeti szinészet alapíttassék. Több megyékben gyűjtettek is némi adakozások egy szinház építésére; sőt számos megye utasításul is adta az elmúlt országgyülésre felküldött követeinek, hogy e szinházra nemzetileg szavaztassék meg a szükséges pénzösszeg; mert a kormány, mely a buda-pesti német szinházak segélyezésére kilenczven ezer forintot adományozott, a magyar szinészetet nem részesíté hasonló kedvezésben. A buzgalom mindazáltal a megyékben sem volt felette nagy; mert miután a főispánok, a nádornak nem tudom mi által indokolt kivánata szerint, az illető megyéknek megírták, hogy ezen ügyet jelenleg ne sürgessék, a megyék jobbára csakugyan hajlottak az intésre; minek következtében az nem is kerűlt szőnyegre az országgyülésen. A színészet ügye.

De bár a nagy tömegben e szerint alvófélben tűnik is elé —, a haza néhány választott fiának keblében, bár még jobbára szinte véka alá rejtve, de annál tisztábban, mennél önzetlenebbül, folyton égett a szent láng. E korszakba esik nemzeti irodalmunk megifjúlásának kezdete. „Himfy szerelmeinek“ 1801-ben kiadott első részével Kisfaludy Sándor ekkoron már felébresztette volt a közönség hitét a magyar költészetben; a börtönéből 1801-ben megszabadúlt Kazinczy Ferencz már ismét újból megkezdhette ernyedetlen irodalmi Az irodalom megifjúlásának kezdete.

1803—1805. munkásságát, melylyel nemsokára megifjító forradalmat támaszta irodalmunkban. Berzsenyi, Szemere Pál, Vitkovits, Horváth Endre s többen mások, ekkor dolgozának költészeti zsengéiken. De legyen itt elég e tárgyat csak említenünk; a nemzeti szellem nyilatkozatáról az irodalomban utóbb, midőn ennek új irányát már határozottabb formákban láthatandjuk, jelleméből több vonást, történelméből számosabb adatot közölhetünk, jobb alkalmunk leend tüzetesen szólani; mert jelenleg még oly csekély volt a kezdet látszatja, hogy csak is mi, a későbbi nemzedék, észlelhetjük e küzdelmekben a haladás kezdetét. Azon kor nemzedéke mindenütt csak szomorú pangást, dermedtséget, legfölebb meghiúsult kisérleteket látott maga előtt úgy az erkölcsi, mint az anyagi élet mezején.

Az idő még minden tekintetben mostohább vala, mintsemhogy a nemzet jelentékenyebb lépést tehetett volna a haladásban, melynek mind maga, mind kormánya részéről nagyok, meggyőzhetlenek valának akadályai. Azon kormánypolitika, melyet, mint Thugut miniszter művét, fenntebb ábrázolánk, még folyton érvényben, működésében maradt. Thugutnak, miután az államkanczellárságból kilépett is, nagy befolyása volt a fejedelemre; s a szellem, az elvek, melyek általa a belügyek igazgatásában uralkodókká tétettek, még számos éveken át fenmaradtak. A szabadelvűség még folyton egynek tartatott az állam felforgatására irányzott törekvéssel; a rendőrség azt most is oly szigorral üldözé, a törvényszékek szintoly kérlelhetlenül sujták, mint 1795-ben. A tudás fájának gyümölcseitől még folyton halál és börtön rettenté vissza a kiváncsiságot. 1802-ben három ifjú ember, Zsarnóczy János ügyvéd, Mikola István juratus és Kiss Károly főhadnagy ismét vesztökre kisérlék meg e gyümölcs megizlelését; felségsértési bűnben marasztaltatván el, a két első Pesten junius közepén a vérpadon mult ki; a harmadik enyhítő körülmények miatt kegyelmet nyervén, öt évi várfogsággal lakolt [1]).

[1]) A kivégzettekre 1801. deczemb. 17-kén mondta ki a királyi

A kormány organumai egyébiránt lehetőleg gondoskodának arról, hogy a szabadabb világnézleteket csirájukban elfojtsák, sőt kifejlésökben is meggátolják. A köznevelés egészen e szellemben, e czél szerint vala szabályozva. Az iskola, mi a nép kath. vallású részénél kizárólag a kormány rendelkezésétől függe, igen szűken hintett eszét a tudományok

1803—1805.

A közoktatás ügye.

---

tábla a halálos itéletet; a hétszemélyes tábla 1802-ki január 30-kán erősítette meg azt. A nádor, József főherczeg 1802-ki junius 7-kén kelt levelében tudatá a kir. ügyek igazgatójával, hogy ő felsége a kegyelemért folyamodott Zsarnóczy és Mikola kérelmének helyt nem adott; Kiss halálos itéletét azonban öt évi börtönre változtatta.

Zsarnóczy, igazi nevén Jakál János itéletében ezeket olvassuk: hogy a királyi ügyész bebizonyította, miképen a vádlott egynémely verseit, melyek által nemcsak a felséges Isten és a Sz. Háromság titkát, a szentségeket és a szenteket, hanem magát üdvözítőnket és az egyházi hatalmat is sértették. Mikola által kinyomatta s terjesztette; a királyi méltóság s az ország alkotmánya tekintetében sérelmes beszédeket tartott; hasonló érzelmekre másokat is elcsábítani igyekezett; izgató iratokat szerkesztett s ragasztott ki a falakra, melyek által az országfejedelmi hatalmat megtámadta, kormányát zsarnokságról vádolta; s általában ő felsége. a papság és a főrendek ellen vakmerően kitört; s hogy a közbékét megzavarja, a török uralom ellen akkoron pártot ütött Pázmán-Oglutól segedelmet sürgetni szándékozott; Pesten pedig 1800-ki októb. 15-kének éjén, zavar támasztás czéljából, Mikola és Kiss társaival egy házat felgyújtott.

Mikola István juratust pedig a következőkkel terhelte az itélet: hogy Tallián Ádám menyekzőjén oly verseket írt, melyekben az Isten, az üdvezítő, a szentségek ellen kikelt, Jézust hermaphroditához hasonlítá, a szenteket, az egyházi hatalmat, a privilegiumokat gúnyolta; egy más hasonló iratban, melyet reggeli imádságnak nevezett, a boldogságos szüzet Venushoz hasonlítá s reá parázna kifejezéseket alkalmazott s minden vallási felekezeteket s társaságokat kigúnyolt; továbbá a Prileszky alispánhoz s a Czindery Pál halálára írt versekben a törvényhozó test s ő felsége méltóságát megsértette, s végre az „Új módi török tükör" czímű iratában az ország alkotmányának lerombolását megjósolta; lázító iratokat ragasztott a falakra, melyekben, valamint más szétterjesztett irataiban is a kir. felséget, s a főispánokat támadta meg, s még fogsága alatt is hasonló, vagy gonosz czéljait fejtegető iratokat szerkesztett.

1803—1805. s ismeretek világát. A haladás, melyet a világ az utolsó évtizedek alatt a tudomány minden ágaiban oly jelentékeny mérvben tőn vala, általában ismeretlen volt hazai tanintézeteinkben, melyek ezután is sokáig ugyanazon állapotban tespedének, melybe Mária Terézia korában jutottak. Még a tankönyvek is jobbára a régiek maradtak a nagy szivóssággal fentartott régi tanulmányi rendszerben. S mi különösen sajnálandó, e rendszerből az úgynevezett humanistikai irány mellett még mindig kizárva maradtak a technikai tudományok, mondhatatlan kárára anyagi érdekeinknek, melyek gyarapodását épen e tudományok ismeretének hiánya gátolá legkonokabbul. A deák nyelv betanítása volt most is még főczélja középiskoláinknak; s a ki gyermekét az elemi ismereteknél többre kivánta taníttattni, a deák iskolába kényteleníttetett őt küldeni, bármi életpálya volt is kitűzve számára. Az életpálya választása egyébiránt a nemes, birtokos osztálynak, sőt más vagyonosoknak sem okoz vala nagy gondot: hagyományos nemzeti szokás szerint az ifjúság majdnem kivétel nélkül a „prókátori“ pályára özönlött; az iskolában a jogtani folyamot végzé, ha nem a tulajdonképeni ügyvédség vagy közhivatal volt is rendeltetése.

A hírlapirodalom. Bármi szűk volt is pedig az ismeretkör, melybe az ifjúság az iskolai pályán bevezetteték, azon csekély tőke, melyet onnan magával az életbe vitt, lőn, kevés kivétellel, majdnem mindene egész életére; mert az iskolán kivül alig létezett valamely módja s eszköze a magasabb kiképeztetésnek. A vámvonaloknak e tekintetben szigorú szabályai s a könyvkereskedések gyakori váratlan kikutatása által gondoskodva volt arról, hogy könyvek s hírlapok a külföldről oly eszméket s tanokat be ne hozzanak, melyek az uralkodó rendszerrel ellenkezének. A benn keletkezhető világot, mielőtt közbirtokká válhatott volna, kérlelhetlen szigorral oltotta el a megelőző könyvvizsgálat. Az 1790-ben vagy előtte létrejött időszaki folyóiratokból még egyedül a „Magyar Hírmondó“ és „Magyar Kurir“ tengének. 1806-ban a

Hírmondó is megszünvén, Kulcsár István a „Nemzeti Újsá- 1803—1805.
got“ kezdé kiadni, de melyben a külföldi ügyekről írnia eleve is megtiltatott. Így teng vala az egy ideig aprólékos városi s megyei hírek, áradások, tűzvészek, rablások stb. közlésére szorítkozva, melyek ha talán elmulatták is, oktatni nem voltak képesek az olvasót. Pest megye hasztalan folyamodott mellette, hogy engedtessék meg neki a külföldi tudósítások közlése. Több megye közbenjárására végre czélját érte ugyan Kulcsár; de az engedelem ekkor is csak azon megszorítással adatott meg, hogy a külföldről semmi egyebet ne közöljön, mint a mit a bécsi hivatalos lapból meríthet. A magyar közönség e körülmények közt hihetetlenül keveset, ama sovány hírlapokon kivül, mondhatni, semmit sem olvasott. Az egész országban alig létezett tíz könyvnyomda s körülbelül ugyanannyi könyvárus, kik jobbára csak naptárakból imádságos és iskolai kézi könyvekből tengődének. A tudás vágya, melyet a fonák s hiányos köznevelési s tanulmányi rendszer ki nem fejleszte, e szerint utóbb az életben sem talált ébresztő ingert. És valamint a czélszerű hasznos olvasmányban nagy volt a hiány: úgy eszmesurlódást szülhető, gondolkodásra s haladásra ösztönözhető társulatok s egyesületek sem léteztek: 1795 óta, nehogy politikai klubbokká váljanak, a kormány mindenféle zárt testületet tilalmazott. Szóval, egy csatorna sem maradt nyitva, melyen át a hatalmasan előre haladó európai míveltség s polgárisodás a nemzet kebelébe eljuthatott volna.

Ilyenek lévén a nemzet társadalmi viszonyai, nem csoda, hogy a nép minden osztályaiba nagy tudatlanság, apathia és önzés fészkelte be magát. Ez oka, hogy a nemzet mindent csak felülről, a kormánytól s országgyüléstől várt. Ebből fejthetni meg, miérthogy azután is, midőn reményeiben annyiszor csalatkozott s bizodalmát a kormányban elvesztette, oly igen kevés kisérletet tőn, dísztelen pangásából önerőfeszítése által emelkedni fel szebb és jobb létre. A nagy tömeg úgy a nemesség, mint a városi polgárság kebe- Tudatlanság és apathia.

1803–1805. lében alig birt e nyomorú tengésnek igazi tudatára s érzetére is emelkedni. Kik arra eljutottak, s a haladás szükségét érzik vala, tudatlanságukban nem ismerték a módokat s eszközöket jobb létre vergődhetni, s ha egynémit megkisértettek is, jobbára bele sülvén, kedvökst s türelmöket vesztve sülyedtek vissza apathiájokba. Egy megbukott kisérlet pedig ismét több időre ijesztő példa gyanánt szolgála, képes másokat is visszatartóztarni a haladástól. Mindenki csak a körülmények mostohaságában keresi vala okát a kisérlet sikerétlenségeinek, s mind közönségesebbé lett a hiedelem, hogy míg az akadályok a kormány által el nem háríttatnak, a nemzet hasztalan pazarolja erejét haladási kisérletekre. A tudatlanság rendesen elfogultsággal, gőggel és makacssággal jár karöltve, s az önhibából vagy tévedésből származó sikeretlenség okát is mindig magán kivül, mindig a körülmények mostohaságában vagy mások ellenséges szándokában keresi. És így lőn aztán, hogy a nemzet kellő képzettség hiányában, az uralkodó kormányrendszer mellett sőt annak daczára is, bajain önerejéből segíteni, s a míveltebb európai népekkel versenyezve előrehaladni képes nem volt; s bár elfogúlva tudatlanságában talán nem érezte is hátramaradásának egész súlyát, még is mind erősebben megfészkelte magát benne azon meggyőződés, hogy gyarapodásában a kormány által minden lépten gátoltatik.

Bizalmatlanság a kormány iránt. Ezen érzet, e meggyőződés mind hangosabban kezd vala nyilatkozni a megyei gyüléseken, melyek aztán felirataikban az ország mind nyomasztóbb állapotát több izben élénk szinekkel ábrázolván, a királyi igéretek teljesítését, a bajok orvoslatát szorgalmazák. A béesi kormány azonban egyre növekedő kül bonyodalmai miatt különben is rosz kedvű, hasonló módokhoz kivánt nyúlni, melyek 1795-ben s utána néhány évig az ellenzéket elnémították: ismét szigorral kisérlé meg elfojtani az emelkedő ellenzéket. Számos hazafiak ellen, kik a megyei gyüléseken a kormány ellen hangosabban, merészebben keltek ki, tiszti kereset indít-

tatott; hivatalaiktól, névtelen feladások következtében, számos tisztviselők elmozdíttattak; magukra a hatóságokra pedig, a törvénytelen kormányszabályok ellenzése miatt, királyi biztosok küldettek, kik az ellenzéket hatályos föllépésök által elnyomván, a csöndet helyreállítanák. E rendszabályoknak azonban csak színleg lőn némi hatásuk: míg a kir. biztos a megyében működék, a csend ugyan nem zavartatott meg s a kormányt gáncsoló beszédek sem hallattak többé; de az elégületlenség annál inkább növekedék a kedélyekben. E hangulatnak az 1805-ki s még inkább az 1807-ki országgyülések történelme, mint látni fogjuk, bőséges bizonyítványát szolgáltatja. 1803–1805.

II.

Köz és társadalmi viszonyaink ilyetén alakulásai közben nagy fontosságú események folynak vala Európában, melyek azonban, mivel közönségünk által alig vagy hiányosan ismertetnek vala, jobbára érintetlenül hagyták hazánkat. Ezek egyike mindazáltal Magyarországot is érdeklé; értjük az „Ausztriai császárság" czimének megalapítását. Az uralkodó czime változtatása.

Bonaparte Napoleonnak ama lépése, mely szerint 1804-ki május 18-kán a francziák császárának czimét felvette s a respublikából örökös császárságot alakított, azon határozatra birta Ferencz császárt, hogy birodalmát ő is az ausztriai császárság —, magát pedig az örökös ausztriai császár czímével ruházza fel. E lépést avval indokolja az aug. 17-kén kibocsátott manifestum, hogy ő felsége „a czímnek és örökös méltóságnak a legjelesebb európai hatalmak irányában azon egyenlőségét megtartsa, mely az ausztriai fejedelmeket mind az ősrégi főherczegi ház fényénél, mind a kormánya alatt levő tartományok terjedelménél és népességénél fogva megilleti".

A manifestum e végső szavai arra vonathatnának, hogy Ferencz Magyarországot is befoglalta az új „Ausztriai Császárságba". Hogy a szándok e tekintetben nem hiányzott az udvarnál, alig lehet kételkedni, ha annak később erre irányzott törekvéseit tekintjük. Más kérdés azonban, hogy jogos

1803—1805. volt-e e szándok, s hozott-e az Magyarország közjogába valamely változást, ejtett-e csorbát a magyar korona függetlenségén? E kérdésekre egyszerűen megfelel ugyan ama válasz, hogy miután Magyarország függetlenségét számos alaptörvény, s a nemzet és uralkodó háza közt létre jött szerződés és királyi eskü biztosítja; az ország közjogában pedig a nemzet megegyezte nélkül változtatást tenni épen e szerződéseknél fogva nem lehet: a császári czím, melyet Ferencz a nemzet megkérdezése s megegyezte nélkül vett fel, e közjogon semmit sem változtathatván, semminemű csorbulást nem ejthetett a magyar korona függetlenségén.

Kit azonban ezen egyszerű, de megczáfolhatatlan következtetés ki nem elégít, meggyőzheti azt mind magának a manifestumnak szövege, mind Ferencznek egy későbbi nyilatkozata, mind végre utódának czíme. A tanácskozmányokban, melyek e czímváltoztatást illetőleg a manifestum kibocsátása előtt tartattak, úgy látszik, nyilatkozott ugyan egynémely vélemény oly értelemben, hogy ez legjobb alkalom lenne, Magyarország állami függetlenségét, legalább diplomatikai úton megszüntetni. De az udvar sokkal veszélyesebbeknek látja vala a körülményeket, mintsem hogy tanácsosnak itélhette volna, a nemzetnek zavargásra, vagy csak hangosabb elégületlenségre is okot szolgáltatni. A manifestumban ennélfogva következő felvilágosítás igtattaték be: „Országaink, fejedelemségeink és tartományaink czímeiket, alkotmányaikat s előjogaikat, úgy miként azok eddig fenálltak, továbbá is változatlanul megtartandják; . . . . mi különösen értendő Magyarország és kapcsolt részei tekintetében . . . . Legkevésbbé sem kételkedünk egyébiránt, hogy kedves Magyarországunk jelen rendeletünket, mely örökös birtokaink egyesült teste fényének megszilárdítására irányoz, hálásan és hazafiúi örömmel fogadandja, annál is inkább, mivel mint eddig, úgy most is legvilágosabb bizonyítványát adjuk, hogy megemlékezvén koronázási hitlevelünkben adott biztosításunkról, arra is tekintettel valánk,

hogy a mit monarchiánk fényének s méltóságának öregbítésére határoztunk, az kedves Magyarországunk s kapcsolt részei törvényeinek s alkotmányának épségével történjék". E nyilatkozvány némely kifejezései azonban, mivel szemlátomást oda irányoznak, hogy Magyarországot is az osztrák császárság alkotó részekint tűntessék elő, méltán aggodalmat ébreszthettek az ország rendeiben; miért is az 1807-ki országgyülés rendei ez iránt magyarázatot kivántak az udvartól, minek következtében Ferencz újabban is megnyugtatni igyekezett az országot, világosan kijelentvén, hogy „a császári méltóság czíme, melyet ő felsége a maga házának dísze végett vett fel, valamint semmi változást nem hozott s nem is hozhatott elő ama viszonyban, mely ő felsége s az ország közt létezik, úgy az ország jogainak sem lehet semmiféle sérelmére". Megerősíti végre e nyilatkozatot az is, hogy Ferencz fia s utóda, míg magát, mint ausztriai császár I Ferdinándnak, mint magyar király V Ferdinándnak czímezte. 1803—1805.

Az ausztriai császár czíme mellett Ferencz ekkoron még megtartotta volt a német birodalmi császár czimét is, s ezt, mint alább is említendjük, csak utóbb, 1806-ban tette le, midőn Napoleon a rajnai szövetség létesítése által a német birodalmat tényleg feloszlatta. Az új, örökös császári czímet azonban Ferencz nem sokáig éldelheté békében. A háborúba megint leginkább Angolország vonta őt be. Az amiensi béke föltételei szerint Anglia köteles volt volna kiüríteni Maltát és Egyptomot s visszaadni emezt a töröknek, amazt a Sz. János lovagainak. De Anglia sokáig késett teljesíteni kötelezettségét; utóbb pedig többféle összeütközések következtében Malta visszaadását egyenesen megtagadta. 1803-ki májusban a két hatalom megint visszahívta egymástól a maga követeit, s a háború megkezdődött. Napoleon ezóta roppant készületeket tőn a büszke Albion megalázására. Terve szerint körülbelül két ezer kis hajón, melyeket csodaszerű tevékenységgel varázsolt elő, mintegy százötvenezer embernek kell vala magát átlopnia a roppant angol hajóhadtól őrzött Külviszonyok.

1803—1805. tengerágon Angolországba. A többi hatalmak természetesen nagyon zokon vették az alig helyreállott békének isméti megzavarását; s bár elismerték, hogy arra Angolország adott volt okot, mindazáltal Napoleon iránt sem viseltetének jó indulattal. Mi Ausztriát illeti: félt is, örűlt is az újabb háború gondolatára. Félt, mert attól tarthat vala, hogy Napoleon, ha áthajózása nem sikerűl, ismét Németországban fogja sújtani az angolt; örűlt, mert avval kecsegtetheté magát, hogy míg Napoleon nagy tervével foglalkodandik, ő a német fejedelmek collegiumában a maga megrendűlt túlsúlyát helyreállíthatja, a világiasított egyházi államok ingóságait pedig — miként azoknak a bécsi bankban létező mintegy harmincz millió forintjával már tényleg is elbánt vala, mind eltulajdoníthatja, Bajorországtól az Inn-vidéket elfoglalhatja, s felsőségét a birodalomban mind ezek által helyreállíthatja.

Azonban Angolország nem engedé, hogy Ausztria, miként e czéljai végett óhajtá vala, Francziaország irányában közönyös maradhasson. Addington miniszteriuma május 12-kén megbukott s Napoleon halálos ellensége, Pitt s a leghevesebb toryk vették át megint Angolország kormányát, kik aztán minden követ megmozdítának, hogy Ausztriát, Orosz- és Poroszországot s egész Európát fellázítsák a forradalom ellen, mely, mint mondák, „a császársággal nem szellemét, hanem csak jelmezét változtatta meg“. Pittnek első gondja volt, hogy magának a parlamenttől titkos czélokra két millió font sterlinget (20 millió pforintot) ajánltasson meg, Ausztria és a többi hatalmak felizgatására fordítandót. Ausztriát különben is egyaránt sérté és megrettenté Napoleon azon lépése, hogy magát Olaszország királyává koronáztatta. A szövetségbe tehát, mely Anglia és Oroszország közt 1805-ki aprilban megköttetett, aug. 9-kén ő is nyiltan belépett. Anglia a készületekre egy millió font sterlinget adott a bécsi kabinetnek, s e felett, míg a háború tart, évenkint négy millió fontot kötelezett, miből az első évi járandóság felét s így összesen mintegy harmincz millió rfrtot mindjárt lefizetett.

Magyarországban ama tizenkét ezernyi hadpótlék, melyet háború esetére a múlt országgyülés ajánla meg, már a tavasz végén beszedetett, mi világos jele volt egy újabb háború kitörésének. Még bizonyosabbá lőn ez aug. 30-kán, midőn Ferencz, októb. 13-ra Pozsonyba országgyülést hirdetett. „A jövő novemberben szándékozánk csak egybehívni az országgyülést, — így szól a kir. meghivó levél, — de birodalmunk külbiztonságát illetőleg olynemű események fejlettek ki legközelebb, melyek az alattvalóinktól minden veszedelmet elhárítani kivánó atyai szívünket arra kénysze-rítik, hogy . . . az ország rendeit mennél gyorsabban egybehívjuk, s velök annál gyakrabban tanácskozzunk, mennél inkább meg vagyunk mind a saját magunk, mind eleink tapasztalásából győződve, hogy az igazságosan és törvényszerűleg kormányzott magyar nemzet minden alkalommal nem kevesebbé felelt meg Európa, mint saját királyai várakozásának". 1805

A harmadik franczia háború.

E végszavakból is sejteni lehet vala, hogy nagy dolgok vannak készülőben. És valóban nem csekélyebb volt a szövetségesek terve, mint a mit tíz év múlva, a párisi békekötés alkalmával végrehajtottak: Francziaországtól minden foglalmányait elvenni, őt magát régi határaiba szorítani vissza; a forradalmat pedig gyökerestől kiirtani. Terv szerint a Weser folyamtól Nápolyig kiterjedő egész vonalon meg kell vala támadniok a franczia hatalmat. Déli Német- s éjszaki Olaszországban Ausztria vállalta magára a hadviselést oly módon, hogy a Fel-Duna mellé küldendő hadaihoz, melyeknek Francziaországba kell vala hatolniok, egy orosz sereg is csatlakozzék. A bécsi kabinet azonban gondosan óvakodék elárulni szándokait, míg teljesen fel nem készül; miért a készületeiről magyarázatot kiváno Napoleonnak még jul. 24-kén is kitérőleg válaszola: panaszlá Francziaország folytonos foglalásait, Genuának az olasz királysággal nem rég végrehajtott egyesítését stb., miket a lünevillei békekötéssel nem lehetne megegyeztetni; s végre még közbenjárását is ajánlá a békére Angolországnál. Pár hét múlva azonban már útban valának

1805. seregei: Olaszország felé száz ezer ember Károly főherczeg vezérlete alatt; Tyrolba negyven ezer, kiknek élén János főherczeg álla; az Inn felé nyolczvanezer fegyveres Ferdinánd főherczeg alatt, ki mellé Mack tábornagy rendelteték intézőül. A bécsi kabinet meglepni reménylé Napoleont, ki még mindig az Angolországba töréssel foglalkodva, a tengerparton, Boulogne táján táborozik vala százharmincz ezernyi seregével.

Mack feladata volt, Bajorországot, Würtemberget és Badent is bevonni a coalitóba, s aztán a Rajnánál várni meg a hozzá csatlakozandó orosz hadakat. De nem vala könnyű meglepni Napoleont. Lángszelleme keresztül hatott a coalitió tervein, s midőn Mack, az Innen átkelvén, Bajorországba lépett, a választófejedelem már Napoleonnal vala szövetségben s hadaival Würzburgba vonúlt, onnan a francziákkal egyesülendő. Példáját utóbb Würtemberg és Baden is követte. Mack mindamellett is folytatá útját, s Ulmot megvévén, körüle megerősített táborba szálla, ott várandó be az oroszok megérkeztét, kiknek egy hada Morván, a másik Galiczián keresztül haladt előre. De Napoleon nem engedett nekik időt egyesűlniök. Augusztus végén értesűlvén, hogy a spanyolokéval egyesűlt hajóhada, melynek a La-Manche tengerágon tervezett áttörést kell vala fednie, meg nem érkezhetik, elhalasztá kedvencz tervét; s mivel épen akkor értesűle az osztrákok betöréséről Bajorországba, elhatározá magát, hogy Ausztriát sujtsa Anglia helyett. Másfél százezernyi hada szept. 9-kén indult meg a Rajna felé, s két héttel később már e folyam jobb partján álla; az osztrákokat egészen megfordítá, úgy hogy ezek arczczal lőnek Bécs és háttal Francziaország felé, míg ellenben a francziák hátukkal Bécs, arczukkal hazájok felé voltak fordúlva, s az egyesülést lehetetlenné tették az oroszokkal, kik már Lintz táján közeledének. Ferdinánd főherczeg huszonöt ezernyi hadtesttel megkisérlé keresztűltörni az ellenség táborát; de megveretett és serege többi részeitől maga is elvágatván, Cseh-

ország felé futott; hadosztálya azonban az utána eredt Murat által öt napi üldöztetés után részint levágatott, részint elfogatott, úgy hogy a főherczeg maga is alig birt 27 huszár század fedezete alatt megmenekűlni. Az osztrák sereg két más osztálya, egyik Kienmayer, a másik Jellasics tábornokok alatt már előbb elszakadt volt Macktól, ki mind összébb szoríttatván, a vele maradt negyven ezernyi sereggel végre Ulmba zárkozék, de miután a főherczeg hadosztályának megsemmisíttetéséről értesűlt, októb. 17-kén a várat seregével együtt feladta. 1805.

A nagy és váratlan csapás híre Bécsben rémülettel tölté be a kedélyeket. Ferencz azonnal Pozsonyba sietett, megnyitni az országgyülést. „A táborból jövünk, — mondá itt trónbeszédében, hogy a háború súlyos gondjait kebleitekbe kiöntsük . . . . Magyarok! ti, mind nemesség, mind vitézség által dicső, nekünk kedves nemzet! Nem rég adtátok újabb tanúságát, hogy a háború terheit s veszélyeit bölcsen méltányolva, s a haza s alkotmány szeretete által indíttatva, segedelmeteket gyorsan szoktátok megajánlani. Már rég meghaladtátok őseiteknek 1741-ki tetteit, melyek által azok maguknak mind a történelemben, mind a felséges ausztriai ház fejedelmeinek szivében halhatatlan nevet érdemeltek ki. Most azt fogjátok bebizonyítani, hogy ily nagy lelkekben az irántunk s hazátok iránti hűség és buzgalom meg nem ernyedhet . . . . Ebben mi teljesen bízva, s nagylelkűségetekről meggyőződve, a táborba sietünk vissza. Ti tanácskozzatok s végezzetek gyorsan: én az alatt érettetek s birodalmunkért és a magyar korona méltóságáért harczolandok; s most hadakozva, a béke helyreállta után pedig atyailag gondoskodva bizonyítandom be, mennyire szívemen fekszik a magyarok üdve s boldogsága“. Országgyülés.

A főherczeg nádor ezután, a király e szavainak hatását még inkább emelendő, kéré ő felségét, ne tenné ki szentséges személyét könnyelműleg a harczok veszélyeinek; majd, midőn más nap a gyors és bőséges segedelmet kérő kir. előadá-

1805. sok felolvastattak, ő is egy kedélybuzdító nevezetes beszédben ügyekezék lelkesedést ébreszteni az ország rendeiben. „Hivatalom, mondá, az ország első tisztsége, mely a mélt. és tek. rendek szabad választásából s felséges urunk kegyelmes megegyeztével ruháztatott reám, mily súlyos időkre jutott légyen, mindenki látja, tapasztalja. Fő kötelességem a nemzeti alkotmányt védelmeznem. Hazámban ugyan ez semmi gondot nem okoz az oly igazságos és kegyelmes fejedelem kormánya alatt; . . . de az ellenség agyarkodó szándokai a legsúlyosabb veszélylyel fenyegetik alkotmányunkat, sőt Magyarország politikai fenmaradását is. A múlt évek veszélyeit az ország rendeinek bölcsesége, nagylelkűsége s a nemzet bajnoki vitézsége elhárította. De most újabb erővel tér vissza az ellenség, hogy mindent megigázzon; s már az elébb tiszteletben tartani látszott magyar nemzetet sem véve többé tekintetbe. És honnan ezen elbizottsága? Azt hiszi-e vajjon, hogy mi, — mert méltán szólhatók így, mivelhogy az én ereimben is Árpád vére foly — hogy mi, mondom, annyira megfogyatkoztunk, a jobb szerencse minden reményét annyira elvesztettük, utódainkról annyira megfeledkeztünk, hogy legjobb királyunk, önmagunk, koronánk és országunk méltóságát eláruljuk? Haljunk meg inkább, mintsemhogy e gyalázat érje fejünket? Nem kétlem, hogy minden magyar ekként érez. . . . Nem akarom említeni a multakat, tudván, hogy tulajdonságunk nekünk magyaroknak nem kérkednünk tetteinkkel, hanem még dicsőbb tettekkel emlékeztetnünk azokra a rólok megfeledkezni akarókat . . . . Mi engem illet, én eltökéltem magamat, nem hagynom el a királyt, a nemzet és a haza dicsőségét. Elmegyek, ha kell azoknak kiséretében, kik követni akarnak; és ha a harcz áldozatává lennék, vigasztalásom az leend utólsó lehelletemben, hogy a király, haza és polgártársaim üdvét tehetségem szerint védelmeztem!“

Midőn Ferencz 1796 végén, kevésbbé súlyos körülmények közt, segélyezésre hívta fel az ország rendeit, ezek az

„életünket s vérünket" hangoztatva, válaszoltak a királyi kivánatra. Jelenleg azonban — miként fentebb elbeszéltük, a becsevesztett papirpénzből származott bajok s más sérelmek orvoslatának az 1802-ki országgyülésen tapasztalt elmulasztása, azóta pedig, a növekedő ellenzék sujtására kifejtett szigor, a sok névtelen feladás következtében megrendelt tiszti keresetek, hivatalvesztések, s a megyékre küldött királyi biztosságok, — nagy elégületlenséget ébresztettek a nemzetben. A rendek nagyobb része ezeknél fogva nem csekély feszültséget hozott magával az országgyülésre. A kerületi üléseken, melyek a gyülés ünnepélyes megnyitása előtt tartattak, a többség ez alkalommal épen nem látszék hajlandónak segedelmet ajánlani. Mindenki az ország kimerültségéről beszélt, melyet az eláradt papirpénz, a kereskedelem nyomasztó pangása, s a két utolsó év szűk termése mármár aggasztó mértékben nevel. Az ország több vidékein már is éhség sanyargatá a lakosságot. Az éhség és drágaság még Bécsben is zavargást okozott; a fölzendült nép több sütő boltját kirabolta. E körülmények közt még a király és a nádor ama lelkesítő beszédeinek sem lett nagy hatása, bár mint hízelegtek is különben a nemzeti hiuságnak. A kir. előadások felolvasása után tíz napig országos ülésbe sem gyűltek össze a rendek, nem tudván megegyezni az ajánlandó segélyben e háborúra, melynek szükségét át nem látták. És csak midőn az ellenség már az ország határszélein portyáz vala, októb. 27-kén ajánlották meg véglegesen a haza védelmére a közönséges felkelést, az udvar kivánata szerint a nemesi lovasság mellett a jobbágyokból számosabb gyalog telekkatonaságot is igérvén kiállítani.

1805.

Az insurrectió ajánlata.

Az udvar azonban, a mult évek példái szerint, a közönséges felkelésnél még egyebet is, kivált újonczokat vár vala a nemzettől; s nem is titkolá elégedetlenségét leiratában, jelentvén, hogy a nemesi felkelést, az 1715-ki 8-dik törvényczikk értelmében, királyi jogainál fogva különben is kihirdetendő vala. De e nyilatkozat heves vitákat szült a rendek

1805. házában. Nem tagadta ugyan senki, hogy veszély idején a nemesség köteles felkelni hazája védelmére; a törvények értelme szerint mindazáltal szükségesnek vitatták, hogy annak kihirdetését mindenkor megelőzze az országgyülésileg megkérdezett rendek megajánlása. A kedélyek feszültsége e viták alatt is növekedvén, a királyi leirat azon kifejezését sem vélék óvás nélkül hagyhatni a rendek, miszerint a király a nemesi had mellett felkelő gyalogság ellátását a kincstár által kegyelemből igéré viselendőnek; mert e gyalogságot, a nemesi lovas-sereg mellett, csak ezen feltétel alatt ajánlották meg. A nádor azonban nem látá tanácsosnak, e viták folytatása által még inkább elkeseríteni a kedélyeket; s közbenjárása következtében e sérelmes kifejezések ki is hagyattak a törvényczikkelyekből.

A nemz. nyelv. Az országgyülés folyamából még két tárgy érdemli meg emlékezetünket: a nemzeti nyelv s a titkos kémkedések és névtelen vádak felett folyt tanácskozás. Az elsőt illetőleg, kijelenték az ország rendei, hogy a nemzeti nyelv használatára nem akarnak ugyan senkit kényszeríteni; mivel azonban kétséget nem szenved, hogy „a nyelv oly szoros kapcsolatban áll a nemzet jellemével, miszerint az tartja fenn a nemzetet“: kivánják vala, hogy a mely megyékben a közügyek nemzeti nyelven tárgyaltatnak, azokkal a kormányszékek is ugyanazon nyelven levelezzenek; továbbá, hogy ezen megyék a királyhoz s az udv. kanczelláriához a latin mellett ezentúl oldalaslag magyar nyelven is intézhessék felirataikat; végre, hogy e nyelv az iskolákban rendes tantárgygyá tétessék.

A titkos kémkedés. A másik tárgyra nézve az volt a rendek kivánata, hogy a mind nagyobb divatra kapó titkos kémkedés és névtelen feladások szigorúan tiltassanak el, a kormány azokat figyelembe ne vegye s csak olyatén vádnak adjon helyt, melyben a vádló magát megnevezi; a megyékre pedig a kormány minden csekély ok, különösen a szólás szabadságának jogos használata miatt ne küldjön mindjárt királyi biztosságokat,

melyek aztán a megyei közönségeket alkotmányos eljárásukban gátolják s minden szükség nélkül korlátozzák a szabadságot. 1805.

A király megegyezte is hozzájárulván, mind a két tárgyban megalkottatott a kivánt törvény; a másodikra nézve azonban kevés sükerrel. A titkos kémkedés, a névtelen vádak az elfogadott kormányrendszertől elmaradhatlanok lévén, s felsőbb helyeken azután is örömest láttatván s pártoltatván, a törvény daczára is virágzatban maradának.

A rendek még az igazságszolgáltatás gyorsítása s különösen a királyi táblának a bűnvádi pörökben való eljárása iránt óhajtanak vala törvényt alkotni. De a királyt jelenleg más, sokkal sürgősb ügyek vették igénybe, s mihelyt a fegyverrekelés szabályai elkészültek, az országgyülést nov. 7-kén azonnal bezárta. Nehogy a sokféleképen nyilatkozó köz bizalmatlanság s elégületlenség a fegyverrekelési készületekre is bénítólag hasson, bucsúbeszédében a főherczeg nádor igéretet tőn a nemzetnek, „hogy mihelyt magáról a tábori port s izzadtságot letörűlnie engedtetik, azonnal minden erejét reáfordítandja, hogy a köz jólét akadályait elmozdíthassa s az országot virágzatra fejleszthesse“.

Midőn az országgyülésnek vége szakadt, Napoleon már Linczet is megvévén, minden oldalról közeledék Bécs felé. Ferencz császár, hogy fővárosát az ellenségtől megmentse, a győzőnek Linczben Gyulay tábornok által fegyverszünetet ajánla. Napoleon a békétől nem volt idegen, ha az előzmények mindjárt meghatároztatnak s az alkudozás azok alapján nyomban megkezdetik; de fegyverszünetre, mely hadait megállítaná, nem volt hajlandó. Ferencz azonban csak időt akart nyerni; mert bár a francziák nov. 5-kén Amstetten mellett Kutusoff orosz hadát is megverték s 8-kán már St. Pöltennél táborozának, a maga és szövetségesei erejét még nem vélé annyira megtörtnek, hogy a békét ily kedvezőtlen körülmények közt már is megkösse. Nem A háború.

1805. rég az örökké ingadozó Fridrik Vilmos porosz király is belépett a coalitioba s hát mögül készüle fenyegetni a francziákat. Sándor czár egy újabb orosz haddal már áthaladt Slézián, hogy a minden felől összeszedett osztrák hadakkal egyesűljön; Ferdinánd főherczeg, mióta Ulm alól megmenekűlt, Csehország fegyverre kelésével foglalkodék; a magyar felkelés is ki volt már hirdetve; s miben Ferencz, ha időt nyerhetne, főképen bízék, Károly főherczeg Olaszországból, János főherczeg Tyrolból már Bécs felé sietének hadaikkal.

A caldierói ütközet. Károly főherczeg, kinek, mihelyt az orosz had az Inn folyamhoz érkezék, az olasz királyságot kell vala megtámadnia, a francziák gyors megjelenése miatt a Duna mellett csak védő állást foglalt; Napoleon azonban, mindjárt első előnyei után, melyeket Mack hadai fölött nyert, Olaszországban is megkezdeté az ott vezérkedő Massena által a támadást; minek következtében Károly főherczeg az Adda balpartján, Caldiero mellett megerősített táborba szálla. Massena azonban ide is követte őt s október 30-dikán egy véres ütközet fejlék ki az ellenfelek között. Massena egy rendkivüli erélyes rohammal már keresztül törte az osztrák sereg középpontját s csaknem diadalt nyert, midőn Károly, a veszélyt észrevévén a 32-dik, ekkor „Eszterházy“, később „Este“ nevet viselő magyar gyalog-ezredet személyesen vezérlete alá vévén, az ellenségre vezeti, s ennek előre nyomulását meggátolja. De Massena nagyobb erővel ismételt rohanását a vitézei nagy részének eleste vagy megsebesűlte által meggyöngűlt ezred sem állhatja ki többé, s mindig harczolva, jó rendben vonul vissza. A diadal ennek következtében megint a francziák részére hajól, s közeleg percz, melynek az ütközet sorsát el kelle dönteni. Ekkor áll be a harczrendbe Hohenlohe herczeg vezénylete alatt öt magyar és horvát granátos zászlóalj s a már győzedelmittas francziákat a középen minden helyzetökből kivervén, a végdiadalt e ponton Károly főherczeg zászlóinak biztosítja. Míg azonban a főherczeg figyelmét ekként a középre fordítá,

Massena jobb szárnyunk ellen is heves támadást intéz, a 1805.
Molitor hadosztályt személyesen vezeti Colognola magaslataihoz, ott lévő sánczaikat elfoglalni szándékozván. „Ha a kisérlet sikerül, a positió kulcsa jut az ellenség kezébe, ugymond maga Károly főherczeg — s lövegeink nagyobb része elvesz, seregünk veresége kikerülhetetlen". A főherczeg tehát gyorsan egy granátos zászlóaljat küld jobb szárnya támogatására. De mire az mégérkezett, már megszűnt volt a veszély. A Splényi és Sröder-féle gyalogság szurony-szegezve rohanja meg a magaslatra mármár feljutott két franczia ezredet, s azt részben leszúrja, részben fogolylyá teszi. Egyedül itt ötszáz franczia hullája fedte a csatatért; ugyanannyian estek fogságba. Ugyanazon időben pedig Kerekes ezredes a Kienmayer-féle huszárokkal az ellenség lovasságát is visszaűzte. Végül még a Stipsics-huszárok is egy fényes sikerű rohamot intéztek az ellenség balszárnyára, minek következtében a minden oldalon megvert ellenség egészen visszahuzódott. A sokáig kétes diadal dicsősége, mely leginkább a magyar ezredek rendkivűli vitézségének lőn köszönhető, végre is Károly főherczegé lett [1]).

De az ulmi szerencsétlenség s a francziák előnyomulása Bécs felé a főherczeget Olaszországból e győzedelme daczára is visszatérni kényszeríté. Miután tehát a Tagliamento folyam mellett az utána eredt Massenával még egy véres harczot vívott, a juliai alpokon háboríttatlanul átkelvén, Laibachban állapodék meg, ott várandó be a Tyrolból szintén visszasiető János főherczeget. Cillyből, hol a két hadsereg szerencsésen egyesűlt, Grátz felé szándékozának venni útjokat a főherczegek, hogy mennél elébb Bécs alá juthassanak. De Bécs nov. 12-dikén már megnyitotta kapuit Napoleonnak, ki Schönbrunnban ütötte fel fő hadi szállását. A két főherczeg részint e miatt, részint mivel a grátzi utat a francziák már

Napoleon Bécsben.

[1]) Károly főhg harcztudósítása Majláthnál: Gesch. des österr. Kaiserstaats. V, 160. V. ö. Milit. Zeitschrift, J. 1823, II füz. 1—43. l.

1805. elállták, a Rába felé fordulának, Magyarország szélein Morvába sietendők, hogy az ott összpontosított orosz hadakkal egyesűljenek.

Ferencz császár, hogy erre időt nyerjen, másodszor is fegyverszünetet kéretett Gyulay által Schönbrunnban Napoleontól, ki azonban, elhatározva lévén, az oroszokat még az egyesülés előtt megtámadni, kérelmét most sem hallgatta meg, s hadait november második felében Morvába az oroszok ellen vezette.

És mialatt az ellenséges felek Auszterlicz táján pontosítják vala össze hadosztályaikat, Magyarország szélein is oly dolgok történtek, melyek bár a lefolyásban lévő világesemények mellett fölötte csekélyek ugyan, reánk nézve azonban több tekintetben fontosak, részletesebb elbeszélést igényelnek.

A magyar közönyösség ügye.

Ferencz király mielőtt Pozsonyból, az országgyülésről távozott, Morvában az orosz czárral találkozandó, nehogy, ha a háború viszontagságai közt összeköttetése az országgal megszakadna, a szükséges intézkedésekben valamely hiány támadjon, József főherczeg nádort nov. 7-kén teljes hatalommal ruházta fel, az ország ügyeiben belátása szerint rendelkezni. A nádor ennek következtében még ugyanazon napon oly rendeletet adott Pálfy Leopold tábornok s Pozsony parancsnokának, miszerint ha az ország határaihoz ellenséges had közelednék, annak az ő (a nádor) nevében tudtára adná, hogy Magyarország a háborúban közönyös kiván maradni; miért is azon őrvonalnak, mely a nyugati határok hosszában felállítva létezik, nem volna más rendeltetése, mint a bejöveteltől minden idegent, kivált pedig az osztrák sereg szökevényeit s maradozóit eltiltani. Azon félrokkantakból álló lovas csapatok ennél fogva, melyek ezen polgári őrvonal gyámolítására a határszéleken állanak, ellenségeskedésbe nem fognának ereszkedni, hanem, a francziák előnyomulása esetében azonnal visszavonulandanak; a katona-nevelő intézetek, a hadastyánok tanyái, a hadi kórházak s a nyugdíjas tisztek

ellenben a maguk helyein hagyatnak, oly reményben, hogy a francziák azoknak „salva gvardiát“ adnak. Meghagyatott továbbá Pálfynak, hogy azon esetre, ha a franczia sereg a határokon valóban átlép, dandárával maga is visszavonuljon, de csak annyira, hogy az ellenséget szem elől soha el ne veszítse, s mozgalmairól tudósítást adhasson. 1805.

Mik az ulmi fegyverletétel óta történtek, elég tanúságot nyújthatának a kormánynak arra nézve, mily ártalmas az mind saját érdekei, mind a hazafiság tekintetében, ha a kormány több nemzedéken keresztül, csak önző, kényuralmi czéljait tartva szem előtt, a népben minden szabadabb szellemet, önakaratot és jellemszilárdságot elfojt, s azt vak engedelmességű, akarattalan tömeggé neveli; mert ama tulajdonokkal egyszersmind a hazafiságot s áldozatra kész, önzetlen lelkesedés képességét is elfojtja, legalább meggyöngíti benne. De még fájdalmasabb tapasztalatot szerezhete magának az udvar az iránt, mi gyümölcsöket terem veszély idején a gépies igazgatási rendszerben megcsontosult bureaukratia. Oly tökéletesen volt az szervezve az osztrák tartományokban, oly teljesen elválasztva létezett az a néptől s a haza lelkesítő eszméjétől, és csak az élén álló főnökkel, volt légyen az bár ki, maradt kapcsolatban, hogy azt a franczia megszállás sem zavarta meg gépies működéseiben: az igazgatás Bécs megszállása után is, midőn Napoleon annak élére egy franczia tábornokot rendelt, csak oly rendben folyt, mint az előtt; mi aztán a francziáknak felette hasznos szolgálatot is tett a népre kivetett száz millió forintnyi sarcz behajtásában s a nép zsírja kiszívásában. Maga a nép pedig a tartományokban, s még inkább a felvilágosodottabb osztályok Bécsben, oly közönyös egykedvűséggel fogadták a kormányváltozást, hogy Napoleon 21-dik bulletinjében nem kételkedék azt állítani, miképen „Károly főherczeg, vagy Magyarország nádora nem akadnak vala nagy nehézségekre, ha eszökbe jutott volna, a trónt elfoglalni akarniok“.

És úgy látszik, a francziák valóban hitték is egy ideig,

1805. hogy József nádor ilyféle terven töri fejét; vagy legalább magatartásának megkisértése végett színlelék ebbeni hitöket. A nádor, az országgyülésről nov. 12-kén Budára visszatérvén, egy magyar nyilatkozatban adá Budapest lakosainak tudtára a reá ruházott teljes hatalmat, intvén őket, hogy e viszontagságteljes időben, a mindenféle koholt híreknek hitelt nem advád, városaikban nyugton maradjanak, és szentül fogadván, hogy minden erejét ráfordítandja, miszerint az édes hazát a fenyegető veszélytől megóvja vagy legalább a háború inségeit megkevesbítse. Pár nap mulva értésére esvén, hogy a francziák Bécsbe már bevonúltak, nov. 16-kán a helytartótanács jelenlétében a koronát s többi ékszereket szekrényükben megszemlélvén, b. Splényi József koronaőr és (mivel társa, Almásy Pál, országos fő biztosi hivatala által gátoltaték) b. Prényi Lázár, kamarai tanácsos által Munkácsra vitette; két nappal később pedig a helytartótanácstól kezelt alapítványos pénztárakat, a helytartóság és a kamara levéltárait, s a pesti zálogház letéteményeit katonai fedezet alatt a Dunán Eszékre szállította.

E közben nehány franczia lövész álruhában Pozsonyba menvén, a repülő hidat hatalmába ejté s a jobb parton egy franczia csapat védelmére bízá. Pálfy tábornok megjöttnek vélé az időt, a nádor utasítása szerint érintkezésbe ereszkedni a franczia előhad vezérével, kitől ezen felül időt s helyet kivánt kitűzetni személyes találkozásra. Davoust marechal ennél fogva nov. 17-kén Bourge ezredest következő tartalmú levéllel küldé Pálfyhoz: „Tábornok úr, én ő felségének (Napoleonnak) elejébe terjesztettem a levelet, melyet ön könnyű lovasságom parancsnokához intézett. Ő felsége meghagyta, tudtára adnom ő császári Magasságának, a főherczeg nádornak, hogy ő felsége kész a magyar nemzetet közönyösnek tekinteni, és seregeit az országba nyomulástól eltiltani, ha viszont ő csász. Magassága s a magyar nemzet a maguk seregeit visszavonják, fegyverrekelést nem intéznek, Bécset eleséggel ezentúl is ellátják, s végre, ha a magyar

nemzet és ő cs. Magassága a főherczeg nádor ő felségével, a franczjiák császárjával, a két tartomány közti egyesség s barátság fentartása iránt szerződést kötni akarnak. Fel vagyok hatalmazva, minden tisztet szabadon átbocsátanom, kit ő csásź. Magassága a főherczeg nádor a császár ő felségéhez küldend ez alapon alkuba bocsátkozni. Szerencsésnek tartanám magamat, ha ez által ön honfitársainak kedves dolgot tehetnék, s boldogságát és nyugodalmát biztosíthatnám egy nemzetnek, mely annyi tekintetnél fogva méltó a tiszteletre, mint a magyar nemzet.“ 1805.

Pálfy tábornok ugyanazon szavakkal élt a franczia előhad parancsnokához intézett üzenetében, melyek a nádor nov. 7-kei rendeletében foglaltattak [1]). Igen váratlanul lepte meg tehát őt, hogy a főherczeg nádor, kihez további intézkedés végett Davoust marechal levelét átküldte, válaszában őt keményen gáncsolva oda utasítja, hogy az őrvonal vezérletét Bittner őrnagyra bízván, maga Pozsonyból azonnal Nyitrára távozzék, további rendeletéig ott tartózkodandó; Davoustnak pedig haladék nélkül jelentse ki, hogy a tett lépésekre nem volt légyen felhatalmazva, és a marechal levelében érintett tárgyak: a magyar föld közönyössége, s a kötendő szerződés egyedül ő cs. kir. felsége elhatározása alá tartoznak, kinek azokat ő azonnal fel is jelentette, s annak akarat-kijelentése előtt a marechalnak semminemű nyilatkozatot nem adhat válaszul.

A főherczeg ezen eljárásának oka abban rejlik, hogy a bécsi minisztertanács „rémületében-e vagy felbőszűltében,— a nádor tettét felségsértésnek, árulásnak . . . . itélte“ [1]). Da-

[1]) Ime Pálfy levelének ide vonatkozó része : „. . . que le commendant des troupes françaises . . . voudra bien donner ses ordres, pour que les colonnes de l'armée française, qui entreront dans les districts du Royaume d'Hongrie n'y commettent aucun excés, attendu, qu'aucune sorte d'opossition ne sera faite aux troupes françaises.“

[1]) Kisfaludy Sándor. Az 1809-ki insurrectiót illető levelek. Ellenőr, politikai zsebkönyv. 1847. 324. köv. ll.

1805. voust, vévén Pálfynak a főherczeg ezen utasítása szerint írt második levelét, azon véleményben vala, hogy bár a főherczeg megváltoztatta is szándokát, melynél fogva elébb a hadviselésben szerencsétlen bátyjától Magyarországgal elszakadni akart volna, a magyar nemzet mindazáltal a főherczeg e szándékváltoztatása mellett is közönyös kiván maradni. November 26-ról tehát ez iránt biztató s csábító nyilatkozatot intézett a nemzethez s azt a következő napokban, midőn Gudin tábornok Pozsonyt három ezer francziával megszállá, a Pálfy gróffal váltott levelekkel együtt hintette szét. E nyilatkozványnak s a levelezésnek azonban semmi további eredménye nem lett; mert néhány nap mulva már eldőlt a háború sorsa, mi gyors békekötést vont maga után.

Ferencz császár ugyanis, hogy időt nyerjen, míg Károly és János főherczeg hadai megérkezének, a Brünnbe vonúlt Napoleontól harmad izben is fegyverszünetet kért Gyulay által, kit ekkoron Stadion miniszter is támogatott. Napoleon ez alkalommal is hajlandónak mondá magát a békére, úgy mindazáltal, hogy Ausztria egész Olaszországból takarodjék ki s az Isonzo folyam legyen a két birodalom határa. A küldötteket egyébiránt a további alkudozás végett Bécsbe, Talleyrandhoz utasítá, s mivel a béke feltételei iránt Sándor czárra hivatkozának, titkára, Savary tábornok által a czárhoz is kérdést intézett, akarja-e valóban s miképen a békét? A czár Savaryval, Dolgornky herczeget küldé vissza s nem kevesebbet kivánt békefeltételül, mint hogy Napoleon Belgiumot, Szavóját, Piemontot stb. adja vissza.

Az auszterliczi ütközet.

Napoleon látván, hogy csak egy csatányos győzedelem vezetheti a békére, bámulatos előrelátással, mintha a szövetségesek tervei nyílt könyv gyanánt álltak volna szemei előtt, azonnal készületeket tőn az ütközetre. Hatvanöt ezer embere volt körűlötte; de ezekből is csak negyvenöt ezret rendelt ki a harczra, a többit nem várt esélyre tartalékban marasztván. Sándor czár idő közben hetvenöt ezer embert pontosíta össze a pratzeni fensíkon, kikhez tizenöt ezer osz-

trák csatlakozék. A két császár, Ferencz és Sándor saját 1805.
jelenlétökkel ügyekvének lelkesíteni számra is kétszerte nagyobb hadaikat. De hasztalan : a lángész hatalma erősebb volt a physikai erőnél s a tekintély hatásánál. Deczember 1-jén az oroszok elbizottságukban Károly főherczeget sem akarván bevárni, kinek serege ekkoron már Sopronyig érkezett, világos nappal, és semmi által nem födve, lassan vonulának le az igen előnyös s azért inkább gondosan őrzendő pratzeni síkról a franczia tábor elejébe, mintha csak attól tartottak volna, hogy, ha az ütközettel késnek, az aránylag gyönge s majdnem bekerített ellenség elölök végre még megszökik. Napoleon mondhatatlan örömmel szemlélé az előre sejtett ellenséges mozdulatot : „Ez a sereg az enyém!“ kiálta fel környezetéhez. Más nap, deczemb. 2-kán az óriási harcz megkezdődött. Az oroszok bal szárnya, számszerint mintegy harmincz ezer, korán reggel nagy hévvel támadja meg a francziák Davoust által vezérlett jobb szárnyát. Davoust, hogy az ellenséget a szokolniczi szorosokba csalja, hátrál ; az oroszok utánna erednek. Soult marechal a középen látván az ellenség színleges előnyét, a vezénylete alatt lévő középből támogatni akarja Davoust hátráló oszlopait. „Várjunk, igazítja őt helyre Napoleon; midőn az ellenség hibás mozdulatot teszen, óvakodni kell őt abban megállítani.“ Mihelyt azonban látja, hogy az orosz balszárny az említett szorosba már mélyen behatolt, Soult hadtestével a pratzeni síkra nyomúl, s onnan az orosz had közepét egy rendkivül heves támadással áttöri s a szokolniczi szorosba nyomúlt orosz balszárny oldalába s hátába rohan. Az orosz had ekként három részre szakadt, melyek mindenikét két tűz közé fogják a francziák. A jobb szárnyat két franczia hadtest Auszterlicz felé kergeti ; a balszárny a meniczi és szacsani tavakba üzetik, egy osztálya a jégen akar menekülni, de leszakad s elnyeletik ; a középet, mely a magaslatokra visszatérvén, az orosz tartalék által megsegíttetik, a franczia császári gárda egy dühös rohama

1805. újabban is megtöri s rendetlen futamlásra kényszeríti. Tizenkét ezernél több halott és sebes, húsz ezer fogoly, kik közt nyolcz tábornok, tíz ezredes, nyolczvan ágyú s majdnem minden podgyász, hirdeti az óriási ütközetet, melyről Napoleon maga mondá, hogy számos csatái közűl még egyben sem volt győzedelme ily tökéletes, egyben sem volt az ütközet sorsa eleitől fogva ily kevéssé kétes.

Ferencz találkozása Napoleonnal.

Ferencz mindent vesztve látván, Lichtenstein János herczeget még az nap átküldé Napoleonhoz fegyverszünetet kérni, mely alatt a béke is rövid tárgyalásban megköttetnék. Ezen iszonyú csapás után nem akará már újabb esélynek kitenni Károly és János főherczegek közeledő hadait, melyeknek épsége kedvezőbb békefeltételeket is engedett remélnie. Ferencz a gyors végzés végett személyes találkozást is kért Napoleontól. Ez örömest megegyezett a találkozásban s a fegyverszünetről csak azután akara nyilatkozni. A találkozás Naszidlovitz és Ursitz közt, a franczia előőrsöknél egy malom mellett ment végbe. „Íme ilyenek a paloták — mond enyelegve, az ölelkezés után Napoleon, — melyekben Felséged három hónap óta laknom kényszerít.“ — „A bennök mulatás jobban sikerűl önnek — válaszolá udvariasan Ferencz — mintsemhogy azért reám neheztéljen.“ A beszélgetés hosszan tart vala. Napoleon miután kijelentette, hogy Angolországra készűlvén mérni a csapást, akarata ellen s kényszerítve kezdé e háborút, biztosítá Ferenczet, hogy a Gyulayval közlött feltételek alatt most sem vonakodik megkötni a békét. Ferencz a nélkül, hogy erről tovább szólana, a megvert s üldözött orosz had romjai számára kért fegyvernyugvást. Napoleon ezt sem tagadta meg tőle, feltéve, hogy Ferencz a maga sorsát elválasztja a czárétól, ki, úgymond, hála sivatagainak, egyedül képes viselni ilyféle háborút merő szeszélyből. Ferencz becsületszavát adta, hogy nem fog többé háborút kezdeni azok izgatásából, kik a harczban semmit sem veszthetnek. A fegyverszünet megköttetett, s Ferencz Lichtenstein Jánost és Gyulayt Brünnbe küldé értekezni

Talleyranddal. December közepén a békebiztosok Pozsonyba tették át székhelyüket, hol aztán a béke ugyanazon hónap 16-kán következő feltételek alatt köttetett meg: Ausztria elveszti Velenczét, Friault, Istriát, Dalmátiát; Velencze az olasz királysághoz kapcsoltatik, a többi említett tartományt Napoleon a maga egyenes uralma alá veszi. Elveszti továbbá Tyrolt és svábországi birtokait: amaz a bajoré lesz; emezekben a würtembergi és badeni fejedelmek osztoznak. Ezekért Ausztria Salzburgot és Berchtolsgadent nyeri kárpótlásul, mik 1803 óta Ferdinánd toscanai nagyherczeg birtokában voltak, ki ezekért most Würzburgot kapta a bajortól. Ausztria a bajor és würtembergi választó fejedelmeket királyokúl ismeri el; végre ötven millió forint hadjárati költséget fizet a francziának. Napoleon e felett franczia írók szerint kétezer ágyút és százezer puskát vitt el a bécsi fegyvertárból.

1805. A pozsonyi békekötés.

Ferencz a teljes hatalmat, melyet József nádorra ruházott volt, még a béke megkötésének napján visszavette. Majd a nemesi felkelést is, mely már a fegyverszünet megkötése következtében felfüggesztetett, 1806-iki február 28-kán kelt rendeletében végkép feloszlatta. Ebből jelenleg, miután annak kihirdetése s a fegyverszünet közt alig telt el két hét, nem sokan gyűltek a zászlók alá. A megajánlott felkelésnek is volt mindazáltal némi hatása arra, hogy annyi veszteségek után még nagyobb kárt nem vallott a dynastia a békekötés alkalmával. Ha Napoleon, ki fegyverének szerencséje által Ferencz császár birodalmát alapjaiban megrendítette, s magát a székvárost is elfoglalta, s ki elleneit a győzedelmes hadaitól széthordott forradalmi elvek által nem kevésbbé, mint fegyverei által szokta volt legyőzni, — a magyarok hajlamára szintugy számithat vala, mint a lengyelekére; ha ő Magyarországban a fejedelmi háztól való elszakadásnak óhajtását tapasztalja, vagy azt ama, Pozsonyból széthintett izgató felszólítás által felébresztheti vala, bizonyosan szintúgy nem késett volna azt kizsákmányolni, miként ezt épen

1806. ekkor a lengyeleknél cselekedte. De a nemzet, bár volt is panasza a kormány ellen, a dynasztiához hűségesen ragaszkodék. És kétséget alig szenved, hogy részben legalább a nemzet e hűségének tulajdonítható, hogy Napoleon, ki schönbrunni szállásáról oly büszkén nyilatkoztatá ki a nápolyi királyi ház uralkodásának megszüntetését, ki ugyanott a porosz hatalmat is megtörni határozta, Ferencz császárnak is még keményebb békefeltételeket nem szabott, mint minők Pozsonyban magállapíttattak.

És mind a mellett, hogy a nemzet, bár elégületlenségét a kormánynyal nem titkolá, fejedelmi háza iránt még is oly tántoríthatatlan hűséget tanúsított, hogy azt ép ez időről több tekintélyes külföldi történetíró „szolgai hűségűnek" jellemzi, — emelkedének ellene szózatok a császári fővárosban, melyek azt gúny s megvetés tárgyává tenni, méltatlanul gáncsolni törekednek vala. E gúnyok s rágalmakra némileg maga az udvar adott okot az által, hogy a fővárosba visszatérte után a német-cseh örökös tartományok népeihez a háború alatt tanúsított állhatatosságukért dicsérő s hálanyilvánító leiratokat küldött; Magyarországtól pedig azt még akkor is megtagadta, midőn a felkelt nemesi hadakat szétoszlatá. E méltatlan gúnyok, melyek a császári fővárosban némi tüntetéssel hordattak körül, annál inkább elkeseríthették a magyarok kedélyét, minthogy épen azok részéről jöttek, kiknek kedvéért s javáért tapasztalták feláldoztatni az ország anyagi érdekeit, elnyomatni hazájok iparát s kereskedelmét egy gyarmati rendszer által; és minthogy öntudatuk tanúsága szerint már tömérdek áldozatot hoztak e háborúkra, melyek reájok csak a papirpénz nyomorait s a hallatlan drágaságot árasztják; s e mellett nem kevésbbé érezik és tudják vala, hogy azon kevés diadal is, mely eddigelé e háborúk folytában kivívatott, jobbára szintúgy a magyar hadsereg vitézségének köszönhető, mint a nem rég Caldiero mellett nyert babérok. Nem is maradtak e méltatlan gúnyok erélyes czáfolatok nélkül, melyek, minthogy ilyesmit a censura szi-

gorúan tilt vala, jobbára külföldön nyomtatott röpiratokban jelentek meg. Legszebb czáfolat, legnemesebb bosszúállás volt mindazáltal a nemzet részéről az, hogy midőn a király nevében Pálfy Károly udvari kancellártól felszólíttatott, a háború nyomoraitól legsúlyosabban látogatott német örökös tartományok éhen haló lakosainak felsegélésére gabonában, marhában és készpénzben hivatalos kimutatás szerint 943 ezer 395 frt értékű gyűjteléket küldött át ama tartományok kormányához. [1]) 1806.

III.

Napoleon a pozsonyi békét megkötvén, egyebek közt eme szavakkal vőn bucsút bulletin-jében Bécs lakosságától : „Tudom, hogy gáncsoltátok e háborút, melyet az angoloktól megvesztegetett miniszterek a szárazföldön támasztottak. . . Ezentúl mind nektek, mind a többi szárazföldnek boldogabb időket jóslok.“ De a jóslat nem valósúlt meg sem Bécsre, sem pedig a szárazföldre nézve. A béke feltételei mind a szerencséjében elbizakodott, s Európa felett már korlátlan önkénynyel uralkodni vágyó, rokonai s kegyenczei közt szeszélye szerint trónokat osztogató, hatalmas katonacsászárban, mind pedig a megalázott, vagy ha a kényúr akaratának hódolni vonakodtak, folyton fenyegetett, többi fejedelmek érzelmeiben egyaránt hiányoztak. Különösen Ausztria, mely a pozsonyi békekötésben birtokaiból megint körülbelül ezer négyszög mérföldet, alattvalóiból három milliónál többet vesztett; melylyel a hatalmas győző úgy bánt el, mint ama várral bánni szoktak, melyet hogy jelentéktelenné tegyenek, minden erődeitől megfosztanak : természetes határait, melyek által védeték, megnyirbálta; a Rajnától, Svájcztól és Olaszországtól eltávolította; hadi összeköttetéseit elmetszette, s a Duna

[1]) A kancellária levéltárából. V. ö. Freimüthige Briefe eines ungarischen Edelmannes, 1806.

1806. völgyébe szorította össze; a német birodalomtól pedig mintegy elszigetelte, — Ausztria nem tekinté a pozsonyi békét másnak, mint egy kierőszakolt, érvénytelen állapotnak, mint fegyvernyugvásnak, mely alatt erőt gyűjtsön egy újabb háborúra.

A monarchiai központ kérdése.

E czélra valának jelenleg irányozva a bécsi kabinet minden belső kormányintézkedései s egész külpolitikája, melynek vezetése most gróf Stadion Fülepre bízatott. Míg meggyöngűlt erejét összeszedhetné, gondosan óvakodék minden külső bonyodalmaktól. Minthogy a bajor és würtembergi új királyok és a badeni fejedelem teljes függetlenítése és a rajnai szövetség létre jötte következtében a német birodalom tényleg megszünt, Ferencz, nehogy e részről is valamely bonyodalomba keveredjék, 1806-ki augusztusban letette a „Római szent birodalom császárjának" merőben üressé vált czímét. A tanácskozmányokban, melyeket a kabinet e tárgynak szentelt, nagy kérdések forognak vala szőnyegen, melyek hazánkat is közelebbről érdeklék. A tanácsosok egy része azt javaslá, hogy az erőfogyatékot, mely a monarchia terjedelmének és népességének megcsökkentéből származott, annak rendszeresebb szervezése s egy szorosabban összefüggő testté tömörítése által kellene helyrepótolni. Nehogy pedig a magyarok részéről ez ellen, a különben is veszélyteljes időkben, ellenzés támadjon, azon eszmét pendítették meg, melynek létesítésén 1741-ben, Mária Terézia országlásának kezdetén, egy ideig maguk a magyarok is, de siker nélkül, működtek vala. A német birodalmi császárság czímének letétele után Ferencz koronái közt a magyar volt a legjelesebb, valamint a monarchiának is mind terjedelmére, mind népességére nézve Magyarország és kapcsolt részei képezték jelentékenyebb részét. Legczélszerűbbnek vélék tehát, ha Magyarország tétetnék középpontjává a monarchiának, melynek a német tartományok jelenleg már csak széleit képezik; ha, továbbá az udvar maga is Budapestre tenné át székhelyét, s egy az egész monarchiára kiterjedő alkotmány

által egyesítené annak minden tartományait. A terv, úgy 1806.
látszik, számos pártolókra talált a kabinetben, kik annak életbe léptetését már-már bizonyosnak kezdék tekinteni. „Tervet fogok kidolgozni — így ír az udvarnak akkoron legkitünőbb s befolyásosabb publicistája, Gentz, 1806-ki aug. 4-kén Müller Jánoshoz a híres történetíróhoz, — tervet fogok kidolgozni egy új osztrák monarchia megalapítására. Bécsnek meg kell szünni fővárosként szerepelni; a német tartományok mellék országoknak s határszéli tartományoknak fognak tekintetni; a kormány székhelye Magyarország szívébe fog áttétetni, s ezen ország számára egy az egész monarchiára kiterjesztendő alkotmány fog kidolgoztatni.“ Sajnálatos, hogy e tervről, melynek titkait még a bécsi udvari levéltár őrzi, bővebben is nem tudósít bennünket a híres publicista. Csak annyit tudunk, hogy az még mielőtt tudomása a magyar közönségbe átszivárgott volna, leginkább Ferencz császár szivósságán tört meg, ki bár lemondott is a „Római sz. birodalom“ császári czíméről, egyátaljában nem akart lemondani házának hagyományos politikájáról, melynek mindenha fő ágazata volt, Német- és Olaszország felett uralkodni.

Most egyébiránt minden surlódást gondosan kerűle külviszonyaiban. Még Angolországgal is megszakítá nyílt összeköttetéseit; s csak titkos ügynökök által ügyekezett e pénzforrással fentartani barátságos viszonyait. Kerűlé az orosz és porosz hatalmak szövetségét is, midőn ezek 1806-ban és a következő évben ismét élethalál harczra keltek Napoleonnal. Sőt, kimerűltségével mentegetőzve, még magának Napoleonnak ajánlatát is elutasítá, midőn ez a poroszt Jenánál, az oroszt Pultuszknál és Eylaunál megtörvén, őt szövetségre szólítá fel, bár ennek fejében a porosz Sléziát, Dalmatiát, Moldvát és Oláhországot igérte neki. Ferencz mind e fényes igéretekre nem hallgatott; neki csak egy czélja volt: megrendűlt erejét lehetőleg összeszedni, míg az egyre növekedő európai bonyodalmak meghozzák a kedvező pilla-

1806. natot, melyben ismét síkra keljen a megtestesült forradalommal, az európai államrendszert alapjaiból felforgatott s gyűlölt franczia császárral.

Készületek új háborúra. E czél tekintetében a hadügyre vala fordítva a fő figyelem. Ennek szervezését, újjáalakítását maga Károly főherczeg vette kezeibe, ki a pozsonyi békekötés után „generalissimus“ czímmel állíttatott az összes hadügy élére. Ő nagy lendületet adott a hadi tanulmányoknak; egy értelmes, kiképzett tiszti-kar előteremtése végett mind maga írt, mind mások által íratott hadtudományi munkákat. A gyalogságot, melynek taktikája a Napoleon által felavatott újabb hadtudományokban, a hadviselés alapjává lőn, egészen átalakította. A Landwehr, melyet aztán más államok is utánzának, egészen az ő teremtése. Minden ezred sorgyalogság mellé egy vagy két honvéd zászlóaljat alkotott az illető kerület fegyverfogható lakosságából, melyeket szinte a rendes ezredek módjára gyakoroltatott be. E honvédzászlóaljakkal, melyeknek a német örökös tartományokban 154-re kell vala emelkedniök, majdnem kétharmaddal nevelte a gyalogság számát a nélkül, hogy az béke idején a kincstárt igénybe vette volna. Magyarországban, mint alább elmondandók leszünk, e honvédeket a nemesség insurrectiója alkalmával kiállíttatni szokott telekkatonaságnak kell vala pótolnia.

A magyar insurrectiónak fő hiánya volt a gyakorlatlanság. A hajdan szokásban volt hadgyakorlatokat már rég maga az udvar tiltotta el, mely a felkelések ama korában a nemesség kezében nem örömest látá a fegyvert. Az insurrectiónak, mely csak a veszély beálltakor szokott kihirdettetni, soha sem volt elég ideje, magát az újabb taktika igényei szerint begyakorolnia. E hiány még inkább létezett ama gyalog hadaknál, melyeket a megyék a „közönséges“ felkeléskor a nemesi lovasság mellé a jobbágyokból bizonyos kulcs szerint szoktak kiállítani. Igen óhajtá tehát a kormány, hogy most legalább e gyalog militia Magyarországban is előleg begyakoroltassék a fegyverkezelésbe.

De ezen kivül még több más tekintetben is igénybe venni ohajtá a kormány Magyarország részvétét ama terhek viselésében, melyek a lefolyt háborúkból fenmaradtak, és melyek a kilátásban, sőt tervben lévő háborúkból származandanak. Magyarország eddigelé önkéntes ajánlatok és segélyezések által járúlt e terhek viseléséhez; melyek azonban, bár tetemesek, de a szükséghez képest sem elégségesek, sem biztosak és rendezettek nem valának. A kormány, miután az egyenes adókat a német örökös tartományokban oly magasra emelte, hogy többet már alig vethetett volna ki a népre, tetemes államadósságot is halmozott fel, melyeknek kamatait, ha hitelét megrontani nem akará, rendesen kell vala fizetnie. Eleve is kétségtelen volt pedig, hogy a tervben lévő háborúra újabban is kölcsönhöz kellend folyamodni; mert a papir pénzt határtalanul szaporítani nem lehetett. Ennek becse már is felényire sülyedt: száz forint érczpénzért kétszázat kelle fizetni papirpénzben. Még inkább szaporítani tehát e pénzjegyeket annyi volt volna, mint azok becsét végkép megrontani és statuskincstári bukásba rohanni. Sőt az eddigi becsvesztés után is mind sürgetőbbnek látszék, hogy e bankók egy része beváltassék s megsemmíttessék, hogy a forgásban hagyandók becse névszerinti értékök felé közeledhessék. 1806.

Magyarországon a hadi adó az országgyülés megajánlásától függvén, bár a múlt gyülések által szintén fölemeltetett, a kormány által már azért sem találtatott czéljára elégségesnek, mivel a papirpénz becsvesztése következtében mindenek mód felett megdrágúltak. Ezt tehát a magyar hadsereg s a közös hadi testületek, minők a mérnöki, utászi, hidászi stb. karok szükségleteinek fedezhetéséig fölemelni egyik fő kivánata volt a kormánynak. De igénylé e felett azt is, hogy Magyarország az államadósság kamataiban aránylag szintén részesűljön. Mert bár az alkotmány szerint Magyarországra a rendek megegyeztén kivül semmi teher sem rakható; ezen államadósságok pedig az ország megkérdezése s helybenhagyása nélkül csináltatván, az országot

1806. jogosan egyátaljában nem illeték: úgy vélekedék mindazáltal a bécsi kormány, hogy ezekben a pragmatica sanctióban benfoglalt közös védelemnél fogva mulhatatlanul részt kell Magyarországnak is vennie. A magyar királyság jövedelmeiből, melyek évenkint körülbelül húsz millió forintra emelkedének, eddig is tetemes öszveg fordíttatott ugyan ilyféle közös költségekre, mert az udvar és seregtartásra, s a kormány által fizetett kormány- és főtörvényszékekre tett rendes költségeket levonva, miken felül pedig a kormány Magyarországra semmit sem fordított, legalább is mintegy hét-nyolcz millió forint fölösleg maradt, mit a kormány szintén a monarchia közös szükségeire költött el. Legújabban is, 1806 nyarán két és fél forinttal, — s pedig országgyülésen kivül, tehát a törvények ellenére, emelte fel a só árát, egyedül e közös monarchiai költségek fedezésére. A bécsi kormány akként vélekedék, hogy a magyar királyság rendes jövedelmei felett a király önkénye szerint rendelkezhetik. S e mellett, a bécsi kormányférfiak elv gyanánt tekinték azt is, hogy a királyság e jövedelmei rendes időkre számítvák: a monarchia rendkivül megszaporodott költségeinek fedezésére tehát Magyarországban is új forrásokat kell nyitni, figyelembe sem véve azt, hogy az ország rendes jövedelmeiből is marad fölösleg, melyet a király kénye szerint bármi czélokra fordíthat. Szerintök tehát az ország rendeinek az eddigiektől külön új adót vagy bármi más államjövedelmet kell kimutatniok, melynek rendeltetése lenne az államadósságok törlesztése, vagy kamataik fizetése.

És végre szükségesnek látá a kormány, hogy az Ausztriában felállított Landwehr módjára a közönséges felkelések alkalmával kiállíttatni szokott gyalog telekkatonaság körül is oly intézkedések tétessenek, miszerint az, időnkint néhány napra zászlók alá gyüjtetvén, eleve is gyakoroltassék a fegyverkezelésben.

Ezek valának a kormány kivánatai Magyarország

irányában azon élet-halál harczra nézve, melyet Napoleon 1806.
ellen az első kedvező alkalommal vívni tervez vala.

Tekintve azonban az ellenzéki szellemet, melyet az országgyüléseken az alsó ház minden országos teher növesztése ellen kifejteni szokott, nem sok reménye volt a kormánynak, hogy e czéljait országgyülésen elérje. A körülmények olyanok valának, hogy jelenleg a szokottnál is nagyobb s erősebb ellenzéket lehete várni a rendektől. A főherczeg nádor 1806 nyarán Szapáry és Nádasdy grófok s Végh István országbiró kiséretében az ország felső vidékeit beutazván, maga is tanúja volt, hogy a nép a mult évek szűk terméséből származott inséget még alig heverte ki; hogy a különben is pangásban lévő ipar s kereskedelem a nyomasztó pénzviszonyok közt még szomorúbb tengésre jutott; hogy a szegénység valóban nagy mindenfelé az országban, s a nép eddigi terheit is alig viselheti. A számtalan panaszhang tehát, mely előtte e viszonyok miatt az urak, nemesek részéről emeltetett, egyátaljában nem vala biztató arra nézve, hogy a kormány kivánatainak teljesítését várni lehessen az országgyüléstől. A nemesség, mely tíz év folytában már háromszor viselte vala a felkelés költségeit, állandó békéért sóvárga, melybe megrendűlt pénz- és gazdászati ügyeit rendbe szedhesse. Alig lehetett tehát reményleni, hogy akár a maga akár a jobbágyok részéről újabb áldozatokat hozzon oly háborúra, melynek szükségét be nem látta.

A bécsi kormány ezeknél fogva országgyülésen kivül 1807.
óhajtá elérni czéljait. E végett egy, már rég óta meg nem kisérlett módhoz nyult. Felhívatá Bécsbe az ország főbb hivatalnokait s az udvarhoz több ragaszkodást tanúsító egyházi s világi főrendeket, s azoknak gyülekezetében adta elő kivánatait. A meghívottak egy része készségesen hajólt azokra; a többség azonban határozottan kijelenté, hogy ily módon ajánlatokat tenni nincsenek feljogosítva s avval nem is használnának a kormánynak; mert, ha a törvények szigorú tilalma ellenére, megajánlanák is, mit a kormány kiván, a

1807. megyék azt bizonyosan nem fogadnák el s nem hajtanák végre az ily törvényellenes ajánlatot. A kormány tehát kénytelen lőn elszánni magát az országgyülés megtartására, s csak azt igértette meg a concursus tagjaival, hogy mind a megyékben, mind az országgyülésen ügyekezni fognak elősegíteni a kormány kivánatainak teljesülését. A meghívó levelek aztán 1807-diki febr. 8-dikán adattak ki; az országgyülés megnyitása april 5-re, helye, hogy a nemzet ez iránt többször nyilatkozott óhajtásának elég tétessék, Budára tűzetett ki.

Országgyülés Budán.

Hogy a követek kedvező kedélyhangulatot s utasításokat hozzanak küldőiktől, a meghívó levélben avval kecsegtette a kormány a nemzetet, miképen e gyülést a végre hirdeti ki, hogy a háború veszedelmei miatt hamar szétoszlott mult országgyülésen adott szavát beválthassa, s a közjólét gyarapítása felett tanácskozzék az ország rendeivel.

Ezek soraiban, midőn april első hetében összesereglettek, a már több országgyülésekről ismert, régiebb követek mellett három ifjú egyéniség, Nagy Pál Soprony, Lónyay Zemplén és báró Prényi Zsigmond, Ugocsa megyék követei különösen magokra vonták a köz figyelmet. Legkitünőbb volt köztök Nagy Pál, kinek elragadó ékesszólása, könnyű, élénk, világos fejtegetései s ezekben tanúsított államférfiúi tapintata, hazafias lelkesedése, erős alkotmányos és nemzeties érzelmektől áthatott s hallgatóit hasonló érzelmekre ragadó ömledezései nem különben, mint bátorsága, sőt merészsége, melylyel a kormány balfogásait megrová, s hibáinak, ha azokat mi hamarább jóvá nem teszi, veszélyes következményeit egész nyíltsággal fejtegeté, már e gyülésen nagy kedvességet, s ifjú kora daczára is számos kérdésben eldöntő tekintélyt vívtak ki. A népszerűséget azonban, melylyel azontúl számos éveken át dicsekedheték, e szónoki és statusférfiúi tulajdonoknál talán még inkább ama szilárd hazafiúi jellem szerzé meg neki, melyen, mint látni fogjuk, a csábítások s vesztegetések minden kisérletei hajótörést szenvedtek.

A vezéri szerepet mindazáltal a rendek házának hazafias ellenzéki felekezetében most is, mint már több országgyülés alatt, Vay József, Borsod megye követe, viselé. Ő nem birt ugyan oly kitünő ékesszólással, hogy e tekintetben egynémely társa által túl nem szárnyaltatott volna; s azért a szólást a nyilvános üléseken, fontosabb kérdésekben is, örömest átengedte másoknak, kik a szó hatalmát nagyobb mértékben bírták, mint ő: de annál szélesebb s alaposabb volt ismerete a hazai dolgokban, élesebb értelme, mélyebb felfogása, érettebb s helyesebb itélete a teendők meghatározásában; miért is az előleges, kerületi tanácskozmányokban rendesen az ő véleménye bírt legtöbb súlylyal, fogadtatott el végzésül a többség által. 1807.

A kormány részéről a királyi tábla néhány tagja, leginkább pedig maga a ház elnöke, Semsey András, királyi személynök, volt a szóvivő.

A főrendek tábláján a ritka tapintatú s mérsékeltsége, nyájassága miatt minden pártbelieknél kedvességben álló főherczeg nádor mellett, ki elnöki székében, mennyire lehetett, a pártok felett ügyekezék állást foglalni, a kormány érdekeinek az országbiró Ürményi József, s a főtárnokmester, gróf Brunszvik József valának szószólói. Ürményinek a közdolgokban teljes jártassága s fényes ékesszólása mellett, még azon hazafias szerep is kölcsönöz vala tekintélyt, melyet az $179^{0}/_{1}$-ki országgyülésen, mint kir. személynök, viselt vala. Az ellenzéknek, mely azonban a főrendek házában ekkoron nagyon leolvadt, gróf Illésházy István, Trencsén és Liptó megyék örökös főispánja volt a vezére. Benne a genialitással és széles ismeretekkel lángoló hazafiság és fényes szónoki tehetség egyesült, mik szavának mindig nagy súlyt, nevének a házon kivül is az egész hazában nagy tekintélyt s népszerűséget vívtak ki. Mellette leginkább Vay Miklós, Batthyány Vincze és Barkóczy Ferencz tűntek ki a felső házban.

1807. Miként már a gyülésnek Budára egybehívása, s a kir. meghívó levelek hangja és szerkezete, úgy a két tábla elnökeinek, József nádornak és Semsey királyi személynöknek beköszöntő beszédei is oda valának számítva, hogy a rendek jó hangulatba tétessenek s a kormány czéljainak létesítésére előkészíttessenek. A személynök különösen a reformok szükségéről szóla: ‚Az idők, körülmények, mondá egyebek közt, napról napra szünet nélkül változnak; ezen átalakulások pedig új meg új szükségeket szülnek: a haza java múlhatatlanul kivánja tehát új törvények s intézkedések alkotását. A halandó ember igen korlátozott értelmének gyarló intézményeiben nem örökké jó minden, a mi régi. Sőt gyakran oly körülmények fejlődnek ki a népek életében, melyek közt a régihez való makacs ragaszkodás egyaránt méltatlan, káros és veszélyes lehet, mint a könnyelmű, meggondolatlan újítás‘. A gyülés ünnepélyes megnyitásakor a király is leginkább a kor kivánatainak többé meg nem felelhető, elavúlt intézmények átalakításának szükségéről szóla trónbeszédében.

Tizenöt év óta hevertek már a legszükségesebb reformok tervei az ország levéltárában. 1792 óta e tervek életbe léptetésétől várá minden hazafi az ország fölemelkedését pangó, dermedt állapotából. E terveknek s általában a közjólét eszközeinek előleges tárgyalását hozta magával minden követ utasításul. Ki ne örűlt volna tehát, magának a királynak ajkairól hallván, hogy végre megkezdetni kivánja a reformokat?

A kir. előadások. De az öröm csak addig tart vala, míg a királyi előadások fel nem olvastattak. Reformokat hallának ugyan azokban indítványoztatni a rendek, de leginkább olyanokat, melyek a nemzet vállaira újabb terheket rakni, a hatalom alapjait s eszközeit gyarapítani czéloztak. Azonban még a jó reményeket sem hiúsíták meg az előadások: a nemzettől igényelt új áldozatok mellett, miket az udvar súlyos helyzete igazolni látszék, a nemzeti kivánatok kielégítése is kilátásba helyez-

tetett. Indítványait a kormány a következő öt pontban adta elő: 1807.

1. Miután az 1802-ben három évre megajánlott hadpótlás már megszűnt, kivánja ő felsége, hogy a rendek a hadsereg állandó pótlásának módjairól tanácskozzanak.

2. Mivel mindenek megdrágúltak, s e miatt az eddigi adó a magyar hadsereg tartására elégtelen, ezen adó a körülmények és szükség igényei szerint nagyobbíttassék.

3. Minthogy békében kell a háborúról gondoskodni, óhajtja ő felsége, hogy a honvédelem másik eszköze, a nemesi felkelés, akként rendeztessék, hogy szükség esetében rögtön kiállhasson.

4. Miután a tizenöt éves súlyos háború alatt a kincstár nemcsak kiürűlt, hanem nagy adósságokkal is terheltetett, reményli ő felsége, hogy a rendek találandnak némi módot, mely szerint e rendkivüli körülmények közt az állam hitelének fentartására sükeres segedelmet nyújthassanak.

5. Meg lévén győződve ő felsége, hogy az igazság kiszolgáltatását, melytől függ a nép üdve, semmi sem mozdítja elő annyira, mint a törvényszékek rendezése; az ipar és kereskedelem pedig a váltó törvényszékek által fog legsükeresebben gyarapíttatni: óhajtja ennél fogva ő felsége, hogy a rendek é két tárgy körül készült országos bizottmányi munkálatokat tanácskozás alá vegyék. Kinyilatkoztatja végre ő felsége, hogy az ország sérelmeit és kivánatait is kész meghallgatni s a körülmények szerint lehetőleg orvosolni.

A megyék utasításai.

A kormány azon eljárása az 1802-ki országgyülésen, miszerint a maga czéljait elérvén, a nemzet kivánataiból mit sem teljesített, s az országgyülést a sérelmek kimerítő tárgyalása előtt feloszlatta, jelenleg arra birta a megyék többségét, hogy követeiknek utasításul adják, miszerint a nemzeti kivánatok és sérelmek főbb pontjai, melyek már az említett országgyülésen kijelöltettek, a királyi előadások előtt tárgyaltassanak; s ezekre csakis akkor válaszoljanak a körülmények szerint kedvezőleg a követek, ha valahára már a

1807. nemzet kérelmei is meghallgattatnak. A rendek tehát, több napi tanácskozás után, ezen utasítások szerint oly értelmű válasz-feliratban állapodának meg, melyben igérik a királynak, hogy indítványait gyorsan tárgyalandják; szükségesnek látják mindazáltal elébb azon akadályokat elmozdítani, melyek ezen indítványok sükeres tárgyalását gátolják. E végett tehát a következő kivánatokat határozták mindenek előtt a trón elébe juttatni:

1. Miután a közinség a folytonos háborúból eredt, a kormány a békét ezentúl állandólag tartsa fenn, s a nemzet megegyezte nélkül háborút ne indítson, a béke s hadjogot a király a törvények szerint csak a nemzet befolyásával gyakorolhatván.

2. Minthogy az állam hitelének s erejének meggyöngűltét leginkább az ország befolyása s jótállása nélkül, aránytalan mennyiségben kibocsátott bankjegyek s rosz váltópénz okozza: alkosson a kormány jobb államgazdasági rendszert, mely szerint mind az, mi a szükséget csak pillanatnyilag fedezi, olyféle eszközökkel pótoltassék, melyek a nemzeti vagyont oly mértékben fejthessék ki, mint azt az ország földjének és bányáinak gazdagsága engedi. Mert meg vannak győződve, hogy bár mennyit áldoznának is, a mostani rendszer fentartása mellett, vagyonukból a kincstár felsegéllésére, az csak mulékony segedelmet szerezhetne. S e baj időről időre növekedni fog mind addig, míg jobb államgazdasági rendszer nem fogadtatik el a mostani helyett. Kivánják ennél fogva, hogy a vámok és harminczadok Galiczia felé, mely úgy is a magyar korona tartományai közé tartozik, egészen törűltessenek el; a többi örökös tartományok határszélein pedig, ha egészen nem szüntettetnek is meg, — mit még is a monarchia gyarapodására válandónak hisznek, legalább a rendek hozzájárultával oly módon szabályoztassanak, hogy az ország erejének növekedését, gazdagságának kifejlését ne gátolják; szóval, töressenek szét azon bilincsek, melyekbe a nemzeti ipar s kereskedelem 1751 óta szoríttatott.

3. Mozdíttassanak el azon akadályok, melyek a magá- 1807.
nosak kezein levő bányák szorgalmas míveltetését gátolják. A bányaügy igazgatása, mi, annyi törvények ellenére, még mindig a bécsi német kamara kezében van, tétessék vissza a magyar kamarához.

4. Hagyjon fel a kormány szerencsétlen pénzügyi munkálataival. Az ezektől való félelem miatt tűnt el minden nemes ércz a forgalomból. Szűntesse meg azon nem rég forgalomba tett érczpénzt is, melynek névszerinti becse hatszorta nagyobb belbecsénél, s veressen teljes értékű, jó pénzt. Szűntesse meg a papirpénz további kibocsátását; a már forgalomban lévőnek pedig ne csökkentse az által önmaga a becsét, hogy azokat némely közpénztáraknál épen nem, másoknál pedig csak névszerinti értékök alatt véteti el. Ha a béke állandó marad, a szörnyen megszaporodott papirpénzt lassanként egészen visszavonhatja s vonja is vissza a forgalomból, miben erejéhez képest a nemzet is kész a kormányt gyámolítani.

5. A nemesi fölkelés könnyítésének módjairól tanácskozni nem vonakodnak.

6. Az állandó hadpótlást azonban úgy, miként az 1802-ben három évre megajánltatott, több okoknál fogva nem hajlandók fentartani, s annak más módjairól fognak tanácskozni.

7. Miután a deperditák s a sónak rendkivüli magas ára stb. a népet különben is mód felett terhelik, míg e terheken könnyítve nem lesz, nagyobb adót reá vetni lehetetlen. E végett a katonai élelmezésről készült országos bizottmányi munkálatot is tárgyalni kivánják.

Végre, miután a reformtervek már 1792 óta várják az életbeléptetést, nemcsak az igazságszolgáltatást és a váltótörvényszékeket illető munkálatokat, hanem minden más országreformi munkálatot is szükségesnek vélnek tanácskozás alá fogni.

1807.

A főrendi ház szelleme.

Ezek valának a rendek nagy többségének elvei s kivánatai mind a jelen országgyülés alatt végzendők, mind általában a kormány politikája iránt. Hogy e válasz-felirat a királyhoz felküldethessék, mint tudjuk, a főrendek táblájának hozzájárulása is megkivántatott. A két tábla közt azonban már sem a belreformok, sem a kormány politikája tekintetében nem létezett többé egység. A reformokra nézve, a főrendi ház azon tagjai kik 1790-ben még oly szent hazafiúi hévvel sürgették vala, történjék bár az kiváltságaik egy részének árán, a nemzeti újjáalakúlást, már vagy kihaltak, vagy a hűbéri jogoknak élethalálra háborút izent franczia forradalom fejleményei folytában véleményeiket lassanként megváltoztatván, ellenkező, minden reformot kerülő ösvényre léptek, vagy legalább, annyi társaiktól elhagyatva, megfogyva s elszigetelve látván magokat, egészen elhallgattak. Nagy többsége a főrendeknek már nemcsak előhaladni nem akart többé az 1790-ben oly fennen hirdetett reformeszmék zászlaja alatt; hanem inkább azok ellen szövetkezett a kormánynyal, mely, mint fentebb látók 1794 óta határozottan a reactió politikáját tűzte ki zászlajára. A főrendek háza, ezen országgyülés alatt, a fentebb megnevezett négy tagján kivül, alig mutathatott fel még valakit, ki az alkotmányos reformnak pártolója volt volna; s még ama négy férfiú is nem annyira a népszabadság mellett mint csak a nemzeti érdekeket elnyomó kormánypolitika ellen harczola. Igaz, hogy a reformi hév a rendek közt is általában igen megbidegűlt, mióta látták, hogy a Francziaországban uralomra jutott demokratia minden előjogot eltörült; — s a nép millióinak szabadsága, s jólétének gyarapítása mellett, a rendek tábláján, is talán csak az egyetlen Nagy Pál szólalt fel melegebben: de a rendek táblájának többsége legalább a nemzeti ügyhöz maradt hű, legalább a nemzeti alkotmányos jogok s érdekek mellett vív vala ernyedetlenül az elnyomó kormánypolitika ellenében; s miként a válaszfelirati javaslat két utolsó pontja tanúsítja, legalább azon reformok szorgalma-

zásában maradt állhatatos, melyek a nemzeti erőt fejlesztve, 1807.
a kényuralom gyarapodását gátolhaták. A főrendek nagy többsége ellenben már egyenesen szövetségesévé lett a kormánynak, a nemzeti jogok mellett küzdő rendi tábla ellenében. Kisebb nagyobb pártot az előtt is mindig tudott ugyan magának szerezni a bécsi kormány a főrendek között; s ha mások nem, legalább az udvar kinevezésétől s kegyelmétől függő főhivatalnokok, főpapok s főispánok védelmezik vala rendesen az udvar érdekeit. De a független főrendek közt Mária Terézia óta — mert e tekintetben, mint látók Károly alatt is felette roszúl állott a nemzeti ügy, — mindig létezett a főrendeknél egy nemzeti párt is, mely a rendek többségével kezet fogva ellenzé a kormány politikáját. Most azonban, ha titkon talán többen voltak is hívei a nemzeti ügynek, nyílt ellenzéket a miatt, a nevezett négy főrendűn kivül senki sem képezett a felső házban, senki sem csatlakozott a rendi tábla ellenzékéhez. Ennyire kiveszett már, részint az udvar, részint a kül események hatása alatt minden szabadelvűség, s az élénkebb nemzeti érzet is főrendűinkből, kik 1790-ben még valóságos zászlótartói valának mind a nemzeti érdekeknek, mind a szabadelvűségnek, s emerre nézve még a rendeket is túlhaladták! A főrendi tábla többsége ezóta, mint látni fogjuk, a legújabb korig, változatlanul előharczosa lőn országgyüléseinken a kormány elveinek s politikájának úgyannyira, hogy az, igen kevés tárgy kivételével, általában egynek tekinthető magával a kormánynyal.

A felső ház e szellemének kétségkivül a rendekre is nagy vala hatása. A püspököknek, főispánoknak s más főrendű uraknak tekintélye ez időben még nem csökkent meg annyira a rendek előtt, miként azt utóbb, kivált az $183^2/_6$-ki országgyülés óta tapasztaltuk. S a főrendek e hatása mellett a rendek állhatatosságára mind ártalmasabb befolyást kezd vala gyakorolni a kormány azon újabb eljárása is, mely szerint a legkitünőbb ellenzéki tagokat hivatalok s más kitün-

1807 tetések által ügyekezett elvonni az ellenzéktől vagy legalább hallgatásra birni. E két ok összehatásának rendesen az lett eredménye, hogy ha a főrendek táblája nem lett is képes mindenben a maga értelmére hajlítani a különben utasításaik által is megkötött rendeket, s megsemmisíteni azok házában az ellenzéket; ezt mindazáltal, miként 1802-ben láttuk, s még több izben látandjuk, annyira meggyöngítette, hogy a felső ház sok esetben bizonyos lehetett a maga győzelméről, mihelyt annyi kitartással birt, hogy a rendek véleményét három-négy ízben visszavesse.

Válasz a kir. elöadásokra. Így történt az most is a rendek válaszfelirati javaslatával. A módok és eszközök, melyeket ebben a rendek a financzialis bajok megszűntetésére s az állam megrendült hitelének helyreállítására kimutatnak, nem csak helyesek, hanem egyedül tekinthetők czélszerűeknek, melyeken kivül a bajok gyökeres orvoslatára lehetetlen vala más módot találni. Minthogy azonban e mellett a kormánynak múlhatatlanul le kell vala mondania háborús terveiről, s ezért várni sem lehetett, hogy a rendek e tanácsait elfogadja: a főrendek sem akarták a javaslatot magokévá tenni, s hozzájárultokkal annak a trón elébe jutását eszközleni. A javaslat visszavettetett; és hiába fejtegeté Nagy Pál a rendek tábláján újabban is meggyőző szónoklatával, hogy a kimutatott útak elfogadásán kivül nincs ösvény, mely a kormányt kincstári zavaraiból kivezethetné; hiába mutatá meg czáfolhatatlanul, hogy a kormány eddigi financzrendszere előbb utóbb múlhatatlanul bukásra vezet; és hiába terjeszték a rendek e fejtegetések nyomán újabban is a felirati javaslatot a főrendek elébe: ezek ismervén a kormány szándokait, a javaslathoz egyátaljában nem akarának hozzájárulni, s azt, bár érveit meg nem czáfolhatták, némi szines indokok mellett ismét visszaküldék a rendekhez. Ez alatt pedig a püspökök, főispánok s más udvarpárti urak, magán uton is, mindent megkisértének az egyes követeknél, hogy őket a rendi többségtől elvonják. Nagy Pálnál s ki mellette mind buzgalma,

szónoklatának hatása által legerősebben támogatá a rendi javaslatot, b. Prényi Zsigmondnál, a kormány főnökei is megkezdék csábításaikat. De Nagy Pál azokat hidegen utasítá el magától; Prényi pedig, hogy még szabadabban mozoghasson, tanácsosi rangjáról is lemondott, melyet eddig a helytartóságnál viselt vala. Szép példájok azonban nem volt elég hatékony megedzeni a többség állhatatosságát. Többen a rendek közől hajlottak végre az urak magán sürgetéseire, s az elébbi végzés, miszerint az ország sérelmei, kivánatai s pénzügyi javaslatai a királyi előadások előtt tárgyaltassanak, kisebbségben maradt. Majd egy újabb, módosított feliratí javaslat küldeték át a főrendekhez, melyben csak általános kifejezésekben jelentik ki ő felségének, hogy előadásait az ország kivánataival együtt s egyszerre fogják tárgyalni; de ezek valósítása nem szerepel többé feltétel gyanánt a királyi előadások ellenében. Annyira mindazáltal még sem ment a főrendek befolyása, hogy ama nyolcz ponttól, mely a válaszfelirat első fogalmazatában foglaltatott, egészen elállott volna a rendek táblája. Sőt bár azok a módosított feliratban már csak mint egyszerű tanácsok s javaslatok küldettek fel a királyhoz, azontúl is fentartattak s az egész gyülés alatt mintegy alapjai maradtak egy részről a rendi tábla, másról a felsőház, illetőleg a kormány közti alkudozásoknak. 1807.

A rendek ezen engedékenységét, miután a módosított válaszfelirat felküldetett, avval viszonozták a főrendek, hogy midőn a királyi előadások tárgyalás alá vétettek, ők sem ellenzék ama kivánatot, hogy mindenek előtt azok negyedik pontja, melyben az állam közhitelének fentartására az országtól rendkivüli segedelem kéretik, fogassék tanácskozás alá. A rendek ugyanis, midőn a válaszfeliratnál a főrendek kivánatának engedve, a nemzeti sérelmek és kivánatok előleges tárgyalásától elálltak, csak taktikájokat változtatták: s nehogy, mint 1802-ben történt, a jó alkalmat, melyben a nemzet anyagi érdekei tekintetében némi engedményeket Az anyagi érdekek kérdése.

1807. vívhatnak ki, ismét használatlanul hagyják elosonni, a rendkivüli segély megajánlásához akarták feltételül kötni a nemzet ama nyolcz pontban kifejezett kivánatainak teljesítését. És most e pont tárgyalása alatt bő alkalmok nyílt az ellenzék tagjainak, kik közt ismét Nagy Pál tűnt ki leginkább elragadó szónoklatával, elpanaszolniok a nemzet régi sérelmeit, melyeket anyagi érdekeiben az oly igazságtalan és méltánytalan gyarmati vámrendszer által szenvedett; a napról napra mind aggasztóbb mértékben növekedő elszegényedést, melyre e vámrendszer s mellette a papirpénz módfeletti eláradása s a kormány egyéb veszélyes financzmunkálatai sülyesztik az országot. Nagy Pál, bár különben nem dicsekedhetett is valamely hosszas pénzügyi iskolázással, egyedül a józan ész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán oly jelesen fejtegeté a monarchia pénzügyeit, s oly helyes logikával tűzte ki az ösvényt, melyen a nemzetnek e tekintetben járnia kell, hogy azon a következő országgyülések is állhatatosan megmaradtak. S vajha követte volna jó tanácsait a kormány: az 1811-ki csapást úgy még elkerülheté —, vagy legalább annak élét megtompítható, legroszszabb következményeit elháríthatá vala!

A financzialis bajok ekkoron még nem valának orvosolhatlanok. Igaz, hogy 1796 óta midőn a kormány a még II József alatt kibocsátott húsz millió frt. bankjegyeket beváltotta, s helyettök hogy a háború költségeit fedezhesse, mintegy negyvenöt millió rft. papirpénzt tett forgásba, évenkint majdnem rendesen ötven millió rfttal szaporította a pénzjegyeket, úgy hogy 1805-ig, midőn a pozsonyi béke megköttetett, már négyszáz millió rft. papirpénz volt forgalomban, és száz ft. ezüstért százharminczhármat kellett fizetni papirpénzben; igaz, hogy a bankjegyek tömege, a háborúra való készületek következtében ezen országgyülés megnyiltáig már mintegy hatszáz millió rftra, az agió pedig kétszázra emelkedett; igaz, hogy e mellett a rosz rézpénz is, melynek belértéke alig tette egy ötödét névszorinti becsének, mely-

ben forgalomba eresztetett, ez időben már nyolczvan millió rftra szaporodott: gyógyíthatlan mindazáltal még nem volt a baj. De hogy azzá ne váljék s a sok értéktelen papir és rézpénz menthetetlenül bukásba ne hajtsa az államot, nagy ideje volt, hogy a kormány valahára határt vessen ezen értéktelen pénzjegyek kibocsátásának; mi végett, lemondván háborús terveiről, miként az országgyülés tanácslá s kivánᴀ, szaporítás helyett törlesztéséhez fogjon. 1807.

A nemzet ez esetben, bár megkérdeztetése s jótállása nélkül árasztatott is el annyira ezen értéktelen pénzjegyekkel, saját java miatt is, kész volt meghozni a tőle kitelhető áldozatot, feltéve, hogy az valóban a rosz pénz törlesztésére ne pedig újabb háborúra fordíttassék, — minek szükségét belátni nem volt képes; és feltéve azt is, hogy a nyomasztó, igazságtalan vámrendszer akként módosíttassék, miszerint a nemzeti vagyon gyarapodhatván, fizetési képessége is növekedjék. És ily értelemben készült el aztán a felirat is válaszul a királyi előadások negyedik pontjára. Kijelentik ugyanis abban az ország rendei, miképen örömmel értették meg s hálásan fogadták ő felsége ama szándokát, mely szerint a közhitel megerősítésére kivánja fordítani gondjait: ők e végre készek feláldozni vagyonuk egy részét, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy ő felsége is teljesíteni méltoztassék a nemzet igazságos kivánatait a vámok, s általában az ipar és kereskedelem, a bányák és financzialis munkálatok ügyében, miként azokat már első válaszfeliratukban felterjesztették.

A rendek e hangulatából s általában azon köz elégületlenségből, mely a kormány eljárása iránt a nemzetben elterjedt vala, untig meggyőződhetett már az udvar, hogy alig remélheti a kivánt rendkivüli segély megszavazását, ha az említett anyagi érdekek tekintetében némi engedményekkel tényleg is nem támogajta a rendek hitét annyiszor ismételt, de még nem teljesített igéreteiben. Részint tehát az említett tanácskozások folytában, részint mindjárt azok befejezése után két rendeletet bocsáta ki, az ország anyagi érde-

1807. keire nézve, melyek egyikében felszabadítá a gabona kivitelét; másikában a bányaügyet, az ország régi kivánata szerint, a bécsi német kamara igazgatása alól kivévén, a magyar királyi kamara alá rendelé. Ezen engedmények megadására annál könnyebben s készségesebben hajólhatott a kormány, minthogy azokkal jó akaratot tanúsíthata a nemzet kivánatait illetőleg; a dolgok állapotán, magán a rendszeren pedig nem sokat változtatott. A gabona szabad kivitelét ugyanis a körülmények változtával ismét betilthatá; a magyar kir. kamara pedig, daczára számtalan törvénynek, a benne inkább mint bárhol másutt meghonosúlt bureaukratia kötelékei által oly annyira függésbe esett már a császári kamarától, miszerint lényegileg igen kevés változott a bányaügyben az által, hogy annak közvetlen igazgatása a magyar kamarához tétetett át. Hogy az engedmények Magyarország anyagi érdekeire nézve ne csak ily színleges, hanem valóságos hasznot hajtsanak, az volt volna mulhatatlanul szükséges, hogy a bécsi kormány a vámrendszert is módosítsa, s kereskedelmi politikáját a monarchia két alkotó fele közt a viszonyosság elveire alapítsa; Magyarország természetes kifejlődésének szabad tért engedjén. Így aztán az ország, vagyonosságában adófizetési képességében gyarapodván, maga is jelentékenyebb áldozatokat tehetend vala a megrendűlt financzialis viszonyok rendezésére. De a bécsi kormány Magyarországot, hol az adó és rendkivüli segély megajánlása a rendek szavazatától függ vala, a pillanatnyi nagyobb haszon miatt, melyet a kénye-kedve szerint megadóztatható német örökös tartományokból huzott, soha sem akarta ezekkel egyenlő kedvezésekben részesíteni, s ezentúl is fentartá ama vámrendszert, melynek minden szabálya oda irányza, hogy minden forgalomban lévő pénzerő eme tartományokba folyjon.

Azonban bármi csekélyek, s inkább csak színleges, mint valóságos hasznot hajtók valának is az említett engedmények, még is elegendőknek látszának arra nézve, hogy a kormány általok kedvező hangulatot ébreszszen maga iránt a

rendek között. Ezen intézkedések hatása alatt aztán követ- 1807.
kező értelemben válaszolt a rendek feliratára: ‚Ő felsége kedvesen veszi az ország rendeinek igéretét, miszerint vagyonuk egy részét a köz szükség fedezésére s a hitel megerősítésére felajánlják; s azon reménynyel kecsegteti magát, hogy elődeik dicső példáit követve, a bennök helyezett bizodalomnak ténylegesen is meg fognak felelni, a nyujtandó segély iránt részletes ajánlatot tévén. E segély által gyámolítva, minden ügyekezetét arra fordítandja ő felsége, hogy a papirpénzt kevesbíthesse s a becse-vesztett váltó rézpénz helyett teljes értékűt verethessen. S azért nem is kétli, hogy a rendek oly bőséges segedelmet fognak ajánlani, miszerint az államnak ezen s más bajait megszűnthesse.

‚A nemzeti gazdaság s vagyonosság tekintetében ő felsége igazságosak s méltányosaknak ismeri el a rendek kivánatait, s ezeket a gabona kivitelének felszabadítása s a bányaügyet illető határozatai által részben már meg is előzte. De ezen engedmények koránt sem merítik ki ő felségének ez ügyben való atyai gondoskodását. Sőt azon leszen, hogy az ország iparát, kereskedelmét a lehető legnagyobb virágzatra fejtse ki. Méltán várja ennél fogva ő felsége, hogy a rendek iránta bizodalommal viseltetvén, annál készebben teljesítendik az előadásokban foglalt kivánatait, minthogy ő is el van tökélve, kegyes választ adni a rendek kérelmeire.‘

E határozott szavakban foglalt királyi igéretek mellett, midőn aztán a segély részletes megajánlása került szőnyegre, az udvari pártiak is kifogyhatatlanok voltak a biztosításokban a kormány jóakarata, őszintesége iránt a tett igéretek valósításában. Az udvarnak, mondák egyebek közt, nem kevésbbé áll érdekében mint magának a nemzetnek, teljesíteni az ország kivánatait, csak úgy lehetvén ez képes idővel még nagyobb segedelmet nyujtani a megzavarodott financzügyek rendezésére. És az ilyféle érvek valóban is annál nagyobb hitelre találtak a rendek között, mivel meggyőződéseikből meríttettek. Az ajánlat ennél fogva tetemes lőn s

A segélyajánlat adó- s katonában.

1807. világos bizonyítványául szolgál, mennyire óhajt vala a nemzet szabadulni a papirpénzből eredt nyomorúságból. Mindenekelőtt elvül tüzetvén, ki, hogy e segedelemből a már különben is eléggé terhelt adózókra újabb teher ne háromoljék, a segély beszedésére következő kulcs fogadtatott el végzésül: minden papi, nemesi, városi, s általában minden úrbéri tehertől ment ingatlan birtok egy évi tiszta jövedelmének hatoda, az ingó javak értékének pedig százada; a művészek, oklevelesek, kereskedők s iparosok és haszonbérlők tiszta jövedelmének szintén hatoda s ingó javaik értékének százada; a tőkepénzesek tőkéjének, a tisztviselők, hivatalnokok és nyugdíjasok díjainak százada fog behajtatni rendkivüli segedelmül a financzialis állapok javítására.

Midőn e nevezetes végzés meghozatott, idő közben a királyi előadásoknak már egyéb pontjai is tárgyalás alá fogattak volt. Mi először is a hadpótlást illeti: a kormány mindjárt az országgyülés elején egy érdekes röpiratot osztatott vala szét az ország rendei közt, mely, mint hírlék, magának Károly főherczegnek tollából folyt. Ezen iratban mind a hadpótlás, mind a nemesi fölkelés czélszerűbb rendezésének módjai kimerítőleg tárgyaltatnak. Említők fentebb, miképen az ünnepelt hadvezér a pozsonyi békekötés után az összes hadügy élére állíttatván, a német örökös tartományokban azt egészen újonnan szervezte, nemcsak az eddigi hadpótlást tetemesen módosítván, hanem a rendes hadsereg mellé, minden sorezred után még egy vagy két zászlóalj honvédséget is alakítván. E röpiratban tehát Magyarország részére is elvileg hasonló, s csak az ország különböző viszonyai szerint a részletekben módosított intézmények tétettek indítványba. A felkelés szervezésének módjáról alább szólandunk. A hadpótlást illetőleg a főherczeg által ajánlott terv fő vonalaiban megegyezett avval, melyet 1802-ben kisérletkép az ország rendei is elfogadtak három évre, az akkoron megajánlott tizenkét ezer újoncz kiállítására nézve. A terv részletei ugyanis ama sarkelvek körül forogtak, hogy a hadi

szolgálat ideje bizonyos, meghatározott évekig tart, melyek letelte után a legénység hazabocsáttatik. Rendes pótlásuk végett a fegyverfogható ifjúság száma életév szerint évenkint összeíratik, kik közől aztán sorshúzás útján annyi újoncz állíttatik évenkint a zászlók alá, a mennyi kiszolgált azok alól hazabocsáttatott, vagy halál következtében hiányzik. 1807.

A hadpótlás ezen elvei világszerte mindenütt el lévén fogadva, azt lehet vala hinni, hogy az ország rendei által minden nehézség nélkül törvénynyé fognak avattatni; s így aztán e rendes pótlás által vége szakad valahára azon szint-oly szertelen, mint méltatlan fogdosásnak, mely bizonyára nem vált a hadi dicsőségére büszke, harczias nemzetnek becsületére. E mód ugyanis az 1802-ben, de, mint mondók, csak három évre, kisérletkép elfogadott újonczállítás előtt, régtől fogva a következő vala. Az országgyülés mindig egy tömegben ajánlá meg, midőn szükségesnek látá, az újonczok számát, mely aztán a népesség arányában osztatott fel az egyes megyék és városok között. Ezeknek tiszti karai azután nyilvános toborzót tartatának határaikban, némi felpénzt is adván azoknak, kik önkéntesen csapnak fel a kiállított s körülhordott zászlók alá. Minthogy azonban a magyar ezredek a hazából jobbára távol tartományokba vitettek ki, nagy részben a nyelvöket sem igen értő német tisztek alatt, német vezényszó, s bottal, vesszővel és más felette súlyos büntetésekkel kezelt fegyelem alá vettettek, a katonáskodás nem volt népszerű a különben harczias természetű magyar nép előtt. Szabad toborzó által ennél fogva igen ritkán sikerült a megyéknek s városoknak kiállítani az újonczok rájok esett számát; s ilyenkor aztán az erőszakos fogdosáshoz kellett nyúlni. A megyei s városi tiszti kar önkénye szerint jelölte ki az ifjuságból a kellő számig az egyéneket, kik a zászlók alá írassanak. A tisztviselőknek gondjuk volt reá, hogy leginkább oly egyének fogassanak be e végett, kik kicsapongó viseletök miatt rosz hírben állának. De egyébiránt, minthogy a tisztviselő a kiállított egyének tekintetében, feltéve

1807. hogy a kellő szám meg volt, felelettel senkinek sem tartozott, a részrehajló pártfogásoknak, megvesztegetéseknek, magán gyűlölet kielégítésének is tágas tere nyilt a tisztviselők részéről. A kitüzöttek, mivel sorsuk felett önkény határozott, feljogosítva hitték magukat, szökés, bujdosás által menekűlni a gyűlölt katonáskodástól; nem ritka volt az eset, hogy a kitűzött egyén, rejtekében felfedeztetvén, erővel állott ellen az őt szabadságától megfosztani törekvő erőszaknak; vagy másként nem menekűlhetvén, rablók, zsiványok társaságába állott, azontúl maga is rablóvá, zsiványnyá válandó, s holtáiglan harczot viselendő a köztársaság ellen, melyet maga irányában részrehajlónak, igazságtalannak, elnyomónak tapasztalt vala.

Ilyen lévén a régi újonczozási mód, azt lehetett volna, mondám, hinni, hogy az új tervet készséggel fogadandja el a rendek többsége. Ez azonban még sem történt, bár különben mindenki érzé a régi mód méltatlanságát, elismeré az új tervnek elvi előnyeit. De ama boldogtalan viszony, mely az ország s kormánya közt létezett, s mely egy részről minden őszinteséget, más részről minden bizodalmat kizárt és száműzött, ebben is meggátolta az észszerű haladást. A rendek jobb belátásuk ellenére is elvetették az új tervet; sőt még az 1802-ben kisérletkép három évre elfogadott szabályoktól is elálltak, azt adván okul, hogy a bár sorsolás útján teendő, de még is kényszerített újonczozási mód nem egyez meg a nemzet erkölcseivel s fogalmaival; miért is a régi katonafogadást és toborzást kivánják helyreállíttatni. Lehetetlen azonban kételkedni, hogy ha volt a rendek közt csak egy is, ki valaha szemtanúja volt afféle, fentebb érintett katonafogdosási jelenetnek, ne roszallta volna az újonczozás ezen embertelen módját. Más okban keresendő tehát a rendek ezen eljárásának kulcsa. Ha az új terv elfogadtatik, — minthogy a szerint, mint mondók, a kormány évenkint, vagy még a terv módosítása esetében is, a hadseregben támadt hiányt országgyülésről országgyülésre kimutatva,

minden újabb megajánlási törvény szüksége nélkül egyszerű sorshúzás által vala kipótlandó : a nemzet e törveny megalkotása által nagy részét elvesztette volna azon befolyásnak, melyet eddig az újonczok megajánlása körül gyakorolt. Mert a törvény egyszer meghozva lévén, — tudjuk pedig, hogy a magára nézve kedvező törvényt a kormány soha sem engedte többé módosíttatni, — nem tehette volna, hogy a kormányt fel ne hatalmazza, az újonczoknak, a kimutatott hiány szerinti számban, egyszerű sorshúzás útján való kiállítására. Már pedig azon folytonos tapasztalat után, miszerint a kormánytól legvilágosabb jogaiban is, voltak légyen azok akár az anyagi, akár más érdekekre vonatkozók, csak hosszas küzdelem s némi kedvező körülmények közt vala képes kivívni némi kedvezményt a maga számára: a nemzet természetesen semmi olyféle joggyakorlatról nem akart lemondani, mely neki alkalmat nyujtott, a kormány iránt teendő engedmény árán ettől viszont engedményt alkudnia ki egyéb érdekeiben. A hadpótlás régi módja mellett a nemzetnek mindig hatalmában állott a kormánytól kivánt újonczokat megvagy meg nem szavazni; fenn akará tehát e gyakorlatát továbbra is tartani, hogy midőn a kormány tőle újonczokat kérend, azokat mindig némi engedmények feltétele alatt szavazhassa meg. 1807.

Jelenleg, miután a kormánytól, mint említők, már nyert némi kedvezményt a gabonakereskedés és a bányaigazgatás körül; egyébiránt pedig szavát is birja vala a királynak, hogy semmi módot nem mulasztand el, mely által az ipart s kereskedelmet virágzatra emelheti; a hiány végre a magyar ezredekben az 1805-ki hadjárat után igen érezhetővé lett: ennek pótlására nyolcz ezer újonczot ajánla meg az országgyülés.

A rendek táblája mind a két ajánlatot: mind azt mely a rendkivüli segélyre, mind azt mely a hadpótlásra vonatkozott, egyszerre adta tudtára a főrendeknek, a felirati javaslatban a következő négy pontot feltételül kötvén,

1807. az ajánlatokhoz: 1. Hogy az ország s az örökös tartományok közt létező közbenső vámok vagy egészen törűltessenek el, vagy legalább az igazságos viszonyosságra alapítva, törvény által határoztassanak meg. 2. A bányaügynek a magyar kir. kamara törvényes igazgatása alá vettetése szintén törvény által biztosíttassék. 3. Azon törvények, melyek jó értékű pénz verését parancsolják, s a nyers aranynak s ezüstnek az országból kivitelét tiltják, pontosan végrehajtassanak. 4. A papirpénz a király igérete szerint, a mennyire csak lehet kevesbíttessék.

A főrendek ellenkezése az alsó házzal.

De a főrendek házában nagy ellenzékre talált az ily értelemben készült felirati javaslat. Ők nemcsak az új hadpótlási tervet elfogadni, az újonczok számát pedig tizenkét ezerre emeltetni, hanem az ajánlatok mellől a feltételeket is egyszerűen kihagyatni kivánák. A két tábla e fontos kérdésekben egymással megegyezni nem tudván, hat egész hétig folynak vala köztök az üzenet-váltások. A rendek házában időnkint igen heves, ingerűlt viták állának be e kérdések felett; 1790 óta a bécsi kormányférfiak nem hallottak még ily keserű igazságokat, ily éles megrovásokat, mint e viták folytában. Az ellenzék, vagy, mivel ez a rendeknél a többséget alkotá, helyesebben, a hazafipártnak kivált említett ifjabb tagjai, élénk szónoklatokban fejtegeték a nemzet jogait anyagi érdekeinek független intézésére; a bécsi kormány törekvéseit, melyeknél fogva ezeket az oly igazságtalan vámrendszer által a német örökös tartományok nagyobb gyarapodása végett feláldozta; a veszélyeket, melyek a végetlen háborúk folytában eláradt értéktelen papirpénzből az országra háramlanak; az anyagi érdekek tekintetében a kormánytól eddigelé annyiszor megújított, de soha sem teljesített igéretek hiúságát, melyekben ennél fogva a nemzet most sem bízhatik, ha csak azok teljesítését egyenesen feltételül nem köti a maga ajánlataihoz. Valamennyi közől most is leginkább Nagy Pál tűntette ki magát szellemdús, elragadó szónoklatával. Kikelései a kormány ellen, a nélkül hogy valaha sér-

tőkké lettek volna, bátrak, sőt merészek valának. Nagy hatással szólt egyebek közt a birodalomnak Francziaországgal való viszonyairól, s a béke fentartásának szükségéről, mi nélkül a kormány nemcsak ki nem bonyolódhatik pénzügyi zavaraiból, hanem menthetetlenül a veszedelem örvényébe sodorja a birodalmat. 1807.

A kormányfőnökök e viták elejétől fogva ismét nagy buzgalommal kezdének vala sürgölődni az ellenzék kitünőbb tagjai körül, hogy őket hivatal s más kitűntetések igéretei által az ellenzéktől elvonván, a kormány pártjára tereljék. Néhányan valóban hajlának is a csábításokra, s a többség száma mindinkább apadni kezd vala a rendeknél. És bár néhányan minden kisértetek daczára is állhatatosak maradtak a nemzeti érdekek védelmében, lassanként oda jutának az ügyek, hogy a kormánypárt már győzedelmet igérhete magának, ha még Nagy Pált is sikerűlend megnyernie, mert vele több másokat is elesni remélhet vala az ellenzéktől. [1])

---

[1]) E vitákban bár igen félénken s ovatosan a „Hazai Tudósitások" czímű, nem rég keletkezett lap is bátorkodott némileg beleszólani. A jul. 18-kai szám a következő czikket hozta :

„A polgári társaságnak azon dicsőséges jussáról, hogy a közdolgok iránt közönséges tanácskozásokat tarthatnak a nemzetek, még eddig csak a londoni parlamentumok tehettek bizonyságot, hol a közboldogságról nyilván és szabadon szólottak a nemzet követei. Mind a közönséges hírlevelekből mind más írókból ismeretesek Pitt, Fox, Sheridan, Grey, Grenville, Addington, Witbread stb. nevek.

„De midőn ezeket tudja nevezni, hogyan felejtkezhetnék el a magyar azon férfiakról, kik most mélt. Semsey András personalis urnak bölcs vezérlése alatt oly fáradhatlan buzgósággal részt vesznek a nemzet állapottjának helyes elintézésében ? Vay József, Lánczy János, Máriássy, Vitéz, Bezerédy Ignácz, Prileszky, Majthényi, gr. Dessewffy, Balogh, Pécsy Sárosból, Rhedey, Péchy Biharból, Márkus, Baloghy Nógrádból, Lónyay, Németszeghy, Királyi, Sz. Iványi Barsból, Kassay, Galgóczy, Ragályi, Nagy Pál, b. Prényi, Brezerédy György több érdemes követtársaikkal megérdemlik, hogy maradékaink is háládatosan emlékezzenek neveikről, kik a kir. trónus dicsőségét és a haza közboldogságát

1807. De rajta nem fogott semmi kisértés; bár akkoron még nem róvta is meg a közvélemény azokat, kik az ellenzék soraiból kormányhivatalokba léptek át, a kormányfőnökök hasztalan

---

terhes hivataljaikban fő czéljaikká tették. Boldog a haza, mely számtalan ily férfiakat táplál keblében."

Csak ennyit is írni, s írni neveket is említve, hallatlan dolog volt eddigelé II József óta. Ferencz már aug. 9-kén kelt kéziratában meghagyá gr. Erdődy alkancellárnak, hogy Almásy, Lányi, Aczél, és Majláth udv. tanácsosok által vizsgáltassa meg, miként kell e czikket érteni s mit tenni az íróval és a censorral.

A bizottság tagjainak az lőn egyező véleménye, hogy midőn a czikkely a nyilvános tanácskozás jogát kizárólag az angol parlamentnek tulajdonítja, tudatlanságot árul el a magyar alkotmányban, s ennélfogva helytelen; mivel benne, az eddigi szokás ellenére néhány követek névszerint megemlíttetnek, szokatlan; s minthogy mások mellőztével csak ezek említtetnek, egyoldalú, sértő, viszályra késztető; s mivel végre másokat ösztönöz hasonló hírre jutni, aggasztó s így büntetésre méltó.

Hogy mit kelljen tenni a szerkesztővel s a censorral? Almássy emezt megszidatni, amattól kivallatni véleményezi, mi indokból írta a czikket? A censurát országgyülés alatt egy tanácsos által kivánja kezeltetni oly utasítás mellett, a minővel ő gyakorlá azt 1802-ben midőn dietalis referens volt: t. i. eltiltani mindent mi az országgyülésről szól. A többieknek is az volt véleménye, hogy a személyekről, közügyekről, tárgyalásokról semmit se írhassanak a hírlapok, legfelebb azt jelenthessék, hogy ez s ez nap országos ülés volt, s egyedül az ünnepélyeket, szertartásokat írhassák le bővebben.

Az alkancellár akként nyilatkozott, hogy ő két hónapig volt jelen az országgyülésen s úgy tapasztalta, hogy ott nincs tulajdonképeni ellenzék, bár néha nem hiányzanak is eltérő vélemények. Ezt a megrótt czikk sem czélozza; ő tehát nem lát benne rosz akaratot, hanem csak ügyetlenséget, hogy néhány egyént egyoldalúlag tüntet ki s az által irígységet ébreszt. Elég lesz tehát mind a szerkesztőt, mind a censort megintetni a nádor által, emez helyett pedig egy tanácsost tenni országgyülési censorrá. A jövőre pedig a következő szabályok alá kellend vetni a hirlapokat:

1. Állami s országgyülési tárgyak felett itéletet mondaniok tilos.

2. Az országgyülési dolgokból csak a gyülés napját s a ceremonialékat szabad említeni, miként a pozsonyi újság teszi. 3. Tilos ellenben kiterjeszkedni a tárgyalás alatt lévő dolgok megjelölésére vagy épen

ügyekeztek őt közhivatal elvállalására bírni. Más, hatékonyabb eszközhöz kelle tehát nyúlni, hogy legalább elnémítsák, kit magukhoz nem vonhatának. Azon nagyhatású beszéde után, melyet a birodalomnak Francziaországgal való viszonyairól mondott, s mely a megfogyott s már-már lankadni kezdő ellenzéket megint annyira felvillanyozá, hogy a felirati javaslat lényegére nézve újabban is változatlanul küldetett a főrendekhez, Nagy Pál, mint akkoron mondani szokták, „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztetett, hogy a királyi felség előtt megjelenvén, annak személyes, atyai intését meghallgassa. 1807.

Az eszköz hatott. Midőn a felirati javaslat a főrendektől megint visszavettetvén, a rendek táblájánál ismét szőnyegre került, Nagy Pál nem emelt többé mellette szót, s a vitának, mely eddigelé kivált ő benne találta éltető szellemét, vége szakadt: a főrendek véleménye e táblán is többséget nyert. E szerint, az új hadpótlási terv, melynek sürgetésétől már a főrendek is elálltak volt, nem lőn ugyan elfogadva; de az újonczok száma tizenkét ezerre emeltetett, s mi fő dolog vala, mind ez, mind a rendkivüli segély ajánlata oly módon lett végzéssé, hogy a fentebb említett nemzeti kívánatok ne köttessenek hozzá feltételképen, hanem ezek teljesitésére csak egyszerűen kéressék meg ő felsége. A felirat aztán ily értelemben készült el. A kormány megelégedéssel fogadta az ajánlatokat; a hadpótlás új tervét pedig, melytől

---

fejtegetésére s megitélésére; vagy a mi még sokkal bünösebb 4. egyes országgyülési tagok megnevezésére s kiemelésére. — Hogy azonban a világ s a hazai közönség még is tudjon valamit az országgyülés folyamáról, s ily szigorú eljárásunk miatt a világ által meg ne itéltessünk: 5. szabad megemlíteni mindazon tárgyakat, melyek a tanácskozáson átestek s kir. resolutio által is bevégeztettek

Ezen felterjesztésre Rainer főherczeg ő felsége meghagyásából azt irta, hogy a kancellaria minden országgyülés előtt terjeszsze fel az újságíróknak és censoroknak kiadandó szabályokat. — A kancellária levéltárából.

1807. a rendeket oly idegeneknek látá, megszűnt tovább sürgetni. A rendek az újonczok kiállítását szabad toborzás utján megkönnyítendők, e czélra külön kétszáz ezer forintot szavaztak meg, melyek az önkéntesen felcsapók felpénzéül szolgálnának.

A sérelmek és kivánatok

A legsúlyosabb kérdések eldöntetvén, a királyi előadások többi pontjai, nevezetesen: a felkelés gyorsabb kiállításának és czélszerűbb szervezésének módjai, az igazságszolgáltatás javítása s a váltótörvényszékek megalapítása, — kerültek szőnyegre. De ezeknél sokkal élénkebben foglalkodtaták a rendeket a nemzeti kivánatok és sérelmek, melyek Ürményi József országbiró elnöklete alatt egy e végre kinevezett országos bizottmány által tárgyaltatának; mert mind azon nemzeti érdekek, melyeket a rendek többsége feltétel gyanánt kivánt vala köttetni elébb a kir. előadások tárgyalásához, utóbb az újonczok és rendkivüli segély megajánlásához, miután, mint látók, az eredeti többség mind a két alkalommal kisebbséggé törpűlt, most így külön vétettek tárgyalás alá. A királynak a gyülés elején tett igéretei még nem hagyának a rendekből kialudni minden reményt, hogy egynémi még is teljesíttetni fog valahára a nemzeti kivánatok közől. E reményben kivált a vámrendszer, s a becsvesztett papir- és rézpénz körüli kérdések kidolgozására fordítának legtöbb gondot. Az országos választmány ezekre nézve a külviszonyokat s a had és béke jogát fogá fel kiindulási pontjául, nyilván kijelentvén munkálata elején, hogy „miután magának ő felségének vallomása szerint is, a monarchia insége a sok háborúkból származik, mulhatatlanul szükséges, hogy a békét ő felsége gondosan őrizze meg, s a nemzetnek ebbeli alkotmányos joga szerint, az ország tudta s megegyezte nélkül ne kezdjen ismét háborút."

B. Vay Miklós ügye.

A rendek azonban mialatt ezekkel foglalkodnak vala, ama felette kellemetlen hír által lepettek meg, hogy báró

Vay Miklós tábornoki rangjától a kormány által megfoszta- 1807.
tott. Az eseménynek ez volt oka. Midőn a rendkivüli segély megajánlása forgott vala szőnyegen, kérdés támadt : vajjon meglehet-e egyeztetni az 1791-ki 19-dik törvényczikkel, hogy egyesek az országos ajánlaton felül is nyujtsanak segélyt a kormánynak ? A rendek táblája tagadólag dönté el a kérdést, törvénybe ütközőnek bélyegezvén az ilyféle külön segélyezést. A főrendek többségének azonban ebben is ellenkező lévén véleménye, Vay Miklós, a főrendi ellenzék egyik tagja, hevesen kikelt a tábla e véleménye ellen. ‚A törvénynek ily értelmezése, úgymond egyebek közt, kaput nyitna arra, hogy hivatalok, méltóságok s más kedvezmények pénzen vásároltassanak a financziáiban megszorult udvartól ; s megélhetnők azt is, hogy egyik s másik gazdag ember, minden érdem s képesség nélkül is birtokába jusson az ország első méltóságainak.‘ A főherczeg nádor nem gátolá ugyan beszéde folytatásában, de annak végével azonnal keményen megróvta a szónokot, kinek nyilatkozatát igazságtalannak, s mind a tábla mind a kormány méltóságát sértőnek bélyegzé. A kormány azonban nem elégedett meg az egyszerű gáncscsal, s Vayt tábornoki rangjának elvesztésével bünteté. E kormányeljárás híre nagy zajt s ingerültséget támasztott a rendek közt, kik abban méltán súlyos sérelmét látják vala az országgyülési szólás szabadságának. „Nem a személy, hanem az elv forog fen itt, — mondák többen, melynek épsége nélkül az alkotmány sem állhat fen ; mert ha ennek annyi sérelmei után még szólaniok sem lehet szabadon s büntetés félelme nélkül, oda van az ország szabadsága !“ A többség ennél fogva e tárgyban azonnal feliratot kivánt intéztetni a királyhoz. Semsey elnök s királyi személynök azonban halasztásra birta a rendeket, kijelentvén nekik, hogy a főherczeg nádor, megértvén a rendek aggodalmát, épen most jár közben a királynál az ügy elintézése végett. A király a fenforgó körülmények közt valóban nem is látá tanácsosnak daczolni a közvéleménynyel ; s a nádor közbenjárását

1807. figyelembe vévén, Vaynak tiszti rangját nem sokára visszaadta.

Evvel azonban már nem volt megelégedve a rendek többsége s a szólás szabadságát hasonló sérelmek ellen a jövőre is biztosítani kivánván, a nádorhoz üzenetet intéze, melyben aggodalmát fejezé ki a történtek miatt. Vay Miklós báró, mondák egyebek közt, nem mint katona, hanem mint főrend szónokolt, s ha katonai tisztsége őt a szabad szólásban gátolná, egy hadi tiszt sem vehetne részt többé a törvényhozásban. Katonai személyeket, továbbá, nem katonai vétségben, az ország törvényei szerint csak polgári törvényszék itélhet meg; ha tehát a báró törvényhozói minőségében vétkezett volna, csak a királyi táblát illeti vala meg fölötte törvényt látni. Hálával fogadják ő felsége igazságos határozatát, mely szerint rangját a bárónak visszaadta; hálát mondanak a nádor ő fenségének is hatályos közbenjárásáért. De minthogy a dologban fontos elv forog fen: a jövőre is biztosítást kivánnak; egyébiránt a főherczeg belátására hagyván, vajjon egy újabb közbenjárás által akarja-e azt kieszközleni, vagy maguk tegyenek az iránt felterjesztést a királyhoz? A nádor másod izben is örömmel ragadta meg az alkalmat, mely népszerűségét nevelheti az országban. A királynak általa nem sokára lehozott válasza, melyben kijelentetett, hogy „ő felsége semmi olyast sem akart s nem is fog soha rendelni, mi az országgyülésen a szólás szabadságát gátolná," — valóságos diadala volt az alkotmányos elvnek, mit a rendek sem is mulasztának el újabb bizalmi nyilatkozatokkal meghálálni a nádornak.

Kir. válasz a nemzeti kivánatokra.

De a rendek nem sokáig éldelék e diadal örömeit. Három kir. leirat ép e napokban érkezett le az ország rendeihez, melyek a kedélyeket ismét felzaklatták. Ezek ketteje válasz volt az ország anyagi érdekeit illető nemzeti kivánatokra. Tartalmuk ímo következő: „Bár mennyire kivánja is ő felsége előmozdítani a magyar ipart s kereskedelmet: a közbenső vámokat sem Ausztria sem Galiczia határszélén nem

törülheti el. A vámok oly jövedelmek, melyeket az állam kára nélkül kivált a jelen financzialis körülmények közt csökkenteni egyátaljában lehetetlen. A rendek azon kérelmére sem hajólhat ő felsége, hogy Magyarország s német örökös tartományai közt viszonyosságot alapítson meg a vámok tekintetében; mert „ily viszonyosság a monarchia rendszerével nem férhet meg". Lesz mindazáltal gondja reá, hogy ha majd e vámok netalán újonnan szabályoztatnának, Magyarországnak mindazon kedvezményeket megadja, melyek a többi örökös tartományok rövidségére nincsenek. A külkereskedést illetőleg : a borkereskedést felszabadítja azon nyomasztó teher alól, miszerint eddig a kereskedők, midőn boraikat a Dunán külföldre szállítják vala, ugyanannyi osztrák bort is kötelesek voltak magukkal vinni. A szarvasmarha kivitelét jelenleg nem lehet megengedni; a gyapjú vámját (mázsájától 16 rft.) sem szállíthatja lejebb, nagy szüksége lévén arra az osztrák-cseh gyárosoknak. Egyéb termények kivitelét úgy fogja szabályozni, miként azt a kereskedelmi politika elvei kivánják. — A pénzügyre nézve : gondja lesz ő felségének, hogy a papirpénz, a mennyire lehet, kevesbíttessék, s jó értékű váltópénz veressék; a forgalomban lévő tizenöt és harmicz krajczáros rézpénzt azonban, bár értéktelen, a forgalomból visszavonni még most lehetetlen." — A harmadik leiratban végre jelenti a király, hogy a hűségesen megajánlott rendkivüli jövedelmi adót s a tizenkét ezer újonczot kegyelmesen fogadja. Minthogy pedig ezen adót mennél elébb beszedni, s az újonczokat kiállítani szükséges, inti a rendeket, siessenek elkészíteni a törvényczikkelyeket, hogy az országgyülést bezárhassa, minden egyéb tárgyakat egy más, nemsokára egybehívandó országgyülésre halasztván. 1807.

Alig lehet ábrázolni a boszúságot s ingerűltséget, mely e leiratok felolvasásakor a rendek keblét megszállotta. A nemzet, hogy megrendűlt pénzügyeit rendezhesse, veszélyezett anyagi lételét némileg megszilárdíthassa, békét kivánt, Közingerültség.

1807. s a háború jogát a maga törvényes hozzájárúltával követelé gyakoroltatni; a kormány ellenben, mely háborús tervekkel foglalkodék, ezt figyelembe sem véve, pénzt és katonát követelt. A nemzet, hogy némely régi sérelmeinek orvoslatát valahára megnyerhesse, megadta a mi tőle kivántatott, de viszont azt követelte, hogy ezen újabb áldozatok fejében kereskedelme a gyarmati viszonyok alól felszabadíttassék, miszerint isten áldotta földjének természeti gazdagságát, mit a nyomasztó vámok és tilalmak mintegy lebilincselve tartanak, kifejthesse. A kormány azonban, mely elébb mindent igért, mihelyt a pénzt és katonát megszavazva látá, az országgyülést rögtön bezárni határozta, ismét a bizonytalan jövőre halasztván a nemzet méltányos kivánatainak teljesítését, sérelmeinek orvoslatát.

A közingerűltség azonnal heves beszédekben tört ki. Többeknek az vala véleménye, hogy az ország még a tett ajánlatok megadására sem köteles, ha viszont igazságos kivánatai nem teljesíttetnek, közügyeinek tárgyalására a szükséges idő meg nem adatik. ‚Nem lehet, mondák, megegyeztetni a törvényhozás természetével, hogy mindig csak a fejedelem kivánatai tárgyaltassanak, s mihelyt azok teljesíttettek, a rendek haza küldessenek. A nemzetnek szintoly része van a törvényhozó hatalomban, mint a királynak; s valamint ő felsége megkivánhatja előadásai tárgyalását, szintoly joggal követelheti a nemzet is sérelmeinek s a közjólét előmozdítására szolgáló ügyeknek fölvételét; követelheti, hogy míg ezek be nem végeztetnek, a gyülés együtt maradjon. A közélet minden ágaiban számtalan a javítandó s rendezendő. Ime a törvénykezés, az igazságszolgáltatás hiányaira maga ő felsége is újjal mutat az előadásokban; nem kevésbbé sürgetős rendezni az elhanyagolt nemzeti nevelést. Az ország kára, melyet a katonaélelmezés körül, az úgynevezett deperditákban szenved, évenkint már negyvennyolcz millió rftra szökött papirpénzben: nagy ideje tehát, hogy a majdnem egy század előtt megállapított szabályozás újjal pótol-

tassék. Szabályozásra vár, az előadások szerint is, a nemesi felkelés; orvoslatért eseng a sérelmek nagy tömege. Mind ezen s más hasonló közügyekben már tizenöt év óta készen állnak az országos bizottmányok reformtervei: mulhatatlanúl szükséges tehát, hogy valahára tárgyaltassanak; szükséges, hogy míg közőlök legalább az égetőbb kérdések meg nem oldatnak, az országgyülés akadálytalanul folytassa tanácskozásait.' 1807.

Ily értelnmben készűlt aztán a felirat is a királyhoz, melyben az országgyülés hosszabb tartamát szorgalmazák. De a főrendek sokáig vonakodának azt hozzájárultokkal országos végzéssé emelni s a királyhoz feljuttatni. Hosszú, heves viták után a rendek végre avval törték meg amazok ellenzését, hogy, miután ő felsége az újonczok s megajánlott segedelem mennél elébbi beszedésének szükségét adja az országgyülés bezárásának okául, kijelenték, miképen az illető törvényczikkelyeket ők azonnal elkészítik, s így aztán semmi sem álland utjában, hogy ő felsége azokat mindjárt szentesítse, s kihirdettetvén, a megyék s városok által végre is hajtassa.

A felirat ily értelemben utnak eresztetvén, a rendek azonnal meg is kezdék a tanácskozást némely sürgetősebb kérdések felett. Ilyen vala egyebek közt a só árának ügye. Bár a kormány több izben elismerte volt, hogy a só árát csak országgyülésen, a rendek megegyeztével szabályozhatja; a múlt (1806-ki) évben még is önkényesen s túlságosan (mázsájától 2 rft. 30 krral) emelte felebb az 1802-ki országgyülésen meghatározott árt. A rendek ezt annál nagyobb sérelemnek tarták, mivel nemcsak közvetett adózást foglalt magában, mit természetesen országgyülésen kivül kivetni nem lehetett; hanem mivel a kormány e törvénytelen árpótlékot az országtól soha törvényesen el nem ismert, nem biztosított bankjegyek törlesztésének alapjául tűzte ki illető rendeletében; holott a só magy. kamarai jövedelem lévén, egyedül a magyar állam szükségeinek fedezésére fordítandó. A sóár kérdése.

1807. Nohogy tehát ezen árpótlék e czélra való szentesítése által közvetve a bankjegyek törvényességét is elismerni láttassanak, jelenleg az 1802-ki törvényes árszabályt kivánták helyreállíttatni. Különben is, úgy hivék, elég nagy áldozatot hoztak jelenleg a papirpénz törlesztésére a megajánlott rendkivüli segélyben. A főrendek azonban, kik egyátaljában, a kormány érdekeinek előharezosaivá lettek, ebben is sokáig ellenkeznek vala a rendekkel, s csak hosszú, heves viták s több üzenetváltások után vívták ki végre ezek, hogy e kivánatuk a király elejébe juthasson.

Mialatt e kérdések felett folynak vala a két tábla közt az üzenetváltások, a rendeknél több más tárgy is kerűlt szőnyegre. Rövidség kedvéért csak kettőt említünk meg, melyek némi világot vetnek a rendek közt uralkodó közvéleményre. Mind a két tárgyat Nagy Pál, az ünnepelt szónok, kezdeményezé. A lánglelkű s emberséges érzelmű szónok, a sóár tárgyalása közben, egy jó alkalommal, a nép millióinak sanyarú állapotára fordítá követtársainak figyelmét, és páratlan szóhatalmával kezdé fejtegetni, mennyire mulhatatlanul szükséges a közjólét gyarapítására az alsóbb néposztályok csaknem elviselhetetlen terhének enyhítése, polgári állapotuk javítása. De „ezen országgyülés időszaka — mint egy jeles írónk megjegyzi [1]) — nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére". A különben oly örömest hallgatott, oly hatályos szavú szónokot nem érté meg kora. A rendek egyátaljában nem tudtak még a kiváltságos alkotmány szűk korlátain túlemelkedni; e kiváltságos alkotmány cultusából áll vala egész politikai hitvallásuk, s a privilegium e bálványzóinak egyike, a közvidámság kitörése közben „non stultiset — ne bolondoskodjék" felkiáltással szakasztá félbe a nemes tüzű szónokot.

A nemzeti nyelv ügye. Szerencsésebb és sükeresebb lőn a lánglelkű szónok felszólalása a magyar nyelv és nemzetiség mellett, mely körűli

[1]) Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférfiak.

buzgólkodása egyébiránt egyik fővonását képezi e jeles statusférfiú egész politikai működésének. A nemzeti nyelv, annak művelése s terjesztése körül egy idő óta különös buzgalom mutatkozik vala a nemzetben. Pest vármegye már 1805-ben elhatározta volt, hogy mindennemű irományok magyar nyelven terjesztessenek a megye elejébe. Kevéssel utóbb Gömör vármegye, Császár Endre indítványára, körlevelekben szólítá fel a többi megyéket, hogy a magyar nyelv művelésére s terjesztésére egy társaságot állítsanak fel az országban. Ily társaság megalapítása végett Bereg néhány más megyével együtt feliratot is intézett a királyhoz s a nádorhoz. De minthogy ez süker nélkül maradt, a megyék 1806-ban, azt némileg saját kebleikben akarták életbe léptetni. Bizottmányokat neveztek ki, melyek egy magyar szótárt dolgoznának ki, egyszersmind pedig határozattá emelték, hogy belügyeiket ezentúl kizárólag magyar nyelven tárgyalják; a népiskolákba magyar tanítókat fogadjanak, s azoknak e nyelv tanítását mindenütt kötelességökké tegyék. Felszólították végre a lelkészeket is, hogy egyházi beszédeiket magyar nyelven tartsák híveikhez. Bihar megye indítványára a szótárt készítő bizottmányoknak minden megyéből Pestre kell vala jőniök s közösen működniök a nagy feladaton; de ettől a kormány által eltiltattak. Pest megye mindemellett is buzgóan járt el a feladatban, s a szótárt elkészíté; mely azonban soha sem látott napvilágot. Ily körülmények közt szólalt fel Nagy Pál a nemzeti nyelv mellett az országgyülésen. Beszéde, melyben a nemzet kötelességeit a maga nyelve s nemzetisége ápolásában fejtegeté, az országgyülési termek falain kivül is az egész országban rendkivüli benyomást tőn a nemzetre. Lángszavakkal köté a nemzet e drága kincsét mindenki szívére, s azoknak kik csak az alkotmányról s kiváltságokról gondoskodnak vala, hangosan fülébe kiáltá, hogy ‚a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nyelvvel, nemzetiséggel együtt maga a nemzet is örökre 1807.

1807. sírba dűl, melyből nincs többé feltámadás'. Beszédének oly nagy, oly maradandó lőn hatása, hogy ezentúl egy gyülésökön sem mulasztták el többé az ország rendei, gondoskodni a nemzetiség ápolásáról, terjeszteni a nemzeti nyelv köz divatát; majdnem húsz év múlva pedig nemzetünk egyik legnagyobb államférfia, Széchenyi István, a „nagy magyar" e szavakra hívatkozva alapítá meg nemzeti akademiánkat.

A gyülés zajos vége. November elején megérkezett végre a királyi válasz ama feliratra, mely által a rendek az országgyülés meghoszszabbítását szorgalmazták. Az udvar nem adott helyt a rendek érveinek, s az országgyülés bezárását december 15-kére tűzte ki, felszólítván őket, hogy a bevégzett tárgyakat mennél elébb küldjék fel, a törvényczikkelyeket pedig készítsék el.

Miután a kormány, ezen eljárásának semmi újabb okát nem adta; az pedig mit ez iránt első leiratában felhozott, hogy t. i. mennél elébb szükséges beszedni a megajánlott segélyt és újonczokat, a rendek ama végzése által, hogy e törvények azonnal sanctionáltassanak, s a gyülés folytában hajtassanak végre, érvényétől egészen megfosztatott: úgy látják vala a rendek, hogy a kormány csak azért siet bezárni az országgyülést, mivel sem a nemzet kivánatait teljesíteni, sem a reformmunkálatokat tárgyalás alá vétetni nem akarja. A keserűség e miatt átalánossá lett s hangosan ki is tört a rendek között. Több megye követei kijelenték, hogy utasításuk szerint a rendkivüli segélyt és az újonczokat csak azon feltétel alatt ajánlhatták s ajánlották is meg, ha az ország kivánatai teljesíttetnek; mondák, hogy csak is akkor hajlott részletes ajánlatokra a rendek többsége, miután a királyi leiratból megértették, hogy a király kész a nemzeti jólét kifejlődhetésének akadályait elmozdítani, eszközeit életbeléptetni. Ezen feltétel pedig nem teljesíttetvén, az ország sem köteles megadni a segedelmet. És ha, mint látszik, nincs reménység a nemzeti kivánatok megválósításához, minek is vesztegetni több időt s kérelmet. „Eddig mindenha azt vitattuk, mon-

dák, hogy azokat, miket ő felségének felterjesztettünk, mulhatatlanul létesíteni kell, hogy fenmaradhassunk, hogy menthetetlenül örvénybe ne sodortassék az ország. Maga ő felsége is elismerte válaszaiban fő kivánataink helyességét és létesítésök szükségét. Mi tehát ezektől nem állhatunk el; s ha nem létesíttetnek, mi sem adhatunk segedelmet. Fő kérelmünk s ajánlatunknak is czélja a financzügy rendezése, s az eláradt papirpénz kevesbítése. S ha ebben czélt nem érünk, haszontalan is minden segedelem. Veszélyes dolog ugyan a királynak tett ajánlatot visszavonni; de sokkal veszélyesebb azt megadnunk, ha annak feltételei nem teljesíttetnek." 1807.

Ily értelmű daczos nyilatkozattal kivánt több megyei követ azonnal szétoszlani. A többség mindazáltal, keserűségében is higgadt, a szőnyegre került nézeteket s indokokat feliratba foglalva, még egyszer felterjeszteni, az országgyülés meghoszabbítását még egyszer szorgalmazni határozta. E felirat, melynek felterjesztését a közingerültséggel szemben a főrendek, mint óhajták vala, meggátolni nem lőnek képesek, oly élénken tükrözi vissza a rendek kedélyállapotát, s oly híven ábrázolja a nemzet s kormánya közti viszonyokat, hogy hiányos lenne a kép, melyet ezen országgyülésről adni ügyekezénk, ha annak legalább is némely részeit nem közlenénk olvasónkkal.

„Hogy az eddig lefolyt több országgyüléseken, így szól a felirat, a nemzet sérelmei nem orvosoltattak, kivánatai nem teljesíttettek, bár sajnosan esett, még is nyugton tűrte az ország, látván, hogy ő felsége a súlyos háborúk idején nem teheti mind azt, mit a nemzet s tán önmaga is óhajtott. Gyermeki bizodalommal nyugodtak meg ama királyi igéretben, hogy a béke helyreállván, a nemzet törvényes kivánatai teljesíttetni, s az alkotmányos államélet a korszerű szükséges reformok által biztosíttatni fognak. Midőn tehát ő felsége, e szavának beváltása végett országgyülést hirdetett, azon hittel remélte a nemzet megkezdhetni a tanácskozmá- Az utolsó felirat.

1807. nyokat, hogy miután az elébbi gyülések egyedül a király kivánatainak teljesítésére szolgáltak, a jelen gyülésen valahára a nemzet kivánatainak valósítására kerűl a sor.

„Azonban ő felsége, a szükségtől kényszerítve, azt óhajtá, hogy mindenek előtt a királyi előadások tárgyaltassanak. A rendek engedelmeskedtek, s e fontos tárgyak által eddigelé annyira elfoglaltatának, hogy az ország belügyeiről még nem gondoskodhattak. De miután a királyi előadások főbb pontjait elvégezték, valahára elérkezettnek hitték az időt, hogy gondjaikat a nemzet ügyeire fordítsák: s ím ekkor váratlanúl érkezik a leirat, mely a gyülés bevégzését rendeli . . .

„Miután az ország legfontosabb ügyeinek rendezése, legrégibb s legérzékenyebb sérelmeinek orvoslata 1791-ben az országos bizottmányok rendszeres tárgyalására utasíttatott; azóta pedig minden kérdés, mely az ország beligazgatásának korszerű javítását, jólétének gyarapodását illetheti, mind a törvényhozás mind a kormányszékek által e rendszeres munkálatok tárgyalásáig függesztetett fel: az ország azt tartja legnagyobb sérelemnek, hogy e reformmunkálatok annyi idő óta vizsgálat, tanácskozás alá nem vétettek. Nem kevéssé lepettek meg tehát az ország rendei, midőn megértették, hogy ő felsége ezen országgyülést is elébb szét akarja oszlatni, mintsem ama munkálatok felvétetnének. De bízva ő felsége elébb tett igéreteiben s a törvények iránti tiszteletében, annál inkább reménylik vala az országgyülés meghosszabbítása iránt felterjesztett kérelmök meghallgattatását, mivel a kormány által említett akadályt már elhárították, a gyülés gyors bevégzésének szükségét megszüntették. Váratlan volt tehát ő felsége tagadó válasza, melyben bár legfőbb gondjai közé tartozónak állítja végrehajtani mindazt, mi az ország jólétét gyarapíthatja; s bár maga is elismeri, hogy ama rendszeres munkálatok tárgyalása az országnak nagy hasznára válhatik: azt mégis megint egy jövő országgyülésre halasztja. Miután e tényeket egymással megegyeztetni

nem lehet, s a király jó akaratában kételkedni nem akarnak, még egyszer kérelemmel folyamodnak ő felsége elejébe. 1807.

„Miután ő felsége mind azt, mi az ország javát előmozdíthatja, fő gondjai közé tartozónak állítja : lehetetlen hogy az eszközöket is nem akarná, vagy mindig továbbra halasztani kivánná, melyek nélkül a közjólét nemcsak nem gyarapodhatik, hanem mindinkább és inkább alásűlyed. — Ők nem annyira ama bizottmányi munkálatokat, mint a bennök foglalt közügyeket szorgalmazzák tanácskozás alá fogni, melyek azon okból, hogy a munkálatok fel nem vétethetnek, már annyi idő óta javítás nélkül maradtak. Kijelentik ennél fogva, hogy e munkálatokat, ha mennél elébb nem tárgyaltatnak, nehogy örvény gyanánt nyeljenek el minden panaszt, s gátoljanak meg minden korszerű haladást, inkább örökre megsemmisíteni akarják, mintsemhogy miattok ama fontos közügyek, az ország pótolhatatlan kárára, mind későbbre halasztassanak.

„Mi az országgyülés határnapját illeti : a király jogai eziránt a következő elveken nyugszanak. A magyar alkotmány lényege abban fekszik, hogy a törvényalkotó hatalom a fejedelem és nemzet közt meg van osztva. Midőn tehát egyik félnek e hatalomban való részesülése, a törvényekben kiszabott eseteken kivül, a másik fél által meggátoltatik, sarkaiból forgattatik ki az alkotmány. Az országgyülést egybehívni és szétoszlatni a király jogaihoz tartozik; de e jogot ő csak a törvények által kiszabott határok közt gyakorolhatja igazságosan. Bármikor hirdethet a király országgyülést, csakhogy az a törvényes három év folytában történjék; szintúgy be is zárhatja azt, mikor neki tetszik, mihelyt a gyülés czélja el van érve, azaz : mikor az 1790-diki 13-dik törv. cz. szerint, mind a királyi előadások bevégeztettek, mind az ország sérelmei orvosoltattak, kivánatai lehetőleg teljesíttettek. Ha a király e korlátok nélkül gyakorolhatná a maga jogát, a nemzet jogai semmisíttetnének meg.“

1807. Szemlét tartanak aztán a rendek mind azokon, mik eddig e gyülés folytában tárgyaltattak. Elmondják különösen, hogy midőn a monarchia hitelének megerősítésére felszólíttattak, azt híven meg is tették: ajánlataik által a bennök helyezett bizodalmat igazolták. Mivel azonban meg voltak győződve, hogy ajánlataik csak mulékony segedelmet nyujtanak: azért kivánták elmozdíttatni a nemzeti jólét kifejlésének akadályait, s megszüntetni ama financzmunkálatokat, melyekből, pillanatnyi előny mellett, származott a kincstár mind növekedő zavara; azért kivánták a bankjegyek kevesbítését, jó pénz veretését, s hogy ez is el ne tünjék, a kereskedelemnek a vámok méltányos viszonyossága által való élénkítését, a bányaügy gyarapítását stb.

Hosszan fejtegetik különösen a kereskedelem szabadságát. „E kérdés, mondák, két pontra oszlik, tudniillik: mi ebben az ország joga, és mit kiván a monarchia java? Az ország jogát tekintve: Magyarország a pragmatica sanctió által függetlenségéből semmit sem vesztett; a királyválasztáson kivül semmi jogáról le nem mondott, sőt fentartotta mind azt, mi szabad, alkotmányos nemzetet megillet. Nincs is más kapcsolatban a többi örökös tartományokkal, mint a mely a fejedelem egységéből s a kölcsönös védelemből származik. Fenállván pedig az ország függetlenségi joga, annak javát a vele együtt ugyanazon fejedelem alatt lévő többi tartományok javának alárendelni s azt a kölcsönös szerződéseken kivül semmi mód által nem lehet arra kényszeríteni, hogy más ország javának szolgáljon. A mit tehát Ausztria Magyarországtól kiván, mind azt kivánhatja ez is amattól. — Szükségesnek látják, e jogokat fejtegetni, miután a kir. leiratban állíttatik, hogy e jogok gyakorlata a monarchia rendszerével meg nem férhet. A kölcsönös függetlenség első feltétele a viszonyosság, mi hajdan fen is állott vala, miként az 1491-ki s 1608-ki bécsi szerződések, s az 1553-ki 18-dik, 1625-ki 32-dik, 1635-ki 1-ső, 1659-ki 62-ik 1662-ki 40-dik törvényczikkelyek bizonyítják. A nemzet

jogait illetőleg pedig nincs elévülésnek helye: fennállanak tehát azok most is épenúgy, mint midőn a nemzet I Ferdinándot a magyar trónra meghívta." 1807.

„Midőn 1802-ben kérte az ország, hogy pangó kereskedelme gyarapíttassék, óvakodának a rendek oly valamit követelni, mi a szomszéd örökös tartományok kárára válhatnék: nem azt kérték, mit jogosan kérhetnek vala; hanem csak azt, mit az ország függetlenségének sérelme nélkül megtagadni nem lehetett. A kormány azonban ezt is megtagadta. Tűrni lehetne tán ezt, ha az, a mi történik, szükségből, vagy nagyobb közjó miatt történnék. De maga a király ő felsége is megismeri, hogy leginkább a termékeny Magyarország kereskedelmének gyarapodása által, folyhat vissza a monarchiából kifolyt pénz; s világos is, hogy e czélt elérni soha sem lehet a többi örökös tartományok által, melyeknek sem kivihető terményeik, sem oly minőségű gyártmányaik nincsenek, melyekkel a monarchián kivül hasznos kereskedést űzni lehetne."

Kibocsátkoznak ezután a fenálló vámrendszer s kereskedelmi politika hibás voltára, a károkra és sérelmekre, melyek abból származnak, s melyeket csak a kölcsönös szerződések által helyreállítandó viszonyosság orvosolhat. E viszonyosság volt oka, miért hogy a rendek a harminczadot az előtt mindig országgyülésen szabályozták; 1751 óta pedig, mióta tudniillik a kereskedelem ügyét a kormány önkénye szerint igazgatja, ezt mindig sérelem gyanánt hozták fel gyüléseiken. 1791-ben ez iránt rendszeres munkálatot készítettek, s azt, miként már 1802-ben, úgy most is tárgyalás alá fogni kivánják, hogy ama nemzetközi elveket valahára törvény által is megállapíthassák.

Fejtegetik továbbá, az ország fő forgalmi czikkeire kiterjeszkedve, hogy a király legújabb engedményei szintúgy nem segítenek a kereskedelmen, mint a többi tárgyakra nézve kibocsátott határozatai nem orvosolják a monarchia bajait. „A kiviteli tilalom, mondák, mely többféle áruinkat

1807. sujtja, még csak azt az eredményt sem eszközli, hogy azokhoz az osztrák tartományok könnyebben s olcsóbban jussanak: e czikkek termelése folyton csökken, mert csak a haszon emeli az ipart, szaporítja a termelést . . . . Ő felsége leiratából értették, — mondják tovább, — hogy a nyers termények kivitele annyira fel fog szabadíttatni, mennyire csak a belipar hátránya nélkül történhetik. Ez felette viszás elv: a kivitel soha sem csökkentheti a belipart. Ezen kivül a magyar gyárak igen kevés terméket dolgoznak fel; az osztrák gyárak boldogulása miatt pedig Magyarországot korlátolni a viszonyosság elvénél fogva nem szabad." — Ezen s több hasonló, a feliratban kifejtett okoknál fogva ismétlik kérelmöket: teljesítse ő felsége a nemzet kivánatait; a reformi munkálatok tárgyalása végett pedig hosszabbítsa meg az országgyülést.

De ezen ismételt s bőven indokolt kérelem is teljesíttetlen maradt. Az udvar ezen országgyülésen erősebbnek s kitartóbbnak találá az ellenzéket, mintsem hogy heves összeütközésektől nem kellett volna tartania, ha a gyülésnek még hosszabb folyamot enged. Azt tehát egyátaljában bezárni határozta. A király ennélfogva kijelenté válaszában, hogy joga az országgyülés kihirdetését és bezárását illetőleg korlátlan; s ahhoz ragaszkodva, a már kitüzött határnapot megtartani kivánja. Egyebekre nézve is lehetetlennek állíta, a jelen körülmények közt, minden eredményt azokon túl, mik további leirataiban foglaltatnak.

Néhány megyei követ ennek következtében jegyzőkönyvbe kivánta igtattatni, miszerint utasítása szerint azt követeli, hogy a megajánlott segedelem mindaddig ne adassék meg, míg a nemzet igazságos kivánatai meg nem hallgattatnak. Mások többen kijelentették, hogy miután az országgyülés néhány nap mulva bezáratik: a felség jogáról az országgyülés eloszlatása körül most bővebben nem vitatkozhatnak; a jövő alkalommal mindazáltal törvényt kivánnak alkotni, most csak röviden nyilvánítván, hogy a király jogát

azon terjedelemben, melyben arra ő felsége a leirat szerint igényt tart, el nem ismerhetik. 1807.

Heves vita folyt még a hátra lévő kevés nap alatt a só ára s annak meghatározási joga felett, melynek csak akkor szakadt vége, midőn a király, a főherczeg nádor közbenjárására megigérte, hogy e tárgyban ezentúl a rendek megegyezte nélkül nem fog intézkedni.

Még a nemzeti nyelv iránti buzgalom is, melyet Nagy Pál hatékony szónoklata nem rég oly élénken felszított, szintén heves vitákra szolgált alkalmul e végső napokban. A rendek többsége azon egyéb pontok közt, melyeket e nyelv használatára nézve törvénybe igtatni kivántak, azt is szorgalmazá a kormánynál, hogy a magyar ezredekben a magyar legyen a vezényleti s hivatalos nyelv. A kormány azonban e nemzeti kivánság valósulását, miként már máskor is több ízben, határozottan ellenzé, avval indokolván tagadó válaszát, hogy ez meg nem férhet a birodalom hadi szervezetével. „Nem lehet itt szó arról — veték most elln számosan a rendek közől, — hogy a nemzet e kivánata megegyez-e a monarchia mostani hadi szerkezetével; hanem inkább az a kérdés: jó-e ezen szervezet, s jogos-e a nemzet kivánata? Az egész világ megismeri, hogy a magyar vitéz katona, ha nemzetének sajátsága és szokásai szerint katonáskodhatik. Azóta is, hogy többféle nemzetekkel keverve vagyunk, az újabb korig mindig a maga nyelvén vezényeltetett a magyar katona; és mióta ez szokásból kiment, kevesebbek is a magyar vitézség példái. De különben is teljes jogunk van követelni, hogy a magyar akkor se szűnjék meg magyar lenni, midőn a zászlók alatt áll s életét veszélyezteti a monarchia biztosságáért.“ Szorgalmazák ez alkalommal azt is, hogy a magyar ezredekhez csak magyarok neveztessenek ki tisztekül, a magyar hadi akademia pedig melyre egyes hazafiak már oly jelentékeny ajánlatokat tettek, mennél elébb állíttassék fel. E két utóbbi pontra nézve a király József nádor

1807. közbenjárására teljesíteni is igérte a nemzet kivánatát; a magyar vezénylet kérdését azonban hallgatással mellőzte.

József főhg nádor. És így szakadt vége az 1807-diki országgyülésnek. A rendek a nemzeti kivánatok teljesítése s a sérelmek orvoslata tekintetében igen kevés vigasztalót vihetvén haza küldőikhez, növekedett elégületlenséggel s bizalmatlansággal oszlottak szét megyéikbe [1]. József nádornak valamint helyzete

[1] Az országgyülésről hazatért Nagy Pált Soprony rendei a febr. 3-kán tartott közgyülésökön hangos éljenekkel üdvözölték tanúsított hazafiságáért. Ferencz király ezt igen rosz néven vette s febr. 24-kén kelt kéziratában a dologról vizsgálatot s magához tudósítást kivánt intéztetni. Eötvös Ferencz alispán, gr. Erdődy József kancellár felszólítására oly tudósítást külde fel, hogy a rendek gr. Festetics Ignácz kezdeményezésére csak a szokott módon üdvözölték híven teljesített tisztökért hazatért követeiket. Mivel azonban e tudósításból az is kitűnt, hogy Nagy Pál e gyülésen némely tárgyakat, melyek felett az országgyülésen hevesebb viták folytak a kormánynyal, különösen a b. Vay Miklós letételét s visszahelyezését illető iratokat, a subsidiumokat tárgyazó aug. 1-jén kelt feliratot, s a két tábla közt ez iránt váltott izeneteket külön felolvastatni követelte: a kancellár ebből azon következtetésre jutván, hogy Nagy Pál érettebb itélet hiányában (in defectu maturioris judicii) szenved s népszerűséget hajhász: azt javaslá a királynak, intesse meg Eszterházy herczeget, mint főispánt, ne engedjen Nagy Pálnak befolyást a közügyekre, ne candidálja őt semmi hivatalra s ne méltassa semmiféle kitüntetésre; söt megvetést, hátratételt éreztessen vele mind addig, míg érettebb itéletet s mérsékletet nem tanúsít a közügyekben.

Ferencz egy, Bécsben, márcz. 13-kán kelt kéziratban, a kancellár tanácsa szerint mind ezt csakugyan meghagyta Eszterházynak; a kancellárra pedig egy más kéziratban ráparancsolt, ügyeljen fel arra, hogy a herczeg szorgalmasan járjon el a gyülésekre. Ez volt Ferencz legszokottabb s kedveltebb kormányzási modora!

Különösen nem állhatta ki Ferencz azokat, kik bármi módon buzgóbb franczia barátoknak tüntették ki magokat, azokat dicsérték, magasztalták. Ezeket ő rendesen rendőri felügyelet alá helyezte, rólok magának tudósításokat küldetett, őket megdorgáltatta s fenyegettette. Ez történt, például egy Baranya megyei Boda nevű szolgabiróval, kiről, mint egy 1809-ki jun. 16-kán kelt kir. kézirat tanúskodik, Apponyi főispánnak kellett tudósításokat adni. — Kancellariai levéltár.

felette kényes, úgy érdeme is nagy volt a nemzet iránt e gyülésen. Az uralkodó ház tagjától az kivántatott, hogy annak szándokait pártolja; a nádortól pedig tiszte a nemzeti érdekek támogatását követelte: minél fogva nem egyszer jött olyféle helyezetekbe, melyekben ügyességének s elmeélének minden rugonyait meg kellett feszítenie, nehogy az udvar előtt igen nemzeties —, a rendek előtt pedig igen testvéries színben tűnjék elő. Ügyessége azonban mind a zátonyt, mind az örvényt szerencsésen kikerülte. Az által, hogy ama nagy fontosságú nemzeti jogokat, melyek vitatkozás alá kerültek, sértetlenül fentartani s megőrzeni hatályos közbenjárásával segítette, maradandó érdemet szerzett magának a nemzet iránt. De nem kisebb volt érdeme abban is, hogy míg egy részről a szólásszabadságot, míg az az illem határain belül maradt, teljes épségben fentartotta; más részről világos nézetei, helyes felfogása s általában értelmi súlya által az eszméket a nemzetben tisztogatván, az értelmet derítgetvén, az előitéleteket irtogtatván, elnöki székét nem egyszer valóságos tanszékké változtatta, és a szónokok beszédeire tett szabadelvű észrevételei, szelíd gáncsai, utbaigazításai által a parlamentaris modorokat s erényeket kifejlődni segítvén, az ellenkező véleményeket tűrni, az indulatot megfékezni saját példájával tanítván, a nemzet politikai nevelődését előmozdította. Mind ezen érdemei s erényeinek azonban, melyeket mindenkor a nemzet iránti hűség és őszinte ragaszkodás színében nyilvánított, méltó jutalmát is vette azon szeretetben s bizodalomban, vagy miként azt bucsúbeszédében a kalocsai érsek nevezte, azon kegyeletben, melyet az ország rendei részéről tapasztalt, s melyet önmaga is méltán nagyrabecsűlve említett a rendekhez intézett bucsúszavaiban. 1807.

E bucsúbeszédében azt is igérte volt a nádor a rendeknek, hogy a jövő országgyülésen nekik kedves tudósítást hisz már adhatni a Ludoviceumról, melynek fő igazgatására őt kérték volt meg az ország rendei. E hadi akademia pénz-

1807. alapja azon adományokkal, melyekkel azt egyes hazafiak e gyülés folytában szaporították, mintegy 1,500,000 rftra [1]) emelkedett, minél fogva a főherczeg, mihelyt Budára visszatért, a nemzet kivánata szerint, nagy buzgalommal fogott az intézet felállításához. A váczi Theresianumot azonban, melyet a király az intézetnek ajándékozott; roszabb állapotban találta, mintsemhogy az tetemes javítások nélkül használható lett volna. Még nagyobb akadály fejlődött ki onnan, hogy az épület s telke alig lett volna elég a 120 ifjúra tervezett intézett ötöd részének befogadására. A telek hiányán segített ugyan Kámánházy László, váczi püspök, ki az épülettel határos üres telket készséggel átengedte az akademia számára; de az épületet mulhatatlanul nagyobbítani kellett; miért a nádor egy új szárny építését még az 1808-ki őszön megrendelte. És míg e körül a munka tényleg is megkezdetett, a nádor maga a pénztár kezelése az igazgató s tanárok kinevezése körül intézkedett, el lévén tökélve, az intézet két alsó osztályát már az 1809-ki szeptember végével megnyitni. E szándékot azonban nem sokára meghiúsította az ismét kitört háború, mely a nemesség felkelését is maga után vonván, a főherczeg minden idejét s munkásságát igénybe vette. Az intézet felállítása tehát, mi körül egyébiránt is többféle nehézségek fejlettek ki, melyek elhárítása nem áll vala a nádor hatalmában, boldogabb időre halasztatott.

---

[1]) A papirpénz értékleszállítása 1811-ben az intézet ezen alapját is egy ötödére csökkentette volna, ha a maradványt számos hazafias lelkü alapító az új papirpénzben is ki nem egészíti vala az első ajánlat névleges összegéig. Ennek következtében a pénzalap, csak mintegy felével kevesbedve, 669,863 ftra sülyedt, de nem sokára megint 1.240,000 rftra emelkedett az újabb ajánlatokból.

MÁSODIK FEJEZET.

Szabadelvű fordulat a kormánynál.

I.

Említők, miként Napoleon, miután Poroszországot a jenai és auerstädti ütközetekben megtörte, s annak szövetségese, a muszka ellen készüle fordulni, nehogy Ausztriától, melynek nagy hadi készületeiről jól értesült vala, hátba fogassék, szövetséget ajánlott Ferencz császárnak. Érintők azt is, hogy a bécsi udvar, elméjét inkább bosszúálláson s a hatalmas katonacsászár megbuktatásán, mint támogatásán forgatva, magát kimerültségével mentegetvén, a szövetséget nem fogadta el. Napoleon azonban meggyőződve lévén hogy, ha győzedelmeinek gyümölcsét, a világuralmat békében akarja éldelni, egy nagy hatalom szövetsége neki mulhatatlanul szükséges: miután Eilaunál s Friedlandnál az oroszokat is megverte s békekötésre kényszerítette, Sándor czárban kereste e szövetségest. És sikerült is neki a szeszélyes, változékony czárt ellenségből szövetségesévé változtatnia. Julius 7-kén, 1807-ben, a tilsiti békekötés alkalmával oly értelmű titkos szerződést kötött vele, mely szerint a czár kötelezte magát hogy, ha Anglia a békét nov. 1-ig el nem fogadja, kikötőit az angol hajók előtt ő is elzárja, s a dán és svéd udvarokkal együtt nyiltan a francziák részére áll; Napoleon pedig megigérte, hogy Lengyelországot, miként elébb szándékozik vala, nem fogja helyreállítani, s e fölött megegyezett abban is, hogy ha a török a czárral békét nem köt, a török birodalmat közösen elfoglalván, egymás közt

1808.

Külügyek.

1808. feloszszák, az egy Konstantinápolyt és Rumeliát hagyván a szultán birtokában; s akkor aztán Napoleon nyugaton, a czár keleten fog parancsolni.

A tilsiti szerződés, mely Napoleont hatalma tetőpontjára juttatá, nagy megdöbbenést okozott a bécsi udvarban; mert bár ama szerződés titkos pontjai nem jutottak is tudomásra, senki sem kételkedék, hogy a szövetség éle Anglia és Ausztria ellen van fordítva. A bécsi udvar azonban, bár ennélfogva semmit hőbben nem óhajta, mint Napoleon megbuktatását, egy újabb háborúra még sem maga felkészűlve nem vala, sem a körűlményeket nem látá kedvezőknek. Míg tehát ezek más fordulatot nem vesznek, s készületeit maga is kiegészítheti, nehogy a hatalmas kényúr haragját idő előtt magára vonja, ellenséges szándokait minden áron el kellett fedeznie. Ez annál könnyebben sikerűlt egy időre, mivel Napoleon maga is békét óhajta most Ausztriával. Ő midőn Tilsitből visszatért, így szóla Párisban az őt üdvezlő kormányférfiak előtt: „eleget gyakorlám vala már a tábornok mesterségét, ezután önökkel az első miniszter tisztét akarom teljesíteni; mert ideje, hogy nagy hadi szemléim után, a kormányügyekben kezdjem meg nagy szemléimet“. Részint ezért tehát, részint hogy Spanyolországra vonatkozó terveit háboríttatlanul létesíthesse, maga tette az első lépéseket a bécsi udvar irányában, melynek magatartása az orosz háború alatt feszültséget szült vala a két hatalom között. Nyilatkozatot tőn a volt toscanai, most würzburgi főherczeg által, hogy Braunaut, mely az oroszoktól elfoglalva tartott Cattaro fejében, a pozsonyi békekötés ellenére, kezén maradt, visszaadja s különben is mindenre kész, mi a jó szomszédságot megalapíthatja. Bécsben örömmel fogadták a nyilatkozatot, s októb. 10-kén (1807) Metternich osztrák követ oly szerződést írt alá Párisban, mely szerint Napoleon Braunaut csakugyan visszaeresztette; a bécsi udvar pedig Isztrián keresztül egy katonai útat nyitott meg a francziáknak, melyen át dalmát birtokaikkal a száraz földön is közlekedhetnének; s kötelezte

magát, hogy Angolországot békére hajlítja, mi ha nem sikerűl, az ádriai réveket ő is elzárja az angol hajók elől. Az angol követ ennek következtében még 1807-ben odahagyta Bécset, az osztrák követ pedig Londonból tért vissza. 1808.

A szakadás azonban csak színleges volt a bécsi és londoni udvarok közt; a követek visszatérte után titkos ügynökök tarták fenn köztök a barátságos közlekedést. Jól érzé a két hatalom, hogy szükségök van egymásra; mert valamint Anglia nem volt hajlandó békét kötni, úgy Ausztria sem akart végkép lemondani háborús terveiről, míg Napoleont megbuktatva, vagy legalább hatalmát Francziaország határai közé szorítva nem látja.

A bécsi udvar, mely ennél fogva oly csöndben, mint csak lehete, egy perczig sem szűnt meg folytatni hadi készületeit, nemsokára mindinkább közeledni is látá az alkalmat, melyben ismét fegyvert ragadhat a hatalmas franczia császár ellen. A példátlan hadi szerencse, melynél fogva Napoleon az európai szárazföld hatalmait egymás után legyőzte s a maga akaratának teljesítésére kényszerítette, s a rendkivüli hatalom, melynél fogva a tilsiti békekötés után Európa urává lett, elszédíték a világhódító, rendkivüli férfiút. A dicsőségtől s a királyok királyának szerepétől megrészegedve, ezentúl hibát követett el hiba után, melyeknek súlya végre is a szivós kitartású Ausztria és Anglia részére nyomta le a szerencse mérlegét. Birodalma kebelében mindinkább megtámadá s eltörlé a forradalmi erkölcsöket és intézményeket: új nemességet alkotott, a herczegi, grófi, bárói s lovagi czímeket és czímereket helyreállítá, birodalmi hűbéreket alakított, a szabadságot s az egyenlőség elvét, mely a polgári törvénykönyv alapját képezé, megsemmisítette. Összes külpolitikájának a dynastiai rendszert tette alapjává: a meghódított, vagy kezdetben szövetséges országok koronáit testvérei, rokonai közt osztotta fel, s e politikája kedvéért háborút izent azon erőnek, melyen szerencséje s dicsőségé-

1808. nek épülete emelkedett: a népelemnek. Ez lőn hanyatlásának kezdete.

Mihelyt Oroszországból visszatért, Portugalba küldötte hadait s azt meghódoltatá. Majd az eddig szövetséges Spanyolországba is mind több hadakat csempészett be különféle szines ürügy alatt; és miután ezek részint csellel, részint a szövetség palástja alá rejtőzött árulással a jelentékenyebb erősségek birtokába jutottak, IV Károly királyt s örökösét VII Ferdinándot részint fondorlattal, részint erőszakkal arra birta, hogy koronájokról lemondjanak, s azt öcscsének, József nápolyi királynak fejére tette; ennek helyébe pedig sógorát Murat tábornokot emelte fel Nápoly trónjára. De a spanyol nép nem osztozott fejedelmi háza erkölcsi sülyedtségében, nem akarta tűrni, hogy gyáva fejedelmei őt idegeneknek nyájként adják el; a büszke nép az ország egyik végétől a másikig felkelt hazája szabadságának s függetlenségének védelmére, a rája erőszakolt idegen király ellen; még az alkotmány, a népszabadság, a reformok sem kellének neki az idegenektől. A barátok, szerzetesek állták a nép élére, s a nép a városi polgárságot s a nemességet is magával ragadta, mely különben hajlandó volt volna elfogadni a francezia királyt. Majd a nemzeti hadak is a néphez csatlatkozának; a tisztek s hivatalnokok, kik a nép fanatismusának ellentálltak, leöletének. „Halál a franeziáknak!" hangzék az egész országban; a junták, municipalitások guerilla csapatokat szervezének, melyek az idegeneket, hol csak kezökre kerültek, dühösen leméazárlák.

A spanyol felkelés valóságos szerencse vala Angliára nézve, mely kimerűlve s minden szövetségeseitől elhagyatva, mármár kénytelennek látá magát, a békét elfogadni Napoleontól, midőn Spanyolország is a hódító hatalmába esett. A felkelés híre örömrivalgással üdvözöltetett Angolországban. A miniszterium azonnal szövetséget kötött a juntákkal; pénzt milliónként, lőfegyvert százezrenként külde, majd egy hadsereget is szállíta be a felkelés támogatására.

De nemcsak Angliában, hanem egész Európában roppant hatása lett a spanyol nép felkelésének. A megalázott fejedelmek előtt egy új harcztér nyílt meg a franczia hatalom háta mögött. Az idegen uralom alá jutott népek példát láttak maguk előtt, miként lázad fel egy nép a forradalom ellen a nemzeti függetlenség nevében, melyet eddigelé maguk a forradalom szerzői s terjesztői, a francziák, zászlójokra tűzve, mint a földi javak legnagyobbikát, legbecsesbikét mutatának vala fel a népeknek. 1808.

A spanyol felkelés népekre s fejedelmekre nézve roppant nagyságú esemény volt Európában; és midőn a spanyolok számos apró vereségeik után, junius 20-kán (1808-ban) Baylen mellett Dupont és Vedel tizennyolcz ezer fegyveresből álló seregét elfogták s fegyverletételre kényszerítvén, hajóikon Francziaországba visszaszállíták: közép Európában mindenütt örömkiáltás üdvözlé a nemzeti függetlenségeért küzdő nép hadi szerencséjét.

De sehol sem volt a spanyol felkelésnek nagyobb hatása, mint Németországban. Az óriási harczok tizenhat év óta nagy részben itt vívatván, barát és ellenség százezernyi seregei itt járván keresztül kasul, a német nép szenvedett legtöbbet e háborúk súlya alatt; a német néppel s fejedelmeivel bánt legkiméletlenebbül a győző; a német nép érezte legsajnosabban nemzeti függetlenségének elvesztét. Kivált mióta Napoleon Poroszországgal oly kiméletlenül bánt el; mióta a német tartományokból összeszerkesztett westphaliai királyságot Jeromos öcscsének adományozta: a szégyen és düh indulata, s az idegenek gyűlölete, kik a szabadság nevében rájok csak hadi adókat, újonczszedést, a Franczországgal való egyesülés jogát, egy súlyos és megalázó megszállást hoztak magukkal egyedüli jótétemény gyanánt, mindinkább megtölté e nép szívét. Harag és boszúvágy kezd vala forrni kebelében, minek a spanyolok példája hatalmas táplálékot nyújta. Nagy számú titkos társulatok, úgynevezett „Tugendbund-ok“ keletkezének, melyek lényegök szerint ugyan for-

1808. radalmi és demokrat szellemüek valának, de a francziák által behozott s elterjesztett forradalmi és demokrat eszméket a mindent uralmok alá vető francziák ellen fordíták, s a haza és szabadság nevében felkelésre izgaták a confoederatio népeit kormányaik ellen, melyek Francziaország szolgáivá lőnek. Stein porosz miniszter, a Brunswick-Oelsi herczeg, Schill porosz őrnagy s Dornberg, Jeromos király gárdáinak ezredese, fő kolomposai lőnek e titkos társulatoknak, melyek általában a spanyol felkelést tarták mintáúl szemeik előtt.

Napoleon, midőn hadseregeit a spanyol nép megigázására küldé, a forradalom fő elvét a népszabadságot s nemzeti függetlenséget tagadta s támadta meg, melyek nevében hordozta volt körül eddigelé diadalmas zászlait Európában. Fő ellenségei, Ausztria, Poroszország, Anglia örömujjongva fedezték fel ebben a győző megsebezhető oldalát. A forradalmi eszközöket, melyek által Francziaország eddigelé a kormányok ellen harczola, a kormányok most, tőle eltanulva, ellene fordíták; fő feladatukká tették a népeket ellene fellázítani.

Készület az új háborúra. A bécsi udvar, a spanyol felkelés hírét vévén, azon pillanatban látá, hogy megérkezett a rég várt idő ismét harczra kelni a világhódítóval. Lelkévé lőn tehát a népek s kormányok mozgalmainak Németországban; középpontjává tette magát minden gyűlöletnek, mely húsz év óta Francziaország ellen halomra gyűlt: a felforgatott százados dynastiák gyűlöletének az új dynastia ellen; az uralkodó és hűbéri nemesség gyűlöletének, melyet részben a forradalom sodort el, részben Napoleon nem szűnt meg sujtani halálos csapásaival; a nép gyűlöletének az elnyomók ellen, kik rája a democratia szép elveivel nyomort, elviselhetlen pénz- és vér-adókat, hazájára a csatatér pusztításait hozták. Elhatározá magát, hogy Németországból egy másik Spanyolországot csináljon, s a felkelendő népeket az elmúlt három év alatt, mint említők, nagy buzgalommal és szivós kitartással némileg már

ismét összeszedett erejének egész hatalmával támogassa. 1808.
Ügynökei titkon egy új coalitio képezésében munkálkodának, melyre Angolország és Poroszország örömmel nyujtának kezet, s melyhez még Oroszország csatlakozását is remélni lehetett. Más ügynökei ama titkos néptársulatok vezéreivel működének közre, hogy a német népben mennél szélesebben elterjeszszék a francziák elleni gyűlöletet s a felkelési terveket.

E törekvése azonban kivált magukra az osztrák biro- Ausztriában.
dalom népeire vala irányozva. A német-cseh örökös tartományok népeiben sem a felvilágosodás nem vala annyira elterjedve, mint a többi, például a porosz s más éjszaki német népekben, — mert, mint fentebb elbeszélők, ezektől eleitől fogva lehetőleg távol tartani igyekezett volt a franczia forradalmi eszmék behatását; sem a francziák elleni gyűlölet nem vala bennök oly élénk, mert közvetlen nyomást még kevéssé s rövid ideig szenvedtek tőlök; sem a nemzetiségi érzet és szabadság-vágy nem volt bennök nagyobb mérvben kifejlődve, mert a tudatlanság, melyben elfogulva tartatott, s az inkább joakaró, és szelíd, mint kemény s kíméletlen, inkább atyai mint zsarnoki szellemű kényuralom, mely alatt századok óta él vala, s mely róla még más szomszéd népek rovására is gondoskodék, az önállóságot, büszkeséget, egyéni öngondolkodást s akaratot mély szunnyadásban tartá lekötve. Mind ezt most a német örökös tartományok népeiben is felébreszteni ügyekezett a bécsi kormány. A porosz kabinettel párhuzamosan, itt is a népszabadság és boldogság igéreteivel, a nemzetiség és vallásosság eszméivel törekedtek lelkesedésre, áldozat-készségre buzdítani a népet, a francziák ellen újra megkezdendő élethalál harczban. Gentz, Schlegel s több más írók tolla a kormány zsoldjában működék, ennek meghagyásából és sugallatai szerint készítették hírlapi s más folyóirati czikkeiket és röpirataikat, melyek mind ama czélra valának irányozva. Schlegel ez irányban nyilvános felolvasásokat is tartott Bécsben. Még azon írók is, kik a

1808. „fekete könyvbe“ fel voltak jegyezve, dicséretekkel s jutalmakkal ösztönöztetének, hogy a „világszabadság“ s a dynastia érdekében hassanak a népre, ébreszszék benne a gyűlöletet a franczia zsarnokság ellen. A hivatalnokok és a titkos rendőrség ügynökei utasítást vőnek, hogy a kormány jó szándokait, a béke állandó helyreálltával a nép boldogítására fordítandó atyai gondoskodását kétszeres buzgalommal hirdessék a maguk körében; s hol hivatalos közbeléptök szükséges is, lehető kimélettel és szelidséggel lépjenek föl, s óvakodjanak a népet bármi zaklatás és keménység által elkedvetleníteni. „Kedves Zichy — mondá egy ízben maga Ferencz császár is financzminiszterének, midőn a népre nézve terhes rendeletet szándékozott kibocsátani — most szőrmentében kell bánni a népekkel; mostanság a népek is nyomnak a mérlegben“ [1]).

Magyarországban. A magyar nemzetre, melyben politikai viszonyai Ausztriával s az alkotmányos élet, mint eddigi elbeszélésünkből eléggé látható, a szabadságvágyat s nemzeti érzetet egyaránt élénkségben tartá, egészen más eszközökkel, más módon kell vala hatni, hogy a harczra fellelkesűljön. Itt minden az országosan egybegyűlt rendektől s a megyei nemességtől függvén, ezeket kelle megnyerni, s egy „jó szellemű“ országgyülésre előkészíteni. Épen ezért oszlatta szét az udvar, a rendek minden kérelmeinek daczára, 1807-ben az országgyülést, mivel annak irányát s kivánatait a maga czéljaival ellenkezésben látá, minek következtében aztán csakugyan oly heves ellenzék fejlett ki a rendek között, hogy kétsége többé nem lehetett, miképen ezen országgyülést nagy engedmények nélkül nem lehet többé fellelkesítenie a maga czéljaira; sőt, miután nagyobb engedményeket az országnak tenni nem akart, annál hevesebb lesz az ellenzék, mennél tovább együtt ülnek az ország rendei. Oly szándékkal osz-

---

[1]) „Jetzt heisst es, lieber Zichy, leise auftreten, die Völker sind jetzt auch Etwas.“

latta tehát szét a gyülést, hogy kedvezőbb körülmények 1808.
közt, néhány hónap mulva újabb gyülést hirdessen, melyen kellő előkészületek után újból kisértse meg a nemzet fellelkesítését. Ezen országgyülés már a következő 1808-ki évben aug. 28-kára ki lőn hirdetve.

Az udvar mind régibb mind újabb tapasztalatokból jól Országgyülés.
tudá, hogy semmi sem képes inkább megvenni a büszke nemzet szívét, mintha iránta a fejedelem bizodalmat mutat, őt úgy tekinti, mint hatalmának fő gyámolát, az ő védelmére bízza magát, nagylelkű önfeláldozásától várván a maga s érdekei megmentését. E mellett a fényes nemzeti ünnepélyek iránti előszeretete is közönségesen ismert gyöngéje a magyar nemzetnek. Keleties hajlama a fényüzésre, ezekben bőséges kielégítést nyerhet. Kül tűntetéssel párosúlt tömeges, ünnepélyes fellépte, kivált népfelségi s alkotmányos cselekvények végrehajtására nemzeti önérzetét fokozza fel, keblében az erő, önállás, szabadság és méltóság érzelmeinek nyújt táplálatot. Ezek együttvéve oly hangulatba ringatják a kedélyeket, mely lelkesedésre, magasztos, nagylelkű elhatározásokra különösen alkalmas; s Ferencz már saját tapasztalatából is tudja vala, hogy ily alkalommal mindent könnyű megnyerni a nemzettől. Az ilyféle ünnepélyek közől legkedveltebb, mert mindent magában foglaló a koronázás; ezt akarta tehát Ferencz végrehajtatni e gyülésen.

A gyülés kihirdetése előtt több ízben családi s kabineti tanácskozmányok tartattak Bécsben, hogy Ferencz elsőszülöttének, Ferdinánd főherczegnek megkoronáztatása vétessék fontolóra. A háború viszontagságai alatt még többször is visszafordulható olyféle veszélyes viszonyok, minőkbe 1805-ben, midőn Napoleon Schönbrunnban tartá fő hadi szállását, jutott Ferencz trónja, több tekintetben kivánatossá tehették reá nézve a trónörökös megkoronáztatását. E szándok azonban némi akadályra talált a tizenkét éves főherczeg nyavalyás állapotában, mely miatt kétség támadt, alkalmas leend-e országlásra, s nem lenne-e tanácsosabb, őt

1808. mellőzve, a korona örökségét a másodszülött Ferencz Károly főherczegre tenni által? A tanácskozásoknak az lett eredménye, hogy a kérdés eldöntése későbbre halasztassék, midőn az ifjú fejlődése biztosabban engedend itéletet mondani egészségi állapota felett.

Királyné koronázat. A koronázási ünnepély megtartása mindazáltal a fentebbi okokból egyátaljában hasznosnak s kivánatosnak találtatván, az esztei Mária Ludovika császárnénak, Ferencz ifjú nejének, kivel, a múlt évi aprilban meghalálozott Terézia császárné kimúltával, az év elején kelt vala harmadik házasságra, megkoronáztatása lőn határozattá. A koronázati ünnepélyt egyéb okokon kivül még az is igen tanácsossá tette, mivel hadi készületeit az udvar ez által jobban elrejthetni reménylé a már is gyanakodó Napoleon előtt. E végett csak is a koronázat tűzetett ki a meghívó levelekben az országgyülés tárgyáúl.

Azonban nem egyedül az ünnepélyek hatására alapította az udvar a maga számításait. A főispánok parancsot vettek, hogy megyéikben az udvarnak mennél kedvezőbb utasításokat ügyekezzenek kieszközleni a követek számára; követekké pedig a hevesebb ellenzékiek mellőztével, a menynyire csak lehet, udvari pártiakat törekedjenek megválasztani. A kormány czéljainak pártolói czímekkel, rendjelekkel, hivatalokkal jutalmaztatának; az ellenzékiek, mint például Nagy Pál, Sopron megyének a múlt országgyülésen szabadelvűsége, megragadó szónoklata miatt ünnepelt ellenzéki követe, ugyanazon eszközökkel édesgettettek az udvari párt soraiba; kik ezekre nem hajlának, a követválasztásoknál valának mellőzendők. Eszterházy herczeg, Soprony megye főispánja, a rendíthetlen Nagy Pált reá vette, hogy ne lépjen fel követjelöltül. A kormányszékek, vett utasításaik szerint, közigazgatási ügyekben a megyékhez intézett irataikban a kormány jóakaratát, atyai gondoskodását fennen magasztalták, az ország anyagi érdekeinek gyarapítására czélzó, anynyiszor ismételt igéreteinek, mihelyt a béke állandóvá leend,

kétségen kivüli beváltását hirdették. Mind e mellett végre a sajtó is szabadabban mozgott. Hagen rendőrfőnök ez idő tájban jelentést tőn Ferencz császárnál, hogy a francziа, kivált a kormány befolyása alatt álló lapok egy idő óta több czikket hoznak a magyarok kedvetlenségéről az insurrectióra. A rendőrfőnök ennek folytán parancsot vévén a császártól, íratna ő is czáfoló czikkeket a hazai s külföldi lapokban, Erdődy József kancellártól kért adatokat, melyek az efféle czikkelyek alapjául szolgálhatnának. A kancellár aztán küldött is neki egy czikktervet; sőt, mivel a franczia lapok Ausztriát illető ellenséges czikkei mindinkább szaporodának, a kormány Landerer nyomdászt s hirlapkiadót egyenesen is fel szólítá, tartana lapja számára egy czikkírót, ki a franczia lapok czikkeit azonnal megczáfolná; czáfolatait azonban, nehogy valami helytelent tartalmazzanak, kiadatásuk előtt Hagen rendőrfőnöknek mindig bemutassa. Ily czikkírónak aztán Dallera fő postahivatalbeli tiszt jelöltetett ki. Egyszersmind értésére adatott Landerernek, hogy a rendőri hivataltól is veend czikkeket Ringler név alatt, melyeket minden nehézség nélkül vegyen fel lapjába [1]). Így aztán a magyar hírlapok is, névszerint Décsi Magyar Kurirja, Kulcsár Hazai s Külföldi Tudósításai több czikket hoztak a spanyol viszonyokról, a francziáknak e nemzet megigázására irányzott törekvéseiről, a spanyolok minden nemzetnek példányul szolgáló, dicsőséges, elszánt önvédelméről; mi nem is maradt hatás nélkül a magyarokra. 1808.

Az országgyülés megnyílván, trónbeszédében a király elég világosan tudtára adá a rendeknek, hogy a koronázáson kivül egyebet is, annál sokkal fontosabbat, vár a nemzettől. A körülményeket, bár röviden, de oly kifejezésekkel érinté, mintha egyenesen a hazát, annak függetlenségét, ősi alkotmányát fenyegetné veszély; s azért nem is, mint máskor a fejedelmi ház segélyezésére, hanem inkább a haza védelmére szólíttatnak fel az ország rendei; a külbátorság biztosítását A trónbeszéd.

[1]) Magy. kancellariai adatok.

1808. azonban, hogy újabb világos tanúságát adja a nemzetbe helyezett teljes bizodalmának, egészen a rendek belátására s intézkedéseire bízza. „Bizonyosnak hittük, úgymond egyebek közt, hogy a Karok és Rendek nemcsak a felséges királyné koronázásáról, hanem azokról is gondoskodni fognak, mik az ország s alkotmány biztosságát, üdvét és méltóságát illetik, s a mi ügyekezeteinket megelőzvén, elődeik dicső példáit nemcsak követendik, hanem felül is múlandják.... E bizodalom mérsékelte kir. előadásainkat,.... és bírt bennünket arra, hogy a közjó elintézését egészen a hű KK. és RR. buzgalmára s előrelátására bízzuk, s azokból semmit se is említsünk, miket az ország s ősi alkotmány fentartása végett előadni különben szükséges volt volna. Minden népek, egész Európa szemei reátok, magyarokra, vannak függesztve. Ti alkotmányotokban helyezitek dicsőségteket s boldogságtokat. Én nem kevésbbé büszke vagyok arra, hogy magamat királyotoknak nevezhetem. Azon legyetek, hogy továbbra is magyarok maradhassatok s e dicső névvel mennél tovább élhessetek, s megtarthassátok nemzeti jeles sajátságaitokat. Minden gondjaitokat oda fordítsátok, hogy a haza örök időkre boldogul fenmaradjon".

Hogy a királynak ezen, a viszonyoknál fogva kissé elburkolt, de eléggé megértett czélzásai sükerre vezessenek, a főherczeg nádornak, s az ifjú esztei Károly Ambrus főherczeg s esztergami prímásnak, az ifjú királyné testvérének, Ürményi József országbirónak, Aczél István kir. személynök s a rendi tábla elnökének és az udvari párt egyéb vezéreinek lőn feladatává, melyet aztán ezek egész buzgalommal ügyekeztek is megoldani. A nádor mindjárt beköszöntő beszédében, bár szintén csak átalános kifejezésekben, de elég világosan előadá a dolgok fontosságát, mik készülőben vannak s a nemzet készséges segélynyujtását nagy mértékben igénylik. Kéré aztán a rendeket, hogy „a miket mond, ne úgy vegyék, mint akár a dynastia tagjának, akár az ország első tisztviselőjének intéseit, hanem mint polgártársuktól, —

mely nevezettel, úgymond, inkább dicsekszik, — származott 1808.
tanácsokat, melyeket buzgó honszeretete s a nemzet javára szentelt ügyekezete sugall. Világosabban szólni tiltják a külviszonyok; de legyenek iránta polgártársai oly bizodalommal, minőt tőlök már annyiszor szerencsés volt tapasztalni, s melyet annyira becsül, hogy csak az teszi könnyűekké s kedvesekké az ország javára tett fáradozásait, attólösztöüöztetve jár el közbenjárói tisztében is mindig oly készséggel.

Magán uton ezeknél még több is közöltetett az ország rendeivel. Napoleon szándokai oly színben fejtegettetének előttök, hogy sokakat sikerűlt azon hitre bírni, mintha Napoleon Magyarországgal is azt akarná tenni, mire most Spanyolországban törekedik. Maga a bizodalmas, titkos közlés is nevelte az ilyféle beszédek csábító erejét. Egyébiránt is Napoleonban, mióta a spanyol nemzettel kelt vala háborúra, a magyar nemesség csak népzsarnokot látott, ki miután a fejedelmeket megalázta, most a nemzetek nyakába veti az idegen jármot, erőhatalommal kényszerítvén rájok a franczia uralmat. A felkelt spanyolok mellett élénk rokonszenvet tanúsítának, példájokat maguk is készek követni, ha nemzeti jogaikban megtámadtatnának.

Nemesi felkelés határoztatik.

És ennek néhány nap múlva tényekben is kifejezték tanúságát. Mihelyt a királyné szept. 7-kén megkoronáztatott s az udvari ünnepélyek zaja, melyben az ország valamennyi rendei bőven részeltettek, lecsilapodott, a nádor azon nyilatkozatára, miképen a jelen körülmények közt szükséges bebizonyítani, hogy a nemzet és fejedelem közt tökéletes bizodalom létezik; szükség minden kitelhető módon gondoskodni az ország védelméről, — a rendek azonnal a nemesi felkelést fogták tanácskozás alá. Eleve is tudtára adták azonban a királynak, hogy az ország hadrendszere védő lévén, a felkelést sem az osztrák honvédhad, vagy az állandó sereg modorában rendezni, sem támadó háborúra fordítani nem egyez meg az alkotmánynyal. Pár nap múlva

1808. ajánlatot tőnek a királynak, hogy a személyes és közönséges felkelést, szükség esetében, melyet a nádorral, prímással s a horvát bánnal, annak idejében közlend, a következő három év alatt országgyülés nélkül is kihirdethesse.

A felkelés főbb szabályai következőleg állapíttattak meg : minden nemes családból egy személy köteles fegyvert fogni, és pedig azok, kiknek az 1807-ki jövedelmi összeirás szerint három ezer forintnyi jövedelmök van, lovon, a kisebb jövedelműek gyalog, hacsak önként nem akarnának lovon kiállani; és ezen esetben a két ezer forint jövedelműek egészen saját költségökön állnak a zászlók alá s táboroznak; a szegényebbek lovuk számára a felkelési pénztárból kapnak élelmezést. A kinek a gyalogos fölfegyverkezésre sincs költsége, azt szintén ama pénztár segélyezi. Helyettesítés csak a betegeknek, kiskorúaknak, papoknak s közhivatalban szolgálóknak engedtetik meg. Minden külön egyházi s alapitványos javak egy-egy lovast állítanak. Hasonlókép a városok is, melyek azonban ezen felül veszély idején még polgári csapatokat is kötelesek szervezni kebelökben. A jász, kún, hajdú s egyéb szabad kerületek is minden három ezernyi jövedelem után küldenek egy lovast. A felkelési pénztár következőleg alkottatik : a nádor, mint az ország főkapitánya, az előleges költségvetés szerint szükséges öszveget a megyék közt aránylag felosztja; a megyék pedig az 1807-ki jövedelembevallás szerint akként vetik ki illetményeiket, hogy mindenkinek a mint ki lovon, vagy gyalog szolgál, a szerint a három vagy egy ezeret meghaladó jövedelmét róvják meg a kiállítandó öszveg arányában. A költségvetés hat hónapi táborozásra készíttetik. Ha a nemes sereg fegyverben állása továbbra is szükséges lenne, újabb szabályok alkotása végett ő felsége rövid országgyülést tartson. Az országon kivül csak azon esetben köteles a nemesi had, de királyi költségen, táborozni, ha az ellenség valamely örökös tartományba betört.

A nemesi felkelésen felül az állandó magyar hadsereg

szaporítására húsz ezer újonczot szavaztak meg a rendek, mit oly megjegyzéssel jelenték fel a királynak, hogy ha a körülmények még nagyobb áldozatot igényelnének, készek egy e végre kihirdetendő rövid országgyülésen arról is tanácskozni s erőiket a veszély arányában megfeszíteni; a király méltóságának, a hazának és alkotmánynak védelmére, ha kell, mindenöket feláldozni. Az újonczok száma e szerint a múlt évben megajánlottakkal harminczkét ezerre emelkedett.

1808.

Újonczok szavaztatnak meg.

E hadi tárgyak feletti tanácskozások alatt, megint szőnyegre hozatott a hadi akademia ügye, melyre már a múlt országgyüléseken is tétettek némi ajánlatok. Számos hazafi sietett e végre áldozataival a haza oltárához, s a pénzalap néhány nap alatt egy millió ftra szaporodott. Most a királyi pár sem vonta ki magát a részvételből: Ferencz a még Mária Teréziától Váczon emelt nemesi növelde rég üresen álló épületét ajándékozta az akadémiának; a királyné az ötven ezer aranyra emelt koronázási ajándokból ötven ezer rfttal szaporította a pénzalapot. A rendek hálája e miatt a felállítandó akadémiát a királyné nevére Ludoviceumnak keresztelte.

Ajánlataikkal az udvar óhajtásainak teljesen megfelelvén, az ország érdekeiről sem feledkezének meg az ország rendei. Az ipar, kereskedelem s egyéb nemzeti kivánatok és sérelmek tárgyában is intéztek a királyhoz egy feliratot, ugyanazt kérvén tőle, minek megtagadása a múlt országgyülésen annyi keserűséget okozott. Ezeknek további tárgyalását azonban, az udvar iránti tekintetből magok is a következő országgyülésre kivánták halasztani. A király e feliratra oly értelemben válaszolt, miképen „atyai szívének is fájdalmasan esik, hogy a súlyos körülmények miatt nemcsak nem teljesíthette eddigelé a nemzet kivánatait, hanem új terheket is kénytelen rakni alattvalói vállaira. Igéri mindazáltal, hogy mihelyt a körülmények változnak, minden ügyekezetével azon leszen, hogy az ország anyagi állapota

1808. virágzatnak indíttassék; minek eszközlése végett, ha a körülmények engedik, a három év eltelte előtt is hirdetend országgyülést, hogy ügyekezeteiben a rendek tanácsa által gyámolíttassék.“

Az országgyülés ezek után nov. 5-kén befejeztetett, s a király nagy megelégedéssel s a nemzetre halmozott magasztalások hizelgő kifejezéseivel bocsátá el trónjától az ország rendeit.

I.

Az erfurthi találkozás.

Mi alatt Ferencz az ország rendeivel ekként intézi vala a maga dolgait, Napoleon Sándor czárral Erfurthban tartott összejövetelt. Említők, miként a tilsiti béke alkalmával kötött titkos szerződésben egyebek közt az is foglaltaték, hogy ha a török, franczia közbenjárás mellett s az orosz feltételei szerint a békét el nem fogadja, Napoleon és a czár Törökországot egymás közt felosztandják, csak Konstantinápolyt és Rumeliát hagyván meg a szultán birtokában. Sándor czár azóta folyton a nagyravágyás mohóságával sürgeté Napoleont, egyeznék meg abban is, hogy Konstantinápoly szintén orosz birtokká legyen, a maga részéről késznek nyilatkozván, ezen eredményért mindenben elfogadni Napoleon akaratát. De a császár egyátaljában nem vala hajlandó a földközi tenger, a dardanellák s a levantei kereskedés urává tenni az oroszt, s egy ideig kitérő válaszokkal tartá —, utóbb azonban, a spanyol háborútól sarkaltatván, végre halaszthatlannak látá megnyugtatni szövetségesét, kit minden áron jó hangúlatban kelle tartania. Ez volt czélja az erfurthi találkozásnak, hol aztán októb. 12-dikén egy újabb titkos szerződést kötött a czárral, melyben megegyezését adta, hogy a czár Finnlandot, Moldvát s Oláhországot birtokolja, s egyszersmind igéretet tőn, hogy a varsói herczegséget nagyobbítani, Lengyelországot helyreállítani nem fogja. A czár ellenben kötelezte magát, hogy a Spanyolországban történt változásokat

elismeri, s Ausztria ellen, ha háborút kezdene, százötven ezer emberrel segíti a francziát stb. 1808.

Ferencz császár, az összejövetel előtt, kivánságát tudatá Napoleonnal, szintén résztvenni a találkozásban, hol a két nagy hatalom mellett a fejedelmeknek egy egész serege jelent meg. De Napoleon nem hajlott kivánságára; sőt egy kemény válaszban inté őt, „ne vonná újra kérdésbe, mit a tizenöt éves háború már elhatározott". A kettős sérelem új ösztönül szolgált a bécsi udvarnak, buzgalommal folytatnia birodalmában hadi készületeit; künn pedig egy újabb coalitiót hozni létre Napoleon ellen. A franczia császár az erfurthi találkozás után önmaga vezette be hadait Spanyolországba, hogy ott a felkelt népet engedelmességre kényszerítse, a segedelmökre küldött angol hadat kiűzze s József öcscsét királylyá koronázza. Az alkalom tehát kedvező vala a bécsi udvarra nézve; mert bár Napoleon Spanyolországban a felkelteket több csatákban megverte, Madridot elfoglalta, az angol hadat kiűzte; a spanyol népet azonban, mely fanatismusában benne antikrisztust lát vala, s a nagy háborút, melyben a francziáknak ellent nem állhata, dühös guerillaháborúvá változtatta, nem volt képes meghódítani, s kénytelen lőn folyton nagy számú sereget tartani az országban. Más részről az angolok, kik innen is kiűzve lévén, a most nagy szigorral kezeltetni kezdett szárazföldi zárlat által egész Európából kiszorítva láták kereskedelmöket, mindent mozgásba tőnek, hogy a francziák ellen az új coalitió létre jőjön, s a bécsi udvarnak száz millió franknyi segélyt köteleztek fizetni, ha a háborút megkezdi; ők maguk negyven ezer emberrel igérkeztek résztvenni a háborúban, kiket Hanoverben kelle partra szállítniok. A szárazföldön egy nyilvános szövetségese sem volt ugyan a bécsi udvarnak, s úgy látszik, mintha egymaga akarna daczolni Napoleon hatalmával; de titkon számolhatni vélt Európa valamennyi elégűletlen népeire, mind azokra, melyek a rájok tolt idegen uralom miatt és melyek a szárazföldi zárlat által elnyomott keresked-

1808. lem s egyéb anyagi érdekeik miatt —, mind azokra, melyek a pápa fogsága s a spanyol uralkodó ház megbuktatása által megsértett vallás és közmoral miatt gyűlölettel viseltettek a francziák ellen. Avval biztatá magát a bécsi udvar, hogy „Európa zsarnokát a népek hadjáratával s a felkelések hálózatával“ fogja elnyomhatni; s azért, midőn kardját hüvelyéből kirántotta, nem is kételkedék fennen hirdetni, hogy „Európa szabadsága az osztrák zászlók alá menekűlt“. A trónok valamennyien titkos szövetségesei voltak: a porosz kabinet nyíltan melléje szegődni igérkezett, mihelyt az angol had Hanoverben kiköt; Sándor czár az erfurthi ölelkezések után a Bonaparte család halálos ellenségét, Pozzo di Borgo miniszterét küldé Bécsbe, biztosítani Ferencz császárt, hogy „ha törekvései kezdetét süker koronázza, tőle is várhat segedelmet nyugati Európa felszabadítására“. Számításba jött végre Francziaország belállapota is, hol a párt-fondorlatok már-már összeesküvéssé nőttek.

1809. Készület a háborúra.

De legtöbbet számított a bécsi kabinet saját haderejére s a kormánya alatt lévő népek erőfeszítésére. A tavaszszal, számítás szerint, nyolczvan gyalog ezrednek, kilencz vadász és százötvennégy honvéd (Landwehr) zászlóaljnak, összesen háromszáz ezer gyalognak s harminczkét ezer lovasnak kell vala fegyverben állani, a magyar és horvátországi felkelő hadakon kivül, melyek eleve is összesen harminczhat ezer gyalogra s tizenhét ezer lovasra számíttattak. Ferencz király 1809-ki február 19-kén és april 1-jén kibocsátott nyilatkozványaiban tudtára adá az országnak, hogy a békét tovább fentartani nem képes; felszólítja tehát a nemzetet, hogy necsak a nemesi had a lehető legnagyobb gyorsasággal keljen fel, hanem úgy a vármegyék s városok, mint egyesek az insurrectión felül is mind katonával mind eleséggel kitelhetőleg segélyezzék a birodalmat. „Annál nagyobb bizodalommal folyamodik a nemzethez, mennél inkább meg van győződve, hogy az királya, hazája s alkotmánya védelmére, miket a legnagyobb veszély fenyeget, mindent kész felál-

dozni". József nádor és Károly Ambrus prímás főherczegek 1809.
megyéről megyére járták be az országot, hogy azok gyülésein a veszedelmet, mely az ország szabadságát s függetlenségét fenyegeti, élő szóval is előadják s bővebb segélynyujtásra buzdítsák, lelkesítsék a nemzetet. „Mostanság — mondá egyebek közt József főherczeg nádor Pest megye rendeinek gyülekezetében, — királyunk üdve, hazánk fenmaradása, ősi alkotmányunk létele forog kérdésben. Nem arról van többé szó, viseljünk-e háborút, vagy fen tartsuk-e a békét, hanem arról : vajjon fenmaradhatunk-e még továbbra is alkotmányunkkal, s törvényes szabadságunkkal, vagy még magyar nevünk vesztét is kelljen siratnunk" [1]. Ezen alkotmány, e törvényes szabadság fentartását pedig mind a király a maga leveleiben, mind a főherczegek is annak nevében, a királyi szó szentségének lekötése alatt, újonnan is igérték. A nemzetet gyors és bőséges segélynyujtásra annál inkább buzdítandók, a politikai viszonyokat s a császári hadak állapotát is bizodalmasan közlék a rendekkel. E közlemények szerint még a lovasság s az eleség-készlet nem látszék elegendőnek a hadviselésre ; felszólíttattak tehát úgy a megyék, mint egyesek, hogy mennél több lovast, vagy legalább lovat, s a sereg élelmezésére gabonát adjanak segedelmül. „Tudjuk — úgymond a király egyik felszólításában, — hogy nagyobb segélyajánlat csak országgyülésen tétethetik törvényesen: de az ország veszedelme időt erre most nem enged. Őseitek az örökösödési és hétéves háború alatt országgyülési határozat nélkül is mind katonával, mind élelemmel bőségesen ellátták a sereget. . . . Hogy újabb bizonyítványait is adjuk annak, mily szigorú őrei vagyunk a

---

[1]) „Agitur de regis nostri salute, de patriae conservatione, de avitae constitutionis existentia. Non amplius de bello suscipiendo, vel pace servanda, sed de eo vertitur quaestio : an nos cum nostra constitutione atque legalibus libertatibus diutius existere possimus, vel nos fors Hungarorum etiam nomen amisisse lugere debeamus."

1809. törvényeknek, királyi szavunkkal biztosítunk benneteket, hogy e jelen intézkedésünkből, melyet a monarchia, de kivált a ti fenmaradástokért teszünk, a jövőre semmi következtetések nem fognak levonatni".

A nemesség a főherczegek ama bizodalmas közléseiből úgy értesűlt hogy, ha a franczia ismét győzedelmet nyerne, az ország függetlensége s aristokratiai alkotmánya alig lenne tovább fentartható; de különben is tudván, hogy a hol magát a franczia sas megfészkelte, a hűbéri jogok s kiváltságok ott hamar elpusztúltak s demokratiai institutióknak adtak helyt: az udvar ügyét saját ügyének is tekintette, s mihelyt az insurrectió april 11-kén kihirdettetett, a múlt években nyilatkozott elégületlenség és bizalmatlanság daczára, nagy buzgalmat tanúsíta a fegyverkezésben. A családok egyetlen fiú örökösei a törvény által fel voltak mentve a felkeléstől, s még ezek közől is számosan felkeltek; más családokból egy helyett többen is sietének a zászlók alá. Nem kevesebb buzgalom mutatkozék az udvartól rendkivüli segélyül kivánt lovasok, lovak s gabona kiállításában. A prímás példájára, ki, mint Esztergam megye főispánja, maga szereltetett fel egy huszár ezredet, Nyitra vármegye hasonlókép egy lovas ezredet, Eszterházy herczeg két lovas századot, a kalocsai érsek százhúsz lovast, más megyék s egyesek hasonlóképen szép lovas csapatokat állítának ki. Grassalkovics hg. az általa kiállított huszárszázadon s a nyitrai ezredhez adott legénységen felül még 5000 mérő buzát, ugyanannyi zabot ajánlott fel a királynak. Az ajándéklovak száma az öt ezret meghaladta, minek következtében minden rendes huszár-ezredet egy-egy osztálylyal (mintegy négyszáz vitézzel) lehetett megszaporítani. Hasonlókép a gabonagyűjtemény is tetemes mennyiségre szaporodott, miben a nép is bőségesen vett részt.

A negyedik franczia háború. A bécsi udvar 1809 tavaszán adta ki rendeleteit a hadjáratra. Olaszországba János főherczegnek kell vala betörnie, mintegy ötven ezernyi sereggel, míg Tyrolban a népfel-

kelést Chasteler alatt tíz-tizenkét ezernyi had támogatná; 1809.
Dalmatiában pedig Sztojcsevics egy más haddal támadná meg Marmont tábornokot, a tartomány kormányzóját.[1]) Ferdinánd főherczeg huszonöt-harmincz ezernyi had élén Galicziába küldetett, hogy onnan a varsói herczegségbe törjön be. Károly főherczeg a derék haddal a Duna völgyében nyomúlt előre, két más hadtestet, mely jobb szárnyát képezé, Bellegarde és Kolowrat alatt Csehországból indítván meg Regensburg felé, míg balszárnya Hiller alatt Landshut felé tartott. A főherczeg mindenekelőtt a Dunavölgyének Regensburg és Donauwörth között fekvő terét szándékozott hatalmába ejteni, hogy onnan a francziák és német szövetségeseik hadait, mielőtt Napoleon maga is segedelmökre jőne, a Rajnán átűzhesse. De nem vala könnyű dolog készületlenül lepni meg a harczok e nagy mesterét. Mi előtt a főherczeg balszárnyával Regensburg táján, mint tervezte vala, egyesűlhetett volna, ő már százhúsz ezernyi sereget egyesített april 19-kén Abensberg táján, s Hillert Landshutnál két véres ütközetben megveri, hét-nyolcz ezer emberét megöli, tíz ezret fogolylyá tesz, s míg a megvert hadat egy osztálya által az Inn folyamon átkergetteti s így a főherczegtől egészen elvágja, maga rögtön a főherczeg ellen fordúl, ki nem rég egyesűlt vala Regensburgnál Bellegarddal. A főherczeg ekkoron már Landshut felé indult volt, hogy Hillerrel könnyebben egyesűlhessen; s Eckmühlnél látván, hogy csak Davoust hadteste áll ellenében, azt megtámadta. Míg azonban az ütközet foly vala, Napoleon is megjelent a csatasíkon

[1]) Verhovácz Miksa, zágrábi püspök, már május 2-ról jelenti, hogy a törökök april 25 és 26 közti éjen Czettin várát megrohanták s elfoglalták. Pár nap mulva pedig szintén váratlanul lepték meg s foglalták el Malevácz határszéli váracsot is. Mivel a töröknek semmi okuk sem volt ezen ellenségeskedésre, azon vélemény terjedt el, hogy Marmont franczia tábornagy a mi hadainktól magát szorongattatni érezvén, saját szakállára izgatta fel a betörésre a határszélek basáit. Kancell. levéltár.

1809. s a főherczeget oldalba fogván, őt makacs ellentállás után, mely alatt részünkről öt ezren estek- s tíz ezernél többen fogattak el, Regensburgba vetette vissza; majd e várost is elfoglalván s újabban mintegy nyolcz ezret elfogván, őt Csehországba nyomta.

Károly főherczeg e szerencsétlenségek után, nem kételkedvén, hogy Napoleon Bécs felé indítandja táborát, maga is Budweiszon keresztül sietett vissza a Dunához, a főváros védelmére. Zwetl táján, május 3-kán egyesült vele valahára Hiller tábornok is, ki, landshuti veresége után Lincz felé űzetvén, ennek közelében, Ebersberg mellett még egy rendkivül véres csatát vívott Massenával, s aztán Mauternnál kelt át a Duna bal partjára. De bár mennyire sietett is a főherczeg, utja, a kerület miatt, hosszabb lévén, mint az ellenségé, ez megelőzte őt a főváros előtt. Berthier már május 10-kén felkérte azt Miksa főherczegtől, ki mintegy húsz ezernyi őrséggel a belvárost eleinte védeni szándékozott. De miután a francziák másnap a császári istállók mögötti magaslaton ágyútelepet építettek s a bekövetkezett éjen a várost több óráig lődözték; 12-kén pedig egy csapat franczia a Duna ágán keresztül a Praterbe hatolt, Miksa főherczeg a Tábor hidján keresztül, melyet maga után felgyujtott, a Duna bal partjára huzódott az őrséggel, ott Károly főherczeg hadaival egyesűlendő. Bécs ennek következtében máj. 13-kán megnyitotta kapuit a francziáknak. Károly főherczeg, czéljától ekként elesvén, a Marchfelden ütött tábort.

De Napoleon nem sokáig engedett neki ott időt rendezni az eckmühli s regensburgi balesemények által megkuszált hadait, melyek Hiller és Miksa főherczeg hadtesteinek csatlakozása által ismét majdnem százezer fegyveresre szaporodtak. Mivel a vívott harczok s erőszakolt menetek lovasságában tőnek legnagyobb kárt, ezt némileg pótlandó, a felkelő magyar sereg két lovas ezredét, a prímásit és a Nyitra megyeit is, táborába rendelte. Napoleon, bár hadainak egy részét Bernadotte és Vendamme alatt a Duna völgyé-

nek őrizetére hagyta hátra, Lefebret pedig egy hadtesttel Tyrolba küldötte, úgyhogy csak mintegy hatvanezer ember maradt mellette, nem vesztegelt sokáig Schönbrunnban. Mivel a Tábor hídja elégett, Lobau szigeténél épített egy hídat, melyen a Duna bal partjára kelve, az osztrák hadat újra megtámadhassa. Károly főherczeg az ütközetet maga is óhajtván, békével nézte a hídverést; midőn azonban a francziák máj. 20-kán az átkelést megkezdték, más napra hadainak rendeletet adott az ütközetre, „Holnap ütközet lesz, így szólott rövid napi parancsa, melytől a monarchia sorsa függ; én teljesítendem kötelességemet, s vitéz hadaimtól is ugyanazt remélem.“ 1809.

Az asperni ütközet.

Május 21-kén a franczia seregnek egy része, mintegy 35—40 ezer ember, Aspern és Esslingen falukban s a köztök létező síkságon, mely nagy számú lovasságának különösen kedvez vala, állíttatott fel harczrendbe. A főherczeg korán reggel, négy oszlopban indítá meg ellene hadait. Előhadunk, melyet a Gyulay gyalog ezred egy zászlóalja s a Lichtenstein-huszárok ezrede képez vala, Aspern táján kezdte meg az ütközetet, s az ellenséget e helységből kiűzte. Majd azonban nagyobb erővel térnek vissza a francziák, s előhadunkat visszanyomják. De ekkor már első hadoszlopunk is megérkezett a harcztérre, s előhadunkat magába felvévén, ismét támadást intéz a helység ellen, s a francziákat abból másodszor is kikergeti. Aspern közel fekvék azon uthoz, melyen keresztül a francziák dunai hídjokkal s a Lobau szigetén s a folyam jobb partján lévő hadaikkal közlekedtek. A helység elveszte tehát annál veszélyesebbé válhatott volna reájok nézve, minthogy a megáradt Duna hullámai s az osztrákoktól lebocsátott, kővel s gyújtó anyagokkal rakott hajók e hídat az ütközet folytában elszakasztották. A francziáknak ennél fogva minden áron vissza kellett venniök a helységet, mely kétszeresen csomójává lett az ütközet sorsának, s melynek birtoka a nap diadalát vonta maga után. Érezé ezt mind a két fél, s kerűljön bár mibe, biztosítani akarta magának a helység bir-

1809. tokát. Egész napon át itt foly vala tehát leghevesebben az ütközet. „Mind a két fél átlátá Aspern megtartásának szükségét, — mond harcztudósításában maga Károly főherczeg —; s így a legmakacsabb erőfeszítés fejtetett ki úgy a támadásban, mint a védelemben : minden utczában, minden házban s minden csűrben folyt a verekedés ; a szekereket, ekéket, boronákat a leghevesebb tűz alatt kelle félrehordani, hogy az ellenséggel kézviadalra kelhessünk; minden fal gátjává lett a támadónak, bástyájává a védőnek; a tornyot, a fákat, a padlásokat s pinczéket egyenkint kell vala elfoglalni, mielőtt a hely uraivá lehetének; de annak birtoka ezután is rövid lőn, mert alig ejténk egy utczát, egy házat hatalmunkba, az ellenség már is egy másikat ostromla ki, s bennünket az előbbinek elhagyására kényszeríte. Így tart vala e gyilkos verekedés több óra hosszant; a német zászlóaljakat a magyarok, ezeket a bécsi önkéntesek gyámolíták, s mindnyájan vetélkedének egymással bátorságban és kitartásban. Majd második hadoszlopunk is támadást intézett kapcsolatban az elsővel, s mindenütt hasonló ellentállással találkozék, mert az ellenség mind újabb segélyt hozott a tűzbe. Vacquant tábornoknak, a második hadoszlopból, sikerűlt végre a falu felső részét elnyernie s magát abban az egész éjen át fentartania.“

Ugyanezen időben az Aspern és Esslingen közti síkon, s ezen utóbbik helységnél is hevesen folyt a harcz. A két helység közti téren egy ideig ágyúkkal vívaték az ütközet; majd nagy számú franczia lovasság rohanta meg az ott felállított öt gyalog ezredünket. A francziák ezeket körül fogván, már annyira biztosaknak látszának győzedelmökben, hogy őket fegyverletételre szólították. De vitézeink gyilkos tüzeléssel válaszoltak, s az ellenséges lovasság, számos holtat hagyván maga után, végre is kénytelen lőn visszavonúlni a csatatérről.

Negyedik és ötödik hadoszlopunk Német-Wágrámból indult a harcztér felé, és miután a Stipsics huszárok s a bán-

sági oláh határőri ezred Enzersdorfot elfoglalta, az Esslingen előtt csatarendben álló ellenséget támadta meg. A harcz itt is sokáig kétesen hullámza, míg végre második közönséges támadásunk által az ellenség az égő faluba szoríttatott. Az éj beálltával azonban e hadosztályok kissé megint visszavonúlni kényszeríttettek, és csatarendben várták be a másnap reggel megújulandó ütközetet. Mert miután Aspern a mieink, Esslingen az ellenség kezében maradt, az első napi viadal még nem határozott véglegesen az ütközet sorsa felett. 1809.

Napoleon a beállott éjen mindenekelőtt a lobaui hidat állíttatá helyre, melyen aztán a túlparton lévő hadait is átszállította, minek következtében más nap mintegy ötvenöt ezer embert vihetett a csatasíkra. A harcz, mely nap kelte előtt kezdődött, ugyanazon téren, Aspern és Esslingen falukban s körülöttök még sokkal nagyobb hévvel folyt, mint az elébbi napon. Az ellenfelek vetélkedének egymással bátorságban, hősies kitartásban és elkeseredettségben. A két félen négyszáznál több ágyú szakadatlanul működék, s mint a harczi tudósítás mondja, a legidősb katonák sem voltak még soha is tanúi ily pokolbeli tűznek. Az egyes hadtestek majd támadólag előre törtetve, majd ismét visszanyomatva hullámzának az óriási harczban. Hatszor vagy hétszer lőn majd egyik, majd másik fél ura az említett két falunak, s a köztök elterülő síkságnak; de a visszanyomottak újabb, pihentebb csapatoktól támogatva tértek megint vissza, hogy elvegyék az ellentől a nagy áldozattal nyert tért. Dél felé Davoust marechal is megérkezett a maga hadtestével a jobb parti hídhoz, mely a Lobau szigetére vezetett; ha pihent erejét még ő is a csatasíkra vezetheti, aligha a francziák részére nem hajlik a nap szerencséje. De ép azon pillanatban, midőn a hidon már átkelni készüle, a Duna feldagadt hullámai ezen hidat is elszakasztották. A baleset híre annál rémítőbb volt Napoleonra nézve, mivel lőszerei már fogyni kezdének s tartalék-készlete a jobb parton szorúla. Ő tehát, hogy seregének bámulatos vitézségét még inkább felfokozza, azon-

1809. nal körül lovaglá ezredei sorait, s mint a hadi foglyok vallák, maga hirdeté köztök a híd elszakadtát, úgy mindazáltal, hogy azt maga rontatta el, mert itt a győzedelem és halál közt volna csak választás. A császár szavaitól felvillanyozott francziák kevéssel utóbb az egész vonalon újabb, minden eddiginél hevesebb rohamot intéznek. De a mi részünkről sem hiányzik a hősies elszántság. A lőfegyverek tüzelését mindenütt szurony- és kardviadal váltja fel. A Zach ezred zászlóját maga Károly főherczeg ragadja kezébe, s példája a mármár lankadó vitézekbe új erőt önt. Környezetében számosan megsebesednek; oldala mellett táborkari segéde, gróf Colloredó altábornok is egy fejsebet nyer; de az ellenség visszanyomatik. „Hadcsapatainknak gyakori, egymást szaporán követő s az újabb kor hadi történelmében még nem észlelt heves rohanásai úgy karddal, mint szuronynyal, az ellenségnek minden szándokait meghiúsíták, — mond a harczi tudósítás. Az ellenség mindenütt megnyomatott, s bámulva a mieink oly kitartó vitézségén, a csatahely elhagyására kényszeríttetett“.

Csak az egy Esslingennek nem tudott még birtokába jutni a főherczeg. Midőn tehát látá, hogy az ellenség egyébütt az egész vonalon visszavonulásra készűl, Rosenberg herczeg hadtestének parancsot küld, hogy e helyet újra támadja meg. Hohenlohe, Rohan és Dedovics altábornokok három oszlopban ügyekeznek végrehajtani a parancsot. Rohamcsapataink nagy hevességgel hatolnak be a falu szélére. De a kisérlet nem sikerűl. Az ellenség visszavonulásának e helység egyenesen vonalában esvén, el van tökélve, azt minden áron megtartani, s mind újabb erősítést vet a helységbe, s bár „leírhatatlan áldozatokkal“ azt meg is védi. A mieink tehát ezentúl csak ágyútüzet szórnak vala a Lobau szigetére visszavonuló ellenségre. Utolsó golyóink egyike nagy kárt tőn az ellenségnek, mert Lannes marechalt, „a bátrak bátrát“ ölte meg. Napoleon a maga egész seregét nagy számú sebeseivel együtt Lobau szigetére szállítá át,

míg aztán a Duna jobb ágán elszakadt hídját is helyreállíttatta. 1809.

A két nap dicsősége hat ezer holtunkba és tizennyolcz ezer sebesünkbe került; de végre meg lőn törve Napoleon hadi szerencséjének varázsa: valahára ő is hátrált! Az osztrák hadsereg győzedelmének híre nagy sebeséggel befutotta az egész Európát; a francziák ellenségeit remény szállá meg a végdiadalra; Angolország egy hadat szállíta éjszaki Németországba; Poroszország százezernyi sereget fegyverze fel. És valóban Napoleont csak egy nagy győzedelem mentheté meg a végbukástól.

Május 22-ke után hat hétig szünet álla be az ellenséges felek főseregei közt; mind a két fél elhatározó ütközetre készülo, s e végett újabb erősítvényeket vont magához. De lássuk addig, mi történt a két végső szárnyakon, egy részről Galicziában, más részről Dalmatiában, Tyrolban és Olaszországban.

Ferdinánd főherczeg, mint mondók, ugyanakkor, midőn főseregünk Regensburg felé tart vala, Galicziából Lengyelországba tört, hol a francziák szövetségesei, a felkelt lengyelek és szászok, állák útját. A főherczeg azonban a lengyeleket Baszym mellett megvervén, Varsót elfoglalta s onnét egész Thornig nyomúlt előre. De Poniatovszky ezen előnyökkel mit sem gondolván, a főherczeg háta mögött a lengyelséget mindenütt fellázítá s Galicziába hatolván, Lublint és Szandomirt hatalmába ejté. Az ellenség e merész mozdúlata, nem kevésbbé, mint az eckmühli s landshuti balesetek híre, nemsokára visszatérni kényszeríté a Visztulától a főherczeget. Majd, midőn az orosz, mint Napoleon szövetségese, ettől felszólítva, szintén egy sereget küldött a varsói herczegségbe, a főherczeg Krakóig vonúlt vissza; jelentékenyebb ütközetre mindazáltal nem került a dolog. A felett, hogy az oroszok és lengyelek közt hamar viszály támadt, az oroszok maguk is óvakodának gyöngíteni azon

1809. egyetlen hatalmat, mely még választó falul szolgált köztök s a bár most szövetséges, de még is rettegett francziák közt.

János főhg hadjárata.

János főherczeg, midőn maga Olaszországba hatolt, bal szárnyáról egy hadosztályt Sztojcsevics tábornok alatt Dalmatiába, egy más osztályt jobb szárnyáról, Chasteler alatt Tyrolba küldött a felkelt nép támogatására. Sztojcsevics Dalmatiában, a nép által nem igen támogattatván, — igen gyönge volt Marmont húsz ezernyi hada ellen, s miután a Gravibród mellett vívott csatában maga is fogolylyá lett, megvert serege Horvátországba vonúlt vissza. Több szerencse kiséré a tyroliak erőködéseit. Tyrol, mint tudjuk, a pozsonyi békekötés alkalmával a francziák szövetségesének, a bajornak, jutott osztályrészül, s jelenleg bajor és franczia hadak tarták azt megszállva. A Hofer András és más népszerű vezérek által titkon felizgatott hegyi nép, adott jelekre, april 10-kén az egész tartományban egyszerre felkelt az új urak ellen, s oly dühösen támadta meg a szétszórt bajor és franczia csapatokat, hogy néhány nap alatt nyolcz ezernyi ellenséget részint agyonvert, részint elfogott, s mire Chasteler megérkezett, az egy Kufsteint kivéve, az egész tartomány meg volt szabadítva az ellenségtől. Napoleon, mielőtt Regensburgból Bécs felé megindúlt, Lefevre alatt egy hadosztályt külde a tartomány megigázására. A franczia marechal Chasteler gyönge hadát megvervén, be is hatolt a fővárosig, Innspruckig; de a mindenfelől felkelt nép hadának ő sem bírt ellentállni; s május 29-dikén közel a fővároshoz csatát vesztvén, szintén kivonúlni kényszeríttetett a tartományból.

Felső Olaszországban János főherczeg, mind a mellett is, hogy a lakosságot hasztalan ügyekezett felkelésre izgatni a francziák ellen, hadjárata elején némi előnyöket vívott ki Eugen alkirály ellen. Venzone és Pordenone mellett az útját állott franczia-olasz hadosztályokat megfutamítván, Eugen alkirályt april közepén Sacile mellett megverte s az Etsch folyamig kényszeríté visszavonúlni. Az eckmühli szerencsétlen ütközet híre azonban János főherczeget is visszatérni

kényszeríté a főváros védelmére. Eugen alkirály, Macdonald hadteste által erősödve, május elején a Piave folyamnál érte utól visszatérő hadainkat, s azokat az Alpok közé nyomván, Goriczát, Triesztet, Laibachot elfoglalta. János főherczeg e visszavonulásban sok emberét vesztvén, Chasteler tyroli hadát s Gyulay bánt a Horvátországban lévő hadakkal szintén magához rendelé; de Gyulay hada útközben máj. 25-kén vereséget szenvedvén, a főherczeg őt utóbb Horvátország védelmére hagyta hátra Marmont ellen, ki e tartományon keresztül törni szándékozott, hogy Eugennel egyesűljön; maga a főherczeg a Rábához, Körmendre vezette hadait. De valamint Gyulay nem bírta meggátolni Marmont csatlakozását az alkirálylyal; úgy János főherczeg sem lőn képes megakadályozni Eugent, hogy a Semmeringen keresztül összeköttetésbe ne tegye magát Napoleon főseregével. Sőt miután a csatlakozás megtörtént, Eugen Grátzban is egy ezredet hagyván hátra, — melyet utóbb Gyulay hasztalan kisérle meg kiűzni a városból, a Duna egész jobb partját biztosítandó, János főherczeg hadai ellen Magyarországba indula. Lássuk már az eseményeket, melyeknek hazánk szolgált vala színhelyéül. 1809.

Ferencz király, jóllehet már febr. 19-dikén és megint april 1-jén készületre intette volt a vármegyéket, a nemesi had felkelését tulajdonképen csak april 11-kén hirdette ki. József nádor azonnal a felkelési pénztár alkotásához, élelmi rakhelyek felállításához, tábori kórházak szervezéséhez fogott; a pénztári munkálatok kezelésére a főtárnok- és lovászmestereken kivül nyolcz tagból álló bizottmányt nevezett ki maga mellé; az élelmi szállítmányokat Végh István tábori főbiztosra, a kórházak igazgatását Eckstein Ferencz egyetemi orvostanárra bízta. Majd midőn a landshuti, eckmühli és regensburgi szerencsétlen események hírét vette, april 27-kén mind a nemzethez, mind külön a felkelt nemességhez felszólítást intéze, emezt különösen buzdítva intvén, sietne mennél elébb a nyugati határok felé, hol nemsokára a A magyar insurrectió.

1809. monarchia sorsa felett fog határozni a hadi szerencse. „Sok akadály fejlett ki — úgymond egyebek közt, — melyek a felkelőknek fegyverrel s egyenruhával ellátását gátolják vala; most mindazáltal oly idők álltak be, midőn, hogy a magyar nemzet dicső hírneve csorbulást ne szenvedjen, sem akadályról, sem lehetetlenségről nem lehet többé szó. A bátorságnak, nemzeti vitézségnek, a király és hon iránti ragaszkodásnak kell pótolnia azt, mi a kellékekben s gyakorlatban hiányzik. A haza veszélyben forog. Jelszavunk legyen tehát, azt „megmentenünk vagy meghalnunk".

Az ellenség, mint említők, sebes menetekben közelge Bécs felé; minek következtében május 1-jén Ferdinánd főherczeg s koronaörökös, 5-dikén pedig Mária Ludovika császárné-királyné családostul együtt Budára jött. A nádor értesűlvén, hogy a nemesség az egyes megyékben már jobbára zászlók alatt áll, a május 9-kén tartott hadi tanácsban Győrt jelölte ki fő táborhelylyé. Hírét vévén aztán, hogy Bécs máj. 13-kán a francziák hatalmába esett, három nappal később következő magyar felszólítást bocsáta a nemzethez:

„Magyarok! Néhány napokkal ez előtt, miben legyen állapotunk, leírtam. Megmondottam akkor, mit kelljen tenni, hogy továbbra is szabad, boldog nemzet maradhassatok. Megmondtam, hogy én mindent a ti nemeslelkűségtektől várok, s hogy a király a magyar nemzet hűségében s vitézségében állhatatosan bízik.

„Ezen bizodalomnak mostan szembetűnő bizonyságát látjuk. Ő felsége a királyné s az egész királyi ház keblünkben van. Oltalmunk alá bízta szeretett királyunk mind azt, mi neki tulajdon életénél kedvesebb.

„Érezzük ezen bizodalom felséges becsét; s érzésünket cselekedettel mutassuk meg. Magyarok vagyunk! Kik, mennél nagyobb bennünk a bizodalom, annál többet teszünk.

„Seregenként gyülekeznek már össze vitézeink, kik a királyi széknek s a hazának oltalmára sietnek. A ki magát hivatala, vagy más törvényes akadály miatt ezekhez nem

kapcsolhatja, az a haza nemes oltalmazóit eleséggel, lóval, 1809.
fegyverrel, öltözettel, s egyszóval, minden lehető módokon segítse. Ez által kiki résztvehet a csatamezején kivül is a nagy viadal szerencsés kimenetelében.

„Dicső dolog és szent kötelesség, a hazáért vért ontani; de e mellett szükséges annak segéllésére más áldozatokat is tenni.

„Ezen kivül azoknak, kik a harczba nem indulhatnak, van egy más kötelességök. A felkelő nemesség kiállításával a benső csöndesség fentartása kettőztetett vigyázást kiván. Ez iránt én, a törvény értelméhez képest, a szükséges rendeléseket minden vármegyénél, kir. szabad és bányavárosoknál megtettem, s meghagytam azoknak, hogy fölfegyverkezvén, magokat szorgalmmal gyakorolják, s az említett fontos czélnak elérésére mindeneket elkövessenek. Ezen czélt egyedül a közügyekezet által lehet elérni.

„Tudjátok tehát mindnyájan, hogy kiki mi módon segítheti ezen szempillantásban a hazát a nélkül, hogy tulajdon kötelessége határát meghaladná. Fogjatok kezet egymással! Igyekezzetek egy szívvel, lélekkel s eltökéléssel, mint hív testvérek, kiket kedvelt örökségtektől akarnak megfosztani.

„Mindenek felett állhatatosak legyetek! Valamely mostoha történetek miatt, melyek bennünket mindeddig egyenesen nem érdekeltek, el ne csüggedjetek.

„Magyarok! ha édes honotok szép birtokában, s a mostani kegyes igazgatás alatt akartok megmaradni; ha a maradék háladatosságára, s a világ bámulására számot kivántok tartani, egy lélek lelkesítsen benneteket, egyedül a haza szózatára figyelmezzetek; a mire ez int benneteket, egyedül ahhoz fogjatok készséggel, s azt állhatatosan végezzétek. Budán, pünkösd havának 16-dik napján, 1809-ben. Főherczeg József, nádorispán“.

Másnap hírét vevén, hogy egy részről Marmont, másrészről Eugen alkirály hadai Magyar- és Horvátország hatá-

1809. rain áttörtek, az ország védelmének eszközeit szaporítandó, máj. 18-án oly rendeletet tőn közzé, hogy a nemesség azon része, mely az első vonalban felkelni nem köteleztetett, az 1808-ki 3-dik törv. czikk értelmében szintén azonnal fegyvert ragadjon s a Duna vidékén gyűljön egybe.

Napoleon felhívása a magyarokhoz.

Mialatt azonban a főherczeg nádor állhatatosságra, a király és haza hűséges védelmére ekként buzdítja vala az ország népét, Napoleon azt Bécsből lázadásra, a királyi háztól való elszakadásra ingerlé. Napoleon jól értesülve volt az iránt, miképen a nemzet az 1807-ki országgyülés alkalmával komoly előterjesztéseket intézett kormányához a béke állandó fentartása iránt; tudta, hogy ha az ország s annak alkotmánya a francziák által meg nem támadtatik, a háború ellenök nem bír népszerűséggel az országban; s jelenleg is csak azért kelt fel a nemesség, mivel a kormány előadása szerint királyát, országát, alkotmányát veszélyben vélte forogni. Spanyolországi tapasztalataiból tudta már, hogy lángesze és hadi szerencséje is mily makacs akadályokra találhat az önérzetökben megsértett népeknél: eleinte tehát nemcsak erőszakot nem akart foganatba venni a magyar nemzet ellen, hanem — talán a valónál többnek tartva azon elégületlenséget, mely az országban néhány év óta a felszínre emelkedett, s azon ellenzéket, melyet országgyülésein a nemzet, kormánya ellenében kifejteni szokott, — azon köteléket is megtágítani, vagy épen megszakasztani szándékozik vala, mely Magyarországot az osztrák császársághoz kapcsolta. Miként 1806-ban a lengyeleket Oroszország, úgy most a magyarokat Ausztria meggyöngítésére akarta eszközül felhasználni, nem kételkedvén, hogy míg Magyarország a császár-királyhoz hű marad, ez ebben mindig jelentékeny erőforrást bírand; jelenleg pedig, míg ő Bécs közelében az osztrák hadakkal harczra kelend, a magyar felkelés nagy kárt okozhat neki háta mögött. Ezen okoknál fogva tehát május 15-kén, schönbrunni főhadi szállásáról a következő felszólítást intézi vala a nemzethez, melynek aztán ma-

gyar [1]), német és franczia nyelven nyomtatott számos példányait hintette szét ügynökei által az országban : 1809.

„Magyarok !

„Az ausztriai császár megszegvén a békességét, melyet velem kötött, s nem gondolván azon nagylelkűséggel, melyet már három ízben, névszerint az 1805-dik esztendőbeli háború végével, iránta mutattam, megtámadta hadi népemet. Én visszavertem az igazságtalan megtámadást. Az Isten, ki a győzedelmet adja, és a háládatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet; elfoglaltam Ausztria fővárosát, és már a ti határaitokon állok diadalmas seregeimmel. Az ausztriai császár, nem pedig a magyar király izent nekem háborút. Hazai constitutiotok szerint nem is cselekedhette volna ő azt a ti megegyezéstek nélkül. Országotoknak mindig csak a haza oltalmára intézett egész systhemája és azok a rendelések, melyeket ehhez képest az utolsó országgyülésen tettetek, eléggé s nyíltan kimutatják, hogy ti a békességnek fentartását kivántátok.

„Magyarok ! Eljött azon szempillantás, melyben vissza-

[1]) A franczi ák elébb Décsi Sámuel a Magyar Kurir szerkesztője, s mivel ez vonakodott, Márton József magy. nyelvtanár által akarták lefordíttatni Napoleon proclamatióját; de Márton is megtagadta szolgálatát s Bacsányi Jánoshoz, ki ekkoron udv. fogalmazó vala, utasítá őket. Maret statustitkár, Bacsányi egykori kufsteini rabtársa, ekkor nevére megemlékezvén, őt tüstént magához hivatá; ki aztán a megbízást elfogadván, a proclamatiót nemcsak lefordítá, hanem, mint látszik, a magyar érzelmek, nézetek és aspiratiók szerint meg is változtatta, miszerint aztán a franczia szöveg is a magyar szerint módosíttatott. Bacsányi a békekötés után, e miatt a francziákkal Bécsből távozván, 1814-ig Párisban, franczia kegypénzen élt; midőn pedig a szövetségések Párisba bevonúltak, az osztrák seregnél magát önként bejelentvén, elébb Bécsbe, aztán Spielbergre fogságba vitetett; két évvel utóbb szabadon bocsáttatván, Linczbe internáltatott, hol egész haláláig, mely őt 1845-ben, mint 80 éves aggastyánt vitte el, rendőri felügyelet alatt, elég sanyarún élt vala. V. ö. Toldy Fer. A magy. költészet kézikönyve I, 598.

1809. nyerhetitek régi függetlenségteket. Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok. Maradjon fenn egész épségében egész országotok és szabadságtok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója akár azon állapotjában a mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, melyeket abban ti magatok teljes tetszéstek és kényetek szerint az időknek mostani környülállásaihoz képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve talán szükségeseknek itélni fogtok. Semmit sem kivánok én ti tőletek, egyedűl csak azt akarom látni, hogy szabad és független nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesíttetés volt a ti szerencsétlenségtek főbb oka; Ausztriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecsesebb javaitok szüntelen annak örökös tartományai miatt voltanak feláldozva. A ti országtok tette az ausztriai birodalomnak legszebb részét; és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok és mellékes tekintetek által igazgattatván mindeddig, melyek ti reátok nézve idegen természetűek voltak. Vagynak még tinektek tulajdon nemzeti erkölcseitek, vagyon nemzeti nyelvetek; és dicső eredetetöknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeteket; legyetek újra, a kik valaha voltatok! Válaszszatok királyt magatoknak olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ti hazátoknak kebelében, ti közöttetek lakjék, és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok vegyenek körül!

„Magyarok! Ez az a mit Európa tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kivánom tőletek én is: állandó, bizonyos békességet, kereskedésbeli szabad közlekedést velem, és tökéletes függetlenséget és bátorságot. Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez, és önnön magatokhoz méltók akartok lenni.

„Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő és a ti saját javatokra czélzó ajánlataimat megvetni; nem fogjátok tovább hasztalanul ontani véreteket oly gyönge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett miniszterek igazgattak, oly

miniszterek, kiket Anglia, Európának ezen közellensége, 1809.
mely a maga gazdagságát egyedáruságra és a mi viszálkodásainkra építette, pénzzel fizetett.

„Gyülekezzetek azért össze Rákos mezejére, őseitek szokása szerint; tartsatok ott nemzeti gyülést, és adjátok tudtomra végzéseiteket. Napoleon. A császár parancsolatjára: Neuchateli herczeg, general major Sándor".

Ki tudná megmondani, mily fordulatot vett volna Európa utóbbi történelme, ha Magyarország ezen ajánlatot elfogadván, Ausztriától akkoron elszakad, s ha aztán Napoleon 1812-ben a függetlenné lett Magyar- és a felszabadítandó Lengyelországra támaszkodva, intézi oroszországi hadjáratát?!.... De Magyarországban, s kivált a magyar nemességben, mint fentebb láttuk, inkább ellen-, mint rokonszenv létezett a francziák irányában, s a nemzet, bár sok panasza volt az igazgatás, a kormány ellen, uralkodó házához szintoly hű maradt, mint 1741-ben; s a helyett, hogy Napoleon felszólítását követve a Rákosra ment volna elszakadását hirdetni s új királyt választani, a főherczeg nádor vezérlete alatt a győri táborba sietett, uralkodó háza mellett a francziák ellen harczolandó. A prímási és Nyitra megyei felkelő ezredek pedig, mint említők, Károly főherczeg zászlai alá robogának, az asperni ütközet dicsőségében is résztveendők.

Napoleon boszúsan vette, hogy fényes ajánlatát a — mint őket e miatt egynémely külföldi író czímezi, — „szolgai hűségű" magyarok el nem fogadták, s őket ezért megbüntetendő, egyszersmind pedig Bécs közelében a Duna jobb partjáról minden ellenséges erőt eltávolítandó, Eugen alkirálynak, ki vele május 26-dika óta kapcsolatban létezett, parancsot külde, János főherczeg hadainak, s a győri tábornak megtámadására.

Május végső napjaiban a dunai megyékből már mintegy nyolczezer felkelő nemes gyűlt vala össze a győri táborban, honnan aztán némely megyék zászlóaljai, János főher-

1809. czegnek a francziák előtt hátráló s majdnem egész lovasságát elvesztett hadának segedelmére, a határszélek felé küldettek. E zászlóaljak, a főherczeg hátráló seregének fedezetére rendeltetvén, a Rába mellett Sári helységnél és Sárvárnál több apró csatákat vívtak a francziákkal. „Ils sont braves, mais pas encore dressés“ — vitézek, de még gyakorlatlanok — mondák rólok a franczia veteránok [1]). De a pesti és veszprémi zászlóaljak minden gyakorlatlanságuk mellett is sok dolgot szerzének a francziáknak, s megbecsülhetetlen hasznára lőnek János főherczeg fáradt s vereségei miatt lehangolt hadainak. A két zászlóalj Karakónál, hol a széles mocsárokat képző Marczal folyamon hosszú töltés és híd vezet vala keresztül, oly kedvező helyzetet foglalt el, hogy az ellenök küldött sokszorta számosabb ellenséges hadosztály többszöri rohanásait visszaverte, s az átjárást két napig vitézül megvédvén, János hadainak időt szerze a pihenésre és visszavonulásra. Csak a harmadik napon, midőn a veszteségök nagysága miatt bosszús francziák számos ágyút szegeztek ki a vitéz csapatra, hosszú s heves tüzelés után, több száz vitézök árán (a pesti zászlóalj naplója [2]) hétszáz holtat és sebest említ) lettek uraivá az átjárásnak. Az első napokban Gosztonyi János, a pesti zászlóalj parancsnoka, sürgetve kér vala segedelmet János főherczegtől, ki onnan egy órányira, Tüskevárnál táborozék. A segedelem azonban megtagadtatott, bár a hely nagyobb csatára is oly alkalmasnak látszék, hogy, miként az említett naplóban írva találjuk, „ha a főherczeg Jánosnak mai napon (jun. 10-kén) Tüskevár és Tarna alól Pápa felé masirozó ármádiája az ellenséggel Karakónál szembeszállott volna, itt lett volna az asperni ütközetnek mása, hasonló kimenetelű, de sokkal hasznosabb következésű“.

Az ellenség a Marczalon Karakónál átkelvén, Pápa

---

[1]) Kisfaludy Sándor i. h.

[2]) Pestmegye levéltárában létezik.

alatt érte utól az osztrák hadat. Onnan kezdve, egy kevés csatározás után, János főherczeg majdnem Győrig szakadatlanul hátán vitte az ellenséget. A visszavonulás azonban, melyet a pesti és veszprémi nemes zászlóaljak fedeztek, tűrhető rendben történt. 1809.

János főherczegnek, mióta visszavonulását Olaszországból megkezdte, majdnem húsz ezerrel megkevesbűlt serege junius 13-kán egyesűlt a József főherczeg nádor vezérlete alatt lévő felkelt nemes haddal. E had, melynek száma — miután a nyitrai és primatialis zászlóaljak még mindig Károly főherczeg seregében marasztaltattak, a tiszai megyék zászlóaljai pedig, csak e napokban indíttatván Pestről Győr felé, még útban valának, — a nyolcz ezret meg nem haladta, a múlt napokon a csanaki hegysornál igen kedvező állomást foglalt vala el. De alig történt meg a csatlakozás, midőn János főherczeg tábormestere, ügyetlenségből-e, vagy mint akkoron híre szárnyalt, a francziáktól megvesztegetve lévén? — a kedvező fekvést a nemesi haddal is odahagyatta, s Győrhöz közelebb a baráti és megyeri síkon állította fel harczrendbe az egyesűlt hadakat. A francziák ezt látván, azonnal elfoglalták a mieink által elhagyott erős positiót s ütközetre készülének. Ez másnap, junius 14-kén vívatott.

A felkelt sereg jobbára a balszárnyon, egy malomcsatorna mögött nyerte állomását, míg János főherczeg hadai a középet és jobb szárnyat foglalták el. A csata, mely délután egy óra tájban kezdődött, s mintegy három óra hoszszant tartott, jobbára csak ágyúkkal vívaték. Az ellenség a csanaki hegyoldalon fák által fedve, igen kedvező helyzetben állítá fel ütegeit, melyekből a mieink ellen igen hevesen tüzele. A felkelt lovasság, bár nagy részben csak most vala először tűzben, mintegy két óráig nagy állhatatossággal állta ki a tüzet, azt, mennyire kevés ágyújából telt, folyton viszonozván. Örömestebb követte volna azonban természeti A győri csata.

1809. ösztönét, mely őt, a magyar szokás szerint, bevágni készteté; de a két ölnél szélesebb, s részint meredek, részint mocsáros partú csatorna által lévén az ellenségtől elválasztva, egyetemes rohamot nem lehetett intéznie. Tétettek ugyan mindemellett is némi kisérletek egy keskeny dobogó hídon át, a túlpartról tüzelő franczia ágyútelepek ellen; a támadást azonban így mindig csak egy ponton s kevés erővel lehetvén tenni, az czélra nem vezethetett. Ezen átkelési kisérletek csak azt eredményezték, hogy az ellenség, ki, mint látszik, e szárnyon kézviadalba ereszkedni nem akart, annak meggátlása végett még több üteget öszpontosítván, oly szörnyű ágyúzást kezd vala, hogy azt tétlenül vesztegleni kénytelen vitézeink többé ki nem állhatván, a golyózáporból hátra huzódtak. E visszavonulást némi rendetlenséggel hajtá végre az eléggé be nem gyakorlott had, s legszélsőbb balszárnyunkról néhány zászlóaljak a többiektől elszakadván, a budai út felé tolakodtak; s arra eljutván, minthogy visszavonulási vonalok kitűzve egyátaljában nem volt, többé meg sem állapodának. A pesti, vasi, veszprémi s néhány más zászlóalj azonban, mihelyt az ellenség tüzének horderején túl jutott, megállapodván, ismét rendbe sorakozék. Ezek azután még nagy szolgálatot tőnek a császári hadaknak; mert alig hogy a rend köztök helyreállott, midőn a jobb szárnyon és jobbközépen lévő császári hadak a francziáktól megnyomatván, Komárom felé kezdének visszavonúlni, mi által a felkelő had, melynek háta mögött ment végbe a visszavonulás, utóseregge válván, amazok fedezéseül szolgála. E fedezet nélkül János főherczeg hada, mely hosszú hátrálása alatt Olaszországból, mondhatni, egész lovasságát elvesztette volt, veszélyben forog vala, hogy a Dunára vettetik s fogolylyá tétetik. Annyi legalább kétségbevonhatlan, hogy a felkelő lovasság fedezete nélkül visszavonulását Komáromba egyátaljában nem hajthatta volna végre oly jó rendben, mint a hogyan az történt vala. Az elszéledt néhány zászlóalj Buda felé vette útját, s ott a már szintén Győr felé indított tiszai

zászlóaljakkal egyesülvén, utóbb szintén Komárom alá ve- 1809.
zettetett. [1])

E győri csatáról, mint általában a felkelt seregnek e hadjárat alatti magaviseletéről s az egész insurrectióról utóbb igen ferde fogalmak kaptak lábra, és szinte divattá lett, azt, mint a gyávaság példányképét gyalázni, s következőleg az egész nemzetet, legalább annak ezen kori nemzedékét úgy tűntetni elő, mint a melyből egészen kiveszett őseinek harczias szelleme, bátorsága. Ezen utóbbi vádra a nemzet néhány évtizeddel utóbb eléggé megfelelt; azt tehát szükségtelen itt felemelnünk. Az 1809-ki insurrectió becsületének védelmére azonban annál inkább felhivatva érezzük magunkat, minthogy azon gáncsok és gyalázásokra, melyekkel a nemesek felkelt hada mind élő szóval, mind a bécsi katonai folyóiratban s más röpiratokban szintén elboríttatott, a nemzet részéről akkoron semmi czáfolatot nem lehetvén nyilvánítani, ama ferde vélemény az újabb korban is oly közönségessé lett, hogy abban már-már a nemzet maga is osztozni kezde, s a győri ütközetet egyenesen az insurrectió gyáva megfutamlása miatt tartja vala elveszettnek.

Miket eddig a felkelt sereg egyes osztályainak vitézségéről [2]) hiteles kútfőből elbeszélénk, a nádornak alább köz-

---

[1]) Kisfaludy S. és a pesti zászlóalj naplója, Pestmegye levéltárában.

[2]) Ennek egyesek s egyes csapatok a győri ütközet után is több, s néhány bámulandó példáját adták, melyek közől egy párt méltónak találunk följegyezni. Junius 16-án János főherczeg az ellenség kikémlése végett egy csapat felkelőt Szapáry Vincze gr. alatt erőszakolt szemlére külde ki Komáromból. A csapat emberül megfelelt feladatának. Szapáry Ács mellett Lamarque tábornok dandárával találkozott, s azt nyomban megtámadta. A tisztek közől Sz. Györgyi Horváth Kristóf kapitány, a közlegények közől Melegh János és Mlinarik Miklós külön kitüntették magokat. Melegh, bár több sebből vérzett, az ácsi hídig üzte az ellenséget; itt egy csapat francziától fogatván körül, nem csak kivágta magát, hanem magát az ellenséges tábornokot is levágta, s becsületrendét is magával hozta. Mlinárik, ki bár a győri ütközetben három sebet kapott, mégis önként csatlakozék a kémlő csapathoz, első

1809. lendő hadi tudósítása s a számos főtisztek közt kiosztott M. Terézia és Leopold rendi keresztek, s a még számosabb közvitézeknek juttatott érdempénzek minden kérdésen felűlemelik. De ha valóban érdemlett volna is némi gáncsot az insurrectió, a kormánynak a körül elkövetett hibái s némi alább említendő körülmények azt még akkor is menthetővé tennék.

Midőn 1808-ban az insurrectiót illető törvények megalkottattak, az vala a nemzet kivánsága, hogy mihelyt az összeirás bevégeztetett, a felfegyverzés és begyakorlás azonnal megkezdessék; midőn pedig a háború bizonyossá lett, a nemzet részéről számos kérelem s javaslat intéztetett a kormányhoz, engedné meg azonnal megalakúlni s gyakoroltatni az egyes megyei zászlóaljakat, és a mennyiben a felkelőknek fegyvere hiányzik, s azt meg nem szerezhetik, a szükséges fegyverekkel is látná el őket. A kormány azonban, nem tudjuk megmondani mi okból, sem a zászlóaljak előleges megalakulását s begyakorlását nem engedte meg; sem, miután az insurrectiót aprilban valahára tényleg kihirdettette, fegyverrel nem látta el kellőképen, holott a felkeltek azt drága pénzen sem szerezhettek a fegyvergyárakkal nem biró országban. A kihirdetésnek ily későre halasztása okozta, hogy valamennyi zászlóaljat egyenruhával sem lehetett ellátni; a tiszai zászlóaljak pedig az ütközet napjára fel sem érkezhettek a győri táborba. A fegyverzet, mely köztök a budai tárból kiosztatott, oly hiányos, oly rosz vala mind a gyalogok,

vágott be Ácsnál az ellenségre, s oly hősiesen viselte magát, hogy bár újabban 12 sebet vett, a harczot mégis mindaddig folytatá, míg jobb karja át nem lövetett. Harmadnap a nádor Kisfaludy Sándor őrnagy kiséretében a kórházat meglátogatván, midőn az említett két vitézt a sok seb és daganat által emberi alakjokból is majdnem kivéve látá, kérdé őket: hogy érzik magokat? „Csak a fekvés esik nehezünkre, — válaszolák a vitézek —: mert mennél elébb szeretnénk visszaszolgálni a francziáknak, hogy bennünket így megcsúfoltak“

mind a lovasok részéről, hogy a lőfegyverek egy részének, 1809.
mivel kakas- vagy sárkánytalanok voltak, hasznát venni egyátaljában nem lehetett.

De ezeken kivül is, midőn már táborba gyüjtetett, számos okot talált kedvetlenségre a nemesség. Ugyanis az országgyülésen 1808-ban alkotott, vagy a már régóta létező honvédelmi törvényeket a főhadi tanács önkényes rendeletei által annyi részben megsértette, hogy szinte csodálni lehet, miképen általános elkeseredés nem támadt a felkelt seregben. Így például, a helyett hogy, mint kell vala, s mint az elébbi felkeléseknél történt is, a császári seregben szolgált magyarok küldettek volna le kerületi vezérekké, és főtáborkari tisztekké, a főhadi tanács általában németeket rendelt le a táborba, úgy hogy az egy Mecséryt és Lipszkyt kivéve, egy sem tudott közőlök magyarul. E német főtisztek azután a insurrectió kormányának nyelvét általában németté változtatták. Még sérelmesebb volt az, hogy „e kormánytisztség kiállhatatlanul viselte magát a magyarok irányában. Ennek tagjai . . . az insurrectiót toroktátva gúnyolták, gyalázták. „Lumpenadel“ s más csúfnevekkel illették . . . úgyannyira, hogy kivált a győri ütközetben, köztök s a magyar tisztek közt szinte naponkint erős szóváltások, utóbb sértések s végre párviadalra kihívások történtek. A nádor egy parancsolatban a kormánytisztséget helytelen viselete miatt megdorgálván, az insurrectióval barátságos egyetértésre inté a szolgálat javára; mi azonban nem használván, a főszálláson, sőt a nádor udvarában történhető botrányok elmellőzése végett, a nádor által két ily kormánytiszti tagnak elmozdítása szorgoltatott: és egy ezredes és egy őrnagy el is tétetett“.[1]) Mi több, a győri ütközet előtti napon még magát a nádort is érzékenyen megsértette a főhaditanács. Az insurrectiónak fővezére törvény szerint csak a nádor lehet. És bár József főherczeg rendeletei eddigelé oly helyesek voltak, hogy azoktól a főhaditanács

---

[1]) Kisfaludy Sándor: Ellenőr 332.

1809. sem tagadhatta meg jóváhagyását, és egyedül ezeknek s a Rábához küldött felkelt ezredek vitézségének lőn köszönhető, hogy János főherczeg a Piavától kezdve vert s űzött hada, mióta az ország határaiba érkezett, a győri ütközetig oly kevés veszteséget szenvedett, — a fővezérlet mégis József nádortól elvétetvén, rangban is alantabb álló öcscsének János főherczegnek adatott át. Hogy e rendszabály miatt nagyobb baj nem támadt, egyedül a nádor mérsékletének lőn köszönhető, melynél fogva a dolog az ütközet napján nem jutott nyilvánosságra. Ezekhez járult végre, hogy több más egyes sérelmeket mellőzzünk, az is, hogy az insurrectiónak a törvények ellenére külföldre, Morvába rendelt két ezredét, a nádor sürgetései daczára, az asperni ütközet után sem eresztték vissza.

Mi már azon kérdést illeti: vajjon az insurrectionalis had gyáva megfutamlása okozta-e a győri ütközet elvesztét? — azok után, miket az ütközet lefolyásáról elbeszéltünk, legyen elég csak a főherczeg nádor junius 20-án kelt hadi tudósításából idéznünk nehány sort. „Ezen előterjesztésből — mondja egyebek közt — legkegyelmesebben látni méltóztatik Felséged, hogy az insurrectió első alakulásának állapotában sem érdemetlen Felséged legmagasabb kegyelmére, miután az úgy elébb, mint e napon is sok bizonyítványait adta vitézségének. E hónap 14-kén, nem számlálva azokat, kik elszéledtek s most ismét összegyülnek, a tisztek közől hét elesett, tizenkilencz megsebesíttetett, az altisztek és közvitézek közől hétszáz hatvanöt részint elesett, részint megsebesíttetett, mely szám az ütközetben résztvettek tizedrészét meghaladja . . . . Azon körülmény, hogy a hátráló csapat, nem tudván, merre kelljen visszavonúlnia, az épen érkező tiszai insurgensekkel találkozott, s ezeket is reábirta, hogy megfordulván, Pestre menjenek, okozta ott a zajt. Azon egész gyalogságból, melyet Alvinczy tábornagy Pestre visszatértnek jelent, egyetlen ember sem azon osztályból való, mely Győrnél állott.“ Az ütközetben résztvettek vitézségé-

nek a sok halton és sebesülten kivül legvilágosabb bizonyítványa az, hogy a főbb tisztek közől kilenczen Mária Terézia és Leopold díszrendjével, az altisztek és közvitézek pedig számosan érdempénzzel jutalmaztattak. 1809.

Már a nádor e jelentésének egy pontjából is kitűnik, hogy nem a felkelt seregben, hanem a sereg fővezérletének ügyetlenségében keresendő az ütközet elvesztének oka. Mert mit kelljen azon táborkari főnökről tartani, ki a harczra felállított sereg egyik egész szárnyának oly hiányos rendeleteket ad, miszerint ez még azt sem tudhatja, hova kelljen visszavonúlnia, ha csatát vesztve hátrálni kényszeríttetnék? De ennél még sokkal szarvasabb hibákat is követett el a győri ütközetnél János főherczeg seregének akár ügyetlen, akár, mint akkor beszélék, megvesztegetett táborkari főnöke, kinek tulajdonítandó egyébiránt nagy részben az is, hogy a császári sereg a Piavától kezdve egészen a magyar határszélekig veretvén, majd nem húsz ezer emberét elvesztette. — Az ő hibája volt ugyanis, hogy a császári sereg miután az insurrectióval egyesült, nem azon erős helyzetben állíttatott csatarendbe, melyet a felkelt sereg a csanaki hegysoron elfoglalva tartott, hanem ezt a francziáknak önként átengedvén, oly fekvésben intézte el a harczrendet, melyről „a győri ütközet — mint az illetékes szavú Kisfaludy Sándor írja — ha meg kell történnie, mindenki által már az előtte való napon elveszettnek jósoltatott.“ A francziákat, miként 1810-ben, Lauriston franczia tábornok Bécsben magának József főherczegnek nyilvánítá, egyedül e kedvező állás ösztönzé a támadásra. Mert bár eddig győzedelmesen haladtak előre, seregök a hosszú út miatt szinte fáradtabb volt, mintsem hogy oly ütközet kétes szerencséjének akarták volna kitenni magokat, melyben az ellenfél egy jelentékeny s pihent hadtest által erősödött, — kivált miután Napoleon ekkoron már készült az elhatározó wágrámi harczra, s csak Eugen alkirály seregének megérkeztére várakozék. E körülmény valószinűvé teszi, hogy, ha seregünk a csanaki

1809. hegysoron foglal állomást, a francziák vele meg sem ütköznek, hanem a győri országutat elérvén, s legfelebb még Győrt megadásra kényszerítvén, Napoleon táborába fogtak volna sietni. Midőn azonban a császári sereg által elfoglalt állást, s ezzel szemközt a csanaki hegysort megpillantották, oly előnyösnek látták e positiót, hogy a győzedelemről többé nem is kételkedvén, az ütközetet azonnal elrendelték. Számításukat a következés igazolta, s János főherczeg, táborkari főnökének ezen ügyetlensége vagy vétke miatt, annyira megveretett, csatavesztése által pedig épen a csatahely hibás választása következtében, oly veszélyes helyzetbe jutott, hogy a Dunára szorítva, valószinűleg összes táborával s ágyúival együtt elfogatik, ha a nádor előrelátó gondoskodása s az insurrectió helyben maradt nagyobb részének vitézsége őt az által meg nem menti, hogy míg vert hada, a balszárny irányában Komárom felé, szorosan az insurrectionalis sereg háta mögött, visszavonula, ez vitézül küzdve, s az ellenséget tartóztatva, fedezi vala a visszavonulást.

De mi volt tehát oka, s miként történhetett, hogy a kiérdemlett elismerés helyett oly rosz hírbe jött még honosaink előtt is a felkelt sereg? Említők, hogy az insurrectiónak, mely jobbára a balszárnyon, egy malomcsatorna hosszában vala felállítva, néhány csapatai, miután az előttök alig ezer lépésnyire, terebély fák fedezete alatt, elhelyezett franczia ütegek tüzét két óráig tétlenül kiállani kénytelenítettek, sem a hevesebbé vált tüzelést többé ki nem állhatván, sem a magyarnak természete szerint be nem vághatván, megfutamodtak. Említők azt is, hogy miután visszavonulási pontjok a fővezérlet múlasztásából kijelölve nem vala, részben elszéledvén, Sz. Márton alatt Buda felé vonúltak vissza. Út közben szemközt találkozának a táborba siető tiszai zászlóaljakkal s az összes insurrectió gyalogságának egy részével, kiket aztán szintén visszafordulásra bírtak. E sereg hátrálása azon benyomást tette Buda-Pesten Alvinczy tábornagy főhadi kormányzóra s a mellette lévő hadi tisztekre, mintha ezen egész had a

győri táborból megfutamodva érkeznék a fővárosba;[1]) s nem is mulasztá el nyomban ily értelemben tenni jelentését az ekkoron Komáromban tartózkodó császárhoz s főhaditanácshoz. Ennek híre rögtön elterjedt János főherczeg megvert táborában, melynek tiszti kara mohón felkapta azt, kedvezőnek találván arra, hogy a Piavátol Komáromig tartó vereség szégyenét, a magok s kivált a táborkari főnök hibáit ezzel fedezhessék, s kimenthessék. Önmentségök végett féktelenül kezdék gyalázni az egész insurrectiot; mi aztán a testületi szellemnél fogva csakhamar az egész rendes hadseregben, s a béke helyreállta után Bécsben is divattá lőn oly annyira, hogy még a Bécsben lakó hazánkfiai is mindinkább összehangzának a tiszti karral az insurrectió divatos gyalázásában. A kormány ezt nemcsak nem akadályozá, hanem inkább a maga részéről is lehetőleg terjeszté, részint mivel e gyalázásban elégtételt vélt vala nyerni azért, hogy kivánsága szerint a magyar nemzet, az 1807-ki országgyülésen, a nemesi insurrectiót az osztrák Landwehr példája szerint, miként azt Károly főherczeg javaslá, átalakíttatni nem engedte; részint hogy az ilyféle átalakításra, ha valaha még indítványozná, hajlandóbbá tegye a nemzetet, melynek felkelése, eddigi alakjában, gúny és gyalázat tárgyává lőn a közvéleményben. A közvélemény felvilágosítására pedig azután sem volt többé módja azoknak, kik azt tehették volna. Mert míg az insurrectiót gyalázó hírlapi czikkelyek s röpiratok[2]) minden aka- 1809.

---

[1]) Ekkor történt, mit Kisfaludy Sándor így beszél el: „Alvinczy tábornagy és magyar hadi kormányzó fényes kisérettel elébe megy, és a tiszai, utban volt, de Győrhöz közel sem ért felkelőket megállítván, szidalmakkal illeti. Erre egy tiszamelléki insurgens előáll, s igy szólal fel: „Hát kend az az Alvinczy, ki nekünk ilyen fegyvert adott? Nem csinálná meg kend ezt a pisztolyt?“ A pisztolynak, melyet mutatott, sem sárkánya, sem aczéla nem volt. Alvinczy elszégyenelvén magát, németül káromkodva visszafordult.“ Ellenőr. 326.

[2]) Ilyen egyebek közt: „Dis Vertheidigung des Brückenkopfes zu Pressburg.“

1809. dály nélkül közzé tétethettek; sem azon munka, melyet Kisfaludy Sándor, a költő, e hadjárat alatt őrnagy s a nádorfőherczeg hadi segéde, elébb pedig a rendes hadseregnél kitünő főtiszt, a nádor megbizásából a király számára készített, soha napvilágot nem látott [1]); sem egyéb felvilágosító szózatok nem jelenhettek meg, melyek a közvéleményt e hadjárat iránt helyesebb itélethozatalra vezethették volna.

A győzedelmes francziák az ütközet után Győrt szállák meg. E város, melyben Péchy parancsnoksága alatt kétezer főnyi őrség létezett, jelenleg koránt sem volt már oly erős fegyverhely, mint hajdan a török világ korában. A még I. Leopold alatt Montecucculi tábornagy által épített erődítvényei II. József alatt elrontatván, csak a belváros falai maradtak épségben. 1808 óta itt is szintúgy, mint Komáromban, dolgoztatni kezdett ugyan a kormány az erődítvényeken; e munkák mindazáltal nem haladtak annyira, hogy a vár komolyabb ostromot kiállhatott volna. Hat napi megszállás után a francziák lődöztetni kezdék a belvárost, minek következtében a parancsnok oly szerződést kötött az ellenséggel, hogy ha három nap alatt segedelme nem érkezik, azt feladandja. A segítség elmaradt, s Péchy a várat jun. 24-én fel is adta. Eugen alkirály, Narbonne tábornok alatt benne őrséget hagyván, az országból kitakarodott, hogy a wágrámi ütközetre készülő Napoleonhoz csatlakozzék.

Pár nappal később mint Győr a francziáknak megadatott, Pozsonynál is hevesen folyt a csata. Napoleon az asperni ütközet után attól tartván, netalán az osztrák sereg, Pozsonynál a Duna jobb partjára keljen, s őt ott is megtámadja, Pozsonynak, vagy legalább a jobb parton levő, s egy had-

---

[1]) „Beadván munkámat — mond Kisfaludy — gróf Beckers által azon intés adatott nekem, miszerint miután említett munkám a titkos kabinet archivumába tétetett, becsületemre legyen provocalva, hogy ezt még most senkivel ne közöljem.“ Ellenőr 279.

osztály által őrzött hídfőnek birtokába akart jutni; miért is azt jun. 3-kán Davoust marechal által megtámadtatta. Háromszor intéztek a francziák e napon rohamot a hídfő ellen, de melyet a Bianchi tábornok vezérlete alatt lévő vitéz őrség mindannyiszor visszavert. A francziák ezután nemcsak a hídfőt, hanem hogy a mieinket annak feladására indítsák, a várost is kezdék lődöztetni, mi azonban szintoly kevés eredményre vezetett, mint azon csatározások, melyeket a hónap folytában a ligetben és a szigeteknél több ízben ismétlének. Minthogy Pozsonynál alig volt valamely lovasságunk, János főherczeg, ki Komáromból a Duna bal partján seregével Pozsonyba vonulván, ott a fővezérletet átvette volt, a nádortól kért egy ezredet a felkelt seregből, ki is aztán tisztjeink egyik legjelesbikét b. Pásztory ezredest küldé fel a somogyi lovas ezreddel. A sükeretlen csatározások után Davoust junius 25-kén újra felkérte a hídfőt, tagadó válasz esetében a város bombáztatásával fenyegetőzvén; mit elutasíttatása után másnap csakugyan megkezdetett, s három napon át szakadatlan folytattatott. De bár majd másfél száz ház lett is a lángok martalékává vagy döntetett rommá,[1]) számos más házak pedig többé kevésbbé megsérűltek, a hídfő nem adatott fel, s a francziák siker nélkül távoztak a város alól a közelgő wágrámi ütközetre. 1809.

Ezen ütközetre a hat héti szünet alatt roppant erőfe-

[1]) Ferencz király, mihelyt a város e veszedelméről értesült, a kárt szenvedtek pillanatnyi felsegélésére azonnal tiz ezer frtot küldött Pozsonyba; junius 29-én pedig egy kéziratában meghagyá Zichy Károlynak, ki ekkor a tábori miniszter czímét viselé, hogy mintán szétrombolt házaiból nagy számú keresztény és zsidó család a szabad ég alá szorúlt, kikről bővebben gondoskodni szükséges, menne nehány napra személyesen Pozsonyba; ha pedig elfoglaltatása ezt nem engedné, írjon s rendelkezzék és egyetértve a kancellárral egy erélyes gondos királyi biztost küldjön ki oda maga helyett. Zichy már 30-án Pozsonyba ment s minden lehetőt megtett a kárvallott lakosság vígasztalására. Kancell. levéltár.

1809. szítéssel készülének az ellenséges felek. Ferencz király jun. 25-kén kelt körleveleiben még a magyar vármegyéktől is újabban negyven ezer újonczot kivánt sokat szenvedett hadainak pótlására, nemességgel, vagy ha már nemesek volnának, jószágadományozással, díszrendekkel igérvén megjutalmazni mindazokat, kik magokat megkülönböztetendik. A vármegyék, világos törvényok ellenére, a felszólításnak nem adhattak ugyan helyt, egyedül országgyülésnek lévén joga újonczokat kivethetni; mindazáltal úgy egyesek, mint a megyék is számos lovas és gyalog csapatokat állítának ki, a háború bevégeztéig szolgálandókat. Egyébünnen is mindenfelől összegyüjtettek a nélkülözhető hadak, úgy hogy junius végén, János főherczeg hadán kivül, mely Pozsonynál maradt, mintegy száz hatvan—hetven ezer ember álla Károly főherczeg közvetlen parancsai alatt a Marchfelden. Napoleon körülbelül szintannyi erőt halmozott össze Lobau szigete körül, melyet szinte várrá erősített meg, s a jobb parttal négy híd által kapcsolt össze; öt más hidat még készen tarta, melyeket egy óra alatt fel lehetett állítani a bal ágra. Minden oda mutatott, hogy az ellenséges felek egy óriási harczban fognak egymással még egyszer megmérkőzni.

A wágrámi ütközet. Károly főherczeg azon hiedelemben, hogy a harcztér megint Aspern és Esslingen körül leend, a maga állását szintén keményen megerősítteté. Napoleon őt e hiedelmében meghagyandó, a nevezett helységekkel szemközt egy-egy hidat veretett a bal ágon. Azonban julius 5-ke éjjelén, nagy zivatar közben, bámulandó sebességgel a sziget keleti részén is veretett egy hidat, s alig telt bele félóra, midőn előhada azon keresztül már az osztrák sereg balszárnyának oldalában termett. E közben ugyanott négy más híd is elkészüle, s virradóra az egész franczia sereg harczsorban állott az osztrák sereg oldalában. Károly főherczeg ennélfogva kénytelen lőn odahagyni megerősített állását, s Wágrámnál a Napoleon által választott téren, a Russbach mögött rendezni hadait az ütközetre. A nap nagyobb része strategiai mozgalmakkal

telt el. Estve felé a francziák az említett patakot megkö- 1809.
zelítvén, a Wágrám mellotti magaslatokat kisérlék meg elfoglalni; de ismételt támadások után is visszaverettek: a nagy ütközet más napra halasztatott.

Julius 6-kára Károly főherczeg oly tervet készíte, mely szerint szárnyait messze kinyujtván, az ellenség jobbjának oldalába kerüljön, s a hídakat hatalmába ejtvén, őt a Dunába űzhesse, vagy legalább Bécstől elvágja. E szerint bal szárnyunknak jutván az ütközet eldöntésének feladata, a megelőző napon János főherczeg Pozsonynál táborozó hadteste is annak erősítésére rendeltetett. Tervének sükere annál valószinűbbnek látszék, mivel János főherczegnek az ütközet alatt kell vala a már fáradt ellenség oldalába rohannia. Azon reményben, hogy a pozsonyi hadtest annak idején megjelenend, Károly főherczeg, az ellenség figyelmét annak Aspern és Esslingen helységekben lévő bal szárnyára fordítandó, e helységek ellen korán reggel kemény megtámadást intéztete. A harcz kezdete teljesen megfelelt várakozásának: Bernadotte Aspernből, Massena Esslingenből egy véres viadal után kiűzetett. Ez vala az időpont, melyben János főherczegnek is meg kellett volna jelenni a csatatéren, mi ha valósul, az ütközet menthetetlenül veszve van a francziákra nézve. De míg ő megjelenni késik, Davoust, egy rettenetes harcz után nem támogatott balszárnyunkat a Russbach patakig visszanyomja; Napoleon pedig, mihelyt ezt megpillantja, egy 20—24 zászlóaljból és száz ágyúból álló roppant hadoszlopot indít meg középünk ellen, s azt egy véres viadal után áttöri; minek következtében Károly főherczeg látván, hogy öcscsére mind hiába várakozik, a jobb szárnyon nyert előny daczára is kénytelen lőn visszavonulni. János főherczeg két órával később megérkezett ugyan bátyja seregéhez; de hadaink ekkor már az egész vonalon hátrálóban lévén, az ütközetet nem lehetett többé helyreállítani. Az iszonyú harczban mind a két részről egyenlő, holtak és sebesültekben külön-külön mintegy huszonnégyezer, foglyokban hét-nyolcz

1809. ezer volt a veszteség. A mieink e fölött tizenegy ágyút s tizenkét zászlót vettek el a francziáktól, kik viszont kilencz ágyút s egy zászlót ejtettek hatalmokba.

Károly főherczeg csak lassan, s folyton harczolva vonúlt Znaim felé; itt pedig jul. 11-kén fegyverszünetet ajánlott az ellenségnek; mely elfogadtatván, a fővezéri botot Lichtenstein János herczegnek adta át, ki aztán az egész sereget Magyarországba, a Duna jobb partjára vezette. Ferencz császár maga Tatán tartja vala főhadiszállását. Miután itt dandáronként a magyar insurrectio is a császári sereghez kapcsoltatott, ennek száma, János főherczegnek ismét Pozsonynál táborozó hadtestét is ide számítva, majdnem kétszáz ezerre emelkedett. Ily hatalmas sereggel rendelkezhetvén még az udvar: a fegyverszünetben nem is volt más czélja, mint megvárni, míg valahára az angolok is megkezdik, mint a szövetség szerint kell vala, Németalföldön a hadjáratot; s megvárni azt is: egy részről miként fejlődik Spanyolországban a háború; más részről pedig, mire határozza magát Oroszország, mely, mint érintők, szövetsége daczára is a francziákkal, a hadjárat kezdete óta igen kétes szerepet játszék. S végre, még azon reményről sem mondott le Ferencz császár, hogy a porosz is fegyvert fogjon, kit aztán az egész északi Németország követendő lett volna a felkelésben. Ezt annál inkább véli vala várhatni, minthogy Tyrol hősies népe, mely a fegyverszünetből kifeledtetett, a többi Németországnak jó példát adva, Hofer András alatt harmad ízben is kiverte hazájából a francziákat. Időközben mindazáltal a békealkudozások is megkezdettek Óvárott, utóbb Bécsben folytattatandók.

Napoleon tervei a monarchia feldarabolására.

Mialatt a fegyverek pihentek, Napoleon nagy terveken, s nagy diplomatiai fondorlatokon törte fejét. Hogy minden erejét Anglia hatalmának megtörésére fordíthassa, állandó békét kivánt magának szerezni keleti Európában. A körülmények szerint ezt két föltételtől látá függeni: egyik, hogy az orosz barátságát magának biztosítsa; másik, hogy az

osztrák monarchiát megsemmisítse, kisebb államokra darabolja. Mi az elsőt illeti: azt hiszi vala Napoleon, hogy miután Finnlandot, Moldvát és Oláhországot elfoglalnia engedé, Sándor czár végre megelégszik e zsákmánynyal; s azon kilátásban, hogy vele, Napoleonnal, osztozandik az európai szárazföld uralmában, hű szövetségese marad, bár a jelen hadjáratban nem is tett eleget szövetségi kötelességének. A czár ugyanis színleg avval menté ki magát a neki szemrehányást tevő Napoleon előtt, hogy seregei Finnland és a dunai tartományok meghódításával lévén elfoglalva, nagyobb erőt nem állíthatott ki Ausztria ellen. 1809.

És míg Napoleon ama szándékot, mely szerint a czárral osztozni akar vala Európa uralmában, kivihetőnek tekinté, e tervvel kapcsolatban, Ausztria nagyhatalmi állását is megsemmisíteni szándékozott. Azt akarta eleinte, hogy Ferencz, kinek szívós jellemétől tart vala, lemondjon, s Ferdinánd főherczegnek, előbb Toscana s most Würzburg nagyherczegének engedje át a trónt. Ezenkivül pedig a három koronát, melyből a monarchia áll: Magyarországot, Csehországot és Ausztriát egymástól teljesen elszakasztani szándékozott, úgy hogy három külön államot képezzenek. Ezen értelemben adta ő Narbonne tábornoknak is utasításait, midőn őt Győr elfoglalása után e város kormányára küldötte. És valóban is a tábornok inkább politikai ügynök, mint hadi parancsnok szerepét játszá vala e helyzetében; mert utasítása akként szólott, hogy Napoleonnak a magyarokhoz intézett felszólítását foganatosítani, ezeket Ausztriától elszakadásra, s egy, Francziaország védelme alatt állandó, független király választására bírni ügyekezzék.

Narbonne, szintoly ügyes diplomata, mint vitéz katona, óvatosan s egyszersmind buzgóan kezdé szőni fondorlatai hálózatát. Reményeit működései sikerében, úgylátszik, nemcsak a wágrámi ütközet hatására, hanem azon elégületlenségre is építette, melyet a magyarok, a hazájok függetlenségén, kivált anyagi érdekeik tekintetében, szenvedett sérelmeik

1809. miatt, az 1807-ki országgyülésökön oly élénken nyilvánították a kormány iránt. E függetlenséget most a hatalmas franczia császár teljesen biztosítván, Narbonne szinte bizonyosnak tartá, hogy császárjának ajánlata viszhangra találand a magyaroknál. Szintily kecsegtetők valának pedig kilátásai a cseheknél is, kikre nézve hasonló megbizást vett volt császárjától. És, mint látszik, hatása nem is maradt minden süker nélkül. „E számítás“ — így ír egyebek közt a tábornok életírója, az ausztriai monarchia e feldarabolási szándékáról s Narbonnenak e czélra lett megbizatásáról szólván, — e számítás, melyet ellenséges vágyak eleve sejtének, s örömest hasznokra fordítának, buzgó eszközlőkre talált, s hamar elterjedt a két ország (Magyar- és Csehországot érti) nemességének egy részében; a nép érzelmei annak szinte elejébe jövének. Narbonne, meghittje levén némely nagyravágyásoknak, melyeket bátorít vala, s tevékeny középpontját képezvén a titkos törekvések vagy tervek összegének, már-már közeledni látá a kifejlést, és szinte megijedt a süker könnyűségétől. Ausztria szerencséjére, ezen oly fenyegető működés, e fellobbanásához már közel lévő tűzakna nem kerülte el egy államférfiú figyelmét, kit rangja és szolgálatai a császár közelébe hoztak. Bubna tábornok átlátá a veszélyt, s kétségbeesett erőködéssel szorgolá a bécsi béke elfogadását, mi, bár oly terhes, oly súlyos váltsága a szenvedett vereségnek, de egyszersmind a megsemmisítésnek is elhalasztása volt, mi helyt engedett más combinatióknak, s ezeknél fogva új esélyeknek nemcsak a menekvésre, hanem még a hatalomra is“.[1])

A franczia író sem neveket, sem más részleteket nem említvén, nem tudom, mennyire kelljen ama szavait, hogy „már-már közeledni látá a kifejlést, s szinte maga is elijedt fondorlatai sükerének könnyűségétől“ a magyarokra és mennyire a csehekre alkalmazni. És minthogy ez ügyben még semmi okmány, semmi adat nem jött napvilágra, azon átalános

[1]) Villemain : Souvenirs Contemporains. Chap. XII.

állításból nem lehet meghatározni, mennyi haladást tett a magyarok közt az Ausztriától való elszakadás, s egy egészen független, önálló státus alkotásának terve. Ha e terv csakugyan nagyobb haladást tett, benne találhatnánk, legalább némi részben, megfejtését annak is, miért vezettetett a sereg a wágrámi ütközet után Magyarországba, s miért egyesíttetett vele a magyar insurrectio is; s mi több, abból lehetne némileg megmagyarázni még azt is, hogy Ferencz, mint a franczia író mondja, Bubna tábornok sürgetéseire, a Napoleontól elejébe adott súlyos feltételeket végre mindamellett is elfogadta, hogy még majdnem kétszáz ezernyi hadakkal állhatott volna ellen a franczia császárnak. 1809.

Napoleont azonban időközben mindinkább megingatta ama tervében, mely szerint Ausztriát feldarabolni, nagyhatalmi állását megsemmisíteni szándékozott, Sándor czárnak kétes magatartása. Napoleon érezvén, hogy a lengyelek vágyait, törekvéseit, országuk helyreállítására, azon szolgálatok után, melyeket neki ezen hadjárat alatt is újabban tettek vala, nem mellőzheti végképen anélkül, hogy a népeknek irányában különben is nagyon meghült rokonszenvét végkép el ne veszítse, s újabb bizonyságát ne adja a világnak, hogy a népeket merő eszközül akarja kizsákmányolni dynastiai czéljaira. Ő tehát mindamellett is, hogy szövetségét a muszkával még minden áron fentartani kivánná, részben legalább Lengyelországot is helyreállítani szándékozott, s e végett Galicziát elszakasztani kivánta Ausztriától.[1]) A muszka azon-

---

[1]) E végett reá is birta a varsóiakat, hogy, mint szövetségesei, ellenségesen törjenek be Galicziába. A varsóiak ugyan a mi hadaink által mindenfelől visszanyomattak, minek következtében várni lehetett, hogy a tartomány tőlök rövid idő alatt egészen megtisztíttatik. De épen ez időben vonultak be az oroszok is Galicziába, kik viszont Lengyelország birtokát ohajták magoknak biztosítani. Az oroszok bevonulásának az lőn következménye. hogy 7-ik számú hadtestünk Galicziából a Dunajeczig s a Nidda mögé vonúlt vissza Ferencz remélé ugyan, hogy ezen állását a hadtest a fegyverszünet alatt is megtartandja

1809. ban ezt határozottan ellenzé, okúl adván, hogy egy független Lengyelország, bár csekélyebb terjedelmű lenne is, mint hajdan, reánézve örökös veszélylyé fogna válni, s újabban is

---

daczára a varsóiak által támasztott nehézségeknek. Hogy mindazáltal azon esetre is előgondoskodva legyen, ha a fegyverszünet békére nem vezetne; és mivel lényeges czélok feláldozása nélkül, lehetetlen volna Sleziában és Magyarországnak Galicziával határos részeiben oly jelentékeny hadat felállítani, mely képes lenne az ismét betörhető varsóiaknak sikeresen ellentállni: Ferencz a népfelkelés eszközéhez kivánt folyamodni.

„Szerencsére — úgymond a fejedelem Erdődy József kancellárhoz Komáromból aug. 10-kén intézett kéziratában — a hegyláncz a mely Magyarországot azon oldalról fedi, a honnan az invásio jöhet, megkönnyíti az eszközöket annak sikeres meggátlására, mihelyt a lakosság az ott felállított haderővel közmüködni s ha csak népfelkelésileg fegyverkezve is, a betört ellenségnek erélyesen ellentállni hajlandó. Gondoskodjék tehát Ön lehetőleg gyorsan, hogy minden zaj nélkül megtudassék, hajlandó-e erre a lakosság? S igenlő esetben tegye meg a hatóságoknál haladék nélkül a kellő rendeleteket, engem pedig tudósítson.

A kancellár e tárgyban rögtön kérdést intézett Trencsén, Liptó, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Mármaros főispánjaihoz.

Illésházy trencsényi s liptói főispán már aug. 16-kán válaszolá: hogy bár a felvidéki nép jó, s vele lehetne is teljesíttetni mit a király kiván; de ő a népet még sem tanácsolja felfegyverezni: nem csak mivel az taktikai támadásoknak képtelen ellentállni, hanem mivel még is könnyen zavarokra adhatna alkalmat; kivált szerencsétlenség esetében nem könnyen lehetne azt csendre, békére vezetni.

De Ferencz ezen ellenvetés közbejötte után sem állt el szándékától. A kancellár szept. 13-kán újabban kérdést tön a főispánoknál a kiállítható nép számáról és vezéreiről. Illésházy erre szept. 16-kán azt felelé, hogy a nép még jó volt augusztusban; de a roppant fuvarozás, melyre s oly csekély bérért hajtatott, hogy abból megélnie lehetetlen, a leopoldvári s komáromi vármunkákra fordított tömérdek napszám, az átmenő katonaság erőszaktételei s orzásai, a szállitásokat intézők tudatlansága s ügyetlensége, minél fogva számtalan fuvar hiába vész el, annyira elkeseríték a népet, hogy most már épen veszélyes volna kezébe fegy-

határozottan kijelentetni kivánta Napoleontól, hogy Lengyelországot soha sem fogja helyreállítani. „Elég nagy a világ, viszonzá erre Napoleon, hogy mi egymás közt megegyezhessünk.“ — „Ha Lengyelország helyreállítása forog fen — válaszolá a czár — csalatkozik Napoleon; ez esetben a világ nem elég nagy arra, hogy mi egymással megegyezhessünk.“ Napoleon engedett ugyan; de mind ebből, mind számos egyéb tényekből is mindinkább kezdé látni, hogy e szövetségesével még sokféleképen meggyűlhet a baja. Azon gondolat merűlt fel ennél fogva lelkében : vajjon nem volna-e jobb Ausztriára ruházni ama szerepet, melyet a muszkának szánt; nem lehetne-e, a maga nagyobb előnyére, 1809.

---

vert adni. Hasonlót irtak, Csáky, Haller s a többi főispánok is a magok megyéjéről.

De nem csak az északi határszéleken, hanem más vidékeken is hasznosnak vélé Ferencz a nép felfegyverzését, s e végett szeptember 26-án Erdődy kancellár elnöklete alatt Ürményi József országbiró, Brunswik József tárnokmester, Almássy Pál, Majláth József, Petkovich és Cziráky Antal tanácsosok által Pesten bizottsági ülést tartatott a népfelfegyverzés kérdésének megvitatására. — A vélemények itt is abban öszpontosultak, hogy a nép tömeges felfegyverzése a végett, hogy a katonasággal küzreműködve álljon ellent az ellenségnek, nem csak czélszerütlen, de több tekintetben káros, sőt veszélyes is volna. Javaslák mindazáltal, hogy az ellenség becsapásainak inkább kitett megyékben, kivált a nagyobb városok s községek mellett gyüjtessék ugyan össze egy-egy önkéntes csapat, de csak a belső biztosság fentartásának czíme alatt. E csapatok ha reájok szükség lenne, az alól sem fognák magokat kivonni, hogy a hazát a netalán betörhető ellenség ellen megvédjék; de mégis csak a mondott czímen szólíttassék fel a nép ily önkéntesek felfegyverzésére. Ennek fő feladata leginkább abban álland, hogy ne engedje az ellenség kisebb csapatai által bekalandoztatni s felprédáltatni az országot s különösen a maga saját területét.

A nemsokára megkötött béke azonban a nép e felfegyverzését szükségtelenné tette, s Ferencz ama felterjesztésre Tatáról október 23-kán oly választ adott, hogy a nép felfegyverzése tárgyában kiadott rendeleteit a helyreállott békében visszavonja. A kancelláriai levéltár okmányai nyomán.

1809. végre mégis Ausztriában szerezni meg magának azon szövetségest, melyre Európa keletén mulhatatlan szüksége van, hogy az angolok ellen szabad keze legyen? E gondolatok, e kétségek közt tehát egyelőre felfüggeszté Ausztria megsemmisítésének tervét, s jelenleg megelégedett avval, hogy azt csak tetemesen meggyöngítse. Ily szándékkal terjeszteté Ferencz császár elejébe ama békefeltételeket, melyeknek elfogadását Bubna annyira szorgolá.

Napoleon békefeltételei. E feltételek felette súlyosak valának Ferencz császárra nézve. Szerintök két ezer négyszög mérföldnyi területnek s majdnem négy milliónyi népnek kell vala ismét elszakasztatni a monarchiától. De még az említett feldarabolási tervtől s a belső fondorlatoktól elnézve is olynemüek valának a körülmények, hogy egyátaljában nem volt volna tanácsos még egyszer fegyverhez nyúlni. A németországi részletes felkelések Schill, Dornberg, Brunswick stb. alatt egyenkint mind legyőzettek; Brunswick, ki úgynevezett halál-legiojával legtovább tartá magát s Dresdába és Lipcsébe is bejutott volt, utóbb megveretvén, s az éjszakon ide s tova űzetvén, végre az angolok hatalmában lévő Helgoland szigetére kénytelenűlt menekűlni; Németország még nem jutott az elkeseredés azon fokára, hogy közönséges felkelést lehetett volna remélni. Angolország sem igen buzgott megfelelni szövetségi kötelességeinek. Valamint a tavaszon Stuart nem volt hajlandó, a még Lombardiában lévő János főherczeg sürgetéseire, Siciliából Olaszországba csapni: úgy azon negyvenezernyi sereg is, melynek mindjárt a tavaszszal Németalföldre kellett volna betörni, s mely csak augusztusban szállott ki valahára Walchern szigetén, — a közügy helyett csak azt tartá szeme előtt, hogy valamikép Antwerpent ejtse hatalmába; de evvel sem boldogúlván, utóbb dicstelenül tért vissza. Mind ez végre arra indítá Ferencz császárt, hogy az elejébe szabott békefeltételeket elfogadja. A szerződés szerint, mely októb. 14-én köttetett meg Bécsben, Ferencz Salzburgot, Braunaut s

Békekötés. az Inn-kerületet Bajorországnak, Horvátországot a Szá-

váig, Fiumét s a magyar tengerpartot, Istriát és Karnioliát 1809.
Francziaországnak, Galiczia egy részét a varsói herczegségnek, más részét a muszkának kényteleníttetett átengedni, s e fölött még a szárazföldi zárlatot, József spanyol királyságát s a Napoleon által tett minden egyéb változtatásokat is elismerte. [1]) Napoleon, midőn a béke aláírása után Bécsből

---

[1]) E felett nagy összeg pénzt is kellett fizetni sarczul a győző javára. Ferencz ennek kiállítása végett október 27-kén Tatán egy udvari értekezletet tartatott, melyből aztán Erdődy kancellár, Ürményi orszagbiró, Brunswik tárnokmester, Majláth személynök, s a magy. udv. kamara elnöke is meghívattak a további tanácskozásokra. „Bár mennyire terheltetnek is a német tartományok — így szól az Erdődyhez intézett meghivó — azon roppant összeget, mely fizetendő, egy magok ki nem állíthatják. Kell tehát hogy Magyarország is hozzájáruljon valamely módon. Mert addig míg nem fizetünk, az ellenség ki nem takarodik, sőt arra is vetemedhetnék, hogy még nagyobb terület átengedését követelje; mi Magyarországra nézve volna legkárosabb. — Ferencz az értekezleten tíz milliót kivánt Magyarországtól kiállíttatni aranyban s ezüstben.

A kancellár ez értekezlet után azt javaslá előterjesztésében, hogy ő felsége minden főispánhoz, püspökhöz s káptalanhoz bocsátana felszólító kéziratokat, hogy arany s ezüst készletöket és szereiket adják be akár ajándokul, akár kölcsönül 3 vagy 5% százalékra. A püspököktől ki kellene kérni minden értékes templomi szereket s azokért is hasonló százalékra adni kamaralis kötelezvényeket, egyszersmind pedig azok értékét is kifizetni bankjegyekkel 300-szoros árfolyamban. A kancellár azonban nem remélé, hogy ezen módon egy vagy másfél milliónál több gyüljön be; mert az ország több hasonló ajánlatok által már nagyon kimerült az arany s ezüst érczből. Nem maradt fen tehát egyéb mód a kölcsönnél. Ennek előteremtésére felszólítandóknak véli a városokat, hogy ők vegyenek fel ily kölcsönt, melyért az állam kamaralis kötelezvényekkel biztosítsa őket. De ez nem látszék kivihetőnek. — A pápságra azonban még mindig számolt Ferencz s 1810-ki január 20-kán kelt kéziratában bizonyos összegekről szóló kötelezvényeket kivánt kéretni a püspököktől. El is készültek a kéziratok a püspökökhöz. De O'Donnel pénzügyminiszter ezen eszközöktől nem várt most sikert, s egy új rendszert dolgozott ki az állampénzügy jobb karba állítására. —

1809. kivonult, még azon sérelmet is elkövette Ausztrián, hogy Bécs erődítvényeit légbe röpítette. A béke következtében Győr is kiüríttetett a francziáktól. Narbonne, ki mihelyt a béke bizonyossá lett, fondorlatainak szálait azonnal megszakasztá, egészen más nyelven kezde szólani és az elszakadási reményeket, melyeket előbb oly nagy buzgalommal szítogatott, egyszerre vízbe ejté, s nemsokára Triesztbe az új „Illyria“ kormányzóságára távozott.

Életírójának idézett állítása szerint, a magyar nemességben oly rokonszenvre talált volna az Ausztriától való elszakadás eszméje, hogy a tábornok szinte maga is elijedt a siker könnyűségétől. Ez azonban vagy túlzott állítás, vagy az egész fondorlatnak a határozatlan nyilatkozatok és igéretek első stadiumában kellett megakadnia s meghiúsulnia; minél fogva az udvarnak sem lett arról részletesebb tudomása. Az udvar e miatt, legalább tudtunkra, senkit sem vont kérdőre; mit egyébiránt aligha fogott volna elmulasztani. Pár hónappal később Metternich, egy találkozása alkalmával, maga is oly értelemben szólott a tábornokkal, hogy meg van győződve, miképen a tábornok koránt sem haladt fondorlataiban annyira, hogy, daczára az erőszakos rázkódásoknak s váratlan katasztrófáknak, megingathatta volna azon példás loyalitás alapját, mely a magyar nemességet Mária Terézia dynastiájához köti.

De minden kétséget eloszlat ez iránt maga Ferencz király nov. 24-kén kelt ama rendeletében, mely által az insurrectiót haza bocsátván, egyszersmind a nemzetnek is köszönetet mond hűséges segélyezéséért a veszély napjaiban. „Bőséges bizonyítványát adtátok — úgymond egyebek közt — régi hűséges ragaszkodástoknak szentséges királyi személyünk és felséges házunk iránt, midőn nemcsak az utólsó

Egyébiránt ezen pénzviszonyokról alább bővebben. A kancell. levéltár okmányai nyomán.

törvények szerint meghatározott felkelési kötelességteket a legnagyobb készséggel teljesítettétek, hanem ezen felül is, felhívásunkra, számosabb lovasságot gyorsan állítottatok fel s küldöttetek seregeinkbe; sőt midőn a közeledő veszély nagyságáról értesűltetek, újabban is számos önkéntes lovas csapatokkal és újonczokkal szaporítottátok hadainkat; mi által hűségtek legvilágosabb bizonyítványát, teljes királyi tetszésünket, méltán kiérdemeltétek. Valamint tehát ezt nektek ismételve kijelentjük, úgy szintazt kivánjuk királyi nevünkben nyilváníttatni a hazatért insurrectionalis katonaságnak is, mely legjobb hazafiúi érzelmeinek vérével pecsételt bizonyítványait hagyta az utóvilágra.“ 1809.

Ezen, magától a királytól is méltányolt loyalitás és áldozatkészség a veszély idején azonban nem gátolta abban a nemzetet, hogy a béke visszatérte, a veszély megszünte után a kormány eljárásával s a kötött békével való elégületlenségét nyilt őszinteséggel kifejezze királya előtt. A békefeltételek nyilvánosságra jutván, mély fájdalommal értették az ország rendei, hogy bár részökről minden kitelhető áldozatot megtettek, a hazának még is tetemes, a kereskedelem tekintetében legfontosabb része, a tengerpart, az ellenség birtokában hagyatott. E fájdalmok nyilvánítását pedig annál kevésbbé vélték elmulaszthatni, minthogy az ország egy része felett, a törvények sérelmével, a nemzet hozzájárulta nélkül történt a békealkudozás. „Bátrak vagyunk állítani, — mondja egyebek közt Pest megye 1810-ki január 8-kán tartott közgyüléséből kelt feliratában, — hogy ezen annyira meggyűlt s még egyre növekedő bajok soha sem, legalább ily mértékben nem támadtak volna, ha Felséged hű magyarjainak tanácsát s kivánatait, melyeket az 1790 óta tartott országgyüléseken felterjesztettek, kegyelmesen meghallgatja. . . . . Mi soha sem kivántunk s nem is kivánunk egyebet, mint belügyeink rendezését, s azon eszközök elintézését, melyek által az ország jobb létre vergődhessék, erejében gyarapodhassék, s e végett a külbátorság és béke

1809. állandóságát." Kérik is tehát őt, hogy miután a béke ismét oly nagy áldozatokkal vásároltatott meg, azt a jövőre állandóan megőrizni törekedjék; s a háború utóbajainak orvoslásában ezután oly tanácsokat kövessen, melyek a takarékosságot ajánlják, mi a legnagyobb adónál is czélravezetőbb, így történhetvén meg csak, hogy a monarchia a háború okozta inségből felépűlhessen."

HARMADIK FEJEZET.

A kormány financz-munkálatai.

I.

1810. — Napoleon házassága Ferencz leányával.

A béke állandósága, melyért majdnem húsz évi súlyos áldozatai után az ország s az egész monarchia epedve sóvárga, 1810 elején minden eddigi békekötéseknél nagyobb biztosítást látszék nyerni. Napoleon, ki néhány év óta dynastiája megalapítására fordítá fő gondját, első házasságát magtalan nejével, Josephine császárnéval, 1809 végén a senatus által megsemmisíttetvén, Sándor czár legfiatalabb hugának kezét kéreté meg. Azonban, mint némelyek mondják, az anya-czárné, a vallás ürügye alatt, némi nehézségeket támaszta; mások szerint, a czár maga, hogy e házasságban való megegyeztét drágán megfizettethesse, örömet színlelt ugyan, de azt válaszolá, hogy a herczegné nagy fiatalsága miatt az anya-czárné az ügyet halasztatni kivánja. Napoleon ez által magát sértve érezvén, a bécsi udvarnál akart tenni kisérletet. Narbonne, ki a kisérlettel megbízva volt, igen óvatosan járt el az ügyben. Egy ízben, midőn Metternichnél ebédelt vala, ez egyebek közt azon fondorlatokra fordítá a beszédet, melyek Narbonne által, győri kormányzó korában, a magyarok hűségének megingatására intéztettek. Metternich kicsinyíté Narbonne működéseinek sükerét, s a magyar jellem loyalitását dicsérvén, mely minden rázkódások daczára sem tudna egy könnyen elszakadni a monarchiától, avval végzé szavait: hogy ha volt is a monarchiában némi alattomos mozgalom, a megkötött, bár súlyos, béke mindent a régi

1810. állapotba helyez vissza, s a status quo-t fentartván, az anarchia és zavargások minden reményeit megsemmisíti.

E pillanat alkalmasnak látszék Narbonnenak, fölereszteni a' „próbagolyót“. Egész őszinteséggel csodálkozását jelenté, hogy a miniszter oly bizalommal viseltetik a jelen állapotok állandóságában. „Elkerülheti-e, mond egyebek közt, ily éles elmék figyelmét, hogy a mi minden békekötéseink, legyenek azok súlyosak vagy kedvezők, nem egyebek, mint rövid fegyvernyugvások; s hogy rég óta sebes léptekkel haladunk, sőt ragadtatunk egy már közel lévő czél felé, melyhez ama békekötések csak nyugpontokul szolgálnak? E czél: az európai szárazföldnek két túlsúlyú birodalomra szorítása. E két birodalom egyikének gyors növekedését és szerencséjét, melyet a világban tett, látják önök 1800 óta. A másik még nincs megnevezve a végzet által: az vagy Ausztria vagy Oroszország leend, azon következmények szerint, melyekkel a bécsi békét foganatosítani fogják; mert maga e béke is merő veszély, ha nem szolgál kezdetéül egy bensőbb szövetségnek, egy családi egyesűlésnek, és ha következményei által nem ad vissza többet, mint a mennyit elvett létrejöttekor; szóval, önök roszul vannak, ha megállapodnak Francziaország felé való hajlásukban.“

Más nap Narbonne a mondottakról tudomást vett Ferencz császárhoz hívaték, ki minden tétova nélkül megpendítvén az új béke kérdését, mondá, hogy a nagy áldozatokra, melyekbe az kerűlt, népe iránti ragaszkodásból szánta el magát, s e békét még bensőbb kapcsok által is kivánja megerősíteni. S aztán leányáról s azon eshetőségről szóla, mely szerint a két birodalmat egy házasság szorosabb szövetségbe hozná egymással. Narbonne, meghatva e bizodalom által, még bővebben kifejté a múlt napi ebéd alatt odavetett eszmét; mondá: miképen a gondviselés rendelete maga oda látszik mutatni, hogy két túlsúlyú birodalom létezzék Európában, hozzáadván, hogy minden egyéb államnak, mely a két birodalom közé esnék, mulhatatlanul meg kellene gyön-

gűlnie, el kellene nyomatnia, ha Francziaország ura, ki a Wezelig s Rajnáig országol, Németország fölött az orosz czárnak nyújtaná kezét, vele egyesűlne családi kötelékek által. Hévvel mutogatá aztán mind azon előnyöket, melyek mind a béke állandóságára, mind közép Európa biztosságára nézve abból származnának, ha ezen bensőbb szövetség Francziaország és Ausztria közt jőne létre. Elnézve azon kárpótlástól, melyet Ausztria az új békében szenvedett veszteségeiért nyerne, Oroszország maga e szövetség ténye által elmozdíttatnék az előtérből Európa földabroszán, s kiszoríttatnék a civilisatió azon tömbéből, melyet az egymással határos két nyugati birodalom képezne. „Egy oly betetőzése annyi világi szerencsének, — mondá végre, — minő egy ismét Francziaországra bízandó osztrák főherczegnő lenne, Napoleont is megkisérthetné valahára megállapodnia a békénél s éldelnie dicsőségét, a helyett hogy azt szüntelen koczkáztassa, és egyetértve azon erényes monarchával, kinek fogadott fiává lenne, munkálnia a népek boldogságát“ [1]). 1810.

Néhány héttel ezen beszélgetés után Ferencz császár leánya, Mária Luiza főherczegnő, útban vala Francziaország felé, s april 2-kán (1810) fényes ünnepélyek közt kelt egybe Napoleon császárral.

E házasságot egy állandó béke biztos kezességének tekinték s ezért örömmel üdvözölték a monarchia népei; mert valóban nagy szükségök volt valahára az állandó békére. A bécsi békekötés után Ferencz egy kitünő statusférfiúra, ki számos évek óta a francziaországi követség élén áll vala, Metternich Kelemen grófra, bízá birodalma kormányát. De a monarchia pénzügyei már oly állapotban valának, hogy azokat ő sem menthette meg a bukástól.

A papirpénzből, melynek semmi érczalapja s csak kényszerített forgalma volt, 1808 végén már 706 millió rft vala kibocsátva. És bár értéke már ekkor is annyira megcsökkent, A papirpénz állapota.

[1]) Villemain: e. h.

1810. hogy száz forint ezüstért, mi vajmi ritkává lett, már 223 frtot kellett fizetni papirpénzben, a kormány azt hadi készületei, majd a háború költségeinek fedezhetése végett folyton szaporította; úgy hogy mire a béke helyreállott, a papirpénzből már 1060 millió rft volt forgalomban, mi azonban névszerinti értékének körülbelül tized részére sülyedt le, minek következtében száz ezüst ftért már ezer, sőt 1200 ftot kelle fizetni papirpénzben. Ezen állapotot, mely mindeneket mód felett megdrágított, a kereskedelembe s a magánosok minden nemű viszonyaiba pangást s mondhatatlan zavart hozott, lehetetlen vala tovább tűrni; a háborúból eredt minden más bajok közt ez legelőbb, legparancsolóbban igényelt orvoslatot.

Ügyes államgazda, a lehető legnagyobb takarékossággal, az iparnak, kereskedelemnek alkalmas eszközök, kivált az üzletnek minden béklyóitól felszabadítása által, ha a béke állandó fentartására is van kilátása, néhány év folytában, bár sok nehézséggel, de talán még képes lett volna a közhitel bukása s veszélyes államrázkódás nélkül jobb karba állítani a pénzügyet. De gróf O'Donel császári udvari kamaraelnök s pénzügyminiszter ügyessége nem volt arányban a rendkivül nehéz feladattal. Ő egy oly pénzműtéthez fogott, mely a súlyos állapotot még inkább elmérgesíté. Új papirpénzt, úgynevezett váltójegyeket (Einlösungsscheine) készíttetett, melyeket a régi papirpénznél háromszorta nagyobb értékben akart forgalomba tenni, úgy hogy az új pénzjegy minden forintja a régiek három forintjával legyen beváltandó. Ezen új papirpénz törlesztésére szükséges alap beszerzése végett pedig, a német örökös tartományokban kibocsátott patensben, a lakosok tiszta birtokának tized részét s az egyházi javakat tűzte ki jelzálogúl, melyre 75 milliónyi ezüst s arany kölcsön szereztetnék.

E patens egyedül a német örökös tartományok lakosaira nézve lévén kötelező, Ferencz, ki Magyarországból is mennél nagyobb összegeket kivánt volna nyerni, 1810-diki

január 20-kán a kancellárhoz intézett kéziratában a magyar 1810.
püspökökhöz és káptalanokhoz is kir. kéziratokat rendelt készíttetni, melyben felszólíttatnának, hogy bizonyos összegekre kötelezvényeket írjanak alá. Ezen összegekért az egyházi javak hypotheka gyanánt köttetnének le, miként az a német örökös tartományokban is történt. Minthogy azonban a püspökök s káptalanok által ily módon az állam javára az egyházi javak lekötésével felveendő kölcsönöket csak papirpénzben lehetne létesíteni, O'Donel pénzügyminiszter ellenzé a tervet, mely az ő pénzügyi műveleteivel némi összeütközésbe jött volna. Ennél fogva gr. Koháry Ferencz január 27-kén felszólítá a kancellárt, halasztaná el a püspökökhöz intézendő felhivás szétküldését.

A kancellár ezt január 31-kén kelt felterjesztésében a fejedelem tudomására juttatván, annak további rendeleteit kérte ki; mire aztán Ferencz febr. 3-kán maga is azt válaszolá, hagyná most abban e kéziratok ügyét, mert az új financz-rendszerre nézve még nem történt meg a végmegállapodás. Ennek eszközlése végett Ferencz febr. 12-kén O'Donel udv. kamarai elnöknél conferencziát tartatott, melyre Erdődy kancellár is meg lőn híva. Ezen conferenczián állapíttatott meg aztán a német örökös tartományokba a váltó czédulákról küldendő patens. Egy második, e tárgyban febr. 17-én tartott udv. conferenczia végzéseinek folytán Ferencz febr. 22-kén kelt kéziratában a nádor, József főherczeg elnöklete alatt egy magyar conferencziát hívatott egybe, mely véleményt mondana, miként lenne a német örökös tartományokban közzé tett patenssel összhangzólag Magyarországban is alkalmazandó az új financz-munkálat?

Ezen értekezletre Bécsben márcz. 12-kén b. Fischer István egri érsek, Ürményi József országbiró, gr. Brunszvik József főtárnokmester, Semsey András m. udv. kamarai elnök, Majláth György kir. személynök, gr. Erdődy József kancellár, Almássy Ignácz és Petkovich Lajos udv. tanácsosok gyűltek össze a nádor főherczeg elnöklete alatt. Felol-

1810. vastatván itt a császári patens, József főherczeg nádor erélyesen sürgeté annak Magyarországra is alkalmazását; minek folytán közértelemmel határozattá lőn, miképen magából a pragmatica sanctióból eredő kötelességek is kivánják, hogy a monarchia e rendkivüli szükségletének fedezéséhez Magyarország is hozzájáruljon. Miután azonban Magyarország saját törvényeivel él, melyek szerint hasonló rendkivüli terhek csak két úton vállalhatók el, t. i. vagy országgyülésen, vagy szabad ajánlatok útján: eleve is látható, hogy bár melyik mód választassék is, azon szabályokat, melyek a német örökös tartományokra nézve alkottattak, némileg módosítani kellend. Hogy ez kellőleg történhessék, szükség, hogy az udvari kamara elnöke is részt vegyen az értekezletben.

A következő napon tehát O'Donel udv. kamarai elnök és Zichy Károly államtanácsos is megjelent a gyülésben. Ezek előadták itt, miképen a patens czélja az: 1. hogy a bankjegyek oly összegre szállíttassanak le, a minőben voltak, midőn még meg volt teljes névszerinti értékök a forgalomban; 2. hogy a kincstári kötelezvényekben lévő adósságok kellőleg biztosíttassanak, s mind ezek visszafizetésére, mind az új váltó-czédulák lassankénti törlesztésére elegendő alap szereztessék.

Az első czél, t. i. a bankjegyek kevesbítésének elérésére új bankjegyek adandók ki váltó czédulák (Einlösungsschein) név alatt, melyek az ezüst conventionalis pénzt pótolják s helyettesítsék. Ezen váltó czédulákat ezüstön s aranyon, vagy a régi bankjegyeken lehetend venni, ezek folyama szerint, úgy mindazáltal, hogy e folyam, a beváltás művelete alatt ne haladja túl a háromszázat az új pénzjegy százáért. Az így visszaváltandó régi bankjegy a kir. biztos jelenlétében meg fog semmisíttetni.

A második czélra szükséges az arany s ezüst érczpénz, mely, a mennyiben a bankjegyek értéke idővel növekedni fog, alapul szolgáljon mind az államadósságok visszafizeté-

sére, mind az új bankjegyek törlesztésére. A mennyiben pedig ezen érczpénz e czélokra elégséges nem lenne, s külföldről kellene kölcsönvenni, e kölcsön biztosítására hypothekák szükségesek fekvő javakban. Az örökös német tartományokban ily hypothekául szolgálnak, a patens szerint, az egyes állampolgárok tiszta vagyonának tized része, a kamaralis uradalmak és az egyházi javak. 1810.

Azon kérdésre: mily összeget vesz a financzminiszter Magyarország részéről ekként számításba? — az volt a felelet: hogy ezt még a német örökös tartományok részéről sem lehet eleve meghatározni, s csak a bevallások mutatják majd ki, mennyire megy a polgárok tiszta vagyonának tizede. Magyarországban is, hol a bevallásokat önkéntes ajánlatok pótlandják, oda kell tehát törekedni, hogy ezen ajánlatok a tiszta vagyon tized részét tegyék ki.

Ezek a financzminiszterium részéről O'Donel és Zichy által kijelentetvén, arról folyt a tanácskozás, miként lehessen e kir. kivánatot, mely a patensben kifejeztetik, Magyarország törvényeivel öszhangzólag teljesíteni?

A kir. kivánalmak első pontjára nézve abban történt meg a megállapodás, hogy e czélra mind az érczpénz, mind a régi bankjegy a 300-zas árfolyam szerint, mind a kötelezvény elfogadandó. A készpénzre nézve határoztatott, hogy az egyedül a régi bankók bevásárlására fordítható, melyek aztán bizonyos jellel elláttatván, a forgalomból kivétessenek s a középponti pénztár által megsemmisíttessenek. Ugyanez történjék az ajánlatként begyűlendő régi bankókkal. A mi pedig a kötelezvényekben teendő ajánlatokat illeti: ezek számosabb, de húsznál még sem több évekre szóljanak, s mindeniknél meg legyen határozva, hogy az ajánlott összeg mikor s mily részletekben fog lefizettetni. Kamat az ajánló által nem fizetendő, bár mikor rója is le 20 éven belől az ajánlott összeg részleteit. Minden így lekötelezett forint a fizetésnél három forintba fog számíttatni, s a régi bankjegyekből háromszor annyi megsemmisíttetni.

1810. A kir. kivánat második pontjára, t. i. a hypothekára nézve, mivel a financzminiszter nyilatkozata szerint, oly fekvő javaknak kell lenni, melyeket a külföldön szerzendő kölcsönért jelzálogként lekötni lehessen, hogy tehát azok jövedelmeiből ne csak az évi kamatok kiteljenek, hanem hogy azok nem fizetés esetében a hitelezők által lefoglalhatók is legyenek; és mivel ily hypothekák Magyarországon nem szerezhetők: itt csak az első pont alatti műveletre kellend szorítkozni. A patens ugyan egyházi és kamaralis javakat tűz ki ily hypothekákul; de nálunk az egyháziak csak oly joggal bírván jogaikat mint a nemesek, ily hypothekául az ő javaik sem szolgálhatnak. Minthogy azonban a papok javaiból nyert jövedelmek részben egyébiránt is kegyes czélokra fordítandók: a közszükség tekintetéből azon részt, mely ily kegyes czélra volna fordítandó, egy ideig legjobban arra fordíthatja a papság, hogy bizonyos összegről kötelezvényt adjon, mely aztán évi jövedelmeiből törlesztessék, s halála esetén nem hagyatékát, hanem utódát terhelje. — A kamaralis javakból azonban lehetne egynémit erre fordítani, részint eladás, részint zálogbavetés által. A jászkunok, a hajdúk, a királyi s a 16 szepesi városok és a kikindai kerület szintén bőségesebben volnának igénybe veendők.

Ezután ama kérdést fogta tárgyalásba az értekezlet: lehet-e az adót az új váltó czédulában is ugyanazon összegben szedni, mint az eddig a régi pénzjegyben fizettetett? Erre nézve egyező volt a vélemény, hogy országgyülési határozat nélkül ezt tenni nem lehet; mert az új papirpénz három akkora értékű lévén mint a régi, ezen újban szedni be az adóösszeget annyi volna, mint háromszoros adót szedni. Ily lépés még az önkéntes ajánlatok sikerét is egészen megrontaná. A sót azonban az új váltó czédulában kellene árulni, bár előre látható, hogy a rendek ezt is ellenzeni fogják. E szabályt azonban csak az ajánlatok beérkezte után kellene életbe léptetni, de az árak akkor is mérséklendők volnának.

De a vámokat s harminczadokat minden nehézség nélkül az új váltó czédulában s a régi tariffa szerint lehet szedni. 1810.

Végeztetett még, hogy a bécsi középponti bankóbizottságba, melynek feladata leend a régi papirpénz megsemmisítése s az újnak forgalomba tétele, két magyar egyén is alkalmaztassék.

Végül pedig azon kérdés is tárgyaltatott: tartassék-e ezen tárgy végett országgyülés, vagy csak egyszerű felszólítások küldessenek szét az ajánlatok tétele végett? Elismerte az értekezlet, hogy a subsidiumok kérésének egyetlen törvényes módja az országgyülés, hol azt minden esetre nagyobb sikerrel is lehetne eszközölni. Mivel azonban országgyülésen más tárgyakat is felvétetni kivánnának a rendek, mi sok időt venne igénybe, holott a pénzszerzés égető szükségű: az országgyülést jelenleg egybehívni nem javasolják. Tehát csak erélyes felhívások intéztessenek a főispánokhoz, püspökökhöz s más nagyobb javadalmas papokhoz. De még ezek is csak azután indíttassanak meg, miután a) az 1807-ben megajánlott subsidium egészen be lesz szedve; b) az insurrectióra vonatkozó költségek kivettettek; s c) végre miután e financzművelet teljes folyamatban lesz a német örökös tartományokban.

Ferencz az értekezlet e végzéseit azonnal megerősítvén, május 1-jén rendeletét is kiadta a felszólító kir. kéziratok elkészítésére. És miután az insurrectionalis költségek felosztása tárgyában még egy értekezlet tartatott, Ferencz junius 14-kén le is küldé az ő s a nádor nevében kiadandó felszólítások fogalmazatát, kijelentvén, miképen ő úgy kivánja, hogy a püspökökre s káptalanokra, valamint a városokra nézve is mindjárt meghatároztassék az összeg, melyről kötelezvényeket állítsanak ki. A szabad ajánlatokból e szerint a főpapok és városok részéről kényszerkölcsön lett volna.

Mialatt a kormánynál ezen értekezletek folytak, a közvéleményt is igen élénken foglalkodtatá az oly igen fontos

1810. pénzügyi kérdés. Egyebek közt Berzeviczy György Szepes megye 1809-ki novemberben tartott közgyülésén egy a magyar ipar s kereskedelem emelésére vonatkozó államgazdasági iratot olvasott fel, mely a megyei közönségtől nagy tetszéssel fogadtatott s kinyomatni határoztatott. Gr. Csáky főispán azonban azt elébb Bécsbe javaslá felküldetni, mi aztán meg is történvén, az irat a financzminiszteriumban birálat alá vétetett. De minthogy az irat szabadelvű javításokat javasolt, mind O'Donel, mind utóda, Wallis azt egyenesen eltiltatni véleményezé; mert „bár jó szándékkal készült — úgymond a birálat — mivel azonban most egy új financzrendszer van készülőben, melylyel annak elvei meg nem férnek, ártalmas lehetne annak hatása a közönségben“.

A szabad szó elfojtása azonban koránt sem könnyítette meg a miniszterium financz-munkálatainak keresztülvitelét. Míg ugyanis az értekezlet véleménye szerint e felszólítások az 1807-ben megajánlott subsidiumok s a felkelési költségek behajtásáig elhalasztattak, a financzműtétben mind újabb s nagyobb nehézségek merűltek fel. A legnagyobb nehézség abból fejlett ki, hogy miután az új jegyeknek sem volt érczalapjok, a műtét a már különben is igen megingatott közhitelt még inkább megrontotta, s a czélzottal épen ellentétes hatást okozott. A régi papirpénz értéke ugyanis, mely 1809-ben még, nagy tömege daczára is, huszonhárom százaléknál állapodott vala meg, a váltó czédulák kibocsátása után tíz százalékra sülyedt.

Ezen nehézségek s ama lassúság, melylyel az 1807-ki subsidiumok s az 1809-ki insurrectió költségei folytak be, Ferenczben is mindinkább megingatá a hitet, hogy a pénzügyön országgyülés nélkül, egyedül magán ajánlatok útján lehessen segítoni. Egy, szept. 14-kén Persenburgban kelt kéziratában tehát tudatá József főherczeg nádorral, hogy a financzbajok orvoslása végett elhatározta légyen magát mennél elébb országgyülést tartani. Véleményt kér tőle egyszersmind, vajjon ezen elhatározása mellett is fentartandó volna-e

a szándék, mely szerint a főpapoktól s városoktól segély kéretnék a bankjegyek törlesztésére? Az országgyülésre nézve pedig e három kérdést intézi hozzá: mikorra volna az összehívandó? — melyek volnának az útak és módok, és végre melyek a formák, melyek szerint Magyarországot reá lehetne birni, hogy a pénzügyi bajok orvoslására arányos segélyt nyujtson? Közli vele, hogy a német örökös tartományokban a polgárok tiszta vagyonára tíz százalékos adót vetett ki [1]), s e felett a rendes adót is háromszoros mennyiségre emelte. Láthatja ebből a nádor, mily majdnem elviselhetlen adó terheli a monarchia azon részét. S mind ez még sem elég a financzbaj elhárítására, ha vagyonereje arányában Magyarország is hozzá nem járul. Meg van tehát győződve, hogy a jó érzelmű magyar nemzet, áthatva ezen igazságtól, szintén kész lesz a segélyre. Számít is e tekintetben a nádor buzgalmára, hogy az országgyülést jó végre vezérlendi. 1810.

A nádor főherczeg e kéziratra október 8-kán egy hoszszú felterjesztéssel válaszolt, melyben elmondja, hogy a financzügy felsegélése végett a tavasz folytában tartott értekezleten is tárgyaltatott ama kérdés: vajjon egyszerű adakozásokra való felhivás vagy országgyülés által remélhető sükeresebb előteremtése a papirpénz törlesztési alapjának.

---

[1]) A kivetés a külön tartományokra ezen összegekben történt:

Csehországra	egészben	148.557,615	frt.	évenként	9.903,841	frt.
Morvára	„	87.464,210	„	„	5.830,947	„
Sleziára	„	10.390,980	„	„	692,732	„
Felső-Ausztriára	„	47.866,126	„	„	3.191,075	„
Alsó-Ausztriára	„	118.297,173	„	„	7.886,478	„
Stiriára	„	57.965,565	„	„	3.864,371	„
Karintiára	„	14.418,232	„	„	961,215	„
Galiciára	„	100.796,370	„	„	6.719,758	„
Bukovinára	„	12.507,300	„	„	833,820	„
Összesen	„	599.463,573	„	„	39.964,238	„

E szerint a régi bankóknak 1060.798,735 forintnyi összegéből leszámítva az új czédulákban fenmaradandó 212.159,750 frtot, 169.175,412 frtot kellett volna törleszteni.

1810. Akkor is egyhangú volt a vélemény, hogy subsidiumot különben is csak országgyülés ajánlhat meg nem csak törvényesen, de bőségesebben is. És csak azért nem sürgette az értekezlet az országgyülés egybehívását, mivel sürgetőbbnek látszék a pénzügyi művelet keresztülvitele, mintsemhogy azt országgyülésre lehetne bízni. Az országgyülés rövid idő alatti egybehivásának szükségét azonban mindenki érezte. Ő, a nádor, már a julius 28-kán kelt felterjesztésében is sürgette, hogy az ország rendei a jövő tavaszon egybehívassanak. A király ama határozatára, hogy e gyülés mennél elébb kihirdettessék, most azt válaszolja, miképen a fő dolog nem abban áll, hogy mennél elébb, hanem abban, hogy jó sikerrel tartassék meg az országgyülés; s azért csak az 1811-ki husvét első vasárnapján javasolja azt megnyittatni. „Igaz, ú. m. hogy ez által Felséged a financzügy javítására czélzó szándokainak létesülése kissé továbbra halad, s Magyarországnak tovább kellend hallania az ebben való részvéte hiányának panaszait; de ezeknél fontosabb indokok harczolnak a mellett, hogy az említett idő előtt ne hívassék egybe az országgyülés. A késedelmet, úgy hiszi, sokszorosan pótlandja a siker.

Az országgyülés előkészületeire nézve úgy vélekedik, hogy szükséges ugyan a közönséget a felveendő tárgyakra nézve, vonatkozzanak azok akár az összes birodalmi viszonyok javítására, akár belreformokra, részint ovatosan készült röpiratok, részint e végre megbízandó egyéniségek által előkészíteni; de azt nem javasolja, hogy a felveendő tárgyak már a meghívókban is kihirdettessenek. Ez, úgymond, ellenkezik a magyar alkotmány szellemével, s káros is lehet, a mennyiben ellenkező utasításokra ingerelheti a rendeket, mik már eleve meghiúsíthatnák a sikert. Az 1741-diki 8-dik t. cz. csak azon esetekben rendeli eleve tudatni a gyülés tárgyait, midőn az alaptörvények s alkotmány változtatása czéloztatik. Egyebekre nézve elég, ha a nádor, országbiró, főtárnokmester, personalis és a bán tudják a felség

szándokait. A nádor és personalis majd gondoskodnak arról 1810.
czélszerű röpiratok s czikkek által, hogy kivánt sikert biztosító hangulatot készítsenek elő. A meghivókban tehát csak egész átalánosságban kellene megemlíteni, hogy a király bevégezvén a véres háborúkat s nagy áldozatokkal vásárolván meg a békét, hű rendeivel tanácskozni kiván az ország javát előmozdító eszközökről. Mikor azonban a rendek együtt lesznek, akkor majd egész őszinteséggel elő kell adni a monarchia állapotát s az annak megmentésére szükséges eszközöket. Már eddigelé is sok áldozatot hoztak a polgárok a financzügy javítására; de a háborúk azt más czélokra igénylék fordítani. A financzügy vezetői is sok hibát követtek el. Ekként nagy bizalmatlanság támadt a kormány rendszabályai ellen, mely mind mélyebb gyökeret vert. Még a február óta elfogadott s kibocsátott helyesebb szabályok sem állították helyre, miként a papirpénz mind leebb szálló folyama tanúskodik, a megrendült bizalmat. Ez ellen most csak egy gyógyszer van: őszinte, nyilt felfedezése az állami pénzügy állapotának, s az ennek javítására már alkalmazott s még tervben lévő eszközöknek. A nyilvánosság ez ügyben csak hasznos lehet, miként ellenben a titkolódzás minden esetre káros. A nyilt őszinteség s nyilvánosság hasznát már 1807-ben is érezte a felség, midőn megegyezett, hogy a rendek egy bizottságot nevezzenek, mely a pénzügy állapotát megvizsgálván, javításának eszközeiről tanácskozzék. E bölcs lépés még sokkal jobb eredményt mutatott, s a megszavazott subsidium bőségesebb lett volna, ha némely közhivatalban lévő férfiak meggondolatlan nyilatkozataik által azon aggodalmat nem ébresztik vala a rendekben, hogy a bizottsággal nem közöltettek valódi igaz adatok, hanem csak képzelt számok, melyek által csak bőségesebb hozzájárulásra igyekeznének bírni a rendeket. Ez indítá aztán őket, hogy ne is kivánják a bizottság kiküldését s a szükséges adatok közlését, hanem a subsidiumot egy, a nemzet méltóságával nem igen megférhető csekély összegre szorítsák. Most a szükség

1810. sokkal nagyobb még mint 1807-ben, a bizodalom pedig azóta is nagyon csökkent: tehát csak nyilvánosság és őszinte nyiltság segíthet a bajon. Nem csak gátolni nem kell tehát a bizottság kiküldését s az adatok bizalmas közlésének kérését; hanem ezeket önként meg kell adni teljes bőségben; a bizottság kiküldését pedig magának a kormánynak kell indítványozni.

Szükséges az is, hogy a jövő országgyülésen, ha annak sikerét kivánjuk, a kormány egy szilárd, változhatlan rendszert kövessen s minden ingadozás nélkül haladjon előre, ez által is tanusítandó, hogy komoly szándéka van, gyökeresen segíteni a bajokon. „A kormány e magatartása Magyarországban, hol a nemzet helyes tapintatú, természetes józan eszű, s mindenre mi szép s magasztos, hajlammal bir, kétségkivül könnyítendi s biztosítandja a sikert.

„Lépjen Felséged mindjárt kezdetben azon nyilatkozattal a nemzet elébe, hogy e gyülésen csak azt kivánja felvétetni a mi az ország javát, biztosságát, becsületét és dicsőségét illeti. Adasson elő Felséged, ezen kijelentésből indúlva ki, mindjárt néhány oly tárgyat, melyek e czélra vonatkoznak, a nélkül hogy kihagyná közőlök a pénzügyi bajok megszüntetésére szükséges segélyt, mi nélkül az ország jólétét megalapítani különben sem lehet. Haladjon Felséged így az egész gyülés alatt, a rendeket mindig ezen fő czélra vezetve vissza; újabb előterjesztései által pedig figyelmeztesse őket lassanként azon tárgyakra, melyek az ország javához legközelebb állnak: úgy nem lehet kételkedni ezen országgyülés sikere felett.

A formára nézve javasolja, hogy a kir. előadások mennél rövidebbek legyenek. Mondja el ezekben kevés szóval a papirpénz kevesbítésének mulhatatlan szükségét; hívja fel erre a rendeket közreműködniök. Mondja el, hogy financzminiszterét megbízta légyen, mindent őszintén előterjeszteni, mi a rendeket a baj és segélyezés eszközeinek teljes ismeretére vezetheti; hívja fel őket, hogy e közlések átvéte-

lére nevezzenek ki egy bizottságot, mely aztán mindent a rendek elejébe terjeszszen. De ezek ne egyedül, hanem az ország javát s közkivánatait czélzó más tárgyakkal együtt adassanak elő? 1810.

Hasonlókat javaslott a magyar udv. kancellár is azon különbséggel, hogy ő most egyedül a pénzügyet vélé tárgyaltatni, s egyszersmind biztosíttatni a rendeket, hogy ennek bevégzése után, új meghivás nélkül, egyebek tárgyalására is folytattatni fog az országgyülés, midőn aztán addig tanácskozhatnak, míg mindent be nem végeznek, mi szivökön fekszik.

E felterjesztésekre aztán Ferencz októb. 15-kén Légrádból kelt kéziratában az önkéntes ajánlatokra buzdító felszólítások kibocsátásától végkép elállott s az országgyülést mennél elébb egybehívni határozta [1]).

A második devalvatió.

Miként azonban a főherczeg nádor felterjesztése is eléggé elárulja, a pénzügyi zavarok egyre növekedtek s a váltó czédulák kibocsátásán s azok érczalapja megszerzésén kivül még más financztervei is voltak a kormánynak, kivált mióta O'Donelt gr. Wallis váltotta fel a financzügyek vezetésében. Mióta ugyanis a régi papirpénz névértékének tíz, sőt nyolcz százalékára sülyedt, már valóban nehézzé, majdnem lehetetlenné vált bukás nélkül segíteni a közbajon. A kormány a legegyszerűbb, legkönnyebb s egyszersmind legrombolóbb eszközhöz nyult: kimondotta, hogy a forgalomban lévő papirpénz névleges értéke egy ötödére szállíttatik le; miszerint mi eddig száz frt vala, ezentúl lesz húsz, s a papirpénz összes 1060 milliónyi tömege 212 millióra csökken. A rendelet ez iránt 1811-ki febr. 20-kán hirdettetett ki 1811. az egész monarchiában. Annak, mely a magyar udv. kancellária utján Magyarországba s kapcsolt részeibe küldetett, ime jelentékenyebb pontjai:

„Királyi tisztünk egyéb gondjai közt figyelmünket már

---

[1]) A magy. kancellariai levéltár okmányai nyomán.

1811. rég a bankjegyek is különösen elfoglalva tartják; és megemlékezvén azokról is, miket irántok Magyarország Karai és Rendei az országgyüléseken már több ízben alázatosan felterjesztettek, nemcsak jogunkról lemondtunk azokat szaporítanunk, hanem kevesbítésök s a jó érczpénzzel való egyensúlyok helyreállítása végett, német örökös tartományainkban már intézkedni is kezdtünk vala, ama tartományok lakosai vagyonának egy részét e végett igénybe vévén.

„A rendkivüli események körülményei, bár azokat nem mi okoztuk, a múlt években nemcsak arra kényszerítenek vala bennünket, hogy, még nagyobb bajok elhárítása végett, a bankjegyeket szaporítsuk; hanem azon eszközöket és módokat is, melyek által a bankjegyeket időnkint kevesbíteni, s értéköket helyreállítani törekedénk, oly annyira sükeretlenekké tették hogy, miután az értékes jó pénz lassankint egészen eltűnt, a bankjegyek becse napról napra ingadozóbbá lett, míg végre annyira megcsökkent, hogy folyamuk néhány napig százért már az ezerkétszázat is meghaladta. Ezen káros ingadozása és bizonytalansága a pénzkeletnek, valamint a magánosok vagyonát veszélylyel fenyegeti, az ipart elfojtja, a társadalmi viszonyokat megzavarja, s az által közönséges bizalmatlanságot és rettegést szül: úgy a közügy tekintetében is hátrányos, mert a közjövedelmeket bizonytalanokká teszi, az árak emelkedése által a kiadásokat szaporítja, s mindennemű adók és vámok felemelését is okvetetlen maga után vonja. Hogy tehát mind ezen annyira elsúlyosodott bajok idején és sükeresen orvosoltassanak, — minthogy a gyengébb eszközök már nem segíthetnek, erősebbekhez s rögtön hatókhoz szükség nyúlni.

„Kivántuk volna ugyan, hogy magános alattvalóink egymásközti pénzviszonyai megrendülésének eleje vétessék s e végett a bankjegyek becse azoknak lassankinti kevesbítése által állíttassék helyre, hogy azok ekkint az ezüst pénzzel egyensúlyba jutván, a kivitt vagy eldugott jó pénz ismét befolyjon s napvilágra jőjön; minek eszközlésére a mult évi

febr. 20-kán kibocsátott nyilt levelünk által német örökös tartományainkban intézkedtünk is. 1811.

„De ezen atyai szándékunk sikerét meghiúsították a mult idők és események súlyos körülményei, melyek míg rögtöni orvoslatot igényelnek, egyszersmind azon gondoskodást is szükségessé teszik, nehogy midőn a bankjegyek túlságos sokasága, — mi által azok egyedül lesznek károsokká, a belforgalom szükségeihez mért mennyiségre hirtelen leszállíttatik, kedves alattvalóink megfosztassanak azon közönségesen elismert hasznoktól, melyek a bankjegyek mérsékelt mennyiségéből a mindennapi forgalom könnyítésére áradnak.

„. . . Határozzuk tehát és rendeljük a következőket: a létező bankjegyek csak az 1812-ki január utólsó napjáig maradnak forgalomban, és ezen határnapig névleges értékök egyötödre szállíttatik le, azontúl pedig váltójegyekkel fognak felcseréltetni. A jövő mártius 15-kétől fogva tehát ezen váltójegyek s az ezüstpénz irányában az eddigi bankjegyek egyötödre, s így az egy forintos tizenkét krajczárra, a két forintos huszonnégy krajczárra, az öt forintos egy forintra s így tovább ugyanazon arányban szállíttatnak le, mely értékben az 1812-diki január 31-kig úgy a nyilvános pénztárak, mint a magánosok által, minden ellenmondás nélkül elfogadtatni parancsoljuk. Minél fogva a kijelölt határnapig minden fizetés, vagy váltójegygyel, vagy a régi bankjegy ötszörös mennyiségével teendő; 1812-diki febr. 1-től kezdve a régi bankjegyek forgalma egészen megszünik, miért a felváltásnak addig egészen végre kell hajtatni, s azontúl a váltójegyek lesznek csak folyamatban, mint egyetlen papirpénz, valamennyi örökös tartományok s országokban. Kijelentjük végre, hogy e váltójegyekből nem fog több kibocsáttatni, mint a mennyi szükséges a régi, egyötöd értékre szállított bankjegyek beváltására; minél fogva, minthogy a forgalomban lévő bankjegyek névleges értékben 1060.798,753 forintot tesznek, az új váltójegyek összege semmi esetre sem fogja meghaladni a 212.159,750 forintot.

1811. „Atyailag gondoskodni fogunk arról is, hogy ezen összeg lassankint kevesbíttessék; és valamint ezen üdvös czél iránt a mi kedves Magyarországunk rendeivel a legközelebbi országgyülésen tanácskozandunk: úgy német örökös tartományainkra nézve kellőleg intézkedendünk, hogy e terv megszilárduljon, s a szükséges törlesztési alap előteremtessék, mely által a papirpénz lassankinti megsemmisítése s ércz-pénzzel való beváltása lehetővé váljék. Annyit már ezennel is tudtára adunk kedves alattvalóinknak, hogy az általunk a papirpénz megsemmisítésére alkotott bizottságot, melynek az új váltójegyek készíttetését és forgalomba tételét kötelességévé szabtuk, eskü által felelősnek nyilatkoztattuk, hogy azon mennyiségen felül, mi az értékének ötödére leszállított régi bankjegyek beváltására szükséges, több váltójegyet kibocsátani ne merészeljen. . .“

Hasonló értékleszállítás alá veti a nyiltlevél továbbá a rézpénzt is, melyből nyolczvan millió vala forgalomban. E szerint a 30 krajczárosból lett hat, a tizenötösből három krajczár. Ellenben a hat, fél és negyed krajczárosok a forgalomból egyszerűen kiejtettek, úgy hogy azoknak puszta rezét súly szerint kelle beváltani. És miután azon szerződéseket, melyekben a fizetés rézpénzzel köttetik ki, bár mely időben keltek légyen azok, ezennel megsemmisítetteknek nyilvánította: az államadósságokra nézve ekként intézkedik a nyilt levél:

„Ámbár, úgymond, kincstárunk jelen szorult állapotában az államadósságokat is leszállíthatnánk, mindazáltal kegyelmesen kijelentjük, hogy azt nem cselekedvén, az adósság tőkéjét teljes épségében hagyjuk. Hogy azonban a közjövedelmek és kiadások közt súlyegyént tarthassunk, és alattvalóinkat atyai gondoskodásunk szerint, a jövőre a mennyiben lehet, új terhektől megkiméljük: kénytelenek vagyunk minden államadósságok kamatait felényire leszállítani . . . E leszállítás alól azonban kiveszszük az ezüst lot-

teria s a bányatermék igazgatásának kötelezvényeit és Alsó-Ausztria rendeinek váltóleveleit." 1811.

„Parancsoljuk tehát, hogy ezen kegyelmes rendeletünket, mely hű alattvalóink jóllétének és nyugalmának fentartására s az ország rendei által is több ízben sürgetett régi rend helyreállítására mulhatatlanul szükséges, minden haladék nélkül kihirdessétek és törvényes hatalmatokkal végrehajtsátok."

Az ország a fájdalom és ingerültség hangos kitörésével fogadta a nyilt rendeletet, mely az anyagi érdekeken kivül politikai tekintetben is felette sérelmesen sújtotta az országot. Az alkotmánynak „semmit rólunk nélkülünk" lényeges elve e rendelettel halálos döfést szenvedett. Törvényeink a pénzügyek felett, való, nem eléggé határozottak ugyan minden előfordúlható esetekre; de elegendők annak kimutatására, hogy a kormány ily fontos ügyben csak a törvényhozás utján, a nemzet megegyeztével intézkedhetik. Az iránt pedig a legvilágosabb törvények léteznek, hogy a kormányában független országot nem lehet „a német örökös tartományok módjára nyílt rendeletek által" igazgatni. E törvények megszegését a pénzügyekre nézve, a lefolyt háborúk költségeinek fedezésére hozott annyi önkéntes áldozatok után annál érzékenyebben vette a nemzet, minthogy a magyar korona birtokai, Magyarország és Erdély arany s ezüst bányái, annyi nemes érczet szolgáltatnak, hogy avval nemcsak a Magyarország, de az egész monarchia forgalmára szükséges bankjegymennyiséget teljesen el lehet látni a kellő érczalappal. Magyarország és Erdély ugyanis évenkint közép számmal 5563 gíra aranyat, vagyis 2.936.058 pftot, és 70,000 gíra ezüstöt vagy 1.400,000 pftot termel; s így összesen 3.436,058 pftot szolgáltat be évenkint aranyban s ezüstben a birodalom kincstárába, mi egyedül a háborús húsz év alatt többre rugott hatvannyolcz millió forintnál nemes érczben. Méltán megkivánhatá tehát kormányától az ország, hogy ha tesz is bankjegyeket forgalomba, mire nézve a törvények nem korlá-

Közelégületlenség.

1811. tolják a királyi hatalmat, a kibocsátott jegyeket az ország arany és ezüst termeléséből kellő érczalappal lássa el.

Súlyosbítá e törvény- és alkotmánysérelmet a nemzet szemében az is, hogy mióta a bécsi kormány önkényes papirpénz-kibocsátásai által a nemzeti vagyont veszélynek tette ki, az ország rendei a lefolyt országgyüléseken ezen eljárás ellen nem mulasztának el óvást tenni és szorgalmazni a kormányt, rendezné velök egyetértve a mind-nagyobb zavarba sülyedő pénzügyet; de e felszólamlások, mint tudjuk mind annyiszor sükeretlenek maradtak. Az 1807-ki országgyülés rendei, látván a kormány vonakodását e kényes ügy tárgyalásába ereszkedni, önszántokból dolgoztak ki tervet, mely szerint a bizonyos bukás felé indult pénzügyet rendezni még nem volt volna lehetetlen. Sőt tetemes áldozattal is járultak e rendezéshez, összes ingatlan vagyonuk század, ingóságaiknak pedig hatod részét ajánlván a királynak a papirpénz egy részének törlesztésére, a pénzfolyam szabályozására.

A megyék óvása.

A megyék ezen okoknál fogva teljesen feljogosítva érzék magukat a február 20-kai rendeletnek ellenmondani s az országgyülés azonnali egybehivatását követelni a kormánytól. „Nem kételkedünk — így íra fel egyebek közt Pest megye april 8-kán tartott közgyüléséből, — nem kételkedünk, hogy Felséged február 20-kai rendelete által oly szándokkal szállította le a bankjegyek és rézpénz értékét, hogy a kormánya alatt létező népek javát eszközölje. Nyiltan kijelenteni kényteleníttetünk mindazáltal, hogy a kegyelmes rendeletben foglalt eszközök bennünket nemcsak aggodalomba ejtettek, de meg is rettentettek. Látjuk ugyanis, mit a királyi rendelet tartalma is elárul, hogy ezen intézkedés a magánosok közti pénzviszonyokat megzavarja, vagyonukat kevesbíti; a szerződéseket és kötelezettségeket önkényesen szabályozván, a birtokjogot és a szerződvények szentségét veszélyezteti; látjuk továbbá, hogy a rendelet egyszersmind az adóról, sóárról s egyéb ügyekről is intézkedik.

„Mind ezek, természetök szerint, oly tárgyak, melyekről csak országgyülésen lehet határozni. Mert ha ilyenekről, országgyülésen kivül, egyedül királyi rendeletek is intézkedhetnének, ki ne félne annak megtörténhetésétől is, hogy hasonló módon egészen megfosztassunk alkotmányunktól. 1811.

„Mind ezért tehát, mind pedig azért is, mivel úgy vélekedünk, sőt meggyőződve vagyunk, hogy a közügyön a Felséged által kitűzött idő alatt a magánosak közti pénzviszonyok megzavarása s rázkódtatása nélkül is lehet segíteni, kérjük Felségedet, hogy bennünket e királyi rendelet végrehajtása alól felmenteni s mennél elébb országgyülést hirdetni, azon pedig hű magyarjainak tanácsát is, kik királyuknak szintúgy nem kivánhatnak roszat, mint önmaguknak, meghallgatni s a bankjegyek kevesbítése felett határozni csak azután méltóztassék.

„Mi kétségtelennek tartjuk, hogy a bankjegyek értéke s hitele már csak az által is nagyon szilárdíttatnék, ha azon különféle rendeletek, melyek által értékök csökkentetett, s melyek már az 1807-ki országgyülésen a május 23-kán és aug. 1-jén kelt feliratokban is kijelöltettek, előleg is azonnal eltörűltetnének.

„Ezen országgyülési feliratokból kitűnik az is, hogy a rendek csak oly módon kivánták a papirpénz kevesbítését, hogy azok lassankint jó értékű arany s ezüst pénzzel váltassanak be s vétessenek ki a forgalomból.

„Ha e czélra az országlakosok részéről áldozatok igényeltetnek, a nemzet azokat sem fogná megtagadni, miként eddig sem tagadta meg. Tett eddigelé is eleget, mind országgyüléseken, mind azokon kivül, különösen 1807-ben midőn a kincstár bajainak orvoslata végett ingó vagyonának hatod, ingatlanának század részét felajánlotta. Ennél, kétségkivül, még bőségesebb áldozatokra is kész a nemzet, csak meghallgattassék, mielőtt a polgárok vagyona felett végzés hozatnék; s csak függetlensége az 1790-ki 10-dik törvényczikkely értelmében valóban s tényleg fentartassék.“

1811. A megyék egynémelyike ez alkalommal élesebben is megróvta ugyan a kormány könnyelműségét, melynél fogva a papirpénzt folyton szaporítva, a bajt addig hagyta érni, míg azon a közhitel megrontása s a magánosok vagyonállapotának megrendülése nélkül segíteni nem tudott; megróvták azt azon eljárása miatt is, melyszerint az aranyat s ezüstöt, a törvények és országgyülési felszólalások s tiltakozások ellenére, az országból már nyers állapotában kiviszi, a pénzcsiszárok üzérségének pedig, mely által a vert jó pénzt az országból mindenféle ravasz fogásokkal kivonták, elejét venni elmulasztotta: a mérsékletet s méltányosságot mindaz által, mely Pest megye feliratán elömlik, a szenvedett sérelemből eredt közingerűltség daczára, a többi megyék is általában véve szemök előtt tarták,[1]) újabb áldozatok télelére is hajlandóknak nyilatkozván, ha a kormány törvényes uton a rendek megegyeztével szabályozza a pénzügyet. A február 20-kai rendelet végrehajtását ennél fogva az országgyülés egybehivásáig a megyék nagy része felfüggesztette, s a végrehajtást sürgető helytartótanácsnak oly értelemben válaszolt: miszerint a nemzet azt várta volna legfelsőbb kormánytanácsától, hogy az 1790-ki 14-dik törvényczikk által biztosított jogával élve, a törvény s alkotmánysértő rendelet ellen maga is előterjesztéseket teend a helytelen tanácsok által félrevezetett királynak. „Semmi sem érhetett volna bennünket ennél fogva váratlanabbul, — mond egyebek közt Pest megye, — mint a helytartótanács intézménye, melyből fájdalommal értettük, hogy cs. kir. Fenséged s a magas kir. helytartótanács, mielőtt törvényes kötelessége szerint, s indíttatva azon bizodalomtól is, melyet a nemzet a maga leg-

---

[1]) Csak Nyitra megye feliratát s határozatát, mely szerint tisztviselőit a kir. rendeletek végrehajtásától eltiltotta, vette oly zokon a kormány, hogy onnan több egyéniséget ad audiendum verbum regium idézett fel Bécsbe. Legerősebben gáncsoltatott Zerdahelyi Gy. alispán, és Babothy jegyző.

felsőbb kormánytanácsában helyez, az ország jogainak fen- 1811.
tartása s a magánosok vagyonbeli megrendítésének meggátlása végett ő felségénél kellő lépéseket tett volna, bennünket felelet terhe alatt sürget a kérdésben forgó kir. rendelet végrehajtására". Kérik tehát a kormányszéket, járna szintén közben a királynál, hogy a rendelet az országgyülésig felfüggesztessék; kijelentvén egyszersmind, hogy míg a királyhoz intézett feliratukra válasz nem érkezik, törvényes jogoknál fogva halasztják el a rendelet végrehajtását.

Szigorú kormányrendelet.

A válasz azonban nem sokára megérkezett Bécsből. A magyar udvari kancellária ápril végén szigorúan meghagyta a végrehajtást felfüggesztett megyéknek, hogy a rendeletet kebelökben nyolcz nap leforgása alatt mulhatatlanul kihirdessék. A kancelláriának e rövid szigorú válasza annál nagyobb ingerültséget támasztott a megyékben, melyekbe az küldetett, minthogy alakja is szokatlan vala. A megyei feliratokra a válaszok, akár leirat, akár rendelet-alakban, mindig a király nevében szoktak volt leküldetni; a jelen válaszban pedig csak gróf Koháry Ferencz kancellár szólott a vármegyékhez. A megyék e miatt keserű szemrehányásokat tőnek a kancelláriának. „Azt hittük — mond Pest megye május 2-kán tartott közgyüléséből kelt feliratában, — azt hittük, a magas kancellária szintúgy átlátja, mint mi, hogy a kir. rendelet, mely olyanokat is parancsol, mik felett országgyülésen kivül határozni nem lehet, végre nem hajtható. Hittük ezt annál inkább mivel a magas kancellária polgártársainkból áll, kiknek ugyanazon törvényeik s jogaik vannak mint nekünk, melyeknek sérelmét tehát szintúgy kellene érezniök, mint mi érezzük. . . . Nevelte e reményünket az, hogy a magas kancellária esküvel is le van kötelezve az ország iránt a törvények hűséges megtartására. . . . . Annál nagyobb fájdalommal vettük tehát a n. m. kancellária leiratát, melyben még csak azt sem említi, vajjon feliratunkat felterjesztette-e a király elébe s küldetett-e arra királyi határozat; minél fogva azt kell hinnünk, hogy a n. m. kancellá-

1811. ria a király határozatát is megelőzve, csak önakaratából sürgeti a királyi rendelet végrehajtását. . . . A magas kancelláriának nem áll jogában, előleges királyi határozat nélkül rendeleteket küldeni a vármegyékre. Jól tudjuk mi, hogy a törvényes parancsoknak kötelesek vagyunk engedelmeskedni; de hogy oly parancsoknak is engedelmeskedjünk, melyeket a törvényekkel ellenkezni látunk, annál kevésbbé lehet kivánni, minthogy, midőn a parancs törvényessége kétségbe hozatik, akkor, a törvénykezési parancsokra nézve, a birót, — egyéb parancsok tekintetében pedig csak az országgyülést illeti meg a határozat hozatala; mert a törvények értelmezése az 1790-ki 12-dik t. cz. szerint az országgyülés joga.

„Ha minden parancsot különbség nélkül végre kellene hajtanunk, veszve volna alkotmányunk; mert ha a parancs már végre van hajtva, hasztalan várunk orvoslatot az országgyüléstől; végre majd még ez is eltörültetik, s puszta, korlátlan kényuralom áll be, az alkotmány pedig felforgattatik. A királynak, a ki hite szerint törvényekkel kormányoz, csak a méltányos engedelmesség lehet kedves; s csak azokat tarthatja igazi híveinek, kik a törvényeket s alkotmányt fentartják; mert ezeken nyugszik magának a trónnak is biztossága. A kik pedig a királyi parancsokat az alkotmányhoz s törvényekhez nem alkalmazzák, azok nem a királynak, hanem csak önérdeköknek szolgálnak“. . . . Kijelentik végre, hogy miután a törvénytelen rendelet visszavonásáért a királyhoz írtak fel, míg magától a királytól választ nem vesznek, a királyi méltóság sérelme nélkül senki más parancsának nem engedelmeskedhetnek.

A király ezek következtében május 8-áról egy mennydörgő leiratot intézett a febr. 20-kai rendeletet végrehajtani vonakodó vármegyékhez, „legfelsőbb haragjának s a legszigorúbb eszközök alkalmazásának“ fenyegetésével szorgalmazván azokat a rendelet végrehajtására, „melyet eddig is

minden törvényes alap nélkül, egyedül makacs ellenzési s kijátszási szándokból" mulasztottak légyen el. 1811.

A megyék e leiratra jobbára oly választ intéznek vala a királyhoz, minőt joguk érzete s a körülmények kényszerűsége igényelt. Tiszteletteljes, de erélyes hangon fejtegeték, hogy koránt sem ellenzési viszketeg s kijátszási szándok, hanem a legszentebb s legfontosabb jog, a tulajdon joga s az alkotmány legsarkalatosb elvének tisztelete és sértetlen fentartás birta őket arra, hogy a rendelet visszavonásáért folyamodjanak, annál inkább remélve kérelmök meghallgatását, mivel a király igazságszeretetéről s az alkotmány iránti hűségéről kételkedniök nem lehet. Ujra élénk indokolással mutogatják aztán, nem annyira a február 20-kai rendelet átalános káros voltát, mint inkább azt, mennyire sérti ezen, a polgárok vagyonáról, az adóról, a magánosak pénzviszonyairól, az ország előleges meghallgatása nélkül, önkényesen intézkedő rendelet az alkotmány leglényegesebb elveit. Kijelentik végre, hogy bár a hatalomszónak engedelmeskedve, meg fogják ugyan kisérteni a rendelet végrehajtását; de miután az adózók kezei közt annyi pénz nem is létezik, menynyit azoknak különféle adózásai a régi papirpénzben ötszörösen véve tesznek: az adó behajthatásáról egyátaljában nem kezeskedhetnek. A megyék erélyes feliratai.

A megyék ugyanis átlátván, hogy miután ugyanazon financzműtétel az egész monarchiára alkalmaztatott, s a régi papirpénznek az újjal beváltása a német örökös tartományokban már folyamatba tétetett: a népnek még nagyobb kára nélkül azt Magyarországban sem lehet tovább elhalasztani. E körülmény által kényszerítve, kihirdették ugyan végre a rendeletet; de újabb felirataikban is kijelentették: hogy bár a szükség előtt meghajólnak; a rendeletet mindazáltal, mely az alkotmányt oly érzékenyen sérti, csak ideiglenesnek tekintik, s a hazai pénzügy törvényes szabályozása végett az országgyülés mennél elébbi kihirdetését kivánják.

1811. Az országgyülést egybehívni különben is elhatározott szándoka volt a kormánynak; mert a február 20-kai rendelet még nem is foglalta magában az egész financzmunkálatot, s ezt országgyülésen kivül nem is lehetett kiegészíteni. A bankjegyek értékének leszállításán kivül ugyanis a kormánynak még az is tervében volt, hogy a fenmaradt 212 millió forintnyi papirpénz egy részét Magyarország által biztosíttassa; a magánosok pénzviszonyait pedig az általa készített skala szerint törvény által is szabályoztassa. Mielőtt azonban az országgyülést kihirdetné, czéljainak elérésére mulhatatlannak látá, hogy az ellenzék a febr. 20-kai rendelet ellen, vagy legalább ama remény, melyet a megyék az iránt ápolni látszának, mintha e rendelet az országgyülésen valamiképen megmásítható lenne, teljesen megszünjék az országban. Ez volt czélja ama körlevélnek, melyet Ferencz király május 8-ról bocsátott a vármegyékre.

Engesztelő leirat. „Miután több vármegye felterjesztéseiből kedvetlenséggel értettük, — mondatik e leiratban, — hogy a febr. 20-kán kibocsátott kegyelmes és atyai financzrendeletünk nem azon készséggel hajtatott végre, melyet az alattvalói engedelmesség igényel; akár onnan származott e vonakodás, hogy némelyek minden alap nélkül reménylik, mintha ezen legfelsőbb akaratunk megmásítható volna; akár onnan eredt, hogy az e tárgyra nem alkalmazható sarkalatos törvények s alkotmány hibás felfogásából s értelmezéséből ezen ügyet csak országgyülésen vélik tárgyalhatni: hogy tehát ezentul minden késedelmeskedésnek s mentegetődzéseknek elejét vegyük, szükségesnek tartottuk a következőket kijelenteni. Egy részről szilárdúl elhatároztuk, hogy az új financzrendszert, melyet az istentől kormányunk alá vetett népeknek, következőleg kedves Magyarországunknak is közjavára megállapitottunk, megmásolhatlan állhatatossággal fentartandjuk; — minél fogva miként sehol másutt, úgy Magyarországban sem tűrendjük, hogy üdves szándékaink, bár miféle merény vagy ellenzés által kijátszassanak. Más részről legfelsőbb

királyi jogunkhoz ragaszkodván, sehol sem fogjuk megengedni, hogy a bankjegyek leszállítása s a financzterv, mint a mely az egész monarchiát illeti, s azért természeténél fogva, az egyes tartományokban, azoknak kára nélkül, tehát Magyarországban is külön nem tárgyalható, tanácskozás alá vétessék. Épségben marad mindazáltal Magyarországunk hű rendeinek azon törvényes joga, hogy azok iránt, mik az elfogadott financzterv következményeiként az országlakosok magán viszonyait, s az ország egyéb belügyeit illetik, országgyülésileg végezzenek, s megegyeztünkkel törvényt alkossanak. Mi végre mihelyt az idő s körülmények viszonyai megengedik, az országgyülést önszántunkból is egybehívandjuk. Midőn tehát ezen legfelsőbb változhatlan királyi akaratunkat ezennel kijelentjük, nektek egyszersmind komolyan meghagyjuk s parancsoljuk, hogy említett atyai rendeletünket, amennyiben eddig az nem történt volna, . . . mindenben pontosan végrehajtsátok; mert nem is kételkedünk, hogy legfelsőbb intézkedéseink szükségéről s hasznosságáról az egész monarchiára, tehát reátok nézve is, teljesen meg vagytok győződve, s azok iránt a népet is felvilágosítván, legfelsőbb szándékainkat alattvalói kegyelettel előmozdítandjátok. Ellenkező esetben mind azok összesen s egyenkint, kik e legfelsőbb parancsainkat megszegni merészkednének, legfelsőbb haragunkat s annak szigorú következményeit fogják érezni“. 1811.

Ezen leirat után más választása nem volt a nemzetnek, mint az engedelmesség. A kedélyek ingerültségét mindazáltal koránt sem csillapította le a kir. leirat; sőt az elkeseredést még inkább nevelte a király ama kijelentése, mely szerint a pénzügy, mint mely az egész monarchiát illeti, a magyar országgyülés elejébe nem is tartozónak állíttatik. A megyei gyüléseken, melyekben e királyi leirat közzé tétetett, általában mindenütt hevesen kitört a kedélyek ingerültsége. ‚Mikor mondott le az ország, — kérdék e gyüléseken a rendek, — alkotmányos jogáról, intézkedni a maga pénzügyei-

1811. ben; vagy mikor kapcsolta ezeket össze Ausztria pénzügyeivel oly módon, hogy azokról már joga sem volna tanácskozni? Ha pedig e jogáról le nem mondott, mi tartozhatik alkotmányos országban inkább a törvényhozás intézkedése alá, mint a polgárok vagyonát feltételező pénzfolyam, adó és financzrendszer? Mert a hol ezeket a fejedelem önkénye szabhatja meg, lehet-e ott még csak szó is az alkotmányról? És ha ezek elvonathatnának a törvényhozástól csak azért, mivel az önkényesen kormányzott német örökös tartományok pénzügye is hasonló módon szabályoztatott, lehetne-e még szó az ország függetlenségéről? Számos egyéb törvényeken kivül, nem intézkedik-e világosan az 1790-ki 10-dik törvény, hogy Magyarországot a német örökös tartományok módjára önkényes rendeletek, nyilt levelek által kormányozni nem szabad? — — Ilyen s hasonló kitörések után a megyék többsége újabb feliratot határozott intézni a királyhoz, most már nem anynyira a febr. 20-kai leirat ellen, melyet megmásíthatni többé nem reménylének, mint a máj. 8-ai leirat azon állítása ellen, hogy a financzterv, mely az egész monarchiát illeti, Magyarországon külön nem tárgyalható.

Újabb feliratok a jogsértés ellen.

„Épen ez az, legkegyelmesebb úr — mond egyebek közt jun. 5-kei feliratában Pestmegye — épen ez az, mi ellen, míg alkotmányunk fenáll, panaszkodni kényszeríttetünk. Nem vonjuk mi kétségbe, hogy a financzterv hosszú megfontolás eredménye: de mondhatatlanul fáj nekünk, hogy az iránt az ország meg sem kérdeztetett, bár az reánk is kiterjesztetik. Azon hit és kötelességnél fogva, melylyel alkotmányunk, törvényeink s Felséged iránt tartozunk, ki kell jelentenünk: hogy független országunkat, mely semmi más népnek s országnak nincs alája vetve, a többi örökös tartományokkal nem lehet mindenben egyenlőleg igazgatni.

„Felséged alkotmányunk s arra letett esküje iránti hűségénél fogva, 1810-ki febr. 26-kán és szept. 8-kán a német örökös tartományaiba bocsátott patensaiban maga megismerni méltóztatik: hogy Magyarországban a financzialis rend-

szer tekintetében sem lehet oly módon eljárni, mint ama tartományokban; hanem eleve aziránt is országgyülésen szükség határozni. 1811.

„De egyébiránt magában a máj. 8-kai kegyes leiratban is elismerni méltóztatik, hogy azokról, mik az elfogadott financzterv következményeiként az ország és lakosainak bel viszonyait illetik, törvényesen kell intézkedni.“ stb.

De mind hasztalan. A kormány azon megyékben, hol az ellenzék hevesebben nyilatkozott, szigorú rendszabályokhoz nyúlt; királyi biztosokat külde rájuk, kik a tüzesebb ellenzéki tagok ellen vizsgálatokat intéznének, a merészebb hangon szerkesztett határozatokat s feliratokat a megyei jegyzőkönyvekből kitépnék stb. Ez történt, például, Pestmegyében, hova gr. Barkóczy Ferencz, a megye főispáni hivatalának különben is helytartója, küldetett ki, hogy a fentebb idézett feliratot, mely által a megye gyülése a kancelláriát tisztének teljesítésére s a törvények hűvebb megtartására intette volt, a megye irományai közől kivegye s megsemmisítse, „hogy — úgymond az udvari parancs — e botrányos merénynek még emlékezete is eltörűltessék“. Kik a financzrendszer ellen mondott szabadabb beszédeik miatt feladattak, utóbb „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztettek, hol aztán részint szigorú feddés, részint hivatalok által ügyekeztek őket elvonni az ellenzéktől.

A régi papirpénznek az új jegyekkel való beváltása ezek után mindenütt békésen folyt az országban. De valamint az a miatti keserűség, hogy az ország összes pénzértéke egy csapással a forgalomban lévő összeg egy ötödére olvasztatott, magában a felváltási műtételben is folyton táplálatot talált: ugy a megrendült közhitelt sem állíthatták helyre az e tárgyban kibocsátott több rendű intézkedések. Még be sem váltattak egészen a régi bankjegyek, s az új papirpénz, melynek az arany s ezüst pénzzel egyértékűnek kellett volna lenni, a forgalomban már is csak agioval lett kelendővé, mi újabb bizonyítványául szolgált annak: hogy hasztalan szab

1811. a kormány kényszerű folyamot a pénznek, ha kibocsátott pénzjegyeit értékes alappal kellő arányban el nem látja; mert a pénzkelet szintúgy mint a pénz s áru közti ararány kigúnyol minden kényszerítő szabályt. Miként az idézett udvari rendeletből kitűnik, a kormány egy külön bizottságot rendelt ugyan az új papirpénz kezelésére, s abba három magyart is nevezett ki tagokul; sőt még esküvel is kötelezte e bizottság tagjait, hogy az új papirpénzből semmi esetben ne bocsássanak ki többet, mint a mennyi a régi bankjegyek beváltására szükséges; de a megrendült bizodalmat ez sem volt már képes helyreállítani.

E körülmény végre arra kényszeríté a kormányt, hogy komolyabban gondolkodjék, miként teremthetne a forgalomba tett 212 milliónyi új pénzjegyeknek értékes alapot vagy legalább hitelt a közönségben. Ezenkivül gyors szabályozást igényelt ama végetlen zavar is, melybe a papirpénz leszállítása következtében a magánosak közti pénzviszonyok bonyolódtak; mert az önkény-szabta „skala“ erre nézve sem állíthatta vissza a rendet, s ezt csak rendes törvénytől lehetett remélni. Az országgyülést ez okoknál fogva mulhatlanul s mennél elébb egybe kellett hívni, habár előre látá is a kormány, hogy avval meggyülend a baja.

II.

Országgyülés. Az országgyülés 1811-ki augusztus 25-kére Pozsonyba hirdettetett ki. A meghivó levelekben az említett két tárgyon, t. i. a papirpénz alappal ellátásán s a magánosok pénzviszonyainak rendezésén kivül, a közszükséglet fedezésére megkivántató segedelem említtetik azon tárgyakul, melyekről a rendeknek tanácskozniok kellend. Végül pedig, hogy a kedélyeket eleve is kedvezőbben hangolja, az ország húsz éves kivánatainak kielégítésére is reményt nyujta a kormány, a rendszeres reform-munkálatokat is kitűzni igérvén a tanácskozások tárgyául.

De a létező körülmények közt csupán ebben nem bízott s nem is bízhatott, hogy czélját elérje. A meghivó levelekkel tehát egy időben utasítások is küldettek a megyék főispánjaihoz, kötelességökké tevők: hogy a követválasztásokat akként ügyekezzenek intézni, hogy az udvar czéljait nem pártolók, a mennyire csak lehet, mellőztessenek; a követek utasításai pedig az udvar szellemében, s érdekeinek igényei szerint készíttessenek. Némely főispánoknak személyesen is kijelöltettek azok, kiknek követekké választatását minden áron meg kell gátolniok. Ily utasítást vett egyebek közt Eszterházy herczeg, sopronyi főispán, Nagy Pált illetőleg. E lánglelkű szónokunk már 1807-ben is nagy hatással ostromolta vala, mint fentebb látók, a kormány financzrendszerét; s míg azt, mi most bekövetkezett, eleve is megjóslá, egyszersmind köztetszéssel fogadott irányt is tűzött ki, melyet a kormánynak, hogy az állambukást elkerülhesse, követnie kellene. Nagy Pál akkor, mint említők, „ad audiendum verbum regium" idéztetett s minden hivatalviselhetésből kizáratott; de mivel a rendíthetlen hazafit a feddés szintoly kevéssé változtatta meg, mint az el nem fogadott jövedelmes hivatalok, melyekkel utóbb megkináltatott: a hatalmas szónoklatától tartó kormány most egyátaljában nem akart neki alkalmat nyujtani, melyben akár jóslatai igazságának diadalát ülje, akár újabb indítványai által nehezítse a kitűzött czélok elérését [1]. Nagy Pál, ki mind ezen előzmények, mind 1811.

[1]) Herczeg Eszterházy, Sopron megyei főispán, azon indokból, hogy a kancellár junius 24-kén szétküldött leveleiben inté a főispánokat, lennének ovatosak a követválasztásoknál, jul. 31-kén kérdést intézett a kancellárhoz Nagy Pál iránt, vajjon nem ellenzi-e az udvar megválasztatását? Igaz, mondá feliratában, hogy a nádor őt 1809-ki april 16-kán kelt levelében s pedig ő felsége megbíztából minden büntetés alól felmentette; igaz, hogy ő a mérséklet határait nem szokta túllépni, s a közjó előmozdításában mindig dicséretes buzgalmat fejt ki, minél fogva a RR. bizodalma most is őt tüzte ki a követségre: ő, a főispán, Nagy Pálért mindazáltal nem hajlandó a felelősséget magára vállalni,

1811. az 1809-diki insurrectió alkalmával kitűntetett deréksége következtében, népszerűsége tetőpontján áll vala megyéjében, az őt bálványozó nemesség által, ha akarja, a főispán ellenére is megválasztatik ugyan követté; ő azonban, sem nagyravágyás, sem más mellékczélok által nem engedvén magát vezettetni politikai pályáján, mihelyt a felsőbb rendeletet Eszterházy bizodalmas közléséből megértette, minden zavarnak elejét veendő, önként visszalépett.

Bár azonban a főispánok általában tehetségök szerint megfeleltek megbizatásuknak, s a sopronyihoz hasonló jelenet más megyékben is fordúlt elő, az utasítások mégis jobbára ugyanazon szellemben valának szerkesztve, mely az elébbi feliratokat átlengé; a követek nagy többsége pedig az udvar kitűzött czéljaira nézve az ellenzékhez tartozott. Vezére a követi karnak ezen országgyülésen is, mint már elébb többször, az éles értelme, átható itélete, széles ismeretei, s a közügyekbeni jártassága miatt nagy tekintélyű Vay József, Borsod követe volt, kit, mivel szabadelvűsége s hazafias érzelmei mellett is higgadt mérsékeltség jellemze, a kormány inkább megnyerni, mint mellőzni ügyekezett az országgyülésen. Mily aggodalmak léteztek egyébiránt a kormánykörökben az országgyülés folyama iránt, eléggé elárulja már

---

nem tudván, vajjon az udvar értelmében fogna-e működni az országgyülésen?

A kancellár eziránt mindjárt felterjesztést intézett Ferenczhez, ki azonban erre sokáig késvén válaszolni, a kancellár aug. 12-kén újra kérdést tön, mit tegyen, ha Eszterházy nem gátolhatná Nagy Pál megválasztatását? Ferencz erre még az nap következőleg felelt: „Dem Fürsten Eszterházy ist zu bedeuten, dass zwar der Ihm im J. 1807 gemachte Auftrag, da ich denselben im J. 1809 aufgehoben habe, der Wahl des Paul Nagy zum Landtagsdeputirten nicht mehr entgegensteht, er mir aber, als Vorsteher des Ödenburger Comitats, dafür verantwortlich bleibe, dass solche Männer gewählt werden, welche die in den Gesetzen vorgeschriebene Eigenschaften, mithin auch die gehörige Mässigung und Bescheidenheit im vollen Maasse besitzen. Laxenburg den 12. Aug. Franz.“ Kancell. levéltár.

az is, hogy Ferencz junius 16-kán kelt kéziratában már eleve meghagyta, hogy az országgyülési napló gondosan censuráltassék. A napló átvizsgálását Majláth kir. személynöknek tette kötelességévé; de e felett még a kancelláriának is meghagyta, hogy azt szintén figyelemmel kisérje, s a mi Majláth szemeit netalán elkerülte volna, gondosan kiigazítsa. Midőn pedig az országgyülés kezdetén értesült, hogy a bécsi s budapesti lapok oly megyei feliratokat is közöltek, melyekben a RR. a király jogát, mely szerint önkényesen devalválhatná a bankjegyek értékét, kérdésbe vonták: szept. 3-kán meghagyatta a lapoknak, hogy ezentúl csak azt közölhessék, mi a pozsonyi hírlapban megjelent [1]). 1811.

A gyülést Ferencz király személyesen nyitotta meg. Trónbeszédében, melylyel a kir. előadások átnyújtását kisérte, mondá egyebek közt: miképen megismeri ugyan, hogy nagyok az áldozatok, melyeket a financzügy rendezésében a hű magyar nemzettől igényel; de, úgymond, a nemzeti fenmaradást és szabadságot nem is lehet csekélységgel megmenteni; s azért bár atyai szivének nehezen esik, hogy a szükségtől kényszerítve ily súlyos áldozatra kell a nemzetet felszólítnia, de bízik annak hűségében, méltányosságában s ragaszkodásában, hogy most is megfelelend várakozásának. Fontos volt ez alkalommal a nádor válasza is, melyet a törvényhozó kar nevében mondott, mert kitűnik belőle, hogy azon kabineti tanácskozások alatt, melyek az országgyülést megelőzték, a nádor egyelőre is sükerrel biztatta a kormányt czéljainak elérésében. „Súlyos a baj, úgymonda egyebek közt, de a nemzet úgy van meggyőződve, hogy királya nem kiván tőle egyebet, mint a mi az alkotmánynyal megegyez, s az ország erejét meg nem haladja; és e hitben ügyekezni is fognak a rendek megfelelni Felséged várakozásának. Hogy a magyarok így éreznek, már akkor bátorkodtam volt állítani, midőn Felséged szándékait az új papirpénz alapja, s az

A trónbeszéd.

[1]) A kancellária levéltárából.

1811. ezáltal helyreállítandó közhitel iránt nekem kinyilatkoztatni s véleményemet tudakozni méltóztatott; biztosítván akkor Felségedet, hogy az ország rendei, törvényes úton szólíttatván fel, semmit sem fognak elmulasztani, mit a haza, alkotmány s király java és fenmaradása kiván."

E szavak azt is elárulni látszának, hogy a bécsi kormány oly nagy ellenszenvet tapasztalván a nemzetben a financz-munkálat iránt, eleinte nem szándékozott volna ez ügy miatt országgyülést hirdetni, hanem az új bankjegyek alapját, s a magánosok pénzviszonyait illetőleg is szintoly önkényes udvari parancscsal akart volna intézkedni, minővel a papirpénz értékét egy ötödére szállította le; és hogy csak a nádor biztosításai a törvényesen megkérdezendő nemzet áldozatkészsége tekintetében, birták volna reá az udvart, hogy országgyülést hirdessen, s alkotmányos módon járjon el. A nádor, kivált az 1809-ki insurrectió óta nagy népszerűséggel birt a nemzetben; miért is biztosításai hitelt nyertek, s reményt ébresztettek, hogy a kormány ügyét jó czélra vezetendi az országgyülésen. És kétségkivül a nádor is csak azért említette a trónbeszédre mondott válaszában idézett szavai által e körülményt, hogy már eleve némi kötelezettséget hárítson a nemzetre azáltal, hogy ő, a népszerű nádor, csak az udvar szándokai pártolásának igérete által birta kieszközleni, hogy az ügy alkotmányosan, országgyülésen tárgyaltassék. Egyszersmind azon remény is kifejezve van e szavakban, hogy miután ő, az országgyülést kieszközölvén, a nemzetet további önkényes udvari rendeletek kibocsátásától megóvta, a rendek sem fogják őt most cserben hagyni az udvar irányában.

A kir. előadások. De bármi ügyesen volt is mind ez elintézve, változást a rendek értelmében, kiket határozott utasitások is köteleztek, előhozni nem volt képes; a minthogy ez nyilván kitűnt, mihelyt a kir. előadások tanácskozás alá vétettek. Ezen előadások lényege a következő négy pontban foglaltatik:

1811.

1. Az új papirpénz értékének fentartására, s annak időnkénti törlesztésére érczalap előteremtése szükséges, mi egy részben Magyarországtól váratik.

2. A hadi adó a jelen körűlményekben már elégtelen lévén, szaporítandó, de a mennyire lehet, az adózók terhelése nélkül. Ő felsége egy e végre kiküldendő bizottmánynyal mind a két pontra nézve bővebben közlendi szándokait.

3. A papirpénz leszállítása következtében szükségessé lett a magánosak pénzviszonyainak szabályozása.

4. E három tárgy bevégzése után egyéb közügyekről is tanácskozhatnak az ország rendei; s ha mindent, mit kivánnak, nem végezhetnének el, nem ellenzi ő felsége, hogy még ennek folytában egy más országgyülés egybehívásának ideje is eleve meghatároztassék.

Felirat a financz-munkálat ellen.

A követek nagy többsége, utasításaik is úgy kivánván, mielőtt bármi tárgy felett kezdene tanácskozni, azt kivánta a kormánytól, hogy a törvényeken s alkotmányon a február 20-dikai rendelet által ejtett sérelem mindenek előtt orvosoltassék, s e végett a financzmunkálat, míg arról a törvényhozás határozand, felfüggesztettnek nyilváníttassék. E felirat által a rendek inkább csak a financzmunkálat felől az országban uralkodó közvéleményt s azon induló pontot akarták a kormánynak tudtára adni, mely nekik a pénzügyre nézve, küldőik által kitűzetett; egyszersmind pedig arra kivánták indítani a kormányt, hogy legalább utólagosan ismerje el és biztosítsa a törvényhozás jogait a pénzügy szabályozása körül. Mert miután a financzrendelet nagy részben már végre is hajtatott, vagy végrehajtása legalább folyamatban vala, komolyan egyátaljában nem lehetett remélniök annak megváltoztatását.

A királyi válasz, miként előre látható vala, egyenesen be sem ereszkedett a rendelet felfüggesztésének kérdésébe, hanem lényegére nézve csak azt foglalá magában, mi már az előadásokban is elmondatott: a mulhatatlan szükséget fejtegeté, mely a kormányt ama rendelet kibocsátására kény-

1811. szerítette, miután a súlyos háborúk következtében mód felett megszaporodott papirpénz tömegét sem a rendes állam-jövedelmekből, sem az alattvalók önkéntes áldozataiból nem lehetett törleszteni.

A rendek azonban, kiket e válasz nem elégített ki, bár a süker reménye nélkül, még tovább is folytatni kivánták ez iránt a kormány sürgetését, nehogy, ha ily életfontosságú kérdésben igen engedékenyeknek mutatkoznak, a kormány ismét hajlandó legyen az alkotmány hasonló sérelmére. A jog-sérelem utólagos orvoslata végett mindenesetre ünnepélyes nyilatkozatot kivántak a királytól, hogy hasonló rendeleteket a törvényhozás megkérdezése nélkül a jövőben nem fog kibocsátani. Előre látván mindazáltal, hogy a kormány sem fog egy könnyen engedni, nehogy a különben is sok időt elnyelő fel- s leirat-váltások következtében a viszonyok elmérgesedjenek, a nádort kérték meg: eszközölne közbenjárása által kedvezőbb választ első feliratukra. Egyszersmind pedig egy törvényjavaslatot terjesztettek fel általa, melyben biztosíttatni kivánták az országot, hogy ezentúl semmiféle papir- vagy váltó-pénz nem fog kibocsáttatni a törvényhozás befolyása nélkül.

A nádor készségesen elvállalta a közbenjárást; de ennek sem lett kivánt eredménye, az újabb válasz sem foglalván magában többet az elsőnél. ‚Már ismételve kijelentette Ő Felsége — ez volt a válasz értelme, — hogy jogáról is lemondott az új papirpénzt szaporítani, s annak kezelését egy meghitelt választmányra bízta. Neki is az a főczélja, s arról tanácskozni hívta egybe a rendeket is, hogy a papirpénz hitele egy alkotandó érczalap által megszilárdíttassék, s időnkénti törlesztés által a forgalomból végre egészen kivonathassék.‘ Inti tehát a rendeket, vennék mennél elébb tárgyalás alá a kir. előadásokat.

Újabb felirat az önkényes kormány ellen. A rendek eleitől fogva sem kecsegtették ugyan magokat azon reménynyel, hogy a kormány a február 20-dikai rendeletet felfüggeszsze; azt mindazáltal jogosan vélik vala

kivánhatni, hogy a király a nemzeti jog elismerése által az alkotmányos érzelemnek kielégítést nyujtson válaszában. Midőn tehát a második válaszban sem láták e kivánatukat teljesedve, egy újabb feliratot intéztek a királyhoz. ‚Az önkényes rendeletek általi kormányzás ellen óvásukat nyilvánítván, élénk szavakban jelenték fájdalmokat, hogy ő felsége velök a financzmunkálatnak csak következményeiről, s nem magáról a munkálatról akar törvényt alkotni; holott a pénzügyről határozni minden alkotmányos országban, ha erről külön törvény nem léteznék is, miként nálunk létezik, csak a törvényhozásnak állhat jogában. Különben önkénynek van kitéve a birtok és vagyon. Kijelentik ennélfogva, hogy a kormány amaz önkényes rendelete által túlhágta hatalmának törvényes korlátait. Mert mi értelme volna különben ama törvényeknek, melyek szerint az adó mennyiségét csak az országgyülés határozhatja meg, ha a kormány joggal birna a pénz-értéket tetszése szerint leszállítani? Önkényes udvari parancsok kibocsátására, melyek a létező törvényekbe ütköznek, semmiféle szükség nem jogosíthat; a törvényt nem a szükség, hanem csak az országgyülés változtathatja meg.‘ 1811.

E közben ama bizottmány is beadta jelentését az országgyülésnek, mely a végett küldetett ki, hogy meghallgassa a kormány felvilágosításait, s illetőleg terveit az egész financzmunkálat, a papirpénznek kellő érczalappal ellátása s koronkénti törlesztése felett. E jelentés szerint a kormány kivánatai következőkből álltak: a kétszáz tizenkét milliónyi papirpénz hitelének megszilárdítása végett, e papirpénzért Magyarország a többi örökös tartományokkal együtt vállaljon kezességet, úgy hogy száz millió frtért Magyarország álljon jót a maga jövedelmeivel. A törlesztésre az ország évenként fizessen két milliót mind addig, míg a papirpénz az ezüsttel egy értékre emelkedik. Mihelyt e czél el lesz érve, ezen adó is meg fog szünni. De ha a papirpénz értéke, bármi oknál fogva ismét leszállana, ezen adó is újra beálland mind addig, míg a papirpénz agiója ismét megszünik. E törlesztő

A kormány kivánata megtagadtatik.

1811. adót a kormány nem az iparra, hanem a földbirtokra és népszámra óhajtja vezetni. — Végül a megszaporodott köz szükségletek fedezésére a szokott hadi adón felül az ország évenként fizessen tizenkét millió forintot, mit egy részben közvetett adóból kellene előteremteni.

A nádor s a kormány ügynökei Vay József s más befolyásosabb követek körül mindent elkövetnek vala, hogy őket arra birják, miszerint e kormánykivánatokra legalább is némileg kedvező választ eszközöljenek ki követtársaiktól. Magok a főrendek is, kik jobbára az udvari párthoz tartozának, számos üzenetekkel sürgetik vala a rendeket, hajólniok a kormány által tervezett törlesztési módhoz. A rendek mindazáltal hajthatatlanok maradának, mind financzialis, mind politikai okokból egyátaljában lehetetlennek látván a kormány kivánatainak teljesítését. Egybevetve a hadi és házi adót, s emebbe a deperditákat is beszámítva, az ország eddigelé évenkint mintegy tíz millió egyenes adót fizetett. Ezen összegnek, ha a kormány újabb kivánatai teljesíttetnek, huszonnégy millióra kellett volna emelkedni. Ennyi pénz pedig a devalvatió után összesen is alig létezett az országban. Így nyilatkozott Pestmegye közgyülése már jun. 5-kén kelt feliratában azon tekintetből, hogy az adó, a menynyiben még a régi papirral fizettetnék, az elébbinek ötszörös mennyiségében volna behajtandó.

És míg e körülmény egyáltalában lehetetlenné tette a kormány kivánatainak egészben teljesítését, egyszersmind a legfontosabb politikai tekintetek harczoltak az ellen is, hogy a rendek legalább egy részét adják meg annak, mit a kormány tőlök kivánt. Alkotmányunk szelleméből önként folyt, régibb törvényeinkben pedig világosan is kimondva volt a kormány felelőssége a közjövedelmek tekintetében; mióta azonban kormányunk alakja dicasterialissá, testületivé változott, s kormányszékeinkre, bár a törvények számtalan tiltakozásai ellenére, a császári kormányszékek is befolyást gyakoroltak: a felelősséget, ha különben az udvar hajlandó

volt volna is azt elismerni, gyakorlatilag teljesen lehetetlenné vált foganatosítani. Úgy látták ennélfogva a rendek, hogy a kormány tervét elfogadni annyi volna, mint a kormány önkényes rendelkezését a nemzet vagyonával, törvényesen megalapítani. Már 1796-ban rendelt a törvényhozás némi alapot az ország belszükségeinek fedezésére azon közvetett adóban, melyet a sóár fölemelése által vetett az országra. A tapasztalás pedig azt mutatá a rendeknek, hogy a kormány, bár az iránt többször felszólíttatott, soha sem akart számolni ezen alap kezeléséről, s a nemzet csak azt tudta róla, hogy nem fordíttatott a kitűzött czélra. Még több érvet nyujtott a kormány mostani kivánatainak ellenzésére ama tapasztalás, melylyel 1807 óta gazdagodtak az ország rendei. Azon évben, mint fentebb elbeszélők, az eláradt papirpénz egy részének törlesztésére az országgyülés a nemzet összes ingatlan vagyonának század, ingóságai értékének pedig hatod részét ajánlotta fel a kormánynak. E rendkivüli segélylyel pedig nemcsak czélját nem érte a nemzet; hanem, köztudomás szerint, épen azóta szaporíttatott meg annyira az értéktelen papirpénz, hogy végre a jelen financzmunkálathoz kellett folyamodni. A rendek tehát a kormány igéreteiben nem láttak elegendő biztosítást arra nézve, hogy az új papirpénz nem fog szaporíttatni, a kivánt törlesztési alap pedig valóban is rendeltetésére fog fordíttatni. 1811.

Az üzenetek egyikében, melyeket a két tábla e tárgyban egymással váltott vala, a rendek határozottan kijelentették: hogy valamint azon statuskölcsönöket, melyek a nemzet tudta s megegyezte nélkül vétettek fel, úgy a hasonló módon kibocsájtott papirpénzt sem köteles a nemzet hitelével fedezni vagy törleszteni; s úgy vélekedének, hogy miután az értéktelen régi papirpénz 1060 milliónyi tömegéből az értékleszállítás által 848 milliót a monarchia népei vesztettek, s illetőleg törlesztettek el, a fenmaradt 212 milliónak lassankénti törlesztését méltányosan várhatják ő felsége kincstárától, melybe egyedül a magyar bányákból is több

1811. foly be évenkint három milliónál aranyban s ezüstben. A nádor azonban sietett a vitatkozást e térről elmozdítani, kijelentvén, miképen ő felségétől tudja, hogy sem magán, sem közkincstárában nincs annyi jó érczpénz, hogy a törlesztést azokból eszközleni lehetséges volna.

Tagadó felirat.

A felirat azonban, melyben a két tábla két hónapi heves viták után végre megegyezett, s mely november 11-kén indíttatott a királyhoz, a nádor e nyilatkozata daczára is, ezen értelemben lőn szerkesztve. Számos érvekkel mutogatják ebben az ország rendei, hogy a kormány financzrendszere merőben ellenkezik az ország alkotmányával, czéljának pedig épen nem felel meg. Oda nyilatkoznak tehát, hogy, ha a kormány azt lényegesen megváltoztatni nem hajlandó: valamint az ország megkérdezése s megegyezte nélkül bonyolította magát pénzügyi zavaraiba; úgy annak hozzájárúlta nélkül ügyekezzék is, mint teheti, abból menekülni: értékesítse s törleszsze a papirpénzt lassanként a kincstárból. Azon háborúk költségeire, melyek miatt a papirpénz oly szerfelett nagy mennyiségben bocsájtatott ki, s mely háborúk az országnak, nemcsak miként a törvények kivánták volna, megegyezte nélkül, hanem többször kijelentett akarata ellenére viseltettek, az ország különben is mind számos s rendkivüli segélyezései, mind insurrectiói által már igen nagy áldozatokat tett; és miután ezek felett legújabban még pénzbeli vagyonának négy ötödét is elvesztette, több áldozathozatalra egyátaljában képtelen.

Felirat az adófelemelés ellen.

A királyi előadások második pontjára, melyben a kormány az adót, részben közvetett adózási módok által, tizenkét millió forinttal kivánta megtoldatni, szintén nem lőn kedvezőbb az ország rendeinek válasza. Ezt annál alaposabb joggal vélték a rendek megtagadhatni, minthogy minden kormánykimutatás nélkül is könnyen fel lehetett számítani, hogy az ország rendes közköltségei az udvartartással együtt bőségesen fedeztetnek az e végre rendelt közjövedelmekből; rendkivüli szükségben pedig a nemesség segélyezése és az

insurrectió mindig készségesen megszavaztatik. Kijelenték 1811.
továbbá, hogy az iparuk- s kereskedelmükben Magyarországnál okkal inkább kegyelt német örökös tartományok szükségeit Magyarország, melynek anyagi érdekei különben is emezek érdekeinek áldoztatnak fel, fedezni semminemű jogczímmel nem köteleztethetik. Igaz ugyan, hogy egykor ezen német tartományok jövedelmeiből is fordított az udvar egynémit a törökök kiűzésére az országból; de a felett, hogy e segély által ama tartományok, melyeket egyébiránt Magyarország is századokon keresztül fedezett a maga testével, a török gyakori betörései ellen, önmagokat is biztosították, — ezen adósság mindjárt akkoron bőségesen lerovatott azon adókkal, melyeket a birtokosok megszabadított javaikért a fegyverjog megváltása fejében fizetni kényteleníttettek, s azon terjedelmes uradalmakkal, melyek a temesi bánságban s a Bácskában a régi birtokosoknak jogaik kimutatása után sem adattak vissza, s máiglan a kir. kamara birtokában vannak. Egyébiránt kijelentik, hogy, ha megajánlaná is a kivánt összeget az országgyülés: a nép azt vagyona négy ötödének elvesztése után egyátaljában nem bírná fizetni. — Sőt a hadi adó tárgyában ugyanaz napon még egy külön feliratban arra is kérték a királyt, hogy a márcz. 25-kén kibocsátott rendeletet, mely szerint a hadi adó, a mennyiben régi papirpénzzel fizettetnék, ennek ötszörös mennyiségével volna lerovandó, mint a mely rendelet az adóösszeg meghatározására vonatkozó alkotmányos törvényekkel merőben ellenkezik, visszavonni méltóztassék.

A király haragja.

E feliratok annyira felháborították Ferencz és miniszterei kedélyét, hogy az országgyülést azonnal szétoszlatni s mind azt, mit elébb törvényesen elintéztetni kivántak, udvari parancsok által szándékoztak valósítani. Ilyféle eljárás kétségkivül nagy zavart s tán veszélyes mozgalmakat is támasztott volna az országban. Szerencsére, József nádor idején hírt vett azokról, mik Bécsben készülnek. Ő személyesen is érdekelve volt az iránt, hogy az országgyülés

1811. legalább tűrhető véget érjen. A nemzetnél ettől függött népszerűsége, mire pedig ő felette sokat tart vala. A király előtt, miként az országgyülés megnyitásakor a trónbeszédre mondott válaszában is megemlíté, némileg kezességet vállalt magára, miképen a nemzet azokból, miket az udvar a financzmunkálatot illetőleg önkényes parancs által akart megrendelni, legalább egynémit önként elfogadand; s e biztatása által eszközlé ki az országgyülés egybehivását. Ő tehát, e feliratok következtében a nemzet s a kormány közt támadható meghasonlásnak elejét veendő, mindjárt azok felküldése után maga is Bécsbe indúlt.

A sérelmek tárgyalása.

Távolléte alatt, mi mintegy hat hétig tart vala, az ország rendei leginkább a sérelmek s a nemzeti nyelv hivatalos használatának tárgyalásával foglalkodának. Amazokra nézve egyebek közt a szólás és sajtó szabadságának sérelmei is heves felszólalásokra nyújtának alkalmat a rendek tábláján. Keserű panaszok hangzának a miatt, hogy a könyvvizsgálat szabadon s némileg a kormány jóváhagyásával kinyomatni enged minden olyféle iratot, mely az alkotmányt megtámadja [1]), a nemzetet gyalázza s rágalmazza [2]); ellenben mind azon czáfoló iratokat eltiltja a nyomtatástól, melyekben az alkotmány s a nemzet hírneve, becsülete, ama rágalmak s megtámadások ellen védelmeztetik. Nem kevésbbé sérelmesnek jellemzék a kormány azon eljárását is, mely szerint azok, kik a megyei gyüléseken a kibocsátott önkényes rendeletek ellen kikelvén, a törvények és alkotmány védelmére hazafiúi kötelességök szerint felszólaltak, a titkos rendőrség ügynökei

[1]) E miatt leginkább két német író, Gusstermann és Piringer ellen keltek ki a rendek; s az elsőt, mivel iratai által mind az alkotmányt, mind magát a királyt sértegette —, a másodikat pedig, mivel a királyt a nemzet ellen ingerleni ügyekezett, megbüntettetni kivánták.

[2]) Ily iratnak említtetett a „Vertheidigung des Brückenkopfes zu Pressburg" czímű, s az insurrectiót, méltatlanul gyalázó s rágalmazó röpirat, melynek czáfolatát s a tények állására vonatkozó felvilágosítást a censura nem engedte kinyomatni.

vagy más kegyvadászók egyszerű feladásaira, megfeddetés és megfélemlítés végett „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztettek. 1811.

A nemzeti nyelvet illetőleg deczember 19-én egy külön feliratot intéztek a királyhoz, melyben annak többféle sérelmeit elpanaszolván, a következőket kivánták törvénynyé szentesíttetni: 1. Hogy a helytartótanács a törvényhatóságokkal magyarul levelezzen; ezek pedig mindent magyarul tárgyaljanak kebelökben. 2. A törvények mind magyar, mind deák szövegben hiteles alakban kiállítva küldessenek meg a törvényhatóságoknak. 3. Az 1815-ki jan. 1-től kezdve, a sz. székeket kivéve, minden törvényszék magyarul adja ki itéleteit. 4. Az iskolákban s nevelő-intézetekben a nemzeti nyelv rendes tantárgyul taníttassék. 5. A jövő 1812-ik évtől kezdve az iskolákban egyéb tantárgyakra nézve is fokonkint alkalmaztassék a nemzeti nyelv, úgy hogy nyolcz év múlva — talán némely bölcsészeti tárgyakat kivéve, — minden magyarul taníttassék. 6. A pesti szinházban, a németekkel felváltva, magyar szinészek is játszhassanak. A magyar nyelv iránti felirat.

E tárgyalások alatt 1812 első napjaiban végre a nádor is visszaérkezett Pozsonyba. Hosszú időzése Bécsben nem maradt süker nélkül; mert az ő közbenjárásának vala köszönhető, hogy a kormány, mellőzve szándéklott kényuralmi szabályait, ha nem is kedvező, legalább mérsékelt válaszokat adott az ország feliratira. E válaszok egyike, mely az előadások első és második pontjára vonatkozik, csak átalános állításokat foglal magában a nélkül, hogy akár tüzetesen a felirat érveinek czáfolatába ereszkednék, akár felvilágosítást adna a financzállapotról, mely, úgymond, „az állam titkai közé tartozik“. Mondja egyébiránt, hogy ő felsége nem kételkedik ugyan az ország rendeinek jó szándokában, melyből hosszú feliratuk származott, de az összes financzállapotot csak ő tekintheti át, csak ő képes arról czélszerűleg intézkedni. Ő mindent gondosan megfontolva adta ki rendeleteit, s nem kételkedik állítani, hogy a rendek észrevételei helyte- 1812. Királyi válaszok.

1812. lenek. Nem lehet mondani, hogy a febr. 20-dikai rendelet megrendíti az ország alkotmányát; mert ama rendelet mellőzhetetlen volt az ország megmentésére. Ő felsége ezeknél fogva tovább is fentartja kijelentett kivánatait. Hogy a papirpénz értékesítésére s törlesztésére szükséges alap előállításának eszközei s módjai felett kellőleg tanácskozni lehessen, a nélkül hogy akár a gyülés igen hosszúra huzódjék, akár egyéb közügyek mellőztessenek, kivánja ő felsége, hogy e tárgy kidolgozása vegyes országos választmányra bízassék, mely aztán a következő országgyülésre adja be munkálatát. Mivel azonban az állam szükségeinek fedezése halasztást addig nem tűrhet, kivánja ő felsége, hogy az ország a rendes hadi adón felül 1812-re tizenkét millió forintot fizessen s ezen arányban az 1813-dik év első negyedére eső összeget is biztosítsa. Ezen adó tárgyának kidolgozására ő felsége négy hetet tűz ki a rendeknek, úgy mindazáltal hogy ezen idő folytában a kir. előadások 3-dik pontja, a magánosok pénzviszonyainak rendezése, iránt is készíttessék törvényjavaslat, mivel már közelg az 1812-ki febr. 1-je, azon határnap, melyen túl a régi bankjegyek a forgalomból egészen kiesnek.

A hadi adót illető másik leiratban egyszerűen kijelenté a király: hogy bár mennyire szívén hordja is az adózó nép sorsát, ezen adót az új papirpénzben is kénytelen ugyanazon mennyiségben behajtatni, mennyi az utolsó országgyülésen a régi bankjegyben megajánltatott; a ki tehát ezen adót régi bankjegyben rója le, ebből ötszörösen köteles a reá eső összeget lefizetni.

Újabb felirat az adó felemelése ellen.

E leiratok semmi új érvet nem foglalának magokban, mely a rendeket értelmök s előbbi végzésök megváltoztatására indíthatta volna a financzmunkálat, az új papirpénz megalapítása, s a tizenkét milliónyi rendkivüli adópótlék tekintetében. Egy újabb feliratukban is kijelenték tehát a királynak, hogy a tizenkét milliónyi rendkivüli adót oly alakban, mint kivántatik, nem ajánlhatják meg. Hogy azonban

lássa ő felsége, mikép a nemzet mindazt megteszi, mit megtenni képes, az állam időszerinti rendkivüli szükségeinek fedezésére a papirpénz leszállítása által megcsökkent vagyonukból is készek rendkivüli segedelmet nyujtani. E végre közvetett adóképen a sónak 1802-ben meghatározott árát a jövő országgyülésig mázsánkint két forinttal emelték fölebb, miből a körülbelül egy millió háromszáz ezernyi mázsa sófogyasztás után mintegy harmadfél milliónyi jövedelemszaporodást nyerne a kormány. Ezenkivül hasonló czélra még egy millió mérő gabonát és másfél millió mérő zabot ajánlottak, kizárólag a nemesség részéről, szabadságára hagyván mindenkinek, járandóságát pénzül megváltani, a rozs mérőjét négy, a zabét két forinttal számítva. A megajánlott segedelem pénzértéke ennélfogva mintegy tiz millió forintra rugott. 1812.

E segély-ajánlathoz mindazáltal a rendek a következő záradékot akarták a feliratban hozzákapcsolni: „Hiszszük pedig, hogy miután törvényeink s alkotmányunk oly nagy és számos sérelmei után is bebizonyítottuk a kir. ház iránti ragaszkodásunkat, nem veszi Felséged rosz néven őszinteségünket, melylyel az 1583-ki törvényeink értelmében kijelenteni kényteleníttetünk: hogy, ha a közjólét gyarapodásának úgy az 1807-iki, mint a jelen országgyülésen is kijelölt akadályait a kormány el nem mozdítja: az alkotmány és ősi szabadság sérelmeit nem orvosolja, s különösen az ország igazgatását régi függetlenségében helyre nem állítja: mi a jövőben rendkivüli segedelmet, minek haszna úgy is csak pillanatnyi lenne, nem ajánlhatunk.“

A főrendeknél azonban e záradéknak beigtatása a feliratba igen nagy ellenzékre talált. Miatta a két tábla egymással éles üzeneteket váltott, miknek folytán mind a két házban heves beszédek mondattak. Egy hónapnál tovább huzódék e vita, midőn végre a nádor maga lépett közbe a rendeknél. Kijelenté nekik, hogy őt igen fontos okok indítják; — sőt azon buzgalmánál fogva, melylyel a nemzet javát előmozdítani, becsületét védeni, s minden kellemetlen követ- Segély-ajánlat.

1812. kezményeket lehetőleg elhárítani ügyekezik, kötelességének is ösmeri, hogy ne csak kivánja a rendektől, hanem javasolja is nekik, e czikkely kihagyását a feliratból. Emlékezteti a rendeket, hogy midőn jogaik forogtak fenn, soha sem ellenkezett akaratjokkal; méltán kivánja tehát, hogy az iránta annyiszor kijelentett bizodalmat most tettel is tanúsítsák e záradék kitörlése által. A nádor igen ritkán s csak nagyobb fontosságú körülmények közt nyult ilyféle kiegyenlítési módhoz: miért szava rendesen meg is hallgattatott. Átlátták a rendek most is, hogy nem tanácsos a dolgot élére állítani; hajóltak tehát tanácsára, s a záradékot kihagyták a feliratból. Kérték őt mindazáltal, ügyekeznék közbenjárása által kieszközleni, hogy sérelmeik megszűntettessenek, s a közjólet gyarapodásának akadályai, úgy miként az 1807-iki országgyülésből felterjesztettek, valahára mozdítassanak el. Különben, miután az elszegényedés egyre növekedik, legjobb akarattal sem fognak a jövőben segíthetni a kincstáron.

Az udvar azonban keveslé az ajánlatot, s azon felül még kész pénzben is kivánt segedelmet a nemesség részéről; kicsinylé az árt is, melyen az egyeseknek gabona-járulékaikat megváltaniok megengedtetett; midőn pedig tapasztalná, hogy a rendeket sem lehet már egyébre rábírni, mint hogy a megajánlott gabona mennyiségét egészen természetben határozzák beszedetni: ismét egy igen sajnálatos eljárásra határozta magát. Apr. 21-én kelt leiratában ugyanis tudatván az ország rendeivel, hogy a királyi előadások első pontjára nézve oly intézkedéseket teend, melyek mind a közhitelt fentartani, mind a magánosak vagyonát biztosítani képesek legyenek, kijelenti nekik: hogy az egy millió mérő rozs és másfél millió mérő zabban ajánlott segedelmet elfogadja ugyan, úgy mindazáltal, hogy annak fele a jövő augusztus végeig készpénzben szolgáltassék be, s pedig a rozs mérejét hat, a zabét három forinttal számítva. Már a szabad segélyajánlatnak ily kényszerítő szabályozása is felette rosz hatást okozott a rendekre; még nagyobb lett azonban megütközésök, midőn

néhány nap mulva egy más, april 28-kán kelt leirat olvastatott fel előttök, melyben ő felsége tudtokra adja: hogy miután a rendek a közszükségek fedezésére elégséges segélyt nem nyujtottak, a só árát négy forinttal [1]) emelte magasabbra; s már ki is adta rendeleteit az illető hivataloknak, hogy az új árszabályt május elején mindenütt életbe léptessék.

1812.
A sóár önkényes emelése.

E leirat annál váratlanabbul lepte meg az ország rendeit, minthogy, miután az udvar elébb a rendektől ajánlott két forintnyi áremelést nem fogadta el, azt kellé hinniök, hogy a só árát felemelni egyátaljában nem akarja. A tapasztalás ugyanis azt bizonyítá, hogy ezen első szükségű czikkelynek magas ára nem igen szaporítja a közjövedelmet; mert azon arányban kevesbedik fogyasztása, melyben ára emelkedik. 1802-ig az évi fogyasztás kerekszámmal 1.300,000 mázsát tett; mióta pedig azon évi országgyülés az árt felemelte, a fogyasztás egy millió mázsánál is alábbra sülyedt. Azt lehetett tehát hinni, hogy a kormány a rendektől ajánlott áremelést azért nem fogadja el, nehogy a különben is súlyosan terhelt nép ezen első szükségű czikkely élvezhetésében még szűkebb korlátok közé szoríttassék. Az april 28-kai leirat azonban nemcsak ezen illusiót elszéleszté, hanem egyszersmind az alkotmányos jogokon is súlyos sérelmet ejtett. E sérelem, annyi áldozatok után, most annál váratlanabbul érte a rendeket, mivel 1802 óta e jogsértés ellen biztosítva hihették az országot. Ezen évi országgyülésen, miként fentebb elbeszélők, a kormánynak hasonló önkényes rendelete miatt hosszú s heves vita folyt a kormány s a rendek közt, emezek a' só árának, mint közvetett adónak, meghatározását régi gyakorlat szerint az országgyülés jogául követelvén; s mindaddig nem is tágítottak a rendek, míg nem a király decemb. 14-kén (1802) kelt leiratában végre ünnepélyesen elismerte:

[1]) Az új árszabály szerint az erdélyi kősó 9 ft. 47 kron, a mármarosi 9 ft. 11 kron; a sóvári főzött porsó 8 ft 39 kron, a galicziai 8 ft. 53 kron rendeltetett árultatni.

1812. hogy a só árát csak országgyülésen, a rendek megegyeztével lehet változtatni, s megigérte, hogy a nemzet jogát azontul tiszteletben tartandja. És ime még tíz éve sem mult ezen biztosításnak, midőn a rendek megint azon kénytelenségben láták magokat, hogy panaszt emeljenek s világos jogukért újabban is küzdjenek.

A salvus conductus sérelme.

Ugyanezen napokban még két más esemény lepte meg az ország rendeit, mik a már említett s egyéb országgyülési tárgyakra, különösen a magánosok pénzviszonyaira, s a sérelmekre nézve leérkezett, általában nem kedvező kir. leiratok által különben is elkeseredett kedélyeket majdnem a lázas ingerültségig felzaklatták. Ezek egyike az országgyülési salvus conductust sértvén, személyesen is közelről érdeklé a rendeket: gróf Dessewfy József szállása némi irományok kutatása végett, biróilag feltöretett. Másika abból állott, hogy a censura egy az alkotmányt ostromló, a királyt a rendek ellen izgató német röpirat [1]) czáfolatát a kinyomtatástól eltiltotta. A nádor főherczeg e két sérelmet közbenjárása által némileg rögtön elintézte ugyan: oly leiratokat eszközölvén ki Bécsből, melyek egyikében a király a Dessewffy-féle ügyben ez eljárásról tudósítást kivánt, s az illető birói irományokat magához felküldetni rendelte; másikában pedig kijelentette: hogy a röpiratot, mihelyt tudtára esett, eltiltatta, s az ilyféle munkák czáfolatát egyébiránt maga is kedvesen vévén, azok czáfolatának közzétételét meggátoltatni nem engedendi.

Felirat az új sóár ellen.

De e csekély engedmények már nem voltak képesek lecsillapítani a rendek felháborodott kedélyét, kivált miután egy újabb leirat, mely az országgyülés végét máj. 12-re tűzte ki, őket minden reménytől megfosztá, régibb s újabb sérelmeik orvoslata iránt, más részről mind újabb sérelmek ejtettek az alkotmányon [2]). A feliratok, melyeket május 4-kén s

---

[1]) Ennek czíme: Versuch einer Darstellung der ung. Constitution.

[2]) Ilyen volt Ferencz azon határozata is, melyet május 5-kén kelt kéziratában tudatott a kancellárral, miszerint t. i. egy új figyelő had-

5-kén a „subsidium“ és a sóár tárgyában a királyhoz intéz- 1812.
tek, híven tükrözik vissza a kedélyek ezen keserűségét. Előadván, mily nagy ártalmára van a nép egészségi állapotának, a só, e nélkülözhetlen élelmi szer, fogyasztásának a túlságos drágaság miatti kevesbedése : mély fájdalmokat (consternatiojókat) jelentik a felett, hogy ő felsége 1802-ben adott szaváról megfeledkezett. Meg nem foghatják, miként történhetett, hogy ő felsége, ki előbb az ő mérsékelt sóár-emelési ajánlatukat nem fogadta el, most önmaga kétszernél is többel s pedig a törvények s alkotmány nagy sérelmére, önkényesen a rendek befolyása nélkül, emeli fel a só árát. Ha a kormány ily önkényt gyakorol, attól kell félniök, hogy végre a rendkivüli segélyezést, a „subsidiumot“ is, mi mindig önkéntes, szabad adománya volt a nemzetnek, egészen elvonni akarja az országgyüléstől. Kérik őt, vonja vissza ez iránt kibocsátott rendeletét, s utasítsa a kérdést országgyülési tárgyalásra: mit ha tenni nem akarna, türniök kell ugyan a kényszerítést; de az ellen tiltakozván, jogaikra hivatkoznak, melyeket 1802-ki decemb. 14-kén kelt leiratában ő felsége maga is elismert. — A gabonaajánlatra nézve kijelentik, hogy elébbi értelmöktől, miszerint az egész mennyiség terményben szolgáltattassék ki, el nem állhatnak.

E közben, miként érintők, april eleje óta a kir. előadások harmadik pontja felett, mely a magánosok pénzviszonyainak a bankjegyek értékleszállítása következtében szükségessé lett rendezését tűzte ki tanácskozás tárgyáúl, szintén hevesen folytak a viták s üzenetváltások a két tábla között. De ha már a két tábla is bajosan tudott april végén valahára megegyezni a feliratban: még kevésbbé volt az egyesség remélhető a rendek s a kormány között. A feliratban s illetőleg törvényjavaslatban gondosan kerülnek vala a rendek mindent, mi oda volt volna magyarázható, mintha az új financzrend-

Felirat a magán pénzviszonyok iránt.

seregnek a galiciai határokon való felállítása végett, az országgyülés mellőztével, ennek bezárása után 13,000 ujoncz lesz kérendő a megyékből. Kancell levéltár

1812. szerben megegyeznének; nehogy tehát azt, alapul elfogadva, mintegy megerősíteni látszassanak: azon szabályokban, melyekkel a magánosok pénzviszonyait elintézni akarák, nem az oly ingadozó értékű új papirpénzt, hanem az ezüst értéket fogadták el alapul. A kormánynak ez semmiképen nem volt inyére; mert miután az országgyülés a jótállást az új pénzjegyekért nem vállalta el: ezek hitelét legalább a magánosok pénzviszonyainak szabályozása által akarta némileg megszilárdítani; s e végett, valamint a német örökös tartományokban már intézkedett volt, úgy nálunk is az új bankjegyeket szándékozott tenni azon skala alapjává, mely szerint a pénzviszonyok a közéletben szabályozandók volnának.

Az ügyet oly fontosnak látá az udvar, hogy miatta még az országgyülés bevégezését is néhány nappal későbbre, máj. 19-re halasztotta. Az ellentét azonban oly nagy volt a kormány s a rendek értelme közt, hogy azt jó szerével kiegyenlíteni, egyelőre a kormány maga sem igen reménylé; s azért válaszát nem is a szokott leirat, hanem udvari rendelet alakjában küldé meg a rendeknek, azt hivén, hogy ez őket, ha nem örömest is, végre oly engedékenyekké teendi, mint a sóár tárgyában kibocsátott rendelete.

Rendelet ugyan a felett. A rendelet május 13-kán érkezett le Pozsonyba. A nádor azt más nap vegyes ülésben felolvastatván, azonnal e vegyes ülésben kivánta tárgyalás alá is vétetni; mert, úgymond, az idő rövid, s a külön tárgyalásból kellemetlen vitatások szoktak kifejleni; a szabad nyilatkozatot mindazáltal egyátaljában nem szándékozik korlátolni. A rendek éltek is e jogukkal bőségesen: három egész napon át folyt a heves vita; mely azonban egyességre a kormánynyal még sem vezethetett. Ez semmi olyas szabályban nem akart megegyezni, mely a papirpénz hitelének, hacsak közvetve is ártana: s azért egyátaljában e pénzt kivánta elfogadtatni a skála alapjául; egyebek közt azon érvvel is élvén, hogy a pénzviszonyok a német örökös tartományokban már ily módon vannak szabályozva, különféleséget pedig a financzrendszerre

nézve nem tűrhet a monarchia két felében. De ezen érv nemcsak hogy nem hajlítá a rendeket a kormány értelmére, hanem inkább egygyel több okul szolgált arra, hogy azt ellenezzék. ‚Miután a kormánytól indítványozott szabályokban megnyugodni annyi volna, — mondák egyebek közt,— mint az oly közönségesen gyűlölt s rosszalt financzmunkálatot, bárcsak közvetve is, megerősíteni, a papirpénzt némileg biztosítani, magokat pedig ugyanazon törvények alá vetni, melyek a német örökös tartományokat szabályozzák : a kormány rendeletét lehetetlen elfogadniok a nélkül, hogy az alkotmányon s magának az országnak állami függetlenségén is önmagok ne ejtsék a legérzékenyebb sérelmet. Egyébiránt is mi lehetne helytelenebb s igazságtalanabb, mint a magánosoknak számos évekre kiható viszonyait nem az állandó ezüst értékre, hanem oly papripénzre alapítani, melynek magának sincs semmi alapja, s melynek értéke, kényszerített folyama daczára, vagy inkább épen azért, mint már is súlyosan tapasztalják, ingadozik, változik, csökken? A főherczeg nádornak nem kevéssé meggyűlt a baja. Tudván, hogy a kormány semmi módon nem fog elállani határozatától, számos ízben felszólalt; most a kormány jó szándokait fejtegeté, majd a rendek aggodalmait ügyekezék eloszlatni, s őket a rendelet elfogadására hajlítani. De mind hasztalan: a rendek hajthatatlanok maradtak, s a törvényjavaslatot újabban is elébbi értelmökben küldék fel a királyhoz. 1812.

E különben is heves viták alatt nem kevéssé keseríté az ország rendeit, hogy az egyéb kivánataik és sérelmeikre idő közben leérkezett kir. válaszok is egyátaljában tagadólag hangzottak. A magyar nyelv hivatalos használata iránt, például, mint fentebb előadók, elég szerény volt a rendek kivánata; s még erre is csak azon egyszerű választ nyerték, hogy e tekintetben már elég történt a mult országgyüléseken megalkotott törvényekkel. Meggondolván pedig, hogy a közigazgatási ügyek a kormányszékeknél, az igazságszolgáltatás a főtörvényszékeken, a nevelés az iskolában, kizárólag

Nem kedvező leiratok.

1812. idegen nyelven kezeltettek: lehetetlen volt e válasz miatt el nem szomorodnia minden hazafinak.

A rendek továbbá, arra is kérték volt egyebek közt a királyt, hogy miután o háborús időben a nemesség többször fegyverre szólíttatik, s az insurrectió mindig csak rögtön, a veszély beálltakor hirdettetik ki: nehogy az eleve be nem gyakorlott nemesség a harczban mészárszékre vezettessék; vagy kötelességét hazája védelmében, tudatlansága s fegyvergyakorlatlansága miatt, a legjobb szándok mellett is hiányosan teljesítse: a nemesség törvényesen kiszabott fegyvergyakorlatai és szemléi ezentul rendesen tartassanak meg. De ezen, oly annyira méltányos, magának a trónnak is hasznára czélzó kérelem is csak azon rövid válaszszal utasíttatott el, hogy ama gyakorlatok és szemlék a jelen körülmények közt meg nem engedhetők. És ily hangú volt a válasz egyéb sérelmek s kivánatok tekintetében is. Mivel pedig, az országgyülés bezárásának határnapja már kihirdetve lévén, reményök sem maradt kedvezőbb leiratokat nyerniök: egy feliratot intéztek a királyhoz, melyben keserű panaszra fakadtak, hogy miután a kir. előadások tárgyalását elvégezték, sem sérelmeik nem orvosoltatnak, sem a közjólét gyarapítására czélzó kivánataik meg nem hallgattatnak; sőt még idő sem engedtetik, a közügyekben oly nagy szükséggé vált reformokról valahára tanácskozniok. Sürgetve kivánják ennél fogva, hogy vagy a jelen országgyülés hosszabbíttassék meg, vagy a jövő országgyülésen minden egyéb előtt fölveendő tárgyul a reformi munkálatok s a halomra gyűlt sérelmek tűzessenek ki; mert az maga a legnagyobb sérelem, hogy a nemzet kivánatai soha sem juthatnak tárgyalásra.

A gyülés vége. A kormány azonban egyátaljában nem vala hajlandó meghosszabbítani a vitatkozásokat, melyek a financzállapotok gyarlóságait még inkább felfedezhetnék; már is egynémiről leszakasztatott a titok fátyola, mit örömest elrejtett volna a közönség szemei elől; mert, miként egy leiratban állíttatott, a financzállapotot a statustitkok közé számítja vala

a bécsi kormány. Az udvari kancellária is Pozsonyba jött 1812.
tehát megállapítani a törvények szövegét, hogy azok szentesíttetvén, az országgyülés bezárassék; s a rendek egy bizottmányával azonnal meg is kezdé a munkát. De ebben is nagy nehézség fejlett ki. A kancellária ugyanis a subsidium ajánlatát a király utolsó leirata szerint oly módon akarta törvénybe igtatni, hogy annak fele készpénzül az udvar által szabott árban fizettessék le; s midőn a rendek ehhez járulni nem akartak, a vitatkozást megszakasztván, elutazással fenyegetőzék. A rendek viszont nagy ingerültségben nyilváníták, hogy az önkéntes segély megajánlásában szabadságukat egyátaljában nem engedik korlátoltatni; s nem is tágítottak míg a kancellár végre ki nem jelenté, hogy fel van hatalmazva, elfogadni, úgy mint tétetett, az ajánlatot s a törvényt is akként szerkeszteni.

E közben, máj. 18-kán megérkezett a király második válasza is az ország rendeinek a magánosok pénzviszonyai tárgyában pár nap előtt ismételt feliratára. E válasz is csak oly ellenzésben vala a rendek értelmével, mint az elébbeni. Különösen ellenzé a kormány a törvényjavaslat elejébe írt előszót, melyben a rendek a papirpénz érték-leszállításának történetét előadták; s helyette egészen különböző előszót külde le, kedvezőt a papirpénz hitelének. A nádor máj. 19-kén ismét a két tábla vegyes ülésében vétette fel a tárgyat végtanácskozásba, intvén a rendeket: ha csak lehet, ne hagyják e tárgyat elintézetlenül, simuljanak a kormány javaslatához, a mennyire azt az alkotmány sérelme nélkül tehetik. A rendek azonban, s köztök Vay József udv. tanácsos és hétszemélynök, kinek nyomatékos szavára a nádor maga is nem kevésbbé hallgatott, mint az alsó ház, melynek vezére vala, — határozottan kijelentették, hogy miután az udvar javaslata szerint a papirpénzért némileg jótállniok, s a német tartományok számára kibocsátott törvényeket magukra nézve is kötelezőknek elismerniök kellene: azt az alkotmány sérelme nélkül el nem fogadhatják, s inkább törvény nélkül távoznak

1812. az országgyülésről; mit aztán még az napon egy erélyes feliratban tudtára adtak az udvarnak. A rendek közől néhányan, maga Vay József is, egy követséget indítványozának Bécsbe küldeni, mely a nádorral együtt működve, más értelemre ügyekeznék hajlítani a királyt. Gróf Illésházy, a főrendi ellenzék vezére, azonban hasznosabbnak vélé, ha a nádor egyedül jár közben ő felségénél. De erre sem volt többé idő; mert más napon (máj. 20.) egy királyi leirat érkezett Pozsonyba, mely a nélkül, hogy a tárgy további vitatásába ereszkednék, egyszerűen meghagyá az ország rendeinek: hogy vagy az elébbi leirat értelmében alkossák meg a törvényt a magánosak pénzviszonyáról, vagy minden további tárgyalásnak vége szakasztatván, az országgyülés azonnal zárassék be. Antal főherczeg e végett, mint királyi biztos, még az nap meg is érkezett Pozsonyba; s mivel a rendeket elébbi végzésök mellett állhatatosaknak találta, a gyülést junius 1-jén, az ország rendei nagy elkeseredettsége közben be is zárta, egyebek közt a következő éles szavakat intézvén az ország rendeihez: „Vigyék meg a rendek honfitársaiknak, hogy az alkotmány s a nemzeti jogok a királylyal való egyesűlés nélkül fenn nem állhattak, s nem is álltak fenn sehol, a hol a polgárok a szükség igényelte áldozatokat megtenni hajlandók nem voltak... Ehhez alkalmazkodva ügyekezzenek tehát magukat a király kegyeire méltókká tenni.“ A nádor erre a rendek nevében válaszolá, hogy ők jó szándékkal ügyekeztek megtenni mindent, mi az alkotmánynyal nem ellenkezik. Sorsukat különben a királyétól, kinek méltóságát fentartaniok az alkotmány is követeli, elválasztani egyátalában nem akarják, ha bár nem mindig s mindenben teljesíthetik is kivánatait.

A rendek nagy elkeseredéssel s levertséggel távoztak a gyülésről, melynek mindössze is csak öt oly csekély fontosságú törvény lőn eredménye, hogy azon egyen kivül, mely a rendkivüli segély megajánlásáról szól, említést sem érdemelnek.

1812.

József főhg nádor magatartása.

József főherczeg nádor e gyülésen, melyről bucsúbeszédében maga is mondá, hogy 1796 óta, mióta tudniillik az elnöki tisztet viselé, ez volt a legsúlyosabb országgyülés, — ritka ügyességet, mély értelmet, finom tapintatot s a közügyekben nagy jártasságot tanúsított a nem ritkán szintoly heves, mint kényes tárgyú tanácskozásokban. Az alkotmányos nemzeti jogok, kivált a szólásszabadság iránt bebizonyított tisztelete, s azoknak védelme s általában hazafias érzelmei által oly népszerűséget s közbecsülést vívott ki magának, minővel még egy királyi herczeg sem dicsekedhetett az uralkodó házból. E népszerűséget ő utóbb is, mint látni fogjuk, nemcsak fentartotta, hanem még folyton öregbítette is maga iránt a nemzetben. A hazai törvényekben s a közigazgatás főbb ágaiban alig volt valaki jártasabb, mint ő, az országban. A hosszú, folytonos benlakás és érintkezés a nemzettel őt lélekben, érzelemben jó magyarrá tette, jobbá sok magyar főrendűnél. Az alkotmányos elvekhez ő meggyőződésből ragaszkodott; meggyőződésből tartá tiszteletben s védé is, ha kellett, a nemzeti jogokat. Ezen elveket s érzelmeket azonban a személyére s helyzetére vonatkozó némely körűlmények is folyton ápolák ő benne. Mint nádor és királyi helytartó, s mint elnöke a helytartótanácsnak, a törvények szerint ő első, leghatalmasabb személy volt a király után a magyar államban. De ama körűlmények s viszonyoknál fogva, melyekben az ország a kényuralommal kormányzott német örökös tartományok irányában létezett, s melyekben a császári miniszterekből álló kabinet határozta meg az egész monarchiában s így Magyarországban is követett kormánypolitika fő elveit s irányát, a törvényes nádori hatóság nem ritkán egynémely csorbulást szenvedett. József nádor a maga alkotmányos hatóságát azonban főherczegi rangjánál fogva is teljes épségben ügyekezett fentartani; minek következtében gyakran olynemű helyzetbe jutott, hogy személyes érdekeinél fogva is felhíva érzi vala magát az alkotmány, törvény s nemzeti jog védelmére, ugyanezek lévén az ő

1812. hatóságának is forrásai. E féltékenység nádori s főherczegi méltóságának megőrzésében, s ama népszerűség s bizodalom, melylyel a nemzet részéről találkozék, számos összeütközést szült közte s a bécsi kabinet közt, melyekben ő csak az alkotmány s a törvények paizsa alatt biztosíthatta magának a győzedelmet. E viszonyoknak a jövőben nem egyszer köszönheté a nemzet, hogy jogai s alkotmánya egynémely sérelemtől megóvaték. Nem csodálhatni azonban, hogy a kényuralomhoz ragaszkodó kabinet ellenében őt főherczegi rangja sem védhette meg mindig törvényes hatóságának megcsorbulásától. De még az innen támadt feszűltség is javára vált némileg az országnak, nemzetnek, a főherczeget még szorosabban ennek sorsához kapcsolván. És ekként mind elveinél, mind személyes érdekeinél fogva hű barátját, lelkiösmeretes hivatalnokát s alkotmányának, törvényeinek buzgó védőjét találta benne a nemzet. Kétséget nem szenved, hogy a bekövetkezett évek alatt, ha nem ő, hanem más, személyes helyzeténél fogva is csekélyebb tekintélyű s hatású magyar főrendű ül vala a nádori székben, bizonyára még mostohább körülmények közé jutott volna a nemzet, mint a minőket az ő nádorsága mellett tapasztalt; miért is azokat neki tulajdonítani, azokért a történelem előtt felelőssé őt tenni, tévedés vagy részrehajlás lenne.

Midőn az országgyülés bezáratott, bucsúbeszédében ő maga is tanúskodék a rendek mellett, hogy bennök egyátaljában nem hiányzott a jóakarat a kormánynyal való egyetértésre; s maguk is eléggé aggódnak, hogy azt az alkotmány sérelme nélkül nem tehették. És avval vigasztalá a rendeket, hogy a király kegye s igazságszeretete reményt nyújt neki, hogy tán még is találand módot, mely szerint a magánosak pénzviszonyainak oly nagy fontosságú ügyét törvényeinkkel egyezőleg lehessen elintézni.

A magán pénzviszonyok szabályozása.

A remény azonban nemsokára meghiúsult. Minthogy az új papirpénz is mind alább sülyedt értékében: a kormány annak hitelét, mennyire lehete, a magánosak pénzviszonyai-

nak szabályozása által is szilárdítani óhajtván, ez iránt már augusztus 1-jén (1812) kibocsátá rendeletét. E rendelet ugyanazon szabályokat foglalá magában, melyeket az országgyülésen hasztalan ügyekezett törvénynyé szentesíteni. Ime főbb pontjai: minden pénzbeli szerződés, mely 1799 előtt köttetett, az új bankjegyek ugyanannyi összegével, azok névleges értéke szerint egyenlíttessék ki; az 1799 után tett adósságok s kikötött fizetések ellenben azon pénzfolyam szerint számítandók ki, mely a szerződés megkötésének idejében létezett; az így kiszámított, s a febr. 20-kai financz-rendelet értelmében, értékének ötödére leszállítandó öszveg szintén az új papirpénzben s annak névleges értékében fizettessék meg. E szabály még azon szerződésekre is kiterjesztetik, melyekben a fizetés aranyban s ezüstben köttetett ki; s csak azon esetben szenved kivételt, ha a pénznem, melyben a kölcsön adatott s a visszafizetés teendő, névszerint kijelöltetett a szerződésben. Hogy a különféle időkben kötött szerződések szerint teendő fizetések kiszámítása könnyíttessék, a rendelethez egy skala mellékeltetett, mely a régi papirpénz folyamát, az ezüst értékéhez hasonlítva, 1799-től kezdve 1811-ig évenkint s hónaponkint kimutatta [1]). Az 1811-ki február 20-ka után kelt bár minemű szerződésekre nézve végül rendeltetett: hogy azok kizárólag az új papirpénzben s annak névleges értéke szerint egyenlíttessenek ki; s minden másként szerkesztett kötelezvény érvénytelennek nyilváníttatott; azon esetet kivéve, ha a kölcsön névleg kijelölt pénznemben tétetett, mi hasonlóban vonja maga után a visszafizetést. 1812.

---

[1]) E skala szerint a papirpénz folyama az ezüsthöz képest 1799-től kezdve 1811-ig ekkép álla: p. o. a külön évek január hónapjában, száz ezüst ft. helyett 103. 113. 116. 119. 130. 134. 133. 147. 190. 204. 221. 469. 500. juliusban: 106. 115. 116. 120. 132. 135. 132. 184. 197. 242. 315. 405. decemberben: 113. 118. 117. 128. 133. 132. 149. 184. 203. 222. 405. 500. stb.

1812. Valamint azonban elébb az országgyülés, úgy most a vármegyék is vonakodának elfogadni a törvénybe ütköző rendeletet, nemcsak azért, mivel annak némely pontját, — például azt, mely az ezüst pénzben felvett kölcsönt is leszállított értékű, s már így is megint száz után 55—60 forintnyi agióval terhelt papirpénzben rendeli visszafizetni, — az igazsággal megegyeztetni nem tudták; hanem főleg azért is, mivel az udvari rendeletek, patensek által való kormányzást a törvények világosan tiltják; s a jelen esetben annak elfogadása még azon következtetést is maga után vonhatá, mintha az ország a financzmunkálatban megnyugodott s azt elfogadván, a papirpénzt némileg biztosította volna. A megyék nagyobb része tehát feliratot intézett a rendelet ellen; a biráknak pedig meghagyta: hogy az előforduló pénzügyi pörökben a bevett szokáshoz s a honi törvényekhez szabják itéleteiket. De hasztalan lőn minden ellenzés: fenyegető leirataival a kormány végre is engedelmességre kényszerítette a megyéket s azok törvényszékeit. Ezen engedelmesség azonban soha sem vált készségessé, s egyes esetekben a magánosak pénzviszonyai még sokáig vita tárgyai maradtak a kormány és a vármegyék között.

Saját pénzszükségén némileg a financzműveleten kivül is segítendő, a kormány julius 4-kén új vámszabályokat is bocsátott ki, melyek inkább a kincstár jövedelmeinek gyarapodását, mint az ipar s kereskedelem fejlődését czélzák. E szabályzatban némely czikkelyek vámja rendkivül felemeltetett [1]).

---

[1]) Egy mázsa cacao vagy kávé átviteli vámja		. . . .	15 ft.
„ „ nyers bőré	„ „	. . . .	5 „
„ „ fa behozatali	„	. . . .	1½ „
„ „ „ kiviteli	„	. . . .	8 „
„ „ „ átviteli	„	. . . .	5 „
„ „ feldolgozott fa behozatali vámja		. . .	9 „
„ „ indigo	„ „	. .	20 „

Egy	mázsa	bagaria	bór	behozatali	vámja	. . .	20 ft.
„	„	„	„	átviteli	„	. . .	12 „
„	„	bors		kiviteli	„	. . .	6 „
„	„	„		átviteli	„	. . .	8 „
„	„	czukor		átviteli	„	. . .	15 „
„	„	liszt		kiviteli	„	. . .	10 „
„	„	„		átviteli	„	. . .	15 „
„	„	szörp		„	„	. . .	4 „

stb.

HUSZONÖTÖDIK KÖNYV.

A SZENT SZÖVETSÉG KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

A franczia háborúk vége.

Napoleon, házassága által Mária Luizával, Ferencz császár leányával, Ausztria részéről biztosságba ringattatván, viszonyaiban a többi külhatalmak iránt még kiméletlenebb lőn, mint volt eddigelé. Sándor czár azonban, kit, már e házasság miatt is boszúst, a szárazföldi zárlat miatt kereskedelmökben kiszámíthatlan veszteséget szenvedett angolok is folyton izgatának, nem akarta tovább tűrni Napoleon önkényét; ki egyebek közt az oldenburgi herczeget, a czár sógorát is megfosztá herczegségétől. Ő tehát, a háborúra okot keresve, réveit az angol árúknak megnyitá s viszont a franczia gyártmányokat tiltá el birodalmában. Napoleon örömest kerűlte volna e háborút; de a kiegyezkedési kisérletek sükeretlenek maradtak, s ő 1812 elején hadjáratra készült. Elhatározván magát, hogy az oroszt birodalma belsejében keresi fel s alázza meg: háta mögét s oldalait hadjárata alatt biztositandó, szövetségeseivel 1812-ki májusban Dresdában összejövetelt tartott. Ferencz császár közönyös kivánt volna maradni a hadakozó felek közt; de mivel Napoleon csak tartományaira nézve ismerte el a közönyösséget, ennek seregeibe ő is kénytelen lőn harmincz ezernyi segélyhadat küldeni.

1812. Szövetség Napoleonnal.

Nem feladatunk, ezen óriási hadjáratnak, melyre a világhódító az orosz megalázására négyszázötven ezer embert tett mozgásba, elbeszélni drámaszerű lefolyását: miként

1812. vívta ki a szmolenszki, valutinai, borodinoi véres győzedelmeket; miként huzódott vissza a birodalom belsejébe a megvert orosz sereg, s pusztított el mindent útjában a francziák előtt ; ezek mind a mellett is miként foglalták el az orosz birodalom hajdani fővárosát, Moszkvát; miként borították azt maguk az oroszok tűztengerbe, hogy az ellenséget abból kiszorítsák; miként kényszeríttetett a győzedelmes franczia sereg visszavonúlni maguk az oroszok által elpusztított tartományokból; miként lepetett meg az útjában a korán beállott s néha egész harmincz fokig emelkedett hidegtől, hótól, éhségtől; miként rohantak ekkor rájok mindenfelől az orosz hadak; s a hideggel s éhséggel szövetkezve, miként tettek bennök oly iszonyú pusztítást, hogy a négyszáz ötven ezer emberből, kik a nyáron a Niemen folyamon keresztülhatoltak, alig bírt százezer visszamenekűlni Németországba.

Bennünket csak az érdekel közelebbről, hogy Ferencz király, a segélyhad kiállításának örve alatt, junius 29-kén kelt levelében az ország lakosait felszólítá: támogatnák őt az országgyülésen megszavazott segedelmen felül is áldozataikkal; a megyék mindegyikétől pedig bizonyos számban újonczokat követelt a magyar ezredek pótlására. Pest megyétől például 546, Csongrádtól 114 stb. újoncz kiállítása kivántatott; a többi megyékre is ugyanazon arányban vettetett ki az újonczok száma. A megyék, tekintve a szükséget, s az új háborúból eredhető veszélyeket, azon óvás mellett, hogy ebből, az országgyülésen kivül minden újoncz és más segély megajánlását tiltó 1790-ki 19-dik törvényczikk ellenére, a jövőben semmi sérelmes következtetések ne vonassanak le, jobbára teljesítették is a fejedelem kivánatát.

Németország készületei Napoleon ellen.

Az iszonyú csapásnak, mely a franczia sereget érte, senki sem örűlt jobban mint Németország. A húsz éves háborúban, melyet Francziaország az ó Európa ellen vívott, egy nép sem szenvedett annyit, mint a német. Tíz év óta Napoleon, mint maga fejezte ki magát, „e nép hulláján“

vívta óriási harczait, a nélkül hogy ezt részesítette volna is 1812.
győzedelmei gyümölcseiben. Nem csoda, ha viszont e nép is halálos gyűlölettel viseltetett ellene: kiben csak a hódítót láthatá; kinek tetteiből reá csak a háború nyomorai s az idegen uralom súlyos igája háramlának. A már 1808-ban megkezdődött nemzeti mozgalom jelenleg, a valahárai szabadulás reményében, teljes érettségre fejlődött. Poroszország már februárban szövetséget kötött az oroszszal, s egész Németországot felszólítá, csatlakoznék hozzá a haza felszabadítására. A rajnai szövetség eltörűltnek nyilváníttatott s egy bizottmány alkottatott, mely a népfelkelést egész Németországban rendezné. A népszabadság és függetlenség tűzetett ki jelszóul a szövetségesek zászlajára; a fejedelmek és minisztereik maguk is demagogokká, népizgatókká lőnek, hogy a nép kebelében forradalmat keltsenek. Oly hangon szólának kiáltványaikban, mint a francziák 1793-ban: szabadságot, alkotmányt igérve a népeknek, hogy azokat a világhódító zsarnok ellen felizgassák. Szóval, a forradalmi fegyvereket s eszközöket, melyeket Napoleon, kivált mióta császárrá lett, a fejedelmek ellen többé nem használt fel, most a fejedelmek fordíták ő ellene. És a német népeket általában megszállta a szabadság és függetlenség iránti lelkesedés; még azon fejedelmek is, kiket a francziákkal való szövetség és a félelem Napoleonnak még mindig rettentő hatalmától, színlelésre kényszerít vala, szembehunyva tűrték tartományaikban a toborzást, melyet a fellelkesedett éjszaki németek alattomban folytattak Németország felszabadítására.

Az osztrák kabinetet viszonyai a franczia udvarral óvatosabb eljárásra kényszeríték ugyan; de ez is korán elárulta, hogy csak az események bővebb kifejlését várja, miszerint vagy hasznot huzzon a körülményekből, ha a szerencse Napoleonnak kedvezne; vagy maga is ellene fordítsa fegyverét. Az oroszokkal e végett mindjárt a hadjárat után fegyverszünetre lépett; a porosz királynak pedig alattomban nem szűnt meg tanácslani: ne ernyedne nemes lelkesedésében,

1812. melynél fogva magát arra határozta, hogy az orosz császárnak Európa függetlenségére czélzó törekvéseit támogassa. De ugyanazon időben eleinte még Napoleont is minden módon biztosítani ügyekezék a szövetség fentartása iránt. Majd
1813. midőn a háború 1813 tavaszán egy részről a francziák, másról az oroszok s poroszok közt megkezdődött, s Napoleon a szövetségeseket két véres ütközetben Lutzen és Bautzen mellett megverte, de őket megtörni és békekötésre kényszeríteni még sem bírta: Ferencz császár közbenjárását ajánlá a hadakozó felek között; mi mind a két féltől elfogadtatván, junius 4-kén julius 28-ig fegyverszünet köttetett, mely alatt a béke felett Prágában alkudozások tartatnának. Hamar kitűnt azonban, hogy a bécsi kabinet a congressussal csak időt akart szerezni, mely alatt mind az orosz és porosz több erőt gyűjthessen, mind maga is felkészűlhessen a háborúra. Napoleon ezt észrevévén, Illyriát ajánlá neki visszaadni azon feltétel alatt, ha közönyös marad; de Metternich, ki vele juniusban Dresdában találkozott, kijelenté neki, hogy közönyösségnek nincs többé helye, s olyanok a körülmények, hogy Ausztria is kénytelen vagy mellette vagy ellene fegyvert fogni. Mi volt a kettő közől a bécsi kabinet választása, már azon súlyos békefeltételekből is kitűnt, melyeket mint közbenjáró, Napoleon elébe terjesztett; de még kétségtelenebbül bebizonyodott az julius 9-kén, midőn a trachenbergi összejövetelben, bár még titkon, de forma szerint beállott az orosz, porosz, angol és svéd hatalmak szövetségébe, Angliától havonkint tizenhárom millió forintnyi segélyt kötvén ki magának. A prágai congressus, melynek megnyitását Metternich különféle fogásokkal julius végeig tudta halasztani, ezek után természetesen nem vezethetett eredményre; s mihelyt az augusztus 10-kig meghosszabbított fegyverszünet ideje letelt, Ferencz császár egy manifestumában nyilván is kijelentette egyesülését a szövetségesekkel.

Ferencz Napoleon elleneihez szövetkezik.

A hadi készületeket a bécsi kabinet az egész birodalomban már a tél óta nagy erélylyel megkezdette, s ezekből

Magyarországnak sem lehetett kimaradni. Mi e tekintetben nálunk történt, csekélység ugyan ama nagyszerű világeseményekhez képest, melyek ekkoron Európa sorsa felett határoztak; mivel azonban azok bennünket legközelebbről érdekeltek, s az ország rendeit emezeknél még inkább s közvetlenül foglalkodtatták: a jövő események tekintetéből ezeket részletesebben kötelességünk elbeszélni, míg ama nagy világeseményeket csak röviden lehet megemlítenünk. 1813.

A vármegyéket Ferencz már február 23-kán kelt leveleiben felszólítá újonczok állítására, számszerint vetvén ki mindegyikre a kivánt mennyiséget [1]. Legújabb időkben, kivált a financzmunkálat következtében, annyi sérelem ejtetett az alkotmányon s törvényeken, hogy az ország rendei nem vélték tanácsosnak, e törvénysértéseket még a magok részéről is szaporítani az által, hogy az 1790-ki 19-dik törvény ellenére újonczokat és egyéb önkéntes segélyt, országgyülési megajánlás nélkül, hatóságilag adjanak. Miért válaszaikban nem tagadták ugyan meg a segedelmet; sőt kijelentették, hogy méltányolva ő felségének, mint leiratából értik, a béke helyreállítására czélzó törekvéseit, azokat a magok részéről is kitelhetőleg gyámolítandják; de a kivánt újonczokat hatóságilag ki nem vethetvén, csak az egyesek magán ajánlatait fogják összegyűjteni: ha pedig ezeknél bőségesebb segélyt igényel, kérik őt, hirdessen országgyülést. Ama lelkesedés példája, mely a kedélyeket Németországban a világbéke helyreállítása végett a francziák ellen élethalál harczra gyúlasztotta, s melyet a kormány nálunk is minden módon szítogatni ügyekezett, nem maradt hatás nélkül: bár az országgyülés egybe nem hívatott, s bár a megyék a kivánt segélyt hatóságilag, mit törvénysértés nélkül nem tehettek, ki nem vetették; egyesek mindazáltal mind újonczok állítása, mind gabona, bor, ló s egyéb segélyajánlataik által kitelhetőleg ügyekeztek megfelelni a kormány felhívásának. Segélynyújtás.

[1] Csongrád megyétől, például, 123 újoncz kiállítása kivántatott.

1813. Azonban Ferencz, miután jul. 9-kén a szövetségesekkel a francziák ellen egyesűlt, s a háború ennél fogva bizonyossá lett, újabban is igénybe kivánta venni az ország segélyezését. Annak kieszközlését pedig most a nádorra bízta, kinek népszerűsége bőségesebb eredménynyel biztatott. A nádor julius 13-kán küldé szét a megyékhez e czélra felszólító leveleit. Elmondá ezekben, hogy ő felségének az állandó szilárd béke helyreállítására irányzott ügyekezetei már is oly eredményt vívtak ki, hogy az ellenséges felek az ő közbenjárása mellett Prágában a béke felett alkudoznak. De valamint ezen eredményt leginkább ő felsége hadi készületei eszközlék ki: úgy a béke tényleges megszerzésére mulhatatlanul szükséges, hogy a fejedelem s népei most kétszeresen megfeszítsék erejöket. „Ő felsége, az ügyek ezen állásában, egyedül atyai szívétől kérve tanácsot, azon bizodalommal, melylyel a magyar nemzetnek annyiszor tapasztalt hazafiúi szelleme iránt viseltetik, épen akkor kivánta e nemzetet újabb bőséges segélyezésre felszólítani, midőn a békealku megkezdetik. Mert kivánja ő felsége, hogy a béke megszerzésének, vagy ha még veszélyek fenyegetnek, a monarchia megmentésének dicsőségében a magyarok is osztozzanak; úgy lévén meggyőződve, hogy midőn a fejedelmi pálczája alatt lévő más népek bőséges áldozatokat hoznak, nem szabad elmulasztania, hogy e hű nemzetet is fel ne hívja a monarchia megmentésében s a béke s elébbi jóllét helyreállításában valá részesűlésre.“ Mondja ezután, hogy ő felsége a törvényesség iránti kegyeleténél fogva, semmit nem kivánt volna inkább, mint egybehívni az ország rendeit; de a körülmények oly gyorsan igénylik a segedelmet, hogy ő felsége azon biztosítás mellett, miszerint a jelen eljárásból a jövőre semmi következtetés nem fog levonatni, egyenesen kiván hű magyarjaihoz fordulni. A jelen időpercz oly véghetetlen fontosságú a monarchia sorsára nézve, hogy hadi erejét mulhatatlanul a lehető legmagasabb fokára szükség emelni. Kell ennél fogva, hogy a magyar hadsereg is, kivált annak könnyű

lovassága, mennyire csak lehet, szaporíttassék; sőt minden, 1813
előre nem látható, esetre a nemesség is eleve készűljön törvényes honvédelmi kötelességének teljesítésére.‘ A megyei gyüléseken aztán, melyekben ezen körirata felolvastatott, a nádor a főispánok által élő szóval bővebben előadatá, miképen ő felsége kivánata főleg oda czéloz, hogy az ország könnyű lovasságot állítson lábra, mely csak a támadható háború végeig köteleztessék hadi szolgálatra.

A nádor e felszólítása kivánt gyümölcsöket termett. A megyék többsége most is az országgyülés kihirdetését sürgette ugyan válaszában, ez lévén a törvények által egyedül feljogosítva intézkedni a haza kellő védelméről. „S tapasztalni fogja Felséged — mond egyebek közt augusztus 4-kén kelt feliratában Pest megye — hogy hű magyarjai, midőn a királyért s hazáért törvényes úton szólíttatnak fel áldozatokra, teljesen megfelelendnek a bennök vetett bizodalomnak.“ A legtöbb megye mindazáltal buzgó hálát mondván a királynak a béke helyreállítására czélzó törekvéseiért, kijelenti: hogy bár hatóságilag intézkedni tiltatnak a törvények által, magán úton kitelhetőleg elősegítendik a király óhajtásának teljesűltét. „Minden erőnk megfeszítésével ügyekezni fogunk oly készűleteket tenni, — mond ugyanazon feliratában az említett megye, — hogy ha Európa jelen mozgalmaiban a veszély reánk is kiterjedne, az ország védelmére Felséged kivánata szerint minden készen legyen.“ E nyilatkozat a nemesi felkelésre vonatkozott. Mi pedig a háború végeig szolgálandó könnyű lovasokat illeti, országszerte oly nagy lőn a buzgalom azok kiállításában, hogy a király szinte meghaladva láthatá várakozását. Néhány hét alatt tizenhat ezer ily könnyű lovas esküdtetett fel a zászlók alá. Hogy a harczra gyorsabban alkalmasokká tétessenek, a tizenkét huszárezredbe osztattak fel, mi által egyegy ezred létszáma két ezerre, a császár- és nádor-huszároké pedig kétezerötszázra, s mind a tizenkét huszárezred létszáma a bekövetkezett harczok alatt huszonöt ezerre emelkedett.

1813. Az óriási harcz, melyben a szövetséges osztrák, orosz, porosz, svéd és angol hatalmak a külön harcztéreken összesen majdnem egy millió fegyverest állítottak lábra Napoleon ellen, ki viszont hadainak számát oroszországi szörnyű vesztesége után is megint mintegy ötszázötven ezerre emelte fel, — már augusztusban megkezdődött. Minthogy Napoleon a fegyverszünet alatt az Elba és Odera folyamok közt mintegy háromszáz ezer embert pontosított össze: a szövetségesek három nagy sereget gyüjtöttek össze körülötte. A fősereg, 230 ezer emberrel Csehországban az Éger folyamnál álla Schwartzenberg Károly herczeg vezérlete alatt, ki egyszersmind a hadmozgalmak fő intézésével is meg volt bízva; a középet Blücher képezé mintegy száz ezer emberrel, Bresslau mellett; míg Bernadotte, elébb franczia marechal, most svéd király, 150 ezer emberrel a Havel és Spree folyamok mellett Poroszországban a jobb szárnyat alkotá. Más hadak a Visztula s Inn folyamoknál, Stiriában és Meklenburgban valának felállítva.

A dresdai ütközet. Napoleon mindenek előtt az előrenyomult Blüchert támadta meg seregei egy részével, melyeknek Dresda szolgált középpontjául. De mivel a szövetségesek oly tervből indultak ki munkálataikban, hogy a mely sereg Napoleontól megtámadtatik, az komolyabb ütközet elfogadása nélkül, csatározva huzódjék vissza, míg a szárnyakon lévő seregek az ellenség oldalaiba s háta mögé nem jutnak: Blücher e terv szerint csatározva vonult vissza. E közben pedig Schwartzenberg a fősereggel a Dresdánál maradt franczia hadak ellen indula. De mire Dresdához érkezett, a menetéről értesűlt Napoleon Macdonaldot hatvan ezer emberrel Blücher előtt hagyván, már ekkor visszatért vala Dresda mellé, és Schwartzenberget, harmincz ezer halott, sebes és fogoly s majd kétszáz ágyuja vesztével aug. 26-kán visszavonulni kényszeríté; ez viszont visszavonultában az időközben háta mögött Teplitz felé nyomult Vandamme 25 ezernyi hadtestét majdnem egészen foglyává tette. E közben egy részről Blücher Sléziában

másról a svéd király Berlinnél szintén jeles győzedelmeket nyertek az előttök lévő franczia hadakon. 1813.

Napoleon, bár e harczokban többet vesztett ötven ezer emberénél, még egész szeptemberben megtartá dresdai központi állomását, a szövetségeseknek majd egyik, majd másik serege ellen kisértvén támadást. De ha Blücher ellen fordult, akkor Schwarczenberg nyomult előre Szászországba; midőn pedig ez ellen vitte hadait, akkor meg Blücher fenyegeté Dresdát. E sükeretlen hadmozgalmakban a franczia seregek mindinkább elfáradának, tábornokaik elkedvetlenedének, a szövetségesek pedig Wittemberg, Bautzen és Teplitz közt egy óriási félkörben Dresdához mind közelebb nyomulának. Napoleon halaványodni látá szerencsecsillagát. Midőn tehát értesült, hogy Schwartzenberg Teplitztől Chemnitzen keresztül Lipcse felé mozdul; s ugyanazon időben Bernadotte és Blücher is Wittembergnél egyesülvén, szinte Lipcse felé terjeszkednek, úgy hogy a félkör, melyet a szövetségesek elébb az Elbe folyam jobb partján képeztek volt Dresda körül, most az Elbe bal partján készül háta mögött s őt elzárni fenyegetőzik Francziaországtól: Napoleon október közepén, az összesen 160 ezerre olvadt seregével Lipcsére vonult vissza. E hátrálás annál szükségesebb volt, minthogy Bajorország, eddig a francziák szövetségese, ezektől elpártolván, a szövetségesekhez csatlakozott, s Würtemberg és Baden is azt tenni készüle: mert hatvan ezernyi osztrák-bajor sereg october első tizedében a Rajna felé indult.

Schwartzenberg, bár minden hadai még nem érkeztek meg Lipcse alá, hogy Blüchernek és Bernadottenak időt nyerjen e városhoz közeledniök, októb. 16-án mindjárt támadást intézett a francziák állomásai ellen. Hatszor egymás után szoritá ki azokból a francziákat; de rövid idő mulva mindannyiszor ismét elveszté azokat: az éj beálltával megszűnt a harcz, a győzedelem függőben maradván. Harmad napon, októb. 18-kán a szövetségesek részéről 300 ezer ember, bennök 50 ezer lovas, és ezerkétszáz ágyú áll vala egye- A lipcsei ütközet.

1813. sítve Lipcse körül; s megkezdődött az óriási harcz, az új korlegrettenetesbike, melyet a nemzetek harczának lehet nevezni. De bár a szövetségesek kétszer annyian voltak, s bár az ütközet hevében tizenkét ezernyi szász had a francziáktól elpártolván a szövetségesekhez állott, a és bár Schwartzenberg emberéletet nem kimélve, mind újabb, pihent tömegeket vezetett is a harczba, hogy ellenét a szám erejével nyomja el: nem vala könnyű feladat legyőzni Napoleon lángszellemét, melyet a szövetségesek egy tábornoka, midőn a hadjárat kezdetén a munkálati terv megállapíttatott, magát százezer emberre róvta fel számitásaiban. A mészárlatnak csak a beállott éj vetett véget: a két részről hatvan ezer halott és sebesült borítá az iszonyú harczmezőt; de győzelemről még egyik fél sem beszélhetett. Napoleon azonban látván, hogy a szövetségesek nagy számelőnyben, saját hadai pedig lőszereik fogyatékán vannak: októb. 19-kén visszavonulást parancsolt seregének. De a szövetségesek, mihelyt ezt észrevették, minden oldalról a városra rohantak, s abba behatolván, egy szörnyű utczai harczot kezdének az Elsteren keresztül Lindenau felé vissza vonúló francziákkal; kik mihelyt seregök nagyobb része az egyetlen hidon átvonult, ezt fölvettetvén, a 30 ezernyi utóhadokat feláldozták. A három napi rettenetes viadalban száz ezer embernél több esett el részint halva, részint sebesülve a két részről, s ezen felűl majd husz ezer franczia, köztök tizenöt tábornok és a szász király fogságba esett. Napoleon, miután az őt űzőbe vett szövetségesekkel Hanau mellett még egy véres harczot vívott, november 2-kán Maintznál a Rajnán is átkelt hatvan ezerre leolvadt seregével, s Párisba sietett, hogy minden erejét összeszedje a végharczra.

Segély-kérés. De e harczok alatt a bécsi kormány is szünet nélkül gyűjté a háború folytatására szükséges eszközöket. A magyar nemzetet Ferencz király, ki maga is a táborba költözött, épen a lipcsei ütközet napján, októb. 18-kán szólítá fel, Pegauból Szászországban kelt levelei által, újabb önkéntes

ajánlatokra és újonczok állitására. A sükeretlen békealkudozás után, úgymond, fegyverhez nyúlni kénytelenek, már a harmadik hónapban harczolunk. Hogy jelenleg a monarchia épsége, a trón méltósága, a haza üdve, békéje s minden egyes polgári léte, az ellenséges betörés elfordítása, s a népek epedő sovárgásai által óhajtott békének valahára megalapítása forog kérdésben, mindenki tudja. E czélokért dicsően vivnak szemeink előtt bátor seregeink, életöket s véröket áldozva a közjóért, méltók, hogy azok által, kik e veszélyektől távol, otthon kényelemben élnek, minden módon ápoltassanak.... Német tartományaink, a harcztérhez közelebb esvén, naponkint bőséges bizonyítványait adják áldozat-készségüknek, s igazságtalanok lennénk a hű magyar nemzet iránt, ha e súlyos időpontban ugyanazt tőlök is teljes bizodalommal nem várnók. Mert miután a jelen körülmények nem engedik, hogy a segélyt országgyülésen tárgyaljuk, hová azt egyébiránt tartozónak kegyelmesen elismerjük, s a rendek különben is bőséges bizonyítványait birják, hogy alkotmányukat fentartani őszintén akarjuk: úgy hiszszük senki sem leend, ki ezen atyai biztositásunk mellett bármi áldozatot is kész nem volna hozni a haza oltárára ... És bár mindennemű segélyt, legyen az gabonában, borban, lóban, szarvasmarhában, kész pénzben, vagy bármi másban is, mi a közügynek ezen elhatározó időperczben hasznára lehet, a hazafiság bizonyítványa gyanánt, szívesen fogadunk, s azok iránt magunknak részletes tudósításokat is adatni parancsoltunk; hogy azonban bővebben megértsétek, mi és mennyi az, mi ... seregeink élelmezésére a jövő katonai évben mulhatatlanul szükséges, és különösen mennyit várunk az egyes megyéktől: meghagytuk az illető főispánoknak, hogy szándékainkat nektek bővebben előadják."[1]) 1813.

[1]) E szerint az 1814-ki hadi szükséglet ekként mutattatott ki: szarvasmarha 84,374 db., buza 1.068,000 mérő; rozs 4.416,000 m.; zab 10,903.000 m.; széna 3,900.000 mázsa. Mind ennek fele Magyarországból és Erdélyből kivántatott kiállíttatni.

1813. A megyék általában szerencsekivánatokkal üdvözölték feliratakban a fejedelmet „hogy a szilaj ellenség, — mint Pest megye írja, — az ő és szövetségesei diadalmas fegyverei által, saját határai közé szoríttatott, s a független nemzetek megigázására czélzó törekvései saját veszedelmére fordíttattak; örömöket fejezték ki, hogy eddigi megfeszített ügyekezeteik, a szövetséges népek erőfeszítéseivel kapcsolatban, ő felsége vezérlete alatt valahára ezen örökké nevezetes eredményeket szűlték; melyeknek következtében tehetségében álland, alattvalói javáról is gondoskodnia, minek eddig, kormánya kezdete óta, az ellenség folytonos félelme miatt csak jámbor óhajtásnak kellett maradnia.“ Hálákat mondanak, hogy a haza a máskor már abba is betört ellenség pusztításaitól ez alkalommal megóvatott. E hálaérzelem közt fogadták ő felségének Pegauból kelt levelét is, melyben újabb gabona- s más élelmi szerek ajánlatára szólíttatnak. És bár a törvények által tiltatnak is országgyülésen kivül ilyféle ajánlatoktól; mivel azonban ő felsége, jelenleg a táborban lévén, azt nem tarthat, a segély pedig halasztást nem tűr: bizván ő felsége biztosításában az alkotmány épségben tartása iránt; bizván abban is, hogy ő a jövő országgyülésen oly törvényt engedend alkotni, hogy a mit most a köz jó iránti buzgalomból tesznek, az a jövőben nem fog érvül felhozatni a törvénysértések igazolására: kijelentik, hogy szándékait tehetségök szerint minden ügyekezettel elősegítendik. Minthogy azonban áll a törvény, mely szerint tiltatik az országlakosokat segélynyujtásra kényszeríteni, hatóságilag ők sem vethetik ki a segedelmet; hanem abban a maga szabadságát mindenkinek meghagyva, mint eddig, úgy most is tisztviselőik által szedetik be, mit az egyesek hazafisága önként nyujtand. És mivel a közjó iránti buzgalmuknak újabb bizonyítványát adni óhajtják: bíznak benne, hogy e módon is újabban meg fognak felelni ő felsége várakozásának. Tapasztalta már e hadjárat alatt buzgalmokat ő felsége: újonczokat állítottak, könnyű lovasokat teljesen felszerelve küldöttek a táborba, a

nemességet a szükség előre nem látható esetére fölfegyverez- 1813.
ték, gabonát, marhát, pénzt a mennyi csak telt, gyüjtöttek. És bár az eddigi áldozatok és a silány termés erejöket megcsökkentették; ügyekezni fognak mindazáltal, hogy ha nem többel, legalább is annyi segélylyel gyámolítsák a kincstárt, mennyit az utósó országgyülés rendei ajánlottak volt meg. — A király, attól tartván, hogy a segély kivánt mennyisége ily önkéntes adakozás utján nem fog begyűlni, rosz néven vette ugyan a megyéknek, vonakodásukat hatóságilag kivetni az illető segély összegét; s az év utólsó napján Freiburgból kelt leveleiben sürgeti őket, hogy miután elébbi nyilatkozata által az alkotmány épségben fentartása iránt eléggé biztosítva vannak, ne vonakodjanak tovább, hatóságilag kivetni a megyére eső illetményt. A megyék azonban, néhányak kivételével, melyek a királyi felhivásnak minden további ellenvetés nélkül engedelmeskedvén, kényszerítőleg szedték be a segélyt, újabb tanúságát adták, hogy a törvények megszegése nélkül is meg tudnak felelni a király várakozásának; s bár a segélynek a törvények, különösen az 1790-ki 19-dik t. cz. által tiltott kényszerítő beszedésétől tovább is óvakodtak: a tőlök kivánt gabona stb. mennyiségét önkéntes adakozás utján is beszedték; sőt némelyek, például Pest megye (1814-ki márcz. 15-kén kelt feliratában), nem sokára még azt is örömteljesen jelenthették a királynak, hogy az önkéntes adakozások a kivánt mennyiséget is meghaladják, kérvén ő felségét, hogy a személye iránt való hűségöket és kegyeletöket szintúgy mint hazaszeretetöket a törvények hűséges megtartása szerint méltóztassék mérlegelni.

De ennél még nagyobb áldozatot is kivánt Ferencz király a nemzettől. Látván, hogy seregei győzedelmes előrenyomulásukban is nagy veszteségeket szenvednek a magát kétségbeesetten védő Napoleontól, a pegaui levél után egy hónapra, november 16-kán, Frankfurtból újabb felszólitást intézett a nemzethez, melyben tőle hatvan ezer újonczot kivánt a következő évi februárig kiállíttatni. E kivánat pon-

1813. tos teljesítése azonban annyi áldozat után, már szinte meghaladta a nemzet tehetségét. A számos évek óta szünetlenül folyamatban lévő toborzás, s e mellett annyi ezer újoncznak és önkéntesnek részint az országgyülések, részint a magánosak ajánlatai következtében lett besoroztatása a császári seregbe, oly annyira meggyérité ifjuságunk sorait, hogy hatvan ezer újonczot jelenleg még országgyülési törvényes kivetés utján is bajjal járt volna kiállítani. Az 1812-ki oroszországi hadjárat óta már negyed izben vétetett igénybe a nemzet áldozatkészsége. És bár ez mindannyiszor országgyülésen kivül, tehát csak önkéntes ajánlatképen kivántatott; a nemzet még is, a valahára kivívandó béke reményében annyira megfelelni ügyekezett a király várakozásának, hogy egy év alatt ötvenezernél több fegyverest küldött a zászlók alá. Például egyedül Pest megyéből, hol a katonáskodni képes és köteles — 17 s 40 évek közt lévő nőtlen vagy gyermektelen özvegy — egyének számát az összeirás 8768-nak mutatta, az utolsó év alatt 2176 egyén eskettetett fel a zászlók alá. S e megyétől most, a király említett levele szerint, újabban 2511, — Csongrádtól 527 stb. újoncz kivántatott kiállíttatni, az országra kivetett 60 ezerből rájok eső illetményül. Azonban bármi súlyosan esett is megint ennyi munkás kezet elvonni az országnak különben is gyér népességéből: ama hír, hogy a szövetséges hadak a Rajnán is átkelvén, franczia földre léptek, s utóbb számos véres ütközetek után Párist is megszállották, annyira feltüzelte a nemzet buzgalmát, hogy rövid idő alatt a kivánt számnak mintegy fele ki lőn állítva; mígnem a béke valahára meglévén alapítva, a kormány maga függesztette fel az újonczszedés folytatását.

1814. Ennyi áldozatába került Magyarországnak is a világbéke helyreállítása. Miután Napoleon trónjáról lemondani s Elba szigetére költözni kényszeríttetett, a Bourbonok pedig őseik trónjára visszahelyeztettek: Ferencz császár fényes diadalmenetben tért vissza székvárosába, hol őt valamennyi

örökös országai[1]) s tartományaiból egy-egy bizottmány üdvözölte (1814. junius 22.). Valóban, tekintve az áldozatokat, melyeken a béke megvásároltatott, méltán intézheté ekkor Ferencz e bizottmányokhoz a következő szavakat: „. . .Ti, hű alattvalóim, teljes mértékkel betöltöttétek, mit a kötelesség s engedelmesség irántam s a haza iránt tőletek igényelt . . . Hálás érzelemmel ismerem el mind azt, mit monarchiám minden egyes részei tettek és teljesítettek az egésznek fentartására s helyreállítására. Különös vigasztalásomra vannak az irántam való gyöngéd ragaszkodás számtalan bizonyítványai, melyeket még ama tartományokból is naponkint tapasztalok, melyek kormányom alól egy ideig elszakadva léteztek, de már visszakapcsoltattak . . . Súlyos sebek várnak orvoslatra; de néhány évi béke ezeket is meggyógyitandja . . . Bizonyítványát adtátok, hogy a balsorsot tudjátok tűrni: most azt kellend megmutatnotok, hogy a kedvező szerencsével is tudtok élni. Szeressétek hazátokat; helyezzetek teljes és határtalan bizodalmat az uralkodó fejedelemben és soha ne feledjétek el, hogy a ti boldogságtok egyetlen czélja életemnek.“ 1814.

Fiume, a magyar tengerparttal, Horvátország szávai részei s Trieszt Isztriával, melyek 1809-ben szakasztattak el a monarchiától, s melyekre a császár e beszédében hivatkozott, még 1814 elején visszavétettek a francziáktól; de Fiume és Horvátország részei nem, mint kell vala, Magyarországhoz, hanem a törvények ellenére Isztriához kapcsoltattak.

A békét azonban a következő évben megint megzavarta s Európát még egyszer hadi zajjal tölté el Napoleon; ki 1815-ki márczius 5-kén Elba szigetéről titkon távozván s Francziaországban kikötvén, megjelenése által ismét fellel- 1815.

[1]) Magyarország s a kapcsolt részek küldöttségét, mely a nádor felhivására ment Bécsbe üdvözölni a táborból visszatért királyt és szerencsét kivánni győzedelmeihez b. Fischer egri érsek vezette.

1815. kesíté maga iránt a Bourbonok kormányát hamar megunt francziákat. A szövetségesek megint Francziaország felé indíták hadaikat. Ferencznek azon szerep jutott, hogy a déli német fejedelmekkel együtt a Duna völgyén keresztül hatoljon be Francziaországba; míg az angolok s poroszok Németalföld felől intézendik hadi munkálataikat. Ferencz, kinek a szintén Napoleonhoz csatlakozott Murat nápolyi király ellen Olaszországban is kell vala harczolnia, az új háborúra készülendő, márcz. 29-kén kelt leveleiben Magyarországot is újabb segélynyújtásra szólítá, mind újonczokat állíttatni, mind gabonát s egyéb élelmi szereket gyűjtetni kivánván a megyék által.

A mily nagy örömmel fogadtatott a múlt évben a béke helyreállítása, oly rémület szállá meg a kedélyeket e váratlan hír hallására. Aggodalommal pillantának a jövőbe, mely ismét egy számos évig tartó háborút látszék rejteni méhében, ismét új áldozatokat igényleni a kimerült népektől. De maga az oly röviden éldelt béke mennél elébbi helyreállításának sóvár óhajtása is ösztönül szolgál vala most a megyéknek, még egyszer megfeszíteni erejöket, s meghozni a kivánt áldozatot. Midőn azonban azt a királynak, a múlt évek alatt követett módon, önkéntes ajánlatok által kiállítani igérkezének: nem mulaszták el egyszersmind mély aggodalmokat is kifejezni az iránt hogy, bár a mulhatatlan s halaszthatatlan szükséggel indokolva, a rendkivüli segélynek országgyülésen kivüli megrendelése annyiszor ismételtetik, hogy az, a törvények ellenére, már szinte szabálylyá kezd válni; miért is buzgón kérték a királyt, hogy segélyezési készségöket a szükség idején kellőleg méltányolván, mihelyt csak a fenforgó nagyszerű események engedik, ne mulasztaná el egybehívni az országgyülést.

A segélygyűjtés szüksége azonban most hamar elenyészett. Napoleon hatalma jelenleg csak száz napig tartott. Mielőtt az osztrák hadak Murat legyőzésén felül valamely jelentékenyebb munkálatot tehettek volna: az angolok és

poroszok a waterlooi három napig folyt iszonyú harczban 1815.
ismét legyőzték, s nehogy a világ békéjét továbbra is megháboríthassa, Szent-Ilona szigetére száműzték a rendkivüli embert, ki lángszelleme hatalmával húsz évig szabott törvényt a világnak.

A béke megszerzésének hazánkban első következménye lőn felfüggesztése az újonczszedésnek s egyéb segélygyűjtésnek, mi a némely vidékeken nagy szükséget, Erdélyben valóságos éhséget okozott rosz termés miatt, különben is átalában véve csekély eredményt mutatott. Utóbb, mint a nádornak decemb. 21-kén kelt levele hírül adá, azon könnyű lovasság maradványai is hazabocsáttattak, melyet az ország 1813-ban a háború végéig tartandó szolgálati kötelezettséggel küldött volt a táborba. A nádor magasztaló kifejezésekben tanúsítá e katonaság jeles érdemeit s a királynak legfelsőbb megelégedését hasznos szolgálataival. A király ezen érdemeket az által jutalmazá, hogy a tiszteknek a seregben viselt rangjokat továbbra is megtartani engedélyezte; s mind őket, mind a közlegényeket feldíszítette azon „ágyúkeresztnek“ czímzett díszjellel, mely az ellenségtől elfoglalt ágyúkból készíttetett s a hadsereg mind azon tagjainak megadatott, kik az 1813—1815-diki táborozásokban részt vettek.

MÁSODIK FEJEZET.

A szent szövetség s annak következményei Magyarországra.

I.

1815. A forradalom huszonöt éves óriási háború által valahára legyőzetett; de azon eszmék s elvek, melyeket az az emberi s polgári jogról, népszabadságról hirdetett, már kiirthatatlanul meggyökereztek Európa népeiben. Magok Ó-Európa fejedelmei is csak ezen jogok és szabadság igéreteivel lőnek képesek a forradalom ellen vívott harczaikban áldozatokra, kitartásra lelkesíteni népeiket; s midőn a béke valahára megszereztetett, a szabadelvű alkotmányok megalapítása, mi által az államhatalomban és kormányzatban a népek is részesíttetvén, ama polgári jogok és szabadság érvényesíttetnének, a kor követelő szükségei közé tartozott.

A népek reményei. A népek, melyeknek a harcz alatt eziránt annyi igéretek tétettek volt, bizodalomteljesen várják vala a fejedelmi szó beváltását a béke helyreállta után; s a remények eleinte rövid időn valósúlni is látszának. Nemcsak a porosz király s több német fejedelmek határozottan megigérték volt az alkotmány megalapítását; hanem még Sándor czár szeszélyes szabadelvűsége is kedvezni látszék a népek reményeinek, midőn a lengyeleket egy alkotmánynyal valóban is megajándékozta. Hasonló reményeket ébreszthetett Ausztriában ama kiskereszt, mely az elfoglalt ellenséges ágyúkból öntetett, s e feliratot hordá magán: „Europa libertati asserta“. E kis

kereszt, eredetileg a lipcsei ütközetben részt vett csász. kir. katonák számára készíttetett, de mely aztán minden másutt alkalmazott osztrák s magyar katonáknak is megadatott. „E kis emlékjelek érczbetűi — mondá egy alkalommal Deák Ferencz — némán, de hathatósan emlékeztettek a fejedelmi szó szentségére.“ 1815.

A népek egy ideig azt remélték, hogy ezen igéretek a bécsi congressuson fognak megvalósulni; mert e congressus tartásában a végre egyeztek meg az első párisi békekötés után a hatalmak: hogy ezen békekötés határozatait kiegészítsék s végérvényes alakban hirdessék ki, s a békét s nyugalmat Európában, mind a hatalom igazságos felosztása, mind a nemzetiségek méltányos kielégítése által, állandó, tartós alapokra fektessék. Midőn azonban e congressus megnyittatott, a népszabadságnak a diplomatia alattomos fondorlataiba avatottabb barátai már fájdalommal láthaták, hogy e remények nem fognak megvalósulni. Ferencz császár s kabinetje, melynek élén a herczeggé lett Metternich Kelemen statuskancellár áll vala, a népszabadságnak egyátaljában nem vala pártolója. Ferencz egy századnegyed óta megszokta volt a népszabadságot egyértelműnek tekinteni a forradalommal, melyből annyi tengerbajt látott származni; mely ellen oly kitartó szivóssággal küzdeni vélé feladatának. Ő még most is azon isteni jogon alapuló fejedelmi hatalomteljesség elveit vallván sajátjainak, melyeket nemzetsége régibb törzsének a Habsburgoknak hagyományaiban talált, s melyeket II József és II Leopold szabadelvűbb irányai után Thugut statuskancellár gyökereztetett meg újra a bécsi kabinetben: — az alkotmányosságot, mely a népeknek szabad mozgást, a kormányhatalomban részvétet enged, nem tudta szívelni. A bécsi congressus.

Metternich, a császár első minisztere, egész politikai pályája alatt könnyelműbbnek, önzőbbnek s felületesebbnek tanúsította ugyan magát, mintsemhogy hinni lehetne, miképen e kormányelveket ő, úgy mint Thugut, természeti haj-

1815. lamból, vagy épen meggyőződésből vallotta volna sajátjainak; de gyakran lehetett hallani az ő ajkairól, hogy csak azért bírja oly nagy mértékben császárjának bizodalmát, mivel azon ösvényen jár, melyet ez neki elejébe szabott. S ezen ösvényt ő annyira is sajátjává tette, mintha az természetében feküdt, elveiből s meggyőződéséből folyt volna. Metternich már 1813 és a következő évben is, midőn a fejedelmek és országaik felszabadúlását Napoleon zsarnok hatalma alól egyedül a népek lelkesedése által lehetett kivívni, szintúgy kárhoztatá Stein porosz miniszter izgatásait, melyekkel a német népben a nemzeti függetlenség és szabadság iránt lelkesedést ügyekezett felszítani, mint Sándor czár szeszélyes szabadelvűségét, s a porosz király igéreteit, melyek által ez népének a béke helyreállta után alkotmányt biztosított. És mióta Ausztria az utolsó coalitióba beállott, 1813-ki szeptember óta, ő minden módon útját állni törekedett annak, mit mások a kor szellemében, a szabadság és függetlenség vágyának ébresztésére, szilárdítására cselekedtek; s minden ügyekezetét oda fordítá, hogy e szabadságharczból minden nemzeti elemet kiirtson; a szabadságháborút a fejedelmi autokratia háborújává tegye; minden hasznot, mely abból a népekre eredhetett, a fejedelmek számára tulajdonítson el. És ügyekezete, fájdalom annyira sikerűlt, hogy a népek tulajdonképen már a háború alatt eleve megfosztattak felszámíthatatlan áldozataik gyümölcsétől.

Midőn 1813 első felében a lutzeni és bautzeni ütközetek kimeneteléből az orosz czár s a porosz király meggyőződtek, hogy Ausztria hozzájok csatlakozása nélkül Napoleont még a múlt évi télen szenvedett iszonyú veszteségei után sem képesek legyőzni, s Ferencz császárt is a coalitióba vonni ügyekeztek: a bécsi kabinet ehhez oly feltételeket szabott, melyeknél fogva Ausztria döntő hatalommá lett az európai hatalmasságok tanácsában. E nagy befolyást Metternich nem is késett a maga kabinetje elveinek mennél terjedelmesebb érvényesítésére fordítani. A szerződéseket, a

szövetségeket ő ez idő óta akként vezérlé, hogy a háború minden hasznai egyedül a fejedelmekre háromoljanak; a népek igényei s reményeiből pedig semmi, vagy mennél kevesebb létesűljön. Azon szerződésnek például, melyet a szövetséges hatalmak 1814-ki márcz. 1-jén Chaumontban kötöttek, Metternich befolyásának következtében, egyenesen az lőn iránya: hogy az ó kabineti politika teljesen s egész szigorral helyreállíttassék; a népek minden kormányzati részvételből kizárassanak; a szabadság kifejlődése s előre haladása ellen az udvarok egymással szorosan egyesűljenek. És valóban, mi ezentúl a fejedelmek tanácsában történt, az nagyobb részben a reactió műve volt a népek szabadsága ellen. 1815.

Ily előzmények után mit lehetett várni a népszabadság tekintetében a bécsi congressustól? Szeptember közepe óta az uralkodó fejedelmeknek, minisztereiknek s más államférfiaknak egész serege gyűlt össze Bécsben, határozni Európa új államrendszere s népeinek sorsa felett. A gazda szerepét Ferencz császár viselé; az értekezleteknek s határozatoknak irányát leginkább Metternich intézte. Az egymásba ütköző érdekek, az előny- s nyereményvágyak azonban, mint előre látható vala, számos nehézségeket támasztottak, úgy hogy a congressus az egész őszön és télen keresztül húzódott, s még a hatalomosztály kérdése is alig végeztetett be, midőn ama váratlan hír csapott le annak tagjai közé, hogy Napoleon Elbából távozván, Francziaországban kötött ki. A fontosabb tárgyak a congressus befolyásosabb tagjainak, Sándor czárnak, Metternich s Talleyrand herczegeknek és Castelreagh lordnak titkos magán értekezleteikben érleltettek határozatokká, úgy hogy a közönség azokról sokáig semmit sem tudva, csak azon példátlan fényű s pazarságú vendégségeknek, táncz-, zene- s álarczos estvélyeknek, szini, lovagi s tűzi játékoknak, kocsizások és szánozásoknak s más hasonló élvek s mulatságoknak lőn bámulójává, melyek a congressus tagjait s nem tagjait, az ott összesereglett osztrák, német,

1815. orosz, magyar főaristokratiát, hadi, politikai s irodalmi nagyságokat egy soha nem szűnő mámorban tarták. Ferencz magas vendégeivel, az orosz czárral és a porosz királylyal október végén Budára is lerándúlt, s néhány napig ott is hasonló fényes ünnepélyeket intéztetett. Ezen élvek s mulatságok iszonyú összegeket nyeltek el; egymagának a bécsi udvarnak harmincz millió forintnál többe került a congressus. A fényűzésben s pazarlásban nagy része volt a magyar főaristokratiának is: egynémely főrendű családunk ezen időből származtatja vagyoni romlását.

De ezen érzékcsiklándó élvek, e szemkápráztató jelenetek közt a congressus egészen eltéveszté a czélt, melyre törekednie kellett volna. Az lett volna tulajdonképeni feladata, hogy a századnegyedig tartott nagy felforgatások után az európai statusrendszert, mennyire csak lehetséges, nemzetiségi alapokra fektetve, a népjogokat érvényesítve, a korigényelte szabadelvű alkotmányokat megalapítva, a békét állandóvá tegye; s annak ölében a jólét és civilisatió haladásának új pályát nyisson. De a diplomatia mind ezek helyett más irányt vőn a népek s nemzetek jogaira nézve. Az államok hatalmának s egymás közti egyensúlyának egyedül a nép s a területi mérföldek számát vette alapjául, tekintet nélkül a nemzetiségek jogos igényeire. A belkormányzatra nézve pedig, — bár az okmányok a népjogok tiszteletben tartásáról, népszerű intézményekről, szabadságokról szólnak is, melyekkel a népek áldozataikért, a vett igéretek szerint megajándékozandók volnának; mindazáltal ama szűkebb körökben, melyeknek kizárólag Metternich adta az irányt, oly elvek fogadtattak el, melyek az okmányok ezen biztosításaival homlok egyenest ellenkezének. Azon igéreteket s biztosításokat csak az idők szüksége szülte, s evvel együtt amazok is eltűntek: szabálylyá lőn, csak addig ismerni el és legyezgetni a népjogokat, míg a csönd és nyugalom teljesen helyre nem áll, a felszított lelkesedés le nem lohad, a követelések és remények lassanként le nem hangoltatnak.

És, mi a bécsi congressus titkosabb tanácskozmányai- 1815. ban, a nyilvánosságra szánt okmányokkal ellenkezőleg, okként elvégeztetett, szinte ünnepélyes sanctiót nyert azon szerződés által, melyet Ferencz császár a második párisi békekötés után 1815-ki szeptember 26-kán az orosz czárral s a porosz királylyal kötött, s melyet a szerződő felek „szent szövetségnek" czímeztek. E szövetség mystikus hangú okmányában arra kötelezte magát a három uralkodó: hogy egymással egy keresztényies testvériségben s társulatban maradnak összefűzve; melynél fogva egymás iránti viszonyaik a keresztényi igazság, béke és szeretet elvein alapúljanak; egymást minden alkalommal kölcsönösen gyámolítsák; alattvalóik iránti viszonyaikban pedig a családatyai, patriarchalis — más szóval: kényuralmi, absolut kormányelveket követendik.

A congressus következményei.

Az eredményekre nem sokáig kelle várni. A bécsi congressus okmányaiban igért alkotmányok vagy meg nem adattak, mint például, Poroszországban; vagy a megadottak is mindinkább megnyirbáltattak, a gyakorlatban meghiúsíttattak, s más irányba vezettettek, mint p. o. az orosz Lengyelországban, s több máshelyt. A szabadság a bureaukratia és rendőrség által tényleg mindinkább megszoríttatott; a kényuralom, védbástyául a forradalmi eszmék terjedése ellen, még erősebben meggyökereztetett. Ferencz császár azon határozatlan biztatáson kivül, melyet a német szövetség okmánya az alkotmány-alapításról magában foglal, semmi határozottabb igéretet, mint például a porosz király, nem tett ugyan német örökös tartományainak; s z ǫqꞁqnꞁ m kevésbbé is szegte meg szavát másoknál : de a kényurali kormányelveket is annál következetesebben érvényesítette birodalmában.

Kétséget nem szenved, hogy a bécsi udvar, az európai statusrendszer megalapításában a nemzetiség elvét s a népek jogait jobban szem előtt tartva, nemcsak az emberiség és civilisatio, hanem saját dynasztiai érdekeinek is jobb szolgá-

1816–1822. latot tett volna, mint a rideg kényuralom restauratiója által; minek ismét érdekharcz, nyugtalanság, forradalom lett természetszerű következménye. De az udvar annyi keserű tapasztalatok után sem tudott megválni kényuralmi hajlamaitól s hagyományos kabineti politikájától. Ferencz császár, midőn 1815-ben Párisban a senatus által üdvözöltetett, nyiltan megvallá: hogy husz év óta nem annyira Napoleon s Francziaország hatalma, mint a szabadelvűség és demokratiai eszmék s elvek ellen viselt háborút, melyek, úgymond, annyi bajt árasztottak a világra. Most tehát, midőn Napoleon egy sziklaszigetre száműzve s benne a forradalom lenyűgözve volt; midőn a népek a huszonöt évi véres harczok s felszámithatatlan áldozataik által kimerűlve, béke s nyugalomért sovárgának: a helyett, hogy egy új, a kor igényeihez alkalmazott politika megalapítása által, a forradalom okait mindigre mellőzni ügyekezett volna, fő feladatának tekinté: a népeket, eszméik, szellemök, vágyaik, sovárgásaik ellenére, egy még ridegebb absolutismus korlátai közé szorítani, mint az előtt voltak.

Magyarországot, mely mint a Habsburg-Lothringen fejedelmi ház monarchiájának része, a congressuson külön állam gyanánt nem tekintetett, új alkotmány adományára pedig nem szorult, egy történelmileg kifejlett s az uralkodó házzal kötött alapszerződések által biztosított ősi alkotmánynak lévén birtokában, — Magyarországot a bécsi congressus határozatai közvetlen egyátaljában nem illették, Azonban, bár annak okmányai nem vonatkoznak is Magyarországra: közvetve mindazáltal nem csekély hatását érzé hazánk is e congressusnak s a szent szövetségnek: ezek lévén alapjai mind ama hatalomnak, melyet a bécsi udvar ezentúl Európában gyakorolt, mind azon politikai rendszernek, mely az egész monarchia kormányában, s így többé kevésbbé Magyarországra nézve is követtetett.

A bécsi udvar e congressus és a szent szövetség következtében oly hatalmat s tekintélyt nyert vala, melynél fogva

Német- s Olaszországban majdnem mindenhatóvá, a Kelet s Európa egyéb ügyeiben is döntő sulyúvá lett szava. Ily hatalom birtokában, s a szent szövetségből folyó kötelezettség mellett szövetséges társai irányában, figyelemre is alig méltatá azontúl azon alkotmányos formákat s törvényeket, melyek őt Magyarország kormányában régibb szerződéseknél fogva kötelezték. Az osztrák császárságot tekinté hatalma egyedüli alapjának s jogczímének, mely mellett semmit sem jelentő, semmire sem kötelező puszta czímként enyésznék el a magyar királyság. Nem kiáltotta ki ugyan, miként a legújabb időkben történt, az egységes ausztriai birodalmat, bár különben magát a küludvaroknál mindig annak nevében képviselteté; nem törűlte el a magyar alkotmányt s törvényeket; nem alakította át az igazgatási szerveket, formákat, intézményeket; szóval, formailag nem olvasztotta be ugyan Magyarországot az osztrák császárságba; de ezen alkotmányt s törvényeket, ezen igazgatási formákat s intézményeket mindannyiszor mellőzte, megsértette, valahányszor az egész birodalomra nézve elfogadott kényuralmi kormányelvekkel ellentétben álltak. Nem nyult az alkotmányos igazgatási gépezethez; de azt kényuralmi elvek szerint tette mozgásba. Meghagyta a törvényes hatóságokat, az önkormányzás organumait; de azoknak törvényszerű működését mindannyiszor meggátolta, kényszer alá helyezte, valahányszor azok a kabinet szellemével, elveivel, önkényes rendeleteivel ellenkezésbe jöttek; az országgyülést pedig, „a sérelmek orvoslatának üdves eszközét,“ tizennégy esztendeig nem hirdette ki; szóval, az autokratiai kényuralmat Magyarország felett is oly módon ügyekezett érvényesíteni, mint a német örökös tartományokban gyakorolja vala. 1816—1822.

A magyar udv. kancellaria levéltárának elnöki irományai már 1814-től kezdve számtalan feladásokat s a bevádoltak ellen megrendelt vizsgálati parancsokat tartalmaznak. E vizsgálatok gyakran oly igen jelentéktelen személyekre, vagy épen a nevetségességig csekély ügyekre, sőt képtelen-

1816—1822. ségekre vonatkoznak, mintha a kormánynak nem lett volna fontosabb feladata az ország lakosai magán életének rendőri szabályozásánál, holott a legfontosabb közügyeket, teljes pangásban találjuk. Különösen üldöztetett a francziák iránti rokonszenv, s a szabad vélemény és gondolkozás.[1]) A király még Francziaországban időzése alatt is számos kéziratot küldött le a kancellárhoz efféle tárgyakban. A kormányon állók közt Józef főherczeg nádor nagyon ellenzé e titkos rendőri eljárást, s mikor csak lehetett, úgy intézé a dolgot, hogy az ilyféle feladásokra megrendelt vizsgálat elmaradt, vagy eredmény nélkül abbanhagyatott, helyesen itélvén, hogy az efféle titkos rendőri eljárás csak a bizodalmat csökkenti fejedelem és alattvalók közt anélkül hogy bármit is használna az államnak.

---

[1]) Ime e feladások, vizsgálatok néhány példája a kancellária levéltárából.

1815. april 27. A bécsi rendőrfőnök jelenti a kancellárnak, miképen biztos forrásból tudja, hogy „az ismeretes" Nagy Pál a soproni casinóban az asztalnál nyilván mondotta légyen: „dass die Neapolitaner am 11. d. M. in Mailand eingerückt sind, und dass nach den von unserm Hofe getroffenen Verfügungen auch nichts Besseres zu erwarten wäre." Ezért őt megfenyíttetni kivánja mint hamis hírek terjesztőjét, s a kormány iránti bizalom csökkentőjét.

1814. nov. 14. A király vizsgálatot rendel a jeles Vay József septemvir ellen, mivel feladatott, hogy a subsidium tárgyában Borsodmegyében tartott értekezleten azt mondta volna: e subsidium a háború folytatására kéretik, pedig ha az uralkodóház kimúlik Napoleon fia lesz király, nem kell tehát adni subsidiumot. (S Ferencz hitte ezt a higgadt, mérsékelt, megfontoló Vay Józsefről!) A vizsgálat a vádat rágalomnak bizonyítá.

Horváth Ádám mind 1814. mind a következő évben bevádoltatott egy ártatlan dala miatt, mely a francziák ellen volt ugyan intézve, de másolataiban mások által elferdíttetett s a németek ellen irányoztatott. A vizsgálattal a nádor bízatván meg, Horváth egész dalgyüjteményét beküldé hozzá, miből aztán kitünt ártatlansága.

Decemb. 4-kén Ferencz szintén vizsgálatot rendel a kassai akadémia tanárai ellen szabadelvű beszédeik miatt, s több oda való polgár

1816—1822.

Az udvar e politikájának kifolyása lőn az is, hogy a kormány centralisatiója még szorosabbra vonatott. Ezóta minden csak némileg fontosabb magyar ügy is az udv. conferentiákba vitetett, melyeken jobbára maga a császár elnökölt. Zichy Károly confer. minister ennélfogva már 1814-ki május 28-kán felszólítá Erdődy kancellárt, hogy ilyféle ügyekről ezentul ne egyszerű átiratokat, hanem előterjesztéseket készítsen az udv. conferentia tanácsához, melynek a kormányszékek azon elnökei is rendesen tagjai fognak lenni, a kik előterjesztéseket tesznek.[1])

Ferencz egyénisége a kormányban.

A bécsi kabinet e politikája, egyátaljában nem volt ugyan új: miként a régiebb korszakokból, s újabban is az 1794 óta történtekből bőségesen láthatók, a fejedelmi hatalomteljesség s kényuralom államelve itt régóta mélyen meg volt gyökerezve; de most az itt is új erőt nyert alkalmazásában: a bécsi congressus és a szent szövetség által sanctionált reactionarius államtanok nagyobb érvényt kölcsönöztek a hagyományos állampolitikának. Ehhez pedig, Magyarországra nézve, még a fejedelem személyes kedélyállapota is járula. Azon törvényes ellenzék, melyet az 181$^1/_2$-ki országgyülés rendei a kormány önkényes financzmunkálatai ellen, utóbb pedig a megyék a magánosok pénzviszonyai tárgyában kiadott udvari parancsok ellen kifejtettek, Ferencz kedélyében oly boszús indulatot, mondhatni haragot ébresztett Magyarország s a magyar alkotmányos intézmények ellen, hogy azt a nemzetnek 1812 óta is oly fényesen tanúsított áldozatkészsége sem lőn képes lelohasztani s kiengesztelni. E boszús

ellen államellenes elveik miatt. A vizsgálatból kisült, hogy a vád alaptalan. E vizsgálatok még inkább szaporodtak az utóbbi évek alatt veszélyeseknek tartott könyvek, lágy könyvizsgálók, lelkészek, tanárok s magántanítók ellen. Például Czinke, magy. nyelv- s irodalom tanára ellen a pesti egyetemnél Ferencz 1819-ben csak azért rendelt vizsgálatot, mivel az év végén egy magyar előadást tartott. A vizsgálatból kisült, hogy az igen ártatlan volt.

[1]) Kancell. levéltár.

1816—1822. indulata, néhány, Magyarország irányában ellenséges hangulatú német minisztere által folyton ápoltatva, minden alkalommal kitört; az egész közigazgatás szellemén észre lehetett azt venni; a vármegyék minden rendelet hangján kifejezve érzék; sőt nem ritkán magok az egyesek is tapasztalták azt magán ügyeikben, melyeknél fogva az udvarral érintkezésbe kellett jőniök. Még főarisztokratiánk sem részesűlt többé az udvarnál ama kegyek s kitüntetésekben, melyekkel az ott elébb dicsekedhetett; miért sokan, kik elébb állandólag Bécs lakói valának, jószágaikra vonultak vissza. Míg a háború folyt, a fejedelem, nehogy a nemzet segélyezési hajlamát csökkentse, némileg mérséklé ugyan ezen ingerűltségét, de Napoleon bukta után alig ismert az többé korlátokat; s azon alkotmányellenes eljárásnak, mely egy évtizeden keresztül hazánkra nehezedett, forrása nem kevésbbé a fejedelem e személyes hangulatában, mint a bécsi congressussal és a szent szövetséggel uralomra emelt kormányelvekben keresendő. Ezen ingerűltségét, mely a nemzet ellen ennek alkotmányos ellenzése miatt támadt kedélyében, csak azon ellenszenv haladta meg, melylyel az alkotmányosság ellen átalában viseltetett; s melynél fogva minden alkotmányos ellenzést vagy újítást a világ romlásának s lázadásnak tekintett isteni származású fejedelmi jogai ellen. Az alkotmányos, képviseleti kormány puszta említése is képes volt haragját felingereleni. Mondják, hogy kedvencz orvosa, Stiff egy izben majdnem kegyelmét vesztette és szigorú feddést vont magára, midőn az őt, egy hosszú, makacs hurutban szenvedőt avval vigasztalá, hogy erős „Constitutiója" majd csak legyőzi a bajt. 1820-ban, midőn a szabadsági mozgalmak Európa népeiben, ismét nagyobb élénkségben kezdének mutatkozni, Pest megyének egy őt e városban üdvözölt bizottmánya előtt egyebek közt e szavakra fakadt: „totus mundus stultisat et imaginarias quaerit constitutiones, — az egész világ eszelősködik s ábrándos alkotmányokat hajhász." Ily kedélyhangulat, ily érzelem mellett a nemzeti szabadság s felvilágosodás-

ban s mind abban, mi az újító politikai szellemet ébresztheté s ápolhatá, veszélyeket látott az államra nézve; miket elhárítani óhajtván, amazokat meggátolni is kötelességének tartotta. 1816—1822.

Azonban Ferencznek ellentétekben gazdag jelleme oly tulajdonságokkal is birt, melyeknél fogva hajlama a fejedelmi mindenhatóság korlátlan gyakorlatára nem fajulhatott el oly kiméletlen keménységgé s kegyetlenséggé, hogy kormánytörténete oly sötét szinezetet nyert volna, mint például Rudolfé, II Ferdinándé vagy I Leopoldé. Jószivűsége, melyet magán kihallgatások alkalmával oly sokan tapasztaltak, s mely, kivált német alattvalói közt, szinte közmondásossá lett; — bizonyos neme a kedélyességnek, mely kielégítését abban találta, hogy magát alattvalói iránt családatyai, patriarchalis viszonyban tüntette fel, — kényuralmát nem engedte zsarnoksággá válni. Bár mily sokat tartott is különben fejedelmi hatalomteljességére, melyet isteni jogból szeretett származtatni, vagy tán épen ennél fogva: egyszersmind azt is óhajtja vala, hogy kényuralma mindig az atyai tekintély, a jószivű gondoskodás szinében tűnjék fel népei előtt, s ezeknél necsak engedelmességre, hanem gyermeki szeretetre is találjon. Thugut jelszavát: „oderint dum metuant, — ha gyűlölnek is, csak féljenek," nem tette magáévá, bár kormányelveit jobbára elfogadta. E patriarchalis viszony népei irányában kedélyének szükségei közé látszék tartozni; s úgy az alkalmilag, élőszóval mondott beszédeiben, mint rendeleteiben e kifejezésekkel: „népeink iránti atyai szeretetünk, atyai gondoskodásunk" stb. nem ritkábban találkozunk, mint a fejedelmi hatalomteljességre vonatkozó eme szólásokkal: „isten kegyelméből, isten által reánk bízott, kormányunk alá rendelt népek" stb.

Jellemének e vonásából fejthetni meg leginkább azt is, hogy a kényuralom eszközei közől inkább a semlegesen gátoló, megelőző, mint az utólagosan s ténylag sujtó kormányszabályokat tette gyakorlatba. Inkább szerette az újító politikai szellemet meggátolni, elfojtani, a forradalmi mozgal- A közigazgatási rendszer.

1816—1822. makat megelőzni, mint azokat utólagosan sujtani; s mióta a sötét szellemű, kegyetlen Thugut a kormánytól elmozdíttatott, olyféle jelenetek, minők 1795-ben s 1802-ben a nemzetet szomorították s ideiglen megfélemlítették, azontul nem is fordulnak többé elő Ferencz kormány-történetében; bár azokra 1815 után többször színesebb örvet találhatott volna, mint az említett években. Ő a béke helyreállta óta a belügyek kormányát sokkal inkább személyesen vezette, mint az előtt; szinte némi büszkeséggel s önelégültséggel hallák őt nem egyszer nyilatkozni a hozzá közelebb állók: hogy még sem roszul tölti be egy szorgalmas udvari tanácsos szerepét. S habár a tárgyak halmozottsága miatt azok nagy részét kénytelen volt is kormánytanácsosaira bízni; de magának azokat is rendesen előadatá, úgy hogy tudta nélkül alig történt valami a kormányban, s ezt ennél fogva átalában közvetlen az ő vezetése alatt állónak, szelleme s elvei hű lenyomatának lehetett tekinteni. Ovakodék is ennél fogva oly erőszakos szabályokat alkalmazni, melyek igazgatását patriarchalis jellemétől megfoszthatták, a nép hiedelmét atyai indulatában megronthatták volna. De annál nagyobb erélylyel s kitartással alkalmazá Ferencz azon eszközöket, melyek kevesebb zajjal több eredményt hoznak elő: a szabadelvűségnek s újító politikai szellemnek magát a forrását, a szabad mozoghatást és felvilágosodást, fojtván el. E czélra a kormányok minden időben a titkos rendőrséget s a tudatlanság ápolását tartják vala leghatékonyabb eszköznek; s ezek lőnek a bécsi kabinetnek is legkedveltebb kormányeszközei.

Kémkedési és vádaskodási rendszer.

Kormányraléptekor Ferencz az atyja igazgatásából reámaradt névtelen feladásokat mind olvasatlanul égetteté vala el; de idő folytával atyjának e szenvedélye, a titkos rendőrség iránti előszeretet, benne is annyira kifejlett, hogy halála után dolgozó tereme az erre vonatkozó irományokban találtatott leggazdagabbnak. A rendőrség, a mennyiben annak a közrend fentartására, a bűnök megelőzésére s a polgárok védelmére minden polgáriasodott államban fenn kell állani,

nálunk az alkotmányos tisztviselők által kezeltetvén: ezeket 1816—1822.
a vármegyékben, hol a tisztviselők választás utján s rövidebb időre jutottak hivatalaikba, épen nem, s a városokban sem mindig lehetett megnyerni a kormány titkos czéljaira; miért ez a titkos rendőrséget nálunk nem is a nyilvános rendőri hivatalnokok, hanem csak kéz alatt, vagy semmi, vagy más kormányhivatalban lévők által kezelteté. Egyháziak s világiak egyaránt, minden osztályból, minden életpályán lévők közől találtattak a kormány ily titkos szolgálatában. Utasításaik szerint, melyek a legkisebb részletekig terjedének, kémkedésöknek ki kelle hatni nemcsak a közvélemény s a kormány kinevezésétől nem függő megyei tisztviselők ellenőrzésére, hanem magokra a királyi, kormányszéki hivatalnokokra, censorokra, papokra, tanárokra, azoknak magán s hivatalos életére. Feladatuk volt: a kormánynak mind azt is följelenteni, mi, a magán viszonyok körébe tartozván, az államot egyátaljában nem érdekli; s mintegy pótolni mindazt, mit egyébiránt a közvélemény a szabad szó, szabad sajtó által czélszerűbben s igazabban hajt végre. Az utasítások szerint becsületes eljárás, lelkiösmeretes tudósítások kivántattak ugyan tőlök; de maga a szolgálat erkölcstelensége is elmaszlagítá erkölcseiket, miszerint aztán a hivatali buzgalom, a jutalomvágy, a fontoskodási inger s roszlelkűség a valónál gyakran sötétebb színben láttatá velök a dolgokat s epébe mártatá tollukat. Hol a titkos rendőrség fennáll, ott a kémkedés másokra is könnyen átterjedhet; ott a titkos, névtelen feladások is hamar divatba jőnek, s büntetlenül űzik sötét játékukat.

E rendszer 1817 óta, midőn gróf Sedlniczky neveztetett rendőri főnökké, az osztrák Olaszországban nyert ugyan legtökéletesb kifejlést; de többé kevésbbé a monarchia többi részeire is ki volt az terjesztve; s létezéséről nálunk is számtalan esetben tanúskodának a váratlan kegyelem- s hivatalvesztések, mellőztetések a hivatalos pályán, indokolatlan feddések, nyomozó királyi biztosságok a megyékben s váro-

1816—1822. sokban, az egyetemnél s más főiskolákban. Mindenütt az egész monarchiában; s a mennyire csak, — amint mindjárt elbeszélendjük, a többféleképmegszorított megyei önkormányzat engedé, nálunk is, oly féltékeny őrködéssel nyomatott el minden mozgalom, minden kivánsága bármi csekély politikai önállóságnak; oly aggodalmas kémkedéssel gátoltatott s fojtatott el minden szellemi mozgalom; magoknak az anyagi érdekeknek, melyeket a kormány különben önérdekénél fogva is örömest emelt, fejlesztett volna, oly szoros korlátok vettettek maga a rendszer következetessége által: mintha nálunk s nem Francziaországban folytak volna le a szabadságmámor ama borzasztó rombolásai; mintha nálunk mutatkoztak volna a felvilágosodási kórnak legveszélyesebb jelenségei; mintha a nemzeti gazdagodás nálunk emelkedett volna oly gyorsan, hogy annak nyomában túlzott igények s féktelen szabadosság kifejlésétől lehetne már tartani.

E kémkedési, vádaskodási rendszer által némileg még a vármegyékben is sikerűlt elfojtani vagy legalább meggyöngíteni az önkormányzatból eredő szabadabb alkotmányos életet. A kormány 1811 után, mióta az újonczokat s a „subsidiumot" országgyülésen kivűl a megyék által szedette, hogy ebben mennél inkább czélját érhesse, a függetlenebb, hazafiságukról ismertesb főispánokat különféle ürügy alatt helytartókkal pótlá; kikké aztán többnyire szűkebb vagyonú s átalában oly egyéneket nevezett, a kikről eleve is biztosítva volt, hogy parancsai végrehajtására minden körülmények közt segédkezet nyujtandanak. Ezek befolyásával aztán alispánokká s más főbb tisztviselőkké is hasonló egyéneket ügyekezett megválasztatni a tisztújító gyüléseken. Hol ily kedvező választásokat az ellenzék ereje miatt remélni nem lehetett, a tisztújítás tiz-tizenöt évig is elmulasztatott; minek következtében voltak megyék, hol a tisztviselők összes kara a lemondottak vagy kihaltak helyébe főispánilag „surrogált", helyettesített egyénekből állott. Az ekként szerkesztett tiszti kar, a főispánnal közremunkálva, számos megyében módját

ejté annak is, hogy a rendek közt magának többséget szerezzen. Egy részt rábeszélés, a kormánytól kieszközlött czímek s más kedvezések által kötelezett le; másokat, kik e módon meg nem nyerethettek, megfélénkítés, vádaskodás, s annak következtében a megyére küldött kir. biztosság, s ennek zsarnoksága által kedvetlenített el vagy félénkített meg annyira, hogy kik elébb az ellenzék magvát képezték, a gyülésekről jobbára elmaradoztak. Kikben pedig az efféle fondorlatok sem törhették meg a hazafiúi erélyt s ellenzéket, több megyében csekély számra olvadván, hasztalan küzdöttek a törvénytelen udvari parancsok ellen, melyeknek a megyefőnökök a tiszti karral s más kormánypártiakkal rendesen többséget szereztek. Ily módon hajtattak végre számos megyében ama törvénytelen újonczszedések és „subsidium"-gyűjtések, melyeket a kormány az országgyülés mellőztével 1812 óta követelt a nemzettől. Ki azokat ellenzé, bizonyos lehetett a felől, hogy be fog vádoltatni a fejedelemnél; az ilyenek névszerinti feladása magoknak a fő és alispánoknak is meg volt hagyva; s ha ezek e parancs teljesítését elmulasztották volna, nem hiányzának a megyében a titkos rendőrségnek más rejtett ügynökei, kik nemcsak az ellenzékieket, hanem gyakran magokat a fő és alispánokat sem késtek feladni; — miből aztán feddés, kegyvesztés, kir. biztosság nyomozása vagy más kellemetlenség származott reájok. 1816–1822.

E kémkedés, vádaskodás a közigazgatás egyéb organumainál, a kormány- és főtörvényszékeknél méginkább divatozott; s minthogy e hivatalok a kormány kinevezésétől függtek: úgy azoknál, mint a városokban is, melyeknek tiszti kara a kormány túlnyomó befolyásával választatott, sokkal könnyebben is czélját érte. Egyébiránt ezen királyi hivataloknál, az udv. kancellária, a helytartótanács és az udvari kamara kebelében, e mellett egy másik, még hatékonyabb eszköze is létezett a kényuralomnak a centralisatióban és a bureaukratiában. Épen ebben találta a bécsi kormány a leghatékonyabb eszközt, mely által a megyei önkormányzatból Bureaukratismus.

1816—1822. eredő szabadabb mozgást némileg paralizálva, ennek és az alkotmánynak daczára is, kiterjeszthette reánk kényuralmát, s a többi örökös tartományok igazgatásában elfogadott s gyakorlatba tett kormányelveket.

Azon gépies eljárás, mely ellen II József annyira kikelt a tisztviselőkhöz intézett híres levelében, megint egészen visszatért e kormányszékek kebelébe, melyből a közügyek minden önállóbb, észszerűbb vezetése eltűnt, s minden öngondolkodást, czélszerűbb, gyorsabb eljárási módokra törekvést kizáró, lomha, lelketlen formaiság fészkelte be magát. Az ügyvitel módja a legapróbb részletekig elejébe volt szabva a tisztviselőnek, melytől eltérnie nem volt szabad. Azon előny ennél fogva, mely az egyes hivatalnokok jobb belátásából, helyesebb ismereteiből, talentomaiból származhatott volna, teljesen elveszett: a tehetségesnek a középszerűvel egy úton kelle járnia; a tevékenynek a lomhával ugyanazon igát húznia. E gépiesség által egységet, egyformaságot czélzott a kabinet megalapítani a monarchia kormányában; de czélját ebben is egészen téveszté. Az ügyek a helytartótanácstól s a törvényszékektől, a kancellárián keresztül menvén, rendesen csak úgy előadattak ugyan a császárnak, mint a német kormány és törvényszékektől; de mivel a császár e tömérdek ügyet egymaga a legfeszítettebb szorgalommal sem volt volna képes átnézni s abban határozni: azok végátnézése s elhatározása hol egyik, hol másik magyar államtanácsosnak tétetett feladatává; kik aztán a császár nevében, s ép azért kellő indokolás nélkül, kényük szerint adták ki a határozatot, melytől fölebbvitel nem létezett többé, s melyért, minthogy a fejedelem nevében kelt, senki más nem lett felelőssé.

Az ilyféle eljárástól aztán a visszaélések, szándékos és nem szándékos hibák, megvesztegetések sem maradhattak el. A császár ugyan, ha ezeknek magán kihallgatásain néha nyomába jött, sok esetben megorvosolta a sérelmeket; de mivel ez csak esetlegesen történt, semmi biztosítást nem nyújtha-

1816–1822.

tott a polgároknak. Az eljárásnak minden felelősséget nélkülöző önkényességénél pedig nem kevesebb baj származott annak hosszadalmasságából, minél fogva számos esetben eső után jött a köpeny; a perfolyam pedig, kivált birtok s pénzviszonyokban, az emberkort is meghaladta. E hosszadalmasságból sok irkálás, ebből meg a hivatalnokok számának folytonos szaporítása származott; mi viszont a hivatalnokok díjának csekélységét s tiszti lelkiösmeretük tágasságát vonta maga után. E kormányszékek, épen e bureaukratiai rendszer következtéhen, bármi törvény- s alkotmánysértésben is kész engedelmességű eszközeivé lettek a kabinet kényuralmi politikájának. Ha a megyei törvényhatóságok, melyekben a független véleményt, a szabad szót és szellemet, a törvény és alkotmány tiszteletét semmiféle kormányfondorlat nem volt képes egészen s hosszabb időre elfojtani, nem léteznek vala: e kormányszékek által az igazgatás minden ágaiban a legalsóbb rétegekig sikerűlt volna e korszak alatt megalapítani a kényuralmat; miként az a német örökös tartományokban már rég meg volt alapítva.

A népnevelés állapota.

A titkos rendőrség s bureaukratia mellett Ferencz, ki jellemének jószívűségénél s örömest viselt patriarchalis szerepénél fogva erőszakosabb, megtorló szabályoknak nem igen volt barátja, — a köznevelési rendszer korlátozásában, a censurában s birodalmának a külföldtől elzárásában látá a legbiztosabb védszert a forradalmi szellem s újítások ellen; és valóban e czélra vala irányozva minden intézkedés a köznevelési s tanulmányi ügy tekintetében.

Mi a népnevelést illeti: az elemi iskolákban nem volt ugyan hiány, s a kormány azokat folyton szaporítani is ügyekezett; minél fogva, hol lelkész lakott, iskola is mindenütt létezett, sőt számos kisebb községnek is, mely különben csak fiók-egyházat képez vala, meg volt a maga iskolája; de ez rendesen oly rosz karban tengett, hogy egyátaljában nem válhatott a felvilágosodás, művelődés emeltyűjévé. Fő oka ennek abban feküdt, hogy a kormány, mely a népnevelés

1816—1822. körüli intézkedést kizárólag magának tulajdonította el, s befolyást arra még a törvényhozásnak sem akart vala engedni, néptanító-képezdékről, seminariumokról, melyekben a leendő iskolamesterek neveltetnének, nem gondoskodott. Csak néhány püspöki székvárosban létezett tanítóképezde, melyek azonban koránt sem feleltek meg rendeltetésöknek. Minthogy az iskolamester egyszersmind az éneklő egyházi szolga tisztét is viselte: a leendő néptanítók vizsgálatánál, mely után a mesteri okmány kiadatott, rendesen sokkal több gond fordíttatott arra, hogy az ifjúból jó éneklő egyházszolga, mint jó tanító legyen; a ki a templomi szolgálatot, éneklést, orgonálást tűrhetőleg megtanúlta, a mesteri oklevelet rendesen megnyerte, bármi gyönge volt is a tanításban. Sokan azonban nem is a képezdék egy vagy csak fél évi tanfolyamában, hanem gyakorlatilag, mint az iskolamesterek, éneklők segédei, készűlnek vala leendő pályájokra. Ezek aztán a képezdékben töltött párhónapi tanfolyam után is vizsgálatra bocsáttattak. A néptanító, ki, mint mondók, egyszersmind egyházi éneklő is vala, e kettős tisztén felül számos községben még egy harmadikat, a falu jegyzőjének tisztét is viselte, inkább is e két utóbbit, mint iskolamesteri tisztét tekinté főhivatásának; s hármas tiszte által igen el lévén foglalva, vagy elfoglaltatásának ürügye alatt, az iskolát rendesen elhanyaglá, és segédére bízta; ki gyakran még nem is okleveles tanító, főnökének rövid útmutatása után, öntapasztalat által gyakorolta be magát, mint tudta, a tanítás mesterségébe. Ez egyébiránt nem sokból állott, alig terjedvén egyébre, mint az írás, olvasás és az elejébe szabott kézi könyvek gépies betanítására.

Egyébiránt az iskolai törvényeknek is, melyek a helytartótanács kebelében lévő tanulmányi bizottmány által az 1813-ki tanév kezdetén kiadattak, nagyobb gondjok volt a tanítók gépies eljárásának s a tanulók magoktartásának s viseletének, — hogy miként kelljen ülniök, járniok, kezeiket, lábaikat tartaniok, utczán, templomban magokat visel-

niök stb. — szabályozására, mint értelmök kifejtésére. Ha a díj után mérlegelni lehet a képességet s buzgalmat, melylyel valaki hivatalában eljár: elgondolhatni, mily csekély volt a segédtanítóknak — kik még is a legtöbb helységben majdnem felügyelet nélkül látják vala el a néptanító fontos tisztét, — képessége s buzgalma, kiknek díja, a főnöktől nyert szálláson s élelmen felül évenkint tizenhat-húsz forintból állott. És ha azon életpálya von maga felé legtöbb tehetséget, mely legtöbb anyagi hasznot vagy kitűntetést igér: képzelhetni, mily kevés tehetséggel és készültséggel bíró ifjú tévedt az iskolamesteri pályára, melyen még azután is, miután a tanítósegédi helyzetben töltött számos évek múltával, végre iskolamesteri s éneklői állomásra jutott, átalában kevés becsület s még kevesebb jólét várt reá, s élete fogytáig a lelkész és a község előljáróinak szeszélyétől függött. 1816.—1822.

Nagy hiány volt a népiskolák igazgatásában az is, hogy a kormány, mely a legnagyobb féltékenységgel őrzé a törvényhozás irányában a maga jogát a népnevelés rendezésében, szigorúbb szabályokat az iránt nem alkotott, hogy a szülék iskolaköteles gyermekeiket a tanodába rendesen járassák; minek aztán az volt következése, hogy az iskolaköteles gyermekek fele is alig látogatá az iskolát, s hogy ezek a tavasztól kezdve szüret végeig üresen álltak. A lelkészek, kikre a felügyelés és igazgatás bízva volt, átalában véve szintoly kevés buzgalmat fejtettek ki az iskolaügy körül, mint a tőlök függő iskolamesterek; a polgári hatóságoknak, megyei tisztviselőknek semmi beszólás nem engedtetett az iskolai ügybe.

A közép és felsőbb iskolák.

Nem sokkal több dicséretest mondhatni a gymnasiumokról s a felsőbb lyceumi s egyetemi iskolákról. Az 1805-ben átalakított tanulmányi rendszer sok jót foglalt ugyan magában; de mi abban czélszerűbb, szabadabb elvű volt, az később egyes rendeletek által ismét meg lőn változtatva, míg végre 1824-ben az egész rendszer egy sokkal korlátozóbbal, szűkebb szelleművel cseréltetett fel. A kathol. gymnasiu-

1816—1822. mokban, melyeknek száma hatvanötre ment, keveset kivéve, szerzetesek, nagyobb részben hézagos, elégtelen készületűek, foglalták el a tanszékeket. A tanrendszer szabályainak gépies kényszere sem a tanítóban a hivatási buzgalmat, sem a tanulóban a szabadabb képződést nem engedte kifejlődni: a buzgóbb, tehetségesebb tanár sem vezethetett gyorsabban, mint a lomha s tehetségtelen; a szorgalmas, tehetségesebb tanuló sem haladhatott gyorsabban, mint a legbutább. A tanrendszer, nem szak-, hanem osztályrendszer lévén, maga is nagy tényező volt arra nézve, hogy az ifjúság egész tanulmánya gépies, gyakran értés nélküli betanulás, merő emlékezetlom legyen. Még a felsőbb gymnasialis osztályokban is ugyanazon egy tanító köteleztetett előadni s tanítani mindent; de e ‚mindenben' annál kevésbbé volt képes a tudománybeli jártasság azon fokára emelkedni, melyen egy tanárnak állnia kell, minthogy, daczára előkészületei gyarlóságának, minden évben más osztályba ment át tanítványaival. A tantárgyak közől, a természetrajz és természettan egészen ki volt küszöbölve; a földrajz és történelem is igen szűk korlátok közé szoríttatott; a deák nyelv volt a fő tantárgy és egyszersmind közlönye is a többi tantárgyaknak, úgyhogy maga a magyar nyelv is deák nyelven taníttatott, 1816-tól kezdve, Verseghi Ferencznek szintoly gyakorlatiatlan, mint hibás, gyarló kézikönyve szerint. A kézikönyveket maga a kormány tűzte ki; s azokat, bármi roszak voltak is, jobbakkal felcserélni nem engedtetett meg a tanároknak.

És ugyanezen szellemtelen gépiességet találta a tanuló a felsőbb iskolákban, a lyceumokban, akademiákban s az egyetemben is. A taneszközökről általában vagy épen nem, vagy csak igen hézagosan lőn gondoskodva. A tanszabadság még nevéről is alig volt ismeretes, az egyetlen pesti egyetemben szintúgy mint a jogakademiákban. A kézikönyv, melyet kövessen, ezekben is szigorúan ki volt szabva a tanítónak; s követnie kellett azt legtöbb esetben, bár mennyire ellenkezett elveivel, nézeteivel. Ha néha, némelyeknek megenged-

tetett önszerkesztette kézirataik szerint tanítani, azokat eleve birálat alá kellett terjeszteniök. És valamint a tanítónak a tanításban, úgy a tanulónak a hallgatandó tanárok s tárgyak megválasztásában sem engedtetett szabadság. Kényszer s holt betanulás uralkodott mindenben. E kényszer kiterjedt a vallási gyakorlatokra is: ki vasárnaponkint az „exhortatiókra“ meg nem jelent, évenkint szabályszerűleg hatszor meg nem gyónt, az az erkölcsi rendőrséget ellátó vallástanítótól nem nyerhetett jó erkölcsbizonyítványt; e nélkül pedig magasabb osztályba nem lehetett átmenni. Hogy e kényszerített vallási gyakorlatok a vallásosságnak, erkölcsiségnek nagy ártalmára voltak, szükségtelen említeni. Nem kevésbbé felötlők voltak azon szabályok, melyek a könyvtárak használatát korlátolták. Hogy az ifjúság olvasmánya iránt szigorúbb utasításokat szabott a kormány a könyvtárnok elébe, érthető; de hogy némely szabadabb elvű könyvek még a tanároknak is csak előleges folyamodás és engedelem után adathattak ki, s hogy a könyvtárnok egyéb, olvasmányul kiadott, könyvekről is évenkint tudósítást köteleztetett beadni, alig lenne hihető, ha azt egy 1821-ki juliusban kibocsátott rendelet nem tanúsítaná. 1816—1822.

E köznevelési s tanulmányi rendszer egyenlő volt ugyan az egész monarchiában; de Magyarországban az egy tekintetben még hiányosabb, ferdébb volt mint a német örökös tartományokban. Ezekben a gymnasiumok mellett létezett néhány ipariskola is; Bécsben pedig épen ez évek alatt alapíttatott egy összművészeti főiskola. Magyarországban ellenben, bár az iskolaügy itt is korlátlanul rendelkezése alatt áll vala a kormánynak, mely ez iránt a törvényhozás beavatkozását mindig meggátolta, egyetlen reál s technikai iskola sem létezett. Ezeknek teljes elhanyaglása pedig, mint képzelhető, többféle hátramaradást és fonák viszonyokat vont maga után társadalmi állapotunkban. Nemcsak az lett ennek következménye, hogy iparos osztályunk átalában tudatlan s miveletlen maradván, űzletében képtelenné vált

Ipariskolák hiánya.

1816—1822. előrehaladni, — mi aztán az ipar fejlésére dermesztőleg hatott; hanem nagy részben innen származott az is, hogy a magyar ember, ha magát kissé vagyonosabbnak érzé, kivált ha még nemes családból is származott, fiai közől, ha többen voltak is, egyet sem adott műiparosi pályára, az iparosztályt, mint tudatlant s műveletlent, gőgös elfogúltsággal nézvén le. Ipariskolák teljes hiányában, az ipar valamely ágát, csak számos évi gyakorlati „inaskodással“ lehetvén elsajátítani, ha csak nagyon szegény nem volt, ritka szülő akarta gyermekét mindenféle mellékes, nem ritkán aljas házi szolgálattételre is reászorított, a míveletlen legénység durva bánásmódjának kitett „inassá“ kárhoztatni; kivált miután az iparos életpálya, az anyagi érdekeire nézve sokféleképp elnyomott országban, talán némely nagyobb város kivételével, könnyebb szerrel gazdagsághoz sem igen juttatott.

Továbbá, minthogy ipariskolák nem léteztek, minden, még vagyonosabb földmivelő is, ki fiát többre akarta taníttatni, mint a mit az oly igen gyarló elemi iskola nyujthatott, egyébnek hijában deák iskolába kényteleníttetett őt járatni; az ifjúnak pedig, miután a gymnasialis iskolák hat osztályát átfutotta, nem igen volt többé kedve a durva inaskodásra, ha különben iparos pályára vonták volna is hajlamai. Vagy tovább folytatta tehát deák tanulmányait, s a bölcsészeti iskolákon is átesvén, jogászszá, orvossá, pappá [1]) vagy szer-

[1]) Míg a kormány ily mostoha állapotban tűrte s tartotta fenn a közoktatást, kiváló gondja volt arra, hogy a papságot, melynek a nép szellemi s erkölcsi viszonyaira oly nagy a hatása, a maga czéljaira, saját irányában neveltesse. E végett nem csak számos rendeletet bocsátott a püspökökhöz a papneveldék, seminariumok ügyében, hanem egy felsőbb hittani intézetet is állított fel Bécsben, mintegy képezdéjéül az egyházi pályán idővel magosabb fokokra, vagy a hittanári székekre kinevezendő egyéneknek. Ferencz, 1816-ki april 3-kán kelt kéziratában adá tudtára Erdődy kancellárnak, hogy elhatározott szándéka Bécsben egy saját felügyelete alatt állandó felső papképző intézetet alkotni a világi papság számára, melybe a theologiai tanulmányaikat már bevégzett, szellemi s erkölcsi tulajdonaik tekintetében kitűnőbb ifjú papok minden

zetessé lett; vagy apja mellett a földmívelést gyakorolta be s tette életmódjává. És így egyenesen a reáliskolák hiánya okozta, hogy az ipartól a legjobb s legtöbb erők elvonattak; a jogászok pedig annyira elszaporodtak, hogy „prókátor“ és proletarius mindinkább majdnem egyértelművé lett s az ország méltán gúnyoltathatott prókátorok országának. E fonákságot a kormány maga is átlátván, megkevesbíteni ügyekezett az ügyvédek számát, 1817 végén azt rendelvén, hogy ezentúl minden törvényszék mellett határozott legyen a működő ügyvédek száma, kik csak előleges vizsgálat s bizonyos formaságok után vezettessenek be tisztökbe. Minthogy azonban a baj forrása, a fonák iskolai rendszer, változatlanul fentartatott, a rendeletnek sem lett eredménye. 1816–1822.

Az ipariskolák hiányából eredt továbbá, hogy a kisebb vagyonú nemes családok, melyeknek rendszerint minden férfi ivadékai prókátorokká lettek, elszegényedének; hogy oly bámulatosan kevés technikai szakismeret létezett az országban; s hogy még a földmívelő is, kivált az alföld népesebb városaiban, beszélte a konyhadiákságot, tudott idézni Ciceroból, Ovidiusból, vagy lepergeté a latin nyelvtan versekbe öntött szabályait; de a természeti tudományok, a növénytan, vegytan, gazdaságtan elemi fogalmait sem ismerte; sőt e tudományok létezéséről is alig hallott, és csak az apjától vagy szomszédaitól eltanúlt s begyakorlott ősi szokás szerint űzte földmívesi, gazdászati foglalkodásait.

Elzárás a külföldtől.

Az iskolából ilyféle terméketlen, holt ismeretek kisebb-nagyobb tömegével kikerült nemzedéket a külföldtől való teljes elzárás és a censura által ügyekezett a kormány meg-

---

tartományaiból felvétetnének, hogy ott magosabb kiképeztetést nyervén, s pár év múlva egyházmegyéikbe visszatérvén, képzettségök foka s iránya szerint való hivatalokra alkalmaztassanak. Tudósítá őt egyszersmind, hogy ezen a f. é. nov. 1-jén megnyitandó intézetbe Magyarországból egyelőre nyolcz pap fog felvétetni, kiket b. Fischer egri érsek fog kijelölni; tartásokra pedig a kaposfői prépostság s egy nagyváradi kanonokság jövedelmeit jelölte légyen ki. — Kancell. levéltár.

1816—1822. óvni a jó és rosz tudás fájának gyümölcseitől, a tudomány, felvilágosodás, szabadelvűség veszedelmes maszlagától. E szellemi elzárás a külföldtől, annak egyetemeitől, soha sem volt oly szigorúan fentartva, mint ezen évek alatt. A protestánsok papokká, tanárokká készülő ifjaikat régtől fogva ki szokták küldeni a külföldi egyetemekbe, melyek néhányaiban alapítványok is léteztek magyar ifjak számára. Most ezeknek is ritkán s csak némely egyetemekbe, és nagy bajjal adatott meg az engedély; nehogy a szabadabb szellem általok hozassék be az országba. Hogy pedig az e tilalom miatt támadt panaszoknak eleje vétessék, Ferencz, mit sem gondolván a kormányszékek ellenkező véleményével[1]), 1821-ben Bécsben állított fel számokra egy protestans tanintézetet, melyben a theologiai tanulmányok adatnának elő. De ezen intézet, mint elgondolható, nem felelt meg a protestansok vágyainak; miért az, bár a kormány nemcsak a tanárokat díjazta, hanem a tanítványok számára is alapított harmincz kisebb-nagyobb ösztöndíjat, soha sem vált igen látogatottá. Párhúzamosan e protestans theologiával, mint említők, a kathol. clerus szá-

[1]) Ferencz kevéssel utóbb, mint a kath. papok kiképzésére Bécsben az említett felsőbb tanintézetet felállította, 1817 aprilban a német, magyar s erdélyi kancelláriáktól s az udv. tanügyi bizottságtól az iránt is kért véleményt, miként lehetne a két protestans felekezet számára is felállítani egy hasonló felsőbb theologiai tanfolyamot, mely szükségtelenné tegye a külföldi egyetemek látogatását?

A magy. kancellár személyesen nem jelenhetvén meg, egy emlékiratot küldött a nevezett kormányszékek néhány tagjaiból alakult értekező bizottságnak april 28-kán tartott ülésébe. Mondja ezen iratban a kancellár, hogy Magyarországra nézve ilyféle intézetet nem lehet felállítani, mert az 1791-ki 26-dik t. cz. szerint a kormány nem folyhat be a protestansok theologiai iskoláiba; alapítványaikat ők magok kezelik, s magok intézik a tanfolyamokat s nevezik ki tanáraikat is. Ő felsége főfelügyeleti joga a prot. iskolákra és theologiai könyvekre nézve csak arra szorítkozik, vajjon nem történnek-e azokban kikelések a kathol. vallás ellen, vagy nincsenek-e e könyvekben az államra nézve veszélyes tanok? — Kancell. levéltár.

mára is alapíttatott egy Augustineum czímű hittani intézet, melyben tehetségesebb ifjú papok, az egész monarchiából összegyűjtve, a kormány szelleme s elve szerint az udvari papoktól nyernének bővebb oktatást. Ezen intézetnek, az udvar eszméje szerint, némileg a főpapok seminariumává kellett volna válnia; a maga elveiben, szellemében akarta kiképeztetni a papság egy részét, mely a többinek is példányul szolgáljon, s melyből utóbb a fontosabb s magosabb hivatalokra szükséges egyéneket megválaszthassa. 1816—1822.

A külföldi egyetemek látogatásának tilalmával párvonalban áll vala a külföldi szellemi termékek behozatalának tilalma. A monarchiát környező vámvonal egyszersmind a chinai fal szerepét is játszá a külföldi szellem behatásának meggátlására. A határszéli vámhivatalnokok utasításai még szigorúbbak valának az irományok, hírlapok, könyvek tekintetében, mint a védvámok által eltiltott árukra nézve. Nehogy pedig a csempészet útján hozassanak be s terjesztessenek el a veszedelmes elmeművek: a censoroknak kötelessége volt, a könyvárusi boltokat s rakhelyeket évenkint többször s váratlanul megmotozni. Könnyebb volt a felügyelet a belföldi sajtóra. A nyomdászoknak, üzletök betiltása alatt tilos vala bármit is nyomtatniok a kir. könyvvizsgálók engedelme nélkül. Saját sajtó-törvényeink nem létezvén, a kormány Magyarországra is ugyanazon censurai szabályokat alkalmazta, melyek a monarchia többi részeinek számára készíttettek. Az 1810-ben kiadott censurai utasítások, melyekben még II Józsefnek ama kifejezése is előfordúlt, hogy egy világsugár se maradjon, bár honnan jő is az, figyelem s felhasználás nélkül, — 1815 után oly módosítást nyertek, hogy minden világsugár elterjedése meggátoltassék. Egyébiránt a censor itéletére lévén bízva a szükségkép csak átalános szabályokat tartalmazható utasítások gyakorlati alkalmazása, a sajtó alá készűlt irat nyomtatásának megengedése vagy eltiltása körül a legnagyobb önkény uralkodott. Volt reá példa, hogy egynémely munka csak azért nem láthatott A censura.

1816—1822. napvilágot, mivel nem a censor kedvelt, vagy képzelt modorában volt szerkesztve. Más példák szerint ugyanazon munkát egy censor minden törlés vagy változtatás nélkül átbocsátott, melyet egy másik elébb a sajtótól eltiltott volt. Ezen önkény s egységhiány a censorok egyéniségéből s a hivatalvesztés félelméből származott. Minthogy az utasítás csak átalános elveket szabott elejébe tiszti eljárásában: a censor, ha korlátozottabb nézetű vagy félénkebb egyéniség volt nehogy kenyérkeresetét veszélyeztesse, vagy hogy buzgalma által magának felebb emelkedésre útat nyisson, mindent törlött, s tiltott, mi iránt kétsége támadt, nem fog-e fentebb helyen megütközést okozni; nem áll-e némileg ellentétben az uralkodó rendszerrel? E szókat: népszabadság, felelős kormány, forradalom, semmi tekintetben sem volt szabad említeni. E munka szerzőjének egy czikke e szó miatt: d e m o k r a t i a nem nyert útlevelet a censurától, bár különben az irat tartalma oly ártatlannak tartatott, hogy ama szónak „népelemre" változtatása szabad útat nyitott neki. E tapasztalat pedig a kérdésben forgó korszaknál mintegy két évtizeddel későbbi, midőn a sajtó aránylag már szabadabban mozoghatott, mint a kényuralom restauratiójának kezdetében. A censura szigorát legsúlyosabban a hírlapok s folyóiratok érezték. Csak engedelmet is nagy bajjal lehetett nyerni időszaki iratok kiadására; s politikai lap alig is létezett ötnél hatnál több az egész széles birodalomban. De azon túl, mit a Pilat József szerkesztése alatt levő hivatalos bécsi „B e o b a c h t e r" közzé tett, egy lapnak sem lehetett kiterjeszkedni: a közügyek bármi szelíd szellemű megvitatásáról, önálló véleményről politikai vagy kormányzati tárgyakat illetőleg, e lapokban szó sem lehetett. A kormány csak engedelmes alattvalókat kivánt; a felvilágosodást, mint az újítási vágy s nyugtalanság forrását, lehetőleg meggátolta haladásában.

A külföldi szellem teljes elzárása a monarchiától, a belföldi szellemi termékek korlátozása s elnyomása a censura

által, s aköznevelési intézetek, iskolák oly szűkkeblű rendszere minden szellemi mozgalmat elölt a birodalom tágas határai között. E kormányrendszer eredményeit semmi sem tüntetheti elénkbe oly világosan, mint a birodalom német tartományainak összehasonlítása a többi német államokkal. Mindamellett, hogy akkoron még ezek is panaszkodhattak egynémi korlátozás ellen, az osztrák nép, értelmi s tudományos fejlettsége tekintetében, még egy évtizeddel is a párisi békekötés után, körülbelül azon fokon álla, melyen németországi testvéreik ötven-hatvan évvel elébb álltak vala. Azon roppant szellemi átalakulás, melyen a németbirodalmi nép a franczia forradalom kezdete óta keresztül ment; azon élénk mozgalom s haladás, mely ott a tudományok minden ágában mutatkozott, egészen érintetlenül hagyta Ausztria ugyanazon nyelvű népeit. 1816–1822.

S aránylag hasonló körülmények közt létezett a szellemi mozgalom tekintetében Magyarország is, melynek lakosait ugyanazon kormányszabályok gátolták a haladásban. Magyarország a német tartományok felett azon egyetlen előnynyel bírt, hogy a megyei gyüléseken legalább a politikai téren gyakorolhatta némileg a gondolatcserét, melyet a kémkedési s vádaskodási rendszer sem bírt soha egészen elfojtani. És bár azon korban még e gyülések sem voltak oly élénk küzdterei a szabad gondolatnak, kivált olynemű vitatásoknak, melyek a haladás emeltyűi lehettek volna, minőkké lettek 1825 után; politikailag mindazáltal hasonlíthatlanul fejlettebb volt hazánk, mint a vele egy kormányfő alatt lévő német tartományok. Érintetlenül azt sem hagyhatjuk még, hogy minden korlátozások daczára is épen ezen korban kezdett ébredezni nemzeti irodalmunk, melyről azonban másutt szándékozunk bővebben szólani.

A hadsereg rendszere.

A kényuralom mind ezen eszközeinek már régtől fogva koronája volt, de a bécsi congressus és szent szövetség után még inkább azzá lett a hadsereg, mely a helyreállott békében is nagy számmal tartatott fenn, nem annyira a külbátorság

1816—1822. biztosítása végett, melyet Napoleonnak Sz. Ilona szikláira számüzetése után veszély többé sehonnan sem fenyegetett, mint inkább kormányeszközül a népek vak engedelmességének kieszközlése végett. A bécsi kormány e tekintetben nagy előnynyel bírt minden más államok kormányai felett. A monarchia fő néptörzseit szlávok, németek, olaszok és magyarok képezvén, a katonák e nemzetségek szerint, mennyire csak lehete, keveretlenül osztattak fel az ezredekben; az ezredek pedig jobbára úgy helyeztettek állandó tanyákra, hogy a nép, mely közt laktak, reájok nézve idegen volt, melynek nyelvét sem értették: a magyar ezredek csaknem kivétel nélkül Olasz- és Csehországban, Morvában és Galicziában, a német, olasz, lengyel ezredek Magyarországban, s így tovább, helyeztettek el tanyákra. Ennél fogva aztán az olaszt a német, magyar és szláv katonával, a magyart az olaszszal, némettel, lengyellel, könnyen féken lehetett tartani. E nemzetiségi különféleséget továbbá, ily elhelyezés által még arra is ügyesen felhasználta a kormány, hogy a polgári s katonai rend közt választó fal emelkedjék. Az idegen nemzetiségű, a tartomány nyelvét nem értő katona, szorosabb, barátságos viszonyba nem igen léphetett a néppel, melynek kebelében lakott, kivált miután még az is a rendszerhez tartozott, hogy tanyáját, ugyanazon elvek szerint, gyakran változtassa.

E czélt azonban, hogy a polgári s katonai rend közt választó fal emelkedjék s ellenséges viszonyok fejlődjenek ki, tulajdonképen a hadsereg sajátságos nevelése s szervezete, kebelében egy bizonyos testületi szellemnek erős kifejtése által ügyekezett megközelíteni s jó formán el is érte a bécsi kormány. A hadsereg e nevelése és szerkezete, mely már a háborúk korában jókor megkezdetett, gyümölcseit azonban leginkább a béke helyreállta után termette meg, lényegileg a következőkben állott. A katonaság oly zárt testületté alakíttatott, mely egyenes ellentéte lőn a polgári rendnek. A katona, volt légyen nemes vagy nem-nemes, szolgálati ideje

alatt minden politikai s polgári jogaitól megfosztatott; szigorú neveltetése s elöljárói irányában feltételetlen engedelmességre szoktatása által benne minden önállóság és szabadságérzet elfojtatott; a bot és vessző uralma alatt majdnem akarattalan kiskorúvá tétetett, kit még szolgálati körén kivül is a felsőbbek önkénye s gyámkodása tart vala függésben; szóval, egy betanított, vak engedelmességű géppé alakíttatott, kinek sem hazája, sem polgártársa; kinek egyetlen törvénye: elöljáróinak akarata; egyetlen kötelessége: engedelmesség a vezényszóra. Míg azonban testülete körében politikailag és emberileg ekként megrövidittetett: a polgári osztály ellenében kiváltságokkal ruháztatott fel, melyeknél fogva azt megvethette, több tekintetben büntetlenül sérthette, fölötte garázdálkodhatott, hogy e szabadosság által elvesztett polgári s emberi jogaiért magának némi kárpótlást szerezhessen. A polgári rend lenézése, fitymálása, alkalmilag sértése, sajátságos testületi szellemévé lett e kivételes helyzetében a katonának. A hézag a két rend közt hovatovább mind mélyebbé, az ellentét mind élesebbé vált; a kölcsönös gyűlölet s ellenséges indulat gyakori véres verekedésekben nyilatkozott. A katonai kihágások, melyeknek nem egyszer emberélet is esett áldozatává, naponkint s annál inkább szaporodtak, minthogy a polgári rendű a katona ellenében, bármi igazságos volt is panasza, bármily súlyos a sérelme, csak némi elégtételt is ritkán, méltányos elégtételt soha sem kapott, bár több ízben magok a vármegyék is pártját fogták a panaszlónak, s védelmére a középponti kormánynál is felszólaltak. 1816—1822.

A kormány vagy nem vette figyelmére, vagy nem gondolt vele, hogy az ily fonákul nevelt katonaság a maga tulajdonképeni czéljának, a külbátorság biztosításának, kellőleg meg nem felelhet. Lehetetlen volt ugyan nem tudnia, minek a lefolyt háborúk alatt elég bizonyítványa merült fel, hogy a rendíthetlen hűség és kitartás a veszélyben és balszerencsében csak a szabad férfiakhoz illő erkölcsnek s gondolkodás-

1816–1822. módnak lehet sajátja; hogy a nemzetietlen, szolgai szellemű zsoldos had mindig hátrálni kénytelen a nemzetileg képzett, polgári érzettől áthatott seregek hatalma előtt; hogy a zsoldos katona, kiben a szabadságérzettel s a polgári erénynyel együtt a hazáérti lelkesedés, a közjó iránti buzgalom is elfojtatott, jobbára a szerencse s a vélemények fordulata szerint méri a maga hűségét s kitartását. De a kormány mindezzel nem látszék gondolni: kül ellenség sehonnan sem fenyegette többé; a szent szövetség testvérekké, ugyanazon czélra törekvő barátokká tette a fejedelmeket: ellenségnek az istentől reájok bízott népek jogsovárgásait, szabadságvágyait tarták: ezek ellen pedig csak amolyan hadsereggel lehetett egyelőre biztosítani a békét, nyugalmat, engedelmességet.

II.

De ha már az absolutismus szilárdítása s az újító forradalmi szellem elfojtása végett a vidorabb politikai és szellemi élet föltételeit mellőzte, eszközeit megsemmisítette a kormány: méltán várható vala, hogy e szellemi s erkölcsi javakért legalább az anyagi életben szerezzen kárpótlást. Magok az állam fináncziállapotai is sürgetőleg igénylik vala, hogy az anyagi gyarapodás számtalan akadályait mennél elébb lehetőleg elmozdítsa, s a népesség szorgalmának, tevékenységének élesztése által az eddig használatlan anyagi segédforrásokat felnyissa. És eleinte úgy látszék, a kormány nem is fogja elmulasztani e feladatát: kibocsátott rendeleteiben, leirataiban maga is ezt tűzte ki czéljául gondoskodásának s a népek törekvésének; igéretei biztosíták a népeket, hogy a köz kivánatok e tekintetben teljesíttetni, a haladás akadályai elmozdíttatni, rugonyai kifejtetni fognak. A jó szándékon kételkedni annál kevesbbé lehetett, mivel ebben a kormány saját érdeke is egybehangzott a népek kivánataival; de, fájdalom, az még sem történt: a politikai rendszer kérlelhetlen következetességgel hiúsított meg minden jó szándékot; a szellemi haladás elfojtása az anyagi hátramara-

1816–1823.

Anyagi állapotok.

dásban, s a kormány fináncczavaraiban boszulta meg magát, 1816—1823.
egygyel ismét több tanúságát adván annak, hogy az anyagi felvirágzásnak csak a minden oldalú szellemi s erkölcsi kifejlés lehet biztos alapja. Magyarországnak e fölött még régi külön sérelmei s panaszai is orvosolatlanul maradtak.

A pénzügy.

Mindenek közt legsürgetőbbnek látá a kormány a pénzügy rendezését, mely az utolsó években viselt háborúk által megint hasonló zavarba bonyolódott vala, mint 1811-ben. Ezen évben, mint fontebb látók, a papirpénz értékének egy ötödére leszállítása által az új „váltóczédulákban“ 212 millió forintnyi papirpénz maradt forgalomban; mi mellett az államnak még mintegy 650 millionyi, kölcsönkép csinált adóssága vala. A kormány akkoron ünnepélyes igéretet tőn, hogy a papirpénz öszvegét ezentúl sem szaporítani, sem újabb leszállítás alá vetni nem fogja, hanem lassanként váltandja be a forgalomba tett váltóczédulákat. De a háború kitörvén, a kincstárnak ismét több pénzre volt szüksége, mint a menynyit a monarchia akár adó, akár önkéntes ajánlatok utján adhatott. Az angol segély sem fedezte a nagy hiányt; kölcsönt pedig akkor a rendezettebb pénzügyi államoknak is bajosan, a bécsi kormánynak egyátaljában lehetetlen volt kapnia. A hadi költségek fedezésére tehát nem volt egyéb mód a papirpénz újabb szaporításánál; bár a közhitel a már forgalomban lévőnek tekintetében is annyira meg volt ingatva, hogy az 1811-ben kiadott váltó czédulák 1812-ki májusban már ismét csak 55 százalékra szálltak le. Mihelyt tehát a háború határozattá lett, a kormány 1813-ki ápril 16-kán egy nyilt levél által negyvenöt millió rftnyi új papirpénzt bocsáta ki, melyet, tán mivel azt hitte, hogy ekképen a váltó czédulák nem szaporítása iránt adott szavának szentségét megőrizheti, s azokat a további értékcsökkenéstől megóvhatja, nem is váltó czéduláknak, hanem „előzvény jegyeknek“ (Anticipationsscheine) nevezett. Minthogy azonban ezen új pénzjegy is folyton szaporíttatott, úgy hogy a háború bevégeztekor egyedül abból is 430 millió, összesen pedig a váltó czé-

1816—1823. dulákkal együtt 642 millió ft. volt már forgalomban: az új név sem ezt sem a régiebbet nem menthette meg a folytonos értékcsökkenéstől. 1816 elejéig a papirpénz 27 és 33 százaléknyi becs közt hullámzott, vagy is 100 ezüst forintért 300—340 ftot kellett adni bankó pénzben, minél fogva a papirpénz összes 642 millió forintnyi tömege csak 173 millió ezüst ftot képviselt. A papirpénz mellett pedig az 1811-ben szintén leszállítást szenvedett rézpénz is 1816-ig megint újabb 20 millióval szaporíttatott.

Az új pénzügyi mütét; bank alkotás.

A kormány tehát, hogy a pénzfolyam ingadozásának véget vessen, az egyensúlyt a pénzjegyek s a jó értékű érczpénz közt helyreállítsa, a megingatott statushitelt szilárdabb alapokra fektesse: az 1816-ki junius 1-jén, kibocsátott patensével megkezdte azon pénzügyi műtétet, mely alapjává lett a birodalom újabb fináncziális állapotának. E híres rendelet főbb pontjai következők:

1. A kormány biztosítá a polgárokat hogy ezentúl soha sem fog kényszerített értékű s folyamú papirpénzt kiadni; a jelenleg folyamatban lévőt pedig szabad beváltás utján, a folyamatból lassanként kihuzza, s a pénzfolyamot az Európa szerte elfogadott vegyitékű arany s ezüst (conventionalis) vertpénz alapjára állítandja vissza.

2. A papirpénz beváltására két utat nyit, mindenkinek szabad választására hagyván, a birtokában lévő papirpénzt azok valamelyikén értékesíteni. Az egyik mód abból állott, hogy 200 rftért papirpénzben és 200 pftért ezüstben, mindenki kaphatott egyet azon 50,000 részvényből, melyek a felállítandó bécsi nemzeti bank (Nationalbank) alapjául tétettek; a másik mód szerint pedig 140 rftért papirpénzben mindenki kaphatott 40 ezüst forintnyi bankjegyet, mely minden pillanatban pengőpénzre váltható, és egy 100 rforintos államkötelezvényt, melyért az állam, későbbi beváltásáig, egy százalékot fizetend, s melynek beváltására évenkint egy millió forintnyi törlesztési alap biztosíttatik.

3. A papirpénznek mind a két módon való beváltását

a kormány kezdi meg, de csak a felállítandó nemzeti bank nevében. Mihelyt ezer részvény elkelt: a bank, mely kiváltságos magán társaság leend, azonnal életbe lép s megkezdi működéseit; különösen folytatandja a papirpénznek az említett két módon való beváltását. Az általa beváltandó s megsemmisítendő papirpénzért a kormány $2^1/_2$ százalékos kötelezvényeket adand a banknak. 1816–1823.

4. A bank e beváltás folytatására teljesen ezüst pénz értékű s mindenkor tetszés szerint pengő pénzre váltható bankjegyeket adand ki, melyek a fentebb említett beváltási elv szerint oly értékarányban állnak a papirpénzhez (a váltó czédulához és előzvényi jegyekhez) mint 100 a 250-hez, azaz: 250 rft papirpénzért 100 pftot ad bankjegyekben.

5. E bankjegyek érczalapjául szolgálnak: a) A befizetett 200 pft részvény-részlet, mi az 50,000 részvény után tiz millió pforintot teend; b) Mind azon öszvegek, melyek a békekötés szerint más statusok által fizetendők; tehát a Francziaországtól kárpótlásul fizetett 150 millió franknak (54 millió pforint) is e bankba kell vala folyni; c) Mind azon érczpénz, mely a közpénztárakban létezik. Végül a bank és jegyeinek bővebb biztosítására hypotheka gyanánt leköttetnek az állam valamennyi bányái és azok ércztermelései.

A beváltásnak kivált ama módja, mely szerint 140 rft. papirpénzért 40 pftnyi bankjegy és 100 ftos, 1%-os államkötelezvény adatott; sőt még azon egyszerű beváltás is, mely szerint a kisebb öszvegeknél a papirpénz minden 50 rforintjáért 20 pftnyi bankjegy adatott, oly előnyös volt a közönségre nézve (t. i. a papirpénz folyama 345 körül állván, majdnem 50% nyereséget hozott), hogy ez, szinte csődült a váltó asztalokhoz; a bank rövid idő alatt 52 millió rftnyi papirpénzt váltott be, s minthogy az új pftos bankjegyekből még nem volt elegendő készlete, a beváltást ideiglen kénytelen lőn felfüggeszteni.

1816–1823. A kormány látván e nagy csődületet, egy újabb műtételt is gondolt ki, mely által a papirpénz beváltása mellett egyszersmind a kamatos államadósságokat is átváltoztathatná. Említők, hogy az államnak 1811-től kezdve a papirpénz tömegén felül mintegy 650 millió rftnyi, kölcsönök által csinált, adóssága is vala, melynek kamatát akkoron szinte felényire, azaz 2½ százalékra szállította le. Most tehát (1816. októb. 29-kén) egy újabb patense által egy önkéntes kölcsönt nyitott, melyre a betételeket felében ily 2½ százalékos államkötelezvényekkel, másik felében papirpénzzel kellett lefizetni. Egy 100 ftos állam-kötelezvényért (mely az 1811-ki leszállítás óta csak 2½ rftot, azaz a papirpénz akkori folyama szerint csak mintegy 45 ezüst krajczár kamatot hozott, s tehát csak 15 pftot képviselt) és egy 100 rftos jegyért régi papirpénzben (mely a folyam szerint 31 pftot ért), tehát 46 pftnyi értékért a kormány most egy oly 100 pftos államkötelezvényt (metalliques) adott, melynek 5% kamata mindenkor pengő pénzben fog kifizettetni. A műtét szintén kivánat szerint sikerült; mert az előny, melyet a kölcsön nyujtott még idegeneket is nagy számban csődített az aláirásra s betételekre: az év folytában mintegy 120—130 milliónyi 5% metalliques-kötelezvények adattak ki, melyekért a kormány papirpénzben szinte 120 millió rftot, (vagyis 37 millió ezüst pftnyi értéket) és a régi statusadósságokból szintén körülbelül 120 milliót (melynek értéke ezüstben csak 18 millió pftot tett), tehát mind a kettőben összesen 55 milliónyi ezüst értéket váltott be magához.

Az egész nagy horderejű finánczmunkálatról elégnek látá Ferencz két kéziratában értesíteni a magyar udv. kancellárt. E kéziratok egyike marcz. 1-jén, Majlandból kelt, s így szól egyebek közt: „Gróf Stadion állam- és conferencz-miniszterem javaslatait a pénzforgalom rendszerének szabályozásáról régi örökös tartományaimban megerősítettem s azoknak végrehajtását is reá bíztam. Önnek kötelességévé teszem ezen szabályzat végrehajtásában mindenre nézve

erélyesen közreműködni, a mi az ön hatáskörébe esik s a mi- 1816–1828.
ről önt Stadion gróf időről-időre értesíteni fogja".

A másik kézirat, mely april 30-kán Triestben kelt a következőket rendeli: „Hogy az általam felállított financzminiszteriumot határozott s világos elvek szerint valósítsam meg, annak én bizonyos utasítást adtam, melyet önnel gr. Stadion financzminiszterem, kinek ezt meghagytam, másolatban közölni fog. Meg fogja ön abból részletesen érteni, mily ügy- és hatáskört szabtam meg a financz-miniszternek, látni fogja abból azon ügyviszonyt is, melyet a financzminiszter s kormányszékeim, udvari hivatalaim s bizottságaim főnökei közt meghatározni jónak láttam. Kötelességévé teszem önnek, hogy ezen viszonyhoz a legszigorúbban alkalmazkodjék, s a financzminisztert a hatáskörébe utalt minden tárgyban erélyes közreműködése által támogassa.

Ezen utasítás fő pontjai pedig a következők:

1. A financzminiszter legfőbb főnöke minden kamarai financz-kormányszéknek, különösen a közös udvari kamarának, s a pénz és udv. bányakamarának, melyek azonban közvetlen az udvari kamaraelnök alá vannak helyezve.

2. E financzminiszterium feladata a fő felügyelet a financzialis igazgatáson s a financz-törvényhozás körében.

3. Ennélfogva hatásköre mind azon tárgyakra kiterjed, melyek az államháztartás törvényhozását s középponti felügyeletét illetik, tehát az állambevételekre s kiadásokra s az államhitelre.

4. Kötelessége lesz: a) előirányzatot késziteni az évi bevételek s költségekről; a kiadásokról s azok fedezetéről; minél fogva az adó ügye is hatáskörébe tartozik. b) Vezetni az egyenes és közvetett adók jövedelmeit s behajtását illető rendszeres munkálatokat. c) Javításokat eszközölni a bevételek s kiadások körében. d) Vezetni az összes pénzügyet, valamint végre e) az államhitelre s a hitelintézetekre vonatkozó ügyeket.

Az utasítás második része azon viszonyt határozza meg,

1816—1823. melyben leend a miniszter az alája rendelt közös udv. kamarával. Minthogy a magy. udv. kamara annyi törvény ellenére is az átalános udv. kamarának egy részeül tekintetett szintén alája lőn rendelve a financzminiszternek.

A harmadik rész végre azon viszonyról intézkedik, mely a financzminiszter s a többi udv. kormányszékek és bizottságok közt fog létezni. Ezek ugyanis kötelesek lesznek a pénzügyministernek mindenben segélyére lenni kötelességei teljesítésében, megadni neki az általa kivánt kimutatásokat s felvilágosításokat.

Ezen utasítás tehát a magy. udv. kancelláriát szintúgy kötelezvén, mint a többi örökös tartományok kormányszékeit, Stadion gróf, az új financzminiszter Erdődy kancellárnak is megküldé a pénzügyekre vonatkozó rendeleteit. A kancellár azonban kötelességének tartá, némi észrevételeket tenni a Magyarországba kibocsátandó pénzügyi rendeletekre, s különösen azon pontra nézve, mely a magánosok pénzviszonyait s a bányákat illeti. Stadion ugyanis, hogy az új bankjegyeknek hitelt szerezzen, minden szerződést a bankjegyekben rendelt köttetni s eltiltá az ezüst pénzre szóló kötvényeket; a bányákat pedig Magyarországban is hypothekául akarta lekötni az osztrák nemzeti banknak. Ezen észrevételek második pontjára nézve a kancellár azon választ vette a financzminisztertől, hogy nem magok a bányák, hanem azoknak terméke adatik jelzálogul a nemzeti banknak.

Junius 4-kén átküldé Stadion Erdődynek azon rendeletet is, melylyel az új pénzügyi patens a német tartományokban kihirdetendő lészen, felszólítván őt, hogy ő is ezen kisérő levéllel, melyet azonban a magyar törvények által igényelt módosításokkal látna el, hirdesse ki a pénzügyi patenseket Magyarországon. Mondja egyebek közt átiratában: „Sürgető szküség volt s mulhatatlan czél, a különféle szerencsétlenségek által sarkaiból kivetett pénzforgalmat állandó s biztos alapra visszavezetni, s a pénzügy ingadozásainak, miáltal a magán viszonyok rázkódásokat szenvedtek, s az

1816–1823.

állam szükségleteinek biztosítása veszélyeztetett, a jövőre határt szabni. De hogy ily átmenet a rendszeresség és szilárdság állapotába jó következmények kiséretében járjon, kerülni kellett minden erőszakos műtétet s újabb rázkódtatást, s gondos kimélettel s rögtöni ugrások elkerülésével kellett lassanként gyógyítani s változtatni azt, mi az évek hosszú sora alatt támadt. Ezen elvek, mondja tovább a pénzügyminiszter, kifejezést nyernek abban, hogy ezentúl semmiféle új papirpénz nem fog kiadatni, sem a forgalomban lévők nem szaporíttatnak; hogy az irott szerződéseket conventionalis pénzre is lehetend kötni; hogy a jelenleg forgalomban lévő papirpénz teljes szabadsággal váltathatik be; hogy egy bankintézet alapíttatik, melynek üzletköre s hitele folyton növekedni és szilárdúlni fog, s mely annyira biztosított hiteljegyeket fog kiadni, hogy azoknak értéke minden események közt biztosítva van; hogy a beváltás műveletére igen jelentékeny készpénzalap van kijelölve, s végre hogy az újonnan támadó kamatos államadósság törlesztésére szánt törlesztési alap mindig nevekedni fog.[1])

A megyék tiltakozása.

Bár azonban a papirpénz beváltásának s a statusadóssági kötelezvények kicserélésének előadott módjai előnyösek voltak is egyesekre nézve; és bár a beváltásnál ezuttal minden kényszerítés mellőztetett, mindenki, a kinek e beváltási módok nem tetszettek, még számos évig tetszése szerint megtarthatván papirpénzét: a vármegyék mindazáltal e financzmunkálatokat sem hagyhatták tiltakozás nélkül. Felakadásuk nem annyira abban volt, hogy a papirpénzt, melyet a kormány ezüst értékben tett folyamatba, megint csak háromötöd résznyi leszállitással váltja be, — minél fogva száz forint papirpénz a mult század vége óta, a kétszeri leszállitás következtében, rövid tizenhat év lefolyta alatt, nyolcz forinttá olvadt le, — mint inkább abban, hogy a nemzeti jogok ezen új műtételnél is érzékenyen megsértettek azon önkény

[1]) A kancellária levéltárából.

1816–1823. által, melynél fogva az országgyülés hozzájárulta most is mellőztetett, s a bank jegyeinek biztosításául még a bányák is leköttettek.

„Alattvalói hódolattal jelentjük ki, — mond egyebek közt Pest megye a junius 1-jén kiadott patensre julius 8-kán tartott közgyüléséből kelt válaszában, — tiszteljük Felségednek a magunk s az egész ország óhajtásaival megegyező ama szándokát, hogy a papirpénz, annyi zavarok forrása, a forgalomból kivétessék, s helyébe teljes értékű érczpénz hozassék folyamatba; sőt azért, hogy ezt, kijelentése szerint, a magánosok vagyonának s jogainak kimélletével akarja tenni, hálánkat is nyilvánítjuk. Azonban, tudja Felséged, hogy a pénzügy szabályozása, mely a magán és közvagyonra egyaránt kiterjed, Magyarországban, mely tulajdon alkotmányával bir, és csak saját törvényei szerint igazgattathatik, a fejedelem és nemzet által közösen gyakorlott törvényhozás tárgyát teszi; és miután a polgárok akaratát az iránt csak törvény egyesítheti: a kormánynak egyoldalú rendelkezése a sükert, melyet az ügy igényel, elő nem hozhatja.

„Nem akarjuk untatni Felségedet azon indokok előadásával, melyek javasolják, hogy Felséged magát, a legrégibb időktől fogva folytonos szokás által szentesített törvényekhez tartani, s a pénzügy szabályozását hű rendei tanácsával, országgyülésen tárgyalni és az iránt velök törvényt alkotni méltóztassék: ezek az utólsó országgyülésen eléggé megvitatva adattak elő Felségednek; és az eredmény megmutatta, hogy ama tanácsok, melyeket akkor Felséged el nem fogadott, a rendek őszinte hazafiúi buzgalmából származván, nem voltak alaptalanok.“ Előadván ezután kérelmöket az országgyülés kihirdetése s a pénzügynek törvényes tárgyalása iránt, ekként folytatják feliratukat:

„Fájlaljuk, hogy megint azon helyzetben vagyunk, miszerint a törvények megtartását ezuttal is sürgetnünk kell Felségednél; mert nincs súlyosabb állapot annál, melyben a polgárok nem a törvényektől, hanem a törvények szá-

mára kénytelenek kérni védelmet. . . . Reméljük azonban, hogy a törvényeket megtartandja Felséged. Ezt kivánja a nép bizodalma, ezt az alkotmány, mely ha megcsonkíttatik, minden viszony a fejedelem és nép közt, minden kölcsönös kötelesség bizonytalanságba sülyed. 1816—1823.

„Mi a kegyelmes kir. leirat lényegét illeti: minden részletes észrevételt mellőzünk, tudván, hogy a mik törvényes intézkedést kivánnak, azoknak orvoslata nem ezen uton tárgyalandó. Van még is egynémi, mit Felségednek most mindjárt előterjeszteni, szoros kötelességünknek tartunk. Ilyen:

„1. Hogy a kegyelmes leirat a korona bányáinak jövedelmét, minek rendeltetését az ország rendeinek kijelentett megegyezése nélkül megmásítani nem lehet, a sarkalatos törvények ellenére, egy magán bankintézetnek, munkálatai alapjául kötelezi le.

„2. Hogy, bár egy más, 1812-ki aug. 1-jén kelt kir. leiratban az ország lakosai biztosíttatnak, miszerint a pénzügyben (a magánosok viszonyaira nézve) tett intézkedés csak a következő országgyülésig maradand érvényes: most mindazáltal az ideiglenes intézkedés egy másik ideiglenessel váltatik fel, mi által nemcsak a királyi szó szentsége megsértetik, hanem a magánosok birtokára és szerződéseikből támadt pénzviszonyaikra is kiterjesztetik az ingadozás.

„3. Hogy midőn az egész monarchia pénzügye egy magán bankintézetre bízatik, a kereskedelemnek szabad pénzforgalommal szorosan összekötött élénksége ezen intézet munkálataitól tétetik függővé, mely inkább saját hasznát, mint a közönség javát tartandja szem előtt; és méltán félhetni, nehogy ezen ország, mely más tartományok javának már eddig is igazságtalanul alárendeltetett, a szabad és független állam minden előnyeitől megfosztassék.

„Egyébiránt, miután a tapasztalat bizonyítja, hogy az egész államot illető pénzmunkálatokban a nép bizodalma a legfőbb kellék, mely nélkül sikernek helye nem lehet: e bizodalmat a pénzügyben megkisérlett annyi szerencsétlen

1816—1823. munkálatok után, ugyanazon uton, melyen Felséged szándékai s a nép reményei eddigelé mindannyiszor meghiúsultak, megnyerni igen nehéz leend, kivált Magyarországban, melynek polgárai minden biztosságot, ugy személyre mint dologra nézve, egyedűl a törvények védelmében keresnek, és jól tudják, hogy eleik, midőn a kormányt, szabad választás következtében, a felséges uralkodó házra áttették, úgy szerződtek, hogy az ország mindig saját törvényei szerint igazgattassék: e tekintetben is a törvényes utat kell tehát követni, s a másként történteket is a törvényes utra visszaterelni." Végezetül sürgetik a királyt, hogy az országgyülést, melynek határideje különben is rég elmult, mennél elébb hirdesse ki.

Ujabb financzmunkálat. Hasonló értelmű volt a többi megyék felterjesztése is. De a kormány ezeket figyelembe sem véve, azontúl is önkényesen folytatta megkezdett financzmunkálatait. 1817 elején az egész Európában pénzválság állván be, a metalliques kötelezvények is $44^1/_2$-re szálltak le; a kormány tehát, hitelének megszilárditása végett, újabb financzmunkálathoz nyult. Mindenek előtt egy törlesztési pénzalapot alkotott, melyre 50 millió pengő ftnyi kölcsönt vett fel. Majd a bankrészvények számát megkettőztette, a betételeket pedig felényire (1000 rftra papirpénzben és 100 pftra) szállította s minden részvény után (melyeknek értéke a papirpénz ekkori $298^1/_2$ folyama mellett tulajdonkép csak $398^1/_2$ pft vala) 30 pft osztalékot biztosított; s végre a bank által teendő minden fizetésekért a kezességet is magára vállalta, annak jegyeit pedig mindennemű pénzviszonyokban ezüst értékű törvényes fizetési eszköznek nyilatkoztatta. E módok által sikerűlt végre némileg megszilárdítani a fináncügyet. Minthogy a bankosztalékok, az intézet egyéb munkálatainak következtében is, 1818-ban már 47 pftra emelkedtek, a bank részvényei sebesen keltek; miért is, midőn azok az 50,621 számot elérték, — nehogy, az osztalék reménylett emelkedése mellett, a nyeremény még többek közt osztassék meg, a további aláirás megszüntettetett. Ezen újabb bankrészvényekért

a régi papirpénzből ismét 50,621.000 rft gyűlt be és semmisíttetett meg, melyekért a kormány a banknak egyenlő öszvegről pftban $2^1/_2$ százalékos kötelezvényeket adott. 1816–1823.

E munkálatok által a papirpénz tömege, mely, mint mondók, 1815 végéig 642 millió rftot tett, 1820-ig 450 millió rftra csökkent, s folyama azontúl, csekély ingadozással, állandólag 250-re, tehát azon öszvegre szállott le, melyet a kormány az 1816-ki pénzügyi műtétek alapjául fogadott volt el. A bank ezentúl minden megakadás nélkül ezen arányban váltotta be a régi, úgynevezett váltóczédulákat, ezek 250 ftjáért 100 pftot adván saját jegyeiben, melyeket folyton (1848-ig) minden agio nélkül lehetett ezüstre váltani. Egyébiránt a kormánynak az államadósságok körül tett későbbi műtétei, s a bankkal kifejlett viszonyainak előadása annál kevesbbé lehet feladatunk, minthogy mind ezen pénzügyi munkálatok Magyarország törvényhozásának befolyása nélkül hajtatván végre, Magyarországot jogilag nem illetik.

Elég itt megjegyeznünk, hogy e bankintézet, bár Magyarországra nézve eleitől fogva törvénytelen, egy ideig hasznos szolgálatokat tett ugyan arra nézve, hogy a monarchia az eláradt értéktelen papirpénz zavarából kibontakozzék: de utóbb, mértéktelen nyereségvágytól űzetve, mind nagyobb szédelgésekbe sűlyedt; s minthogy kötelezettségeiért az állam kezességet vállalt, — némely kormányférfiak bűnös elnézése, vagy épen czimboráskodása s magának a kormánynak a banknál tett túlságos előlegezései s egész kölcsönrendszere következtében, — az állam pénzügyeinek valóságos örvényévé, az agiotagenak és pénzuzsorának fészkévé, más számtalan bajoknak és sérveknek forrásává lett a hitel és kereskedelem körében az egész monarchiára nézve. Sőt kétséget nem szenved, hogy egyenesen e bank létezése és hibás szervezete, — minél fogva a kormány magát vele egész üzletéért solidarissá tette, s ennél fogva viszont jogot képezett magának minden pénzszükségeiben a bank előlegezéseihez folyamodni, mikre ezt iszonyú nyereségei mindig

1816—1823. készségesen hajlandóvá tették, — egyik főokává lett nemcsak az állam financzügyei mind nagyobb sülyedésének; — hanem részben annak is, hogy az ipar s kereskedelem a monarchiában a bekövetkezett hosszú béke alatt sem fejlődött ki oly arányban, mint az ez időben más államokban történt vala. Mert a felett, hogy ezen, a kormány által mód felett kegyelt bank, az egyes országok s tartományokban minden más hasonló hitelintézetek létrejöttét meggátolta; maga pedig csak az úgynevezett magas banküzletnek kedvezve, sem a földmívelést és műipart, sem a kisebb kereskedelmet hitelezéseivel kellőleg nem ápolta, a minden tekintetben dermesztő kormányrendszer után e bankintézetet okolhatni a miatt is, hogy a kormány a monarchia anyagi érdekeinek kellő kifejtését elhanyagolta. A kormány e banknál minden pénzszükségeiben előlegezésekre, kölcsönre könnyen tehetvén szert, elhanyaglá az államhitel legfontosabb, legtermékenyebb eszközét, egy eszélyes, takarékos igazgatás megalapítását, mely az ország minden erőinek czélszerű kifejtését, a földmivelés ipar s kereskedelem gyarapítását tette volna fő feladatává; s ekként az állampolgárok nagy tömegének jólétében, vagyonosságában. az ipar és forgalom virágzatában s élénkségében keresto volna saját pénzügyeinek is legbőségesebb s egyedül czélszerű segédforrásait. E helyett a bank által legyezett kölcsönrendszert fogadván el, bár jó szándokában semmit sem emlegetett gyakrabban, mint a monarchia anyagi érdekeinek kifejtésére törekvő buzgalmát, atyáskodó gondosságát: tényleg mindazáltal kevés czélszerűt léptetett életbe. Az intézkedésekben nem volt ugyan hiány, — mert igazgatási rendszerénél fogva, mint egyebekben, úgy e részben is inkább a sok, mint a kevés kormányzás volt a hibája; de mint maga a monarchia anyagi érdekeinek állapota eléggé tanúsítá, inkább gátló, korlátozó, elnyomó, mint előmozdító, fejtő, elevenítő volt a hatása.

Általános pangás. És ha már az egész monarchiában ily kevéssé kedvező állapotnak örvendhettek az anyagi érdekek: még sokkal több

volt e tekintetben az alapos panasz Magyarországban, melynek érdekei oly régóta alárendelve léteztek a német örökös tartományok javának; melyben földmivelés, ipar, kereskedelem, mind egyaránt fejletlen, a természet bőséges áldásai daczára, a legszomorúbb állapotban pang vala. Az országból e miatt emelkedő panaszokra, nem ugyan egyenesen a kormány részéről, de kétség kivűl a kormány tudtával s befolyásával készült czikkek s röpiratokban rendesen az volt a válasz: hogy mind ezen hátramaradásnak, fejletlenségnek és pangásnak egyedül a magyar alkotmányban keresendők okai, mely hűbéries intézményei, törvényeinek hiányossága által minden hitelt elöl, minden haladást gátol. Hogy a minden oldalú pangásnak nagy részint az ősiségben s más nemesi kiváltságokban, s viszont a szabadföld, a törvény előtti egyenlőség s a hiteltörvények hiányában stb. is feküdt légyen oka, tagadni senkinek sem juthat eszébe; valamint az is kétségbe vonhatatlan, hogy a szakképzettség hiánya az iparos osztályokban, minden lépten nyomon gátolá a haladást. Bizonyos, hogy nagy átalakuláson kelle Magyarországnak átesnie mind a magánjog, személy- s birtok-viszonyok, mind a társadalmi állapotok tekintetében; nagy haladást kellett elébb tennie a természeti, technikai s kereskedelmi tudományokban, hogy anyagi jóllétében jelentékenyebb lendületnek örvendhessen. De bizonyára felette igazságtalan volna, ki ama fejletlenséget s hátramaradást egyedül a nemzetnek s intézményeinek rovására jegyezné fel; holott a haladás említett akadályainak eddigi létezését is inkább a kormánynak mint magának a nemzetnek kell tulajdonítani, meggondolván, hogy a kormány gátolt, halasztott 1790 óta minden reformot. Harmincz év óta az országos levéltár porában hevertek az országgyülési bizottmányok rendszeres reformtervei; a nemzet a maga hátramaradásának, hiányainak égető érzetében számtalanszor kivánta, sürgette azok felvételét: de a kormány, — melynek még is szintén érdekében áll vala a javításokat indítványozni, előkészíteni, s az itt-ott netalán fel-

1816—1823.

1816—1823. merült önzés, elfogúltság s előitéletek ellenzésének daczára, törvényes módok által keresztül is vinni, — okul adván elfoglaltságát a súlyos háborúval, mindig ellenzé s halasztá azok tárgyalását; miután pedig a béke helyreállott, szintén ő gátolta meg azt egyenesen, tizennégy évig halasztván, daczára a nemzet sürgetéseinek, az országgyülés egybehivását. És ama hiányáért is az iparos osztályok szakképzettségének, s ama tudatlanságért, sötétségért, mely az országra borult, bizonyára nem egyedül a nemzetet terheli a felelősség; mert a kormány, bár a köznevelés, közoktatás intézését kizárólag magának tartotta fenn, nemcsak egyetlen ipar- és reáliskolát nem állított fel az országban; hanem a fonák tanulmányi rendszer, a gondolat- és sajtószabadság elnyomása, a külföldtől való teljes elzárás által minden szellemi mozgalmat s fejlődést is megakadályozott.

Ha pedig még ezekben is, mik közvetlen a nemzet hibáiul, a nemzeti intézmények s állapotok hiányaiul róvatnak fel, nem egyedül a nemzetre hárul a felelősség, mit mondjunk azokról, mikre nézve a felelősséget a kormány önként elvállalta, s mikben korlátlanul intézkedett: a kereskedelmi politikáról, a vámrendszerről, a közmunkákról?

A közlekedési eszközök hiánya. Az ország jövedelmei évenkint tetemes öszveggel, legalább is öt-hat millió forinttal, haladták meg a törvényesen indokolható kiadásokat. E fölösleggel a király szabadon rendelkezhetett; a törvények e tekintetben nagy szélességet engedvén hatalomgyakorlatának. De méltán igényelheti vala a nemzet, hogy e közjövedelmekből egynémi az ország köz jólétének gyarapítására is fordíttassék; mit azonban nem jegyezhet fel lapjaira a történelem. Az ország gyönyörű folyamai, melyek gyarapodásának főeszközeivé válhattak volna, századok óta magokra hagyatva, gyakran átkaivá lettek kiáradásaikkal, — miként épen 1816 óta több esztendőben történt vala, — a félországot elöntvén, vad vizeikkel egész tartományokat hasznavehetetlen pusztasággá, ártalmas párolgású mocsárokká változtatván. Nem tudjuk, hogy ama

fölösleg közjövedelmekből e folyamok szabályozására, mo- 1816—1823.
csárok kiszárítására valamely öszveg költetett volna. A mi kevés a vizi munkák tekintetében az ország némely vidékein történt, az vagy egyes birtokosok egyesületének köszönhető, vagy azon körülbelül 300 ezer forintból származott, mely a sónak még a múlt század végén határozottan a közmunkákra fordíttatni rendelt áremeléséből folyt be évenkint; melyről azonban számolni soha sem akart a kormány.

Hasonlókép állt a dolog a száraz útakkal, mikre nézve a kormány azon kedvezésének sem örűlhetett az ország, melyet a német örökös tartományok tapasztaltak, hol néhány országut közköltségen készűlt. Hegyes vidékü megyéink jobbára készítettek ugyan kebleikben, a jobbágyság ingyen munkájával s a szinte általa táplált házi pénztárból, némely tartományi utakat; de a kormány által II József óta egyetlen út sem készíttetett; bár némely vidéken, esős időben, az országutak is teljesen járhatatlanokká váltak. Az egyes, kivált az ország közepén létező megyéktől, melyeknek utai a fővárosba járó egész ország által használtattak, s a kereskedelem fő vonalait képezték, utaik jó karban tartását kivánni sem lehetett méltányosan, minthogy azok egynémelyike egészen síkföldű, s alkalmas anyagban szűkölködő, ezt 30—40 mérföldről nem bírhatá saját erejével szállítani, s méltán igényelheté az állam közbejöttét. De a kormány ezekre soha semmit sem fordított ama fölös közjövedelmekből. S így lőn, hogy az utak több vidéken oly rosz karban léteztek, hogy a közlekedés gyakran huzamosb időre is megszakadt. Részben innen magyarázhatni azt is, hogy egyes vidékeknek koronkénti szűk termése, az ország egész termeléséhez képest aránytalan drágaságot, sőt éhséget is hagyott maga után egyes vidékeken. Ez volt az eset 1815 óta több éveken keresztül, a rendkivüli folyamáradások, vagy szárazság s más természeti csapások következtében, az ország több vidékein, kivált pedig Erdélyben, hol az éhség rendkivüli halandóságot okozott. Tótországban is oly nagy volt az inség, hogy

1816—1823 p. o. Pejacsevich Vincze gr. makkból készített kenyérrel menthette csak meg jobbágyait az éhhaláltól.

A vámrendszer. Nem kevésbbé dermesztő hatása volt anyagi érdekeinkre a kormány államgazdászati politikájának, ama vámrendszernek, mely Magyarországot a német örökös tartományok irányában gyarmati viszonyokba sülyesztette. E rendszert, melyről másutt már bővebben szóltunk, a kormány ezidőben is egész érdességében fentartotta. Említők fentebb, hogy az 1807-ki országgyülés végén a rendek azon kérelmére, mely által a vámügyben Magyarország s a német örökös tartományok közt viszonyosságot szorgalmaztak, az lőn a kormány válasza, hogy „a monarchia rendszerével e viszonyosság meg nem férhet". Nemcsak nem mérsékeltetett tehát ama lealázó s minden gyarapodást elölő gyarmati viszony, hanem még súlyosbíttatott is egyes vámfelemelések s más szabályok által. E vámfelemelések, melyekre, még a háborúk idején, részint a szárazföldi zárlat, részint a papirpénz becsvesztése s a kincstárnak pillanatnyi jövedelemszaporítása szolgált vala okul, a béke helyreállta után is számos évekig fentartatván, még inkább nehezíték forgalmunkat a külfölddel. Szarvas marha, gabona, gyapjú, dohány, bor, faggyú, bőr, gubacs, hamuzsir, s több más, épen főbb czikkei kiviteli kereskedelmünknek, a nagy vámok miatt a külföldtől majdnem egészen elzárattak. Például: szarvasmarhából 1823-ig alig vitetett a külföldre néhány száz darab; s hogy ennek főleg a magas vám volt légyen oka, kitűnik abból, hogy alig szállíttatott le a vám az említett évben, s már is mindjárt húsz ezer darabra emelkedett a kivitel, a nélkül hogy Ausztriába, hova évenkint száz ezernél több hajtatott, a szállítás megcsökkent volna. A század elején dohányunk még igen keresett czikkely volt Európa számos nagyobb piaczán; kivitele ennél fogva évről évre szaporodott: midőn azonban a kormány annak vámját mázsájától elébb 8, aztán 12 ezüst ftra emelte, a kivitel majdnem egészen megszűnt [1]); s bár

[1]) E magas ezüst vámnak részben az is volt indoka, hogy a szom-

utóbb, midőn a vám 2 ftra, sőt még alábbra is szállíttatott, 1816—1823.
gyarapodni kezdett is némileg a kivitel, de az egyszer elvesztett piaczokat visszanyerni többé nem lehetett; nemcsak mivel az amerikai, bár drágább, dohány foglalta el azokat, hanem mivel időközben Német- és Olaszország szintén nagyobb mennyiségben kezdé termeszteni e jövedelmes növényt. Hasonlókép csökkentette gyapjúnk keletét is a magas vám, mi 1807-ben mázsájától 17 rftra emeltetett. Ez évtől kezdve 1824-ig, minden kelendősége mellett is az európai piaczokon, alig vitetett ki e czikkelyünkből száz mázsa a külföldre, s csak ezen utóbbi év után, midőn a vám tetemesen leszállíttatott, kezdett ismét felüdűlni külföldi gyapjúkereskedésünk.

Így pang vala kül kereskedelmünk egyéb kiviteli czikkeinkre nézve is; miből aztán csak a német örökös tartományok arattak hasznot, minden verseny nélkül szabhatván meg árát a külföldről egyedül belpiaczokra szorított legjelentékenyebb terményeinknek. A szárazföldi zárlat idejében, midőn a gyarmati áruk Napoleon hatalomszava által Európa legtöbb kikötőiből kizárattak, s Németország felé Török- és Magyarországon keresztül vették útjokat, Magyarországnak jutott a szerencse, hogy közvetítőjévé legyen a levantei kereskedésnek. És valóban, nagy mértékben kezd vala élénkűlni átmeneti kereskedésünk. De csak hamar megcsökkenté e hasznot is a kormány fonák kereskedelmi politikája, mely pillanatnyi jövedelemszaporodás reményében oly rendkivül magas vámot vetett e keleti árukra (p. o. a kávé mázsája 85 ezüst fttal róvatott meg), hogy a forgalom a zárrendszer alatt sem nyert oly jelentőséget, minőre mérsékelt vámok mellett emelkedhetett volna; a tengeri kikötők felszabadúlta után pedig egyszerre s végkép megszűnt.

A műipart is folyton ugyanazon bilincsek tarták lelán- Az ipar pangása.

---

széd országokból az oda került osztrák bankjegyeket dohányért ne küldhessék oly könnyen vissza.

1816—1823. czolva, melyeket már másutt elszámláltunk. A gyarmati rendszer szünet nélkül oly súlyosan nehezedett e tekintetben az országra, hogy az ipar semmi jelentékenyebb haladást nem tehetett; s az ország, miként elébb, úgy most is folyton arra volt kárhoztatva, hogy, míg termesztményeit benn feldolgoztatnia sokféleképp gátoltatott, gyártmányi szükségletét a német örökös tartományokból fedezze, melyek minden verseny nélkül foglalták el a magyar piaczokat. S ekként az ipar és kereskedelem egyaránt ez időben is folyton úgy igazgattatik vala, hogy Magyarország természeti gazdagságának gyümölcseit a német örökös tartományok arassák. A cseh-osztrák gyártmányok behozott mennyisége a népszámhoz képest e század első negyedében is ugyanazon arányban állott, mint a múlt század végén; és csak igen kevés czikkelyre nézve tűnik elő nevezetesb különbség, mely azt mutatná, hogy a belföldi gyártás gyarapodott, s e czikkek sem a főbbek közé tartoznak. Ellenben a főbb beviteli áruk menynyisége, minő például a gyapjú- és gyapot-műveké, menten növekedett; mi kétségtelen bizonyítványa annak, hogy a legnagyobb fogyasztási czikkelyek gyártása a népesedés és fényüzés növekedésének arányában korántsem szaporodott. Azon mérleg szerint, melyet az 1825-ki országgyülésből kinevezett kereskedelmi bizottmány hivatalos forrásokból szerkesztett, az 1816 és 1826 közt lefolyt tíz év alatt Magyarország összesen 54 millió pfttal szenvedőleg áll vala forgalmában. És ha felteszszük is, miként a bizottmány maga is kimutatja, hogy e mérlegtáblák tökéletlenebbek, mint sem hogy belőlök a magyar pénzforgalom eredményeit pontosan meg lehetne határozni: annyit mégis kétségtelenül bizonyítanak, hogy az összes bevitel értéke a kivitelét jóval meghaladja; hogy tehát műiparunk még mindig sokkal csekélyebb volt a szükségletnél; s hogy az ország kivitt nyers termesztményeinek gyártmányokká alakítását, a feldolgozás munkabérét, még mindig a maga nagy megerőtetésével kényteleníttetett megfizetni a német örökös tartományoknak. Ezt

bizonyítja iparos osztályunk ezen kori statistikája is, mely szerint mindenféle, kisebb nagyobb gyár az egész országban alig létezett több háromszáz ötvennél, mintegy 12—13 ezer munkással; a kézműiparral foglalkodó mesterek és segédeik összes száma nem igen haladta meg a 150 ezret, a kereskedőké, kalmároké a 20—25 ezret; minél fogva az országnak s kapcsolt részeinek azon kori 10—11 milliónyi népessége mellett csak mintegy 40 lakosra jutott egy iparos. 1816—1823.

Az ipar s kereskedelem e pangó állapotának gyökeres orvoslatát mind addig remélni sem lehetett, míg egyrészről a nemzet az ősiségről s némely más, hitelt gátoló, intézményeiről s privilegiomairól le nem mond, s törvényeinek hiányosságát nem pótolja és társadalmi viszonyaiban is nem tesz jelentékeny átalakítást; másrészről a kormány meg nem szűnteti fonák vámrendszerét, mely szerint az országot gyarmati viszonyokba sülyesztette; s egy méltányos kereskedelmi politikát nem állapít meg, meg nem nyitja a közlekedést a külfölddel; benn pedig egy czélszerűbb köznevelési és tanulmányi rendszer megalapítása s a sajtó felszabadítása által el nem oszlatja a szándékosan ápolt tudatlanságot, nem ápolja a józan felvilágosodást.

Az egyesülési szellem hiánya.

Mind ezen reformok s javításokra azonban a közel jövőben reménye sem lehetvén a nemzetnek, nem maradt egyéb módja bajain segíteni, mint társadalmi úton kezdeni meg dísztelen állapotának javítását. De e téren is sok volt az akadály, számos a részint politikai, részint erkölcsi bilincs, mely a nemzeti erőket lenyűgözte, tespedésre kárhoztatta. A nagy tudatlanság setétsége, mely a nemzet felett borong vala, a jobblét előteremthetése módjainak nem ismerése, és, a külföldtől és a külföldi szellem behatásától való elzáratás következtében, nem ismerése ama roppant haladásnak, melyet a külföld anyagi állapotaiban tett, az előitéletek s balvélemények egész serege, mely fonák nevelési rendszerünkből felburjánzott, megannyi meggyőzhetlen gát gyanánt állta el a haladás ösvényét. Az egyesülési szellem, mely a külföldön

1816—1823. mind szebb gyümölcsöket kezd vala teremni, nálunk még majdnem ismeretlen vala. Mindenki csak a törvényhozástól s a kormánytól várt mindent, nem is gyanítva, hogy az egyesülési szellem, mind a politikai, mind az anyagi érdekeknek leghatalmasabb emeltyűje, s képes magának a kormánynak is irányt szabni, őt elveinek megváltoztatására kényszeríteni. De az egyesülési szellem tágabb körű kifejlésének is szükséges feltétele a sajtó szabadabb mozgása; melyet ismét a kormány tartott lenyűgözve. S ekként ebben is megint a kormány állta el a szabadulásra vezethető ösvény kapuját.

Azonban, a sajtómozgalom és az élénkebb közlekedés hiánya mellett, maga az ország igazgatási szerkezete sem igen kedvezett az egyesűlési szellem kifejlésének. A megyei rendszer, nemzetünknek egyébiránt e szomorú időkben a kényuralom ellen egyetlen valóságos védpaizsa, míg az alkotmány bástyájául szolgál vala, maga is nehezítette némileg a társadalmi érdekek fejlődését: decentralisaló iránya könnyíti vala ugyan a passiv ellentállást a kormány alkotmányellenes túlterjeszkedései, kényuralma ellenében; de egyszersmind akadályozá a nemzeti erők egyesülését. Az ember egy megyéből másba menvén, mintegy idegennek érezte magát, más szokások, más viszonyok, sőt néha más érdekek közepette. E szétágazás pedig, miután azt sem egy nagy s élénk főváros, mely a jelesebb erőknek sürűbb találkozási alkalmat nyújtott volna; sem egy erős középponti kormány, mely kezdeményezett volna; sem egy fejedelmi udvar, mely a nemzet szinét maga körül egybegyűjtötte volna, nem mérséklé, — a gondolatsurlódást, eszmecserét s evvel együtt minden jelentékenyebb, tágabb körű egyesűlet támadását megakadályozta, a legjobb eszméket is meddőkké, a vállalatokat gyöngékké, sükeretlenekké tette.

A mezei gazdaság állapota. A mezei gazdászat felvirágzásának általában véve ugyanazok voltak főbb akadályai, melyek az ipar emelkedését lenyűgözték; s ezekhez itt még különösen hozzáadhatjuk az ősiséget, mely a birtokost hitelétől, beruházmányokra

fordítható, olcsó s uzsorátlan kölcsönök lehetőségétől, vagy 1816–1823.
javai egy részének jutányos eladhatásától, a birtok mozgathatásának előnyeitől megfosztották; — hozzá a földesúr s jobbágy közt létező hűbéri viszonyokat, robotot, tizedet, a birtokelkülönzés, tagosítás hiányát stb. Bár azonban mind ezen s mind a fentebb említett akadályok összehatása lehetetlenné tette is a jelentékenyebb haladást a mezei gazdaságban; némi lendületet, némi kezdetét a haladásnak mindazáltal, ha bárcsak szórványosan is, egyesek részéről örömmel szemlélünk. A hosszú s emésztő háború, s annak folytában a nemzet segélyezésének gyakori igénybe vétele, az egymást sürűen felváltó viz-áradások és aszályok, a hosszú pénzválság s végre bekövetkezett bukás, s a mind ezek kiséretében beállott tartós drágaság tespedéséből némileg felébreszté, erejének megfeszítésére ösztönzé, ha még nem is az egész nemzetet, legalább egyes birtokosokat; mitől aztán nem is maradt el a süker. A lelkes gr. Festetics György keszthelyi Georgikona nagy haszonnal működött a miveltebb magyar mezei gazdák kiképzésében. Még dúsabb eredményt igért a Magyar-Óvárott, tescheni Albert herczeg, Magyarország egykori kir. helytartójának uradalmában, Wittman igazgató által 1818-ban felállított gazdasági iskola; mivel maga az egész uradalom példány-gazdászattá kezdett alakíttatni. Sőt e téren némileg már az egyesületi szellem is ébredésnek indúlt, mint az 1820-ban összeállott „Nógrádi gazdasági egyesűlet“ s a három évvel később Tolna megyében keletkezett „Gazdasági kiküldöttség“ tanúsítják; melyek a mezei gazdaság hiányainak kinyomozását, a külföldi mívelt gazdaság meghonosítását, szóval a földmívelés gyarapítását, tűzték ki czélokul. Gabona-termelésünk, az ország terjedelméhez képest felette csekély (mintegy 60—70 millió mérő), — ezen s más hasonló ügyekezetek következtében, midőn természeti csapásoktól nem sújtatott, folytonos növekedésnek indúlt; s némely más termelési ágakban is (kender, tengeri, burgonya, czukorrépa stb.) történt haladás. Az állat-

1816—1823. tenyésztésben a juhászat örvendett legjelentékenyebb haladásnak; nemcsak hogy a nyájak állománya s gyapjútermelése e századnegyed alatt majdnem megkettőztetett; hanem a Spanyolországból behozott finomabb szőrű fajok által nagyban meg is nemesíttetett. Gyapjúkivitelünk e század eleje óta, midőn az mintegy tizenkét millió fontot tőn, 1825-ig majdnem 20 millió fontra emelkedett [1]. De mind ez csak kezdete volt a haladásnak, alig hasonlítható ahhoz, mivé Magyarország és kapcsolt részeinek hatezer négyszeg mérföldnyi; a természettől megáldott földét egy méltányos vámrendszerről, czélszerű hiteltörvényekről, szárazi s vizi útakról, szaknevelésről s átalános felvilágosodásról, a föld és munka, a mozgalom, versony, egyesűlés stb. szabadságáról gondoskodó kormány s törvényhozás emelhette volna.

De erre most semmi kilátása sem maradt a nemzetnek, miután a kormány, eltökélve, hallgatagon mellőzni az alkotmányt, s a mennyire zaj nélkül, mintegy észrevétlenül lehetséges, a maga kényuralmát terjeszteni ki az országra, még akkor és azokban is, mik által egynémit valóban javítani szándékozott, — minthogy azt az alkotmánynyal ellenkező módon akarta végrehajtani, — ellenzést, visszahatást keltett a nemzetben; mely, ha sóvárog vala is anyagi jobblétért, azt politikai jogainak, alkotmányának árán nem vala hajlandó megvásárlani; s inkább meggátolta a különben hasznos reformot, mintsem alkotmányos jogait feláldozza. Így történt egyebek közt 1818-ban a jobbágyi viszonyok rendezésével Erdélyben. Több évi szűk termés itt a drágaság s éhség mondhatatlan inségét hozta a lakosságra, mi a bécsi kormány figyelmét is a tartományra vonta. Ezen, a természettől többfélekép pazaron megáldott, keblében kimeríthetlen kincseket rejtő tartomány, mely, hogy egyebeket mellőzzek, azon negyedfél milliónyi arany s ezüst értéknek,

Erdély állapota.

[1] Ld. ezen anyagi viszonyok bővebb rajzát „Az ipar és kereskedelem története a három utólsó század alatt“ czímű munkámban.

mennyi a magyar korona birtokaiban évenkint termeltetik, 1816—1823.
nagyobb részét adja a kincstárnak; s melynek szakemberek által 65—70 ezer milliónyi mázsára becsült sótelepei kimeríthetetlenek, — az uralkodó háznak talán valamennyi birtokai közt leginkább elhanyagoltatott a kormánytól; minek leginkább abban rejlék oka, hogy a saját alkotmányával, elkülönzött törvényhozásával biró, nemzeti fejedelmei által hajdan alkotmányosan kormányzott kis ország rendei még féltékenyebb szeretettel ragaszkodtak jogaikhoz, mint a magyarok. A míveltebb Európától való távolsága, közlekedési eszközeinek teljes hiánya által még inkább elzárva, mint Magyarország, délről s keletről magánál még míveletlenebb szomszédoktól környezve, az új szellemtől, mely Európát a franczia forradalom nyomában áthatotta s átalakította, Erdély egészen érintetlen maradt. Az uralkodó társadalmi viszonyok, fogalmak, világnézlet, felvilágosodás tekintetében itt még a XVII-dik század vége vagy a következő eleje látszék folyni; a tudatlanság sötétsége itt, kivált az alsóbb néposztályok kebelében, melyeknek nevelésére, tanítására vajmi kevés gond fordíttatott, még sokkal sürűbb vala, mint hasonló viszonyok közt nálunk. Népiskolák itt, a magyar ajkú lakosság közt is gyérebbek, a többségben lévő oláhok közt majdnem egészen hiányoztak. A széles önkormányzati jogokkal biró tartományt törvényes igazgatásában a bécsi kormány minden lépten nyomon gátolta; maga pedig semmit sem tett annak kifejtésére. Miután a II József által alkotott reformok, mint a maga helyén elmondtuk, a haldokló császár által itt is eltörűltettek; azon reformmunkálatok pedig, melyek az 1791-ki országgyülésen kinevezett bizottmányok által készíttettek vala, itt sem vétettek tárgyalásba: minden a régiben pangott; e régi pedig itt még annál is minden tekintetben ószerűbb, fejletlenebb, hiányosabb vala, mint volt Magyarországban. Egyebek közt, például, itt még azon javítások sem léteztek, melyeket nálunk Mária Terézia úrbéri szabályozása hozott a néposztályok egymás iránti viszonyaiba,

1816—1823. a jobbágyság állapotába: itt a földesúr még teljes mértékben gyakorlá patriarchalis önkényét a törvények által kevéssé védett jobbágyai felett. Azon inségnek, melylyel most a több évi szűk termés okozta éhség e tartományt sújtotta, kétségkivül a jobbágyság végkép elhanyagolt úrbéri viszonyaiban feküdt egyik főbb oka; bár egyébiránt abban nagy része volt ama mély tudatlanságnak s ebből eredt lomhaságnak, röstségnek s majdnem állati gondatlan tengésnek is, melyben a neveléséről épen nem gondoskodó kormány s keleti egyház e népséget sülyedni engedte; — mert megjegyzendő, hogy épen az oláhság közt dúlt az éhség legirtózatosabban.

A kormány tehát most e tartományra vetvén figyelmét, felhivatva érzé magát, valahára annak népéért is tenni valamit. De a helyett, hogy átható reformok végett országgyülést hirdetett volna, udvari rendeletek által akart egynémit javítani; s mindenek előtt az úrbériség szabályozását tűzte ki a reform czéljául. A még alig mellőzött inség emlékezetének hatása alatt a rendeket törvényes, országgyülési úton kétségkivül most oly engedményekre is könnyen reá lehetett volna bírni jobbágyaik irányában, melyek más körülmények közt könnyű szerrel nem voltak volna kieszközölhetők. De midőn a rendek látták, hogy a kormány a törvényhozás mellőztével, a magánjogok körében önkényes úton szándékozik nagyobbszerű reformokat keresztülvinni: annál inkább épségben tartatni követelték alkotmányos törvényalkotási jogaikat, minthogy, a reform tárgyánál fogva, épen tőlök igényelteték egynémi áldozat, egynémi lemondás eddig húzott jövedelmeikről s bírt kiváltságaikról; azokra nézve pedig, mik a nép állapotának javítására épen oly szükségesek valának, mint az úrbériség szabályozása, de mik a kormány részéről kivántak volna némi áldozatot, bár egészen ennek intézkedésétől függtek, — minő például a népnevelés javítása, semmi előkészület, semmi hajlam nem mutatkozék a kormány részéről.

A megyékben ennélfogva rendkivüli izgatottság támadt a nemesi birtokjogok s kiváltságokat megtámadni, önkényleg szabályozni czélzó reform ellen. Épen a legszabadabb elvűek, különben a törvényhozás útján minden korszerű reformért leginkább sóvárgók, fejtének ki leghevesebb ellenzéket a kormány egyoldalú czélzatai ellen. Egyebek közt a bár még csak huszonegy éves, de mind testére, mind lelkére nézve rendkivül kora érettségű, lánglelkű Wesselényi Miklós, ki 1809-ben már tizenkét éves korában is képesnek találtatott, az insurrectió rangjaiban századosi tisztet viselni, utóbb pedig oly kitünő, több tekintetben vezéri szerepet játszott a magyarországi s erdélyi oly élénkké vált közélet mezején, — a megyék közgyüléseit sorra járta, hogy ezen, a törvényhozás mellőztével kibocsátott törvénytelen udvari rendeletek ellen izgasson. Azt hitte az ellenzék, hogy a kormány, e reformot nem halaszthatván, végre is kénytelen lesz hirdetni országgyülést, mi már 1811 óta nem hívatott egybe; melyen aztán egyebekre nézve is megindíthatják az oly szükséges reformokat. Izgatásaikkal tehát oly heves ellenzéket támasztottak a megyékben, hogy a kir. rendeletek általában mindenütt megbuktak. Az emberbarát és jó honfi szíve vérzett a választáson, melyet a mostoha korszak elébe tűzött, midőn felszólítá, hogy vagy a haza szabadságain, vagy a tömeg érdekein ejtsen sebet. — Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép — mond Kemény Zsigmond, Wesselényi életrajzában. Vesztett a nép s vele együtt az ország összes anyagi érdekei; mert a kormány, bár önkényes rendeleteit meghiúsulva látá, országgyülést hirdetni, s az elébb mulhatatlannak hirdetett reformot törvényszerű úton megkisérleni nem volt hajlandó. 1816—1823.

És ez volt az egyetlen jelentékenyebb reform, melyet a kormány a béke helyreállta után Magyarországban s Erdélyben megkisérlett, mely azonban, mivel azt alkotmány ellenes úton, önkényleg akarta végrehajtani, szinte sikeretlen maradt. Pedig mennyi volt volna a javítandó, átalakí-

1816—1823. tandó vagy pótlandó, ha az ország szükségeit s nem saját kényuralmának szilárdítását tartja vala szeme előtt! A megyék, hogy a minden lépten nyomon felmerülő hiány pótoltassék, minden alkalommal szorgalmazzák vala a kormányt, hívja egybe az ország törvényhozását; magát a nádort is, kinek jó indulatában bíztak, több ízben megkérték, eszközölné ki, törvényes közbenjárói tiszte szerint, az országgyülés kihirdetését. De mind hasztalan: a nádorban nem hiányzott ugyan a jó akarat; de a német udvari párt ez időben az ő befolyását is fölötte megcsökkentette, sőt még némi bizalmatlanságot is ébresztett iránta császári bátyja szívében, minél fogva közbenjárása sükeretlen maradt; a megyéknek egyenesen a trónhoz intézett kérelmei pedig hallgatással mellőztettek.

A civilisatió állapota. Azok után, miket fentebb a kormány igazgatási rendszeréről, a köznevelés állapotáról, minden szellemi mozgalomnak a külföldtől való elzárás, a belföldi sajtó lenyűgözése, a censurai s kémkedési rendszer által való elnyomásáról, anyagi érdekeink, az ipar, kereskedelem pangó állapotáról, s az innen származott szegénységről, említettünk: mi természetesb mint, hogy az átalános míveltség, civilisatió sem tehetett nagy haladást; az élet kellemei s kényelmei sem igen fejlődhettek ki az országban. S hogyan is lehetne ott gond és törekvés az élet szépítésére, a nemesebb éldeletekre, hol a kifejlett értelem, felvilágosodás veszedelmes tulajdonságnak tartatik, tudomány, irodalom, művészet a közintézetekben czélszerű ápolásnak nem örvendhet; hol a természet áldásai kevés munka után is bőségesen ellátják ugyan az anyagi élet szükségeit, de az ipar s kereskedelem hiánya s pangása miatt a pénzforgalom felette csekély, s a nép oly pénzszegény vala, hogy ha bár fedezhette is az élet szükségeit, nem volt mit fordítania az élet szépítésére, a nemesebb éldeletek megszerzésére. Hol pedig a nemesebb, szellemiebb éldeleteknek, melyeket tudomány, irodalom, művészet nyújthatnak, módja nincs, szüksége nem éreztetik: mi természetesb mint, hogy

az embert a kéj- s éldeletvágy ösztöne érzékiségre, kevesbbé 1816—1823.
nemes vagy épen aljas éldeletekre ragadja.

És bizonyára nem is oly vonzó a kép, melyet e tekintetben hazánk ezen kori állapota tűntet elénkbe, hogy örömmel s megelégedéssel időzhetnénk annak szemléletében: teszszük azt, szomorúan, történészi tisztünk által kényszerítve, s bátorítva az által, hogy a közel jövő dicső buzgalommal törekedett lemosni a múltnak foltjait, s a nemzet példátlanul gyors, egyetemes haladásában inkább szánakozással mint szégyenpírral tekinthet vissza a dísztelen multra, melyben inkább mások, mint önhibája, inkább beszámítás alá nem eső kényszer, mint szabad választás tarták leláncozolva. De rövidek leszünk, csak néhány vonással érintve e kor átalános míveltségi állapotát.

Irodalmunk a múlt század vége felé nyert lendület után mind reménydúsabb fejlődésnek kezd vala indúlni. Egy lelkes kis sereg szent buzgalmában a nemzetiség iránt, dicső önfeláldozással virraszt vala bölcsője körül, és szívvérével ápolá az égi gyermeket. De épen e körülmény, hogy annak ápolása még áldozatba kerűlt, legvilágosabb tanúsága, hogy az még igen szűk körre szorúlt s hatása nem terjedt ki a nemzet nagy tömegére [1]). Terjedtebb irodalom s azon szellemi éldeletek hiányában, melyeket a hasznos és kellemes, tanító és mulattató olvasmány nyújthat, miből álltak tehát a nagy tömeg élvei? A jószágain lakó nemes gazdászati foglalkodásain túl alig talált másban élvet, mint a vadászatban, szomszédi látogatásokban; mely alkalommal aztán rendszerint kártyajáték, bőségesebb poharazás élénkíté a társalgást. A városi lakos estvéit, szűnnapjait czéhgyülekezetekben, kávéházak s korcsmákban tölté kártya és bor között. Az egy pár, magyar és német nyelven kiadott hírlap, a külföld elzáratása s a censura szigora miatt, oly száraz és érdektelen volt, hogy

---

[1]) Az irodalom történetének vázlatát ld. a „Huszonöt év Története“ czímű munkában.

1816—1823. csak kevés olvasót vonhatott magához. Még kevesebb olvasói valának a béke helyreállta után megindúlt folyóiratoknak: a „Tudományos Gyűjteménynek“ és „Erdélyi Muzeumnak“, mely utóbbik 1818-ban tizedik kötetével, részvét hiánya miatt, meg is szűnt. A szinészet élveit még a népesebb városok lakosainak is csak gyéren s vajmi soványan nyujtották Thalia vándor papjai, kik átalában magok is felette hiányos készűltséggel bírván, a szép ízlését, a míveltséget terjeszteni képtelenek is voltak ama jobbára németből fordított, vagy a müvészet alaposabb ismerete nélkül készűlt gyarló darabokkal, melyek jelenleg már rég elfeledtettek, s kisebb városok közönsége által is kifütyültetnének. Állandó szinészet Kolosváron kivül sehol, még a fővárosban sem bírta magát fentartani. Pest városa egy szép szinházat épített ugyan, de német szinész-társaságnak adta haszonbérbe. A nemességből s átalában a műveltebb magyar közönségből ez időben még igen kevesen laktak e városban, mely csak is annyiban érdemlé ki a főváros nevét, a mennyiben a főtörvényszékek s az egyetem itt léteztek, a hazai kereskedésnek pedig középpontjául szolgált. Míveltebb közönségének nagy többségét még a jobbára német iparosok s kereskedők képezték. S ez volt oka, hogy a nemzeti szinészet is jobbára még csak a vásárok alkalmával talált itt számosabb közönséget. Zenészeti estvélyekben, hangversenyekben még Pest is nagyon ritkán részesűlt. A nemesebb élvezetek helyett annál gyakrabban riasztá fel a város nyugalmát az utczákon czigány zenészek kiséretében fel s alá járó, dorbézoló társaságok zaja, mely nem ritkán verekedéssé fajúlt. E kicsapongásoknak leghíresebb hősei voltak Pesten a jogászok s joggyakorlók, kik „juratus“ név alatt ismertetnek. A verekedések, melyekbe ezek az iparosokkal keveredtek, nem ritkán oly vérengzők valának, hogy emberélet is esett áldozatul, s csak katonai karhatalommal lehetett a csöndet, nyugalmat helyreállítani. Ily verekedések, melyekre legtöbbször a roszul vezetett tanuló ifjúságnak az iparosokat lenéző és sértő gőgje adott

okot, néha más városokban is történtek, és szomorúan tanúskodnak köznevelési rendszerünk fonákságáról. 1816—1823.

A városok külső tekintete is eléggé elárulta a lakosság míveltségének csekély fokát. A különbség azonban nagy volt a felvidéki s alföldi városok közt. Mint a müvészetek átalában, úgy az építészet is igen alacsony fokon állott; s erről is csak a felvidéki városokra nézve lehet szó. Épületei, utczái legcsinosbak valának Pozsony, Pest, Buda, Kassa, Győr, Lőcse, Bártfa, Soprony, Temesvár és a bányavárosok néhányainak. A házak részben földszintiek, részben egy, legfölebb két emeletűek, általában szilárd anyagból építvék, mint jobbára minden felföldi, hegyes vidékü, ily anyagban bővelkedő város. De ezekben is jobbára több gond fordíttatott az épületek tartósságára, mint szépségére. A művészet szabályai szerint készűlt, valóban szép épület az említett városokban is igen kevés találtatott. Az utczák rendesen elég szélesek, de tisztátalanok, kövezve igen roszul, világítva pedig még roszabbul vagy épen nem valának. Egészen különböző volt ezektől az alföldi városok ábrázata. Területökre, a lakosok számára nézve jobbára sokkal nagyobbak, míveltségök tekintetében amazoknál sokkal hátrább álltak. Pestet, melynek lakosai mintegy 50 ezer, Budát és Pozsonyt, melyekéi körülbelül 30 ezer lelket számláltak, kivéve, a felvidéki városok közől egynek lakossága sem igen haladta meg a 15 ezret; míg az alföldi városok, például Debreczen, Szeged, Szabadka, Kecskemét mintegy 35, Kőrös, Miskolcz, Hód-Mező-Vásárhely, Makó stb. legalább is 20 ezer lelket számláltak kebelökben; oly mezőváros pedig, melyben 12—15 ezer lélek lakott, számos találtatott az alföldön. Hegyes, kődús vidéktől nagy részben távol esvén, épületeik közől kevés készűlt jobb anyagból. A vályogból rakott, vagy földből vert alacsony, földszinti házak fa-zsindely, nád, vagy gyékény tetőt nyertek; miért a tűzvész gyakran s nagy pusztításokat okoz vala bennök. A széles utczák kövezetlenek, esős időben, őszön, tavaszon mély sárral borítvák,

1816—1823. melyen bajos vala áthatolni a terhelt szekereknek; a gyalogoknak csak az emeltebb pallójárdák teszik vala lehetővé a járást kelést; a világításnak bennök híre sem volt. Közmulató helyek, kertek, sétányok, hol a lakosság üres óráit a szabadban tölthette volna, alig létezett valahol. A személy- és vagyon-bátorságra e városokban nem sokkal több gond fordíttatott, mint a csínra, szépségre s a lakosok kényelmére s élvezetére. Az útlevél-rendszer az ország határain belül nem létezvén, a városokba s azokból ki szabadon járhat s kelhet vala mindenki a nélkül, hogy a kapuknál megszólíttatott, megérkeztéről, ott mulatásáról tudósítást adnia kellett volna. A rendőrség nagyon hiányos vala s csak azon kis számú hajdúk által kezeltetett, kik, mint a törvényszék szolgái, a börtönök őrei, a város házában tanyáztak. Azon kevés éjjeli őrök, kiknek kötelessége volt az utczákon czirkálni, a biztosság tekintetében korántsem voltak elégségesek; miért az éjjeli betörések, orzások, rablások, kivált a hosszú téli éjeken gyakoriak, mellékletül szolgáltak azon ló-, marha-, juhorzásokhoz, melyek a mezőn s pusztákon, — és az utazók kirablásához, melyek az országutakon elkövettettek. Mert, miként a városi, úgy a néhány megyei pandur által kezelt mezei rendőrség is igen rosz lábon állott.

A börtönök. Mennél kevesebb ügyelet fordíttatott a bűnök meggátlására, annál telvébbek valának a városi s megyei börtönök. A hanyagság, mely a nevelés, erkölcs-képzés és nemesítés körül elkövettetett, megboszúlta magát a társaságon: a költséget, mely, a nevelésre fordítva, üdves gyümölcsöket termett volna az emberiségnek, a gonosztevők büntetésére kelle fordítani. Az osztóigazságot mindazáltal ebben nem látjuk szabályosan nyilatkozni. A népnevelés elhanyaglása leginkább a kormány vétke volt, mely bár maga elmulasztá teljesíteni kötelességét, más hatóság beavatkozását még sem tűrte a népnevelés czélszerűbb rendezésébe s buzgóbb kifejtésébe: az e mulasztás miatt elszaporodott gonosztevők bűntettei ellenben a népet sujták; s ismét a népet terhelték ama

költségek is, melyek a gonosztevők büntetésére fordíttattak. 1816—1823.
Egyébiránt meg kell vallani, hogy e költségek nem voltak felette nagyok. A börtönök valóságos poklok, a bűnnek nem kevésbbé iskolái, mint lakoltatói, s mindennemü nyavalyák melegágyai valának. A gonosztevő büntetésében maga az emberiség is bűnhesztetett. Sötét, szűk, szellőzhetlen, a föld szinénél sok helyt mélyebb, inkább üregekbe mint szobákba, az időszerinti rabok számarányában, zárattak el többen, kevesebben, gyakran minden osztályozás nélkül: a még csak vádlottak s gyanúból elfogottak az elitélt rabokkal, azok kik a bűnt gyarlóságból, könnyelműségből, ügyes csábítások vagy kisértetek által megejtve, először követték el, a javíthatlan, megrögzött gonosztevőkkel, ifjak vénekkel. Minek természetes következménye lőn, hogy a ki tán még romlatlan, vagy czélszerű büntetés és oktatás által könnyen megjavítható erkölcsi állapotban záratott el, nem ritkán mint kitanult, megátalkodott gonosztevő került ki a börtönből, ki talán, mihelyt a bűzös, poshadt börtönlégtől, rosz eledeltől, és évnegyedenkint szenvedett botozástól megromlott egészsége helyreállott, azonnal új bűntényekre vetemedett, melyeknek tervét talán épen fogságában főzte ki, vagy hallotta társaitól. Az 1790-ki országos bizottmányok egyéb reformterveik közt a börtönök javítására czélzó munkálatot is dolgoztak ki. De a többi, nem kevésbbé szükséges, nem kevésbbé sürgető reformkérdések terveivel együtt ez is harmincz év óta hevert a levéltár porában, daczára a nemzet annyiszor ismételt szorgalmazásainak.

Azonban mind ezen hiányok és gyarlóságok, mind ezen pangás és dermedtség, mind ezen politikai aléltság, szellemi s erkölcsi tespedés fölött már derengeni kezd vala egy szebb korszak hajnala. A láthatáron feltünedező sugárok már hirdették a kelő napot, mely világával s melegével új életet vala öntendő a nemzetbe. S a korszak, melynek ez már küszöbén álla, a maga küzdelmeivel és erőfeszítésével, s mi ezeknek gyümölcse lőn, a maga meglepőleg gyors fejlemé-

1816—1823. nyeivel, haladásával s nemesbűlésével, úgy a politikai és erkölcsi, mint a szellemi s anyagi élet mezején, a nemzetnek összes életében legszebb, legdicsőbb korszakává, az igazán szabadelvű eszmék alapján fejlődő alkotmányosság s öntudatos nemzeti cultura korszakává lett, annál dicsőbb reá nézve, minthogy a polczra, melyen e korszak végén állott, csak magára hagyott s felülről nem támogatott önerejével, sőt daczára az elejébe vetett számtalan akadályoknak, küzdötte fel magát [1]).

[1]) Az irodalom történetének vázlatát, s egynémely események elbeszélését, melyek 1823-ig folyván le, tulajdonképen e korszak keretébe tartoznának, mivel azonban az említett évben oly erélyesen megkezdett nemzeti visszahatásnak s abból támadt új korszaknak kiindulási pontjaiul szolgálnak, a szorosabb összefüggés végett helyesebbnek láttam a „Huszonötév Története" czímű munkámba tenni át, mely közvetlen kapcsolatban áll a jelen munkával.

